ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. VII. KÖTET.

338 ÁBRÁVAL.

CORVIN MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKÉRME.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

FRANKLIN-TARSULAT NYOMDÁJA

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ó-kor.

III. Középkor.

IV. Újkor.

V. Érmészet.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET.

L E V E L E Z É S.

I R O D A L O M.

K Ü L Ö N F É L É K.

K Ö N Y V É S Z E T 94—96.

MÁSODIK FÜZET.

E M L É K E K É S L E L E T E K.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÖNYVÉSZET 191—192.

HARMADIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

NEGYEDIK FÜZET.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

K Ü L Ö N F É L É K.

K Ö N Y V É S Z E T 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET.

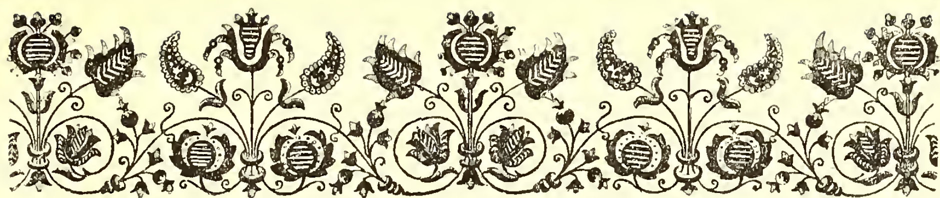
L E V E L E Z É S.

I R O D A L O M.

K Ü L Ö N F É L É K.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A tartalomjegyzéket és tárgymutatót készítette Dr. BORSOVSZKY SAMU.

VII. KÖTET. I. SZÁM. UJ FOLYAM. 1887 FEBRUÁR 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

GEIZA KIRÁLY A MAGYAR KORONÁN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

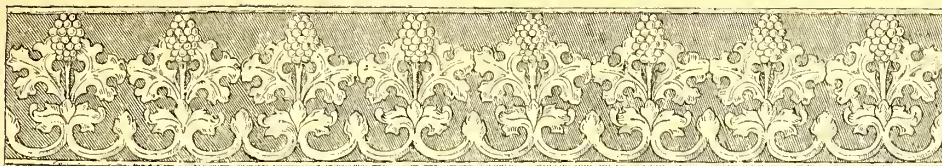
1887.

TARTALOM.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR VISELET IV. LÁSZLÓ KORÁIG.*

A kereszténység meghonosultával hazánk a nyugati polgárosodás ösvényére lépett. Megszünt az eddigi kalandos, harczias életmód, s helyette egy hatalmas királyság pompaszeretete jött. Mióta sz. István királyunk a Garam vizében német pánczélos vitézek által német módon karddal öveztette fel magát: az ősmagyar szokásoknak szomorú sorsuk lőn.

Részben Byzanczból, főkép azonban Német- és Olaszországból új nézetek s egy új társadalom nyert uralmat, a nemzet első királya pedig térítői buzgalmában teljes erővel irtott mindent, ami a pogány vallásra és szokásokra emlékeztetett, egyszóval ami nemzeti jellegü volt. A hazai nyelvet az udvarnál s előkelőknél csakhamar a latin váltja vala fel, még a fegyverzet és harczmód is, mely eddig diadalokra vezetett, ezentúl barbárnak tartatott.

Különféle országokból jönnek hozzánk vendégek, — így szól szt. István ismert atyai tanácsa fiához, — s különféle nyelveket, szokásokat, tanúságokat és fegyvereket hoznak magukkal, melyek mind a királyi udvart díszítik és dicsőítik s elrettentik a külföldiek kérkedését. Mert az egy nyelvü és egy szokású ország gyámolatlan és törékeny.

A viselet is a pogányság ismertető jeléül tartatott, s mint ilyent az udvar és a főurak üldözni kezdék. A pogányság visz-

* A «Vázlatok a magyar viselet történetéből» czime alatt megjelent czikksorozat folytatása; lásd a korábbi közleményeket e folyóirat V. köt. 197., VI. köt. 1. és VI. köt. 193. lapjain.

** Kézai Simon mester krónikája: Függelék I. fej. 3. §.

szaállítására törő lázadások is mintegy jelül tűzik ki azt, hogy a régi viseletet veszik ismét fel. Legkorábban tünhetett el az egykori hajviselet. Már Vatha is mint régi hagyományt eleveníti fel, midőn fellázadván pogány szokás szerint haját megberetválta és hátul üstököt nevelt. E korban a nyugaton a hajnyírás az alázat és megaláztatás jeléül tekintetett, «comam capitis deponere» a krónikák nyelvén annyit jelentett, mint a világ örömeiről lemondani. Már első királyaink törvényeiben a hajberetválás mint büntetés szerepel,* s mint a rabszolgaság jelét sajátságosan említi meg Kálmán törvénye: Ha a király valakinek egy bitang szolgát ajándékoz, úgy az ennek fejét félig nyirja meg.**

II. ENDRE ÉS NEJE EGY XIII. SZÁZADI STUTTGARTI CODEXBEN.

De minden tiltó rendszabásnál nagyobb veszedelme a viseletnek a divat. Az udvar példájára már az első Árpádok alatt az előkelőknél is az európai viselet jött uralomra. Ezt láthat-

* Szt. István törvényében (Decr. II. cap. 8.), aki vasárnapon makacsul templomba nem megy, megverettessék és hajától megfosztassék (depiletur), szt. László pedig elrendeli (Decr. II. C. 11.), hogy aki más házába betör, vagyona elkoboztassék, ha pedig nincsen vagyona, leberetvált fejjel (raso capite) megkötve és ostorozva a piaczon körülhordassék és eladassék.

** Corpus Juris, Colomanni Decr. I. cap. 41. «medium caput eius tondat». Hasonlókép II. András 1228-ban a «garam-szt.-benedeki apátúr ellen lázadó szolgákat félig letarolt fővel (semirasis capitibus) az egyháznak visszaadatni rendeli. (Knauz: Mon. Eccl. Strig. I.) 1226-ban pedig Miklós nádor itél el bizonyos kir. udvarnokokat, «dampnavimus eosdem, sicut decet servos tonsis videlicet dimidiis capitibus eorum crudeliter tractantes stb.

juk fenmaradt legrégibb képes emlékeinken, az árpádházi királyok pecsétein, pénzein, Gizella királynénak a müncheni «Reiche Kapelle»-ban őrzött keresztjén, szt. István palástján, a szt. László-féle zágrábi paláston, a gyulafehérvári, pécsi székesegyházak domborképein, II. Endrének és nejének egy stuttgarti codexben levő miniature-képén, stb. egyaránt. Fenmaradt okirataink (adomány-, osztálylevelek, végrendeletek stb.) eléggé megvilágítják e viseletet, s nem lehet kétségünk az iránt, hogy abban nemzeti különállóságot hiában keresnénk. Mindezek a nyugot-római birodalom letünte után Európaszerte elterjedt viseletet mutatják.

Főalkatrészei voltak: *tunica*, melyet a ruha nyakán átbujva vettek fel s derékban övvel szorították le; előbb rövidebb volt, legfölebb térdig ért, utóbb — a fejedelmi viseletben (typus

GÉZA KIRÁLY ÉS CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS A MAGYAR SZ. KORONÁN.

majestatis) már igen korán — a bokáig hosszabbodott meg. Föléje olykor még egy hasonló ruha jött, a *supertunicale*, rendszerint más szinben, mint az alsó, s bár hosszára nézve egyenlő volt, mégis az által, hogy az öv felett kissé meglazíttatott, az alsót is láttatni engedé. Felső ruházat volt a *clamis* vagy *pallium*, előbbi rövidebb köpeny, utóbbi nagyobb palást, újjak nélkül. Ezt a jobb vállon vagy a mellen boglár fogta össze. A lábakon szük, különálló szárakkal biró nadrág vagy helyesebben harisnya, (caliga), s a fölé a lábfőre a czipő (calceamentum) jött.

Egy időre ezen viseletet a byzanti divat szorítja ki hazánkban s egész Európában egyaránt. Ilyenben látjuk I. Gézát a szt. korona egyik zománczképén, ilyet visel II. Géza (ábrája

a 13. lapon) és fia III. Béla pecsétjein. Részben még II. Endrének egy stuttgarti codexben fenmaradt képét is ide sorozhatjuk. Ez a byzanti udvar feszes és hosszú, drága s nehéz kelmékből készült öltözete a consularis biborsávval és hímzett szegélylyel (latus clavus). Sajátságosan jellemzi e viseletet azon a karokra, főkép azonban a köpeny két szárnyának szélére a mell táján felvarrott más színű szövetből való négyszögű díszítés, melyre egyébként még visszatérünk.

Ezen ruházatokban a királyság megszilárdulása óta nagy fényüzés terjedt el. Drága selyem- és biborszövetekről, ritka állati prémekről, arany és ékköves hímzésekről, ékszerekről gyakran tesznek említést okmányaink.

Elterjedt e fényüzés nemcsak a világiak, de az egyháziak között is.* Kálmán királyunk szükségét látta annak, hogy a papságot ettől 1100-ban törvénynyel tiltsa el. Ezen érdekes törvény eddig nagyobbára hibásan fordítva, még gyakrabban hibásan értelmezve, számos tévedésre adott alkalmat. Voltak, akik emiatt Kálmán törvényeinek eredetiségét kétségbe vonták, mások ismét ebből vérmes képzelettel a mai magyar viseletet és minden egyebet magyaráztak ki, csak azt nem, amit tartalmaz. Nem lesz érdektelen tehát vele kissé bővebben foglalkoznunk.

Ezen törvény (Decr. lib. I. cap. 70.) szószerint így hangzik:

«Nullus, qui Clericus æstimatur, vestibus utatur laicalibus, utpote fisso pellicio, vel tunica sparsa, manica rubra, strangula, vel viridi chlamyde, caliga seu joppa, calceo picto, vel sericata camisia quoque et tunica; Et serico in pectore non consuantur, sed nodis vel fibulis collum amplectentur.»

Ezek voltak tehát a világias, fényüző, hogy úgy mondjam, ficsúr-viselet alkatrészei: a hasított felső öltöny (pellicium), mely gyakran drága prémmel vagy ormozatosan egybeállított

* Így volt ez akkor széltiben a nyugaton is. Már a 972-ben tartott tardenon érseki zsinat is kikelt a szerzetesek ruházati fényüzése ellen, és szigorúan jár el a részletesen tárgyalt kihágásokkal szemben. Richeri Hist. lib. III. 30—41. Lásd Pertz: Mon. Hist. Germ. Volum. V. Script. Tom. III.

AZ IGAZHITRE MEGTÉRŐ SKYTHÁK. JELENET A VELENCZEI SAN-MARCO EGYHÁZ MOZAIK-KÉPEI KÖZÜL.

többféle prémmel (pelles varii vel de vario, menu-vair, zwiespalt) volt bélelve. De neve daczára sem birt mindig prémbéléssel. Bors comes neje 1231. végrendeletében unokahugára hagy egyebek közt egyet, mely nehéz selyemszövetből való volt könnyebb selyem béléssel.[1] — A babos mintával, csillagos díszítésekkel meghányt ruhák (tunica sparsa) szintén e kor általános divatjához tartoznak. Ilyent láthatunk a 3 királyon a pécsi domborműveken, s előfordul az még a XIV. századból való szepesvárallyai és szucsáni falképeken is. Divatos tárgy volt a veres keztyü is (mert bár manica ruhaujjat is jelentett, itt csakis keztyüt érthetünk), mely utóbb a nyugati egyház szertartásos ruhadarabjává is lett. — Keleti eredetü s a byzanti viselet kedvelt alkatrésze, szokottabb elnevezése chiroteca. 1205-ben néhányan, kik a tengeren túli részekből visszatérvén, útközben kifosztattak, panaszt tesznek Incze pápánál, ki András királyt az állítólag magyar földre menekült gonosztevők kinyomozására kéri fel. Felsoroltatván a keletről hozott s elrabolt iparczikkek, köztük nagyobb számmal keztyük is említtetnek.[2] Az esztergomi piaczon 1248-ban, sőt már sokkal régebben ezelőtt, külön keztyükereskedők is megfordultak.[3] A «strangula» szó Kálmán törvényében csakis sajtóhiba lehet. E helyett így lenne olvasandó: «stragulata vel viridi chlamyde»; mindkettő e korban az előkelő divathoz tartozott — a Corpus Juris tudós kiadói korában persze a «stragulatæ» már ismeretlen fogalom volt. Értettek alatta egy bizonyos csíkos és koczkás selyemszövetet, mely még a XIII. században is igen keresett volt.[4]

A himzett saruk (calceus pictus) rendszerint középen biborsávval, szintén a byzanti előkelő viselet alkatrészét képezték. De a nyugaton is el volt terjedve. Hogy csak néhány hazai

[1] Knauz: Mon. Eccl. Strig. I. «pellicium de exameto forratum cum scindato.»

[2] Fejér. Cod. Dipl. III. 1. «52 camelotos, et *chirotechas*, marsupia et margaritas» stb.

[3] Engel Gesch. d. Ungern I. 501. lap Knauz II. 238. lap «Venditores vestium antiquorum, pilleorum, *cirotecarum* et cerdones quolibet Sabbatho dant 1 frisaticum». Knauz szerint IV. László ezen okmánya korábbi forrásokból van átírva, eredeti kora az 1193. és 1235. év közé esik.

[4] Daniel Rock: Textile Fabrics. 39. lapon.

példára hivatkozzunk, ilyeneket láthatunk a nyitra-ivánkai koronán s a pécsi altemplom alakjain.

A joppa közelebbi alakját a jelen esetre nézve alig határozhatjuk meg. E szó az egész középkoron át, de különféle értelemben használtatott, alapjában inkább általános fogalmat jelentett.*

A «camisia» szóra csak azt jegyezzük meg, hogy ebben a korban a mai «alba» nevű lithurgiai öltönynyel egy értelmű volt. Ezt a bokáig érő selyem camisiát és tunicát látjuk pecséteink királyi alakjain. Legeltérőbben ma-

A BÁTHMONOSTORI EGYHÁZ ROMÁN-KORI DOMBORKÉPE. HENSZLMANN RAJZA UTÁN.

* Hazánkban, törvényünktől eltekintve, elterjedtebb használatára csakis a XIV. században találunk, midőn ezen ruhadarab készítésére már külön czéhek állottak fenn itt is. Értettek e szó alatt hol ünnepies díszruhát, hol köpenyt vagy egyszerü zubbonyt, sőt fegyveres ruhát is. Minden alapot nélkülöz Ducange azon feltevése, hogy hazánkban e szónak a külföldtől eltérőleg más értelme lett volna. Azt írja ugyanis róla: «Joppa, Caligæ species, Hungaris». — Ugy látszik Kálmán ezen törvénye, melyre egyedül hivatkozik, ejtette tévedésbe, hol e két szó hibás szövegezésből a «seu» szóval van összekapcsolva. Alig szükséges bizonyítanunk, hogy eltérő használata mellett is e szó mindig egy a testet s nem a lábakat fedő ruhadarabot jelentett.

gyarázták eddig ezen törvény záradékát. Szószerinti fordítása ez: «És selymet mellökre ne varrjanak, hanem kötelékkel vagy kapocscsal fogják át nyakukat». — Nem érthetünk itt mást, mint a byzanti udvar azon fényüző szokását, hogy a ruhákra, a nyak körül, a vállakra és mellre is leérő díszes ékköves selyem gallérfélét (aurifrisia) varrtak, mely a nehéz selyemruhát a nyakon feszesen, ráncz nélkül fogta össze. Ezen fényüző divatot tiltja el törvényünk, s helyette a ruha a nyakon kötővel vagy fibulával fogandó össze.

A felsoroltakból láthatjuk, hogy Kálmán törvényében nemzeties jellegű viselet-részeket hiába keresnénk, hanem ez a divat fényüző túlkapásainak, melyek főkép Byzantból származtak, meggátlására hozatott. Azon ruházati részek ezek, melyek a byzanti pompát különösen jellemezték, s az egykorú külföldiek előtt is különösen feltüntek.*

Nem terjeszkedhetünk ki itt bővebben a nyugati viselet kiterjedésére és fejlődésére hazánkban. A már felsoroltak s fenmaradt összes emlékeink kétségtelenné teszik, hogy hazánkban a nyugati czivilizáczió viselete már a királyság első napjaiban meghonosult és századokon át rendszeres fejlődésben létezett.

S mi lett az ősmagyar, nemzeti viselettel? Szinte azt kellene hinnünk, hogy nyomtalanul eltünt, ha valamely nép nemzeti viseletét oly könnyen feledhetné!

Ha középkori képes emlékeinket tekintjük, igaz, azokban nem igen láthatunk nemzeties jelleget, s ha a ránkmaradt Árpádkori okmányokat vizsgáljuk, még azt is kétségbe vonhatnók, hogy az idegen viselet-részek magyar elnevezéssel birtak volna.

De valjon nem volt-e meg a magyar szt. korona, ha azt királyaink képein a legujabb időkig ábrázolva nem találjuk is?

Hasonlókép fel-fel csillanik árpádkori okmányainkban egy-egy magyar ruhanév, legtöbbször nem is mint ilyen, de személyi,

* Már Liudprand is ilyenformán jellemzi a byzantiakat. (Antapodosis lib. VI. cap. 37.: «Nec decet vos compellere patrium me his mutare morem, cum vestros, nos adeuntes, patriam morem tenere sinuamus, *manicati* enim, *fasciati*, *fibulati*, *criniti*, *talari tunica inducti* penes nos equitant».

községi név gyanánt. Mint személynév előfordul már 1138-ban a suba v. subu, 1224-ben a guba, utóbb mint személy- vagy helynevek a palást, bybor, barsun, kuntus, cantus.*

És miként e nevek időfolytával átmentek még személy- és helynevekül is, úgy kétségtelen, hogy az alsóbb néposztályok a nemzeties viseletet magát is még igen sokáig megőrizték. Az eddigelé Ritter Seifried von Helblingnek (1288—1291.) tulajdonított verses krónika** irja a magyarokról:

«Swie grôz ist Ungerlant,
«Doch ist uns daz wol bekant;
«Ein Unger trit niht einen trit,
«Ǔz sînem ungarischen sit.»

E dicsérő vers ugyan már azon korba esik, midőn hazánkban kún szokások és kún viselet honosultak meg, mégis jellemző az korábbi időkre is, mert a nép lelkületére enged következtetnünk.

Nemzetünk ezen sajátságos conservativ vonását sohasem

A VELENCZEI SAN-MARCO EGYHÁZ MOZAIKKÉPEIBŐL. — INDUSOK.

* E magyar viseletneveknek Árpádkori okmányainkban való előfordulta korán feltünt történetíróinknak. Fessler s utána Kerékgyártó nem haboznak kimondani, hogy a suba magyar eredetű, s ettől származik a német Schaube. Ezen szó magyar etymologiája szerencsésnek alig mondható, kétségtelen azonban, hogy míg nálunk már 1138-ban említtetik, a Schaube a XV. század vége előtt nem ismeretes. Egyébként meg van az olaszban is «giubba», a francziában «jupe», a csehben «czuba» s a törökben «čubba, žübbe». Alakja a korral igen változott, s bár kétséget alig szenved, hogy a XV—XVI. században okmányainkban előforduló suba az ezenkori Schaubeval azonos alakú, aziránt sem lehet kétségünk, hogy a korábbi századok ezen ruházata ettől eltérő alakkal birt.

** Kiadta e verses krónikát 1844-ben Th. Georg v. Karajan. Zeitschrift für deutsches Alterthum Herausgegeben von Moritz Haupt IV. Band. 1—284 lap Helbling szerzőségét kétségbe vonta E. Martin u. o. XIII. kötet, 1867, 464. lapon.

tagadta meg. A magyar viselet is, melyet az első királyok alatt az udvarnál és előkelőknél nyugati formák szorítanak ki, a nép züménél kétségtelenül fentartotta magát és tovább is fejlődött. Milyen volt ezen fejlődésben nyert újabb alakja, — képes emlékek ránk alig maradván, — teljesen meg sem határozható. Ha azon előzőleg tárgyalt feltevésünk, hogy a magyar viselet eredeti alakja az általán skythának nevezett viselettel fővonásaiban megegyezett, megállhat, úgy nem lesz érdektelen, ha az utóbbinak a XI—XII. századból ránk maradt emlékeken levő alakját figyelemmel kisérjük. Ez okból összehasonlításul közlünk néhány keleti viselet-képet, mely a velenczei San-Marco mozaik-képein maradt reánk. Fővonásaiban ezekben még az általunk leírt skytha viseletre ismerhetünk, mégis bizonyos fejlődésre mutatnak azok. Nevezetesen a föveget emeljük ki. Azon sajátságos gerezdes, szalagos süveg, melyet némelyiken láthatunk, meg van a báth-monostori egyház XIII—XIV. századbeli domborművén is.*

Két románkori szobormű volna még, melyekben különleges nemzeties vonást láthatunk, s bennök e kor viseletének képét sejthetjük: ezek a bényi templom egyik oszlopfején levő vadászjelenet alakjai, s a pécsi altemplom domborművein látható pásztorok. — Az előbbin Henszlmann** a XIII. századi magyarországi pórruházatot véli felismerhetni, még csizmákat is lát ezen alakokon, melyeket a közölt ábrán — megvallom — felismerni nem tudok. Az egész sokkal gyarlóbb mű, hogysem be-

* Henszlmann Imre, ki ezen domborművet megismertette (Magyarországi Rég. Eml. II. köt. II. rész. 158—161. lap) e tympanum képet XIV. századbelinek tartja s jelentését meghatározni nem tudja, mégis úgy véli, hogy «donator-féle tisztelgésre nem gondolhatunk», mert itt semmiféle a középkorban szokásos jelző járulék nem látható, ellenben a ruházat olyan, minőt a középkorban a prófétákra és patriarchákra adtak. Ezen utóbbi állításával egyet nem érthetek, legalább ami a Krisztus balján levő alakot illeti. Nézetem szerint itt reális keleties viselet van előttünk, akár tekintessék az illető donatornak, akár sem. Kár, hogy az irigy palást, melylyel a szobrász szeszélye ezen alakot egészen eltakarta, a ruházat alakját megismernünk nem engedi. Ez okból kétes az is, vajon e typusunk a magyar nemzeti viseletnek általunk most tárgyalt korához, vagy már az utóbb jellemezendő kún viselethez tartozik-e? Ha Henszlmann kormeghatározását (XIV. sz.) fogadjuk el, az utóbbi a valószinübb.

** Henszlmann Imre: A kisbényi román izlésü egyház. Arch. Közl. III. köt. I. füz. (Uj folyam I. kötet.)

lőle — e magában álló példából — határozott következtetéseket lehetne levonni. A nyugati egykorú viselettől kétségtelenül eltér ezen magas gallérú gunyák alakja, a bajuszviselés szintén jellemző. Hogy a szakállberetválás, miként ezen két alakon láthatjuk, a magyarságnál szokásos volt-e ezen korban, nehéz eldöntenünk. Henszlmann ezen alakok ismertetésénél állítja ugyan, hogy «a magyar tehát már a XIII. században beretválkozott», a pécsi szoborművek ismertetésénél mégis a napkeleti három bölcs közül az egyikben magyart lát épen azért, mert szakálla van. Fülöp apostoli legatusnak általunk már idézett azon meghagyásából, hogy magyar szokás ellenére a szakállát beretválni ki se merje, azt kellene tartanunk, hogy a szakállviselés volt általános.

A KIS-BÉNYI EGYHÁZ EGYIK OSZLOPFŐJÉN LÉVŐ JELENET, HENSZLMANN RAJZA UTÁN.

Mégis azt vethetnők ez ellen, hogy a «barba» szó bajuszt is jelentett, s nem lehetetlen, hogy a kún divat, mely ellen a legatus oly erélyesen lépett fel, épen a bajuszt beretválta le, minek elkövetése csakugyan a magyar szokások ellenére volt.

Sokkal gondosabb munka, s így hívebb képet nyujt a pécsi egyházban fenmaradt dombormű. A pásztorokon nem a XIII. század nyugatias uri viseletét vagy valamely hagyományszerü ruházatot látunk, hanem azt, melyet e korban a pásztorok csakugyan viseltek.* Bizonyos általános jelleg ugyan megvan még

* Ezen pásztorcsoport képét Henszlmann a pécsi székesegyházról írt monographiájához csatolt rézmetszetén igen fogyatékosan közli. Egyebek közt a pásztorok fejei is hiányzanak, holott azok maig is épen megvannak. Ennek oka főkép abban rejlik, hogy akkor, midőn műve megjelent, ezen félig elfalazott szoborművekhez hoz-

ebben is, olasz, délfranczia pásztorok viselete e korban a képünkön láthatótól alig külömbözött, és ma is fővonásaiban épen egyszerűségénél fogva még mindenütt csaknem ugyanaz. Akár csak mai tótjainkat látnók. De mig a szláv és latin törzsü népeknél e viselet maig feltalálható, a magyar pórviseletben ennek emlékét, amennyire csak emlékeink visszavezetnek, meg nem lelhetjük. A bocskor és szíjfonat e korban sem lehetett magyar viselet, még a pásztoroknál sem, s a pécsi alakokhoz mintául alighanem horvát pásztorok szolgálhattak.

PÁSZTOROK A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ DOMBORMŰVÉN.

Megemlíthetnők még itt a régi kalocsai egyház egyik oszlopfőjén fenmaradt alakokat, míg azonban ezeken egyrészt nemzeties viseletre szintén alig ismerhetünk, másrészt ez az általunk most tárgyalt korszak határán kívül esik.

Viseletet mutató hazai emlékeink sorát e néhánynyal nagyobbára kimerítettük. A külföld e korra nézve közvetlen példákat alig nyujthat. Mégis tanulságos átvizsgálni azon ábrázolatokat, a hol keleti alakokat akar a művész feltüntetni, s hogy azt gyakran tőle telhetőleg meg is teszi, kitünik az ilyenek eltérő viseletéből. Ha nem ismerte, s bizony legtöbbször nem is volt módjában s nem is törte magát utána, — felhasználta azt a viseletet, melyet a

záférni igen bajos volt. Saját felvételem után készített, helyesebb rajzát itt adjuk. Szó nélkül is megdönti azon következtetések legtöbbjét, melyeket e pásztorok viseletéből Henszlmann az általa közölt ábrákból levont. — Henszlmann Imre: Pécsnek középkori régiségei II. rész. A pécsi székesegyház domborművei 1870. Magyar Rég. Eml. I. köt. 2. rész.

szomszédban láthatott, s mely neki eléggé «ázsiai»-nak tetszett. Nincs kétségem aziránt, hogy az e korban s utóbb is ábrázolt három királyokon látható viselethez, bár legtöbbször eltoríttatott, gyakran a magyar viselet szolgált mintául. De ennél kevésbé szeretetreméltó példákra is akadunk, hol a megfélemített szomszédok gyülöletének kifejezéseül a magyar viselet szivesen felhasználtatott. Ilyen kedvező tárgyak voltak: Attila és harczosai, amint a 11,000 szüzet lemészárolják, aztán a passio ábrázolásában a zsidók, bakók stb. Csakhogy nehéz elválasztani ezek-

ben, mi a való s mi a költött, végre mik az előbbinek forrásai. Az összehasonlító kritika haszon nélkül mégis aligha maradna.

Habár forrásaink csekélysége mellett a magyar nemzeties viselet hű alakját tökéletesen meghatároznunk ez idő szerint alig lehet többé, az általunk elmondottak alapján mégis jogosultnak tartjuk azon nézetünket, hogy az, legalább a nép alsó rétegeiben, e korban is megvolt, daczára az udvar és nagyok által megkedvelt külföldies, nyugati viseletnek, a míg mindkettő vesztére fel nem tünt a *kún viselet.*

Dr. Boncz Ödön.

RÉZ- ÉS BRONZKOR A CLASSIKUS NEPEKNÉL.

Azelőtt alappal bírt a panasz, hogy a classikai régészettel foglalkozó tudósok nem törődnek az u. n. præhistorikus régiségekkel. Most ily panasz már kevésbé indokolt. A mióta Conze az ős hellen díszítési rendszer indogermán előzményeit fürkészte, Helbig pedig egyfelől az italusok Pó mellékén fönmaradt czölöpös telepjeit irta le, másfelől a homerosi világ magyarázatára elővette az összes ősrégészet nyújtotta tapasztalásokat és a mióta vele párhuzamosan Milchhöfer leginkább Schliemann leletei nyomán a præhellen míveltséget tanulmányozta, a «classikus régészek» sem tartják többé «crimen læsæ archæologiæ» nek kutatásaikban túl menni a szorosan vett classikus időszakon.

Viszont örvendetes jelenség, hogy az u. n. «præhistorikusok» is mindinkább túl terjeszkednek tanúlmányaikban Középeurópa határain; kezdik őket is érdekelni az ó-kor szereplő népeinek ősi állapotai és maradványai. Kitűnőbb képviselőik mint Worsaae, Sophus Müller, Undset és mások fürkészik a déli világ hatásait az európai őskorra és elfogulatlanság nélkül méltatják e hatásokat, a minek köztudomás szerint Hostman, Genthe és társaik néha híján voltak. Így lassan-lassan szűnnek az előítéletek és megdőlnek a válaszfalak a két tábor hívei között, kölcsönösen méltányolják egymás tanúlmányait és külön útakon, néha külön kutatási módok szerint, de közös föladatok érdekében működnek közre.

Legújabban az ősrégészeti tudomány napi rendjén lévő néhány fontos kérdéséről jelent meg mindegyik táborból egy-egy figyelemreméltó mű, melyek ez észleleteket kisebb-nagyobb mértékben igazolják. Egyik *Much* legújabb műve a rézkorról. Az európai rézkor kérdésében a præhistorikusok eddig csak kevéssé vették figyelembe azokat a tanúlságokat, melyeket az ó-kori civilisatió legrégibb fejlődése e részben nyújt. Much a mellett, hogy szorgalmasan összegyűjti a legtöbb európai rézleletet, ezúttal a classikai világot sem hagyja figyelmen kívül. Észleletei szélesebb körre terjednek, mint a Keller óta rézkorral foglalkozó kutatók dolgozatai és egy rézkor hajdani általános létezését nagyobb bizonyosságra bírta emelni mint ők.* Sőt ő tovább megyen és az ős rézbányászat középeurópai nyomai miatt, valamint Schrader indogermán szóegyeztetései segítségével az áriai népek közössége korának vindikálja a réz ismeretét, előállítását és használatát.

* Tisztelt munkatársunk Téglás Gábor, ki folyóiratunk egy más helyén *Much művét bírálja, e részben más nézeten van*; *részünkről* F. L. úr véleményét inkább osztjuk és Much művének kétségtelen hiányai daczára nagy jelentőséget tulajdonítunk. *A Szerkesztő.*

Much nagybecsű tanúlmányát érdekes módon egészíti ki a classikai archæologia köréből *Hugo Blümner.*

Mikor Blümner terjedelmes monographiában az ó-kori világ technikus képességeiről értekezik, nem igen kerülhette ki a præhistorikusok által oly sűrűn tárgyalt réz- és bronzkori kérdést. Műve sajátszerű fölosztásánál fogva több ízben tér vissza a termékeny thémára és a kérdés több oldalú megvilágítására nagy bőségű anyagot hord össze az irodalomból. Arról az anyagról azonban, melyet oly bőségben találunk Much művében, csak gyönge sejtelme van és talán épen ezért álláspontja a problemával szemben ingadozóbb, határozatlanabb mint a Muché.

Blümner azt hiszi, hogy tiszta rezet nem igen dolgoztak föl a legrégibb korban,* mert ez a fém nem bír azon keménységi fokkal, mely a legtöbb gyakorlati czélra szükséges. Ezt a keménységet az érczművesség legrégibb kora óta idegen anyagokkal való összeelegyítés által adták meg neki.

Hozzá teszi mégis: «úgy látszik, hogy mindazon országokban, melyekben bronzkor létezett, azt egy rézkor előzte meg, melyben szerszám és fegyver, úgy mint a kőkorban, kőből készült, ellenben edények, ékszerek stb. készítésére (a mennyiben tiszta rezet képesek voltak előállítani) és a mikor a réz-ötvényeket még nem ismerték, rezet használtak.»

Azonban a bronz előállítása réz és ón összekeveréséből a régiek előtt már a míveltség igen korai fokán volt ismeretes s ez egyebeken kívül abból is látszik, hogy a χαλκός és æs ép úgy a rezet magát keverék nélkül, mint a rézkeverékek különböző fajtáit jelenti és hogy csak sokkal utóbb különböztették a vörös rezet vagy cyprosi érczet a keverékektől. (χαλκός ἐρυθρός, κυπριός, καρός æs rubrum, æs cyprium csak utóbb cuprum.)

Blümner helyesen utal arra, hogy a régi népektől fönmaradt irodalmi emlékekben a réz és a bronz sokkal fontosabb szerepet játszik mint a vas. A pentateuch vagy negyvenszer említi a rezet, de régibb részeiben csak kétszer van szó vasról. Homerosnál a hősök érczfegyverekkel küzdenek egymás ellen, a vas inkább gazdasági czélokra szolgál; az Ilias régibb részeiben 279-szer szól a rézről vagy bronzról, vasról csak 23-szor, a későbben keletkezett Odysseában is csak 29-szer van szó a vasról, míg az ércz 80-szor szerepel.

A kovács mesterség kifejezései (χαλκεός, χαλκεύω, χαλκεῖον stb.) egytől-egyig az ércz-technikából lettek általánosítva és ebben az általánosabb használatban már Homerosnál is szerepelnek, miből az a tanúlság,

* Hugo Blümner Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, IV. kötet 1. rész. Lipcse 1886. 176.

hogy az az idő, midőn *csak* a rezet öntötték és kovácsolták, túl megyen a homerosi koron.

Egyházi szertartásokban nemcsak a héberek- és görögöknél de etruszkoknál és rómaiaknál is pietással őrízték az ércz szerszámokat, a vallásos áhitat tartózkodott a vastól mint újabb fémtől.

Schliemann híres leletei Mykenæ, Orchomenos, Tiryns és Ilionban számos réz és bronz tárgyat szolgáltattak, de vasból egyet sem; pedig ismeretes e leletekről, hogy messze túl mennek a homerosi koron.

Az italusok Pó vidéki czölöpépítményeikben a vasat és az ércz kalapácsolását még nem ismerték, ott is csak kezdetleges fém-technikára, öntött bronzkészítményekre akadtak a kutatók.

Blümnert, kinél mindezen itt fölsorolt adatokra a részletes irodalmi útbaigazítások pontosan megtalálhatók,* és a ki igen hajlandó volna ezek alapján a réz- és bronzkor létezését elismerni, nagy lelkiismereti zavarba ejtik a technikusok ellenvetései, kik szerint nehezebb rezet előállítani mint vasat és azért az állítólagos nehézségek magyarázatára s az ellentétek kiegyenlítésére belényugszik Beck** legújabb műve nyomán a következő közvetítő javaslatba.

«Képzelhető ugyanis, hogy a déli félszigetek lakói ősi időkben, midőn némelyek a fémek bányászatát és kidolgozását még nem ismerték, mások talán már ismerték a vasat, de csak rosszúl tudták előállítani, a nyugatázsiai előbbrehaladott műveltség köréből kapták kereskedés útján az aranyfényű bronzfegyvereket és szerszámokat. Ezek a készítmények nem csak fényesebbek voltak, mint az ő primitiv kő- és vas-szerszámaik, de tökéletesebbek is voltak. Mindkét ok oly hatással lehetett reájuk, hogy ott is, a hol vasipar már létezett, fölhagytak vele. Az új fémnek azon előnyét is gyorsan fölismerhették, hogy az elkopott vagy ketté tört fémeszközöket újra be lehetett olvasztani és új formákba önteni, a mit a vassal nem tehettek. A külföldi kereskedők valószínűleg erre is megtanították őket és utóbb, mikor már megtanúlták a nyersanyagot is öntésre kész állapotban szolgáltatták nekik.»

Nincs okunk ezen Beck-Blümner-féle magyarázati elméletet kereken visszautasítani. Némi megszorításokkal elfogadhatjuk. Ily megszorítások a következők:

1. A tapasztalati tények, melyeket eddig a leletek szolgáltattak, sem Görögország, sem pedig Olaszország tekintetében nem tanúskodnak azon ősi vas-ipar mellett, melyet a réz- és bronzkor (állítólag) kiszorított.

* Blümner Technologie etc. bei Griechen und Römern IV. kötet 1 rész. Lipcse, 1886. 38.

** Beck Geschichte des Eisens I., 44. s k. l.

2. A rézbányászat kezdeteit illetőleg nincs okunk föltételezni, hogy a vándor græcoitalusok nem tanúlhatták korábbi lakhelyeiken, sőt annak valószínűségét Much említett könyvében helyesen kimutatta.

3. A bronz előállítása képességét sem szükséges megtagadni a délre vándorló græcoitalusoktól. Mert ha Blümner* megbízható kútfők alapján hivatkozhatik arra, hogy az egyptomiak már az ó birodalomban, tehát jóval 3000 előtt, készítettek bronzszerszámokat, melyekhez az ónt idegen földről kapták és hogyha Chaldæában is ősi időkbe nyúlnak föl a rézeszközök mellett a bronz készítmények, akkor a szükséges ónt vagy a távoli keletről, Chorassanból (a régi Drangiana) vagy a távoli nyugatról a kassiterida szigetről (Britannia) hozta a kereskedés, mely amott ép oly kevéssé, mint itt arra szorúlt s arra várt, hogy az ókor leghíresebb kereskedői közvetítsék, de járhatott kézről-kézre országokon és népeken keresztül, míg a peripheriából eljutott oda, a hol legsűrűbben kellett, az ősrégi cultura birodalmaiba.

A főడolog ily ősrégészeti problémákban mindig az, hogy kétségtelen emlékeket bírjunk fölmutatni abból az időből, melyre nézve a rézkort s utána a bronzkort állítjuk. Ha erre képesek vagyunk, akkor az «ab esse ad posse» elvnek eleget teszünk és hiába bizonyítják az ellenkezőt a «technikusok» az elv megfordítása által «de non posse ad non esse.»

Azoknak, kik ezek után is kétkednek azon, hogy az ókori civilisatio körében a nem nemes fémek közűl a réz és annak nyomaiban a bronz volt az uralkodó fém, még csak *egy* fontos észleletet idézünk emlékezetökbe, melyet az e kérdéssel foglalkozók figyelmen kívül szoktak hagyni. Ez az a nyomós tény, hogy volt egy korszak az emberiség történetében, midőn Ázsia legkeletibb szélétől Európa legnyugatibb pontjáig és délfelé Aethiopiáig a vagyonforgalom és kereskedés értékszabályozója a réz volt, annyira, hogy ép a legősibb míveltségekkel bíró országokban, Chinában és Egyptomban, évezredeken keresztül a réz volt a súly- és értékrendszer alapja. Egyptom valószínűleg Aethiopiából és a Sinai félszigetről, utóbb Kypros szigetéről kapta azon óriási réztmennyiségeket, melyeket magas fejlettségű forgalma igényelt, míg China talán az Ural vidékéről és talán a középázsiai hegységekből kapta.

Kétségtelen, hogy a phœnikiaiak kereskedésének (egyéb tényezőkön kívül) az egyptomi és mesopotamiai fém-ipar erős szükségletei voltak főrúgói, melyek oda terelték a phœnikiai bányászokat, a hol nagy mennyiségű réztelepeket nyithattak és kizsákmányolhattak, előbb Kypros szigetére, utóbb Sardiniába, még későbben Hispániába. Az összes középtengeri rézkereskedés az ő kezükben központosúlt és akár

* Blümner i. m. 82—83.

ismerték a tengermelléki népek a rezet, akár nem, mikor a phœnikiaiak oda jöttek, ezek iparczikkeiken kívül rézzel fizettek és mindenütt szívesen fogadták az üveggyöngyöket s a rezet. És csuda-e ily körülmények közt, hogy Much az Alpeseken innen nagy számmal bír az ős réztárgyakon oly formákat kimutatni, melyek Cyprusban s Kis-Ázsiában is előfordúlnak?

És hogyha csudálkozással kérdjük, hogy van tehát, hogy sem a rézkor vitatói, sem annak ellenségei a réznek ezen őskori homeroselőtti időkben való nagyszerű szereplését figyelmen kívül hagyták, akkor erre azt válaszoljuk, hogy még sokkal közelebb álló, pedig közismeretű tény is kikerülhette figyelmüket. Ott van a római rézpénz-rendszer, mely messze belé nyúlik a történeti időbe! A réz az étalon Rómában még a harmadik században Kr. e. Valjon mi oka lehetett annak, hogy a rómaiak legrégibb értékrendszerüket, a marhában való számítást, rézsúly-rendszerrel váltották föl és ehhez századokon át szívósan ragaszkodtak? Valjon nem gyakorlati okok bírták-e őket erre csak úgy, mint az etruszkokat, kiktől a rómaiak az «æs grave» t eltanúlták? Bizonyára a réz volt az a fém, melyre fegyvereik és szerszámaik készítésénél legtöbb szükségük volt. Etruszkokat és rómaiakat talán a görögök tanították a bronz ismeretére, bizonyos, hogy korán ismerték, az V. századból való æs librale példányai hol rézből, hol bronzból készültek. Tehát itt egy históriai bizonyságokkal támogatható classikus példa van előttünk, hogy mikép történik az átmenet a cseregazdaságból a rézkorba s ebből a bronzkorba. És mikép a görögöknél az ő történeti koruk kezdetén a 10, a 9-ik században észlelhetjük az átmenetet a vaskorba, úgy négy-öt századdal utóbb bekövetkezik a római nép míveltségében a vas jelentékenyebb szereplése, midőn a keltákkal való kellemetlen ismerettség után ők is vaskardokkal kezdik fölszerelni seregüket.

Az ellen, hogy az őskori ember legelőbb kőből készítette fegyvereit, még senkinek sem volt kifogása, de a mikor azt mutatja ki a tapasztalati ősrégészet, hogy utóbb az ős népek a kőszerszámokat rézből utánozták és röviddel ezután, a réz használhatóságát fokozva, bronzból készítették fegyvereiket és fontosabb szerszámaikat, ezt a majd mindenütt a régi világban tapasztalható természetszerű fejlődést némely «független gondolkozású» urak kísérlik tagadni és a dán és svéd úttörőkre reá fogják, hogy ők mesterségesen kieszelt hármas korbeli rendszerükkel a világot tévútra akarják vezetni.

F. L.

A BÁCSKAI U. N. RÓMAI SÁNCZOK.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A hazánk területén található számos sáncz közül, melyeknek összefoglaló térképét Rómer Flóris fáradozásának köszönhetjük, [1] azokat kell legfontosabbaknak tartanunk, melyek eddig, akár helyesen, akár nem, «*római* sánczok» nevén fordulnak elő. Ilyenek első sorban azok, melyek Bács-Bodrog megye területén vannak és mind Mommsen-Kiepert, mind Rómer térképein, *vallum Romanum* névvel vannak jelölve. [2] Utóbbi tudósunk azonban az egyik, u. n. kisebb sánczra vonatkozólag később azon nézetre jutott, hogy nem római eredetű [3] és az ő tekintélye e sáncz eredete kérdésében döntő lehet, mert nemcsak alkalma volt azt megtekinteni, de helyenként pontosan meg is vizsgálta. Mindazonáltal talán mégsem lesz felesleges mindkét sánczról összefüggésben szólni és eredetüket kutatni.

E kutatásnak más nevet is adhatunk. Nem csak egyszerüen arról van szó, hogy eme védművek a római hódítás művei-e, hanem arról is, valljon azon terület, mely általok határoltatik és befoglaltatik Pannonia területéhez számítható-e vagy sem, vagyis valjon Bács-Bodrogra is terjeszkedett-e a római kormányzat és római műveltség. Magában véve az nem lehetetlen dolog, hogy a rómaiak a Dunafolyó határvonalán túl is tettek foglalást; hiszen a Rajna jobb partján lévő «agri decumates», és azon határvonal, mely a Duna melletti Kehlheimtől éjszak, illetőleg éjszak-nyugatfelé egészen Rheinbrohl tájáig húzódik, bizonyitja, hogy a rómaiak, ha a szükség úgy kivánta, a természet alkotta határvonalat, a *limes*-t, a folyókat, nem haboztak átlépni és ezeken túl mesterséges limest alkotni.

A midőn azt kutatjuk, valjon ama két bácskai sáncz római limes-e vagy sem, okvetlenül azt a módot kell követnünk, hogy első sorban irányukról, kiterjedesükről és szerkezetükről a lehető legpontosabb adatokat szerezzük és állítsuk össze, azután ezen adatokat összevessük azokkal, melyek a római birodalom más részeit határoló limes-re vonatkoznak, valamint a régi íróknál található azon adatokkal, melyek a római limesre általában vonatkoznak s így a pannoniai limesre is alkalmazhatók. De ezen kivül arra is kell törekednünk, hogy a régi íróknál

[1] Compte-rendu de la VIII-ème session Bpest 1876. II. 1.

[2] A C. I. L. III. k. 2 r.-hez csatolt IV. sz. térkép és «A M. N. M. római felir. eml.»-hez mellékelt térkép.

[3] C. R. II. 1. 74. l

arra nézve is keressünk felvilágosítást, valjon Pannonia inf.-nak limese a Duna folyó volt-e, vagy más e folyón túl fekvő védvonal, és valjon tettek-e a rómaiak foglalást a Duna jobb partján Bács-Bodrog megye területén.

Első teendőnk az lévén, hogy a bácskai sánczok irányára és szerkezetére nézve a lehető legpontosabb adatokat egybe állítsuk, az a kérdés fejtendő meg, hogy milyen eszközök segítségével lehet amaz adatokat egybe állítani. A legbiztosabb mód erre nézve természetesen az volna, kocsin, lóháton vagy gyalog a sánczokon végig menni, azoknak irányát, magasságát szélességét, a mellettök lévő árok mélységét és szélességét megmérni és pontos rajzokban szemlélhetővé tenni. Ezt annál is inkább meg kellene tenni, mivel a régi térképek, különösen a sokat idézett Görög-féle mappák sok tekintetben hibásak és ennélfogva megbizhatlanok és hasznavehetetlenek. Tehát olyan munkát kellene végezni, a minőt p. o. Torma Károly végzett a «Limes dacicus» felső része, vagy Cohausen a «Limes Rhenanus» körül. De az ily nagy munkához római régiségekkel foglalkozó szakember mindaddig nem fog hozzá, míg legalább valószínünek nem tartja, hogy a bácskai sánczok római eredetüek, pedig a régi írók e tárgyra vonatkozó hallgatása miatt ezek római volta legalább is kétes.

Azért tehát elegendőnek tartottam egyelőre monarchiánk uj térképe segítségével ama sánczok egy részét felkeresni, azok mellett, a mennyire lehet, vagy kocsin vagy gyalog menni és pedig oly helyeken, melyeket Rómer, legalább hallgatásából ítélve, nem tekintett meg közelebbről. A sánczok irányát és kiterjedését csak hozzá értő mérnök tudná pontosan és megbízhatóan felmérni és térképre rajzolni. Feleslegesnek tartottam erre nézve még csak kisérletet is tenni, mivel e munkát monarchiánk uj térképén nem csak megkezdették, hanem be is fejezték az illető katonai mérnökök.

Katonáink ezen munkája bátran vetélkedhetik a Cohausen-féle mü* atlaszában foglalt térképekkel. Cohausen is Németország katonai, tehát speciális térképeit használta fel kutatásainál, a mi térképünknél a felvételével együtt készült a sánczok rajza, és pedig eredetileg 1/25000 arányban, mely a közzé tett lapokon harmadrészére, tehát 1/75000-re redukáltatott. Melyik archæologus vagy egyáltalában melyik magánember volna képes ama sánczokat úgy felmérni, vagy felméretni, a mint a bécsi földrajzi intézet térképeibe be vannak rajzolva?

Nagy hálával tartozik tehát a régészet amaz intézet vezérférfiainak azért, hogy a felmérést végző tiszteket arra utasította, hogy ama régi földhányások még meglévő részeit sőt nyomait is vegyék tekintetbe

* Cohausen. Der römische Grenzwall in Deutschland.

és tüntessék fel a térképen. E körülményt annál inkább szükségesnek tartottam felemlíteni, mivel mindenütt, hol e térképet használtam, igen pontosnak és teljesen megbízhatónak találtam, és mivel olyféle szemrehányást magamról el akartam hárítani, hogy talán vaktában követtem és használtam oly térképet, mely a régészet amaz emlékeire nem volt tekintettel. Hogy mennyire pontos és megbízható a mi térképünk, arról az olvasónak majd lesz alkalma meggyőződni.

Számos esetben győződvén meg e térkép pontosságáról, megbízhattam benne ott is, hol vagy nem volt alkalmam, vagy nem találtam szükségesnek azt ellenőrizni és azt hiszem helyesen járok el most is, midőn a bácskai sánczok leírásánál azt nyomról-nyomra követem.

Bácskában közönségesen *két* római sánczot szoktak megkülönböztetni, *kis* és *nagy* római sánczot; csak hogy ez elnevezéseket különbözőképen szokták alkalmazni. A *nagy* és *kis* elnevezés egyrészt a sáncz nagyságára, illetőleg *magasságára* vonatkozik, másrészt a *hosszuságára*. Dudás * szerint az a *nagy* sáncz, mely *Apáti*-tól *Goszpodincze* közelébe és innen felfelé a Tiszával párhuzamosan *Bács-Petrovoselo*-ig terjed; a *kis* sáncz pedig az, mely *Ujvidék*-től *T.-Földvár*-ig húzódik; ellenben a katonai térképen az első neveztetik *kis* sáncznak, mert többnyire jóval alacsonyabb a másiknál, az utóbbi pedig *nagy*-nak, mert általában magasabb az elsőnél. Mi e részben, habár nagyon csekély fontosságot tulajdonitunk az elnevezésnek, a katonai térkép elnevezéseit fogjuk követni.

Fontosabb azon körülmény, hogy nem két, hanem három sánczot lehet és kell megkülönböztetni, vagyis, hogy a kis sáncznak nevezett védmű nem *egy* egész, hanem két külön részből áll. Úgy áll a dolog, hogy az *Csurog*-hoz nyugotra, a helységgel épen egy irányban végződik, a másik pedig ehhez körülbelől három km. távolságban nyugotra és ugyanennyivel lejebb délfelé, tehát délnyugatra körülbelől négy km. távolságban, a *Jegriška* baránál kezdődik, és így semmiképen sem függ össze amazzal. Hogy mily összefüggés van ezen két sáncz és a *nagy* sáncz között, arról majd utóbb fogunk szólni, e helyen csak azt akarjuk kiemelni, hogy valóság szerint nem kettő, hanem három a sáncz Bácskában.

A *kis római* sáncz jelenleg Apátihoz éjszakra, az u. n. felső szőlőnél (Oberer Weingarten) kezdődik, a Zombor-Apáti közti országúthoz másfél km.-nyi távolságban keletre. Kezdőpontja tehát nem éri a Dunát, melynek főága három km.-re esik nyugotra, pedig méltán azt kérdezhetjük, nem ért-e eredetileg a folyó partjáig; mert a mai kezdő pont nem látszik annak. E kérdés feltevésében azonban azt is kell tekintenünk, hogy a Duna jelenlegi medre bizonyosan nem az, a mely-

* Bács-Bodrog m. régészeti emlékei, 23. l.

ben a folyó vize az ókorban haladt lefelé; Apáti közelében van az u. n. Rákvíz (Krebswasser), továbbá a *petresi* régi Duna, a *vémelyi* Duna és a *kis* Duna, melyek valamikor a folyónak főmedréit képezték. Ha tehát azt tesszük fel, hogy a sáncz a folyó partján kezdődött, — a mint máskép nem is lehetett, — akkor azt is fel kell tennünk, hogy a sáncz eredetileg a folyó azon ágáig terjedt, mely ama régi időben főága volt. Csak hogy épen azt nem tudhatjuk, hogy a mostani szakadékok közül, melyik volt az ó-korban a folyó medre. Azon általános törveny, mely szerint a folyók mindinkább nyugat felé tolják medröket, a fönforgó kérdésben azért nem jöhet tekintetbe, mivel biztosan tudjuk, hogy a sáncz elkészítése óta a folyó *kelet* felé, egészen *Prigl.-Sz.-Iván* tájáig folyt.

De ha a sáncz kezdő pontját nem tudjuk is meghatározni, azért azt sem tarthatjuk lehetetlennek, hogy annak még a Dunán túl is volt folytatása, azaz, hogy nem is a folyó partjáról indult ki. Megbízható forrásból értesültem arról, hogy csakugyan a Dunán túl, Apátival szemben, *Laskó* falu határában van a sáncz folytatása, vagy inkább eleje. Eddig még nem volt alkalmam a helyszinén ennek a dolognak utána járni, azért kénytelen vagyok a katonai térkép adataira szorítkozni, a mely csakugyan a *keskendi* erdőben, és ehhez nyugatra több helyen «Römerschanze»-t említ. Tekintve tehát ama vidéken jártas egyének és a térképnek egyező adatait, nem tartom lehetetlennek, hogy a kis római sáncz még a Dunán túli vidékre is terjedt. Abban pedig, hogy a folyón is átment, nem lehet megütközni, ha tekintetbe vesszük azt, hogy az u. n. csörsz, illetőleg ördög árka is a Rómer-féle térkép szerint szintén több helyen átmegy a Tiszán. A kis sáncz kezdő részét az «Akovitz» nevű erdőbe vezető úton megvizsgálta Rómer és adja is annak leírását körülbelől másfél km.-nyi távolságra valamint keresztmetszetét is.* Szerinte a sáncz nem minden ponton egyforma; az egésznek alsó szélessége 20 vagy 16 méternyi, a tetejének szélessége 8, 6 és 4 méter, a magassága 10, 6 és 3 m.; ennek megfelel bizonyosan az is, hogy az árok szélessége és mélysége a különböző pontokon különböző. A Rómer által leírt sánczrészletnek vége szakad egy határ-ároknál, melyen túl állítólag nyoma elvész. Ez nem úgy van. Azon erdő, melyet Rómer «Akovitz»-nak nevez, a térképen «Junakovics» erdőnek neveztetik, e név azonban nem csak az erdőre, hanem azon nagy dülőre is vonatkozik, melyet köralakban éjsz. kel. és dél felé a Dunának azon szakadéka határol, mely, mint feljebb említettem, egészen *Priglevicza-Sz.-Iván*-ig terjed és melynek csak déli része erdőség. Ennél az erdőnél az a fontos körülmény áll be, hogy ott a sáncz eredeti irányát, nyug.-kel., követve alsó szélén körszelvény módjára végig húzódik, míg a kört épen ama szaka-

* I. h. 60. 74. k. l.

dék képezi, úgy, hogy ezt másodszor kelet felé, két km.-nyi távolságban ismét érinti, illetőleg metszi, rajta átmegy és a nevezett helységtől délre tovább folytatódik. Ekként a Duna szakadéka két helyen metszi át a sánczot, e két pont pedig, mint most említettem, két km.-nyi távolságban van egymástól. Maga a szakadék körív alakjában foglalja körűl a sánczot, és pedig oly csekély hajlással, hogy annak legnagyobb távolsága a sánczhoz csak 200 m. E tünemény magyarázata az, hogy a már elkészült, szakadatlan sánczot a Duna két helyen keresztül törte, hogy tehát a sáncz régebbi mint ama szakadék; mert ha a sáncz felhányása előtt már meg lett volna ama szakadék, akkor ennek partja és medre szolgálhatott volna azon czélnak, melyet a sáncz elkészítésénél az építők el akartak érni. Ha Rómer azon feltevése helyes, hogy a vízáradás ellen készült a sáncz, akkor nem maradhatott meg az a két nyílás vagy hézag, mely jelenleg ott van, mert ezen az áradat keresztül tör és az egész munka kárba veszett volna.

A sáncz Pr.-Sz.-Iván határában a «Tehénkút» nevű dülőben, a faluhoz délre, egy kissé délnek hajolva *Vámoser* épülete mellett a kincstári erdő éjszaki széléig és azután e mellett húzódik vagy harmadfél km.-nyi távolságba, míg a «Gaja kaszálók» dülőjét éri. Itt egy kis darabon még a kaszálón folytatódik, de csak hamar a sz.-iváni kincstári erdőbe húzódik, de akként, hogy mindinkább délnek hajlik, úgy, hogy magában az erdőben csakhamar d. k., azután ddk.-i irányt követ. A fennemlitett ponttól egész addig, hol az erdőt elhagyja, hossza épen öt km. Itt az erdőben sokkal jobban megmaradt eredeti alakja, mely az Apáti melletitől igen lényeges eltérést tűntet fel. Alkalmam volt itt a «Gaj» nevű vadász- vagy erdészlak közelében, egy kenderföld mellett, mely mint tisztás az úttól az erdőbe nyúlik, megtekinteni. Az első dolog, a mi e helyen szemembe tűnt, az volt, hogy a sáncz mellett nem *egy* árok van, mint azt Rómer konstatálta, hanem kettő, mindenik oldalánál egy; a nyugati árok mélysége egy méter, a keletié vagy 20 cm.-rel több; a sáncz nyugati lejtője 10 m., tetejének szélessége 2 m., keleti lejtője 8·3 m.; a magassága körülbelől 7 m. és végre a nyugati árok lejtője ny. felé, 3 m., a keletié k. f. 5·5 m. az egésznek a basisa eszerint legalább 20 méterre becsülhető.

A kincstári erdő sarkától ddk. irányban folytatódik a sáncz a szántóföldeken és másfél km. távolságra közel jut a Sz.-Iván és Doroszló közötti út egyik hajlásához, mely mellett kereszt van felállítva. E tájékon nem csak nagy mértékben le van szántva a sáncz, hanem számtalan helyen meg van szaggatva, épen úgy, mint a *Popovac* nevű dülőn. Ez utóbbin, körűlbelől a közepe táján még egy nyugat felé hajló ívet képez, minek okát és rendeltetését nem tudom. A sáncz ezen részletének hossza a nevezett kereszttől a doroszlói határban lévő kertföldi szőlőig

2·5 km. Ez azért érdekes, mert némely helyen meg van még eredeti alakja; máshol már az eke elváltoztatta azt és nem csekély azon helyek száma, hol (legalább a kocsiútról tekintve) semmi sem látszik belőle.

Azon ponttól fogva, hol a sáncz a doroszlói szőlőt éri, egyszersmind határvonal e szőlő és a *pusztaszent-egyházi* erdő egy része között és utóbb magát az erdőt metszi egy kissé keletnek hajló ív alakjában, egészen az erdő déli széléig. E darab hossza 2·75 km. és erre vonatkozólag is azt tapasztaltam, hogy az erdő nagy mértékben megvédte a sánczot a pusztulástól. Az erdőszélhez közel, de még benn az erdőben megtekinthettem egy nagy darabon a sánczot és itt is azt vettem észre, hogy mindkét felől árok kíséri a sánczot. A méretek a következők: a nyugati árok lejtője le az árok fenekéig 5·3 m.; innen fel a sáncz oldala 9 m.; a szélessége felül 3·5 m., keleti lejtője 11 m. és a keleti árok keleti lejtője 6 m.; az egésznek a basisa 25 m.-re becsülhető. Látni való, hogy ezen méretek nem egyeznek tökéletesen azokkal, melyek a sz.-iváni kincstári erdőben észlelhetők, de mégis közel járnak azokhoz, úgy, hogy a sáncz alakja általában véve megfelel a sz.-iváni alaknak. A különbség csak abban áll, hogy ez utóbbi, aránylag magasabb, mert mindkét lejtője meredekebb.

Az erdőszéltől kezdve már Rácz-Militics határában találjuk a sánczot, eleinte az u. n. «*Gyepföldön*», utóbb a «*Mosztonga*» bara területén. E helyütt részint az eke, részint a víz már nagyon kivetkőztette eredeti idomából. Itt jobbára kukoriczaföldek vannak, melyeknek egy része vagy a sáncz aljáig ér vagy épen rajta keresztűl is terjed; de azért azon nevet lehet reá alkalmazni, mely az egész dülőt illeti, hogy t. i. gyepföld. Vége szakad a sáncznak a Mosztonga bara vízzel bővelkedő részénél, mely a falu éjsz. ny. sarkához egyenes irányban épen 1 km.-nyire van; az egész sáncz hossza e helyen 2·5 km., és ezen évi szárazság következtében e tájon kényelmesen, akár poros úton is lehetvén járni, volt alkalmam kocsin csaknem az egész hosszán végig menni és több helyen meg is mérni. Természetesen oly helyen eszközöltem a mérést, a hol még az ekének nem látszott nyoma. A méretek a következők: *a)* a nyugati lejtő 6·5 m., a tetején szélessége 2 m., a keleti lejtő 7·5 m., előtte igen csekély mélységű árok; *b)* a ny. lejtő 6 m., a tetején szélessége 3 m., a kel. lejtő 10·50 az árok fenekéig, innen az árok keleti lejtője 3·50; a sáncz bázisa körűlbelől 18—20 m., és magassága e szerint sokkal csekélyebb, mint az előbb leírt részlet magassága, lehet vagy 4 m. körűl. Ez annál feltünőbb, mivel a pusztaszent-egyházi erdőben egyszerre, minden átmenet nélkűl emelkedik a sáncz, és feltünő az is, hogy az erdőn kívül csak egy sekély árok van kelet felé, a sáncz előtt, az erdőben pedig kettő. Megjegyzem végűl e szakaszra nézve azt,

hogy a sáncz igen sok helyen meg van szaggatva épen olyan formán, mint a *popováci* dülőben.

Rácz-Militics mellett vége szakad a sáncznak, mint feljebb említettük, a *Mosztonga bará*-nál. Iránya, melyet az imént leírtunk, olyan, hogy ezt a *barát* úgy szólván folytatásának tekinthetnők, ha azt nem tudnók a Görög- és Rómer-féle térképek nyomán, hogy a *barán* is átment a sáncz és pedig *Hodságh* határában; itt a faluhoz délnyugatra dk. irányban folytatódott *Parabuty* felé. A katonai térképen a sáncz ezen része nem látható, valamint a következő sem, mely *Parabuty*-tól *Pivnicza* felé és innen *Desp.-Sz.-Iván*-ig húzódik. Hogy azonban mégis van nyoma e tájon, arról megbízható forrásból értesültem ez utóbbi helységet illetőleg. Azt hallottam, hogy *D.-Sz.-Iván* határában még látható a sáncz, de hogy már annyira le van szántva, hogy alig lehet felismerni és arról is értesűltem biztos forrásból, hogy a nevezett falu határának déli részében találhatók meg ezen nyomok. Annyi tehát bizonyos, hogy a sáncz, mely *Parabuty*-tól idáig csaknem egyenes keleti irányt követett, *Sz.-Iván* táján erős kanyarúlattal délkeletnek fordúl, úgy, hogy az *Obradovo* nevű dülőn *Kulpin* határába jut, a melytől szakadatlanúl keleti végéig követhetjük. Feltünő azonban, hogy a nevezett dülőhöz éjszakra, épen az ó-sóvei határ szélén a térképen egy «Römer-Schanze» névvel jelölt pont látható, melynek mivolta iránt eddig nem tudtam tisztába jönni. Az látni való, hogy e pont és a *Kulpin* határban található sáncz csak akkor függhettek össze, hogy ez attól egyenesen délnek kanyarodott és a déli irányt vagy hét km. távolságra megtartotta, utóbb azonban hirtelen kdk.-nek fordúlt, a mi a sáncz szabálytalan irányát tekintve, nem lehetetlen. E kanyarodás azután abból magyarázható meg, hogy a *D.-Sz.-Iván* határában, a helységhez dk.-re terjedő mocsár, a *Slatinski breg*, csak akként volt megkerülhető, hogy a sáncz ezt először éjsz. felől érintve, azután hirtelen *Kulpin* felé fordúlt, a mocsár keleti szélét követve.

Kulpintól nem egészen egyenes vonalban *P.-N.-Alpár* felé követhetjük a sánczot, mely e tájon, mint *Uj-Sóvén* értesűltem, csaknem egészen le van szántva, a miért nem is tartottam szükségesnek azt felkeresni és felmérni.

Puszta-N.-Alpár alatt 1 km. hosszúságban hézagot tüntet fel a térkép a sánczban, mely hézag is valószínűleg onnan ered, hogy a *Bega* (Alparska) *bara*, azon tájon éjsz. felé folyva, régi mocsáros partján nem engedte a földhányás munkáját végezni. Hogy nem a földművelés okozta a sáncz ezen hézagját, azt abból látjuk, hogy a puszta területén máshol a földmívelés daczára, még megvan a sáncz.

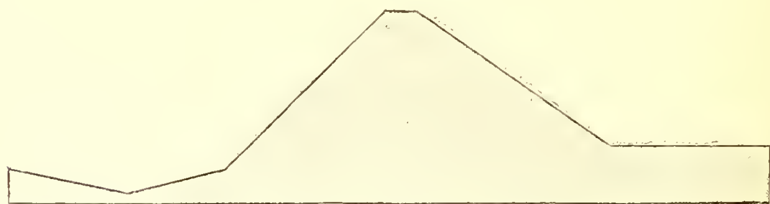
P.-N.-Alpárhoz keletre csekély távolságban *Kiszács* határában találjuk a sánczot. Itt volt alkalmam egy hozzá értő férfiú kalauzolása

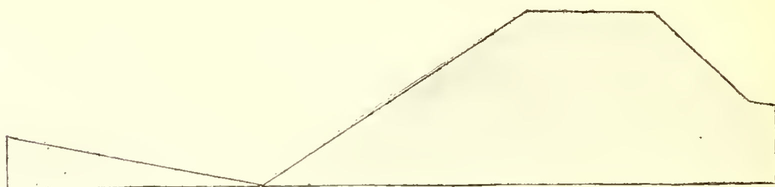
A kis sáncz átmetszete a prigl.-sz.-iváni erdőben, a «Gáj» erdészlakhoz délre 700 méter távolságban. 1 : 150.

A kis sáncz átmetszete a puszta-szent-egyházi erdőben, az erdő déli széléhez kb. 50 méter távolságban. 1 : 150.

A kis sáncz átmetszete R.-Militics éjszaknyugati sarkához kb. 2.5 km. távolságban. 1 : 150.

A kis sáncz átmetszete R.-Militics éjszaknyugati sarkához kb. 2 km. távolságban. 1 : 150.

mellett a sáncz nagy részét megtekinteni. Ez annál könnyebb volt, mert rendes kocsiút van vagy a sáncz mellett közvetlenűl vagy a sánczon magán, egészen *Járek*-ig. Miután az egész kiszácsi határ igen gondosan van művelve, a sáncz az eke alatt lassan-lassan eltünedezett; helylyelközzel annyira, hogy annak nyoma sem maradt és csak megbízható kalaúzom figyelmeztetésének köszönhettem, hogy egy alig észrevehető árok mellett állva, ezt a sáncz maradványának tekinthettem. Ugyan ezt látjuk a térképen, hol a megszaggatott sáncz egyes részeit csak a kocsiút köti össze, néhol még az sem. E tájon három helyen mértem meg a

A kis sáncz átmetszete Kiszácshoz éjszakkeleti v., azon szemponttól, hol az Ujvidék—Ó-Kér közötti út a sánczot metszi, 1 km. távolságban keletre. 1 : 150.

Ugyanaz ugyanazon ponthoz 0.5 km. tavolságban. 1 : 150.

Ugyanaz, a kijelölt ponton, a kereszt mellett. 1 : 150.

sáncz maradványait. Az ujonnan épűlt szállás-iskola mellett, a hol árok nem látszik, az éjsz. lejtője a sáncz-útnak 2·7 m., a déli 3 m., a bázis szélessége 5 m. valamivel odább a falu felé, egy fél km. távolságban, magát a sánczot nem mértem, hanem az árkot, melynek éjsz. lejtője 7, déli 6 m., a mélysége vagy 1·5 m. Végre még közelebb a faluhoz egy fakereszt közelében, hol mégis több maradt meg az eredeti sánczból, a déli lejtő 6·2, a tetején szélessége 1·9, az éjszaki lejtő 4 m., az egész szélessége 10 m. Megjegyzem, hogy a sáncz ez utóbbi pontja már nem az úthoz tartozik, hanem ehhez kissé éjszakra esik, és hogy innen nyugat felé a sáncz alakját tisztán kivehettem.

Feltünő, hogy ott, hol a kereszt mellett megmértem a sánczot, ennek déli lejtője jóval szélesebb az éjszakinál, pedig itt a déli lejtő a nyugati vagyis belső lejtőnek felel meg, a mint azt Rómer Apáti táján látta, és magam Rácz-Militics határában megmértem, a hol az árok a külső vagy keleti oldalon van; más szóval *Kiszács* határában az árok nem esik a sáncz azon oldalára, a melyen kerestük és vártuk, az *éjszakira*, hanem a *délire*. Ha csak ezen a ponton állana így a dolog, akkor nem lehetne annak nagy fontosságot tulajdonítani, de miután az árok nyoma a kocsiút mellett *mindenütt* dél felől van, nem lehet abban kételkedni, hogy ez eredetileg is úgy volt. Hozzá tehetjük még azt is, hogy a feljebb említett kereszt mellett, a honnan a sáncz vonalát tisztán ki lehet venni, az árok nem csak határozottabban tűnik szembe, mint az út mellett, hanem, hogy az itt is dél felé esik a sánczhoz, úgy, hogy a legkisebb kétség nem férhet ahhoz, hogy ez eredetileg is így volt tervezve és végrehajtva.

De vissza kell térnem azon fentebbi megjegyzésemre, hogy a sáncz e tájon helylyel-közzel egészen eltünt. Ez nem csak azon részére vonatkozik, melyen évszázadok vagy esetleg legalább évtizedek óta az eke keresztűl-kasul megy, hanem a sáncz-útra is. Ebből úgy látszik azt lehet következtetni, hogy nem csak az eke, hanem a kocsikerék is pusztítja a sánczot; de ez nem úgy van. Igaz, hogy az út régi lehet, mert sehogyan sem illik bele az uj kataszteri felmérésbe, amint majd lejebb bővebben ki fogom fejteni, de még régi korát is feltételezve, nem lehet a sánczban lévő hézagokat a kocsikeréktől és lópatától származtatni. E hézagok, a mint szíves kalaúzom figyelmeztetése következtében észrevettem, mindenütt ott vannak a hol a talaj, tehát az út is ereszkedik, és a hol kissé vizenyős a talaj, ennek következtében több híd is található a sáncz hosszában. Pedig inkább azt lehetne várni, hogy az ilyen helyeken magasabb, erősebb legyen, hogy szélesebb legyen bázisa is, azért, hogy a sáncz magaslata szabályos, vízszintes legyen mindenütt. Azonban a dolog nem úgy állván, annak oka vagy abban rejlik, hogy ez eredetileg is így volt, vagy, hogy a víz maga, vagy a víz levezetése miatt az emberek hordták el a sáncz egyes darabjait. A víznek azonban magában véve a síkságon, folyóktól vagy patakoktól ily nagy távolságban nincsen és nem is lehet oly nagy ereje, hogy oly nagy földhányásokat megrongáljon, vagy épenséggel elhordhasson; emberi kéz sem hordhatta el, a víznek utat akarva nyitni, mivel a sáncz egyáltalában nem áll útjában a víznek, és ha emberi munka által történt volna a sáncz elhordása, akkor ama hézagok mellett némi dombot, vagy amannál nagyobb földhányásokat lehetne találni, de azoknak sehol semmi nyoma. Ezek szerint csak az az egy lehetőség áll előttünk, hogy ama hézagok már elejétől fogva megvoltak a sánczban.

Mielőtt a sáncz még hátralévő részére áttérnék, megjegyzem, hogy hossza Kulpintól *Járek*-ig 24 km.

Ez utóbbi hegységnél megszakítja a sánczot egy vízállás, mely a *Nagy bará*-tól idáig húzódik; de ennek túlsó keleti partján folytatódik kelet felé a nagy római sánczig, mely rajta keresztűl megy; mellette út is van, és pedig déli lejtője alatt, mely (út) a falu közelében, éjk.-re hozzá, — minthogy a sáncz is éjsz.-ra esik a faluhoz — kezdődik és a nagy r. sánczig húzódik. E szakasznak hossza 7 km., iránya pedig, habár általában keletinek mondható, a részletekben mégis változó, szabálytalan vonalat képez.

E szabálytalanság a következő, szintén 7 km. hosszú, a *Mala bará*-ig húzódó szakaszon is látható, különösen a nevezett barához közelebb eső részben, mely már Gospodince határában van. Továbbá itt a *Gospodincé*-től a Tisza-Duna felé vezető úttól kezdve a baráig csaknem éjszak-keleti irányt követ, vagyis itt kanyarodik annyira, hogy a barán túl már egészen éjszak felé húzódhatik.

A *Mala bara*, mely *Gospodince* éj. k. szélét képezi és általában kelet felé tart, *Csurog* felett egyesűl a *V. Jegriska bará*-val, de már az egyesülés előtt meglehetős közel van a kettő egymáshoz, úgy, hogy a köztük lévő terület úgy szólván szigetet képez. E szigetre nem megy át a sáncz, hanem csak is a *V. Jegr.* bara éjszaki partján mutatkozik újra, egy km.-nyi távolságban azon ponthoz, hol a Mala bara déli partján megszünt. Miután a *V. Jegr.* bara elválasztja a gospodincei határt a csurogi határtól a sáncz is nevezett barától csurogi területen van. Iránya itt, mint már feljebb említettük, éjszaki, csekély eltéréssel az egyenes vonaltól. A csurogi határban, mint mondva volt, egészen megszűnik a kis római sáncz, 7 km.-nyi távolságban a barához a Szalai nevezetű dülőben, a Csurog nyugati végétől 2·25 km.-nyire. Hogy csakugyan itt van vége e sáncznak, ahhoz a legkisebb kétség sem fér, a minthogy már a monarchiánknak régebbi térképe is akként tűntette fel a sáncz végét, mint az új.

A sáncz hossza ezek szerint Apatintól Rácz-Militicsig 20 km., és Kulpintól Csurogig 45 km.; összesen 65 km. hosszaságban van meg; ha most hozzá vesszük azt a nagy hézagot R. Militics és Kulpin között, melynek hossza körülbelől 36 km., akkor a sáncz eredeti hosszát legalább 100 km.-re tehetjük.

E sánczot, mint tudva van, már Marsigli is említi,* illetőleg keleti részének rajzát adja, szerinte »*hic agger cum fossa, ad Danubium, usque ad Vragnos se extendit*«. Látni való a rajzból, hogy Marsigli nem mérte fel pontosan a sánczot, különösen pedig az, hogy az ő hibája, hogy újabb

* Dan. Pann. Moes. II. 7. l.

időben a Csurognál végződő sánczinak folytatásáúl tűntetik fel azt, mely Csurog tájáról Csikérig húzódik. De e mellett az is érthetetlen előttem, hogy mit jelentsen az a «Vragnos» vagy talán «Vragni»; valljon ez Apáti régi neve, vagy egy másik, régebben Apáti közelében létezett helység-e? Azt tudjuk, hogy Apáti már a 15-ik században létezett, és azért nem vonatkozhatik a «Vragnos» e helységre; fel kell azért tenni, hogy vagy egy dülőnek, vagy egy helységnek neve, mely Apáti közelében létezett.[1] *Fröhlich Róbert.*

ÁSATÁSOM AZ Ó-SZŐNYI RÓMAI TÁBORBAN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.[2]

Bregetio Pannonia hatalmas védövének egy fontos tagját képezte A bregetiói castrum fekvését, rendeltetését, belső beosztását, annak a római birodalmi véderő-művekbe való beillesztését, elpusztulását és a hazai legió I. adjutrix történetét három mű világítja meg: «Noricum und Pannonien von dr. Friedrich Kenner», «Die römischen Legionen I. u. II. adjutrix von Professor dr. Aschbach» és Rómer értekezése a pannoniai római erődökről.[3]

A legfontosabb tudnivalót e művekből — a mennyiben az általam gyüjtött tárgyak és azok lelhelyeit megvilágítja — azon megjegyzéssel közlöm, hogy Kenner művében Pannonia katonai szempontból való méltatása báró Hauslab táborszernagy tollából ered.

A Bakony a Csallóköz keleti csúcsától nem messze egész a Dunára szögell ki, Ó-Szőnynél és lejebb Nyergesújfalú és Esztergom közt két völgyet képez, mindkét völgy délkeleti irányú, ezeken a barbarok legrövidebb úton juthattak le a Száva vidékére és így az alsó- és a felső Duna folyása közt való összeköttetést megakadályozhatták.

További fontosságot a talaj ezen alakultsága azon körülmény által nyer, hogy a Duna túlsó partvidékén a Nyitra, Vág és a Garam közt síkság terül el, mely Komáromtól Párkányig terjed, a parttól

[1] Mióta e sorokat írtam, nyomába jöttem annak, hogy mi legyen ezen «Vragnos». Magyarországnak egy mult századbeli térképén (Winkler) Baja közelében egy «Vranyos» nevű helység neve olvasható; e helység jelenleg már nem létezik, de vannak «Vranyos szőlők» és ezek közelében «Thurmweingarten», mindenesetre ama helység területén. Van továbbá «Alsó Vranyos» és «Felső Vranyos» nevű dülő, melyeknek nevében amaz eltünt helység neve szintén fenmaradt.

[2] Az első közleményt lásd Arch. Ért. VI. köt. 392—397.

[3] Arch. Közl. V. köt.

befelé körülbelül egy mföld távolságban — közepén vágva a síkot — egy jelentékeny dombhát húzódik a Dunával párhuzamosan, mely domb-

A földrétegekre vonatkozó tervrajz (1:100)

a castrum területe

±(0)

30 - 50 cm { uj termőföld, nedves évszakokban könnyü talaj

1·20 - 1·60 m { törmelék, falomladék, átlag közép talaj a környező terület

30 - 50 cm { régi termőföld könnyü talaj

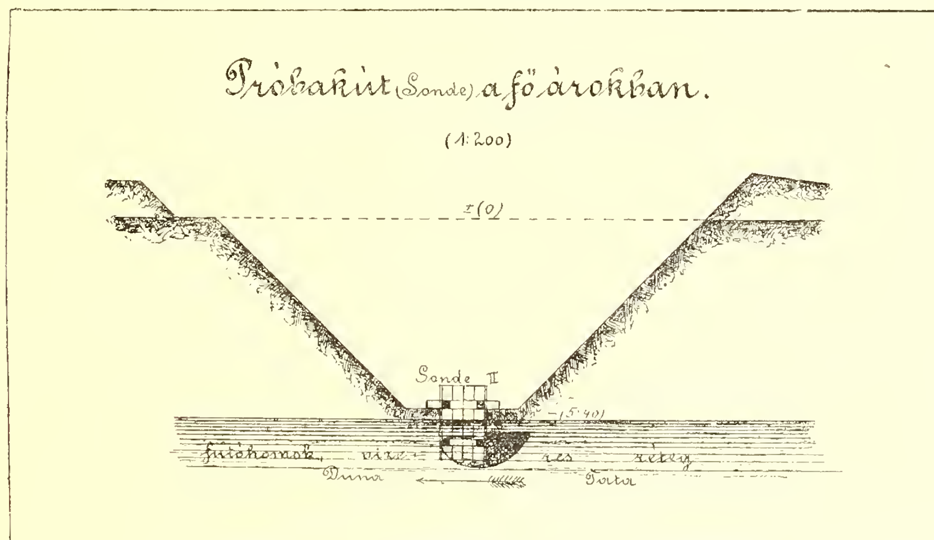
3·00 m { 1·40 - 1·60 m / 1·40 - 1·60 m. } ±, agyag homokkal keverve { közép talaj / könnyü talaj

-(5·40)

futóhomok, vizeres réteg

-(6·75)

kavics-réteg

hát az ellenségnek éjszakról való előnyomúlását a Rába völgye és a két föntebbi völgy felé fedezhette.

A rómaiak tehát arra törekedtek, hogy a Bakonyt két legio-táborhely által védjék és ezek egyike a bregetioi az éjszaknyugati, az aquincumi pedig a délkeleti hegyereszkedőket tartsa sakkban.

A bregetiói castrum romjai Marsigli korában 1726 táján egy igen tágas és sáncz által kerített 72,000 négyzet öl nagyságú, trapez alakú várat képeztek, melynek három kijárata volt: nyugatra, délre és keletre. Éjszakra egy kisebb terület közvetlenül csatlakozott hozzá, mely a Dunáig terjedt, de melyet már részben annak hullámai elnyeltek. A castrum alatt Marsigli egy mesterségesen rakott dombot talált, melyen egy hosszúkás kis castrum volt. Az ő rajza szerint egy délről, azaz Tata felől, a hegyekből (?) vezetett vízvezeték — mely pilléreken nyugodott, melyeknek nyomaira Gyulai Rudolf ráakadt — látta el a castrumot vízzel. Az Ó-Szőny és Tata közt elterülő mocsárt keletre egy töltés zárta el (a ma is rómainak nevezett vasúti töltés Füzitő alatt), melyen szép koczkakövekből épűlt két vízvezető csatorna volt, melyeken az álló víz a Dunába folyott.

Ó-Szőnytől nyugatra (a töröklesi táblák szélein) hatalmas épületek alapfalai vannak a földben, melyek a municipiumhoz tartoztak. A bregetiumi várcsoport elszórt erődei kiválóan a Bakony nyugati szorosának bejáratát védték.

A Tatától Almás és Füzitő felé szélesedő, háromszög alakú völgy nyugati sarkát Bregetio, a keletit a mai Kühtreiber-ér torkolatánál Almásnál (Azaum) egy erősség, a háromszög déli sarkát Tatán — melynek római neve még nincsen végleg megállapítva — védte egy erőd.[1]

A Duna túlsó partján a Vág-Nyitra torkolata már akkor meg volt erődítve, mely a mai Komáromnak felel meg. Almással szemközt is kellett egy erősségnek lenni, mely a síkságot védte.

Ezen erőd-csoport visszavonúlási vonala nem más, mint az Arrabonán át Sabariába és Tatán át Aquincumba vivő út.[2]

Kennernél Bregetio alatt mindig a castrum és nem a tőle nyugatra és éjszakra elterült virágzó hasonnevű municipium értendő. A télen át felásott kövekből azt következtethetni, hogy a tábortól egy nyíllövésnyire már kezdődött a város. Méréseim szerint az egész castrum területe 32,000 m^2, mely körülbelül a komáromi ó- és újvár együttes területe $^3/_4$-ed részének felel meg. Én a kis castrumot, melyet a Duna részben

[1] Salamon szerint Budapest története I. részében Kennertől eltérőleg Almásnak Crumerum (272. l.), Tatának ad lacum Felicis volt a neve (245. l.) — Füzetőn is volt megerősített római állomás, továbbá a Látóhegyen (Naszályhoz közel) és a Leshegyen (Szomád mellett).

[2] Salamon a Kenner-féle visszavonúlási elméletet tagadja (l. Bp. története I. r. 280. és következő lapjait).

már megsemmisített, az ős eredeti első és a későbbinél keskenyebb castrum kiegészítő részének tartom, melyet az állandó árvízveszély miatt végre egészen elhagytak a rómaiak.

Az így elvesztett területet úgy pótolták, hogy a castrumot keleti irányban tovább kiszélesítették és déli irányban meghosszabbították. Ennek bizonyságáúl szolgál a castrum mai állapotát feltűntető tervrajzom,* melyen az előcastrum régi és czélzatosan emelt sáncza látható. A hajdani kis castrum pusztulásának nyomai a Duna partján láthatók. (Nem a nem rég emelt nyúlgátat értem.) Ennél nagyobb pusztulást Marsigli is bajjal talált, mert élő szemtanúk állítása szerint e helyütt csak a 30-as és 40-es években történt a legnagyobb mérvű — a Duna okozta — elhordása a partnak.

A Rómer által összeállított castrum kiszélesbítése 60 lépés, a meghosszabbítást nem bírtam pontosan megmérni.

Miután a vasúti erőd építése alkalmával, a római sánczok délkeleti sarkában egy nagy mészégető kemenczét találtunk, mely eredetileg mindenesetre a castrumot kerítő vízárkon kívűl volt, evvel azt hiszem igazoltam azt, hogy délkeleti irányban történt a castrum kiszélesbítése és meghosszabbítása.

A természet után felvett sáncz-átmetszeteken szinte világosan kivehető a sánczok újraépítése. A bregetiói castrum egyéb részletei az értekezésemhez csatolt rajzmellékletekből könnyen megérthetők, nekem csak az az egy megjegyzésem, hogy a castrum szélein a tornyokat a 60-as években már kiásták. Az általam kiásott toronyalapfalak csakugyan a tervben kijelölt helyen voltak, de alapjuk nem köralakú, hanem derékszögű volt.

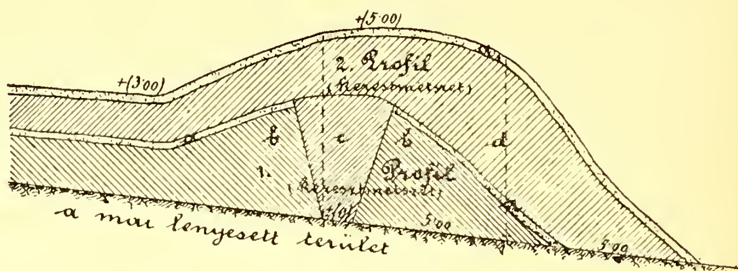
Többszörösen megléptem a castrum széleit s habár az ekevas minden egyenetlenséget kisímít, mégis ráismertem azon mélyedésekre, melyekből a torony alapfalait egészen vagy részben kiszedték, ezek száma és egymástól való távolsága megfelel a tervrajznak; de ezek után világos, hogy a castrum nyugati részén is kellett toronymaradványoknak lenni, melyeknek azonban ma már semmi nyoma sincs.

A castrum az összes létező térképen és tervrajzon (lásd Marsigli M. tervrajzát) máskép és hamisan van felvéve. Legjobban megfelel a valónak Rómer tervrajza és a kataszteri térkép.

A Marsigli által említett castellum nem fekhetett a kis castrumtól délre vagyis az előcastrumban, ámbár ott még most is van egy emelkedés, mert ott egy nagyobb szabású építményre nincs meg a szükséges hely. Marsigli ezen rakott dombja nem lehetett a Béla puszta táján sem, mert akkor ma is ott találnók, hanem csakis az úgynevezett

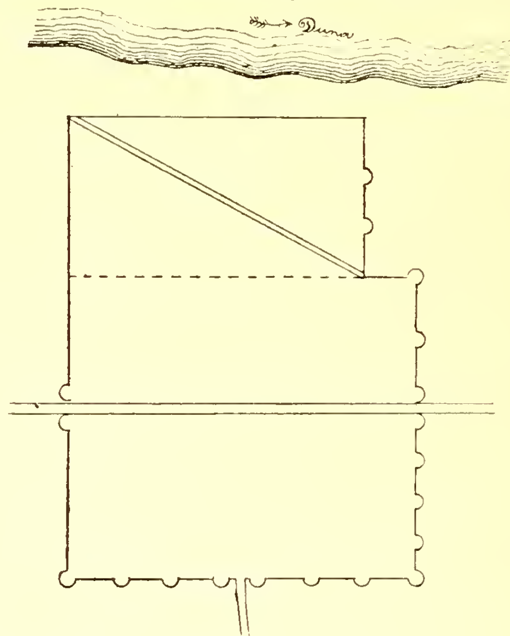
* Megjelent az első közleményben Arch. Ért. VI. 395.

A castrum keleti kerületén levő sáncz-keresztmetszetének (1:200) tervrajza.

a a. régi } termőföld (Humus)
a_1. uj }
b b. ősregi sáncz
d. uj sáncz, termőföld (Ackererde)
c. valószinüleg alapfalak árka, melyet termőfölddel töltötték ki.

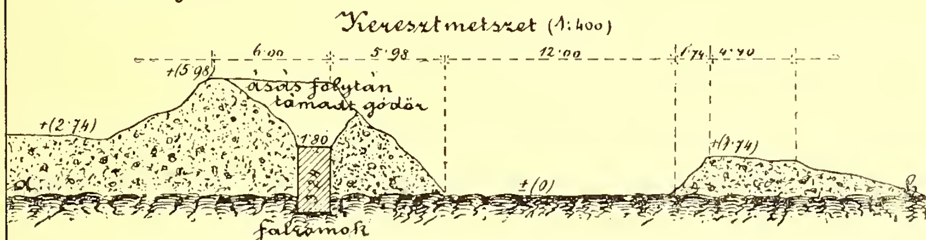
Pannonia tervrajza Rómer után

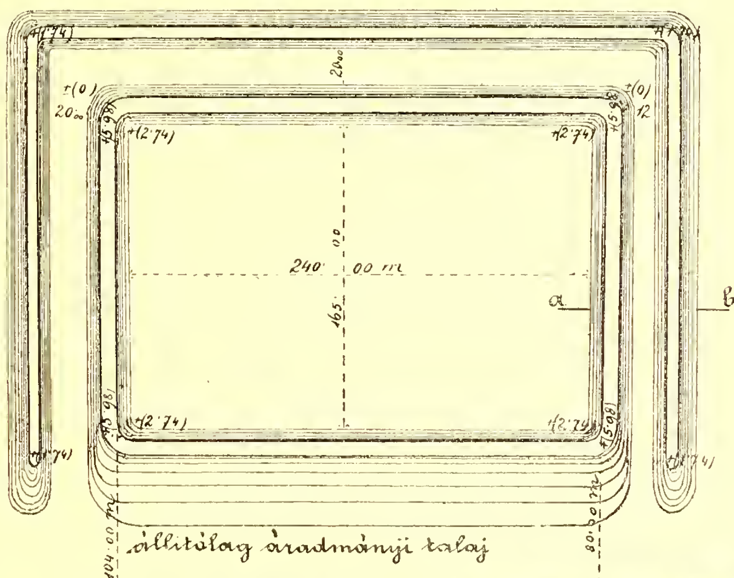
A Duna bal partján Bregetioval szemközt 2000ˣ Izsától fekvő „leány vár" nevezetű, római castellum sáncz-maradványainak tervrajza.

¹/x = lépésnyire

Keresztmetszet (1:400)

Alaprajz (1:4000)

török domb lehetett, mely 2400 lépésnyire van keletre a castrum alatt közvetlen a vasút mellett. Valjon a Marsigli által említett castellum a római vagy későbbi korból való-e, ma már el nem dönthető, miután nyomtalanúl eltűnt.

Tatából Bregetióba egy vízvezeték szolgált. Gyulai Rudolf komáromi benczés-tanár, kit az új erőd építésekor talált leletek birtak a vízvezetéket illető kutatásokra, Naszálytól egész a castrumig meg is állapította a 6200 m. hosszú töltésben vezetett vízvezetéki csatornát; [1] megnevezett előttem most is élő ó-szőnyi lakósokat, kik a 60-as években kiásott vízvezeték alapjainak kiásásában részt vettek [2] s melyeket Marsigli is említ Danubiusában. Az új erőd szélén a volt via angularisban három iszapgyűjtőt, az erőd torok-árkában igen sok ólomcsövet és csatorna-köveket találtunk, melyek kétségtelenűl a vízvezetékhez tartoztak.

Bregetióból Tatába római út vezetett; feltehető, hogy az — különösen Naszály és Tata közt a mocsárok miatt — a vízvezeték közvetlen közelében volt. Bregetio municipiuma és castruma közvetlenül a Duna partján feküdt és az új erőd főárkában fúrt próbakutakban [3] a mostani — a rómainál jelentékenyen magasabb — felszíntől számítva 5 m. mélységben már fenék volt, ezen vízbőség egy hosszú, költséges fürdő- és ívóvíz céljából épült vízvezeték fölöslegessége mellett szól.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a tatai vizek — leszámítva egyet kettőt — télen-nyáron 18—20° R hőfokúak, önkényt arra a gondolatra jövünk, hogy a castrum ezen vízzel volt ellátva. A vízvezeték czélja ezek után világos, hogy első sorban nem ívóvíz nyerése céljából, hanem azért épült, hogy malmaikat hajtsák általa és hogy az év minden szakában legyen fürdő vizük, és miután a Tatából és a fényes forrásokból jövő egykori csatornának lomha vize — mely hajdan Ó-Szőnynél ömlött a Dunába — csakis magában Tatában bírt elég eséssel a malomhajtásra, de ez távolsága miatt nem felelt meg czéljuknak, világos, hogy vízvezeték építése által segíthettek csak a bajon.

Hogy ezenkívűl kézi malmaik is voltak, a talált malomkövek és azok töredékeinek légiójával bizonyíthatom.

A vízvezeték nyoma Naszálytól Tatáig elveszett, [4] de a nép emle-

[1] Irányát lásd az első közlemény térképén, Arch. Ért. VI. k. 393.

[2] A Béla-pusztáról jövet a dűlő-út, illetve a vízvezeték földben vezetett csatornájának jobb oldalán 5 lépésnyire egymástól mintegy 40 négyszög-öles kőből rakott pillér-alapot ástak ki az ó-szőnyiek, ezen csatornaág a castrumba, a másik a municipiumba szolgálhatott.

[3] A földrétegek és a fenékviz kikutatására szolgálnak.

[4] Nagel alezredes szerint bizonyos Kovács házatáján (121. házszám) láthatók még a vízvezeték maradványai Naszályon, megjegyzem, hogy 1870. óta új számozás történt.

geti a tata-naszályi szőllőhegyek oldalában létezett kő szivárványt, melyet helylyel-közzel még folyton aknáznak.[1] Gyulai tanár egész helyesen következteti, hogy a vízvezeték forrásait Tatában kell keresni.

A bregetiói castrumban, Dunára dűlő részén az országút mellett, 27 lépésnyire a castrum keleti szélétől, 13 lépésnyire a vasúti töltéstől, most is látható egy gödör, mely Gyulai szerint a kibontott vízvezetési gége volt, melynek fekvéséből egy közel fekvő katonai fürdő is igazolva van.

De azon véleménynyel, hogy azon rézsutas mélyedés, mely a belső- és külső castrumot egymástól elválasztá, a kiszedett vízvezeték nyoma, mint szakember nem érthetek egyet, és pedig azért, mert a csatornák torkolatai soha sem szolgáltak azon folyam folyása ellen, melybe ömlöttek.[2]

A katonai részletes térkép szerint Tata tengerszín feletti magassága 144, Ó-Szőnyé 109 a tatai forrásokból vezetett vizvezeték útja tehát, melyet a térkép és idő szempontjából számítottam ki, mindössze 15,000 m. és 1 : 428 esés arányú, miután az óriáshegységben az Elbe legnagyobb esése nem több, mint 1/375.

Hátra van tüzetesen ismertetni azon fönnebb említett három kútféle készüléket, melyet a vasúti erődöt körülfutó lehordott castrumsánczok alatt találtam. Ezek belső négyszögének méretei 1·20 és 0·90 m. hatalmas kőlapokból készült mellvéddel vannak ellátva, mely készülékeket általán a vízvezeték cisternáinak tartottak. De mivel ezen készülékek 2 m. mélységben voltak és térfogatuk nem felel meg a cisternáknál megkövetelt igényeknek és mivel a készülékek alsó falazata kisebb kövekből volt rakva és épen nem mondható biztosan építettnek, ez okból ily állításnak is ellen kell mondanom, mert e készülékek a vízvezeték iszaptartói (colluviarium) voltak, a melyekbe voltak a vízvezetékből szétágazó csövek csapjai vagy váltói elhelyezve.

[1] Jankó M. volt uradalmi kormányzó maga látta, midőn az 50-es években több helyen ráakadtak a munkások a szőllőkertekben, oly tágas volt, hogy abban közép nagyságú ember járhatott — azonban, úgymond, semmi érdekes nem volt az üres csatornában.

[2] Gyulai tanár úrtol erre nézve a következő megjegyzést kaptuk: «Én ezen — tavaly e folyóiratban megjelent — állításomat Nagel alezredes következő írásbeli nyilatkozatára alapítám: «a vízvezeték torkolatát 1870-ben kis vízállás alkalmával még láttam az ó-szőnyi dunaszőllők alatt. (A római part 4—6 méterrel alacsonyabb volt a mostaninál». E szavakat — miután ó-szőnyi öreg emberek nekem egy hatalmas kanális torkolatának helyét a castrum szélén a szőllők alatt meg is mutatták, mely hely épen az említett mélyedés végére esik — úgy értettem, hogy a vízvezeték azon sáncz-árokba ömlött, mely a dunai szőllők és a castrum közt ma is világosan felismerhető». *Szerk.*

Ezen iszaptartók helyzetéből az következik, hogy a vízvezetéki gége a via angularisban a castrum sáncza mellett húzódott tovább a Duna felé.

Almással szemben is volt valami római castellum, ma azonban már semmi nyoma sincs.

Ellenben Bregetióval szemközt ma is van a Duna túlsó partján egy jelentékeny, de átalakított castellum — a nép leány-várnak hívja, — melyet a 35. lapon közölt tervrajzba fel is vettem. A túlsó parttal való közlekedés miatt okvetlen kellett ezen római erősséget ott építeni.

Berkovics Borota.

KÖZÉPKORI ELEFÁNTCSONT DOMBORMŰ A NEMZETI MUZEUMBAN.

Az idecsatolt ábrában bemutatott táblát régóta őrzi a n. muzeum régiségtára, még a negyvenes években Jankovich Miklós műgyűjteményével szerezte meg.

Alakja hossznégyszög, mely kissé szabálytalan, egyik szélén a hossza 23·3 cm., másik szélén 23·5 cm.; szélessége egyformán 9·75 cm.; vastagsága 0·75 cm., a lemez kissé fölfelé domborodik, a mi a nagyobb elefántcsont daraboknál az anyag eredeti természete miatt gyakori. Oldalai és alsó lapja síma, csak felső lapján van két dombormüves előállítás, melyet a lemez szélén körülfutó 0·5—0·8 cm. széles hornyolat keretel. Ezen belül azután mindegyik dombormüves képnek külön keskeny pálczatagú kerete van.

A felső kép nagyobb tért foglal el, mint az alsó; míg szélességük meglehetős egyforma, hosszuk nem, a felsőé 12 cm., az alsóé 10 cm. A felső képnek díszes növénylevelű kerete van; a levelek idoma az akanthus-levél modoros átalakításának mondható; a levelek a keret négy oldalának közepén és a sarkokban vannak teljesebben, gazdagabban tagozva, a közbe eső tereken mint egyrétű levelek párhuzamosan sorba állítvák, úgy, hogy a keret oldalrészeinek alsó osztályában elhelyezett levelek fölfelé, a felső osztálybeliek lefelé hajlanak, a keret vízszintes részén elhelyezett levelek pedig a központ felé irányozvák.

Az így bekeretelt téren a keresztrefeszített üdvözítő hasonlókép stylizált akanthus-levelekből alkotott kerettel körülvett kereszten, mereven kinyújtott tagokkal ábrázoltatik. A kereszt három ága egyenkint 1·4—1·6 cm. közt váltakozik, szárának két oldala sem egész egyforma, a keret külső szélén a hossza jobb oldalán 3·8 cm., bal oldalán 3·9 cm., kissé balra hajló fejét kerek dicsfény környezi, teste csupasz, csak az

ágyéka tájékát takarja modorosan jelzett kendő, lábai egymás mellé rakva egész talppal koczkaforma támasztófán állanak, maga ez a támasztó mélyedésből kiemelkedő domború díszekkel van ékítve, szembenálló lapján két liliommal (?), alsó lapján mélyített vonaltól határolt téren három párhuzamosan bevésett vonallal. A kereszt fölfelé ágazó tagján a szokásos fölirat a kereten kívül áll, a fölirat így szól: I H S NAZ. E felső ágtól balra balfelé forduló női alak (a hold személyesítése), jobbra pedig jobbfelé fordúló szakáltalan férfialak (a nap személyesítése) szomorkodó helyzetben és bő ruházatban van ábrázolva. A kereszt dombos talajon keskeny nyújtványnyal kiemelkedik háromkapús ház tetejéből, a ház valószínüleg Jeruzsálemet jelképezi és a három félkör záradékú kapú a város kapúit. A kereszt szárától balra fölemelt kezekkel női alak (Mária) áll jobb felé, a másik oldalon szakáltalan férfialak (János) balra áll, balját keze tövéig a felső öltöny takarja fölemelt jobbjával állát támasztja meg, mindkét alak fejét kerek dicsfény veszi körül. Mária öltözete bokáig erő ujjas alsó és fejéről hátracsüngő bő felső öltönyből áll, János alsó öltözete valamivel rövidebb, mely fölött vállárói lecsüngő bő köpeny van.

A tábla alsó mezejét teljesen betölti a Krisztus föltámadása után történt jelenet. Itt levélkeret nem szűkíti a tért s azért az alakok nagyobbak lehetnek, míg a felső mezőben Krisztus, János vagy Mária

4·2—4·6 cmnyi alakok, addig a Krisztus üres sírja felé közeledő nők elseje 6·6 cm., másodika 7 cm. magas. A helyet, melyen a jelenet lefolyik, az előtéren sziklás talaj, a háttéren két dús lombozatú fa jellemzi, a jobbra álló fa galyai ide-oda görbítvék és kúszáltak; alighanem a bibliai olajfákra gondolt a művész, mert azoknak szokott ily phantastikus idomuk lenni, a levelek azonban hasonlóan vannak stylizálva mint a felső kép keretének akanthusszerű levélsorai. A fáktól szabadon maradt téren balfelől az üres sírládán ülő szárnyas és bőköpenyű angyalt látjuk; arcza fölfelé fordúl, jobbjának alkarja is oda utal, míg balja inkább lefelé van irányozva. A sírláda az alsó keret hosszában áll, látni hamis távlatban keskenyebb baloldalát és felső nyílását, oldalai vonalas keretekkel és ívhajlású idomokkal meg pontokkal díszítvék.

A jobb felől közelgő két nő (a két Mária) úgy van öltözve, mint a felső mezőbeli szűz Mária, ujjas alsó ruha és e fölött hátsó fejüket, vállukat takaró és hátul mélyen lecsüngő kendő van rajtuk. Az első asszonynál a kendőt elől négyszögű kapocs fogja össze, a másodiknál a kendő elől keresztben egymásra van hajtva, az utóbbinak azonfölül pontozott ékítvényű párta diszíti homlokát. A művész ezt a nőt nagyobbra csinálta hogy így feltűntesse, hogy ő nem áll a másik nő mögött, de mellette balján. Balkezében kis szelenczét tart, mely kerek, oszlopos, hegyes tetejű kis épületet utánoz, ilyenek néha a románkor elején az olaj- és kenőcstartó szelenczék. A sírhoz közelebb álló nő jobbjában félgömb idomú füstölőt forgat, melyben magasra csapnak a lángok, baljában nyitott kerek csészét tart, melyben apró tömjénszemek látszanak.

A kép közepén de az ép leírt jelenet mögötti téren emelkedik isodom rakású alapon a művész által nyilván négyszögűnek képzelt épület, két-három lépcső vezet nyilt kapújához, a kapútól jobbra-balra alúl két sorban egymás fölött két-két kerek záradékú nyílás van, ezek fölött oly tag következik, mely oszlopfőnek látszik, az ív magaslatában pedig ismét jobbra-balra egy-egy ablaknyílás szakítja meg a síma falat, a ferde tetőt három sor félhengeridomú tégla födi (imbrices). A négyszögű alapépítményen kerek felső emelet nyugszik, melynek két oszlopos nyílásában két alvó harczos dülleszkedik; fejükön (bőr- vagy pléh) sapka, testüket pikkelyes pánczél födi és az egyiknek jobbik, a másiknak pedig balsó karjáról tojásdad idomú paizs csüng alá.

Az ívhajlásokon erős párkánytag és ezen ismét meglehetősen meredek kupolya nyugszik, három sorban rakott, félhengerű cserepekkel födött tetővel. Csúcsán akanthusféle stylizált levélből alakított bokréta ül, olyan formán, mint az ismeretes athenei Lysikrates emléken. A leírt kép bővebb értelmezése szükségtelen. Krisztus föltámadása után az asszonyok keresik az üdvözítő testét, hogy tömjénnel megfüstöljék — a stylizált idomú füst ott díszeleg a kapú ívhajlásában —

de nem találják csak hült helyét és halottas lepedőjét, melynek szintén a kapú nyílásában akadt helye. A sírládán ülő angyal megmagyarázza az asszonyoknak a történteket, a katonák pedig, kiknek őrködniök kellett volna, még most is alszanak. A keresztény művészet a keresztrefeszítést és föltámadás utáni jelenetet (melyek vallásos könyvre szánt táblán nagyon helyén vannak) kisebb-nagyobb változatokban az ős időktől kezdve számtalanszor reprodukálta. Hogy a művészet mely korszakából való és hol készült e jelenetek itt bemutatott kifaragása, annak megállapítására nem egy támpontot nyújt maga a dombormű. Legszembetűnőbben hirdeti mindenekelőtt a fölirat jellege, hogy nem byzanti, de nyugati alkotással van dolgunk. A felső jelenet két díszes levélkeretje, az alsó jelenet központját képező sajátszerű kupolás épület és az angyal szárnyainak szabad alakítása mutatja, hogy itt nem vagyunk igen messze a Nagy Károly-féle művészeti renaissance korától, a mely korra mind e jelenségek igen jellemzők. Hogy még sem a IX. századba, de aligha nem egy-két nemzedékkel későbbi időbe tehető a jelen tábla keletkezése, arra viszont az anatomia és redőzet bágyadt és modoros kezelése, továbbá a harczosok fegyverzete mutat, melyek inkább X. századbeli sajátságok.

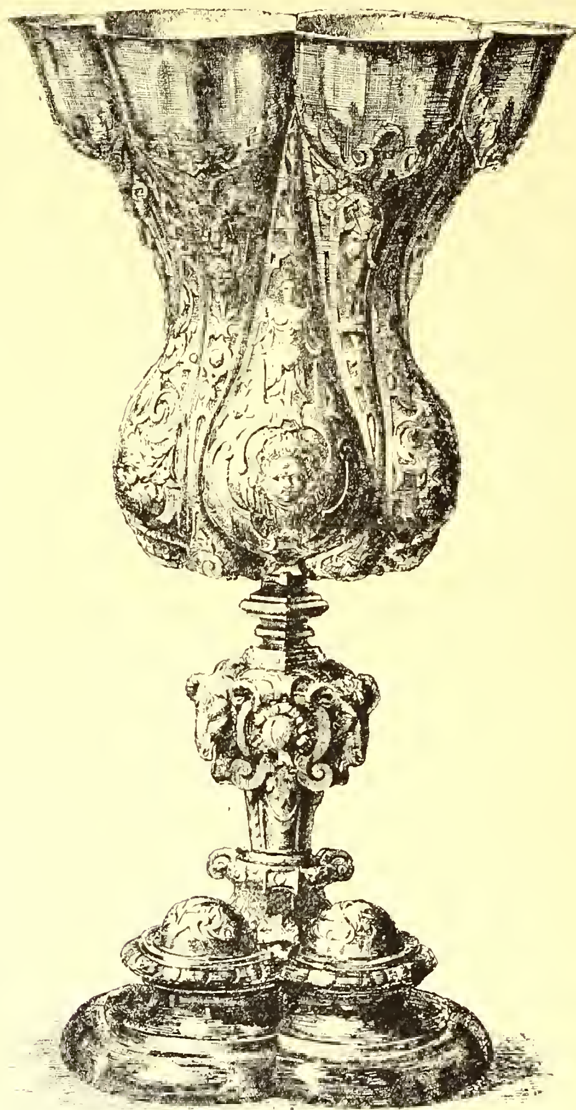
Zágráb. *Dr. Kršnjavi.*

NÜRNBERGI MESTERPOHARAK.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A tudományos kritika és a régészeti irodalom már évek óta foglalkozik az általunk megbeszélendő serlegekkel. E sorok írója szintén ismertette az egyiket, a nemzeti muzeum példányát a «Művészi Ipar» 4-ik, januári számában; szinte fölöslegesnek látszik tehát a nürnbergi ötvösség sokat vitatott, kimerítően leírt emlékeit újból tárgyalás alá venni. Ha ezt azonban mégis megkísértjük, teszszük azon hitben, hogy álláspontunk, melyre a szóban forgó serlegek méltatásánál helyezkedtünk más, mint volt az előző iróké; hogy ebben rejlik munkálkodásunk jogosúltsága. E szempont: az összehasonlítás. Utalni fogunk továbbá minden egyes serleg irodalmára, a nélkül, kogy akár részletesen felhasználnók, akár pedig bírálatába bocsátkoznánk; rajzaink forrását is meg fogjuk jelölni, mert hisz egy-kettő kivételével már többször megjelentek. Nem mulaszthatjuk el azonban kiemelni, hogy tudtunkkal mind a 16 példány együtt bemutatva még nem volt, s hogy sikerült gyűjteményünket néhány, eddig soha nem ábrázolt serleg képével is gazdagítani. Önkényt értetik végűl, hogy a fősúlyt ezúttal is a nemzeti

muzeum kincstárában ékeskedő darabra óhajtjuk fektetni, illetve közötte s a többi, Európa különböző gyűjteményeiben szétszórt serleg között feltalálható kapcsolatot akarjuk fölkeresni.

HARANGVIRÁG-SERLEG A «SOUTH KENSINGTON»-MUZEUMBAN.

Idézett czikkünkben megállapítottuk hogy a serlegek typusát a nürnbergi ötvösök czéhe 1572-ben szemelte ki, mint a remekelő mester által utánzandó minták egyikét, s hogy ugyanakkor egy ilyes fajta serleget el is készíttetett. A legrégibb harangvirág-serleg keletkezése ennélfogva a XVI. század végére esik.

Szemügyre véve már most a fenmaradt példányokat, véleményünk

szerint a Kensington Museum serlege[1] valamennyit megelőz s első helyen áll, míg másrészt a sorozat végén a fürthi zsidó temetkező egylet birtokában lévő s itt rajzban először közölt példánya áll. Közvetlen előtte állónak, tehát a másod legújabb keletű serlegnek tartjuk a British Museumét.[2] A többi pontosan meg nem állapítható sorrendben körűlbelül egy századnyi időköz leforgása alatt jöhetett létre; oly

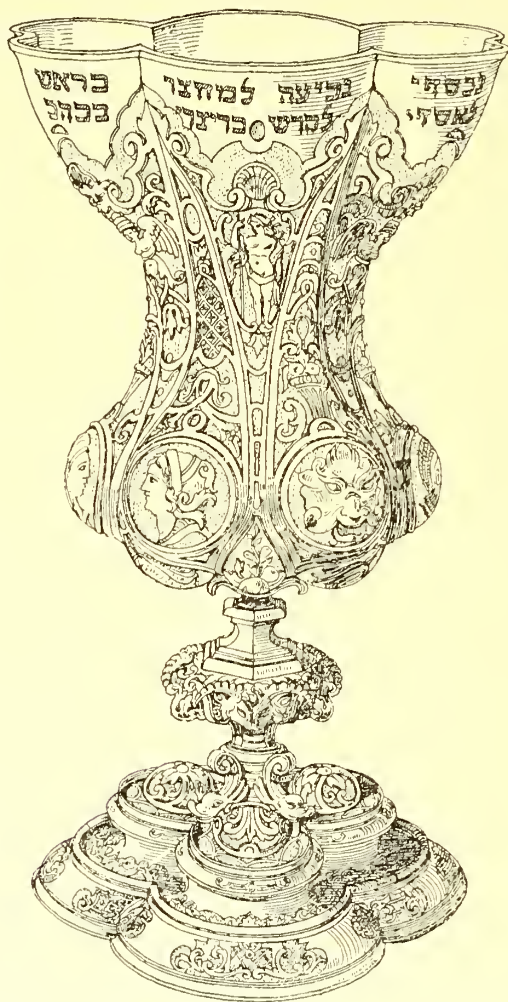
HARANGVIRÁG-SERLEG A «BRITISH-MUSEUM»-BAN.

serleget, mely a XVIII. század — mondhatjuk a rococo — jellemét viselné magán, a sorozatban nem ismerünk.

[1] L. Hungerford Pallen. Ancient and modern gold and silversmith' work in the South Kensington Museum. London 1878., 153. lap, és Bucher und Gnauth. Kunsthandwerk 1886. . . . tábla.

[2] L. Hungerford P. i. m. 334. l. és Plon, Benvenuto Cellini 321. l. Jamnitzernek tulajdonítja !

A nélkül, hogy kutatni akarnók mint Rosenberg,* ha valjon a Kensington Muzeum serlege-e a czéh által megrendelt eredeti példány vagy sem, mindamellett feltűnő jelenség gyanánt említjük azt, hogy az egész sorozaton végig tekintve, úgy szólván csakis e serleg befolyásával találkozunk egyszernél többször, a mi arra enged következtetni, hogy olyan darab áll előttünk, mely talán tényleg bizonyos mérvig

HARANGVIRÁG-SERLEG FÜRTHBEN, AZ IZRAELITA KÓRHÁZBAN.

mintáúl szolgált. Ezért a Kensington serlegét mintegy alapformának fogadtuk el s a midőn táblánkat összeállítottuk, a mondott körűlményt vettük zsinórmértékül. Ez által az osztályozás egy neménék véltünk nyomára jutni.

* M. Rosenberg. Die drei sogenannten Jamnitzer Becher. Kunst u. Gewerbe. 1885. X. f. . . .

Azonkívül úgy látszik, mintha egy második fajta serleget is lehetne megkülönböztetni, azokat t. i., melyeknél a hólyagok nyakát analog barok ízlésű lombok borítják s alakok egyáltalán nem, vagy csak elvétve fordúlnak elő.

Az olyan serlegek pedig, melyeknél az alap beosztás a megmaradt, de amazoktól teljesen elütő módon van kifejtve, ismét egy külön osztályt képeznek.

Radisics Jenő.

UJABB UTAM AZ EGYETEMES MAGYAR ÉREMTÁRI KIADVÁNY ÉRDEKÉBEN.

A Corpus Nummorum Hungariæ érdekében a múlt évi október hóban újabb tanúlmányútra indúltam, melynek iránya Sléziától Posenen át Königsbergig, innen Danzig és Stettin érintésével Berlinig volt kijelölve. Utazásom czélja, mint az előző években, árpád- és vegyeskori éremtani anyag gyűjtése volt.

Első állomásomon, *Boroszlóban*, a «Museum für schlesische Alterthümer» éremtárát néztem át, mely árpádkori érmeket alig tartalmaz, a vegyes és újabb korból azonban több, ha nem is ritka, de használható darabja van. A gyűjtemény magyar aranyforintjai között legtöbb példánynyal Zsigmond király van képviselve, ismeretlen, illetőleg eddigi gyűjtésemben még elő nem fordúlt bélyegváltozata azonban háromnál több nincsen. A Zsigmond-félékhez V. László egy aranyforintja járúl, melyet pénzverő-jegyénél fogva mint újat a Corpusba fel kell vennünk; ezeken kívül II. Ulászló 1506. évi tallérjának egykorú ólomlenyomatát (próba veret?) találtam a gyűjteményben. Ilyenféle ólomlenyomatok, különösen aranyforintokról, nem tartoznak a ritkaságok közé. A Montenuovo-féle s a Nemzeti Muzeum gyűjteményeiben több ilyen próbaverettel találkozunk. A boroszlói muzeum habsburgkori érmei közt egy érdekesebbet találtam: III. Ferdinánd egy 1643-iki körmöczi denárját aranyveretben $^1/_4$ arany súlyban.

A gyűjteményben alkalmam volt a sléziai belföldi érmelés tanúlmányozására is, mely két különböző korban van a magyar numismatikával összekapcsolva, először Hunyady Mátyás korával, midőn mint Csehország királyának nevével és magyar-cseh czimereivel több sléziai város veretett autonom érmeket, így Boroszló, Jägerndorf (Carnovia), Münsterberg. Egy idevágó egészen új fajú denárt vásárolt a Nemz. Muz. két év előtt Krausz Jakab helybeli éremkereskedőtől (kiadva általam: Arch. Ért. 1886. II. füz. 19. ábra), melyet, amennyiben a

boroszlói gyűjteményben sem fordúl elő, egyetlen példánynak kell tekintenünk. A második kapcsolat a XVIII-ik század eleje, midőn a sléziai herczegségek osztrák- és magyar pénzrendszert követve, a specziális magyar *poltura* verést is elfogadták.

Második állomásom *Posen* volt, hol a lengyel «towarzystwo przyjaciól nauk» régiségtárát dr. Boleslaw Erzepki legszívesebb kalauzolása mellett tanúlmányozhattam. A præhistoricus, népvándorláskori stb. leletekben gazdag muzeumban, mely a leletek fentartásánál szintén a lelet eredeti állapotát tekinti irányadónak, néhány bennünket közelebbről érintő lelettel ismerkedtem meg. Egyike ezeknek a raszewy-i lelet (Krobia kerület), melyben wendenpfennigekkel, cseh és lengyel denárokkal több I. Endre és I. Béla-féle magyar denár van együtt. Egy másik lelet a przementi (szintén Posen nagyherczegség területéről) angolszász, kölni denárok és wendenpfennigek közé vegyűlt I. István-féle denárral és a III-ik Bélának tulajdonított (lásd Ruppnál), tulajdonképen azonban IV. Béla érmei közé tartozó bracteáttal.

Itt lévén először alkalmam a XVI. század előtti kor lengyel érmészetével megismerkedni, különös érdekkel kerestem az I. Lajos királyunk korába tartozó lengyel éremvereteket. I. Lajos kora ugyanis Lengyelország érmelésében hézagot képez. A magyar aranyforint s a magyar garas Lengyelországban is általános forgalomban voltak s mindössze egy Lembergben vert Russia feliratú garas és félgaras s még egy-két ránk kevés példányban maradt denár-faj az, a mit e korból ismerünk. Ezek közt a Posenben vert városi denárok a leggyakoriabbak. Ilyenekből a gyűjteménynek több példánya van. Ez éremfaj (melyet különben Stronczynski művéből is ismerünk) előlapját a magyar-anjou czímervért foglalja el minden felirat nélkül, a hátlapon pedig a poseni czímer — két keresztbe helyezett kulcs — látható.

Posen után *Thorn*, *Königsberg*, *Elbing* muzeumait látogattam meg, hol azt a negativ eredményt constatálhattam, hogy a magyar pénz északi forgalma, melyet nagyobb általánosságban az Elbe és Visztula folyása jelez, keleti irányban megszűnik. Már Posenben lehetett észlelnünk, hogy a lengyel s porosz kereskedelem inkább belső-oroszországi irányt követ a XI—XIII. században, a mi keleti eredetű régiségek s a kufikus érmek nagyobb bőségéből olvasható ki.

Következő állomásom *Danzig* volt, hol a «grünes Thor» nevű épületben elhelyezett «Westpreussisches Prov. Museum» régiséggyűjteményét látogattam meg dr. Lissauer vezetése mellett. A præhistoricus emlékekben felette gazdag gyűjteményben olyan leletre is számítottam, melyben a magyar pénz ismét képviselve van. Danzig, mint a Visztula deltájának kulcsa, már a XII. században fejlődni indúl és közelében a tengerre néző emelkedésen épül az első keresztény kolostor. Itt a mai

St.-Albrecht község helyén merült fel egy kisebb éremlelet, melyből két darab került a danzigi muzeum birtokába, ezek egyike lengyel, másika I. Endre denára. A danzigi muzeumban őrzött egyéb leletekről, melyek különösen abbassidák, omaijádok stb. érmeiből állanak, csak általánosságban vettem tudomást.

Danzig után a *stettini* pommerán muzeum meglátogatása következett, hol a híres voszbergi leletet volt alkalmam behatóan vizsgálni. Usedom szigetén tudvalevőleg egy 5—6000 darabot tartalmazó ritka érdekű lelet került néhány év előtt napfényre, melynek leírását Dannenberg, a berlini «Zeitschr. für Numismatik» 1884. évi folyamában eszközölte, úgy azonban, hogy a magyar darabokról csak összegezve szól. A muzeumi őr engedélyével a lelet magyar darabjait kiválogattam s pontosan leírtam. A leletben szent István, Péter, Sámuel, I. Béla, I. Géza (dux), I. Endre, Salamon, szent László vannak képviselve, annyi bélyegváltozattal, hogy árpádkorú anyagunk a voszbergi lelettel nagyban gyarapodott.

Stettinből *Berlinbe* utaztam, hol a kir. muzeum dr. Sallet igazgatósága alatt álló éremtárában tettem immár másod ízben tanúlmányokat. Első ízben két év előtt a gyűjtemény árpádkori-érmeit írtam le, most munkámat folytatva az összes vegyeskoriak leírását eszközöltem. Jegyzeteimben I. Lajos, Mária, Zsigmond, Albert, I. Ulászló, V. László, Mátyás és II. Ulászló aranyai foglalják el az első helyet több kiadatlan bélyegváltozattal. A muzeumban, mely vegyeskori érem-sorozatainknak csak nem teljes sorát bírja, egy kiadatlan denárfajt is találtam, mely az anjou-kori magyar-lengyel érmek közé tartozik. A denár előlapján a magyar-anjou czímervért látható, fölötte h betűvel, amit a betűhelyzetéből következtetve a Hedvig név kezdőbetűjének lehet tekintenünk; a denár hátlapját a kiterjesztett szárnyú lengyel sas foglalja el, feje mellett három ponttal, ami a koronát látszik helyettesíteni. A nevezett érem tehát az anjou-regime legritkább érmei közé tartozik, illetőleg mint Hedvig királynénak tulajdonítható, egyetlen (kiadatlan) példány.

A munkálatok, melyeket a C. N. H. érdekében eddigelé külföldön eszközöltem, több tekintetben bővítették ismereteinket. Eltekintve attól, hogy a már ez évben sajtó alá rendezendő corpus anyagát bővítenem sikerült, a magyar pénz külföldi forgalmának kora és irányára nézve is világosabb tájékozódást nyerhettünk.

A mi a magyar pénz forgalmának területét illeti, mint fentebb már említettem, a főirányt az Elbe és Visztula adja meg, így jut a magyar pénz Pomeránia és Mecklenburgba, a Balt-tenger szigeteire (Usedom, Bornholm), Dániába (Jütland, Seeland) s a dán tengeri kereskedés útján a faröi szigetekig, más irányban, de szintén a két folyó torkolata felől Észak-Lengyelország s Esztlandba.

A korra nézve jellemző, hogy a magyar pénz az északi forgalomban az összes leletek tanúsága szerint I. Istvántól I. Lászlóig terjed, azontúl csak elvétve találunk egy-egy darabot. E körűlményt a magyar-északnémet kereskedelmi érintkezések tartamára véltem visszavezethetni, úgy t. i., hogy szent László korával a magyar külkereskedelem új irányt vesz, a mit a XIII. századból származó magyarországi frizachi éremleletek bősége is igazolni látszik; dr. Hampel József megjegyzéseit azonban nyomósnak kell vennem, a ki a magyar pénznemek megszakadását szent Lászlóval a valutában keresi, miben Kálmán korával a hanyatlás kora áll be, melyet V. Istvánig kísérhetünk.

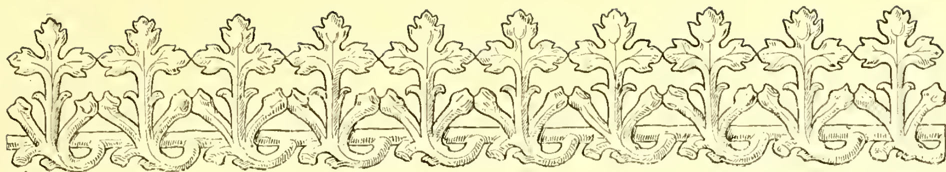
E kérdésekre különben a feleletet nem is kísértem megadni, ki tanúlmányaimban első sorban csak az anyaggyűjtésre szorítkoztam, illetőleg érmelésünk leíró részébe vágó adatok lehető teljes összeállítására törekedtem.

Külföldi utam eredményeit vázolva, czikkem kapcsán egy budapesti éremgyűjteményről kell megemlékeznem, melyet tulajdonosa *Szuk Lipót* zeneakadémiai tanár úr szíves volt előttem megnyitni. Szuk úr, ki az éremtudománynyal nem üres kedvtelésből, de tudományos ügyszeretettel foglalkozik, első sorban árpád- vegyes- és újabbkori magyar érmeket gyűjt, így többek között IV. Béla rézérmeinek több százra menő bélyeg változatát állította össze, melyekkel eddigi gyűjtéseink hézagait fogjuk kitölthetni. Szuk úr gyűjteménye Szent Istvántól kezdve a legújabb korig nevezetesebb bélyegváltozatok és kiadatlan érem-fajokat tartalmaz, melyek közűl röviden csak néhányat említek föl. Ilyenek:

V. István egy denárfajának megfelelő kiadatlan obulus; Kún László egy uj denárfaja előlapon LAZLA körirattal s a király szembe néző képével, hátlapon egy több éremfajon előfordúló lúdfejű szörnyállattal; Kún László egy éremfajának két kisebb alakú és súlyú változata; egy Venczel-féle kiadatlan obulus; egy I. Lajos-féle szerecsenyfejes obulus új emissiója; egy kettős keresztet, csillagot és félholdat feltűntető réz bracteát; egy más bracteát magyar-cseh czímerrel Hunyady Mátyás korából; a szlavon denárok legritkább fajához (ökörfők a kettős kereszt alatt) tartozó obulus stb. stb.

Szuk ur, ki érmeinek leírását a C. N. H. számára készségesen felajánlotta, kiadatlan éremfajainak lenyomatait is szíves volt rendelkezésünkre bocsátani.

Réthy László.

LEVELEZÉS.

I. HALAVÁCS GYULA A NÉMET-BOGSÁNI ŐSKORI LELETEKRŐL

Német-Bogsánnál ér véget az osztrák-magyar államvasút-társaság egyik délmagyarországi szárnyvonala, s ezen túl Resiczáig, a Berzava folyó balpartján egy keskeny vágányú iparvaspálya halad. Ezen iparpálya, illetőleg a Berzava folyó mentén, DK-re Német-Bogsántól, nem messze a várostól, ma két mészkemencze áll, közvetlen e mészkemenczék fölött pedig, az alaphegységet képező kristályos palákon egy mészkő-röggel találkozunk, mely a Berzava felé meredeken lenyesett szirtet alkot, míg a hegység felé lankás síkot képez. A nép e fokszerűen előre nyúló mészkőszirtet «Kolczán»-nak nevezi, s ennek aljában, a lejtőben találták azokat a kőkori tárgyakat, melyekről ezennel lesz szerencsém értekezni.

A Berzava folyó árterén álló két mészkemenczének a meszet a Kolczán szirtje szolgáltatja, s a hegyoldalban fejtik a követ, a fejtett követ pedig siklón eresztik le a kemenczéhez. Egyrészt aztán, hogy a sikló dörzsfékéhez, másrészt pedig, hogy a Kolczán-ra, honnét szép kilátás nyílik a Berzava völgyére és és Német-Bogsánra, könnyebben fel lehessen menni, az osztrák-magyar államvasút-társaság resiczai főtisztartóságának építészeti hivatala egy a hegyoldalban kigyózó gyalogútat készíttetett. Az ez alkalommal talált 1—2 præhistoricus tárgy annyira felkeltette a resiczai tisztviselők érdeklődését, hogy a hegyoldalban nagyobb mérvű ásatást rendeltek el, mely százakra menő darabot eredményezett. E tárgyakat aztán Resiczára szállítottak, hol nekem jutott a szerencse azokat a magyar Nemzeti Múzeum megbízásából átvenni, s beszállíttatni, úgy hogy ez időszerint az összes ott talált tárgyak a Nemzeti Múzeumban őriztetnek.

Fent a Kolczán magaslatán is találhatni cserepeket ; az összegyűjtött tárgyak azonban a meredek szírtfal aljában, a hegyoldalban kerültek napfényre. Itt e kőkori tárgyak a szirtről leszakadt mésztuskókkal vegyes, televényes törmelékben, az u. n. lejtő-törmelékben fordultak elő minden szabályosságot kizáró helyzetben.

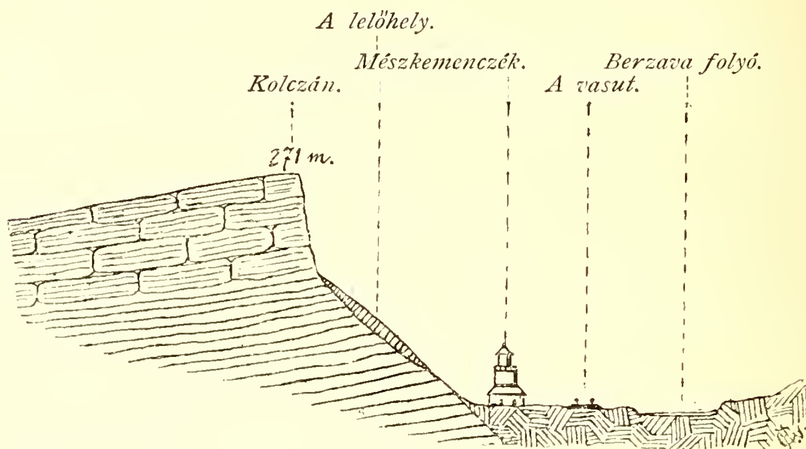
A napfényre került tárgyak közt legtöbb a cserép. Az edények, melyek a kultura alsó fokán álló, itt élt ember házi szükségletét képezték, vastag falú, rosszúl megdolgozott s gyengén égetett agyagból korong nélkül készűltek. Külsejük egyenes vonalakkal s pontokkal van díszítve, mely két díszítési motivum annyi változatban van alkalmazva, hogy a százakra rugó példány közt nem talál-

kozik kettő olyan, melynek díszitése egyforma volna. Némely fazék peremjén és hasán pedig ezenkívül még egy gyöngysor is látható.

A mindennapi használatra szánt hasas edényeken kívül van a cserepek közt nehány kúp idomú, füles kicsiny edény töredéke, melynek alakja a kelet feketekávés csészéire emlékeztet ; nehány kanál alakú, szárral ellátott agyagedényke, s több lencse, lapos kúp és henger alakú, átfúrt hálósúly. Egy-két primitiv, gnajszból készült kőeszköz mellett sok még a leletben a csont is.

E csontok közt mindenekelőtt felköltik érdeklődésünket az állkapocs-töredékek, mert ezek alapján határozhatjuk meg : mely állatokkal van dolgunk ? Szarvas, őz, bölény, kecske, vaddisznótól származnak s hihetőleg a vadászat zsákmányai ; de ugyancsak arról is tesznek bizonyságot, hogy az ember hű társa — a kutya — már vele élt itt.

Találtatott számos lábszár-csont is, melyek némelyike fel van hasogatva, míg némelyike az izület alatt át van lyukasztva, úgy, hogy fegyverűl szolgál-

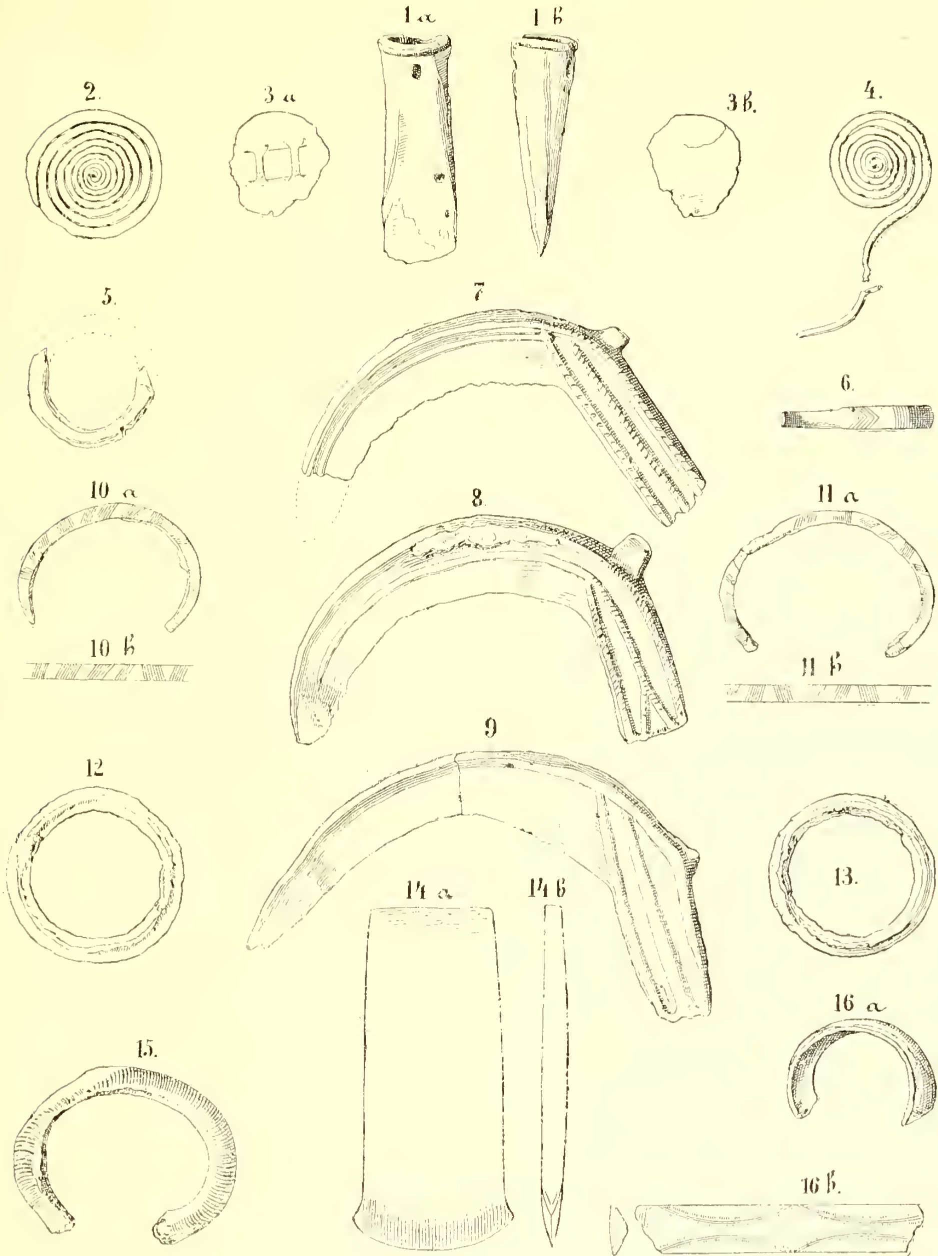

hatott. Más, apróbb állattól származó lábszárcsont pedig az izületi részen mély bemetszés által 4—6 csücsökké van átalakítva. Hogy ez mire volt jó? arra én, a laikus, nem adhatok feleletet.

Az emlős állatcsontok közt túlnyomó számban a szarvasagancs fordult elő· Töredékek ezek csak, de világosan mutatják azt, hogy a kőkor embere ezeket saját czéljaira alakította át. S e tekintetben első tekintetre feltűnnek az agancsok tőrészei, a rózsásrészek, melyek a rózsa felett mindig át vannak fúrva, míg a szár, a képzelt nyéllel egyenközűen ferdén le van metszve, úgy hogy baltaalak jő létre. Az agancságak is többnyire át vannak fúrva, vastagabb végükön vékonyabb végök pedig megszegezve, ugy, hogy ezt is nyélre húzva fegyverül használhatták.

Végül számos patak-kagyló (Unio batavus) teknője is találtatott a fentebb felsorolt tárgyak társaságában. E teknők itt oly magasságban találtattak, hogy ha hozzá veszszük még a körülményeket is, ki van zárva azon föltevés, hogy ezek akkor kerültek e helyre, mikor még a Berzava azon magasságban folyt ; s bátran

azt állíthatjuk, hogy e kagylókkal az ott tanyázott ember táplálkozott. E föltevés valószínűségében annál is inkább megnyugodhatunk, mert még manap-

A NÉMET-BOGSÁNI BRONZLELET. 2/5 NAGYSÁG.

ság is az e vidéken lakó oláhok a pataki kagylót eszik. De hogy az az ember, ki ott tanyázott, élelmét a Berzava folyóban is kereste, bizonyítja az a nehány agyag halósúly is, mely az elsorolt tárgyak társaságában napfényre került.

Embercsontot nem találtak, tehát nem temetővel van dolgunk, mit különben a helyzet sem tesz valószínűvé, hanem a kőkori emberek tartózkodási helye lehetett a tárgyak lelőhelye, mely föltevést tán támogat az a kisebbszerű barlang is, mely a sziklafal tövében van, s melyben menedéket találhattak az idő viszontagságai ellen.

***

Az egyik mészkemencze alapozásánál réz- és bronztárgyakból álló kincsre bukkantak, melyet Spaeth főmérnök úr, az építészeti hivatal főnöke adott át. E példányok mind zöld, vagy zöldeskék patinával vannak bevonva, s a következő tárgyak találhatók köztük :

1 veresréz, lapos, széleselű véső (14. *a. b.* ábra) ;

1 ugyancsak veresréz tokos véső, megerősítésre szánt szög lyukával, melynek tokján világosan látszik, hogy nem öntötték, hanem kalapácsolva idomították (1. *a. b.* ábra) ;

3 bronz sarló (7—9. ábra) ;

1 bronz, lapos háromszög átmetszetű, széles, díszes karperecz-töredék (16. *a. b.* ábra) ;

1 bronz (?) tojásdad átmetszetű, rovátkákkal díszített karperecz (15. ábra) ;

2 karika (12, 13. ábra) ;

2 koronggá kereken összehajlított sodrony tekercs (fibula-töredék?) (2. és 4. ábra) ;

1 kerek síma lemez, alsó részen két füllel (3. *a. b.* ábra) ; s még 1—2 töredék.

A midőn ekkép leszámoltam a Német-Bogsán határában talált, s a Nemzeti Múzeum részére átvett őskori tárgyakkal, szabad legyen végül azon urakat felsorolni,, kik kiküldetésem sikerességet szívélyes előzékenységükkel elősegítették. Ilyenek : Kalusai Frigyes főtisztartartó úr ; Spaeth Ferencz társ. főmérnők úr, az építészeti hivatal főnöke ; Maderspach Antal társ. vegyész úr, és Rór Károly építészeti felvigyázó, a tárgyak búzgó összegyűjtője.

Budapest, 1886 november 28-án. *Halavács Gyula.*

II. LIPP VILMOS KESZTHELYI LEVELE. A «Budapesti Szemle» 1886 májusi füzetében Montelius könyvének ismertetésekor azt a hallatlan merényletet követtem el, hogy az őskor ismeretes hármas felosztásával szemben ellentétes véleményemet ki mertem mondani. Úgy látszik, hogy ez a kérdés olyan mint az orgona, mihelyt hozzá nyul az ember, mindjárt kiált. Mert nemsokára rá, ezen folyóirat 1886 juniusi füzetében F. L. nyilatkozatomat éles birálat tárgyává tette, melyre egészen röviden felelni akarok.

A «jurare in verba magistri», mi a biráló minden szavából kirí, igen könnyű és kényelmes módszer, én azonban nem követem. Ha a bíráló azt hozza fel ellenem, hogy hazánkban most már csak én vagyok az a vakmerő, ki a hármas felosztást minduntalan «légből kapott theoriának» nevezi, akkor nagyon is tévúton jár. Először többen is osztják véleményemet hazánkban, még pedig olyanok, kik a régészettel szakszerűleg foglalkoznak, habár nem nyilatkoznak is ; másodszor, én ezt a theoriát nem légből kapottnak, hanem nagyon is finoman kigondoltnak, nagyon is művésziesnek tartom, melynek csak az egy hibája van, hogy

nem természetes. Különben theoria volt az mindig és marad is, akár hogy erőlködik a bíráló azt ténynyé emelni ; mert bármi feltevésen alapuló vélemény, ha, mint ebben az esetben, a feltevést bebizonyítani nem lehet, soha kifogástalan ténynyé nem válhatik, legfeljebb csak a valószinűség kisebb nagyobb fokát vindikálhatja magának, a valószinűség megállapitásához pedig mindig sok szó fér. Tudományos dologban egyéni nézetemet és véleményem szabadságát, a melyet különben másban is respectálok, semmiféle nagyhangú szólamoknak nem rendelem alá, minden megfélemlitési kisérletre pedig csak mosolygok.

Nagyon piszkálja a birálót, hogy következtetéseimbe a nyelvészeti momentumot is belevontam, persze, mert ezt nem lehet csak úgy könnyedén félre rugni. Rám fogja, hogy én azt is tudom, hogy Skandinávia őslakói a mostani lakók ősei voltak. Ha ő ezt annyira hibáztatja, akkor ne én velem pöröljön, hanem Monteliussal, ki műve 36. lapján, és pedig a második pontban Skandináviának lakóit az újabb kőkorban egyenesen germánoknak mondja, kik között csak elvétve fordul elő lapp származásu koponya. Biráló itt oly bűnt olvas rám, a mit soha sem tehetett volna, ha az ismertetendő könyvet figyelemmel végig olvasta volna. No hát készülnek igy is mondva csinált kritikák.

Továbbá megtisztel biráló még a felületesség és meggondolatlanság erényével is. No ha olyan bölcs a bíráló, akkor csak azt jegyzem meg ellenében, hogy én Montelius könyvét csak ismertettem, de nem kritizáltam, mert az általa feldolgozott emlékkört nem láttam, mindazonáltal az ő leirásáról teljes tisztelettel nyilatkoztam, csak az alapvető eszméje ellen tettem, és teszek kifogást, mint olyan ellen, mely meggyőződésemmel ellenkezik ; következésképen Monteliust sem oktatni, sem tanítani nem akarhattam. Elismerem készségesen, hogy Montelius a régészet terén nagy ember, de lehet valaki tizszer akkora mint Montelius, még abból nem következhetik az, hogy én minden állítását, minden véleményét föltétlenül alá is irjam. A meggondolatlanság vádját csakis még nagyobb meggondolatlanság sugalmazta. A fiatal hév, melylyel bizonyos ideálok mellett lelkesedik valaki, nagyon dicséretre méltó, de soha se ragadtassa el magát annyira, hogy argumentum helyett a guny fegyverét forgassa, hogy másokat sértsen, a mikor az ügynek magának nem használ. Nem vagyok oly gyönge, hogy a keményebb szót is nem volnék képes elviselni, alkalom adtán visszaszolgálok vele ; de most erre szükség nem volt, mert higyje el a biráló, hogy kardoskodásával, egy, legalább előttem már régesrég meghaladott álláspont mellett, nekem valódi lelki örömet szerzett.

És most paulo majora canamus.

Többször már, tüzetesebben épen utolsó levelemben is, kellett a keszthelyi őskori sírmezőről említést tennem, a mely, ha monumentalis leleteket eddig nem adott is, de régészeti szempontból nagyon is figyelemre méltó. Mult augusztus hava 13., 14. és 17-én újabb kutatásokat eszközöltem ott, Deininger igazgató társaságában, tudvalevőleg a m. kir. gazdasági tanintézet tagján, a sömögyei dülő VIII. és a legelős dülő I. számú tábláján. A jelzett két első napon a sömögyei dülőn hat sírt ástunk fel. Egy gyermeksír kivételével a többi mind két méternél hosszabb, rendkivül vastag csontú, de már nagyon elporhanyodott vázakat tartalmazott, az egyik sírban egy kis, füzőalakú bronztűt, a másikban egy 20 centi-

méter hosszú bronztőrt, a harmadikban egy 22 centiméter hosszú, tálczás fejű és igen szép kávészinű patinával bevont bronztűt találtunk.

Augusztus 17-én, még szintén a sömögyei dülőn egy roppant nagy sírhelyre akadtunk, az az eleinte sírhelynek tartottuk, mert a külső fal összeállítása olyan volt, mint azt az eddig felásott síroknál tapasztaltuk. A fal tökéletes négyszöget képezett, egy-egy oldal hosszúsága 5·05 m., vastagsága 0·80 m. volt. Meglepetésünkre azonban e nagy négyszögben egy kisebb 1·85 m. hosszú és 0·70 m. négyszeg tünt elő, mely egy méternyi mély, kövekkel kirakott és az alján mészöntéssel borított medenczének bizonyult be. A medenczét borító három réteg követ kiszedvén, a töltelékföld között sok marhacsontot, cserépdarabot, és a padolaton egy nagyon elvásott késpengét vasból és néhány üvegdarabkát találtunk. Áldozathely volt-e ez az építmény, vagy más czélra szolgált-e, ki fogná ezt biztosan eldönteni? de hogy a sírokkal egykorú, azt a kövek elrakásának módja kétségtelenné teszi. A mi pedig különösen gondolkodóba ejtett, az a vaskés volt. Egyetlen egy esetben ástunk ki itt egy sír kőfalazata mellett egy nagy, rozsdás vaskampót, de avval vigasztaltuk magunkat, hogy ez alighanem a szántás következtében keveredett oda. Szilárdan állott az a meggyőződésünk, hogy itt más mint bronz nincsen. De ez a fatalis késpenge minden okoskodásunkat tönkre tette. — Még ugyanazon nap estefelé a birkaakol melletti legelős dülőn került elő egy sír, mely egész napi eredménytelen fáradozásunkért némileg kárpótolt. A benne fekvő váz hossza 5 ctméterrel meghaladta a két métert, a porhanyó csontok vastagsága arányban állott a tetem hosszaságához. A jobb vállpereczen egy 20 centiméter hosszú bunkós végű, kis kerek fokkal és igen izléses vésettel biró tű feküdt, e felett kisded, 18 cm. hosszú bronztőr, és e mellett egy szíjlemez töredéke, melyen vonalokból alkotott három vésett csillag látszik. — Az említett tőrök pengéjén, csak kis, félbőr idomú markolatnyelv van, a melyen három-három bronz-szeg megy keresztül. Hogy mikor folytatjuk itt a kutatást, az attól függ, hogy mikor ütközik az eke vasa ismét valami kőrakatba. Ezt türelmesen be kell várni, mert mind a sírok szétszórt fekvése, mind a leletek szegényessége mást, mint alkalmi ásatást e helyen nem tesz kivánatossá.

Október havában folytattam, illetőleg be is fejeztem a páhoki sírmezőn az ásatást. Rövid történetét a következőkben foglalhatom össze. 1883 nov. 26-tól 1884 január 19-ig felástam 276 sírt, 1884 julius 14-től október 11-ig 560 sírt; 1884 november 10-től deczember 1-ig 199 sírt; 1885 aug. 10-től szept. 13-ig 131 sírt, és 1886 október 1-től 9-ig 26 sírt. Volt tehát összesen ezen a sírmezőn még 1192 sír, eredetileg azonban legalább is még egyszer annyi lehetett, mert a temetőnek több mint fele részint kőfejtés, részint forgatás által gyökeresen ki volt pusztítva. Az első három ásatási időszak leletek dolgában kielégítő, mondhatnám, dús volt, kivált ezüst kosárkás függőkben, — szegényes eredményt adott a negyedik időszak, az idei pedig csaknem semmit, vagyis úgy állott a dolog, hogy a gazdagokon kezdtem és a szegényeken végeztem.

A sírmező maga a hévizi domb nyugati lejtőjének közepe táján terült el az alsó-páhoki mezőkön, egész kiterjedését a sok, már régebben történt feldulás miatt, meghatározni ma már nem lehet. A sírok elrendezése, fekvése, elkészítési módja ugyanaz, mi a keszthelyi sírmezőkön volt. A koponya-alkat után itélve,

PÖLÖSKEI BRONZLELET. I. TÁBLA. 1/4 NAGYSÁG.

mely kivétel nélkül egységes typust mutat fel, az ide temetkezettek tisztán a Dobogó népéhez tartoztak. A temetkezést illetőleg, az egész tetemnek ruhástól való eltakarítása volt az uralkodó mód, három sírban elégetett tetemet találtam, urnasír csak egyetlen egy volt. — Állatcsontváz csak kettő fordult elő, két kutyáé a szokásos kerek gödörben a jobb kéz mellett. A sírmellékletek kisebb nagyobb változatokban ugyanazon formákat adták, a melyeket a többi sírmező, csakhogy a jellemző ékszerek, a kosárkás függők között több olyan is akadt, melyek a fenékiekkel határozott rokonságot tűntettek fel ; ebből, és még egyéb apróbb körülményből azt következtetem, hogy a páhoki sírmező a fenéki és keszthely-dobogói sírmezők közt az összekötő kapcsot és korra nézve az átmeneti korszakot képezi. Míg Fenéket át nem kutathatom, addig sírmezőim népéről véleményt nem koczkáztatok, mert még mindig bánt az, hogy az «avar» elnevezéssel annyira tévútra hagytam magamat vezettetni, én meg ismét bona fide másokat vittem ezzel jégre ; miután a további kutatás kézzelfoghatólag bebizonyitotta, hogy itt az avarokat csaknem két századdal megelőzött nép lakott. Csak felemlítem, hogy a német régészek népemet gótnak, a francziák pedig longobardnak tartják.

A páhoki leletek mind a nemzeti múzeumban vannak. Naplójegyzeteim szerint számszerint a következő módon tüntethetők fel. Bronzfüggő töredék arany kosárkával 2. Ezüst kosárkás függő 69. Bronz kosárkás függő 288. Másféle kisebb nagyobb bronzfüggő 278. Ezüst tű 5. Bronz tű 85. Bronfibula három fajtáju 25. Bronz csörgő 3. Ezüst és bronz ujjgyűrű 8. Bronz karperecz 156. Bronz kargyűrű 241. Bronzkarika 42. Bronzcsat 54. Bronz szíjvég 64. Bronz övdíszek 114. Csonttárgy 10. Agyagtárgy 7. Vastárgy 379, — tehát összesen 1830 darab régiség — ehhez járul még a körülbelül négy literre tehető különböző nagyságú, színű és alakú üveggyöngy.

Őszintén örülök neki, hogy evvel a sírmezővel végezhettem : Távolsága, gyalog jó másfélóra, aránylag igen nagy munkadíjt igényelt ; mert begyakorlott munkásaimnak Keszthelyről kellett mindennap kimenniök, és részemről igen sok fuvardíjt emésztett fel, de ez még mind hagyján volna, ha a parasztok, kiknek földjein voltak a sírok, és a kiktől azokat bérbe vennem kellett, a szemtelenségig nem csigázták volna fel követeléseiket. Jobban jártam volna, ha mindjárt kezdetben azt az öt hold földet a parasztoktól örök áron megveszem, és azt az ásatás után fele áron ismét birtokukba visszabocsátom.

Hátra van még, hogy egy nagyobbszerű bronzleletről, talán a legnagyobbról, a mely eddig Zalamegyében került napfényre, értesítsem e közlöny olvasóit. Szemlátomás után ismerem a helyszint, mely elég érdekes arra, hogy néhány szóval érintsem. Pölöske helység nyugati oldalán széles völgy huzódik, északról délnek. E völgy még a mult nyár kezdetéig vízállás volt, mert a rajta végig futó Szévíz patak benne két tavat, egy nagyobbat, mintegy 400 holdnyira terjedőt és egy kisebbet, közvetlenül Pölöske alatt képezett. A kisebb tó szélén, néhány puskalövésnyire a helység utolsó házaitól, egymásmellett két sziget volt, ma szárazon fekvő dombok, melyek mindegyikén a hajdani várfalak nyomai még észlelhetők. Az ujonnan készített Szévíz csatornája, mely a vízállásokat megszüntette e domboktól csekély távolságban huzódik egyenes vonalban délnek, és

a csatorna mélyítése alkalmából találtak a munkások egy nagy fekete fazékban jókora csomó bronztárgyat. A fazekat összezúzták, a bronzokat, gondolván, hogy arany, tisztára lesúrolták és ki, mit kapott, szanaszét elhordták. Utána jártam a dolognak és sikerült a lelet minéműségéről hiteles tudomást szerezni, sőt a lelet egy részét látni is. Kiváló darabjai voltak: egy lándzsacsúcs, alakra megegyezik Hampel: «A bronzkor emlékei Magyarhonban» czímű művének képes atlaszában XXVI. tábla 5. rajzával; mintegy 30 darab egész és vagy 8 db. törött sarló, az idézett mű csaknem minden sarló typusa, közte képviselve az egy nyélbevaló kampos nyujtványnyal ellátotton kívül; 2 ép és néhány törött tokos véső; 2 ép és vagy három törött szárnyas véső; néhány nagy gombostű; egy egy hólyagos lemezből készült és vonalczifrázattal ékesített karperecz; egy ugyanolyannak a töredéke; vagy 10 apróbb bronzrög és egy nagyobb edény töredékei. Meglehet, hogy még több és más tárgy is volt a fazékban, de biztosan csak ennyit tudtam kipuhatolni. Megemlítendő még, hogy a Szévíz csatorna azon vonalán, hol a lelet volt, tömérdek szarvascsont, sőt egész szarvascsontvázak is kerültek elő, a mi gyaníttatni engedi, hogy a völgyet beszegélyző dombok sűrű, vaddús erdővel lehettek borítva.

Keszthely, 1886 deczember 12. *Lipp Vilmos.*

III. GRÓF SZÉCHENYI BÉLA A PÖLÖSKEI BRONZLELETRŐL.

Mult évi szeptember havában Pölöskén (Zalamegyében) a Szévíz társulat főcsatornájának mélyítése alkalmával, két méterrel a föld alatt, egy agyag edény találtatott, melyben a bronz korból különféle tárgyak voltak elrakva. A sok ásóval és kapával ellátott munkás a körülbelül 75 centiméter magas urnában aranyat vélvén, azt a kincs utáni verekedésben számtalan darabra törte és tartalmával megszökött; csak később jutottam a lelet fele részéhez, melyet ezennel átküldve a nemzeti múzeumnak ajánlok fel.

A lelet tárgyai a következők:

I. Egy lándzsacsúcs (tökéletes ép).

II. Egy tokos véső (ép, egy általam még nem ösmert karika díszítménynyel). Hampel József 1886-ban megjelent képes atlaszában «A bronzkor emlékei Magyarhonban» az 1300 rajz között, tokos véső hasonló díszítménynyel nincsen.

III. Egy szárnyas véső (a felső része).

IV. Egy véső (az alsó része).

V. Nyolcz sarló (különféle diszitéssel).

VI. Két darab nyers bronzanyag (beolvasztásra gyűjtött vagy öntési maradék).

VII. Két lemez szelvény (pánt alakú, öv, kés vagy nyél rész).

VIII. Két darabja az összetört agyagedénynek.

Egészben 18 darab.

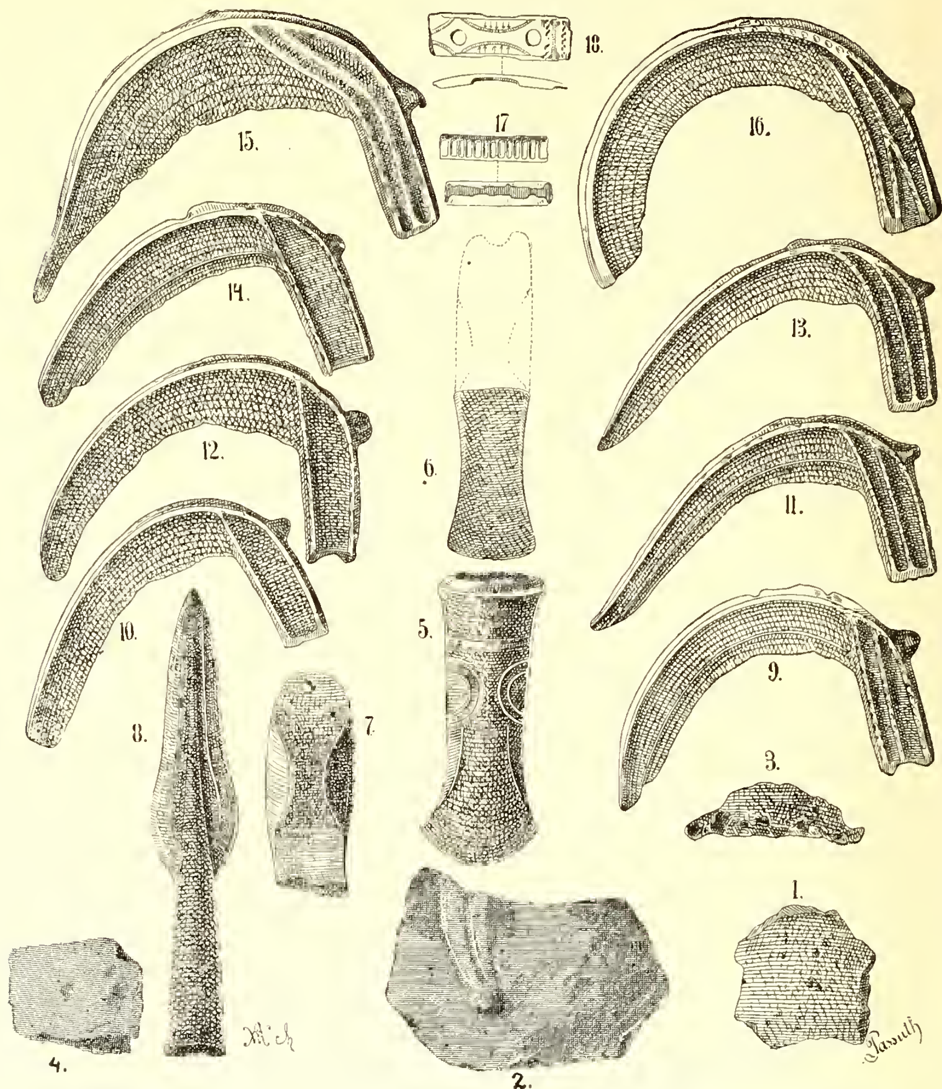
A lelet leginkább hasonlít a Bozsók (Baranyamegye), Török-Koppány és Kér (Somogymegye), Borjas (Torontálm.), Bodrog-Keresztúr (Zemplénmegye) és Pilin (Nógrádmegye) bronztárgyak leletéhez.

Az idomok és díszítések, melyek előfordulnak, majd mind olyanok, minőkkel széles e hazában más leletnél is találkozunk.

Legérdekesebb tán az, hogy tudtom szerint, ez a legelső lelet a bronz korból, mely Zalamegyében napvilágot látott ha csak nem nyujtok elsőbbséget a csáb-rendeki díszített övrészletnek és csüngő karikákkal ellátott övnek, mely két tárgy a zürichi múzeumban őríztetik, de melyeknek lelhelye tán nem egészen authentikus.

A bronzrögök arra utalnak, mintha Pölöskén is, mint honunkban más helyütt, öntőműhely létezett volna, mert kételkedni többé nem lehet, hogy hazánknak már azon korai időkben bronzipara létezett.

Egy hajdani telepítvény létezéséről leginkább tanúskodnak azon nagy számban előforduló szarvas csontvázak és agancsok, melyek a csatorna ásatása alkalmával előkerültek.

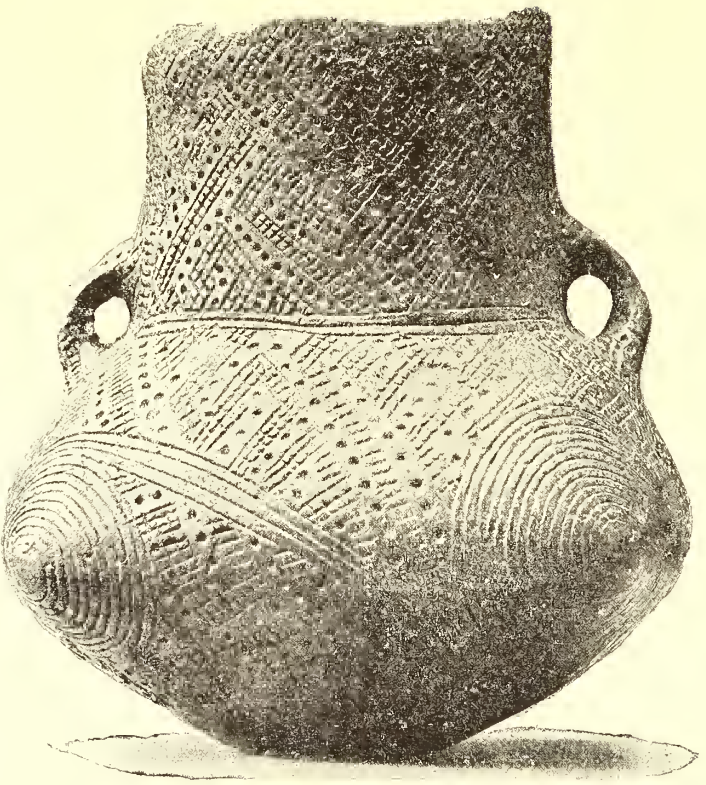

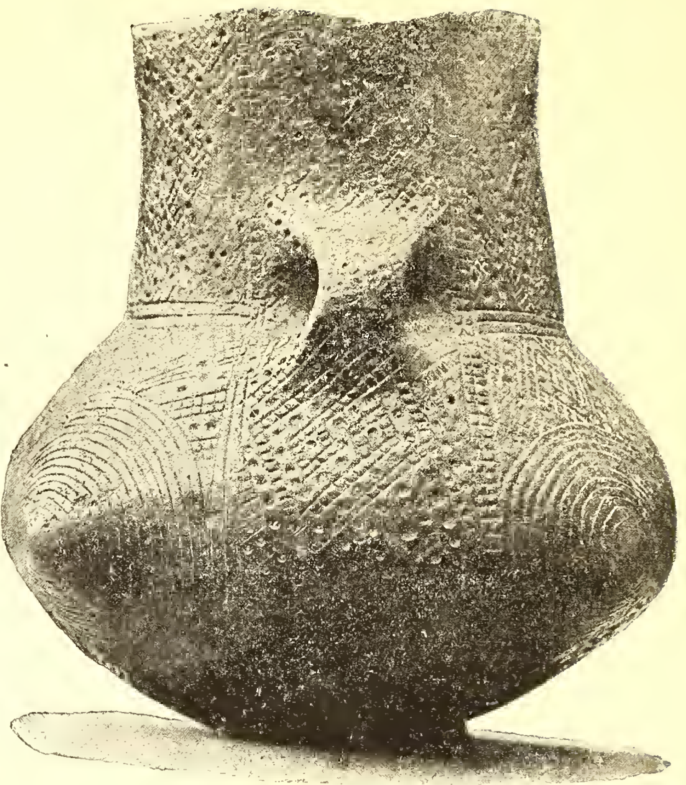
PÖLÖSKEI BRONZLELET. II. TÁBLA. $^1/_4$ NAGYSÁG.

Tudomásomra esett, hogy a pölöskei bronzlelet néhány darabja Lipp keszthelyi tanár által lett a múzeumnak átküldve.

Szándékom még ásatásokat tétetni és a netalán lelendő tárgyakat a nemzeti múzeumnak beküldeni.

Budapest, 1887 február ius 2-án. *Gróf Széchenyi Béla.*

A TISZASASSI BRONZKORI DÍSZEDÉNY. $^2/_3$ NAGYSÁG.

IV B. FECHTIG IMRE A TISZASASSI BRONZKORI DISZEDÉNYRŐL. Igéretem szerint, van szerencsém közzététel végett az ide mellékelt régi edényt beküldeni. Tisza-Sasson egy öreg özvegy asszony tulajdona volt már 51 éve, ki mint emléket őrzé elhalt férjétől, ki azt a sassi Tiszából halászta ki valaha keczéjével ;[1] hová az valószínűleg partszakadás következtében jutott a földből. Nevezetes, hogy ez edény, daczára nem egészen tökéletes kiégett anyagának, mégis 51 év óta naponkint kézen forgott mint paprika tartó s épen maradt. Az edény sajátságos alakja s a rajta látható bronzkori díszítmények motivumai azt hiszem t. szerkesztő úrnak érdeklődését föl fogják kelteni. Az egyszerű díszek, bár az edényen kihagyások nélkül vannak alkalmazva, oly jó szépérzékkel vannak alkalmazva s oly gonddal, minőt az eddig itt talált edényeken nem tapasztaltam. Megemlíteni csak azt vélem, hogy itt a Tisza-Zugban létező konyhahulladék-halmokban található hason dísz, alak s gipsz-berakású edénytöredékek kevés bronz, de sok csont és kő eszközökkel találtatnak együtt.

T.-Ugh. 1887. január. *B. Fechtig Imre.*

V. CSOMA JÓZSEF A MONAJI HALOMRÓL. Abaújmegye præhistoricus leletekben gazdag területe, leginkább nemzeti őstörténelmünk maradványaiban mutatkozik szegénynek, s ez irányban tett több évi kutatásaim s ásatásaim is erdménytelenek maradtak. A megye területén előttem ismeretes 35 halom közül felásattam hetet, különböző helyeken s vidékeken, de ezek nagyrésze a kő-, némelyike a bronzkorból való volt, míg végre a monaji halom gazdag sírlelete megjutalmazta fáradozásaimat s ezt, mint az ős hun-scytha temetkezés egy maradványát czélom e rövid közleményben megismertetni.

E halom a berencsi szőllők délnyugati sarkánál a monaji gazdák legelőjén a Vendégi tetőtől, Aszaló m. városig huzódó domblánczolat egyik magaslatán terül el.

A halom alapja szabályos kör alakú volt, kerülete 82 mr. átmérője é.-k. és k.-ny. 24—24 m. magassága mintegy 2 mtr. Az ásatást egy é.-k.-ről délnyugatra huzódó 1½ mr. széles árokkal kezdtem meg s mindjárt kezdetben egy ökörfogat s egy kova vakarókést találtak, melyen az idomítások alkalmával tett pattogatások nagyon feltünők, egyik lapja pirosbarna kéreggel, minden valószínűség szerint reá ragadt vérrel bevont. 40 cm. mélyen a halom é.-ny.-i hajlásán *a)* emberi csontváz elporlott részeire találtak, a koponyának csupán kis darabja volt felismerhető a homlokcsontból, az apró, teljesen porlékonynyá vált részletekből következtetve, dél-éjszaki irányban, kinyújtóztatva feküdt. — Folytatva az ásatást, a központ felé 60 cm. mélyen *b)* egy síma kőeszközt vetett ki az ásó, ez nagyon hasonlít a mai kor fenköveihez[2] s a neolitkor kőgyalúihoz, hossza 12 cm.-vastagabb végétől 11 mm. távolra 2 mm. átmérőjű lyuk van fúrva, melyen keresztül tulajdonosa zsineget huzott, hogy övén viselhesse. E puha homokkőből készült eszközt vas szerszámainak élesítésére használta. 80 cm. mélyen a munkások ásója egy edény frissen letört karimáját hozta fel, figyelemmel tovább ásva, egy szép nagy öblöny került napfényre. Ennek magassága 25 cm., kerülete gyomránál 91 cm., szájánál 57 cm. korongon szépen készült, tökéletesen kiégetett, fekete grafittal bevont, falvastagsága 7 mm. ékítés nincs

[1] Kecze = a folyam medrét meghalászni való háló.

[2] Simonyi, Alterthümer des Hallstätter Salzberges VI. tb. 7-ik ábra.

rajta, benne piszkos földnél egyéb nem találtatott. Ezen edényhez közel egy tál feküdt s e mellett közvetlen egy kis bögre s több edény — még a temetkezés alkalmával — összetört darabjai, de ezeken sem volt semmi ékítés. Némelyike pirosan tört, ezek falvastagsága 13 mm. volt, s mind egy nagyobb edény töredékeinek látszottak, mások egy tál töredékei voltak, a megmaradt karima-részeken 3 lyuk volt fúrva, anyaguk erősen kiégetett. A töredékekből itélve e tálkának ép oly keeses alakja volt, mint a fentebb említett nagyobbnak, melyet egészben sikerült kivennem. Ennek kerülete karimáján 85 cm., átmérője 27 cm. magassága 8·7 cm. fenekén 8 mm.-re behorpadás van, mint a mostani üvegek fenekén, fekete grafittal van bevonva s nincs rajta semmi ékítés. A kis bögre 9 cm. magas, füle karimájától kiemelkedik, kerülete szájánál 19 cm., gyomránál 26 cm. fekete grafitos s erősen égetett, ékítés nélkül. Általában ez edények oly vaskeményre voltak égetve, hogy azokat a földből kiemelve, a külső lég szilárdító hatásának kitenni sem volt szükséges, azonnal meglehetett őket szabadítani a kívülről ráragadt s a belsejöket betöltött földtől. 90 em. mélyen egy kis bronzgyűrűt találtak.[1]

Az ásatás további folyama alatt több izben találtak szórványosan cserépdarabokat, formátlanúl pattogtatott kovaszilánkokat, köztük egy magkövet s nyílhegyet, kis rozsda-ette vastárgyakat, melyeknek alakja nem volt felismerhető. 170 em. mélyen egy koponya kis elkorhadt darabja, néhány fog, egy karnak alsó és felső csontja találtattak, még pedig a koponyamaradványok a karcsontokkal együtt feküdtek, egymás mellé téve, csontváznak egyéb része a legnagyobb elővigyázat s figyelem daczára sem találtatott. Közel e esontváz-maradványhoz azokkal egy magasságban egymásra rakva, halmozva következő vastárgyak feküdtek: két kengyelvas[2] egyik törött, másik egész; egy egyszerű karikás zabola, mindkét karikája letörve; egy egyenes vaskés, hegye letörve, nyélnyujtványán egykori faburkolatának korhadt maradványai látszanak; egy görbe széles pengéjű vaskés töredéke, nyelét egy lapos koronggá hajlított nyujtvány képezi, melynek közepén lyuk hagyatott, teljesen egyezik a Szabolcsmegyében Téthen találttal;[3] egy vas véső (?) háromszög idomú, nyelén némi bőr vagy fakéreg maradványok látszanak, melylyel egykor nyeléhez volt erősítve; egy vas kardnak hegye, s ezenkívül több rozsda-ette vastárgy töredékei, melyeknek már eredeti rendeltetésük ki nem vehető.

E leletek alatt 175 em. mélyen egy 9 cm. vastag rothadt reves fából álló réteg s alatta közvetlenül 6—12 em. vastag szénréteg terült el, melyből kosárszámra lehetett szedni a szenet. E szénrétegben találtam 20 darab három élű, tokos, 2·5—3 cm. hosszú ép, de a tűz hatását mutató bronz nyilat[4] s ilyen bronz nyílnak *idétlen görbe alakká vagy egész kis gömbökké olvadt maradványait.*

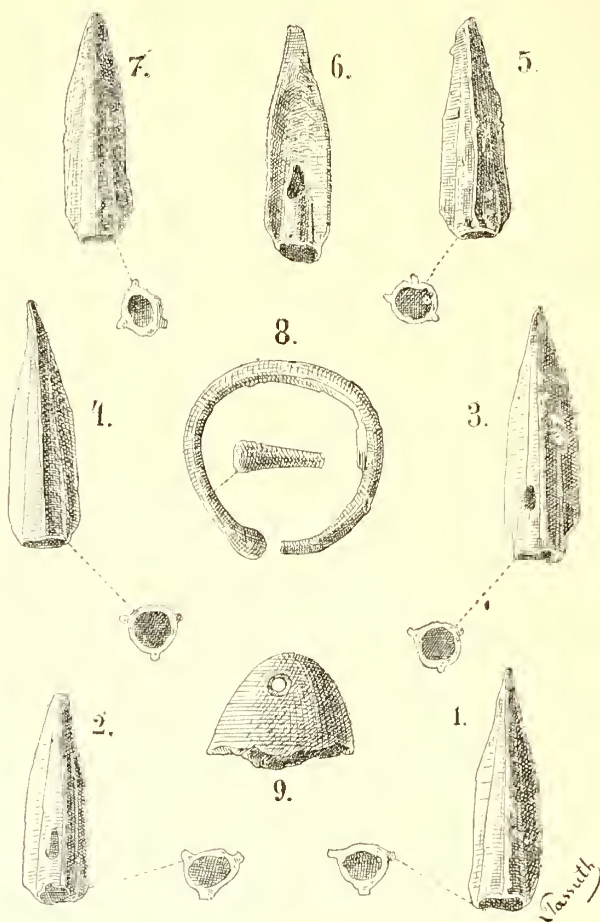
[1] Puszta szentbenedeki lelet. Arch. Értesítő III. 280.

[2] Minő Pilinben. Ant. préhist. II. 24-ik tb. 33., 35., 36; Szeged-Öthalom. Arch. Ért. XIV. k. LIV. tb. 7/z; Pörös: Arch. Ért. VI. 40.

[3] Ant. préhist. 2. XXIII. 66.

[4] Ehez hasonlót találtak: Pilinben, Anarcson (Arch. Ért. II. 225.), Vereben (X. szd.), Sámsonban (Biharmegyei római lelhely. Debreczeni Coll. Múzeuma), Atkáron (Hevesm. Bakics J. gyűjteménye), Koronczón, Téthen (Ebenhöch Arch. Közl. új f. V. 168). Ugyan ilyeket láttam Aquilejában találtakat, romai korból.

A szénréteg alatt egy 7 cm. széles agyagtapasz volt, ez alatt hordott, hányott föld, melyben egy nagy veres mázú, erősen égetett, korongon készült edénytöredék volt, végre 250 cm. mélyen megtaláltuk az ősföldet. Az egész halom tárgyai közt egyedűl egy kis cserépdarab mutat ékítést, de az is azon szokott hullámos sáv, mely a csiszolt kőkortól napjainkig (ma az edényre festve) fentartotta magát. Ezzel bevégeztük az érdekes ásatást.

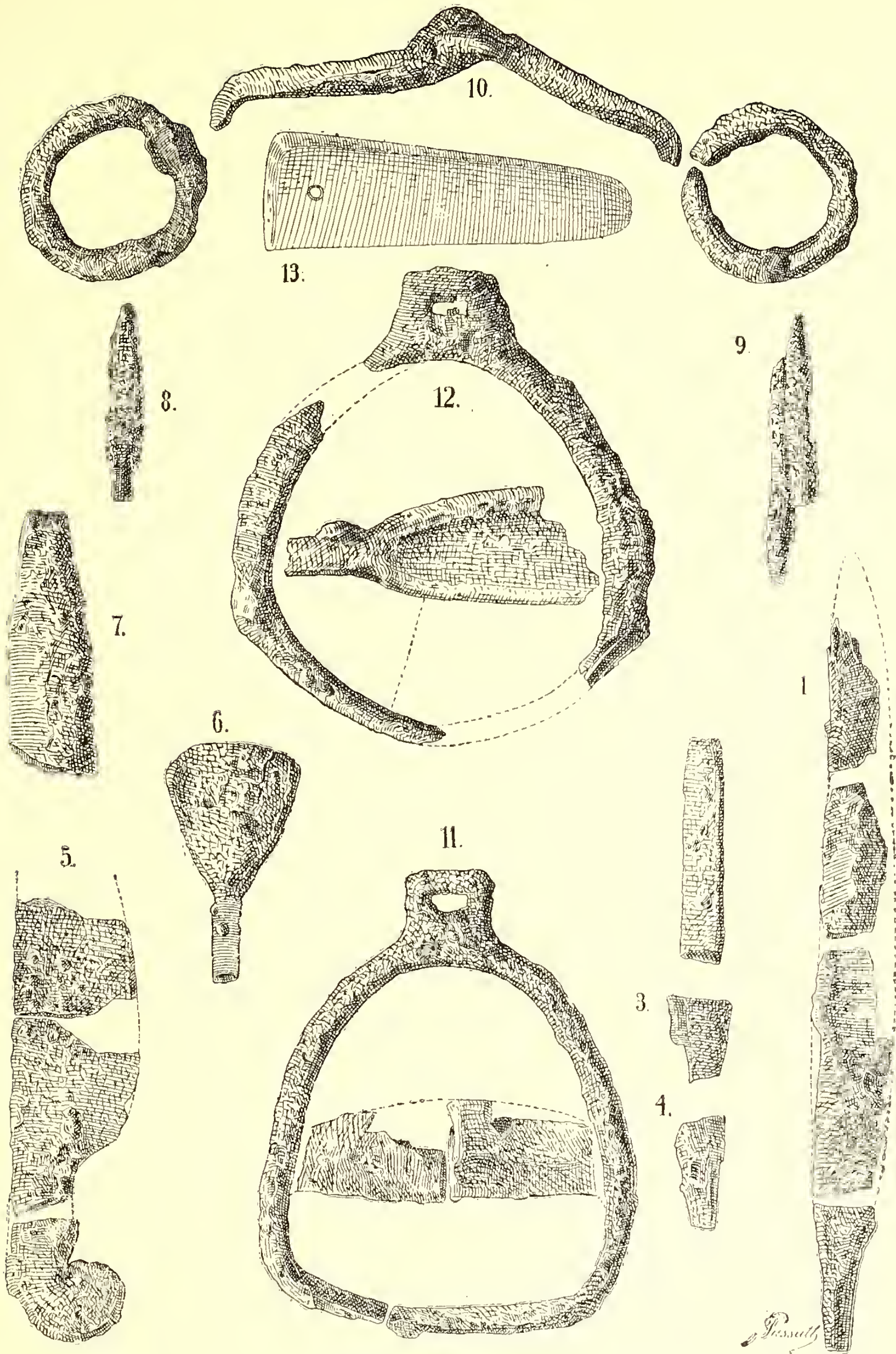

MONAJI LELET. TERMÉSZETES NAGYSÁG.

E leletet már a talált kengyelvasak miatt sem tarthatjuk a VI—VII. századnál korábbinak,* de több körülmény, melyeket az alábbiakban leirandok, arra mutat, hogy ez valószínűleg ősmagyar temetkezési halom volt.

Az ásatás alatt fölmerült leletek világosan jelölik a sorrendet és szertartást, mely szerint ezen temetkezés végbe ment.

* Legrégibb kengyelvas eddig a kunágotai a VI. századból, Pulszky Avar leletek 9.

MONAJI LELET. 2/3 NAGYSÁG.

Először a sir fenekét agyaggal kitapasztották s abba máglyát rakva, azt meggyújtották s a sír fenekén égő tűzbe lövöldözték bele nyilaikat, miről a sok félig s teljesen megolvadt bronz nyilhegy tanuskodik. A nyilaknak sírba való lövöldözése a hunscytha temetkezési szokásokhoz tartozott, miről iróink gyakran megemlékeznek,[1] de hogy azt a sír fenekén rakott tűzbe lövöldözték volna, vagy általában, hogy oly eseteknél, mint ez, — hol halottégetés nem történt — nagy tüzet raktak volna a sír fenekén, erről sehol sem találtam említést s e körülmény, nézetem szerint. igen nagy fontosságot ad e sírleletnek.

A tűz elalvása s kihülése után, mely hihetőleg beoltás útján is elősegíttetett, gerendákat raktak le egymás mellé, miről a 9—10 cm. vastag, s az egész halom területét fedő korhadt faréteg tanuskodik, ez által a sír u. n. palló-sírrá lett, melyhez hasonlót hazánkban Vaskuton, Geszteréden, Ozorán stb. találtak. Erre helyezték aztán a halottat, még pedig legtöbb esetben lovastól, teljes fegyverzetében, mint az a Szolyván, Puszta Sz.-Benedeken, Vereben, Ozorán, Pörösön, Battán, Pilinben stb. talált ősmagyar sírleleteknél történt.[2]

Halmunkban a teljes ember- és lócsontváz helyett, csupán egy emberkoponya részletet s két karcsontot találunk, ezen körülmény e sírlelet második fontos momentuma.

Már a görögök és rómaiaknál szokásban volt a tengeren elveszettek s a háborúban elesettek emlékére sírlakot építeni. A XII táblás törvények megengedik, hogy annak ki hadban, vagy idegen földön elhalt, testének egyrészét hazájába vissza hozva, eltemethessék. Igy hozatott Varus feje Marobod közvetitésére Rómába, hogy ott a család sírboltjába teljes díszszel eltemessék.[3] Ezen szokásra utalnak a Svájczban, Angliában, Németországban, Skandinaviában előforduló sírleletek, valamint egy dr. Handelmann által Brönshvogban fölfedezett sirkamra is.[4] Itt ugyanis egy kis kövekből összerakott koporsó alakú sírládát talált, benne a fej felé eső részen egy elporlott koponya volt, melyből csupán a homlokcsont néhány darabját vehette ki. Szorgalmas megfigyelés után meggyőződött, hogy itt, csupán egy levágott fej — balfülére fektetve — temettetett el, még pedig egy 72 cm. széles s ugyan ilyen hosszú helyen, mely a sírláda többi részétől egy kőgáttal volt elválasztva. A fej, vagy a test bizonyos részének eltemetése míg egy részt már a bronzkorban, valamint a görögök és rómaiaknál már Kr. e. 450 évvel szokásban volt, másrészt, nem hiányoznak bizonyítékok arra nézve, hogy az a germanoknál is fentartotta magát s benyúlt messze a történelmi időkbe is. A metzi Arnulf életiratában olvasható: Midőn I. Dagobert frank király egyik útjában, kiséretéből egy előkelő ifjú megbetegedett, miután betegsége miatt tovább nem utazhatott, elhatározták, hogy *pogány szokás* szerint fejét levágják és testét elégetik. Arnulf püspök azonban csodásan meggyógyította, hogy e pogány szokásnak elejét vegye.[5]

[1] Kállay: Pogány magyarok ősvallása 122—123. Gyárfás: Századok 1867. 377. Dongó: Óskeletű temetési hagyományok 16.

[2] Arch. ért. III. 201., 280; VI. 16., 40; XI. 97. XII. 126.

[3] Göll: Die Bestattung der Griechen und Römer.

[4] Dr. Handelmann. Die amtlichen Ausgrabungen auf Sylt.

[5] Handelmann u. o. az Acta Sanctorum Julii etc. után.

Hasonló szokásra vall a monaji sírlelet, hol a csontvázból csupán a koponyát s egy alsó és egy felső karcsontot találtam, egymás mellé fektetve. E mellett bizonyit a harczi paripa csontvázának hiánya is, mely a csatában szintén ott veszett s a sírba csupán a zabola s a lovag fegyverzete rendetlenül egy rakásra letéve mellékeltetett, a halott testrészei mellé.

Azon szokás, hogy a fejet, mint a lélek lakhelyét halott-elégetésnél a törzsről levágva égetetlenül temették el — daczára annak, hogy a hun-scytha fajnál a halott-elégetés is divott — itt nem alkalmazható, mert egyrészt itt a fejjel együtt még két karcsontot is találtam, másrészt hiányoztak a pallóra letett hamvvedrek, az elhunyt hamvaival.

A csontváz-maradvány s vastárgyak felett 50—60 cm. vastagságban, a hányott földben, cseréptöredékek nagy mennyiségben találtattak, melyek a halotti tor maradványaiul tekinthetők s a cserepek a torban használt edények töredékei, miket a torozók az elhunyt iránti kegyeletből a sír göröngyei közé hajigáltak. A halom tetejétől 80 cm. mélységben három ép edény találtatott, egy nagy öblöny, egy mély tál és egy kis füles bögre. E három edény ismét egy ős pogánykori kegyeleti szokással hozható — még pedig kétségtelen — kapcsolatba. Ez edények a halott hosszú útjára mellékelt élelmi szereket tartalmazták.[1]

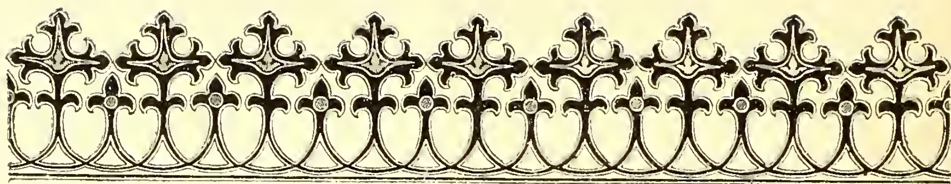
Még egy utolsó körülményre kell figyelemmel lennünk, s ez azon csontváz, melyre az ásatás kezdetén 40 cm. mélyen mint első leletre akadtam, a halom éjszakkeleti lejtőjén. Semmi jel sem mutatta, hogy ez nem a halommal egy idős, a csontok s koponyarészek mállott állapota mit sem különbözött a főhalott maradványaitól. Régi irók a hun-scytha temetkezések leirásánál említik,[2] hogy előkelő férfi temetésénél, nem csak annak harczi paripája, de szolgái s esetleg hadi foglyok is leöletnek s azok véle együtt temettetnek el. Ez eset állhat a mi csontvázunkra nézve is, mely a halom központjától eltérőleg oldalt s csak a szertartások bevégzése után, magasabb rétegekben ásatott el. Nem lehetetlen, hogy a halom általunk meg nem bolygatott részeiben a felsőbb rétegekben akadhatnánk még hasonló csontvázakra, mi az előbbi feltevés mellett bizonyítana.

Ennyi, mit e sírlelet illustratiójára említeni szükségesnek tartottam.

Devecser, 1886 deczember havában. *Csoma József.*

[1] E szokást illetőleg a nyugati népekre nézve l. Klopfleisch: Vorgeschichtl. Alterth. der Provinz Sachsen Heft I. Sonntag W. Die Todtenbestattung 186; Lindenschmidt: Handbuch d. Deutschen Alterthumskunde I. 131—132. A keletiekre, finnekre, csuvaszokra stb. Sonntag. Die Todtenb. u. o. Castrén: Vorlesungen über die Finnische Mythologie stb.

[2] Leo Diaconus Hist. Lib.; Herodot IV. k.; Acta Sanctorum tom. V. p. 672.

IRODALOM.

MASKA: DER DILUVIALE MENSCH IN MÄHREN; ily czímű értekezést találunk a neutitscheini főreáltanoda 1886. évi értesítőjében. A szorgalmas szerző 109 lapon nem közönséges iskolai értekezést compilált, de önálló gondolkozással méltányolja azon tizenkét telepet, hol eddig Morvaországban a diluvialis ember létezését meg lehetett állapitani. Az ember ez időben nemcsak barlanglakó volt, ismerte a tüzet és vadászta a rént, barlangi medvét és oroszlánt, a mammuthot és a vad szarvasmarhát. Kőből ütés és pattogtatás útján fegyvert s szerszámot készített magának és a kő mellett csontokat és szarvasagancsokat is ügyesen tudott czéljaira fölhasználni, ellenben agyagedényeket még nem készített; de nem egyszer találtak csontokon kezdetleges rajzkarczolatokat, melyek alakitó ösztönének első gyönge próbáit képezik. A kormeghatározást illetőleg azt hiszi Maska, hogy a diluvialis kor időszaka 4—5000 évre tehető. A leletek Morvaországban nem nyújtanak azokra a fölosztásokra okot, melyek másutt fölállíttattak. Maska szerint ott nem lehet régibb (mammuth) kort és fiatalabb (rén) kort megkülönböztetni, még kevésbé lehet ott külön barlangi medve-, mammuth- és rénkorra osztani a diluvialis kort. Ellenben megpróbálja a telepeken lelt emberi készítmények kisebb-nagyobb befejezettségi foka szerint négy időszakot különböztetni, de szerényen hozzáteszi, hogy e kor-fölosztásnak csak ideiglenes fontosságot tulajdonit. Az értekezés becsét ötven fényképes horganyedzésű kép emeli, melyek közt legérdekesebbek a kosteliki barlangban lelt palatárgyak bekarczolt díszítményekkel és a hires Sipka barlangban lelt emberi állkapocs-töredékek és durva kőszerszámok. Ajánljuk az értekezést különösen kárpátvidéki barlangkutatóinknak. *rs.*

DIE KUPFERZEIT IN EUROPA und ihr Verhältniss zur Cultur der Indogermanen v. Dr. Much. Wien 1886, 187 VIII. Sep.-Abdruck aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Kunst- und historische Denkmale., Jahrgang 1885 und 1886.

Dr. Much Mátyás az őskori bányászat s nevezetesen a Mitterberg (Bischofshofen mellett) rézbányászatának sikeres kikutatásával tette nevét ismeretessé. Ugyancsak neki köszönhetjük a Mondsee kifolyásánál (Roggendorf) eszközölt ásatások révén ez érdekes czölöpfalu felfedezését, honnan már a bécsi világkiállí-

táson 25 darab rézeszközt, u. m. vésőt, tőrt, karpereczet, tűt, horgot mutatott fel. Időközben a Kelchalp (Kitzhübelnél Tirolban) szintén szaporítá a præhistoricus rézbányák és leletek számát, és újabban a rézkori elmélethez a neuburgi czölöptelep buvára Gross Victor is néhány tényleges bizonyítékkal járult, sőt épen Pulszky művével egyidejüleg megjelent könyve (Les protohelvètes ou les premiers habitans sur les bords des lacs de Bienne, Neuchatel etc. 1883 Berlin) «Epoque du cuivre» czímmel a rézkort beigtatá.

Dr. Much összegelve az irodalomban és múzeumokban felmerült rézemlékeket s észleleteit Cyprus, Hissarlik ásatására is kiterjesztve a réz használatát a Mitterberg és Kelchalp környékének kizárólagos találmányáúl hajlandó minősítni, tekintet nélkül arra, hogy Magyarországnak nemcsak bizonyos vidékére szorítkoznak a rézleletek, de szerteszéjjel a Kárpátok koszorúja alatt annyi ilynemű leletre bukkantak, mennyit Európa összes többi államai összevéve alig mutathatnak fel. Semmi különös ok nem indikálhatja tehát Pulszky F. abbeli tételének megváltoztatását : hogy a hazánkra jogosult rézkor a politikai határokon túl nyugat felé az Alpok mélyéig terjed, mig keleten és éjszakon a határhegység útját szegi s a Balkán-félsziget felé azért nem szabhatjuk meg terjedési körét, mert ott alig vették kezdetüket a búvárlatok, s csak annyit tudunk, hogy Cyprus szigetén a hazánkbeli réztárgyakhoz hasonlító eszközök merültek fel, s hogy e két terület őskori összeköttetését e leletek némileg valószinűvé teszik.

Dr. Much azonban akkor csap a legnagyobb túlzásba, mikor a neolit-kor helyére iktatja a rézkort, abból a præmissaból indulva ki, hogy az első fém használata az emberiség haladására nézve bizonyára nagyobb jelentőségű vala a kőnél s méltó, hogy a réznek művelődési *nagy jelentősége az egész* korszak *elnevezésében is kifejeződésre* jusson. Ez ideig éppen az ellenkező áramlat ellen kelle küzdeni mely t. i. legfennebb a bronzkor végére vala hajlandó egy rézepochát engedélyezni ; vagy mint a tudós *Undset* vélekedik, a rézkor éppen a vaskor kezdetén fejlődhetett ki. Mindezt szerző több önérzettel, mint alapossággal fejtegeti, s egész irányából kiérzik a prioritási viszketeg, mely feledteti vele a Pulszky fontos művében ismertetett domahidai vegyes leletet, a szent-erzsébeti (Hammersdorf) gazdag öntő-műhely réztárgyait. A réz feltalálása mindenesetre nagyfontosságú mozzanat mívelődési történelmünkben, és bár tisztelettel kell adóznunk azon őseinknek, kik a létküzdelem nehéz próbái közepette a rézérczek kohászati hasznosítását bevezették : ezzel szemben a sokkal régibb multból keletkező s következőleg az értelmi haladás és gyakorlati ügyesség sokkal csekélyebb fokán kifejlett csiszolt kőipar jelentőségét kicsinyelni nem lehet s a neolitkor rendszere sokkal szilárdabb alapokon is nyugszik, semhogy azt ily rövid úton eltüntetni lehetne. A fémek közül az arany már szine, fénye és természetbeli előfordulásánál fogva hamarabb magára irányíthatá — a mint nagy hihetőséggel s a leletek folyvást szaporodó számából itélve irányitá is — az ősember figyelmét a nélkül, hogy a költők *«arany korát»* komoly szakember restaurálni próbálná. Dr. Much saját ásatási munkálataiban még édes kevés uj adalékkal járult a jelenleg érvényben álló művelődési korszakok felforgatásához s abbeli nézetei se állják ki a kritikát, mintha a neolit és bronzkor az Alpok övében egy és ugyanazon ősnépnek köszönné származását. A præhistoria pragmatikájában törvényszerű erő-

vel érvényesül Pulszky Ferencznek ezen általa nem eléggé observált zárkövetkeztetése, hogy a rézkor a kőkorra következve s abból fejlődve ki, formáit technikáját is attól kölcsönzé. A bronzkor ellenben egy új hódító néparadattal terjesztheté el Európában uj technikáját és alaki sajátságait, kiszorítva lassankint a kőkort és annak származékát: a rézkort is.

Sok várakozással vettük kezünkbe e testes kötetet, mert a fémipar őskorának egészen új adataival kecsegtetett a meglehetős nagy igényű czím. Csalódással tevők azonban le s olvasás után meg kelle győződnünk a felől, hogy a sok használható adat daczára Dr. Much a kérdés tisztázásához elég széles látkörrel még nem rendelkezik, s nekünk magyaroknak e könyv után sincs okunk Pulszky rézkorától tágítanunk. Az a birodalmi álláspontra helyezkedő nagyzolás, mely egy europai hírnevű tudósunknak egy Gross V. és mások által acceptált nézeteit is csak úgy pár csillag alatti megjegyzésbe burkolja, még nem jogczím ekkora kérdés vitatásához, annyival kevésbbé eldöntéséhez s ha Dr. Much a kutató és adatgyűjtő irányból ily szédületes magasba nem csap, műve bizonyára más fogadtatásban részesülne a Lajtán innen is. *Téglás Gábor.*

MI VOLT LA TÈNE? A svájczi La Tène tudvalevőleg egy egész mívelődési kornak nevet kölcsönzött s meglehetős gyakori emlegetés tárgyát képezi. Ujabban két munka is foglalkozik az érdekes czölöpállomás minőségével. E. Vouga Huguenin társaságában Les Helvètes à la Tène (Neuchâtel 1885) cz. alatt kiadott művében azt vitatja, hogy a Thielle régi kifolyásánál részint czölöpökre, részint apró szigetkékre elhelyezett házcsoportot képezett s nem tekinthető igazi czölöpfalunak, hanem a helvéták fegyvertáráúl, sőt gyártelepéűl szolgálhatott. Erre utalnak a bevégzetlen fegyverek mellett az itt felmerülő gall ezüst- és arany-érmek s a későbbi forgalom bizonyítékáúl szolgáló gall-római pénznemek.

Dr. Gross Viktor is hozzájárúlt La Tène, un oppidum helvète (avec 13 planches en phototypie figurant 260 objets Paris 1886) cz. munkájával a kérdés tisztázásához s La Tènet hadászati állomásnak nyilvánítja, melynek feladatát a Marseilleből Genfen át az Aare mentén a Rajnához irányúlt kereskedelmi út biztosítása képezé. Az állandó településre utaló maradványok valóban hiányoznak is, de annál meglepőbb a Galliában kedvelt nyakpereczek s főleg vasfibulák, de főleg a használat nyomait mutató fegyverek sokasága. Forrer szerint mindkét nézet kiegyeztethető s La Tène egy olyan állomás vala, hol a kereskedők áruikat biztonságba helyezék, de a hol szükség idején a helveták is menhelyet találtak. *T—s.*

KIRÁLY PÁL: A SARMIZEGETUSAI MITHRÆUM. Megjelent a m. tud. Akademia Archæologiai közleményeinek XV. kötetében Budapest 1886. 4. rét 129. l. XXIII. horganyedzésű táblával. A híres várhelyi (Erdély) mithræum

maradványai legelőször 1881-ben tüntek fel, a következő esztendőkben a hunyadmegyei társulat fölfogván a lelet rendkivüli fontosságát, fölásatá az épület egész tájékát, az ott lelt összes domborműveket és feliratos emlékeket Dévára vitette és a páratlan tudományos kincsnek Király Pál dévai tanár személyében akadt hivatott ismertetője, kinek évek során folytatott tanulmányait a t. akadémia arch. bizottsága a jelen kötetben közzétette. Király művét igen helyesen azon kezdi, hogy magát az ásatást és ennek közvetlen eredményét, a spelæumot, azután az ott lelt, összesen közel kétszáz emléket pontosan leírja és azután dolgozatának III. részében «Adalékok Mithra cultusához» czíme alatt, historiai, vallástörténeti és nyelvészeti alapon fejtegeti mindazt, a mi alkalmas arra, hogy a nagyérdekű emlékek magyarázatára szolgáljon. Szól mindenek előtt Mithra szokásos elnevezéseiről, a Mithra petrogenitusról, a Cautus patis, Deus Nabarza, Deus azizus, Sol hierobulos és Sol invictusról; azután áttér a Mithra vallás keletkezésére és a Mithra név etymologiájára, Mithra sorsára keleten és szerepére a pogány és keresztény vallás összetűzésében. Ezek után magának a Mithra vallásának, a hogy azt a római császárság első századaiból ismerjük, egyes mozzanatai egyenként bővebb figyelemben részesülnek. Tisztelete barlangban történik (spelæum) maga az isten a sziklából született (Mithra petrogenitus), születése a symbolikus központ, melynek helyéhez csak hosszú próbák után eljutnak a hívők, félreeső üregben véres áldozatokat mutattak be az istennek, a hitközségbe való fölvétel oly szertartásokkal történt, melyek közel jártak az őskeresztény sacramentumok formaságaihoz. Ezután a föltámadás symbolumáról és a temetkezésről szól a szerző, mindig párhuzamot vonva a mithraismus és keresztény fölfogás között s e kitérés után visszatér a fokozatok és avatásokra, a szent napok kalendáriumára, magukra az ünnepélyekre és a karácsony s a novi solis ortus közti párhuzamra utal. Egyike a legfontosabb és legnehezebb kérdéseknek az volt, hogy hogyan kell a Mithras domborművek főcselekvényét, a bika-ölést megmagyarázni, melyre nézve előbb Zoëga, azután Creuzer, Lajard és Stark magyarázati elméletét adja elé, végűl hosszú tizenegy oldalon a saját, történeti előzményekből levont, fölfogását indokolja, és a következő sarkalatos mondatban fejezi ki szerző: (119. l.)

«Mithrának a bikával való küzdelme tehát csak az ősi perceptiónak sémi retortán átszűrődött s görög mezbe öltöztetett megjelenítése, melynek jelentősége nem egyéb, mint a bonum principiumnak a malum principiummal való küzdése stb.» Nem mondjuk, hogy szerzőnek e magyarázatban nincs igaza, azt sem állítjuk, hogy úgy a hogy el van mondva, meg nem érthető az egész mondat de bizonyos, hogy ékesebb magyarsággal lehetett volna elmondani. A tudós szerző rendkívüli szorgalommal és lelkiismeretességgel kidolgozott műve ellen egyátalában csak az a kifogásunk, hogy fölösleges számmal használ idegen szavakat, a mi egyébiránt Erdélyben író szaktársainknál gyakori tapasztalás és másik szintén nyelvi kifogásunk, hogy néha új és nem igen szerencsés szavakat alkot, egy ily szó, hogy többet ne keressünk, a «tulajdonítmány» kifejezés, melyre a 70. és 71. lapokon háromszor akadunk a nélkül, hogy belátnók szükségét. Kit terhel a hiba, hogy az érdekesnél érdekesebb domborművek oly annyira ki *nem* elégítő módon vannak föltűntetve, nem tudjuk, de sajnáljuk a szerzőt, hogy a több száz töredék kellő összeillesztésére szánt fáradsága ily közzététel mellett

csak azt eredményezte, hogy néhány képnél (XVII, 2., XIX, 1. 2., XXIII. 2. stb.) még a leggyakorlottabb szem is alig bírja kivenni, hogy mit ábrázol tulajdonképen. *y.*

ASBÓTH JÁNOS: BOSZNIA ÉS HERCZEGOVINA. Uti rajzok és tanulmányok. Budapest 1887. I kötet, 275 l. 33 egész oldalos képpel és 187 szövegrajzzal, egy történelmi és 3 statistikai térképpel stb.

Ritka diszű, széles albumszerű alakjával, illustrátióinak bősége s változatosságával a legelegánsabban szedett nagy tükrű lapjaival, mintegy a szalon-asztalokra kinálkozó munka fekszik előttünk, mely az egykori magyar tartomány s ma birodalmi függelék ismertetését igéri.

Lapozva a könyvet — melyet egész megjelenése a legszebb díszmunkák közé soroz — élénk érdeklődéssel szemléljük a gazdag illustrátiók sorát, mely minarettes városaival, temetőivel, bazáraival, a keleti élet tarka jelenségeivel, régiségeivel és czímereivel, feliratos emlékeivel stb. lehetetlen, hogy első tekintetre le ne kössön.

S lapozva a könyvet szemünk a szövegen is meg-megakad. Miközben az illustrátiók figyelmünket kötik le, kísérő szavakat s magyarázatokat keresünk, hogy a képek szemlélete alatt keletkezett benyomásokat bővítsük és kiegészítsük. Minden illustrált munka így kinaltatja magát.

Mi is így futunk át a könyvön . . . s észreveszszük, hogy a szép képeket, szép, sokszor gyönyörű szöveg kíséri! Alig akarjuk elhinni. Illustrált munkáknál — könyvpiaczunk újabban sok ilyet hozott forgalomba — szinte megszoktuk már, hogy az író feladata jó részét a rajzoló ónjára bízza. Nem egy illustrált termékünk lett így, a sajtó s a közönség ítéletében könnyen és olcsón «irodalmi nyereséggé».

Asbóth munkája meghazudtolni látszik hamis előítéletünket. Szebbnél-szebb fejezetek követik egymást, melyek bűvös erővel visznek abba az érdekes világba, melynek egy részét a bosnyák hadjárat szakította ki a török állam testéből. Szívesen kísérjük a szerzőt bolyongásában, lépten-nyomon valami újat s érdekest hallva, a mit sok ember nézett, de annál kevesebb látott.

A tájképfestő szemével és színeivel látja szerzőnk a bosnyák földet, olyan képeket rajzolva elénk, melyek a vásznon sem lehetnek teljesebbek.

Tájkép tájkép után váltakozik, szinte sajnáljuk, hogy az az occupált föld nem még egyszer akkora s mi még egyszer olyan hosszú úton nem kísérhetjük kalauzunkat városról-városra, hegyekről-hegyekre, látva és élvezve azt, a mit csak művész szeme láthat.

Asbóth könyve szép és olvasható mű. Uti rajzai művészi látás eredményei s egy érdekes egyéniség alkotásai.

Sajnos, hogy Asbóth nem elégedve meg azzal, amit önmagából vehet ki, könyvének olyan színt akar adni, a mi benne (az íróban) nincs. A tudós babérjai után nyúl az, a ki arra rá nem szorúlt. S a művészi keretbe olyan anyagot szorít be, a mi az ő kezében feldolgozatlan, szakgatott, üres, értéktelen.

Szerajevóról szólva, «esti séták» s a «város képe» ecsetelése után eldobva a fonalat, melyet szép rajzaiban később vesz fel újra: históriai és archæologiai tárgyalásokba fog s rikító hozzánemértéssel beszél a tartomány ó- és középkori dolgairól, a journalistáknál megszokott azzal a biztossággal, mely nem ismer semmi hozzáférhetetlent.

A mit az ó-korról ír, tudósnak felületes, közönségnek nem tanúlságos. Egy-egy kikapott adat, a mit fel tud hozni; az egész amit ád, hézagos és zavart. A régi Illyricum ethnografiáját alig ismeri; nem látja az összefüggést Illyricum és Pannonia népiségi viszonyai közt. Nem látja a rómaiság terjedését, a hódítások menetét, melyet Appianus, Dio Cassius, Veleius Paterculus irtak meg, (utóbbi Tiberius kortársa, maga is részt vett egy hadjáratban). Nem ismeri a pannon lázadást, melynek szálai Boszniáig vezetnek, nem tudja kísérni a kereszténység terjedését, mihez a Balkánon annyi fontos ethnografiai momentum kapcsolódik. Általában nem ismeri a római életet úgy a hogy kellene. A mit ád, száraz adatok; nem kép, csak helypótló.

Nem kívánjuk szerzőtől, hogy Mommsen «Corpus Inscriptionum Latinarum»-ját használta légyen, de szerettük volna s az könyve becsét emeli vala, ha nagy, igaz vonásokkal festi a tartomány ó-kori életét s azt mint szerves egészet helyezte volna könyvébe.

A római történetnek szánt fejezethez szerző Mommsen és Hoernes adatai alapján készített s a középkori adatokkal kiegészített térképet is függeszt. Hogy mi a czélja ennek? nem tudjuk. Hiányos szövegét nem magyarázza, az olvasó tudását nem bővíti; olyan appendix-féle, a mi a könyvnek tudományos színezetét emeli (külsőleg), de azzal szerves öszszefüggésben nincs.

A mit a római kor végső századaiban jelentkező északi barbár áradatokról mond (szlávok bevándorlása), épen olyan mint az előző kor történetéről mondottak voltak. Szavak és szavak, melyek arra valók, hogy a (históriai) tért kitöltsék. Itt a szerző egy pár feliratos emléket ékel a szövegbe, a milyen a derventi 1662-ből származó feliratos emlék is, a mi épen nem alkalmas a középkorba való átmenet hiányainak pótlására.

A következő fejezet Bosznia történetét adja, conventionális stylmodorban, kevés eredeti kutatással. Maga az, a mit a bogumilismusról mond (a szerző specialitása), sem kielégítő. A bogumilismus igazi mivoltát s szerepét nem látjuk a műben, s azok az analogiák, melyekkel a

patarén eretnekséget a reformatióval köti össze — valóban nem egyebek nagyhangú semmit mondásnál: «Erasmustól és Melanchthontól, (lásd 30-ik lap), még Calvintól és Luthertől is (!) szóval attól, ami a reformatióban kritika és szabad kutatás igen távol állanak a bogumilok; de igen-igen közel állanak Leydeni Jánoshoz, az albigenzekhez vagy waldenzekhez, a huszitákhoz, szóval ahhoz, a mi a reformatióban az uralkodó egyház elleni reactio volt, és az őskereszténységre, annak buzgó hitére és egyszerűségére való visszatérésnek hirdette magát. Az albigenzeket és waldenzeket catharenusoknak is nevezték, mivel Cattaróból (a középkorban «Catharo») bogumilok által kapták legfőbb egyházi irataikat és az anabaptisták, az albigenzek, Savanarola és Husz, mindezek ugyanazon reformatio homályos, tapogató ösztönei, melyet később Calvin és Luther hite és erélye, a hollandi írók tudománya, a svédek kardja tett nagygyá. A távol álló inkább látja a különbséget, a közel álló inkább az összefüggést (?). És a pápák a bogumilekben és albigenzekben, Hunyadi Mátyás a bogumilek és husszitákban egy ugyanazon vallási és politikai ellenséget láttak.» (?)

Nevezetes, hogy szerző a catharenus nevet a Catharo városnévvel (szlávul Kotor) magyarázza, honnan tudomása szerint az olasz eretnekek vették «legfőbb egyházi irataikat». Szerző nem tudja, hogy a bosnyák «paterénus» név maga sem egyéb a «catharénus» név változatánál s mindakettő a görög καθαρός (tiszta, szabad, mocsoktalan, szeplőtlen, valódi, igaz), a mivel a bogumil eretnekség maga magát tisztelte meg. A görög «Catharos», «catharenus» fogalom Nyugat-Európába jutva egyenértékűvé lett az eretnek fogalmával; így került az a német nyelvbe is «Ketzer» alakban.

Középkori emlékek czímén szerző a bogumileknek tulajdonított sírkövek sok rajzát is közli a munkában, a mi, ha e helyen felesleges is, mert nem a nagy közönségnek való, de mert sok újat ád, mint adatoknak hasznát lehet venni.

Az éremrajzok közt találjuk a Moneta Bele Regis R. feliratú denárt is, melyet Rupp III. Bélának, mint rámai királynak tulajdonít. A kérdés t. i. III. Béla érmével van-e dolgunk, nagyon kétes. Én azt hiszem, hogy ez érem II-ik Endre utáni korból való; tehát csak IV. Béla idejébe tartozhatik. Ruppnak az a kifejezése, hogy betűi «keleti jelleműek», még nem azt magyarázza, hogy az Konstantinápolyban veretett. Ez éremnek megfelelő rokon csoport (ezüst- és rézpénzek) Magyarországon készültek s pedig IV-ik Béla alatt. Ha nem csalódom, ez a rámainak tulajdonított denár ugyanazon kéz műve, melyet a IV. Béla-féle byzanti és arab jellemű rézpénzekről ismerünk.

Törökkori emlékek, egyházak és közoktatás s birtokviszonyok czímű fejezetek alatt, hol szerző már a mai világot láthatja: kezd bele-

jönni abba a tónusba, mely a könyv végeig húzódik keresztűl s a mely remek tájleírásaiban egész erővel érvényesűl. *Dr. Réthy László.*

FRANZ VON REBER, Kunstgeschichte des Mittelalters. Mit 422 Abbildungen. Leipzig, T. O. Weigel, 1886. XXXIII. 652.

Szerzőtől, a ki a bajor kir. állami képtár igazgatója, s Münchenben a technikai főiskolán rendes és az egyetemen tiszteletbeli tanára a művészetek történetének, 1871-ben jelent meg egy kötet, mely az ó-kori művészetek történetét tárgyalja. Most tizenöt év elteltével bocsátotta közre a középkori művészetek történetét.

Valjon szerző a két kötetet egy egész összetartozó részeinek tekinti-e s valjon e két kötettel a munka be van-e fejezve, vagy lesz-e folytatása, azt eldönteni nem lehet. Az ó-kori művészetet tárgyaló kötetnek van előszava, a most megjelent kötetnek pedig van bevezetése, de szerző munkájának tervét sem az egyikben, sem a másikban nem ismerteti, s különösen az utóbbi kötetben nem hivatkozik az előbbire. A könyv külseje és a rendszer után ítélve, melyet szerző követ, jogosított a föltevés, hogy a két kötet együvé tartozik.

Az ó-kori művészetekhez írt előszó szerint szerző a művészetek pragmatikus történetének álláspontját foglalta el, de a mellett kellő tért engedett az elméletnek is, úgy azonban, hogy a technikai szempont túlsúlyban volt az æsthetikai fölött. A most megjelent kötet tárgyát, a középkor művészetét ugyanezen rendszer szerint dolgozta fel. Hogy micsoda czél lebegett szerző szemei előtt, azt megtudjuk az újabb kötet bevezetésének utolsó soraiból. «Egy tekintet a tartalomjegyzékre — így szól — remélhetőleg mindenkit meg fog győzni a logikai következetességről, a mi szerzőnek tényleg legfőbb törekvése volt, a ki talán csak is ebben múlhatja felül német elődőinek jelentékeny alkotásait. Ha a tárgy minél egyszerűbbnek és önmagától érthetőnek látszanék, szerző ezen hatásnak csak örülhetne, mert azoknak munkái, kik őt megelőzték, s kik lényegesen más rendszert követnek, épen azon hibában szenvednek, hogy a tárgyat nem tüntetik föl magától érthetőnek.»

Nem új adatokat, eddig ismeretlen igazságokat akar szerző e könyvben nyújtani, feladatúl azt tüzte maga elé, hogy az ismert anyagnak új, az eddiginél helyesebb módszer szerinti feldolgozása által vigye előbbre a művészetek történetének tudományát. A könyv ennélfogva Kugler, Schnaase és Lübke művei ellen irányúl, a minthogy Kugler művészettörténeti művei az újabb kiadásokban is meglehetősen idejöket multák, kiválóan Schnaase és Lübke módszerének javítása akar lenni az előttünk fekvő munka. Elfogadjuk szerző álláspontját, kisérletét tökéletesen jogosultnak tartjuk, s ha azt sikerrel oldotta meg, könyve a művészetek történetének irodalmában érezhető hiányt van hivatva pótolni.

Lübke az elméleti æsthetika szemüvegén át nézi a művészetek fejlődését, s ennek minden mozzanatát, alkotásainak lényegét az æsthetikával világítja meg. Innét van, hogy előadása sokszor üres szólamokká válik. Reber az æsthetikai szempontot egyszerűen mellőzte, tisztán és egyszerűen a fejlődés történetét vázolta. Schnaase előadásának széles alapjául a külső viszonyokat, kivált pedig a közműveltségi állapotokat választá, melyek között korszakonként a művészetek

fejlődtek és virágzottak. Különösen a középkori művészetek történetét dolgozta ki nagy előszeretettel és gonddal ezen álláspontból. Kétséget nem szenved, hogy valamely kornak politikai, vallási, műveltségi, gazdasági viszonyai, sőt kívülök az éghajlat és a talaj is föltételezik a művészetek fejlődését ; de másrészt a tökély azon magasabb fokán, a hol valamely nép vagy kor művészi alkotó képessége nyilvánúl, a művészet oly gyöngéd virága a szellemi tevékenységnek, s azon külső viszonyok hatása oly mély és szövevényes, hogy azt fölfogni, földeríteni, a mi benne igazság, nagyon nehéz. Az eredmény mindig az, hogy keresve az igazságot minél inkább mélyebbre hatolunk, minél részletesebben elemezünk, minél szélesebb alapra fektetjük a művészetek történetét, azt annál homályosabbá teszszük : kutatva az ismeretlent, szem elől tévesztjük azt is, a mit már ismerünk. Ebben a hibában szenved Schnaase nagy munkája, mely különben a benne fölhalmozott nagy tudománynál fogva megérdemli bámulatunkat, noha másrészt nem tagadhatjuk, hogy bámulatunk közben maga a művészetek fejlődésének fonala minduntalan kiesik kezünkből. Szerzőnk, hogy magának a művészet fejlődésének logikai következetességét, s a fejlődés tényeit minél világosabban tüntethesse fel, egészen mellőzte az okozat okait, melyek a külső viszonyokban rejlenek. E helyett az általánosságokból is akarván valamit nyújtani, a bevezetésben tizenegy oldalon mintegy madártávolságból vázolja és jellemzi a középkori művészet történetét és közben-közben érinti ama külső viszonyokat. Hogy azonban szerzőnk történészi éles látása nem ér fel idegenkedésével az æsthetikától, azt ez a bevezetés eléggé világosan bizonyítja, s azért azt a munka kára nélkül el is hagyhatta volna, vagy annak egyes részeit a megfelelő fejezeteknél alkalmazva az előadás világossága mit sem szenvedett volna.

Az utóbbira nézve csak egy példát hozunk fel. A bevezetést azzal kezdi, hogy az ó-kor művészete, ellentétben a keresztény korbelivel, nemzeti csoportokra oszlik, melyeket mély űr választ el egymástól, úgy, hogy az ægyptomi, a mesopotamiai és a görög építészet alapeszmék és formák tekintetében egészen önállóan alakúl, hasonlóképen a szobrászat és a képírás. Szerinte a nemzetközivé vált római hellenismusból támadt a középkori művészet. Hogy a pyramisokat építő pháraók idejében milyen volt a művészetek nemzetközi viszonya, azt pontosan nem tudhatjuk, de az bizonyos, hogy az ægyptomi templom bár nagyobb terjedelmű, de szerkezet tekintetében a görög templommal lényegileg azonos volt, továbbá bizonyos az is, hogy a görög szobrászat előzményei fölismerhetők az elő-ázsiai és ægyptomi művekben, így tehát a görögöt, utóbb bármennyire fejlődött is nemzeti irányban, oly igen nagy űr amazoktól el nem választhatja. De azonkívül szerző maga is elismeri, hogy a byzanczi, s az ebből fejlődött orosz építészet külön nemzeti csoportot képez, továbbá a 353-ik oldalon állítja, hogy a románkori építészet majdnem minden keresztény országban oly sajátosságokat öltött fel, melyek az illető nemzet jellemét értelmesen kifejezték. Ebből következik, hogy az ó-kori és keresztény művészeteket ily szempontból nem lehet egymással ellentétbe helyezni. Amazok nemzeti csoportokra oszlanak, de egymással összefüggenek ugyan, s ezek szintén nemzeti csoportokra oszlanak. A különbség a kettő között csak az, hogy az ó-kori művészetek korábbiak, a fejlődés folyamának inkább kezdetén vannak, azért rajtuk a nemzeti sajátosság

jobban, az egymás közötti összefüggés pedig kevésbbé tűnik fel. A processus phisiologiai törvénye, mely úgy a Nilus és Tigris, mint a Szajna vagy az Arno partján, szóval mindenütt állandó, érvényesül amazokban is, emezekben is.

Szerzőt ezen tévedéséről felvilágosíthatta volna a könyv szerkezete, az egyes fejezetek aránya, melyet előbb jelzett álláspontja logikai kényszerűséggel idézett elő. De erről csak alább fogunk szót ejteni.

A bevezetésben találkozunk egy másik véleménynyel is, mely szintén alapos kifogás alá esik. Ugyanis megkisérli a renaissance mivoltát és határait megállapítani. Ennek is alább ejtjük sorát, midőn a könyv módszerét, az anyag felosztását ismertetjük.

Az itt következőkben röviden ismertetjük a könyv tartalmát, mert csak is ennek kapcsán nyújthatunk világos képet a földologozás módszeréről.

Az első fejezetben szerző ismerteti az ó-keresztény és a byzanczi építészet, névszerint a katakombákbeli építkezést, azután az oratoriumokat, a házi bazilikákat, a nyilvános bazilikákat, ezután a byzanczi építészet fejlődését és ehhez kapcsolva az oroszok építészetét. A második fejezet szorosan az előbbihez csatlakozva, annak mintegy alosztályát képezve az ó-keresztény és byzanczi képírással és szobrászattal foglalkozik.

A harmadik fejezetet Ázsia, illetőleg a perzsa művészet a sassanida korban, továbbá egy nagy ugrással az indiai és a nyugat-ázsiai népek foglalják el, míg a negyedik fejezet az izlam művészeté. Az ötödik fejezetben az északi népek keresztény művészetére kerül a sor Nagy Károly kora végeig.

Ezen kitérések után újra fölveszi a fonalat a hol elhagyta és a hatodik fejezet tárgyalja a román építészetet Németországban, a hetedik a többi országokban, a nyolczadik ugyanezen kor képírását, a kilenczedik a szobrászatot. A tizedik fejezet foglalkozik a csúcsíves építészettel Francziaországban, a tizenegyedik a többi országokban, a tizenkettedik a kor szobrászatát, végül a tizenharmadik festészetét ismerteti.

Miután szerző a fejlődés logikai következetességének feltüntetését tüzte ki czélúl, nem tarthatjuk helyesnek, hogy a harmadik fejezetben a perzsa művészeten túl kiterjeszkedett az indiai művészetre is. Nem helyes azért, mert ez által a fejlődés egymásutánja megszakad, s továbbá azért nem, mert az indiai építészet, ha használhatjuk e kifejezést, abortiv jellegű. Azon ázsiai népeknek különben is más történetök, s más időszámításuk van, nem illenek a középkor elnevezése alá, művészetök sem ide tartozik.

Nem tekintve az ázsiai és az izlam művészetét, a könyv három főszakaszból áll, mely magában foglalja a tulajdonképeni középkori művészetek három korszakát: az ó-keresztényt a byzanczival, a román és a csúcsíves művészetet. Mindegyik korszakban az építészettel szoros kapcsolatban tárgyalja a szobrászatot és a képírást, úgy hogy a két utóbbi közül a képírást kétszer, az ó keresztény és román korban, a szobrászatot a csúcsíves korban helyezi első sorba.

Ha a tartalom ezen áttekintése után lapozgatni kezdünk a könyvben, csakhamar észreveszszük, hogy az építészetet tárgyazó fejezetek sokkal terjedelmesebbek, mint azok, melyek a művészet másik két ágával foglalkoznak. Mikor pedig a könyvet olvasni kezdjük, azonnal föltünik az is, hogy szerző az építészetet

sokkal nagyobb előszeretettel, részletesebben, kimerítőbben tárgyalja, semmint a szobrászatot és a képírást. Arról is meggyőződünk, hogy szerzőnk tulajdonképen csak akkor érzi magát elemében, mikor az építészetről szól, ott minden érdekli, s iparkodik mindent lehető legnagyobb világosságba helyezni. S végűl midőn az egész könyvet elolvastuk, azon benyomással teszszük félre, mintha csak is a középkori építészet történetéről írt munkát olvastunk volna. És ez a benyomás nem pusztán optikai csalódás, hanem megfelel a valóságnak, a menynyiben a könyvből sok érdekeset tanultunk az építészet történetéről, annak minden egyes mozzanata élénken, jellemzően van kiemelve, megfelel a logikai következetesség, a könnyen érthetőség kriteriumának. Ellenben a szobrászat és a képírás történetét tárgyaló fejezetek lanyhák, színtelenek; azokból nem tanulunk semmit.

Az imént mondottakkal körülvonaloztuk a munka legjellemzőbb sajátságát. Ebben rejlik a munka előnye és hátránya is. Ha azonban szerző czéljának eszközeit jól megválasztja, álláspontjának követelményeit a módszer tekintetében helyesen fölismeri, akkor csak az előny maradt volna meg az árnyoldalak nélkül. A tévedés abban van, hogy szerző egy-egy kor építészetét, szobrászatát és képírását együvé összefoglalva tárgyalja, így aztán mindegyik művészet fejlődésében az egymásután több ízben megszakad, s egészen elhomályosulnak azon művészetek, t. i. a szobrászat és a képírás, melyeknek fejlődése ezen korban lassúbb, nem követik egymást élénkebb mozzanatok; a mi bennök érdekes, az sem képes lekötni figyelmünket az építészet változatos fejleményei mellett. Az nagyon szép, hogy az anya és leányai együvé tartoznak, s az is szép hasonlat, mely az építészetet anyának, a szobrásztot és a képírást leányainak mondja: sed maxima amica veritas. A szép hasonlat daczára igaz marad, hogy e háromművészet igen lényegesen különbözik egymástól, mindegyik egészen más természetű. Ha ez nem így volna, akkor a három művészet minden korban, s minden népnél egyszerre virágoznék, pedig ez nem történik. Számtalan olyan kor van, melynek van virágzó építészete, de nincs megfelelő szobrászata és festészete, s a legnagyobb ritkaság, hogy a három művészet virágzása összetalálkozik. Ezt az igazságot tanítja a történelem, s a ki a történet álláspontját akarja elfoglalni, annak ezen igazságot nem szabad mellőznie. A ki az æsthetika szempontjából tárgyalja a művészetek fejlődését, vagy a ki a közműveltségi állapotok széles alapjára helyezkedik: annál megérthető, megengedhető, hogy a három művészetet korszakonkint összefoglalja, szerzőnknél azonban egészen helytelen, s ennyiben nem sikerült föladatát megoldani.

A könyv ama sajátságában, hogy t. i. az építészetről szóló fejezetek a legterjedelmesebbek, szerző fölismerhette volna, mennyire téves állítást koczkáztatott, midőn a bevezetés elején az ó-kori és a keresztény művészeteket, amazokat mint nemzetieket, emezeket mint nemzetközieket egymással ellentétbe helyezte. Valjon az építészet történetéről írt fejezetek mért lettek ily terjedelmesek, szerző mért érezte magát kényszerítve, hogy annyi részlettel foglalkozzék? Talán, mert a logikai következetesség föltüntetésére törekedett, s mert e törekvésében a fejlődés technikai mozzanataira fektette a fősúlyt, s mert ilyen mozzanatokban leggazdagabb az építészet? Részben igen. De van ennek még egy másik oka is. Szerző maga is rámutat, de a legvégére hagyta. Az utolsó fejezetben a csúcsíves kor

festészetéről szólva ezeket mondja: «Denn die stabilste Kunst, die Architektur, hat den erneuerten Verhältnissen am frühesten, die beweglichste, die Malerei, am spätesten Ausdruck gegeben.» E mondásban egy magában benne van teljes igazolása mindannak, a mit a munka módszerében kifogásoltunk, de benne van a szóban forgó állítás czáfolata is. Hogy az idézett mondásban e kifejezés alatt «megújult viszonyok», azt kell értenünk, s szerző is azt érti, hogy az építészet öltött magára legelőször nemzeti jelleget, az kiderül a könyv számos helyéből, de leginkább bizonyítja az, hogy szerző a román építészetnél a sorrendben elsőnek teszi Németországot, a csúcsívesnél pedig Francziaországot, mert az előbbinél a román, az utóbbinál a csúcsíves építés nyert nemzeti jelleget.

Hogy csakugyan nem helyes a szerző által elfogadott beosztás, mely szerint a középkoron belül sem külön tárgyalja az építészet, a szobrászat és képírás fejlődését, arra nézve a fölhozottakon kívül még egy másik bizonyítékot is találunk a könyvben. Az olasz szobrászatnál és a németalföldi képírásnál ugyanis összeütközésbe jut a renaissance-szal, s hogy ezen összeütközés éles voltát maga is érezte, azt bizonyítja az élénken polemikussá változó hang a bevezetés három utolsó oldalán (XXX—XXXIII). A XIV. század és a XV. eleje az építészet terén Olaszországban még középkor, hasonlókép Németalföldön, s azért amott a XV. századbeli szobrászatnak, emitt pedig a képírásnak szintén középkorinak kell lennie, hogy az illető fejezetek teljesek legyenek. Azt mondja a XXX-ik oldalon: «Nicola Pisano, valamint dél-olaszországi elődeinek művészete a régi római mintákhoz fordúl. Ebben sokan a renaissance kezdetét látták, s ez által előidézték azt a zavart, a miben a középkori művészet tárgyalása részben még ma is sínlik. Pisano visszatérésének a régi emlékekhez ép oly kevés köze van a renaissance-hoz, mint II. Frigyesének.» Azután a németalföldi képírásra vonatkozólag fokozott meglepetéssel ezt olvassuk: «A franczia miniumfestés Brabantban és Flandriában, a hol különös sikerrel üzték, a függő képek (Tafelmalerei) tüneményszerű fejlődését idézte elő, a mint ezt a XV. század elején Németalföldön látjuk. Okszerűen itt ép oly kevéssé szabad renaissancera gondolnunk, mint a Pisano-iskola szobrászati termékénél. A flandriai és a brabanti festés legmagasabb tüneménye a középkori képírásnak az északi vidékeken és befejezése a góth korszaknak, nem pedig kezdete egy újnak. Ez is határozottan helyhez kötött iskola jellegével bír, s oly kevés egyéni különbséget mutat, hogy a kisérlet a névvel megjelölt képek nagy készletét az okmányilag ismertes mesterek műveiként beigazolni, soha sem sikerülhet.» A Pisano-család művészetéről, vagyis arról, hogy abban van-e renaissance, nem vitatkozunk, de az kétségtelen, hogy az utóbbi kijelentésben utól érte szerzőt a merev rendszeresség átka. Saját szavaival bizonyíthatjuk rá, hogy nemcsak nem oszlotta el a fönt panaszolt zavart, hanem a saját beosztása kedveért a közforgalomban levő világos fogalmakat összezavarta. Igy például az 533-ik oldalon ezt mondja: «Tulajdonképeni természethűségről (realismus) nincs szó a góth korszak végeig.» Ez azt jelenti, hogy a természethűség hiánya jellemzi a góth korszakot. Igaza van. De valjon tagadhatja-e valaki, hogy a németalföldi képírás bizonyos irányban, s sajátos fölfogás szerint, mely a részletekre fekteti a súlyt, a természethűséget nagy tökélyre fejlesztette? Értjük különösen a kép-

másokat. Ha tehát meg van e művekben az, a minek hiánya jellemzi a középkor végét, úgy ezek nem tartozhatnak a középkorba, nem jelezhetik annak végét, hanem igen is jeleznek egy új korszakot, s ez nem lehet más mint a renaissance. Szerző individualismust is említ. Az a természethűség ipso facto magában foglalja az individualismust objectiv értelemben, s bár a névtelen képek mestereit nem mindig lehet meghatározni, mégis tagadhatatlan, hogy Van Eyk, Hugo van der Goes vagy Rogier van der Weyden műveiből nem hiányzik a subjectiv individualismus sem. Hogy velük egyidejűleg számos festő igen sok, kevésbbé individualis képet festett, az a dolgon nem változtat.

Egészben véve a könyvnek a középkori építészet történetét tárgyazó része tanúlságos, s rendszerénél fogva a német irodalomban bizonyos tekintetben pótolja azt, a mi a francziáknál Viollet-le-Duc *Dictionaire raisonné de l'Architecture française du XI-e au XVI-e siècle* czímű remek munkája. Szerző e munkát fogadta el mintául, de azt az előnyt, melyet Viollet-le-Duc művének a franczia nyelv bámulatos gazdagsága és az előadás világossága kölcsönöz, Reber nem volt képes még csak meg sem közelíteni. Ezt azonban távolról sem akarjuk neki hibául fölróni, mivel a franczia könyv klassikus voltának föltételeit már magában a nyelvben bírja, a mely föltételekkel, legalább e téren, a német nyelv épen nem dicsekedhetik, s épen ennélfogva a mi Rebernek nem sikerült, az más német írónak sem sikerülhet.

Végül meg még kell jegyeznünk, hogy szerzőnkre nézve a középkori művészet Magyarországon nem létezik. Azt nem állítja senki sem, hogy Magyarországon azon századokban a művészet valami újat, nagyszerűt és korszakalkotót hozott volna létre, de azt sem lehet tagadni, hogy a nyugoti Európa közműveltsége iránt érdeklődést mutatott, s különösen a művészet terén iparkodott vele lépésben haladni. Hogy pedig valaki e törekvést egészen hallgatással mellőzze akkor, midőn 652 oldalra terjedő kötetben elég részletesen tárgyalja a középkori művészetet, ahhoz meglehetősen vastag elfogultság kell. Két izben mégis tesz említést Magyarországról a könyv, s mindjárt meg is győz arról, hogy szerzője nagy elfogultságában nem tartotta szükségesnek alapos tájékozást szerezni. A 380-ik oldalon ugyanis azt olvassuk, hogy Szent István casulája a székesfehérvári dómban van és azonkivül a koronázási köpeny Bécsben. Nem bírjuk elképzelni, hogy a könyv szerzője ezen adatokat honnan szedhette; legvalószínűbb, hogy a mit olvasott, azt fölületesen olvasta. Hisz, hogy csak egyet említsünk, szerző a középkori festészetből a minium festés történetét Alfred Wolfmann, *Geschichte der Malerei* czímű könyve nyomán dolgozta fel, már pedig ha e könyvet egy kicsit gondosabban lapozta volna végig, az első kötet 332-ik oldalán négy sorban megírva olvashatta volna, hogy Gizella királyné miseruhát ajándékozott a székesfehérvári templomnak és ebből lett a koronázási köpeny. Ezenkívül még csak egy szóval említi a kassai székesegyházat, s nem tartja érdemesnek alaprajzát, mely nem épen közönséges, legalább röviden jelezni. Még inkább feltünő, hogy Magyarország román-kori művészetét egészen mellőzi. Nem gondolhatunk egyebet, mint hogy szerző ezt szándékossággal teszi, mert ha már könyvének 396 és 397-ik oldalán oly részletességgel írja le és, méltán, annyi dicsérettel halmozza el a freiburgi székesegyház híres kapuját, épen oly

méltányos lett volna, sőt a történeti igazság követeli, hogy legalább néhány sorral jelezte volna a jáki templomot és annak kapuját, mint olyant, mely legszebb alkotása a középkori művészetnek Magyarországon, s minden tekintetben méltó párja a freiburgi kapunak. Azt is szivesen megengedtük volna, hogy a jáki templom dicsőségét a németországi művészet javára irja, a mihez különben semmi joga sincs, de mindenesetre kötelessége lett volna azt tudomásul venni. Egyébként azon fölületesség után, melyet a koronázási köpenynyel elárult, úgy véljük, hogy a könyv német olvasó közönsége nem vesztett sokat, s mi magyarok még kevesebbet. *Pasteiner Gyula.*

FRIEDRICH HERMAN UND CHRISTOF GUSBETH. DIE GRABSTEINE IN DER WESTHALLE DER EVANGELISCHEN STADTPFARRKIRCHE IN KRONSTADT. Kronstadt 1886. Herman brassói rajztanár két kőnyomatú táblán tiz síremléket mutat be abból az ötven, többnyire XVI—XVII. századbeli emléktáblából, melyeket a brassói templom nyugoti hajójában őriznek. Gusbeth e táblákon ábrázolt brassói előkelőségekről többnyire ismeretes életrajzi adatokat tesz közzé, a föliratokat is közli és a sírkövek domborműveit leirja — többnyire hiányosan. Tévedne, a ki a szerény szerzőktől műtörténeti méltatást kivánna, az tul menne tehetségükön, a mint egyáltalában ez a kis dolgozat minden magasabb igény nélkül jóformán azon szűkebb helyi kör kielégitésére készült, mely megrendelte. Pedig a sok fáradsággal, de középszerű ügyességgel készült rajzok eredetijei elég érdekesek lettek volna ily műtörténeti elmélkedésekre. Legtöbbje sokkal jobb, mint a minőknek a XVII. századbeli emlékeket átalában ismerjük. A síremlékekben tovább marad meg a helyesebb stylérzék, melyet ez a hanyatló kor egyéb műalkotásaiban oly rövid idő alatt elvesztett. Nyilván nem annyira a síremlékeket készitő kőfaragó és szobrászmesterek kiválóbb egyéni képességében kell e tünemény okát keresnünk, mint egyéb körülményekben. Ilyen kedvező körülmény lehetett maga az a traditio, melyet a síremlékek sűrű fölállításának több százados szokása létesitett. E traditio a korábbi közép- és renaissancekori jobb, stylszerűbb minták után indult. Maga a tábla idoma s a tér fölosztása, a czimerek, arczképek, föliratok elhelyezése, a fönmaradó tér és a keret ormentalis fölhasználása mindez régi minták után történt és azért mindezekben nem annyira az egyéni ügyesség, mint a jó iskola hatása érvényesült. Más oka talán, hogy e domborművek oly föladatot tűztek a kőfaragók elé, melyekhez nem kellett magasabb művészi alkotás, szabadröptű képzelem. Magát a megörökitendő egyént lehetőleg élethíven kellett előállitani. Nem túlságos fáradsággal járt a megrendelők ebbeli igényeinek megfelelni, mert nem annyira maguk az arczvonások, mint inkább a sajátszerűen metszett, hosszú, lecsüngő haj s a hosszú szakáll, meg a a legutolsó gombig hű ruházat voltak a jellemző ismérvek. A czimereikre szerfölött büszke városi urak kivánsága volt, hogy a czímer minden hozzátartozó czafranggal ott díszelegjen lehető hűségben a megholt mellén, vagy lábainál, gyakran maga a megholt el is maradhatott, csak ott legyen a czímere, ilyenkor azután már csak a czimer lehető pompás keretbe helyezése és a dicsőitő fölirat ékítő ghirlandba foglalása volt a fődolog. Mindezekben hálás, s a képzelmet és művészi lélekfestést még sem nagyon igénylő föladatok várták a vésőt és annál

hatásosabb volt azután az ily dombormű, hogyha, a mi Brassóban is többször történt, aranynyal és szinezéssel élénkítették a domború munkát és a holtakat lehetőleg nyers valóságban, vörös dolmánynyal s fehérprémes kék mentével, a díszes ruházattal polgári magas rangjukat jelezve, megörökítették.

A szinezés ez esetekben már nem a régi jobb traditiók folytatása, ellenkezőleg, itt is épúgy mint évzeredekkel előbb a szín hozzájárulása a plastikához a szobrászi tehetség korlátoltsága önkénytelen és öntudatlan érzésének következménye. De a miként az emberi életben többször megesik, az ily ízléstelenségek is némi hasznot hajtanak, a színezés határozottan megkönnyíti a régi ruházati divatok fölismerését és azért, ha egyéb érdemük sem volna a Rether (1707) és Druthok (1693) festett sírtáblái készítőinek, az azonkori brassói hivatalos costümere nézve igen tanulságosak. *p. j.*

ARCHIV FÜR ANTHROPOLOGIE. Zeitschrift für Naturgeschichte und Urgeschichte des Menschen. A német embertani, népismei és ősrégészeti társulat közlönye. Tizenhárom szaktárs közreműködésével szerkesztik A. Ecker, L. Lindenschmit és J. Ranke. Friedrich, Vieweg Braunschweig. qu. XVI. kötet. Ára 71 mark. A vaskos kötetet képező füzetek közül az első kettő megjelent 1885 szeptemberben, a harmadik 1886 januáriusban és a negyedik 1886 november havában. A folyóiratban a szorosan vett természetrajzi anthropologia túlnyomó. Összesen tizenkét értekezésből csak három tartozik itt reánk. Ezekből kettő az álarczokkal foglalkozik. *Richard Andree* az álarczok szerepét a modern néprajzban tárgyalja és azokat sajátszerű rendeltetésük szerint négy csoportra osztja; vannak vallási czélokra szolgáló álarczok, különösen a gonosz szellemek távoltartására és vannak harczi álarczok az ellenség megfélemlítésére; egy harmadik csoportot képeznek a halottas álarczok, melyek közül legismeretesebbek a mexikói obsidian álarczok, az anconi híres sírmezőben (Peruban) a múmiákon lelt álarczok és álfejek, s ugyanebbe a csoportba tartozik néhány ó-egyptomi sírban és a mykenæi sírokban lelt tömör aranyból készült álarcz. Ismét más szempont alá tartoznak a büntető igazságszolgáltatás czéljaira titkos hóhérok által használt álarczok; végül legsűrűbben fordulnak elő az álarczok színpadi czélokra, népünnepélyeknél és táncznál, s erre a szerző úgy a régi civilisatio köréből mint a modern művelt és műveletlen világból számtalan példát idézhetett.

Mintegy kiegészítése ez érdekes összeállításnak *E. Bötticher* ily czímű értekezése (523—528. l.): «Die Cultusmaske und der Hochsitz des Ohres an ägyptischen, assyrischen und griechisch-römischen Bildwerken.» Ezen a czímen Bötticher az említett három művészet körében a templomi szobrok merev jellegét, a parókát, a fül magas elhelyezését s egyéb ilyen «archaikusoknak» jelzett sajátszerűségeket összefüggésbe hozza a régi egyházi tiszteletekben dívó álarczokkal, melyeket a szer-

tartások alkalmával a papok magukra vettek és melyekkel gyakran magát az istenség képét utánozták.

Elég figyelemreméltónak tartjuk ez észleletet arra, hogy az archæologusok vele foglalkozzanak; eddig kikerülte figyelmüket, valószínűleg azért, mert ily anthropologiai folyóirat nem igen szokott archæologusok elé kerülni.

H. Fischer értekezése (573—590. l.) a nephrit, jadeit és chlormelanitból készült ősszerszámok európai elterjedéséről a præhistoricusokat fogja különösen érdekelni. Ismeretes, hogy e három ásványt ásatag állapotban földrészünkön eddig még nem találták, mégis præhistoricus leletekben elég sűrűen találni ez ásványokból készült vésőket. H. Fischer egyike volt az elsőknek, kik e meglepő tünemény okait fürkészték; mostani értekezése a nem rég elhúnyt kitűnő freiburgi kutató hattyúdala. Összeállítja az összes nephrit stb. leleteket, melyeket évek hosszú során bámulatos szorgalommal constatálnia sikerült és Tröltsch készített hozzá mappát. A leletstatistika s a mappa által szemünk elé állított eredmény meglepő. A nephrit stb.-ből készült vésők legsűrűbben Francziaországban, Svájczban és Déli-Németországban fordultak elé, azokon a vidékeken, a hol a gallusok vagy kelták laktak, és azért Fischer hajlandó őket e népnek tulajdonítani. Csak az a baj, hogy Európa keleti vidékein ily anyagú szerszámok csak fölötte ritkán kerültek elé s azért föl kellene tételezni, hogy a nép is, mely őket Európába hozta, nem jött szárazföldi úton Ázsiából, de tengeren. Bármennyire méltányoljuk Fischer érdemeit a nephrit-kérdés dolgában, azt hiszszük, hogy a megoldás, melylyel az ázsiai árúk európai elterjedését megfejthetni vélte, nem kielégítő. Nagyon távol vagyunk attól az időponttól, mikor az európai kőkor népeinek határait és elterjedési viszonyait tudni fogjuk; a *kőkori* kelták területét sem ismerhetjük még, Wollschläger sem ismerheti, kire Fischer hivatkozik, és azért már maga az a föltevés is kétes, hogy csakugyan összevág-e a nephrit-eszközök elterjedési köre a kőkori kelták határaival?!

Az «Archiv» legértékesebb dolgozatai az ősrégészeti irodalomról szóló szakjelentések szoktak lenni, azért fizeti meg mindenki szívesen e folyóirat szerfölött magas árát.

A XVI. kötetben kevesebb helyük jutott e jelentéseknek mint máskor. Még legkimerítőbb Mestorf részletes jelentése a skandináv és E. Schmidté az amerikai irodalomról; a többi országok irodalmai csak elvétve s nem rendszeresen jőnek szóba. A magyar szakirodalmat p. o. e folyóirat szerkesztői épen nem szokták méltányolni, vagy ha néha tudomást vesznek róla, úgy történik, hogy a bécsi ritkán és szabálytalanúl megjelenő anthropologiai kiadvány révén teszik. *Vajjon nem tehetne-e valamely szaktárs régészeti irodalmunk érdekében* ugyanazt, a mit

történészeink a magyar történetírás tekintetében már régebben tesznek, hogy az európai tudományos világot szaktudományunk haladásáról részletesen értesítené, akár az Archiv, akár más folyóirat, p. o. a «Materiaux pour l'histoire primitive de l'homme» útján!

Az «Archiv»-nak van még egy becses része, a bibliographia, mely ismét csak annyiban hiányos, a mennyiben a magyar szakirodalommal igen mostohán bánnak a szerkesztők. — Végül az Archiv mellékletéül kapunk a német anthropologiai társulat közlönyéből másfél évfolyamot 1885 január—1886 szeptemberig, melyben legbecsesebb a németországi ősrégészek két közgyűlésének, a karlsruhei és stettini gyűlés tárgyalásainak kimerítő gyorsirászati följegyzése. *y.*

ARCHÆOL.-EPIGRAPHISCHE MITTHEILUNGEN aus Österreich-Ungarn. Szerkeszti O. Benndorf és E. Bormann. IX. évfolyan. 1885. 8-r. 268 l. 6 képes táblával. — X. évfolyam. 1886. 8-r. 243 l. 8 képes táblával.

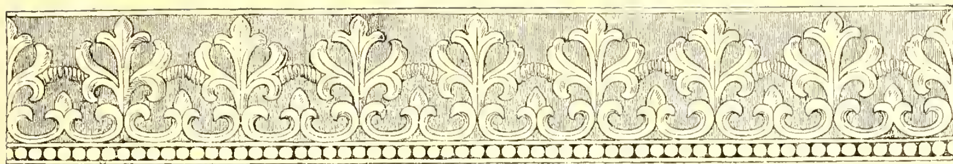
Osztrák szomszédaink a régészeti kutatások terén valamivel előbbre vannak mint mi; a régészeti szak majd minden egyes osztálya számára vannak hivatott kutatóik, az ősrégészettől kezdve a modern kor műtörténetéig minden kor számára van külön folyóiratuk, némelyik szakra több is. Az arch. föliratttani közlemények különleges hivatása az, hogy monarchiánk és ahhoz közel eső vidékek ókori emlékeinek ismeretét az európai irodalom számára közvetítsék vagy osztrák kutatók egyéb irányú dolgozatait közöljék.

Az 1885-ik évfolyamban hét czikk képviseli a helyi elemet. Frankfurter alsó és felső Pannonia föliratait böngészi, Gregorutti az Aquileja-belieket, Otto Hirschfeld a dalmácziai föliratokat, Schneider a dalmácziai szobrászati maradványokat tárgyalja, hozzácsatolván néhány dalmácziai eredetű emléket a zágrábi muzeumban; fővárosunk környékét egy kis kivonat képviseli Torma amphitheatrumi művéből; Daciából Téglás Gábor és Domaszevszky közölnek újabban lelt föliratokat.

A kötet legbecsesb dolgozatai közé tartozik Schuchardt jelentése az oláhországi romai és barbar sánczokról és utakról, melyeket helyszíni vizsgálat alapján ismertet szóval és mappával. Ezzel egy régóta függő kérdés véglegesen meg van oldva; vajha ugyanezt Dacia többi határsánczairól is mondhatnók!

Műtörténeti érdekű Klein dolgozata az amyklæi híres thrónus művészéről, Bathyklesről, és Petersen rövid czikke Brygos edényfestő egyik érdekes csészéjéről, melyre Iris istennőre vonatkozó jelenetet festett.

Az 1886-ik évfolyamban a carnuntumi ásatásokról találunk jelentést, melyben Hauser a fölásott falakat, Schneider a régiségeket, Domaszevszky a föliratos emlékeket ismerteti. Az eredmény nem oly kedvező volt, mint Aquincumban. — Premerstein pettaui, Hauser karinthiai föliratokat közöl, Schön és Weisshäuptl pedig az Ó-Szőnyön Berkovics kapitány által földerített római emlékeket irják le. A bécsi seminarium néhány régi tagja a szomszédba is ellátogatott anyagért: Studniczka Szerbiába, Domaszevszky Mæsiába és Thráciába. Legbecsesebb mégis Jireček, a volt osztrák közoktatási miniszter czikke Bolgárország régiségeiről. Vannak még a kötetben rövidebb, de szinte érdekes közlemények Bormann, Dürr, Gomperz, Löwy, Masner, Mommsen és Rollettól. *x.*

KÜLÖNFÉLÉK.

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK ÉVI JELENTÉSE 1886-ról. Mindenek előtt meg kell említeni azon súlyos veszteséget, mely bizottságunkat a f. é. deczember 2-án *Ipolyi Arnold*, nagyváradi püspök rögtön bekövetkezett halála által érte. Ő volt, kiben a hazai műemlékek ismeretének és bizottságunk egyik megalapítóját tisztelnünk kell. Ő ismertette meg csallóközi emlékeinket, valamint a deák-monostori és az apátfalvi zárda-templomot, szerencsésen restaurálta rajzban a hajdani egri székes-egyház alaptervét; ő restauráltatta Stornó Ferencz által, saját költségén, mint beszterczebányai püspök, e város két emlékét. Ő tárgyalta az akademia 1862-ik évi nagygyűlésén hazai középkori építészetünket, későbben rövidebben szobrászatát és még rövidebben az akkor még igen kevessé ismert festészetet. De kutatásai a fennmaradt tektonikai művekre is kiterjedtek, hova főképen tartozik utolsó, a m. akademia által díszmunkában csak imént kiadott királyi korona is, melylyel Ipolyi régészeti munkálkodását befejezte. Kisebb munkái, második kiadásban három kötetben fognak megjelenni. Bizottságunk Ipolyi iránt kegyeletét kifejezte, midőn temetéséhez kebeléből küldöttséget menesztett, mely koszorút tett le koporsójára.

A bizottság f. é. február 11-kén tartott rendes ülésében bemutattattak *Könyöki József* k. t. következő rajzai: a tatai, vitámi, gesztesi, csókavári, várpalotai, pusztapalotai, veszprémi, eszéki, devecseri, somlyói, csesznekі, nagyvásonyi, zádori, hegyesdi, csobánczi, sümegi, sz.-gróti, tátikai, rezii, szobotisti, belatinczi és berencsi várakról; valamint a nagyvásonyi, sz.-gróti, szántói, alsózsidi és hegyesi templomokról és a kossuthfalvi emlék-keresztekről 41 darab rajzon, 27 törzsíven és 21 leírás kiséretében. Ezen munkálat a bizottság gyűjteményei számára meg lett szerezve.

Szinte Gábor rajztanár beküldte: a berekszói és sztrigy-sz.-györgyi templomokban másolt rajzait, valamint a dévai ref. templom két falfestményének aquareljét. Ezek is meg lettek szerezve.

Az első cs. és k. szabadalm. gőzhajózási társulat a n. m. miniszter által jelenti, hogy az ó-budai hajógyári szigeten levő *római fürdő-maradványok* befedésök által biztosítva vannak és hogy a még föld alatt levő részek feltakarása tárgyában a jelentés annak idején fel fog terjesztetni.

A bizottság f. é. május 31-én tartott rendes ülésében.

A pannonhalmi főapát részéről beérkeztek a *soproni benczések templomának* restauratiójára vonatkozó, Storno Fer. b. t. által készített tervek, melyek birálatra Steindl Imre és Schulek Frigyesnek kiadattak. Bemutatva volt, *Huszka József* rajztanár által a szepsi-kilényi unitarius templom falképeiről készített színes vázlata és számos átrajzolása, mely megszereztetett a bizotts. gyűjteménye számára.

A pominóczi román stylü templom restauratióját *Könyöki József* kültag befejezte.

Steindl Imre b. t. bemutatja jelentését a *kassai dom József kápolnájában* eszközölt ásatások alkalmával talált szobor- és épületrészek maradványairól. E kápolna, mint késő korú, értéktelen és a közlekedést akadályozó épület ledöntetett.

Myskovszky Victor kültag a *bártfai* templomban felfedezett *falfestményekről* szóló jelentését megküldte. Ugyanezen falképek színes másolatát *Steindl Imre* vázlatban elkészíttette Linhardt, bártfai rajztanár által. A falképek az északi mellékhajó egész keleti zárfalát elfoglalva 13 képen ábrázolják Krisztus életének jeleneteit és a szűznek koronázását; színhangulatok zöld vöröses. Ámbár már a középkor későbbi idejébe tartoznak, mégis hazánk jobbjai közé sorozhatók s így fentartásuk és javításuk óhajtandó.

Tandor Otto, építész, a nevezetes *ócsai* átmenet korú *templom* restauratiójára vonatkozó tervrajzait és költségvetését beterjesztette.

Myskovszky Victor a kis-szebeni templom, a Sabina-féle ház, a hétházi templom, a berzeviczei műemlékek és a palocsai várrom, általa készített rajzát megküldte.

A bizottság f. é. deczember 3-kán tartott rendes ülésében

tárgyalta a minorita rend *szepes-csütörtöki* főnökének, Gmitter Alfons folyamodványát, melyben a templomhoz csatolt *kettős kápolna* stylszerű restauratiója költségeihez segélyt kér. Előadó ezen, a hazai építészet gyöngyei közé való kápolnát megvizsgálta és egészben jó állapotban találta; részletes építészeti megvizsgálására és a restauratióra szükséges költségek megállapítására Steindl Imre b. t. közbenjárását felajánlotta.

A nm. m. k. miniszter a bizottságot értesítette, hogy az *ócsai reform.* templom helyreállítására Tandor Otto, építész, által készített fentartási munkálatokra vonatkozó, és 8776 ft 46 krnyi előirányzott költségvetést találta elfogadhatónak. A restauratió e szerint kilátásba van helyezve.

Gróf *Khuen Antal*, másod építész megvizsgálta a román stylű *harinai* templomot (Erdélyben) és úgy találta, hogy annak igen rongált állapota miatt, a restauratió nagy pénzösszeget fogna kivánni. Egyelőre a legszükségesebb tatarozás a nm. m. k. miniszter által elrendeltetett.

A *szepesmegyei történelmi társulat a lőcsei* parochialis templom szentélye *falfestményei* restaurationalis költségeire segélyért folyamodván, előadó megjegyzi, hogy e társulat évkönyvei jól vannak szerkesztve és a másodikban (1886. évf.) a nevezett falképek, egyetlen egy alak kivételével, jól vannak magyarázva és meglehetősen stylszerüleg másolva. A bizottság óhajtása, hogy a falképek javítása szakértő festészre bizassék és hogy a költségek előirányzata a bizottsággal közöltessék.

Szóba jött, hogy a budavári *királyi palota* újjaépítése alkalmával netalán régészeti maradványok fognak napra kerülni; minek következtében Havas Sándor b. t. és Ybl Miklós, a palota építésze, felszólíttattak az illető tárgyak szemmel tartására és megőrzésére.

Turóczkán, Nógrádmegyében, az ottani evangel. templom régi szentélyében *falfestmények* fedeztetvén föl, Háry Gyula oda küldetett (október hóban) azoknak lemásolása végett. Háry készített két aquarelt, lepacskolást, leírást és jelentést. Az evangelikus község kijelentvén, hogy a szent képeknek látása nem egyezvén meg vallásos nézeteivel, azokat meghagyni ugyan, hanem lepellel elfedni kivánja. A bizottság a község ezen óhajának megfelelni kiván.

A ó-budai Florián-téren fekvő *római fürdőrészlet*, meg nem felelő befedése okából, rongálásnak levén kitéve, a bizottság óhajtja, hogy a főváros célszerűbb befedésről gondoskodjék.

Előadó beadja rövid *jelentését* a f. é. augusztus hóban Szepes-, Sáros- és Abaújmegyében tett útjáról és bemutatja a ledöntött sz. József kápolna talajában talált több szobor-részletről másolt vázlatát, valamint az ugyanott talált felíratos hártyát, melyet Rhody Alajos, bártfai polgármester, elolvasott és mely egyértelmüleg a kassai domon levő bekarczolt írással megerősíti, hogy a nizzai Krombholz Miklós e domnak három ormát és az északi tornyot 1497-ben restaurálta, vagy mint maga Krombholz a karczolatban mondja, újra építé «reedificavi». (L. a felíratot az 1846-ban megjelent «Kassa városának ó német stylü templomai» czímű könyv 16 old.) A talált hártya a n. muzeumnak adatott át.

A bizottság decz. 30-kán tartotta rendes (évi zár) ülését, melyben ezen jelentés felolvastatott és a folyó ügyek elintéztettek.

A *bártfai parochialis* templom elég tágas szentélye tökéletesen elkészülvén, az isteni tiszteletet ideiglenesen itt végzik, az északi mellékhajó nagy falképe egészen föl van takarva és a tüzetes tatarozás jelenleg a hosszhajóban foly.

Kassán a székesegyházban a régibb ugyanis csúcsíves stylű templomalapzat maradványainak felásatásából kitünt, hogy ez kisebb, a mostani által körülfogott osztatlan hajós épület volt, mely a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel birt, alig volt tornya, szentélye alatt kis altemplomnak, vagy talán csak cryptanak nyomait felfedezték. Jelenleg a restauratió a dom nyugati homlokzata és az északi keresztág külsején történik.

Budavára főtemplomának Mátyástornyát veszélyes állapota miatt, legnagyobb részben le kellett bontani; az egyház északi oldala, a hozzá csatolt új épületek lebontása után, szabadon és restaurálva emelkedik. A szentély alsó ablakaiban az új festmények ragyognak.

Kelt, Budapesten 1886 deczember 30. és 31-én. *Henszlman Imre*,
bizottsági előadó.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI TÁRSULAT m. é. deczember 28-án tartotta rendes évi közgyűlését. A titkár fölolvasta a társulat egy évi működéséről szóló jelentését, mely egész terjedelmében az 1887-ik évkönyvben fog kinyomatni és azzal fejezé be jelentését, hogy a társulattól, melynek újabban két esztendeig vitte ügyeit, elbúcsúzott. Ezután dr. Réthy László fölolvasta a számvizsgáló bizottság jelentését, melynek alapján megadatott a pénztárnoknak a múlt évre

nézve a fölmentvény s az elnök a társulat nevében lelkiismeretes ügykezeléseért köszönetet szavazott neki. A bizottság részletesen indokolt javaslatát, a társulat 1887. évi költségvetését illetőleg a közgyűlés egész terjedelmében elfogadta.

Ezután Majláth Béla meleg elismeréssel búcsúztatta a társulat titkárját, ki ezúttal másodízben lelkiismeretes buzgósággal teljesítette e tisztséggel járó számos teendőjét.

A közgyűlés után választmányi ülés volt, melyen a három éves cyclusból hátralévő esztendőre dr. Szendrei János lőn titkárrá megválasztva. *sz.*

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi január 25-ikén tartotta az évi első nyilvános ülését. Deák Farkas elnöklete alatt jelen voltak dr. Szendrei János titkár, Czanyuga József pénztárnok, Gál Ernő társ. ügyv., dr. Henszlman Imre osztályelnök, Hampel József, gr. Hunyady László, herczeg Odescalchi Arthur dr. Réthy László, Zsigmondy Gusztáv választmányi tagok és húsz más hallgató.

B. Orbán Balás vál. tag fölolvasta értekezését «a Székelyudvarhelytt fölfedezett római emlékekről és a jánosfalvi római bányákról». Székelyudvarhely alatt római város fekszik eltemetve, 1870-ben reá akadtak maradványaira; 1874-ben ismét falak kerültek elé, midőn a Raksány kerttel szemben csatorna épült. A falak több irányban vonulnak és oly erősek, hogy vasrudakkal is nehezen birták széjjel feszíteni. Az egyik fal mellett sír volt, a sírban erős férfi-csontváz és számos apróbb régiség, mely elkallódott. Áttérvén a jánosfalvi római bányák ismertetésére, előadó kiemeli azon két domborművet, melyeket Téglás Gábor e folyóirat VI. kötetében ismertetett és említi, hogy ő ugyanazon a falon még más három ily képet látott, be is mutatja azoknak sajátkezűleg készített rajzait maguk az emlékek azóta elvesztek és már Téglás sem láthatta őket.

Az előadás után választmányi ülés tartatott, melyen titkár fölolvasta Téglás Gábor jelentését régi bányászati kutatásairól a régi Dacia területén és a választmány elhatározta, hogy a jelen évben is segélyezni kivánja ez érdekes kutatásokat. Hasonlókép támogatni kivánja a választmány dr. Fröhlich Róbert római topographiai tanulmányait a régi Pannonia területén, hogy végre meg lehessen állapitani azon főbb útvonalakat, melyek Pannonia belsejében a főbb telepeket összekötötték. Ezután a titkár megbizást kapott a második országos régészeti összejövetel rendezésére, mely az idén (valószínűleg juliusban) Győrött lesz tartartandó és végül bemutatta a titkár a pénztári kimutatást, melyet e füzet borítékán közlünk. *x.*

NÉPSZERŰ ELŐADÁS. Az országos régészeti társulat által megindított népszerű előadások sorozatában a másodikat megtartotta január 15-én Hampel József. Értekezésének tárgya a legrégibb pénz volt A pénz föltalálása szempontjából két részre osztotta a világtörténetet. Az egyik sok ezer éves időszakban a világ nem ismerte a pénzt, a másik, rövidebb korszak annak föltalálása óta folyt le. Előadó előbb az első időszak forgalmi viszonyairól és az érték megállapítására szolgáló fémek szerepéről szólt az egyptomiaknál, a mesopotamiai és előázsiai népeknél és különösen a phoenikieknél.

Azután a pénz föltalálásának időpontját és helyét vette tüzetes tárgyalás

alá. Szólt a legrégibb lydiai, a phokæai és ephesosi, valamint az æginai valutáról. Ezután a görög valutáknak (különösen az euboeai és athenei) elterjedéséről a keleten és a nyugaton szólt, addig, a midőn a Makedoniában meghonosított és átváltoztatott attikai pénzrendszer a keleti világkörben uralkodásra jutott. A nyugati valuták közül a római pénzrendszer fejlődését részletesebben is tárgyalta és annak történetét egész a középkor elejéig vezette le.

A másfél óráig tartó előadást mintegy negyvenen hallgatták. Előadás után szűkebb körben történt az egyes valutákat jellemző régi pénzdarabok bemutatása, magyarázata és mérlegelése, mi által alkalmuk nyilt a jelenlévőknek a hallottakról tapasztalati úton is tudomást venni. *x.*

EGYETEMI ELŐADÁSOK. A folyó tanév második szakaszára egészben tíz collegium van hirdetve, mely az archæologiába vagy rokon szakokba vág. Dr. *Horváth Árpád* hetenkint egy órában a pecséttanról értekezik ; dr. *Henszlmann Imre* heti négy órában a csúcsíves korszak szobrászatát és festészetét tárgyalja, azonkívül egy órában hetenként «szemléket» rendez a műtörténelemből ; dr. *Torma Károly* tanár három collegiumot tart és mind a hármat a római régiségtanra fordítja, egy órát «a római régiségeknek», egyet különösebben a római katonai régiségeknek és három órát egy szorosabban véve philologiai collegiumnak szentel, t. i. római földirattani gyakorlatoknak.

A klassikai archæologia rendszeres előadása hiányát e félévben némileg pótolja dr. *Pasteiner Gyula* egy két órás leczkével, melyben a görög szobrászat történetét Phidias korától tárgyalja ; a nevezett tanár másik két órás collegiuma Michel Angelo életének és művészetének van szentelve. — Dr. *Czobor Béla* hirdet «válogatott fejezeteket a keresztény műarchæologia encyclopædiájából» hetenkénti két órában és dr. *Pulszky Károly* a németalföldi festészet történetét fogja előadni hetenként 3 órában. *y.*

AKADEMIAI PÁLYÁZAT. A m. tud. akademia hivatalos pályatételei közt van egy, melyre szaktársainkat ismételve figyelmeztetjük. A II. osztály pályakérdéseinek kilenczedike így szól : «A magyar műtörténelem az ó keresztény, román, csúcsíves és renaissance-korban *képző-művészeti* tekintetben.» Ez utóbbi, sajátszerű módon fogalmazott, hozzátétel nyilván a nagy föladat megszorítását jelenti. Nem kivántatik ugyanis az u. n. kisebb művészetek történetének belévonása, mert már az építészet, festészet és szobrászat története a jelzett hosszú, hatszáz éven túlterjedő korban is elég nehéz probléma. A pályaművek beadásának határnapja 1888. szeptember 30-ika ; jutalom a Péczely-alapból ezer forint aranyban ; a jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda ; a ki elnyeri a jutalmat, tartozik művét egy év alatt közzétenni, máskép az akademiára száll a mű tulajdonjoga. Ez utóbbi kikötés hazai viszonyaink közt igen súlyos terhet ró oly szerzőre, a ki nem akarja tulajdonjogát föláldozni, mert műtörténeti munkát kellő számú illustratiók nélkül mai nap már nem igen lehet értékesíteni, ilyenek beszerzése pedig tömérdek költséggel jár. A pályázás formai oldalát illető szabályok megtalálhatók az akademia évkönyveinek XVII. kötete IV. darabjának 70 lapján. *a.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi szakgyűléséről a következőket jelenthetjük: a deczemberi gyűlésen gróf Kuun Géza társ. elnök Döbrentey Gábor születésének 100. évfordulója alkalmából emlékbeszédet tartott, ebben foglalkozva különösen Döbrentey erdélyi és különösen hunyadmegyei tudományos tevékenységével. Ugyan e gyűlésen Thallacsek Ferencz petrozsenyi kőszénbánya-igazgató ismertette azon aranymosási nyomokat, melyekre a Kis-Zsil (Zsijecz) mentén az u. n. *Lajos* határban a kőszén lefejtése közben akadnak. Előadása érdekét egy ott talált bányász eszköz bemutatásával fokozá. Tudvalevőleg Erdélyszerte sokfelé ismétlődnek az őskori aranymosások; de az egykor felhasznált szerszámokból egyetlen múzeumunk se jutott mutatványokhoz. Ackner Mihály a bécsi műemléki bizottsághoz 1856-ban beadott jelentésében megemlékezik ugyan egy *Offenbányánál* felmerült *rézhurkáról* (mosólap), de ezt sem rajzban, sem eredetiben nem szerezte meg s a reánk nézve oly nagyon kérdéses technikai eljárás emez érdekes bizonyítéka nyomtalanul eltűnt.

A dévai múzeum egyik specialis feladatát az erdélyrészi bányászat emlékeinek felkutatása és összegyűjtése képezvén, Thallasek úr ajándékával annál nagyobb elismerést érdemel, mert az évek előtt ugyancsak Petrozsenyben felmerült bányászeszköz értesülésünk szerint külföldre vándorolt s egy ez érdemben fáradozó szaktársunk még rajzát sem birta megszerezni.

Az 1887. évi első szakgyűlésen dr. Darvai Móricz főreáliskolai tanár Demsusianu Miklós román irodalom történetének számos tévedését és ferdítését vette kritikai bonczkés alá.

A januári szakgyűlésen a megye monographiájának megiratása is napi rendre került, s gróf Kuun Géza elnöklete alatt dr. Sólyom Fekete Ferencz, báró Jósika Géza, Téglás Gábor, Réthi Lajos, Kún Róbert, König Pál bizottsággá választatván, ezek feladata lesz a tervezet előkészítése. Oly feladat ez, melynek megoldása csak fokozni fogja azt az elismerést, mit a társulat eddigi munkásságával kiérdemelt. *sg.*

A KOMÁROMMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYESÜLET m. é. deczember 19-én tartotta alakúló közgyűlését, s elnökké a főispánt, alelnökökké a hatóság másik két legfontosabb tényezőjét, az alispánt és a főpolgármestert választották meg. A titkárságot buzgó munkatársunk Gyulai Rudolf vállalta el, a ki egyúttal az egyesület alapítója volt és szellemi mozgatója lesz. A tagok szépen gyűlnek, a társulat megindúlt 5 tiszteleti, 5 alapító, 32 rendes és 79 pártoló taggal. Igy végre megvalósult az az eszme, melyet Rómer még a hetvenes évek elején pendített meg, mikor kesergő szívvel kénytelen volt nézni mint pusztúl a legközelebb állók szeme láttára az ország egyik legérdekesebb pontja, Bregetio, és mint hordja szét kapzsi és nyerészkedni vágyó egyének raja a világ minden tája felé a legérdekesebb leleteket. Most ennek remélhetőleg vége szakad. Ezentúl a megye székhelyén lesz az ó-szőnyi emlékek összegyűjtésére természetszerű központ, az emlékek megőrzése és megmentése közügygyé fog válni és nem kételkedünk, hogy az egyesület ügyesen összeállított választmánya és tapintattal megválasztott elnökei a régészeti ügynek oly morális

tekintélyt fognak adni, hogy e megye értelmisége seregesen fog az életre való társulatba belépni. *aa.*

A SOPRONMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT január hó 4-én tartá ez évi első választmányi gyűlését. *Bubics Zsigmond* püspök és I. elnök a megyétől távol levén elfoglalva, a gyűlés vezetését *Simon Ödön* alispán és II. elnök vette át. A napirendre kitűzött tárgysorozat előtt *Bella Lajos* kir. főreáliskolai tanár és I. titkár kért szót, a ki szintúgy mint *Horváth Kristóf* benczés főgymn. hely. igazgató és I. muzeum-őr e tisztségéről újabb hivatalával járó teendők miatt leköszönt. Elnök az ügy érdekében maradásra szólította fel visszalépőket, de végre sajnálattal tudomásúl kelle venni a lemondást, azon kérelemmel, tartsák meg legalább a legközelebbi közgyűlésig tisztüket *Récsey Viktor* benczés főgymnasiumi tanár és II. titkár erre bemutatja *a társulat alapszabályait*, a melyek a nagyméltóságú m. kir. belügyminiszteriumtól jóváhagyással a titkársághoz visszaérkeztek. Majd a muzeumi helyiségre vonatkozó megyegyűlési átiratot olvassa fel, melynek értelmében a társulatnak a megyei raktárépületnek üresen álló lakosztálya ingyenesen átengedtetik és a nagybecsű régészeti gyűjtemény adományozójának *Páur Iván* kir. tanácsos és a társulat tiszt. elnökének, a ki ezzel a «sopronmegyei régészeti társulatot» megalapította, a megye közönsége jegyzőkönyvben megörökítendő köszönetet szavaz. *Szontágh Hugó* indítványára viszont a választmány *Simon Ödön* kir. tanácsos, alispánnak ez ügyben való fáradozásáért s a megye közönsége nagylelkűségeért hálájának jegyzőkönyvileg ad kifejezést.

Az átengedett helyiség hivatalos átvételére s bebutoroztatására *Simon Ödön* II. elnök vezetése alatt bizottság küldetett ki, melynek tagjai: *Páur Iván* tiszt. elnök, *Vaniss Adolf* megyei főpénztárnok, társ. pénztárőr, *Horváth Kristóf* I. muzeumőr, *Poszvék Gusztáv* nyug. ev. lyceumi tanár II. őr, Ifj. *Storno Ferencz* III. muzeumőr és a jegyző *Récsey Viktor* titkár f. hó 6. már eljártak ez ügyben. A gyűjtemény ugyanis jelenleg a benczés főgymn. régiségtári szekrényeiben van elhelyezve, de mivel párhuzamos osztályok felállítása miatt az intézetnek termeit e czélból föl kell használnia, az egész gyűjteménynek helyet nem adhat. Az emlékkövek számára, melyek még mai napig is az adományozónál maradtak, az új muzeumi helyiségben sem találtak alkalmas helyet. E czélra a megye kapúaljának oszlopos tornácza tartatik alkalmasabbnak, mely ügyben ismét a megyéhez fog fordulni a társulat.

Páur Iván indítványára az immár végleg, *törvényszerűen megalakult* társulat küldöttségileg fog tisztelegni *Herczeg Esterházy Pál* főispánnál.

A kiadandó *első évkönyv* tartalmára nézve elfogadtatott *Récsey Viktor* tervezete, mely szerint felvétessék ebbe: 1. Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyve. 2. Az alapszabályok. 3. A gyűjtemény lajstroma. 4. Titkári jelentés. 5. Értekezés. 6. Pénztári kimutatás. 7. A tisztikar s a tagok névsora.

Szontágh Hugó a megye területén lelt tárgyak rajzainak megszerzésére s egy megyei régészeti térképnek a társulat részéről való kiadására vonatkozólag tesz indítványt, a mely egyelőre elvben elfogadtatik.

Récsey Viktor titkári jelentése helyeslőleg tudomásul vétetik s az általa

szerkesztett mult gyűlési jegyzőkönyv hitelesíttetik és egyuttal a jelen gyűlés hitelesítésére elnök felkéri *Lóskay Fidélt* a benczés székház főnökét és *Horváth Kristóf* főgymn. hely. igazgatót. Ezzel feloszlattatott a gyűlés.

Soprony 1887 januárius 15-ikén. *Récsey Viktor.*

RÉGÉSZETI MOZGALOM NAGYVÁRADON. A dr. Rómer kanonok elnöksége alatt álló biharmegyei régészeti egyesület az utóbbi hónapokban buzgó tevékenységet fejtett ki. Tanuskodik róla egy kis füzet, mely a m. évi junius 14. megnyílt társulati múzeum áttekintő lajstromát tartalmazza. A múzeum régiségei kilencz szekrényben vannak fölállítva. Legnagyobb részük buzgó biharmegyei pártfogóktól ajándékkép került oda és az őskortól kezdve a legújabb időkig terjed. A múzeum azonban nem csak honi régiségekre szorítkozik, de van benne egy néhány dániai, egyptomi, etruriai és római emlék és eredeti példányokon kívül gipsz másolatok is könnyítik a tudvágyó látogatók tanulmányait.

Az elmúlt október havában a bold. Ipolyi püspök műhimzéseinek gazdag gyűjteményét láthatták egy ügyesen rendezett közkiállításon a nagyváradiak. Dr. Czobor Béla rendezte a tárlatot és írt hozzá egy hasznos kis útmutatót. Minő érdeklődéssel sereglett a közönség oda, arról tanúskodik azon kedvező körülmény, hogy néhány nap alatt a kalauzból szükségessé vált egy újabb kiadás.

Jelenleg a boldogúlt püspök régiséggyűjteményeiről készűl a leltár. Reméljük, hogy a kormány és a nagyváradi káptalan fel fogják karolni a boldogúlt szép eszméjét és megteremtik Váradon az Ipolyi-múzeumot a keresztény archæologia magyarhoni központjáúl. *y*

A BÉKÉSGYULAI MUZEUM gyarapodásáról a békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi társulat évkönyvében azt a kedvező hírt olvassuk, hogy a sűrű növedék miatt beállott amott is az az időpont, a mikor a gyűjtemények kellő fölállítasa érdekében tágabb helyiségről kell gondoskodni. A muzeum közkedveltségéről tanuskodik a látogatók meglehetős tekintélyes száma, mely 1885-ben megközelítette a másfélezret. Ez év szerzeményei közt legjelentékenyebb az a gyűjtemény, melyet a Tenessee állambeli Tullahoma városában lakó, gyulai születésű Kocsis Sándor hazánkfia ajánlott föl szülővárosa mezeumának. A gyűjtemény régibb és újabbkori, többnyire indián készítményeket tartalmaz és a békési muzeumban egy érdekes tengerentúli néprajzi gyűjteményre szolgálhat első kezdetül. Remélhető, hogy Kocsis Sándor derék példája lelkesítő hatással lesz valamely buzgó békésmegyei gyűjtőre, hogy majd idővel a gyulai muzeumban az ethnographiai emlékekben oly gazdag Békésmegye néprajzát is ép oly teljes gyűjteményben lehessen tanulmányozni mint az indianokét. *x.*

JOANNES FIORENTINUS. Firenzei János építész és szobrászról, ki a XVI. század első évtizedeiben Biharmegyében és a Szilágyságban a renaissance ízlését kezdeményezte, Bunyitay tollából érdekes közleményt találunk a Századok múlt évi deczemberi füzetében. Fönmaradt tőle a menyői egyház számára 1515-ben készített csinos keresztelőkút, melyet ifj. Bölönyi Sándor megszerzett és a váradi püspök múzeumának ajándékozott. Bunyitay azt hiszi, hogy ugyancsak János

mester építette 1514-ben a parasztlázadás után a menyői egyház veres márványú kapúját. Ezt is, valamint a keresztelő kutat, a fölirat tanúsága szerint, Menyői Désházy Mihály állíttatta. Désházy 1511 óta Bakacs Tamás primási helyettese volt és Esztergomban gyönyörködhetett fiesolei Ferucci András szobrászatában, hazánknak ezen manap is egyik renaissancekori gyöngyét képező Bakacskápolnában. Van a menyői templomban még két vörösmárványú architekturarész, egyik valószínűleg oltár darabja, másik szentségház párkányából való. Bunyitay czikkében arra a kérdésre is kiterjeszkedik, hogy Menyőre honnan került a firenzei mester, és erre azzal felel, hogy a váradi vár falában fönmaradt tagozott márványtöredékek meg Thurzó Zsigmond sírköve ugyancsak Firenzei János kezére vallanak, a ki e szerint a Vitéz óta élénk művészeti élet központjából, Nagy-Váradról került Menyőre ; oda pedig talán még a művészetkedvelő Thurzó Zsigmond váradi püspök (1506—1512) hívhatta. *a.*

MÁRIA ÉS ANNA KIRÁLYNÉK ARCZKÉPEI. Kropf Lajos úr a Századok ezidei januáriusi füzetében két festményről szól, mely Angliában van és magyar érdekű. Egyik Mária királynét, II. Lajos nejét ábrázolja és jelenleg Londonban mint a Society of Antiquaries tulajdona a Burlington House-ban őriztetik. A királyné 14 éves csinos fiatal leány, széles karimájú piros kalap van a fején, a kalap lapos karimája gyöngyökkel és arany ékszerekkel gazdagon van díszítve, ruháját nem irja le az ismertető, de jelzi, hogy ujján gyűrű ékeskedik, egykorú fölirat bizonyítja a kép hitelességét. A másik kép rézmetszet, mely egy Baselben lévő festmény után készült. A fölirat szerint Anna királynét 1530-ban 27 éves korában ábrázolja ; eddig azt hitték, hogy ez Anna Boleyn, VIII. Henrik szerencsétlen felesége. Most Kropf kimutatja, hogy ez is magyar királyné arczképe. I. Ferdinand nejét ábrázolja és a rajta lévő HB monogramm nem, mint eddig hitték, Hans Holbein, de vagy Hans Baldung vagy Hans Brosamer monogrammja. Az így igazolt kép szerint még más öt hasonló arczképet is Anna magyar királynénak tulajdonít a szerző. *sz.*

ÁRPÁDKORI ÉRMEK DÁNIAI LELETEKBEN. P. Hauberg, a kopenhágai királyi muzeum éremtári tisztviselője összeállította számunkra a Jütlandban s a dán félszigeten felmerült éremleletek jegyzékét, melyekben dán, norvég, angolszász, német, cseh, lengyel, arab stb. érmekkel árpádházi királyaink érmei is előfordúlnak. Ilyen leletek : 1. Törring (Jütland) 2593 db. Szent István több dénárával ; 2, Vallœ (Seeland) 1162 db. közte Szent István, I. Endre 3 darabbal ; 3. Valdby (Seelann) 526 db. Szent István egy dénárával ; 4. Knudsker (Bornholm) 152 db. Szent István egy dénárával ; 5. Nydarsker (Bornholm) 859 db. közte Szent István két dénára ; 6. Ströby (Seeland) 52 db. egy Szent István-félével ; végre 7. Glemenöker (Bornholm) 909 db. Szent István egy dénárával. A Hauberg-közlötte lelet-jegyzéken kívül ismerjük még az Oster-Larskjer-féle (bornholmi) éremleletet (leírva : Berl. Blätter für Münzkunde II. 51.), melyben 854 db. dán, német, lengyel, cseh ezüst éremmel, 30—40 db. a Szent István-féle dénárok után készült utánzatot találtak. Ismertetésünk kapcsában megemlítjük, hogy a 8 dániai leleten kívül 9 porosz-pomerán-szász,

3 lengyel, 1 eszt, 1 faröi és 1 morva leletet ismerünk Szent István, Péter, I. Endre, I. Béla, Salamon, I. Géza és I. László királyok érmeivel. *R. L.*

MAGYAR ÉRMEK POMMERÁNIÁBAN. Stettinben élő hazánkfia, a gróf Rédey családból származó Rédey Károly Ágoston, nyomdatulajdonos és szerkesztő, beküldte hozzánk a kiadásában megjelenő «Ostsee-Zeitung» november 15-iki számát, melyben egy Sinzlow környékén felmerült éremleletről van szó. A lelet 51 db. XI. századbeli ezüstpénzt tartalmaz és pedig: kölni, mainzi, speieri, wormsi, strassburgi, hollandi, cseh és magyar vereteket. Utóbbiak Szent István- és I. Endre-félék, minők Pommerániában gyakoriak s a simoitzeli, schwarzowi, volzbergi éremleletekben nagyobb számmal is előfordultak. *R. L.*

PRÆHISTORICUS CZINOBERBÁNYANYOMOK SZERBIA AVALA HEGYSÉGÉBEN Szerbiában a belgrád-nisi vasút építése alkalmával a *Ripanja* patakában czinobertartalmú görélyekre akadva, *Klerits* tanár nyomozásai a *Mala* stena (kis szikla) és *Suplya* stena (magas szikla) quarczában jelölék ki az eredeti lelőhelyet. A foganatba vett kutatások tűzetetésre valló apró üregesedéseket mutattak ki. Nemcsak a jellemző technica és sajátos alak, de az üregekből kiszedett durva művű *rosszul égetett cserepek*, a nyilván *eszközsimitásra* használt *homokkőlapok* mind arra utalnak, hogy *e bányaművek a præhistoricus időkben keletkezhettek.*

Ez annál érdekesebb felfedezés, mert Szerbiából czinoberbányászat nyomaival idáig se régibb, se újabb időkből nem találkoztunk. Ólom- és ezüstbányászatot folytattak ugyan ott már a rómaiak s e bányaműveket később épen hazai királyaink, mint az Anjouk, Mátyás király, valamint a török kiűzetése után 1719—1738-ig bevonult osztrák katonai kormány mívelés alá vételé újból.

A jelzett helyen *Avala* nevű bányavállalat működik most, mely 37 méter mélyre elkisérte a régiek míveleteit, de az említetteken kívül csupán *kovanyilakat*, *lándzsavégeket* eredményezett a kutatás s *fémeszközre*, *lámpára* sehol se bukkantak.

A minden tekintetben figyelemreméltó bányanyomok Belgrádtól alig 24 kilométerre esnek s mert az egyptomiak, assyrok bálványaik bemázolására használták a czinobert, nem egészen lehetetlen, hogy innen a Dunába ömlő Száva-torkolattól még a Krisztus előtti századokban a scythák épen keletre szállíták a véletlenűl felfedezett ásványt s e kezdetleges bányaművek tőlük maradtak fen. Akárkik hajtották legyen, annyi bizonyos: hogy a fémkorszakot megelőzőleg munkálkodtak itt és nagy köszönettel (? Szerk.) vehetjük Hoffmann Rafael hazánkfiának fáradozásait, ki e minket már a szomszédságnál fogva oly közelről érdeklő, de ritkaságuk miatt is nagybecsű adatokat a bécsi (! Szerk.) anthropologiai társulatnak bejelenté. *Téglás Gábor.*

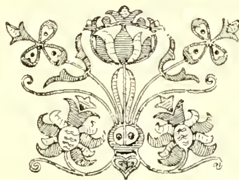
ŐSKORI VASSALAKOK a Magas-Tátrában. Spöttl J. a bécsi anthropologiai társulatnak egy Új-Tátrafüred mellett észlelt őskori vasolvasztó telepről tett jelentést. A fürdőtől alig $^{1}/_{4}$ órányira DK. felé régi út nyomai mutatkoznak. Ugyanott a fenyvesek árnyában 12—15 méter területű, 1 méter magas

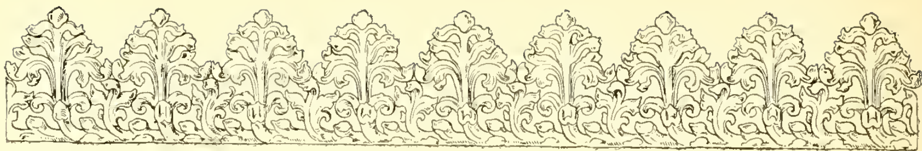
salakdomb látható. A mellett kézzel formált, rosszúl égetett durva cserepek találhatók. A halomban heverő salak olykor tuskó formán és nagyságban jelentkezik s faszénnel vegyül. Közbe-közbe rozsdamarta vasdarabok is találhatók. Ásatás közben agyaggal vegyített terméskődarabokból olvasztó kemenczefélére is találtak, sőt egy olvasztó kanálforma töredék is jelentkezett. Ilyen olvasztó kanalat *dr. Much* Mátyásnak a Mondsee czölöptelepén eszközölt ásatásaiból ismerünk. Spöttl és kisérője dr. Szontagh Miklós egy gránittömbön olyszerű nyomokat észleltek, melyek kovácsolás következtében állhattak elé. Ebben tehát meg volna a kovácsüllő is, melyen a vastömböt karddá, lándzsává alakíthatták.

Észlelő szerint az itt felhasznált érczek igen közelről kerülhettek elé. A salaktömeg közt talált rendkívül szegény vörös vasérczhez hasonlót látott is a nagyszáloki csúcson s bár ide távol, de vascsillám is mutatkozik. Hasonló őskori olvasztó helyek a Magas-Tátra vidékén többfelé mutatkoznak. (Mittheil. d. Anthrop. Gesellschaft in Wien XIV. kötet IV. füzet 85 l.) *gl.*

A NÉPISMEI MÚZEUM BERLINBEN, a poroszok egy újabb nagyszerű tudományos alkotása, teljesen fölépült és a múlt deczember hó 18-án jelentékeny részét ünnepélyesen megnyitották, s ez alkalommal az intézet két főemberét, A. Bastiant és Dr. A. Vosst, méltó elismerés érte. Előbbi évtizedek óta az egész világot bejárta és intézete számára maga szerezte azt a rengeteg ethnographiai anyagot, melynél fogva most a berlini népismei gyűjtemény a világ leggazdagabb ilynemű múzeumai közé tartozik. Másrészt dr. Voss nem ugyan oly mérvben mint Bastian, de szintén bámulatos szorgalommal sok teremre való præhistorikus maradványokat gyűjtött össze. A gyűjtemények ezen osztályában Németországra van a legfőbb tekintet, de azért nem egy érdekes magyarországi arany és ezüst régiség vándorolt a kereskedők kezén a berlini múzeumba, büszkén képviselve ott is nemes fémekkel megáldott hazánkat.

Az új múzeum építészeti leirása megjelent a berlini építészeti folyóirat múlt évi folyamában és az intézet megnyitása napján ideiglenes kalauzt kaptak a látogatók, hogy a három emeletes rengeteg épületben némileg tájékozódhassanak. *y.*

KÖNYVÉSZET.

A) Ó-KOR.

AUFLEGER (O.). Verzeichniss griechischer Münzen, meist aus dem kgl. Münzkabinet zu München, welche in galvanoplastischen Nachbildungen von O. Aufleger zu beziehen sind. München, Franz, 1884, in — 8°.

AYMONIER (E.). Quelques notions sur les inscriptions en vieux Khmêr. Paris, Impr. nationale, 1884, 98 p. in — 8°. (Extrait du Journal asiatique.)

BAPST (G.). Etudes sur l'étain dans l'antiquité et au moyen-âge; orfèvrerie et industries diverses. Paris, Masson, 1884, in — 8°, x — 330, p. et 11 pl.

BOUTKOWSKI (A.). Dictionnaire numismatique pour servir de guide aux amateurs, experts et acheteurs des médailles romaines impériales et grecques coloniales. Livr. 29 et 30. Leipzig, Weigel, 1884, in — 8°.

CHOISY (Auguste). Etudes sur l'architecture grecque. Quatrième étude: Un devis de travaux publics à Livadie, in — 4°, 67 p. et pl. Paris, Société anonyme de publications périodiques.

FURTWAENGLER (Adolf). Sammlung Sabouroff; Kunstdenkmäler aus Griechenland. Berlin, Asher, 1883—1886, 1—14 in Folio.

FURTWAENGLER (Adolf). Der Goldfund von Vettersfelde. Berlin, Reimer, 1884, 54 p. in — 4°, et 3 planches.

GUHL ET KONER. La Vie antique, manuel d'archéologie grecque et romaine, d'après les textes et les monuments figurés, traduction par J. Trawinski, revue par O. Riemann, et précédée d'une introduction par Albert Dumont. Paris, T. Rotschild, 1884, in — 8°, de XXIV, 435 p.

KLEIN (W.). Euphronios. Eine Studie zur Geschichte der griechischen Malerei. 2. umgearb. Aufl. mit 60 Abbildungen im Text gr. 8° VII, 323. S. Wien, Gerolds S. M. 8.

LONGPÉRIER (A. de). Oeuvres réunies et mises en ordre par G. Schlumberger, tome VI. Moyen-Age et Renaissance; 3e partie (1869—1883), antiquités américaines; supplément; bibliographie. Paris, Leroux, 1884, 433 d. in — 8°, 4 pl., fig.

MELANI ALFREDO. Scoltura italiana antica e moderna; con 56 tavole e 26 figure intercalate nel testo, Ulrico Hœpli. Milana Napoli, Pisa 1885, 8° 4 lire p. XVIII, 196.

MORGAN T. Romano-British Mosaic Pavements: History of their discovery, and a record and interpretation of their designes. With plates plain and coloured of the most important Mosaics. 8° 352 p. London, Whiting 42 sh.

PREUNER A. Bericht über Mythologie in den Jahren 1876—85 und über Kunstarchæologie in den Jahren 1874—1885 8° 96. S. Berlin, Calvary & Co. (Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft 25. Bd. 1. Heft).

REDFORD, G. A Manuel of ancient sculpture; egyptian, assyrian, greek, roman. With num. illustr. and a chronological list of ancient sculptors and their works 2nd edition 8° London, Low 10 sh. 6 d.

SCHNEIDER, A. A. Der troische Sagenkreis in der ältesten griechischen Kunst, I. 80 S. Inauguraldiss. Leipzig.

URLICHS, L. v., archæologische Analekten. 18. Programm des Wagner'schen Kunstinstituts. Würzburg, Stahel in Comm. 8. 23 p.

Urlichs, L. v., Beiträge zur Kunstgeschichte. Leipzig, Weigel v. p 112. 187. 260. 8 M.

Veron, T. Album der Ruinen Roms in 42 Ansichten u. Plänen (in Tondr.) nebst e. (chromolith.) Stadtplane v. J. 1877. Mit Einleitg. u. Tafelerklärung v. F. Reber gr. 4°, 36 S. Leipzig, T. O. Weigel. M. 30. —

Visconti, P. E. Catalogue du musée Torlonia de sculptures antiques, avec plan lithographié des salles qui les composent. 8°, p. XV, 343. Rome, tip. Tibérine.

Vogel, K. J. Ueber Szenen euripideischer Tragödien in griechischen Vasengemälden I. 47. S. Inauguraldiss. Leipzig.

Wägner, W., Hellas, Das Land und Volk der alten Griechen. Für Freunde des klass. Alterthums. bes. f. d deutsche Jugend bearbeitet. Neu bearb. v. H. Dittmar. 6 Aufl. 2 Bde. Mit über 340 Abb., 6 Tonbildern, 1 Frontispiz u. 1 Karte. Léipzig 1886, Schamer. gr. 8. XIV, 398 u. XIII, 375 S. 6 M.; geb 12 M.

Wassmansdorff, K., Gypsabgüsse althellenischer Halteres (Hantel), u. ein Wort über des Phayllos Hantelsprung. Mit 2 Figuren Monatschrift für Turnwesen IV. 10.

Wagnon, A., la sculpture antique. Paris, Rotschild. v. p. 112. 187. 260. 25 M.

Waldstein, Ch., essays on the Art of Pheidias. London, Cambridge Warehouse. gr. 8. 450 p. cl. 36 M.

Wieseler, Fr., über einige beachtenswerthe geschnittene Steine. II. Abth. 2. Heft. Zwei Cameen und zwei Intaglien mit der Darstellung römischer Herrscher. 2. Heft. Die Intaglien. Göttingen, Dieterich. gr. 4. 58 S. cf. p. 187. 2 M. 40 Pf.

Winter, F., die jüngeren attischen Vasen u. ihr Verhältniss zur grossen Kunst. Berlin, Spemann. 4. VI, 72 S. mit Abb. 4 M.

B) KÖZÉP- ÉS ÚJ-KOR.

Bapst (G.) Testament du roi Jean le Bon, et inventaire de ses joyaux à Londres, publiés d'après deux manuscrits inédits des Archives nationales. Paris, imp. Lahure, 1884, in — 8°, 59 p.

Berty (A.). et Tisserand (L.—M.). Histoire générale de Paris. Topographie historique du vieux Paris, Région du faubourg Saint-Germain. Paris, Impr. Nationale, 1882, XVIII — 535 p. in — 4°, planches.

Bauer, R. Peter Vischer u. das alte Nürnberg. 8°, 36 S. Berlin, Habel. M. 75. (Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, hersg. v. R. Virchow und F. Holtzendorff. N. F. 3.)

Barbier de Montault (X.). Le trésor de la Basilique royale de Monza. Première partie: les Reliques. Tours, Bousrez, 1884, 297 p. in — 8°, planches et figures. (Extrait du Bulletin monumental.)

Caire (Pietro). Numismatica e sfragistica novarese (monete, sigilli e medaglie novaresi). Novare, Miglio, 1883, VI — 259 p. in — 8°.

Castellani (Catalogue des objets d'art antiques, du Moyen-Age et de la Renaissance, dépendant de la succession Alessandro), et dont la vente aura lieu à Rome, Palais Castelláni, 88, via Poli, du lundi 17 mars au jeudi 10 avril 1884. Paris, Rouam, 1884, 324 p. in — 4°, 51 planches et fig.

Chanteaux (Francis de). Notice historique sur le château de Gombervaux (Meuse). Bar-le-Duc, typ. de l'oeuvre de Saint-Paul, 1883, 57 p. in — 8°.

Description du cabinet de jetons historiques d'or et d'argent frappés dans les Pays-Bas, à partir du milieu du XVe siécle jusq'à nos jours, formé par M. L. de Coster, et description d'une suite de médailles d'or et d'argent. Bruxelles, Oliver, 1883, XVI — 308 p. in — 8°.

Dresden (Das historische Museum zu), in — fol., 100 pl. Berlin, Bette, 1884.

Deligpières (E.), Les retables de l'église Saint-Paul d'Abbeville et de l'église du Crotoy. Abbeville, 1884, in — 8°, 16 p. (Extrait des Mémoires de la Société d'émulation d'Abbeville.)

Demole (E.). Le trésor de Saint-Cergues-sur-Nyon. Bâle, Georg. 1884, in — 8°.

Guiffrey Jules. Histoire de la tapisserie depuis le moyen-âge jusqu'à nos jours Tours. Alfred Mame et fils imp. 1886. 8° VIII et 530 p. avec 4 plchs et 111 illustr.

Gaedertz (Theodor). Hans Memling und dessen Altarschrein im Dom zu Lübeck. Mit einem Plane des Altar-

schreins. Leipzig, Engelmann, 1883, 50 p. in — 8°.

Hamy (E. T.). Commentaire sur un bas-relief aztèque de la collection Uhde. Angers, Burdin, 1884, in — 8°. 13 p., fig. (Extrait de la Revue d'ethnographie, t. II.)

Hieronymus. Die Bauhütten d. deutschen Mittelalters. Schulprogramm d. Oberrealschule Gleiwitz, Ostern 1886., 16 S., 4°.

Hörschelmann, E. v. Kulturgeschichtlicher Cicerone für Italienreisende 1. Bd. Das Zeitalter der Frührenaissance in Italien. mit 6 Illustr. 8°, VII, 188 S. Berlin, F. Luckhardt M. 5.—

Kraus (Dr. F. X.). Die Wandgemälde der S. Georgskirche zu Oberzell auf der Reichenau, aufgenommen von Fr. Baer, herausgegeben von Dr. Kraus. Freiburg in Breisgau, 1884, in — fol. 23 p. und 16. Taf.

Linas (Ch. de). Les disques crucifères, le flabellum et l'umbella. Paris, Klincksick, 1884, in — 4°, 93 p., 9 pl. et 68 fig. (Extrait de la Revue de l'art chrétien.)

Molinier, E. Les bronzes de la renaissance: les plaquettes, catalogue raisonné precédé d'une introduction T. 1. 8° XL — 216 p. avec 82 grav. Paris, Rouam.

Poole S. Lane. The art of the Saracens in Egypt. With 108 woodcuts. 8° 272 p. (South Kensington Handbooks) London, Chapmann, 12 shilling.

Roth, F. W. E. Das Gebetbuch der heil. Elisabeth v. Schönau. Nach der Original-Handschrift des XII. Jahrh. herausg. 8° 76 S. mit 5 Taf. Augsburg, M. Huttler M. 3.—

Schmarsow, A. Melozzo da Forli. Ein Beitrag zur Kunst- und Kulturgeschichte Italiens im XV. Jahrh. 4° VIII, 403 S. mit 27 Taf. Stuttgart, Spemann M. 100.—

Schmarsow, Donatello. Eine Studie über den Entwickelungsgang des Künstlers und die Reihenfolge seiner Werke. Breitkopf und Härtel Leipzig, Lex. 8°, VI, 56 S. mit 3 Taf. M. 4.—

Schreibershofen, H. Die Wandlungen der Mariendarstellung in der bildenden Kunst, gr. 8°, 97 S. Heidelberg, C. Winter M. 2.80

Schultz, A. Einführung in das Studium der neueren Kunstgeschichte, mit circa 300 Textabbildungen und 14 Farbendrucktafeln 1. Liefg. 8° 32 S. Prag Tempky 1.20 M.

Springer, R. Charakterbilder und Scenerien. Darstellungen aus der Literatur- und Kunstgeschichte. IV, 244. S. Minden, Bruns. M. 3.50.

Tabelle, Kunstgeschichtliche, zum Gebrauch beim Besichtigen von Kunstwerken, zusammengestellt von B. v. d. K. qu., 4°, 39 S. Hirt & Sohn. M. 2.25.

Ujfalvy (Eug. de). Les cuivres anciens au Cachemire et au Petit-Thibet. In — 8° ill. 15 fr.

Van Drival, E. Notice sur une pierre tombale de grand chantre, conservée au musée d'Arras; suivie de: les Calices funéraires, du même musée. 8°, 11 p. Arras imp. de Sède et Cie.

Vitraux anciens. Planches, Nos 1 et 27. Paris, chromolith. Schenne.

Wauters, A. J. La Peinture flamande. 8° 408 p. avec 108 fig. Paris, Quantin. 3 fr. (Bibliotèque de l'enseignement des B.-Arts.)

Wauters, A. J. Recherches sur l'histoire de l'école flamande de peinture avant et pendant la première moitié du XVe siècle. 1er fasc. 8°, 71 p. (Extr. des Bull. de l'Acad. royale de Belgique, 3e série, t. V, N° 2.) Bruxelles, imp. Hayez. fr. 2.—

Wauters, A. J. Recherches sur l'histoire de l'école flamande de peinture dans la seconde moitié du XVe siècle. 1—3e fasc. 8°, 182 p. (Extr. des Bull. de l'Acad. royale de Belgique, 3e série, t. III, N° 4, et t. V, N° 4.)

Wunder, die, von Maria Zell. Facsimile-Reproduction der 25 Holzschnitte eines unbekannten deutschen Meisters um 1520, nach dem einzigen bekannten Exempl. in d. Samml. des Herrn Alfr. Coppenrath in Regensburg. Fol. Leipzig, Hirth. M. 16.—

Zierstücke des älteren deutschen, französischen und italienischen Kunstgewerbes zumeist aus dem 16. Jahrh. Nach den Originalen in der Kunstsammlung von Eug. Felix in Leipzig. Trinkgeräthe in Metall, Thon u. Glas. Essgeräthe. Grosser u. kleiner Hausrath verschiedener Art. Kirchliche Geräthschaften, Reliefs und Medaillons aus Stein. Gemaltes u. Gezeichnetes. Sonderausgb. d. Atlas zum «Katalog der Kunstsammlung» von Eug. Felix in Leipzig.

M = Mark; fr = frank; L = Lira; sh = shilling; p = penny.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1886 deczember 17-től 1887 január hó 31-ig.

Alapítvány: Herczeg Odescalchy Arthur 100 frt o. é.

Évdíjak: 1880-ra (à 5 frt): Éder Géza; *1880—1884. évre* (à 10 frt): Maleczky Vilmos; *1881—1882. évre* (à 10 frt): dr. Réthy László; *1883—1886. évre* (à 20 frt): Schurina József; *1884. évre* (à 5 frt): Tarnók Márton; *1885—1886. évre* (à 10 frt): dr. Goldzieher Ignácz, dr. Szentkláray Jenő, dr. Tergina Gyula; *1886. évre* (à 5 frt): Békey István, Dankó József, dr. Hampel József, Hampel Józsefné Pulszky Pollyxena, Kovács Albert, Majláth Béla, Milch Ármin, Pulszky Ferencz, Pletikoszich Sándor, Serák Károly, id. Storno Ferencz, ifj. Storno Ferencz, dr. Szendrei János; *1886—1887. évre* (à 10 frt): Emich Gusztáv, Miháldy István; *1887. évre* (à 5 frt): Bikkesy Béla, Dankó József, Dobóczky Ignácz, Drahotuszky Ferencz, Ebenchöch Ferencz, Hopf János, dr. Kammerer Ernő, Kassai kir. jogakadémia könyvtára, Komáromi Szt. Benedekrendü gym. könyvtára, Keviczky Lajos, Lisznyay Endre, Ludaics Miksa, Melczer István, Pálffy Sándor, Poór Antal, Szent Iványi Zoltán, Szilágyi Sándor, dr. Szombathy Ignácz, gróf Sztáray Antal, Szumrák Pál, Vanke József, b. Vay Béla, Zsigmondy Gusztáv.

Budapest, 1887 január 1-én. *Czanyuga József,*
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 jan. hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány 1886. évről	671 frt 67 kr.	Igazgatási költségek	frt 177·70
Értékpapirok kamatjai	30 « 15 «	Különféle nyomtatványok	« 55·71
Az «Arch. Ért.» eladásából	10 « — «	Kiadás összesen	233 frt 41 kr.
Évdíjak	261 « 25 «	Készpénz	739 « 66 «
Összesen	973 frt 07 kr.	Együtt	973 frt 07 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7800 frt — kr.
Készpénz	739 « 66 «
Összesen	8539 frt 66 kr.

Budapest, 1887 január hó 25-én. *Czanyuga József,*
pénztárnok.

Értesítjük t. tagtársainkat, hogy, választmányunk határozatához képest, azoktól, a kik a mult, vagy több évi tagdíjjal hátralékban vannak, ezen hátralékokat a folyó hó második felétől kezdve postai megbizás utján fogják behajtani, miért is kérjük, hogy a hátralékokat minél előbb befizetni sziveskedjenek.

Társulatunk a mult 1886. évi decz. hó 28-án tartott választmányi ülésén titkárrá dr. *Szendrei Jánost* (lakik Budavár, Szt. György-utcza 8. sz. a.) választván meg, kérjük tagjainkat, hogy társulati és régészeti ügyekben hozzá forduljanak.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapító tag lehet mindenki, *a)* a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» czéljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyujtó 5%-os megfelelő értékű papirban adományoz. *b)* Évdíjas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át a társulat pénztárába 5 o. é. frtot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társulati titkárhoz (Szt. György-utcza 8. sz. a.), pénzküldemények *Czanyuga József* társ. pénztárnokhoz (N. Muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdíj fejében az *Archæologiai Értesítő* jár, számos képes táblával 30 ívnyi díszes folyóirat. Reclamatiók a titkárhoz intézendők.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS : Kérjük tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, Szt. György-utcza 8. sz. a.) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

LAKHELYÜK ISMERETLEN a következő tagoknak: Arany Sándor (Budapest?), Baráth Sándor (Budapest?), Emperl Károly, Fekete Fidél (Bécs?), Fáy Elek (Budapest?), Fürich Dénes (Budapest?), Horváth Ákos orvos (Budapest?), Sipos Imre (Budapest?).

KÉRELEM : Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

AZ UJONNAN MEGVÁLASZTOTT TAGOKAT a különfélék rovatában a társulati ülések jegyzőkönyvi kivonatában szoktuk megválasztatásukról értesíteni; egyuttal a füzethez mellékeljük számukra az alapszabályokat.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE az 1887-ik évben a következő: február 22., márczius 29., április 26., szeptember 27., október 25., november 29 és deczember 27-ikén, nyilvános havi ülés mindig a hó utolsó keddjén a M. T. Akadémia palotájában (I em. u. n. kis terem) este 5 órakor.

A folyó év augusztus havában társulatunk országos közgyülést fogván tartani, melynek részletes programmja később fog közzététetni, kérjük ugy t. tagtársainkat, mint a vidéki testvér-egyesületeket, hogy mindazon általános és hazai érdekű régészeti kérdéseket, melyeket jobban megvilágítani, vagy megvitatni tudományunk érdekében szükségesnek látnak, a folyó évi ápril hó 1-éig társulatunk titkárjánál dr. Szendrei Jánosnál (lakik Budapest, vár, Szt. György-utcza 8. szám alatt) jelentsék be, hogy azok mind közgyülésünk programmjába fölvehetők, mind pedig előleges tájékozás és tanulmányozhatás czéljából folyóiratunkban is kellő időben közölhetők legyenek.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE az 1879—1885. évekről 1886. évi márczius havában megjelent. A nagy nyolczadrétű 15 ivre terjedő díszes kötet, öt képes táblával, áll három részből: I. rész. Hivatalos közlemények. II. rész. Az orsz. rég. közgyülésen fölolvasott értekezések. III. rész. Galamb István: A régiségleletek ügyének állami kezelése s az erre vonatkozó törvények és rendeletek.

A TÁRSULATI ÉVKÖNYV az 1885-ik évi tagdíj fejében díjmentesen küldetett szét azon tisztelt tagoknak, kik a mult évi tagdíjt megfizették. Hátralékos tagok részére postautalványt mellékeltünk a füzethez.

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. I. rész. Képes atlasz. 127 képes táblával és 1300 képpel, az 1886. évi tagdíj fejében díjmentesen küldetik meg az Orsz. Rég. és Embert. Társulat azon tagjainak, kik 1886. évi tagdíjukat megfizetik.

AZ ARCH. ÉRTESITŐ KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2-ik füzetét, valamint az 1883-ik évi III., az 1884-ik évi IV. és az 1885-ik évi V. kötetet.

AZ ARCHAELOGIAI ÉRTESITŐ VII. kötete (1887.) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ivnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, junius 15-ikén, október 15-ikén és deczember 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények és reclamatiók egy hó lefolyása alatt az «Arch. Értesitő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum) küldendők; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

A TAGDIJ befizetését sürgősen kérjük. A kik az 1885. évi tagdíjjal hátralékban vannak, a társulati Évkönyvet csak a tagsági díj utánvétele mellett kaphatják.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

VII. KÖTET. 2. SZÁM. UJ FOLYAM. 1887 ÁPRILIS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

MÁRIA KIRÁLYNÉ, II. LAJOS NEJE.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1887.

TARTALOM.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

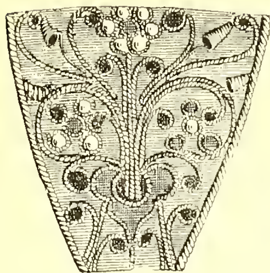
EGY FEJEZET HAZAI ÖTVÖSSÉGÜNK TÖRTÉNETÉBŐL.

Hazai ötvösségünk történetében van egy érdekes fejezet, a magyar középkori sodronyos zománcz kérdése, mely még néhány évvel ezelőtt honi régészeink kedvencz foglalkozási tárgya volt; folyóiratainkban számos kisebb-nagyobb értekezésben megvitatták és miatta buzgó szaktársak összeütközése nem egyszer szélesebb köröket is fölizgatott. Legutóbb ritkábban került szóba. Bizvást mondhatjuk, nem azért, mert az eddigi fejtegetések a problemát, kivált pedig a sajátos honi műgyakorlat keletkezése kérdését talán megoldották, mert ez valójában nincs megoldva, de talán inkább azért, mert kik a tárgygyal foglalkoztak, úgy vélekedtek, hogy a kérdés megoldását nem lehet ez idő szerint előbbre vinni. Pedig ép az utolsó évek óta a külömböző emlékkiállítások a jelzett műtörténeti kérdésre oly jelentékeny tanulmányi anyagot nyujtottak, hogy nemcsak tanácsosnak látszik a kérdést újból napirendre hozni, de sőt azt hiszem, hogy kötelességünk a nagy fáradtsággal és sikerrel rendezett tárlatok tanulságait «zománczkérdésünk» számára értékesíteni és megpróbálni nem vihetjük-e mégis némileg előbbre a megfejtését.

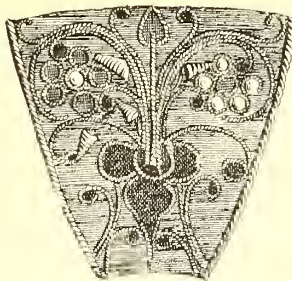
Természetes, hogy az ily újabb fejtegetésnél első föltétel a szerte-széjjel létező emlékek lehető teljes összeállítása. Sőt kivánatos lett volna az összes eddig ismert, több mint félszáz emléket hű rajzokban közzétenni. Ily arányú vállalat azonban ezúttal lehetetlen és be kellett érnem, hogy legalább nagyobbszámú jellemző képeket és részletrajzokat gyüjtsek össze, melyek a kérdés lényegére nézve az önálló tájékozást lehetővé teszik,

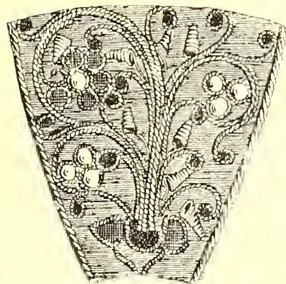
I. TÁBLA. KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ KEHELY A CSERÉPFALVI REF. KÖZSÉG TULAJDONÁBAN.

a.

b.

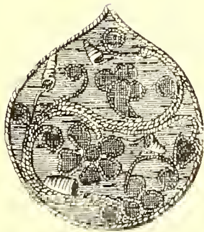
c.

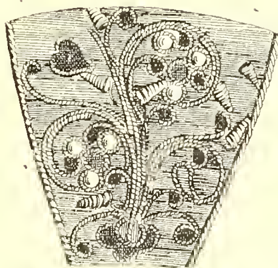
d.

e.

f.

g.

h.

1.

2.

3.

4.

5.

II. TÁBLA. KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NÖVÉNYMUSTRÁK A CSERÉPFALVI KEHELYRŐL; EREDETI NAGYSÁGBAN.

Szinjelzések: 1. fehér; 2. zöld (hol világos, hol sötét); 3. piros; 4. sötét viola és barna; 5. határozatlan sötét.

és e dolgozat második szakaszában foglalt rövid emlék-statistika adatait kiegészítik.

I. Ezúttal *középkori* sodronyos zomácczunk eredetével foglalkozunk. Nem kivánjuk hazai ötvösségünknek a XVI. századon túl terjedő szakaszát tárgyalni. Kiinduló pontunk azon értekezés, melyben Pulszky Károly 1881-ben a kérdést tárgyalta.*

Szerző ott azon eredményre jutott, hogy a magyar sodronyos zománcz sajátos műgyakorlat, mely sem nem Olaszországból, sem nem Németországból származik, de eredete Byzanczra vezetendő vissza és véleménye szerint csak a keleti, nevezetesen oroszországi emlékek tanulmányozása viheti odább a kérdés megfejtését.

Lássuk már most, mennyiben igazolhatók e nézetek magukból az emlékekből avagy mennyire juthatni azok segítségével más eredményre.

A sodronyos zománcz byzanti eredetét a rendelkezésünkre álló emlékekkel nem lehet bebizonyítani. Az alább fölsorolandó ötvennégy emlék egyikéről sem állíthatta azt senki, ellenkezőleg abban mind megegyeznek, hogy ezek a hazában készültek.**

Hazai eredetök mellett tanúskodik, *a)* némelyiknek, mint a Bakacs-, Nyáry-féle, Súky-féle kehely hiteles keletkezési dátuma; *b)* másoknál az e kelyhekkel való szoros műhelyi rokonságuk adja meg a bizonyítékot; *c)* végül igen nyomós ok azon körülmény, hogy hazánkban negyvennél több ily emlék maradt fönn a régi időkből, a külföldön pedig eddig mindössze tízenegy darabot ismerünk s ezekről is feltételezhető, hogy innen kerültek külföldre.

Másrészt azt sem mondhatni, hogy ez ötvösművek byzanti művek mintájára készültek volna, mert eddig hazánkban senki sem tudott oly byzanti műveket idézni, melyekre helyheink hasonlítanának.

* Arch. Ért. 1881. XIV. kötet. 11—28. l.

** Már Henszlmann a bécsi kiállítás leírásában helyesen állította, hogy «a kiállított és még több magyarországi régi kelyhek rokonsága, az azokban észrevett folytonos fejlődés és a filigraines és zománczos technika után ítélve, kimondhatjuk, hogy a nálunk megmaradt kelyhek hasonlíthatlanúl nagyobb mennyiségét magyarországi műveknek kell tekintenünk». Magy. rég. eml. II. k. s. r. 1875—76. 185. l.

Azonfölül meg kell gondolni, hogy a byzanti rekeszes zománcz kora rég elmúlt, mikor a magyar sodronyos zománcz példányai először föltűnnek.

Ipolyi föltevése,* hogy e hazai zománcztechnika a XIII. századig vezethető vissza, nem bizonyúlt be; legrégibb példányairól csak valószínűséggel állítható, hogy a XIV. század második feléből valók.**

Tehát a byzanti email cloisonné letünte, s e honi technika keletkezése között több mint másfél százados időköz folyt le, melyből sem a byzanti, sem a magyar sodronyos zománczra, sem pedig a kettő között álló netaláni átmeneti technikákra nem birunk emlékeket idézni.

Különben is csak igen fölületes a rokonság a kétféle zománczfaj között. Sem az anyaguk, sem technikájuk, sem a zománczos diszítés alkalmazási módja, sem végre a diszítési mustrák nem vágnak össze. Sőt talán bizonyos elvi ellentétet lehetne a két diszítési faj közt megállapítani. A rekeszes zománcznál ugyanis a rekeszeket képező falacskák csak az előállítások körvonalait szolgáltatják, a sodronyos zománcznál pedig a domborúan kiemelkedő sodrony maga a rajz, maga az előállítás; a színes anyag, mely körülveszi, legtöbbször csak a rajz élénkítésére szolgáló háttért adja meg.

Talán úgy lehetne a két ékítési eljárást még szembetűnőbben jellemezni, hogy a byzanti rekeszes zománcz a mozaik-műhöz, a magyar sodronyos zománcz pedig a himzéshez áll legközelebbi elvi rokonságban.

A kik a magyar sodronyzománcz byzanti eredetét vitatták, arra a közismeretű tényre szoktak hivatkozni, hogy az ortho-

* «Minden kétségen fölül áll, hogy páratlan zománcztechnikánk már is legalább a XIV. században, de igen valószinűleg már az előbbiben is, tehát az Árpádkorban, a XIII. században gyakorlatban is kiképezve volt.» Századok 1876. X. k. 544., 545. lap; ép úgy nyilatkozik Ipolyi a szent koronáról írt művében 159. l.

** Igy nevezetesen az Ipolyi által legrégibb sodronyos zománczú műnek tartott Sz. László hermájáról, melyről az «Ötvösművesség remekei» szerzői azt hiszik, hogy az régibb minta után a XV. század első felében készült. (63—64. l.) Magam is inkább ez utóbbi nézethez csatlakozom, mert stilistikus hasonlatosságot látok a herma s az Esztergomban őrzött szent-benedeki sír fából faragott apostolai között.

III. TÁBLA. SZÉCHENYI DÉNES-FÉLE SODRONYOS ZOMÁNCZÚ KEHELY (1440—1465.)
AZ ESZTERGOMI SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRÁBAN.

dox vallás országaiban szerte mindenütt meg volt a sodronyos zománcz technikája, tehát a byzanti müvészettel elszármazott az mindenfelé a hol a keleti egyház tanítása gyökeret vert. E széles körben a Balkán vidékek az athosi híres központtal

IV. TÁBLA. TRENCSÉNI KÖZÉPKORI KEHELY SODRONYOS ZOMÁNCZÚ VIRÁGMUSTRÁKKAL.

képeznek egy regiót; más nagy regiót képez Oroszország. E kört kiszélesbítve és túlmenve a byzanti traditiók határain harmadik régiónak Persiát lehetne ide csatolni, végül negyedik regiónak fölvehetnők az Afrika északi szélein elterülő vidékeket.

A mi a balkánvidéki országokban és magát az athosi hegyen készült sodronyzománczot illeti, mindenki hiszi, hogy az egész terület ötvössége, úgy mint minden egyéb míveltsége, közvetlenül Byzanczból eredt.[1] Nincs okunk e föltevést eleve kétségbe vonni, de meg kell jegyeznünk, hogy az ottani sodronyos zománcz-művek közt még senki sem mutatott fel olyat, a melynek kora a XVI. századon túl menne.[2] Hivatkozom a n. muzeumban lévő athosi keresztkékre, valamint az ötvösműkiállításon és a budapesti országos kiállításon volt szerb orthodox zománczos művekre. Zömük a XVII. századból való, csak ritkán akad olyan példány, mely felvihető a XVI. századig. Ennélfogva tehát a byzanti hatás alatt állott regiók elseje, mely hozzánk legközelebb esik, a mi XV. századbeli ötvösségünkre ez idő szerint nem idézhető mint oknyomozó analogia.

De Oroszországra sem lehet ily szándékkal hivatkozni; mert igaz ugyan, hogy ott is volt és van sodronyos zománcz, legkivált a szentek fényköreiben látjuk. Henszlman fölismerte a mienkkel való rokonságát és hivatkozik is reá a bécsi Amateur-kiállításról írt művében,[3] de Pulszky Károly helyesen figyelmeztette őt arra,[4] hogy e rokonság csak a XVI—XVII századbeli, nálunk ú. n. erdélyi zománczra nézve áll. Azt is helyesen mutatta ki Pulszky Károly említett czikkében, hogy nem Mátyástól küldött művészek vitték át a technikát Moszkvába, mint Henszlman hitte.

Egy híres franczia szakértő, Darcel[5] a párisi kiállítás magyar osztályában látott magyar zománczokat a perzsa zo-

[1] Ezt tanítják a közkézen forgó szakmunkák: Labarte, Bayet, Lasteyrie, B. Bucher, Gesch. d. technische Künste.

[2] A petersburgi, moszkvai, a budapesti muzeumok, a British muzeumban őrzött híres Henderson-féle gyüjtemény s a belgrádi, bukaresti és konstantinápolyi muzeumokban őrzött, valamint a bécsi (1873), párisi (1878), budapesti árvízkárosúltak (1876), ötvös- (1884) és orsz. kiállítás (1885) rokon emlékei közt olyat e sorok írója nem láthatott.

[3] 220. l. — [4] Arch. Ért. XIV. k. 21. l.

[5] Gazette des beaux Arts XXIV. k. 375 l. (L'art d'emaillerie filigrane) nous semble plutôt importé directement de Perse en Hongrie et dans les pays slaves, car nous remarquons des fleurs d'email filigrané rapportés sur les bijoux exécutés en filigrane qui nous arrivent de ces pays.

mánczokkal hozta kapcsolatba. Ez összehasonlítás azonban nem vonatkozik középkori sodronyos zománczainkra, mert Darcel ezeket nem ismerte, ő előtte csak késő XVI. és XVII. századbeli magyar művek állottak. Hogy *ezek* mennyiben függnek össze a perzsa izléssel, az lehet kérdés tárgya, de erről a kérdésről itt nincs szó.[1]

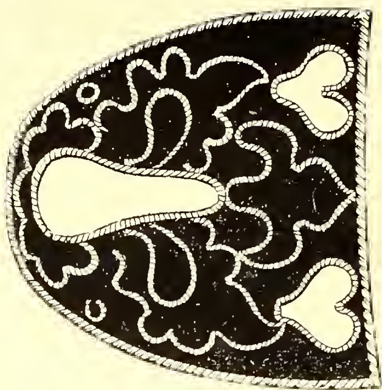
Végül, hogy a negyedik helyen fölemlített afrikai vidékeken dívó sodronyzománczot is szóba hozzuk: volt alkalmunk ily marokkói, tunisi, algiri műveket láthatni a bécsi (1873) és párisi (1878) világkiállításokon. Lehet, hogy ez a technika, mely mai nap ott is olyan durva, mint mindenütt, a hol még dívik, ős idők óta maradt fönn, de a példányok, melyeket mi láttunk, alig értek föl a múlt századig és bizonyos, hogy azoknak semmi közük a magyarhoni középkori sodronyos zománczhoz.

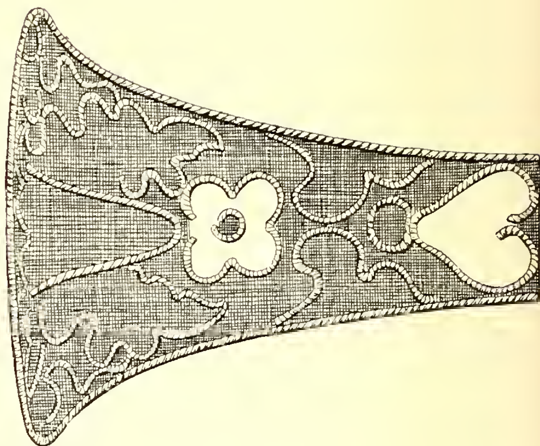
A byzanczi eredet mellett azt is hozták föl, hogy a filigrán, mely állítólag e középkori sodronyzománczunk egyik főalapja,[2] a nyugaton csak a csúcsíves izlés koráig tart, azután gyakorlata veszendőbe megyen, míg nálunk és mindenütt, hol a byzanti stylus erősebben érvényesült, előbb is, utóbb is egyformán virágzik.[3]

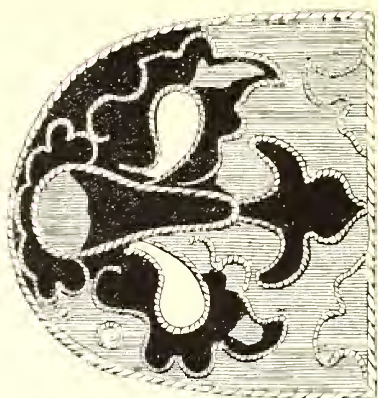
[1] B. Bucher az ötvösség történetéről írt legújabb művében (Geschichte der techn. Künste 1886. II. k. 339. l.) a magyar sodronyos zománcz eredetét pár sorral véli megfejthetni. «Die Verbindung von Filigran und Email, welche sich auch an russischen Arbeiten findet ist offenbar uralt orientalisch» s ennek bizonyítására hivatkozik egy híres kertschi diademára, mely az 5. Kr. e. századból való s melyen sodronyos zománczú ékítések láthatók. Ismerem ezt a szép fejéket, s a rajta lévő sodronyos zománczot, de azt tartom, ez a *középkori* magyar sodronyzomácztól korban és térben oly távol áll, hogy a két rokon tüneményt nem szabad egymás mellé helyezni, hogyha nem bírunk a kettőt esetleg összekötő számos (hiányzó) emlékre és egyéb támpontra hivatkozni. Igen furcsa magyarázati módnak tartjuk két ezer év által egymástól elkülönített műtörténeti tényeket ily összeköttetésbe hozni egymással és még furcsábbnak tűnik föl ez, hogy ha látjuk, hogy Bucher ez érvelésnél az erdélyi XVI. századbeli zománczról szól és nem is tudja, hogy ezt megelőzte a középkori magyar, XV. századbeli sodronyzománcz. (Vesd ö. még Bucher nyilatkozatát az említett mű I. k. 30. lapján.)

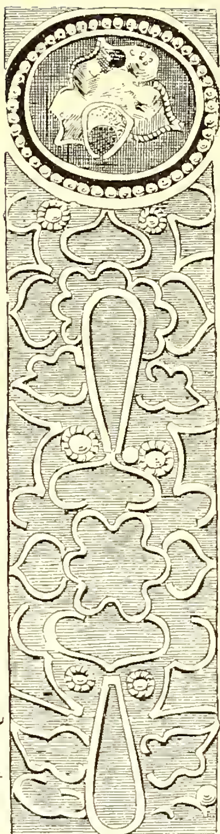
[2] Ipolyi is a magyar zománczgyakorlatban két technika egyesülését látja, a filigrán és zománczmű egyesülését. Csak hogy szerinte ezen egyesülésben a filigrán elveszti «azon egymásba folyó, fonadékszerű, reczés, szűk és lyukacsos keleti és későbbkori alakzatát». (Századok, X. 1876. 544. l.)

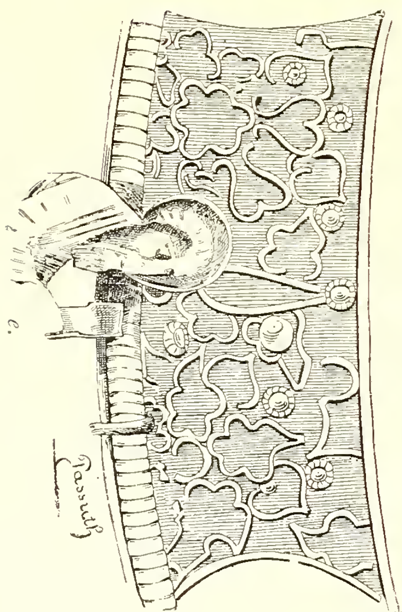
[3] Az «Ötvösmüvesség remekei» szerzői több helyen úgy tüntetik föl a sodronyzománcz keletkezését, mintha nálunk a filigrán technika, «mely a románkorban oly

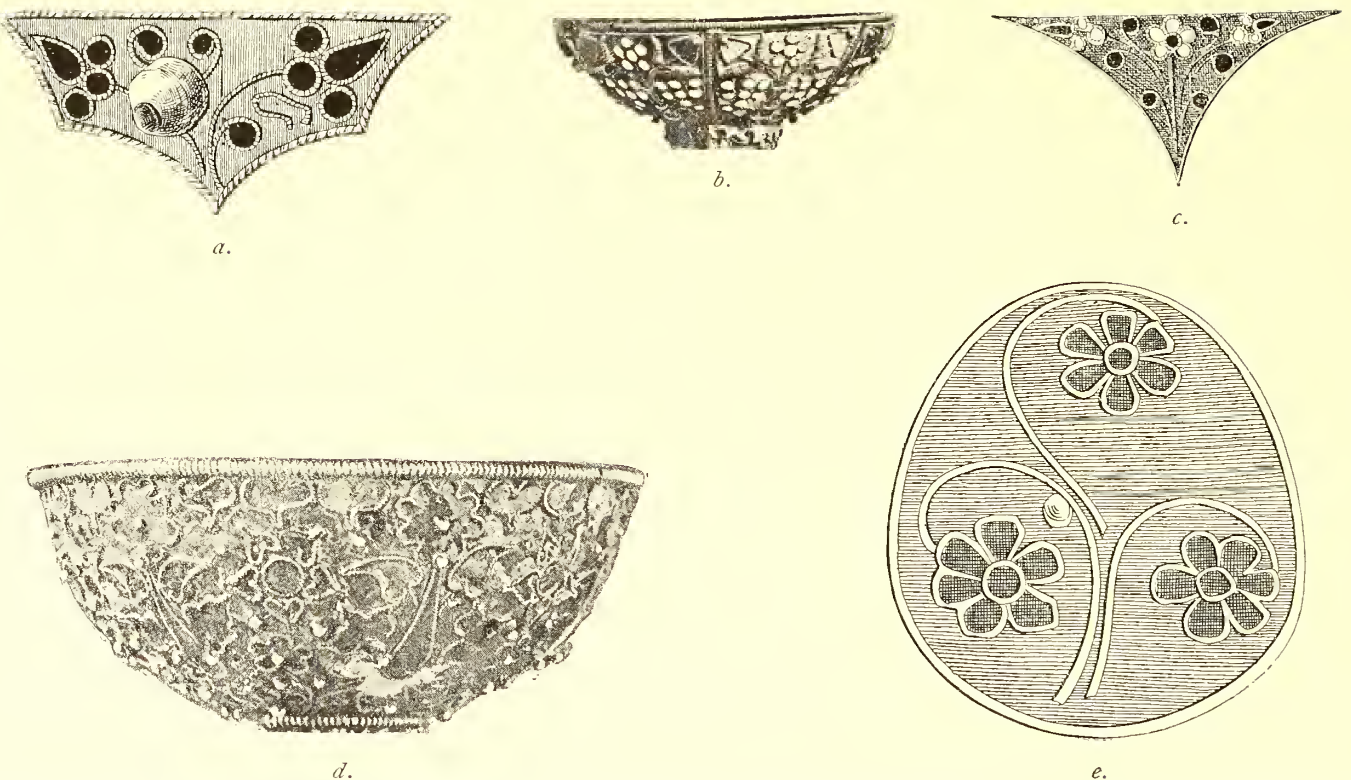

V. TÁBLA. KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NÖVÉNYMUSTRÁK. *a.*, *b.*, *c.* A BARSSZENTKERESZTI KEHELY KUPPÁJÁN ÉS LÁBÁN; *d.*, *e.* A KARLÓCZAI FÖDELES SERLEG KÖZEPÉN ÉS ALJÁN.

VI. TÁBLA. SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NÖVÉNYMUSTRÁK. *a.* A NYITRAI ARANY KEHELY KUPPÁJÁN; *b.* A SZAKOLCZAI KEHELY KOSARÁN ESZTERGOMBAN; *c.* A SÚKY-FÉLE KEHELY KUPPÁJÁN ESZTERGOMBAN; *d.* A POPRÁDI KEHELY KOSARÁN; *e.* A GALGÓCZI KEHELY KUPPÁJÁN.

Igaz ugyan, hogy keleten a filigránnak más a története mint nyugaton, de a történeti fejlődés nem olyan, mint a jelzett állítás vázolja.

Mert, ha előbb a nyugatot tekintjük, ott tényleg alább hagynak a csúcsíves kor ötvösei a sodronyos művekkel, és a diszítésben is a gótikus constructiókra fektetik inkább a súlyt, meg a plastikus alakú díszekre. De ez nem áll egész átalánosságban. Sem az éjszaki országokban, (pl. Skandináviában), sem pedig a déli vidékeken (pl. Ragusában, Velenczében, Genuában) nem szünt meg a filigrán a XIV-ik század után, sőt azt mondhatjuk, hogy csak ezután kapta igazi helyi zamatját e vidékeken.

Hogy ha viszont a filigrántechnika gyakorlatának magyarhoni történetét tekintjük, csak annyit mondhatunk róla, hogy a XV. századot megelőző időben (IX—XV. század) sorsáról még eddig igen keveset tudunk.

Bizonyos, hogy némely XI. és XII. századi byzanti emlékeken, melyeket hazánkban birunk,* meg van, tehát föltehetjük, hogy az azonkori ötvöseink ismerhették. Más kérdés, hogy alkalmazták-e, mert biztosan hazainak mondható filigrán munkát e századokból nem ismerünk.

Mire fognak bennünket e részben az ezutáni leletek megtanítani, az a jövő titka, műtörténeti érvelésre e századokból jóformán nem hozhatunk föl semmi emléket. A következő két századra, különösen az Anjoukorra, ötvösművekben már kevésbbé szegény a készletünk. A legtöbb ötvösmű, mely e korból hazánkban létezik, az esztergomi kincstárban s a n. muzeumban együtt van, vagy a mennyiben ezeken kívül volnának, itt láthattuk a

jelentékeny szerepet játszott,» de a góthikában elhanyatlott, sokkal tovább *tartotta* volna *fönn* magát mint nyugaton. Ezt az állítást a kelyhekre nézve nem bírták példákkal bizonyítani. Mert az egész Árpádkorból nem ismerünk egyetlen kelyhet, melyen filigránmű legcsekélyebb nyomát találnók, tehát nem mondhatni, hogy itt egy korábban virágzott technika fönmaradt.

* Ilyen az esztergomi lipsanotheka (a Gizella-féle kereszt a müncheni kincstárban), a magyar korona felső része ; talán ide tartozik a magyar királyi pálcza és a m. muzeumban egy zománczos melcsattal együtt lelt aranyfiligrános tagok, valamely székesfehérvári királyi sírboltból.

szerte lévők legtöbbjeit az 1884. évi ötvöskiállításon.[1] Igaz, hogy e műveken nem egyszer akadunk filigránra, sőt rajtuk néha igen magas fejlettségű, kecsesen stylizáló filigrantechnika lép elénk, p. o. a XIV. századi esztergomi koronázási kereszten,[2] a királyi jogaron,[3] s a nagyváradi karpereczeken.[4]

Csakhogy itt is minden egyes esetben az a kérdés támad, hogy az illető emlék honi műhelyben készült-e? Némelykor, mint a nagyváradi sodronyos karpereczekről, hajlandók vagyunk azt mondani, hogy hazai készítmények, többször azonban, úgy a jogarnál s a keresztnél, azt hitték tudósaink, hogy külföldön, talán Olaszországban készültek. Tehát a filigránnak e két században való hazai gyakorlata is még homályos fejezet ötvösségünk történetében. Csak egyet állíthatunk biztossággal, azt, hogy a román izlés uralkodása idejéből eddig még nem ismerünk filigránnal diszített kelyhet, de meg a XIV. századbeli átmeneti, vagy a kora csúcsíves stylus idejéből a XV. századból sincs hiteles belföldi filigrános emlékünk. Ezt a tényt e helyütt azért emelem ki, mert feltűnő, hogy épen a XV. század folyamában mind sűrűbben alkalmazzák ötvöseink a filigránt és tény, hogy XV. századi kelyheink fényes sorozatán találjuk a filigránumot leggyakrabban; tehát körülbelül egy időben a sodronyos zománczczal lép föl.

Azonban mintha a két diszítési mód nem is ugyanegy alapból kinőtt rokon termény volna: akkor is, ha ugyanazon egy kehely kuppáját vagy lábát mindkét technika szerint diszítik, legtöbbször stylistikus közösség nélkül állanak egymás mellett a filigrános és zománczos mezők és mindegyik technika sajátszerű jellegét követi. A filigrán mű legtöbbször darabokra szeldelt egyenes és

[1] Lásd az ötvösmükiállítás lajstromában a II. szoba leirását, Dankó művét az esztergomi kincsről, Kloess fényképeit a n. muzeum kincstáráról.

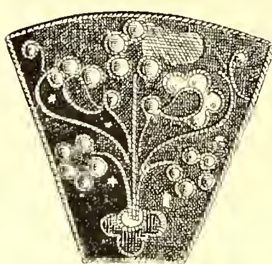
[2] Többször kiadva, legelőször Bock által az esztergomi kincstár leirásában Jahrbuch d. k. k. Centralcom. III. k. 1859. 112. l. rajzzal, melyet utóbb (bár hibás és tökéletlen) ismételtek Henszlmann, Czobor, Ipolyi stb. Helyes képét adja Dankó f. i. művében a II. számú fénykép.

[3] Rajzát adja Bock: «Die Kleinodien des Heil. röm. Reiches» 15. lap.

[4] A karpereczek közűl a muzeumit lásd Bocknál. Mitth. d. k. k. Centralcom. XII. köt. 108. lap. és muzeumi kalauz 5. kiadás 28. l.

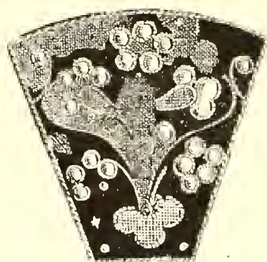
a.

b.

c.

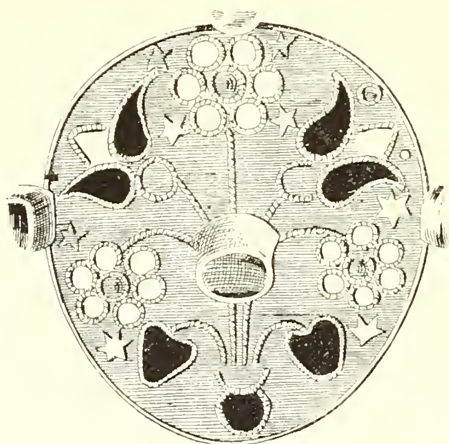
d.

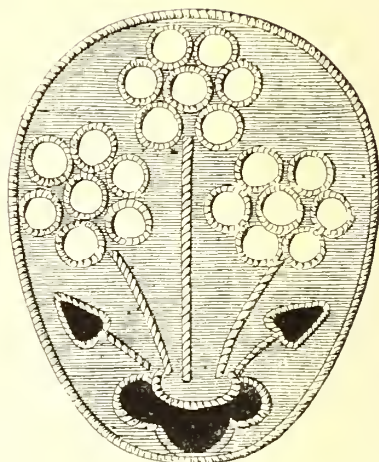
e.

f.

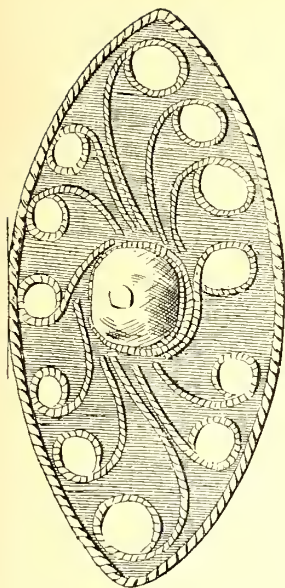

g.

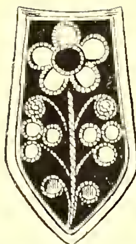

h.

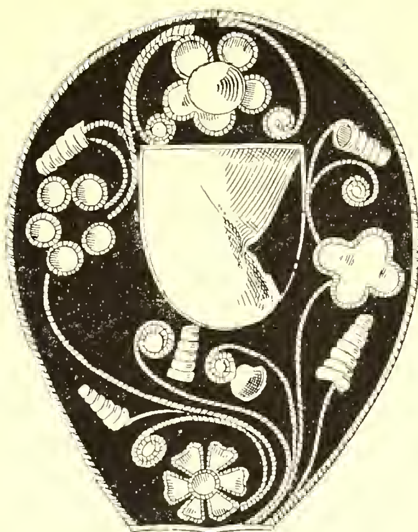
VII. TÁBLA. KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NÖVÉNYMUSTRÁK. *a—f.* A RONG-FÉLE KEHELY KUPPÁJÁN, N. MUZEUM; *g—h.* KÉT GYULAFEHÉRVÁRI KEHELY KUPPÁJÁN.

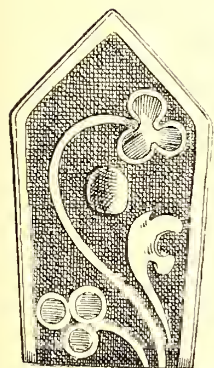
a.

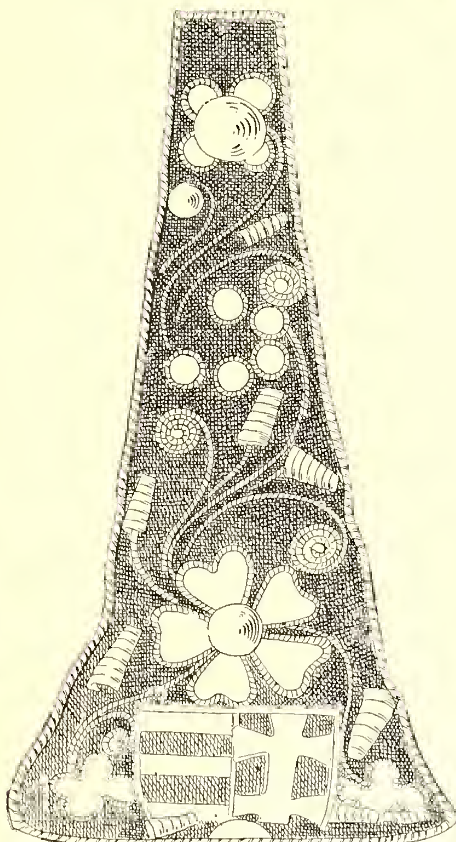
c.

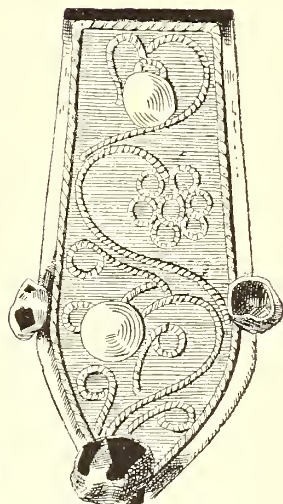
b.

d.

e.

f.

VIII. TÁBLA. KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NÖVÉNYMUSTRÁK. *a.* ÉS *f.* A NYITRAI ARANY KEHELY GOMBJÁRÓL ÉS LÁBÁRÓL; *b.*, *e.* EGY SZEPES-VÁRALJAI KEHELY KUPPÁJÁRÓL ÉS LÁBÁRÓL; *c.* A SÚKY-FÉLE KEHELY SZÁRÁRÓL; *d.* A GALGÓCZI KEHELY SZÁRÁRÓL.

százszorta ismétlődő rövid, görbe vonalaival s a rövid szálak találkozási pontjaira rakott gömböcseivel mint egy sürü rács lepi el az egész tért, míg közvetlenül mellette ékes növénycompositiót rajzol az ötvös keze a zománczos mezőbe.

A kelyhek sokaságán, melyet az 1884-ik évi ötvösmükiállítás szemünk elé állított, mindenki láthatta e szembetünő külömbséget és az emlékek hosszú során, melyek a XV. századból származtak, mikor ötvöseink helyes stylérzékkel alkalmazták a két technikát, egy példát sem lelhettünk arra, hogy a filigrános rácsmustrákat zománczczal töltötték volna meg.

A filigrán és a sodronyos zománcz annyiban rokonok, hogy mindkét eljárásban az ezüsthuzal szerepel; de mindegyik technikában a sodronynak más a szerepe. Azért itt tulajdonképen alárendelt kérdés azt kutatni, vajjon honnan származott el hozzánk a filigrán.

Mégis, legalább röviden, erre a kérdésre is ki kell terjeszkedni, mert a kik eddig a sodronyos zománczról értekeztek, fölötte nagy súlyt fektettek a filigránra.

Van néhány nyomós ok, mely miatt hajlandó vagyok azt hinni, hogy velenczei vagyis inkább ragusai ötvösök müvei adták a filigrán meghonosítására a mintákat.* Mindkét helyütt a középkor óta virágzó volt e technika. Azt hiszik a történetírók, hogy mindkét helyre Byzanczból származott át. Velenczében annyira locális jelleget vett föl a technika, hogy «opus veneticumnak» nevezték és ez analogia alapján azt hiszem, hogy a ragusai filigránt is mint specialitást ismerték nálunk és filigrános díszü tárgyakról azt mondták, hogy azok «modo raguseo» vannak diszítve. Két helyütt találjuk kútfőinkben e kifejezést, az egyikre először Henszlmann figyelmeztetett, a másikra Dankó. Ragusával a

* Eitelberger a dalmácziai kincsekről, a ragusai, arbei, nonai, zarai kincstárakban őrzött ötvösművekről értekezvén, azt hiszi, hogy némelyek, a durvábbak, talán Velenczéből valók, a hol szerinte a XIII—XIV. századokban a festészet és szobrászat még pólyáiban volt s csak a XV-ikben fejlődött nagyra. Ellenben az ugyanazonkori dalmácziai zománczokról azt tartja, hogy azok oly gyöngédek és művésziesek, a hogy rendszerint csak «byzanti klastromokban, vagy laikus műhelyekben találhatók, hol nagy és századok hosszú során virágzott ötvös-technika traditioi fönmaradtak.» Eitelberger Kunsthist. Schriften. Bécs, 1884. IV. köt. 331. l.

XV. és XVI. századokban legszorosabb összeköttetésben állottunk. Volt időszak e város történetében, mikor a középtengeren nemzetközi szerepet vitt és nekünk tengerentúli czikkekre behozatali kikötőnk volt. A XVI. század elején nem egy ragusai művész terjeszti felföldünkön és Erdélyben a renaissance-izlést.

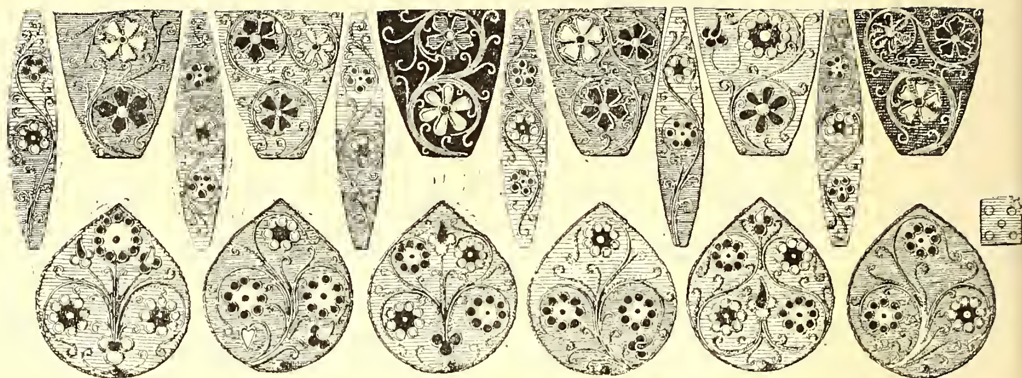
Nem véletlenség tehát, hogy ha Ragusa virágzási kora összetalál a mi hazai ötvösségünk egyik gyakori technikájának, a filigránmű virágzásával; csakúgy a mint nem véletlenség, hogy ugyanazon időben egész Dalmácziában s a mögötte lévő belföldön népiparrá válik a filigránmű egyszerűbb faja.

Ezek a főokok, a miért azt hiszem, hogy e tengeri város hozta nekünk a filigránmű sűrűbb divatját. De, hogy azelőtt ötvöseink ismerték-e vagy sem ezt a technikát, az ezzel a föltevéssel nincs eldöntve.

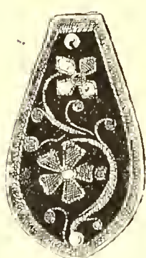
Azonban ha Ragusának e fontos hatását ötvösségünkre elismerem, előbbi fejtegetésem értelmében távolról sem hiszem, hogy a sodronyzománczot is Ragusából kaptuk. Ellenkezőleg azt hiszem, hogy a sodronyzománczot hazai ötvöseink találták föl a XIV. század végén vagy a XV. folyamatában.

Mivel bizonyítható, hogy a nevezett decorativ műgyakorlatot itt találták föl és miből magyarázható, hogy sem elébb, sem utóbb, de a középkor második felében keletkezett? Ha erre a kérdésre kielégítőleg válaszolhatunk, akkor a magyar sodronyos zomácz rejtélye meg van oldva.

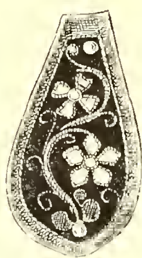
Hogy könnyebben megfelelhessünk reá, mint oly sokszor, ismét az 1884-ik évi ötvöskiállítás tapasztalataira utalunk, mert e kiállítás mindenki előtt hozzáférhető volt és mert szükség esetén leíró lajstromára hivatkozhatunk. E kiállításon a XIII—XIV. századi kelyheken nem egyszer találhattunk hasonló zománczokat mint a minők a XV. századbeli sodronyos zománczok közt vannak. Csakhogy a román- és átmenetü stylü kelyheken szerényebben, a gomb rotulusain és csak ritkán a lábfőn találkozunk vele. Vajjon a rotulusok ezen zomácza a zománczfajok iskolai osztályozásai közül melyikbe sorozandó, az közömbös lehet; annyi tény, hogy nem vésett aljú, de az is bizonyos, hogy még ke-

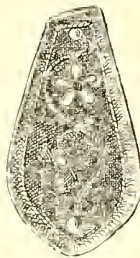
a—s.

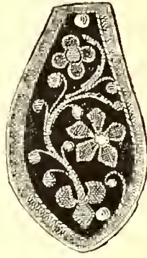
t.

u.

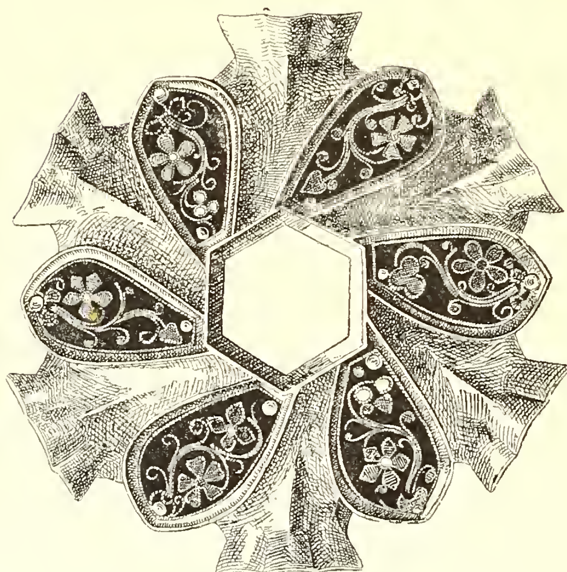
v.

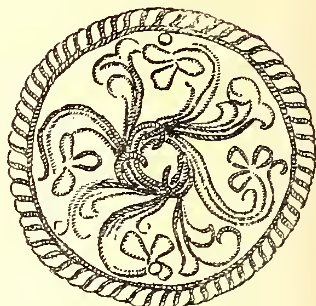
x.

y.

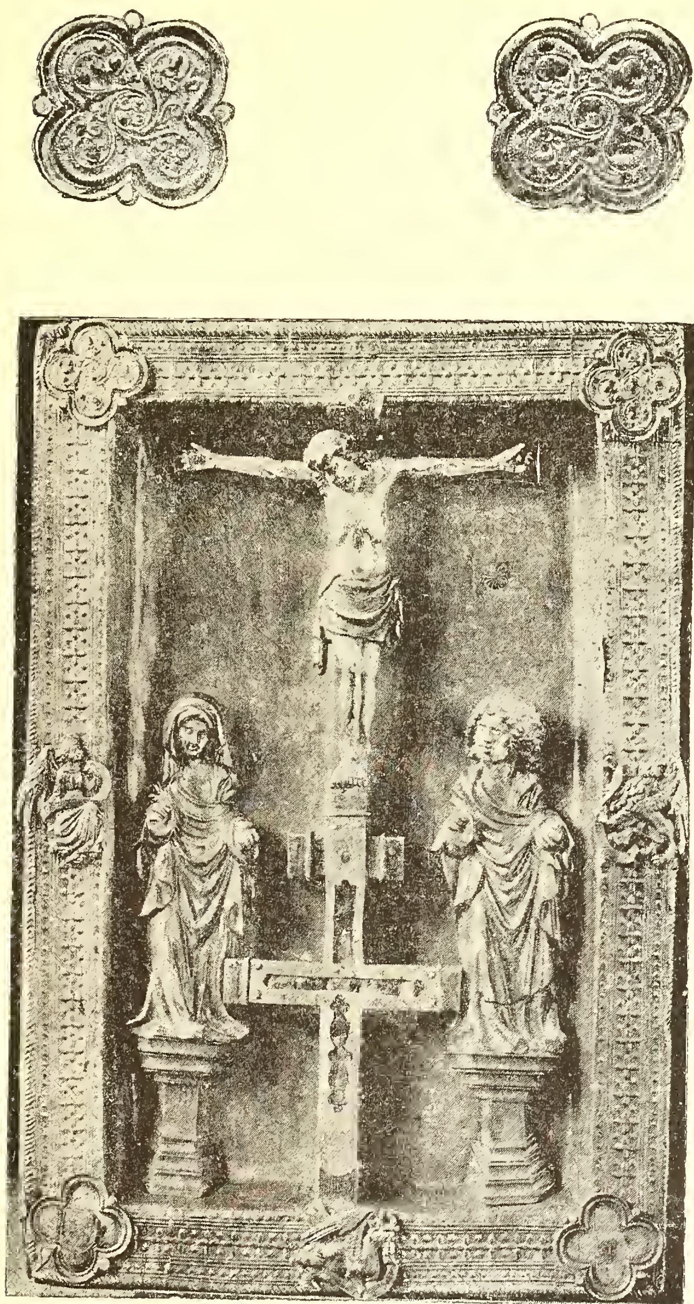

z.

aa.

IX. TÁBLA. KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NÖVÉNYMUSTRÁK. *a—s.* A POZSONYI FERENCZIEK KINCSTÁRÁBAN ŐRZÖTT PETHE-FÉLE KEHELY KUPPÁJÁRÓL ÉS LÁBÁRÓL; *t—z.* A N. MUZEUMBAN ŐRZÖTT KEHELY-GOMBRÓL; *aa.* A N. MUZEUMI NYÁRY-KEHELYRŐL.

X. TÁBLA. A NYITRAI EVANGELISTERIUM ÉS KÉT KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NŐVÉNYMUSTRA.

vésbé rekeszes zománcznak tekinthető, csak az az egy áll tisztán, hogy a rotulusokra rakott zománcz módjára készült a sodronyos zománcz is. Az ötvösök tehát hazánkban már a középkor korábbi szakaszában ismerték a zománcz készítését, és így nem meglepő, ha a XV. században alkalmazzák. A zománczgyakorlat sűrűbb alkalmazása pedig az ötvösség nagyszerű lendületével függ össze, mely ez iparművészeti ágat a XV. században országszerte érte.

Az ötvösség emelkedése és gyarapodása nem elszigetelt esemény hazánkban; összefügg az a nagy és u. n. kis művészetek intensivebb emelkedésével e korban. Csúcsíves templomaink legnagyobb része, melyeknek száma több százra megyen, a XIV. század végéről a XV. végéig épült. A templomi építkezések ily nagyszerű fokozásával mindazon iparágak, melyek az egyházzal összefüggnek, elsőtől az utolsóig, a kőfaragás, szobrászat, festés, himzés, szövés, érczöntés és ötvösség mind fokozottabb mértékben virágoznak mint azelőtt. A nagy kereslet mind szélesebb köröket vonzott ez ipari ágak felé, úgy, hogy a külföldi elemek mellett lassan-lassan a benszülött elem is tömegesebben érvényesült. Ez az oka a czéhek megállapításának és legkorábbi virágzásának hazánkban. Köztük az ötvös-czéhek emelkedtek legerősebben, mert az épitészek után ötvösökre volt legtöbb szükség.

Nem véletlenség, de természetszerű tünemény, hogy a hazai elem érvényesülésével mindazon iparágakban, melyekben a belföldiek nagyobb súlyra emelkedtek, újabb, hazai izlés kezd érvényesűlni, hogy a külföldről átszármazott mintakönyvek az ötvösök műhelyeiben lassan megváltoztak, kibővültek, népies, hazai motivumokkal gyarapodtak.

Ez a momentum, nézetünk szerint a sodronyos zománcz eredetének kérdésében a fődolog. Ez a technika hazai divatú *növénymustrákat* alkalmaz, ezen a jelenségen fordúl meg a probléma, erre kutatóink eddig nem elég ügyelettel voltak, ezt nem hangsúlyoztak eléggé.

A virágokat és bokrétákat, melyeket a XV. század ötvösei a kelyhek kuppáira és lábaira rajzolnak, hazánkban dívó motivumok. Magyar ember úton útfélen: a templomban az oltár-

kendőn, a városházán a tanácskozó asztalon, otthon ágyneműjén, asztalterítőjén, saját szűrjén, öltözetén láthatta. Ezeket a mustrákat színesen, a hogy kivarrva látta, reáhelyezte az idegen földről kapott merev góthikus támok, stylizált levélcsomók és monoton filigránműves mezők közé, s a színhatásokat a rég ismert zománczos anyagokkal ismételte.

Igy tehát a himzésben, faragásban, festésben széltében dívó mustrák a hazai mesterek útján érvényesült az ötvösségben, s így kapott az addiglan idegenszerű ötvösművészet sajátos honi zamatot.

Vajha az ötvöskiállításon és egyéb hazai kiállításokban fölismerték volna e hazai elemet a rendezők és fölhasználták volna az alkalmat, melyet a sok összegyűjtött hazai ötvösmű együttléte nyujtott, a sok száz hazai motivum összeállítására, akkor meggyőzőbb erővel, mint most néhány gyér mustrával, bebizonyíthatnók a hazai motivumok gazdag mustrakönyvével e XV. századi hazai izlés virágzását.*

Ha ezt szaktársaink el nem mulasztották volna, akkor bizonyára nem lett volna kénytelen Huszka, a nemzeti stylus buzgó kutatója, országszerte keresvén sajátos hazai mustrákat, fölkiáltani: «Hja! létezett valamikor a pogánykorban magyar izlés, de azután ismét elaludt, mig öt század múlva Erdélyben ismét fölébredt.»** Fölismerhette volna ily mustragyüjteményben, hogy

* Az ötvöskiállítási fényképek a külföldre is elvitték a középkori magyar sodronyos zománcz helyesebb ismeretét; meglehetős találóan jellemzi azt Molinier a «Gazette Archéologique»-ben (1884. 351 l.): «La technique de ces émaux est sensiblement différente de celle des émaux eloisonnés ou champlevés. Dans ces derniers, l'émail affleure toujours le bord du métal qui lui sert d'excipient; on sait que ce résultat s'obstenait après la cuisson par le polissage. Dans les émaux hongrois, les cloisons etant formés par des filigranes, il etait impossible de les polir; aussi les émaux sont-ils toujours un peu en creux.» Ezután De Linas után (La chasse de Gimel et les anciens monuments de l'émaillerie p. 129—131) azt kérdi: vajjon ez-e az, a mit a leltárak «opus transylvanicumnak» neveznek? Azt mondjuk reá, hogy a leltárak nem nevezik így. — A végén megjegyzi Molinier: «quoi qu'il en soit, il y a là une technique très particulière aux orfèvres hongrois qu'il est bon de signaler.» Ebben ismét igaza van; helyesebben ítélte meg a középkori sodronyos zománczunkat mint Bucher.

** Huszka a magyar díszítő mintákról közzétett műve bevezetésében; az általa összegyűjtött mustrák legtöbbje még a XVI. századig sem vezethető vissza.

számos rajza, melyet érdekes művében összeállított, csak kibővített és a kor megváltozott irányához képest némileg módosított, pompásabb combinatiókban folytatja és megújítja a korábbi századok traditióit. Az országos iparművészeti muzeumban is találunk (az úri himzések közt) rokon mustrákat a XVI. és XVII. századból, némelyeket közzé is tett Pulszky Károly (1878-ban)* avval a magyarázattal, hogy alighanem külföldi, keleti eredetűek. A zománczos művek segítségével a díszítő stylust visszafelé megtoldhatjuk egy százados gyakorlat tanuságaival.

Sőt elvétve bár, de mégis itt-ott nyomát találjuk e hasonizlésű virágos díszítésnek némely XIV. századi hazai ötvösművén, némely falfestményben és néha régibb himzések mintáiban.

Az ötvösség köréből legyen szabad az Anjouk korából, Nagy Lajos idejéből való lengyel czímeren, a heraldikus alakokat körülfutó levélghirlandra utalni. Az Aachenben őrzött becses ötvösmű rajzát az ötvösműkiállítás sikerült rajza szerint ismételjük (129. l.).

A falképeken található díszítmények közül csak két jól datálható példát idézhetünk a XIV. század végső évtizedeiből, a Rómer által leírt** martyánczi Aquila-féle festményekkel egykorú ablakbélések díszítményeiből. Aquila ugyan külföldi mester, de legénye, a kire szokás szerint e mellékes díszítések elkészítését bízta, bizonyára közkézen forgó mustrák után indúlt. A decorativ részleteket Rómer becses műve után ismételjük (a 127. lapon).

* Nevezetesen (a 6. és 7. lapon) három XVI. századi mustrát, melyről azt azt tartja Pulszky Károly, hogy félre nem ismerhető ezen díszítéseken a keleten Perzsia s a török birodalomban dívó styl befolyása. Ehhez a három mustrához hasonló mustrákat látott P. K. az 1877. évi deczember havában Kolozsvárott rendezett iparművészeti kiállításon, melyeknek legnagyobb és legbecsesebb részét gróf Karacsay Sándorné állította ki. Hasonló himzésekkel díszítvék azon kendők, melyeket az Illésházyak halotti képükön kezökben tartanak, s ugyanilyen kendőket találunk ábrázolva a szász királybirók sírkövein a XVI. és XVII. században a nagyszebeni egyházban. A XVI—XVII. századbeli ingósági leltárakban nagy helyet foglal az ily himzések leírása és itt figyelmeztet szerző egy az iparművészet történetére hazánkban fontos körülményre, hogy mig a képzőművészetek nálunk mindig szorosan a nyugoti fejlődést követik, s ennek folytán hatása alatt állanak, addig az öltözet, az ágy- és asztalnemű díszítése a XVI—XVIII. században erős keleti befolyásról tanuskodik. Hozzátehetjük már most, hogy ez eltérő jelleg már XV. század óta megvan és érvényesűl az öltözethez tartozó technikák körén kívül is — épen a himzésekből vett mustrák által.

** Magyar Rég. Emlékek. III. k., I. rész, 48. l.

XI. TÁBLA. A SZENT DOROTTYA HERMA ÉS SODRONYZOMÁNCZOS KORONÁJA A BOROSZLÓI MUZEUMBAN.

Nem ez értekezés keretébe tartozik, tovább fürkészni e sajátos növényornamentika eredetét.* Beérhetjük annak megállapításával, hogy az hazánkban mint közkeletű díszítési mód megvolt, mikor ötvösségünk a XV. század végén hazai erők tömeges közreműködése által oly bámulatos lendületet vett. Ötvöseink e közkedveltségű motivumok kútfejéből merítettek és a színesen hímzett mustrákat a maguk eszközeivel színes zománczokkal és ezüst fonállal helyesen átvitték saját tektonikus alkotásaikra és így jó izléssel megteremtettek egy érdekes ötvös-stylust, melyről aligha sejtették, hogy a XIX-dik század tudósai eredetén közel harmincz esztendeig fognak tünődni.

II. Az elmondottakból látjuk, hogy hazai középkori sodronyos emlékeinken egyik főmozzanat a sajátszerűen stylizált és alkalmazott növénymotivum, a miből önkényt következik, hogy e mustrák gyüjtése és összeállítása hazai ornamentikánk története szempontjából elsőrendü föladat.

Sajnos, hogy a különböző régészeti kiállítások rendezői és ismertetői e mustrák rajzban való lehető leghívebb közzétételére nem fektettek kellő súlyt, sőt még a nemzeti stylust kereső kutatóink figyelmét is kikerülhették középkori ornamentikánkra oly fontos ötvösségi mustráink.**

Pedig mióta 1859-ben Bock ismeretes értekezéseiben az első mustrákat részletrajzokban közzétette, számos alkalom volt ily mustrák gyüjtésére és közzétételére. 1873-ban a bécsi kiállítás magyar amateur osztályában tiz középkori magyar sodronyzománczú kehely volt kiállítva. A fényes műben, mely a kiállí-

* Pulszky Károly a XVI. és XVII. századbeli hazai mustrákról 1881-ben úgy értekezett, hogy azok byzanti eredetre mennek vissza (magy. népip. himzések, lásd «Iparművészet és styl» czímű értekezésében (Műv. Ipar, 1886, 197. l.) azt tartja, hogy azok XVI. századi németországi himzési könyvekben megtalálhatók, «nem egyebek ezek mint késő gót és renaissance elemek. Sőt egyes elemeket még sokkal régibb időkben is kinyomozhatunk.» — Dr. Krsnjavi a «Kroatische Revue» múlt évi folyamában (102—107.) a délszláv, orosz, német, skandináv és magyar népipari himzések és szövetek bizonyos motivumait, a gránátalmát, a tulipánt = lotost classikai eredetre vezeti vissza.

** Huszka, a többször idézett mű «a magyar diszítő styl» (1781. I. k.) érdemes szerzője, műve előszavában azt mondja, hogy a pogánykori magyarság stylusa meg-

tást megörökítette, sajnosan nélkülözzük a leirás mellett e kelyhek részletrajzait.

Pár évvel utóbb Budapesten az árvízkárosultak részére jótékony úri hölgyek szakférfiak segítségével egy pompásan sikerült műtörténeti kiállítást hoztak össze (1876), a mikor különösen az egyházi művek gazdag sora adott alkalmat Ipolyi terjedelmes tanulmányára a sodronyos zománczról. Ekkor ismét egy kedvező alkalom múlt el, a nélkül, hogy a meglehetős nagy számmal együtt lévő kelyhek díszítéseiről részletrajzok készültek volna. Sem a hiányos lajstrom, sem Ipolyi szakértői leírásai, sem a fényképes fölvételek nem pótolhatták e hiányt.

Kisebbszerű, de nem érdek nélküli volt a kolozsvári ötvösmű-kiállítás (1878-ban). Kérdjük, mi volt tudományos haszna? Még lajstromot sem mutathatunk föl, csak egy fényképes albumot, melynek hiányos fölvételei a legcsekélyebb tájékoztató szöveget nélkülözik.

Bekövetkezett azután 1884-ben a legfényesebb alkalom magyar ötvösségünk multjának tanulmányozására, a budapesti magyar ötvösmű-kiállítás, melynek befejezése után megjelent egy igen becses szakszerű lajstrom és három év óta egy fényes publicatio van folyamatban, melynek hivatása értékesíteni a kiállításon gyüjtött tudományos tapasztalatokat; százakra menő fényképes fölvételek apparatusa egészíti ki e becses kiadványokat.

A középkori sodronyos zománczú művek nagy sokasága képezte e kiállításnak hazai műtörténetünk szempontjából egyik legfontosabb alkotó részét. Vajha rendezői úgy használták volna föl a középkori ornamentika szempontjából e ritka alkalmat, a

szakadt és a XVI. században újra föléledt. Nyilván ezt jelentheti csak az a mondat: «a pogány magyar idők divatának a középkor által megszakított folytonossága.» Lásd a 8. lapon «A tatárpusztítás szakítá végét a nemzeti szellem e téren való működésének, s a XVI. századig nem igen van emlékünk, mely újra feléledéséről tenne bizonyságot.» Ime így nyilatkozik egy hazai szakirónk 1881-ben, a midőn igen kevés fáradtsággal megtudhatta volna, hogy van egy egész kis irodalom, mely most már közel két évtizede a *középkori* magyar ötvösműveken kereste és megtalálta a magyarhoni ornamentikát. Némi mentségére szolgálhat Huszkának, hogy ő ornamentális mustrákat keresett és keresése közben sodronyos zománczú kelyheink legtöbbször hiányos közzétételeiben a XV. századbeli érdekes mustrákat nem láthatta.

hogy lehetett volna és vajha a kelyhek párthái és párkányai mellett összegyűjtötték volna a százszámra kinálkozó sodronyos zománczú mustrákat.

És vajha fölismerték volna az ily mustragyűjtések fontosságát a budapesti és nürnbergi 1885-ik évi amateur-kiállításoknak rendezői!

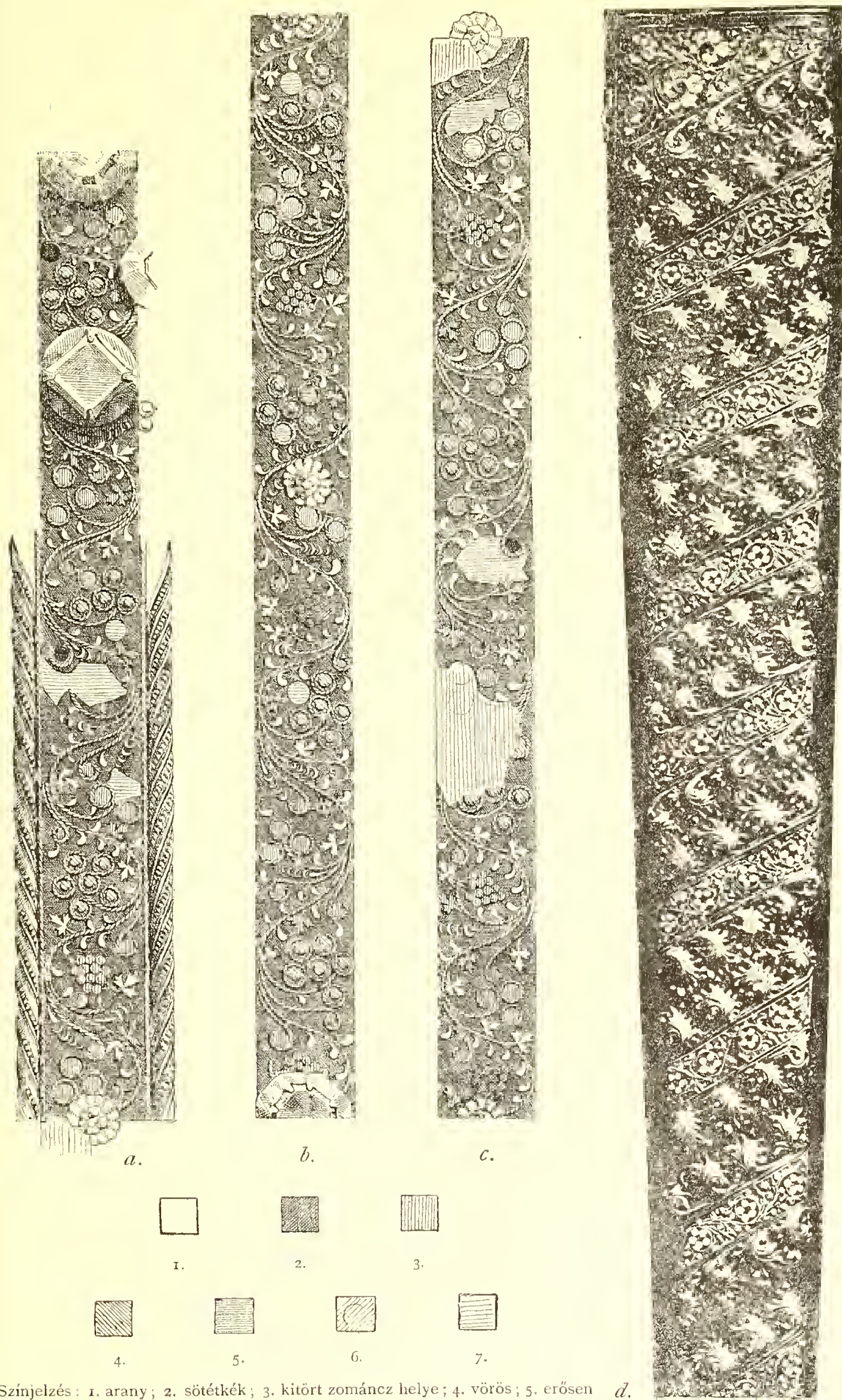
Ime mennyi alkalmunk volt alig másfél évtized lefolyása alatt előbbre vinni a sodronyos zománcz problemáját, melyről Ipolyi annak idején azt tartotta, hogy az «a magyarországi régészet legfontosabb, de egyszersmind legkényesebb föladatai közé» tartozik.

Kétségtelen, hogy műtörténetünk érdekében ezt a munkát el kell végeznünk, bár mily áldozattal járjon, mivel annyi kedvező alkalmat létesítésére elszalasztottunk. Hogy ez könnyebben megtörténhessék, összeállítom itt az előttem ismeretes középkori sodronyzománczú művek lajstromát és megtoldom a sorozatot néhánynyal, melyeket irodalmunk eddig még nem vett számba.

Az első ily fajta összeállítást Pulszky Károly kisérlette meg 1881-ben, akkori czikkéből mintegy 27 emlékről értesültünk. Azóta a kiállításokon s egyéb úton tudomásunkra jutott példányokkal együtt a középkori sodronyos zománczú emlékek száma már 54 darabra tehető, s ezekről adunk most rövid áttekintést.

A) BELFÖLDÖN.

1. *Alsó-Szalók.* A r. k. plébánia templomban XV. (?) századból való kehely; látta és ismertetni fogja dr. Tergina Gyula.
2. *Bars-Szent-Kereszt. Kehely* a XV. század végéről a bars szent-kereszti egyházban; említi Ipolyi Századok 1876. 517. és 547. — Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18.; leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 77. l. 44. sz. — Színnyomatban megjelent Pulszky-Radisics: Ötvösművészet remekei 65—66. l. a kupa aljáról és a lábáról adunk három részletrajzot V. táblán.
3. *Beszterczebánya. Kehely* a plébánia templomban; említi Ipolyi Századok 1876. 517. és 545.; Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18. Leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajstr. 103—104. l. 102. sz.
4. *Beszterczebánya. Feszület;* XVI. száz. a város birtokában. — Leírta Ipolyi Arnold Századok 1876. 518.; említi Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 17. l. Leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajstroma 65. l. 14. sz.

Színjelzés: 1. arany; 2. sötétkék; 3. kitört zománcz helye; 4. vörös; 5. erősen kidomborodó fehér; 6. zöld; 7. vöröses.

XII. TÁBLA. *a—c.* KÖZÉPKORI SODRONYOS ZOMÁNCZÚ VIRÁG-GHIRLAND A BOROSZLÓI DOROTTYA HERMA KORONÁJÁNAK ALSÓ PÁRKÁNYÁN; *d.* A DREZDAI KARDHÜVELYEN.

5. *Budapest* n. muzeum. *Nyáry Pál*-féle kehely, b. Révay Ferencz adománya, leírta Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 11—15., képét és részlet-rajzokat u. o. II—IV. táblán; említi Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 91. l. 79. sz. az Értesítőben megjelent képmelléklettel. Sokkal sikerültebb képe réz-fénynyomatban jelent meg legújabban Pulszky-Radisics díszművében: Ötvösműv. remekei 123—124. l. Egy részlet-rajzot az Arch. Ért.-ből itt közlünk, lásd IX. táblán *aa*.
6. *Budapest* nemzeti muzeum. *Georg Rong*-féle kehely a XV. századból. Leírta Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18—19. l. két részlet-rajzzal; köriratát megfejtette Rómer Flóris Arch. Ért. XIV. k. 221—224. l. A VII. táblán *a—f.* alatt adjuk a kupa alján lévő sodronyos zománczú lapok részlet-rajzait. Leírta Pulszky Károly az Ötvös kiáll. lajst. 87. l. 65. sz. — Legutóbb megjelent réz-fénynyomatú képe: Pulszky-Radisics Ötvösműv. remekei 123—124. l.
7. *Kehely-gombja* n. muzeumban. Említi Pulszky Károly XIV. 19., adjuk az ide mellékelt IX. táblán *t—z.* alatt a gomb felső nézetét s az alsó mezők részlet-rajzait. Az előforduló színek: fehér, fekete (?), vörös, zöld, sötét viola, kék (türkisz színű); említi Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajst. 92. l. 81. sz.
8. *Cserépfalva. Kehely* a XV. századból; a cserépfalvi ref. egyház tulajdona; leírta Czobor Béla Arch. Ért. Új folyam VII. k. 163—165. l. Fénykép után készült horganyedzésű képét l. az I. táblán. A zománczos mezők sodronyos virágainak rajzai közel járnak a Pethe-féle kehely rajzaihoz l. a II. táblát.
9. *Esztergom. Súky Benedek-féle kehely;* a székesegyházi kincstárban a XV. század első feléből; hamis név alatt leírták *Bock* Jahrb. d. k. k. Centr. Com. III. k. 110. l.; *Henszlman* M. Műeml. II. k. II. r. 184. l. — *Ipolyi* Századok 1876. 511. és 548. l. említi Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 17. l. — *Dankó* leírta és fényképét adja. Magyarország ezen legremekebb középkori kelyhét legpontosabban írta le és határozta meg a rajta lévő körirat helyes elolvasása által Czobor Béla Egyházművészeti Lap II. 1881. 180—184. l. 246—250. l. és 278—281. l. és az esztergomi főegyház kincstára 6—8. lap fényképpel. A kuppán és a szárán lévő zománczos részlekből egyet-egyet közlünk, VI. tábla *c.* és VIII. tábla *c.*
10. *Esztergom. Széchenyi Dénes-féle kehely* (1440—1465.) az esztergomi főegyházi kincstárban. — Leírta *Bock* Jahrb. d. k. k. Centr. Com. III. k. 144. rézmetszettel és talpából vett részlet fametszetével. — *Henszlman* Magyar Rég. Eml. III. k. II. r. 184. ismétli e rajzokat. — Említi e kelyhet *Ipolyi* Bud. Szemle V. 234 és Századok 1876. 511. és 547. l.; említi Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 17. — Közli a kehely jól sikerült fényképét szöveg kísértében Dankó József. Pontos leírását adta Czobor Béla Egyházműv. Lap IV. k. 1883. 304—310, és 353—358. a többször közölt fametszettel. — Adjuk itt a Beszédes-féle fölvétel fölhasználásával a híres kehely horganyedzésű képét, mely tanuságot tehet arról, hogy mennyire nem felel meg a többször ismételt bécsi rézmetszet. Lásd a III. táblát.
11. *Esztergom. Szakolczai kehely;* a székesegyházi kincstárban. Említék Ipolyi Arnold Századok 1876. 511. és 547.; Pulszky Károly Arch. Ért. XIV.

17. l.; leírta és fényképét közzétette Dankó József; ismertette fényképpel Czobor Béla az esztergomi főegyház kincstára 20. l. Adjuk kosarát VI. tábla *b*.

12. *Galgócz. Bakacs-féle kehely* XVI. száz. gróf Erdődy Ferencz tulajdona; leírta Pulszky Károly Ötv. kiáll. lajstr. 77. l. 45. a czímer részlet-rajzával és a kehely kicsided képével. Legújabban megjelent a kehely réznyomatú képe Pulszky-Radisics Ötvösműv. remekei IX. füzetének 3—4. lapjai mellett; szerzők azt tartják róla, hogy ez a kehely «mintegy typusát képezi a sodrony-zománczos magyar kehelynek». E kehely sem nem a legszebb, sem nem a legrégibb ily fajta mű lévén, e nyilatkozatra valószínűleg ugyanaz a körülmény bírhatta szerzőket, melyet ez értekezés első részében említettünk a zománczos sodronymű és a filigránmű különböző természetéről, e külömbség ezen a kelyhen legszembetűnőbben tapasztalható. Egy részletet a kuppáról és száráról közlünk rajzban; VI. táblán *c*. és VIII. táblán *d*. alatt.

13. *Győr. Szent László hermája* XV. (?) századból a székesegyházban. — Leírta Ipolyi Arnold. Arch. Közl. III. k. 70—99. kőnyomattal. Ugyancsak I. A. Századok 1876. — Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 17. l. — Ö. L. II. 42. l. 15. sz. két rajzzal. — Az Ötvösművesség remekeiben rézmetszet.

14. *Győr. Telegdy-Czapi-féle kehely* a XV. századból a székesegyházban. Leírta Pulszky Károly az Ötvös kiáll. lajstromában 84. l. 58. sz. czímerrajzzal; képe megjelent Pulszky-Radisics Ötvösműv. remekei 93—94. lapja mellett. A kehely szára valószínűleg abból az időből való, a melyből a Telegdy Borbála és Czapi Zsuzsanna-féle fölirat, t. i. 1550-ből.

15. *Győr. Kehely* a székesegyházban. Említik Ipolyi Századok 1876. 515.; Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18.; leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 82. l. 54. szám.

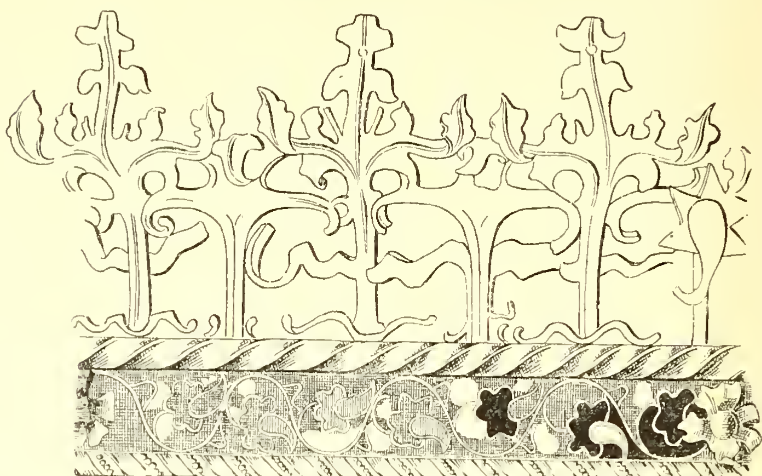
16. *Gyulafejérvár. Kehely* a beszterczei kincsből XV. század; a gyulafejérvári székesegyházban. Leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 100—101. l. 95. szám.

17. *Gyulafejérvár. Kehely* a XV. századból; a beszterczei kincsből; a gyulafejérvári székesegyházban; leírta Pulszky Károly Ötv. kiáll. lajstr. 102. l. 99. sz. — A kuppa egyik mezejének részlet-rajzát adjuk VII. táblán *h*. P. K. leírása szerint «az alap rózsaszín vízfesték; a gumó, levelek s három szirmú virágok két alsó szirma, áttetsző sötét zöld, a harmadik szirom s a többi virágoké át nem látszó fehér, a hatszirmú virágok közege és a három szirmúak töve át nem látszó vörös.»

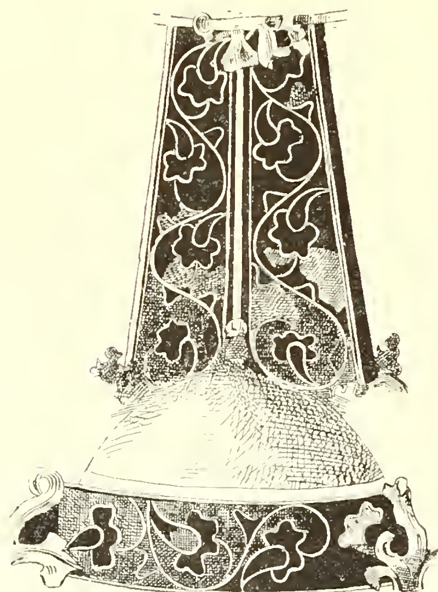
18. *Gyulafejérvár. Kehely* a XV. századból a beszterczei kincsből; a gyulafejérvári székesegyházban; leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 101. l. 96. szám.

19. *Gyulafejérvár. Kehely* a XV. századból a püspöki székesegyházban; leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 483. l. 55. szám. A kuppa egyik mezejéről részlet-rajzot közlünk VII. táblán *g*. Pulszky Károly szerint «áttetsző sötét kék alapon áttetsző sötét zöld zománczos három szirom és két levél, a három sziromból három fehér átlátszatlan fehér zománczos virág nő ki.»

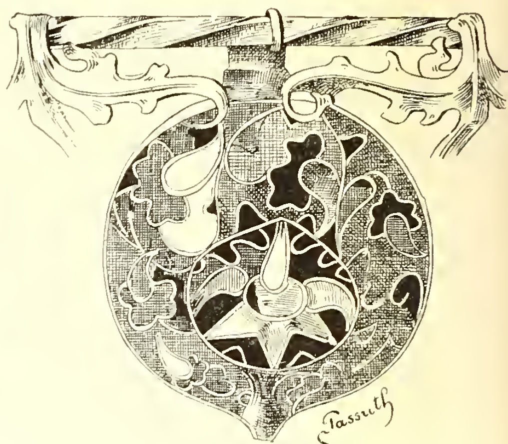
20. *Karlócza.* Födeles serleg a XVI. századból; Angelics Germán patriarcha állította ki; leírta Radisics Jenő Ötvös kiáll. lajstr. III. terem. 22. l. 2. sz. Adunk két részlet-rajzot a középső övről és töviről. VII. tábla *d.*, *e.*

a.

b.

c.

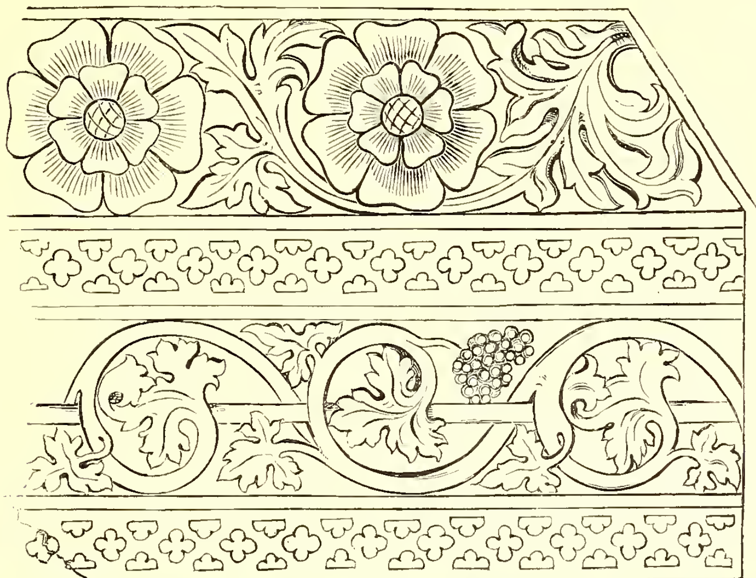
XIII. TÁBLA. SODRONYOS ZOMÁNCZÚ NÖVÉNYMUSTRÁK A NÉMETUJVÁRI MÁTYÁS-BILLIKOMRÓL. *a.* A KORONAPÁRKÁNYON; *b.* A LÁBON; *c.* A KUPPÁN.

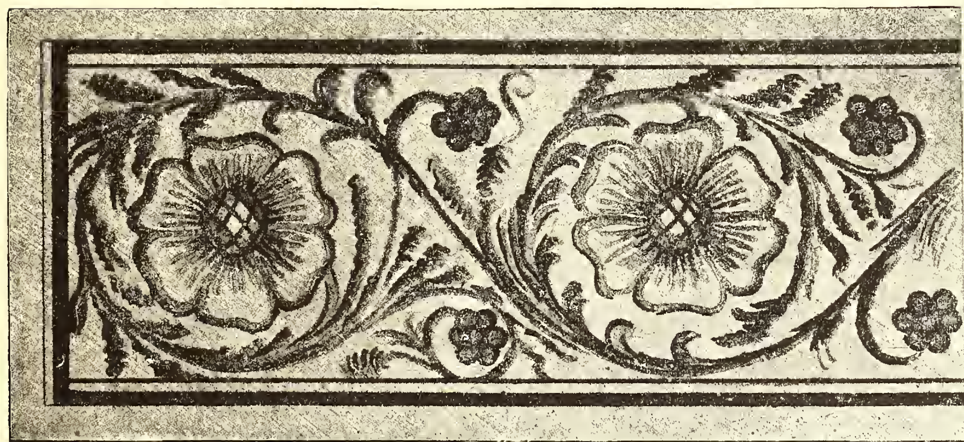
21. *Kassa. Kehely* a XV. századból; a kassai székesegyházban; leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 82. l. 53. sz.

22. *Marosvásárhely. Kehely* a marosvásárhelyi nagyobb ref. templomban. Leirta Pulszky Károly Arch. Ért. XIII. 259. fametszetét közli Arch. Ért. XIV.

12. l.; újabban is leírta Pulszky Károly Ötvös kiállítási lajstr. 87. l. 66. szám.

23. *Nyitra.* Evangelisterium XVI. (?) századbeli sodronyos zománczú díszítésekkel. A nyitrai székesegyházban. Leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr.

XIV. TÁBLA. XIV. SZÁZADI NÖVÉNYMUSTRÁK A MARTYÁNCZI TEMPLOMBAN.

34. l. 1. sz. a rajta lévő czímer rajzával. Két felső sarkában, (később reá erősített ?) négyes karély van, a rajtuk lévő zománcz-színek Pulszky Károly szerint: «át nem látszó sötét kék alapon három szirmú át nem látszó sötét vörös virágok»; adjuk horganyedzésű rajzáta X. táblán.

24. *Nyitra. Arany kehely;* a székesegyházban; leírta Pulszky Károly Ötvös

kiáll. lajstr. 71. l. 35. szám. A kuppájáról, gombjáról és lábáról VI. táblán *a.* és VIII. táblán *a., f.* adunk mustrát.

25. *Nyitra. (?) Kehely* a XV. századból, megújítva 1882-ben; Wenczell Ferencz tulajdona Nyitrán (?) Leírta Ötvös kiáll. lajstr. Pulszky Károly 99. l. 92. sz. a rajta lévő mester-czímer rajzával.

26. *Poprád. Kehely* a XV. századból a Szent Egyed r. k. egyházban. Említik Ipolyi Századok 1876. 514. és 545. l. Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18. l.; leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 89. l. 71. sz. a nodus fölíratának rajzával.

27. *Pozsony. Egri kehely* XV. századból a Szent-Ferencziek pozsonyi rendházában. Leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 75. l. 39. sz. a fölíratok részletrajzával. Adjuk fénykép után a kosár horganyedzésű képét VI. tábla *d.*

28. *Pozsony. Pethe László-féle kehely* 1516-ból; a pozsonyi ferencziek kincstárában; említik Ipolyi Századok 1876. 520. és 548.; Pulszky Károly Arch. Értesítő XIV. 18. Leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 106—107. l. 110. szám. A sodronyos zománczú mezők részletrajzaival melyeket ismétlünk IX. tábla *a—s.* Legújabban színnyomatban jelent meg a kehely: Pulszky-Radisics Ötvös műv. remekei 5—6. l.

29. *Pozsony. Telegdy-féle kehely* a pozsonyi Ferencziek kincstárában; említik Ipolyi Századok 1876. 519. és 547.; Ipolyi Budapesti Szemle V. 234. Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18.

30. *Pozsony. Kehely* a XV. századból; a pozsonyi székesegyházban. Leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 96—97. l. 87. sz.

31. *Somorja. Kehely* a XV. századból; a somorjai r. k. templomban, rajzát készítette Könyöki József; láttam a műemlékek orsz. bizottságának rajzkészletében.

32. *Szatmár. Kehely* a XV. századból; a szatmári r. k. plébánia templomban. Leírta az Ötvösmű-kiáll. lajstromában Pulszky Károly 90—91. l. 76. sz. rajzát legújabban közzétették Pulszky-Radisics az Ötvösműv. remekei 93—94. lapja mellett. A kehely nodusa XVIII. századi, a szár körüli pántok sem egykorúak, csak a kupa és talp egyidőből való.

33. *Szent-Márton. (?)* Kruesz Krizosztom-féle megújított kehely Szent-Mártonban? Röviden leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajstr. 109. l. 119. sz.

34. *Szepesváralja. Kehely* a szepesi székesegyházban. Említik Ipolyi Századok 1876. 514. és 518. és Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18. — Ugyanazonos-e avval az újított XV. századbeli kehelylyel mely Császka György püspök neve alatt ki volt állítva az 1884. évi Ötvösmű-kiállitáson? leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajstr. 97. l. 89. sz.

35. *Szepesváralja. Pethe Márton-féle kehely* a XV. századból a szepesi székesegyházban; említik Ipolyi Századok 1876. 514. és 548. és Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18.; leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstr. 81—82. l. 52. szám, a czímer rajzával, a czímer mellett a kehely egykori tulajdonosának kezdő betűi M(artinus) P(ethe) D(e) H(etes) AR(chiepiscopus) CO(locensis) élt a XVI. század végén.

36. *Szepesváralja. Kehely* XVI. század elejéről a szepesi székesegyházban; említik

Ipolyi Századok 1876. 514. és 548. és Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18. — Leírta Pulszky Károly Ötvös kiáll. lajstromában 73—74. l. 37. sz. néhány czímer és fölirat részlet-rajzával és az egész kehely kicsided képével. — Színnyomatban megjelent Pulszky-Radisics Ötvösműv. remekei 105—106. lapja mellett, a szerzők szerint «e kehely kikerülte az 1876-ik évi kiállítás rendezőinek figyelmét» — ez szemrehányásalig illetheti a rendezőket, Henszlmant és Bubicsot, mert az 1876-ik évi «műemlék és történelmi emlék-kiállítás» lajstromában 1014. szám alatt *gal megjelölve találjuk e kehely rövid jellemzését.

37. *Szepesváralja. Pethő Márton-féle kehely* a szepesi székesegyházban. Említik Ipolyi Századok 1876. 514. és 545. l.; Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 18. sz.

38. *Trencsén. Kehely* a XV. századból; a trencséni r. k. templomban; leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajstr. 90. l. 71. szám a rajta lévő czimerrajzával.

39. *Trencsén. Kehely* a XV-ik századból a trencséni r. k. egyházban; leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiállítási lajstr. 89. l. 72. sz. a rajta lévő czímerrajzával.

40. *Teper-féle kehely* a XV. századból, Teper László tulajdona; leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajstr. 84—85. l. 59. sz.

41. *Zágráb. Kehely* a XV-ik századból (?), a zágrábi főegyházi kincstárban; látta Karl Weiss, lsd. Mitth. der k. k. Central-commission VI. köt. 46. lapján.

LENGYEL CZÍMER AZ AACHENI FŐEGYHÁZ NAGY LAJOS-FÉLE KINCSEI KÖZT; XIV. SZÁZADI NÖVÉNY-GHIRLANDDAL.

42. *Zólyom.* R. k. plébánia templomban kehely, «Mátyás királyféle kehely» látta és ismertetni fogja dr. Tergina Gyula.

B) KÜLFÖLDÖN.

1. *Aachen. Kehely* a XV. századból; Aachenben, a székesegyházi kincstárban. Leírta Pulszky Károly Ötvösmű-kiáll. lajstr. 86—87. l. 64. sz.
2. *Boroszló. Korona a Szent Dorottya hermáján*, a boroszlói muzeumban. Említi Pulszky Károly Arch. Értesítő XIV. 17. l.; leírása hibás. A sodronyos zománczú szalag nem a herma talapzatán vonul végig, de a korona alján és a zománczos szinek részben mások, mint a minőt említ. Adjuk az ide-

csatolt XI. táblán az eredeti fénykép után készített horganyedzést és adjuk a XII. táblán a sodronyos zománczú szalag kiterített rajzát. A korona XV. századi munka és eredetileg nem volt a herma fején. 1526-ban már mint a Dorottya-templom tulajdona került a boroszlói archivumba s innen a muzeumba ; leírta hiányosan Kalesse Führer durch die Sammlungen des Mus. Schles. Alterth. 1883. 17. l. nagyon gyöngén rajzolt képmelléklettel.

3. *Drezda. Kard hüvelye* a XV. századból, a dresdai tört. muzeumban ; fénykép után adjuk ábráját a XII. táblán. A hüvelyben lévő kard gombján egyik oldalon a cseh oroszlán, másikon a lengyel sas van előállitva. A kard korábbinak látszik mint a hüvelye ; láttam és értekeztem róla a rég. társulatban 1879-ben ; leirását adja Deák Farkas «Századok» 1880. évf. 670—677 lapján.

4. *Ebenfurt. Kehely* a XV. századból Ebenfurtban. Leírta Weiss Mitth. d. k. k. Central-Com. VI. k. 46. l. említi Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. k. 19. l. Karl Weiss a kelyhet 1861-ben a bécsi rég. társulat műemlék-kiállításán látta és az idézett helyen ezeket mondja róla : «Einen Kelch mit prachtvoller Filigranarbeit und zwar in jener geschmackvollen Ausstattung wie ich sie an mehreren Kelchen der Domschätze zu Agram, Gran und Pressburg und überhaupt nur in Ungarn angetroffen hatte, lieferte die Pfarrkirche zu Ebenfurth. Nr. 434.»

5. *Grosslobming. Kehely* a XV. század második feléből. Grosslobming (Stiria) névszerint említette Karl Weiss Mittheil. der k. k. Central-Com. VI. k. 270. l. említi Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 19.

6. *Klosterneuburg. Kehely* a XV. századból Klosterneuburgban a főapátságban ; leírta Weiss Mitth. d. k. k. Central-Com. VI. k. 270. l. fametszettel ; említi Pulszky Károly Arch. Értesítő XIV. k. 19. l. A «Mitth.» szerint kicsiben adja a rajzot Otte Handbuch der Kirch-Kunstarchæologie 1868. 173. l. 69. szám. — A bécsi Mitth. dúczát egész nagyságban adta a kehely leírása mellett Czobor Béla Egyházműv. Lapok 188. lapján. Hasonlatosságát a beszterczebányai kehely díszítéseivel már Ipolyi említette Századok 1876. 545. l. Összehasonlítottam a klosterneuburgi kehely sokszor kiadott rajzát a beszterczebányai kehely fényképeivel és azt találtam, hogy a rajzok eltérnek egymástól.

7. *Krakó. Kehely* a XV. századból a krakói székesegyház kincstárában. Említi Essenwein a krakói műemlékekről irt művében ; említi Arch. Ért. XIV. 19. lapján Pulszky Károly.

8. *Krakó. Kehely* a XV. századból, fényképét láttam a germanisches muzeum rajzgyűjteményében Nürnbergben.

9. *Krakó. Kehely* XV. századi, fényképét láttam a germanisches muzeum rajzgyüjteményében. Essenwein a krakói középkoru műemlékekről közzétett művében a krakói kelyheket ismerteti, azt tartja, hogy ezeket németek készitették Lengyelországban és azt hiszi, hogy a kelyheket ékítő szines anyag nem igazi üveggé égetett zománcz anyag.

10. *Prága. Kehely* a XV. századból ; találták 1871. márczius 18-ikán Prágában most a Szent Vitus egyháza kincstárában ; leírta Benesch Mitth. der k. k.

Central-Com. XVII. k. 4. l.; említi Pulszky Károly Arch. Ért. XIV. 19. Benesch leírásából kiemeljük a kehely talpára vonatkozó következő érdekes passust: «Die sechs Blätter steigen in scharfen Biegungen sich allmälig verjüngend, gegen die Mitte zu auf. Eine höchst zarte Filigranarbeit aus feinem Silberdraht-Geflechte deckt diese Blattflächen, deren Grund blau emaillirt ist.»

11. *Wiener-Neustadt. Mátyás király-féle billikom*, XV. századból, Német-Újhelyen. Leírta Lind Mitth. d. k. k. Central-Com. 1873. XVIII. k. 159. l. nem kielégítő fametszettel; 8. sz. «grosser Pokal aus vergoldetem Silber. Am Fusse und am Deckel, der eine Krone bildet sowie an der Schale, welche theils mit in einander greifenden Buckeln besetzt sind, selbst findet sich

BOKRÉTA HÍMZETT VÁSZONKENDŐRŐL A XVI. (?) SZÁZADBÓL AZ ESZTERGOMI FŐTEMPLOMBAN; (LÁSD DANKÓ «ESZTERGOMI KINCST.» XLVII. TÁBLA).

aufgelegtes Blumenwerk, mit Email geschmückt und frei gearbeitetes Blattwerk in höchst geschmackvoller Weise. Auf der Spitze des 14″ hohen Deckels ein knieender Mann mit einem Wappenschildchen. Dieses mustergiltige Meisterwerk der Goldschmiedekunst dürfte im XV. Jahrhundert entstanden und soll ein Geschenk des ungarischen Königs Matthias Corvinus an diese Stadt (Német-Újhely) sein». Sodronyos-zománczú díszítés van a födél alsó szegélyén, a billikom hólyagos kihajlásain, a csésze tövén, a szárán és a talpa oldalán. Mind e helyeken ugyanegy mustra van csekély változatokkal fölhasználva. A Lind-féle fametszeten e motivum nem vehető ki tisztán, azért fénykép után itt néhány részlet-rajzot adunk XIII. táblán. A szép billikom sikerült olajfestményű képét látni a n. muzeum képtárában II. terem.

Hampel József.

A BÁCSKAI U. N. RÓMAI SÁNCZOK.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY).*

Áttérve most már azon sáncz leírására, melyet eddig a kis római sáncz folytatásának tekintettek, megjegyzem, hogy magam belőle semmit sem láttam és így róla szólva, csak a térkép adataira szorítkozom.

E sáncz a nagy római sáncz azon pontjához, hol ezt a *Jegriskabara* metszi, tehát az ezen lévő hídhoz éjszak felé körülbelől 1 kilom. távolságban, de nyugotra a nagy sánczhoz kezdődik, és eleinte 6 km.-nyire éjszak felé egészen egyenes vonalban huzódik *T. Földvár* határszéléig. Innen kissé nyugat felé hajolva a Ferencz-csatornáig folytatódik s e körívnek hossza 5 km. E szakasz alsó része a *Földvár-Temerin* közti útig részben már el van szántva, de annál épebb a következő, ezen úttól a *Földvár-Turia* közti útig; e darabon, 2.5 km. hosszaságra, megvan még az árok is, és pedig kelet felé, a Tisza felé, tehát ugyanazon az oldalon, melyen a *Kiszácz* határában lévő sáncznál. A «Nagyjárás» nevezetű dülő, melyen a sáncz még ily ép állapotban megvan, legelőnek van használva és nem szántóföldnek s innen van, hogy a sáncz itt nincsen leszántva.

A Ferencz-csatorna éjszaki partjától felfelé egészen a *Csík-völgyig* szakadatlanul követhetni a sánczot, habár itt sincs meg eredeti alakjában. Iránya csekély elhajlással egyenes, csak felső vége felé az «*Ugar Földek*» és «*Járásföldek*» között kissé szabálytalan. Az egész szakasznak, mely az ó-becsei szállásokhoz keletre, az ó-becsei határba esik, 17·5 km. hosszú és végződik a Csík-völgyhez délre vagy fél km. távolságban. Az árok ugyan nincsen meg az egész szakasz hosszában a térképen, de hogy itt is megvolt és pedig úgy, mint elébb láttuk, a keleti oldalon, az abból tünik ki, hogy a «*Marhajárás*» nevű dülő nyugoti szélén, a *Vojnovic* szállás közelében, vagy háromnegyed km. hosszaságban csak az árok van meg; de folytatólag, körülbelől 600 m. hosszaságban a sáncz az árokkal együtt. De különben is, csaknem egész hosszában a sáncz nyugoti lejtője kevésbbé meredeknek, illetőleg kevésbbé magasnak van feltüntetve a térképen, ellenben a keleti lejtő vagy általában meredekebbnek, magasabbnak. vagy csakis ez látható a nyugoti nélkül, a miből hasonlóképen azt kell következtetni, hogy az árok ott volt, a hol a lejtő menetelesebb, tehát a keleti oldalon.

A sáncznak egész hossza az adott méretek szerint a *Jegriskabarától* a *Csík-völgyig* 29 km. körül van. Ez aránylag csekélynek lát-

* Az első közleményt l. Arch. Ért. kötet 19. l.

szik, ha az elébb leírt sáncz hosszával összehasonlítjuk. Nagyobb, illetőleg hosszabb e sáncz azok véleménye szerint, kik azt állítják, hogy nem a Csík-ér, hanem a *Körös-érig* terjed, s így az u. n. *Orompartok* mellett ezekkel és a Tiszával párhuzamosan huzodik. E szakasznak hossza lenne 30 km., és ilyen terjedelmes védműről csak fel lehetne tenni, hogy legalább itt-ott maradt egy kis darab belőle, és hogy azon tisztek, kik e táj felmérésével foglalkoztak, valamit csak észrevettek volna belőle, — ezek pedig semmit sem láttak; de épen azért, mert jelenleg nincsen semmi nyoma a sáncznak a *Csík-ér* és *Körös-ér* között, nem is lehetett e tájon soha. Azt pedig nem lehet nézetem ellen felhozni, hogy a szóban forgó sánczot a Tisza áradásai tették tönkre, mert nem tette tönkre ama sánczot sem, mely a Csík-érhez délre esik. Ugyan azt mondhatni a földművelés, a szántás hatására nézve is; ha ama déli sánczok nem tüntek el egészen az eke hatása alatt, akkor a *Csik-Körös-ér* között sem tünt volna el egészen, ha valaha létezett volna. De talán még több a bizonyíték a mellett, hogy e sáncz sohasem is létezett. Azt csak egy szóval említem meg, hogy az «Orompartokon», tehát a Tisza ártere fölött vagy 10 m. magasságban, az áradás hatása nem érezhető, tehát az esetleg régebben itt létezett sánczra hatással nem lehetett. Magát pedig az orompartot sáncznak tartani, az annyit tenne, mint a Tisza medréről azt állítani, hogy azt emberek ásták. De a folyó árterét tekintve, mégis találunk bizonyítékot e sáncz létezése ellen. Nevezetesen *Moholytól* nyugat felé húzódik egy kilom. szélességben egészen az orompartig, a helység legelője, melyen az eke nem igen okozott változást; tovább Adától éjsz. azután szintén nyugoti irányban «*Felső tehénjárás*» elnevezés alatt szintén az orompartig érő legelőt találunk, végre *Zentától* délnyugot felé szintén mocsáros legelő vagy két km. szélességben húzódik a nevezett partig. Ezeknél fel kell tennünk, hogy az eke működésének hiánya okvetlenül megmentette volna a sánczot, ha lett volna ott, a mint megmentette máshol, p. o. az ó-becsei «*Marhajárás*» nevű legelő szélén lévő sáncznak és ároknak egy részét. De a hol nem volt mit megmenteni, ott nem is maradhatott semmi.

Az eddig leírt két sáncznál sokkal fontosabb a *harmadik* bácskai sáncz, azon oknál fogva, mert sokkal jobb állapotban van amazoknál, valamint azért is, mert általában római sáncznak tartották és tartják mai nap is. Ehhez hozzájárul még azon körülmény is, hogy az árok egész hosszában megvan a sáncz nyugoti oldalán.

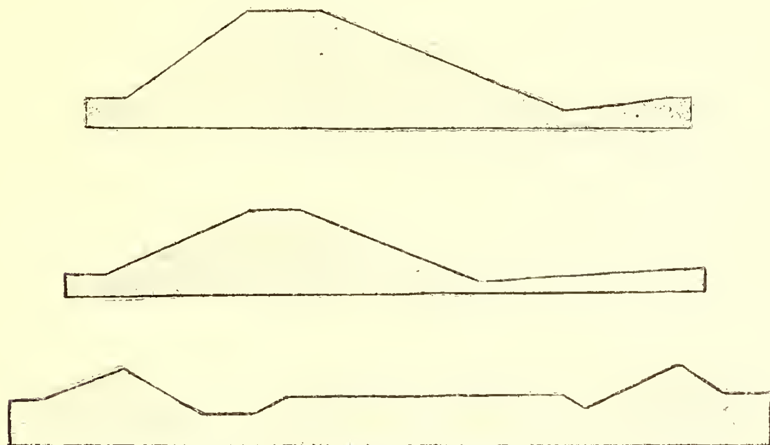
A katonai térkép szerint e sáncz Ujvidékhez éjszakkeletre, egyenes irányban öt km., kocsi úton pedig — nagy kerülőn — nyolcz km.-nyi távolságban, az ujvidéki rét (Neusatzer Ried) éjszaki szélén kezdődik; és így is van, a mint személyesen meggyőződhettem a rajz helyességéről. De az a kérdés merül fel, a midőn a sáncz végpontjáról szólunk,

valjon nem terjedt-e régebben lejebb dél felé. Erre a kérdésre Marsigli adja a feleletet; szerinte, a mint rajza mutatja, (Danub. Pann. Moes. II. 6 l.) a sáncznak alsó végét képezte egy földvár, melynek szélessége 25 öl, hossza 60 öl volt; neve *Csenej.* A «Csenej» nevezetű domb meg van még most is, hossza 600 m., szélessége 200 m. körül. E domb azonban nem esik a sánczczal egy vonalba, azaz nem olyan a fekvése, hogy a sáncz egyenes irányban odáig húzódhatott volna; annak mostani végpontjához épen nyugotra van, csaknem 4 km. távolságban, úgy hogy ha valaha a Csenejig ért a sáncz, akkor a mostani végpontja körül vagy 100 foknyi szöget képezve kanyarodott nyugot felé. De ha ez így lett volna, akkor e hatalmas sáncznak az újvidéki réttől a Csenejig terjedő területen nyoma maradt volna. Más, sem Csenej sem más néven nevezendő domb pedig nincsen Ujvidék körül, tehát Marsigli nem is tévedhetett a névre nézve. De ha a névre nézve nem tévedett, akkor okvetlenül tévedt a sáncz kiterjedésére nézve; mert mindent tekintetbe véve, csak azt állíthatjuk, hogy a sáncz sohasem kanyarodott Ujvidék táján nyugotnak, hanem körülbelől ott volt a vége, a hol az most is van. Erre a következtetésre, illetőleg Marsigli adatának helyreigazítására már a sáncz jelenlegi állapota is feljogosít bennünket, de ezen helyreigazítás egy Marsigli idejéből való, de nem tőle eredő hiteles rajz által igazoltatik. E rajz a bécsi cs. k. Kriegsarchivban őriztetik és Savoyai Eugenius a törökök ellen viselt háborúra vonatkozik (L. Feldzüge des H. Eug. v. Sav. I, 2-hez IV. számú melléklet). Ezen azt látjuk, hogy a sáncz egy mocsárig (Marast) ér és pedig akként, hogy alaosonyabb itt a sáncz, mint feljebb, épen úgy, mint tényleg most is van. Ama mocsárban sziget is van, a mai *Vutkovics* sziget; megvan ama rajzon a mai *Kriegsinsel* is. A *Csenejnek* azonban semmi nyoma sincsen, de nem is lehet. Ha a sáncz mai állapota nem győzi meg az embert arról, hogy Marsigli tévedett, akkor ezen egykorú rajz biztosan megteszi a hatását.

Ezek szerint az a való, hogy a n. római sáncznak vége nem a Csenejnél volt, hanem azon Dunaszakadéknál, melynek most «rét» a neve.

Az egész sáncz, melynek iránya általában é. é. k., a részletekben mégis csekély eltérést tüntet fel ezen iránytól. A sáncz vonala két ponton változik, habár igen kevéssé, először 2·5 km. távolságban a végpontjától, azon a ponton, a hol egyike a táborhelyeknek van, melyekről későben lesz szó; továbbá ettől 7 km.-nyire. Az első ponton kissé keletre hajlik, a másodikon ismét nyugotnak, az eredeti irányba. Az első szakasznak tehát hossza 2·5 km., a másodiknak 7 km., ettől a *gospodincei* kenderáztatóig, a hol félbe szakad, valamivel kevesebb 5 kilometernél, továbbá a *Jegriska-baráig*, valamivel több 3 kilométernél, végre innen a t. *földvári* Alsó-rétig 8 kilom. úgy, hogy egész hossza 26 kilométerre tehető.

Felső vége Marsigli szerint (i. h.) ép úgy, mint alsó vége földvárra támaszkodott, melyet ezen író adatai és rajzai szerint a mai T.-Földvár táján kell keresni. De miután az alsó várra nézve meggyőződtünk arról, hogy Marsigli nem megbízható, szabad azzal a gyanupörrel élni, hogy a felső várra nézve is nem úgy áll a dolog, a mint Marsigli adja elibénk. Azt ugyan nem fogja senki sem kétségbe vonni, hogy Földvár egy földvártól vette nevét, és az is bizonyos, hogy e földvár a mai helység területén keresendő — hogy hol, azt talán ki tudja deríteni a részletes, helyszinén tett kutatás vagy talán ki is derítette. Az azonban tény, hogy a mai Földvár fekvése nem felel meg Marsigli rajzának; szerinte «Veldvár» csaknem közvetlenül a Tisza partján terült el éjszak-déli irányban, a mai Földvár a Ferencz-csatorna partján épült és keleti széle körülbelől 2 km.-nyire távolságban van a Tisza partjához; közte

és a folyó között van az «Alsó rét», a melynek niveauja 7 m.-rel alacsonyabb, a helység niveaujánál. Azt mondhatni erre, hogy a Tisza régebben közvetlenül a helység mellett folyt el, a mit egyelőre nem akarunk kétségbe vonni; de ha ezt megengedjük is, mégis megmarad az a nehézség, hogy Marsigli szerint egész Földvár körül terült el a mocsár, ez pedig képtelenség, mert a város határa dél és nyugot felé sohasem volt mocsáros.

Ehhez járul még az is, hogy a sáncz iránya nem Földvár felé vezet, hanem «*Alsó rét*» déli szélén át a Tisza partja irányába. Ha azt feltesszük, hogy a folyó hajdan a helységhez ért, akkor a sáncz semmi esetre sem érhette ezt, ha pedig azt állítjuk, hogy Marsigli idejében is körülbelől olyan volt az a tájék, mint jelenleg, akkor a sáncz mostani vége az akkori vége is egyszersmind; a mocsaras rétbe sohasem létezhetett ilyen földhányás.

Ezek szerint tehát kétségbe kell vonnunk Marsigli azon állítását, hogy a sáncz éjszaki vége Földvárt érte és ez íróval szemben a természeti viszonyoknak megfelelőnek azt tartjuk, hogy az «Alsó rét»-nek déli szélénél vége a sáncznak.

Marsigli felemlíti azt is, hogy a sáncz 72 helyen meg van szaszakadva, hogy tehát ennyi «nyilással» bír. E nyilások természetesen megvannak még most és megvannak a térképen is, habár csekélyebb számban, megjelölve; sőt ama régi rajz, melyről feljebb szóltam, szintén több kisebb darabból állónak ábrázolja e sánczot. Ez azonban nemcsak ezen nagy római sáncznál fordul elő, hanem az u. n. kis római sáncznál is, a mint azt Rómer s más feljegyezte (i. h.) és magam is tapasztalhattam *Rácz Militicstől* felfelé egészen *Pr. Sz. Ivánig*. Ezt csak ezen a helyen tartottam szükségesnek megemlíteni, mivel az közös tulajdonsága a kis és nagy sáncznak.

Marsigli arról is tesz említést, hogy a sáncznak keleti lejtőjén félkör alaku bevágások és pedig szám szerint 53 létezett; nem akarom kétségbe vonni ez állítás helyességét, de annyit mégis fel kell említeni, hogy ilyen bevágásoknak nyomát nem vettem észre sehol, pedig vagy 3 kilom. hosszú részét a sáncznak volt alkalmam megvizsgálni. A helyett azt láttam, hogy a sáncz maga nem tökéletesen egyenes vonalban húzódik, hanem kissé kigyózó alakban; de ezen csekély eltérés az egyenes vonaltól nem mondható «félkör alaku bevágásnak». Figyelemre méltó azonban azon körülmény, hogy a sáncz a *gospodincei* kenderáztató közelében félkör alakot mutat, és pedig befelé, kelet felé; ezen félkör alakban a sáncz előttiároknak is van része. De ha léteztek is ama félköz alakú bevágások, azoknak aligha az lehetett a rendeltetésök, hogy «ezekben a harczosok az .strom idején csoportokba osztva őrködtek s talán az ellenség rongálására és visszaüzésére szolgáló catapulták és balisták is itt valának felállítva», (Dudás 68. l.) és azért helyesebb e részben Marsiglival tartani, a ki azt mondja: «quarum usum . . . plane ignoro».

A mi a sáncz keresztmetszetét, tehát méreteit illeti, arra nézve meggyőződhettem arról, hogy azon emberi kéz nem változtatott. — A meddig a sánczon vagy a sáncz mellett mehettem és azon kívül, a meddig a sánczon végig nézhettem, se szántás, se ültetés nyomát nem vettem észre, a minthogy a dülők sem mennek keresztül rajta, mint a másik két sánczon. Lejtői be vannak gyepesedve és a nyugoti oldalt, a merre az árok van, épen ezen árok védte és védi jelenleg is az eke ellen. *Gospodince* felett azonban a Jegriska-barától több helyen a dülő utak metszik a sánczot, de hogy minő hatással vannak ez utak annak alakjára, az nem mondhatom. Nem hiszem azonban, hogy a változtatás itt is nagy lehet, mert különben már az árok annyira be

volna töltve, mint helylyel-közzel a másik két sáncznál és a térképen sem volna oly pontosan és határozottan megjelölve. Azért méltán csodálkozhatom, hogy Dudás, a ki 1882-ben tekintette meg a sáncznak Járek és Gospodince közti részét, azt állítja, hogy e helyen «a védmű teljes reconstructiója még képzeletben is alig lehetséges», sőt hogy «mint utólag értesültünk, a sáncz egész vonala a legkevésbbé sincs ma már jobb dispositióban az általunk szemlélt résznél». De egyenesen tagadni kell Dudásnak azon állítása helyességét, «hogy szakszerű kutatást csak nagy nehezen lehetne eszközölni», mert a szakszerű kutatást egy mérő szalag segítségével igen könnyen eszközölhettem; legfeljebb, hogy a por és a forróság szolgálhatott akadályúl. Sőt azt mondhatom, hogy több szavahihető embertől, a kik a sánczot igen jól ismerik, azt hallottam, hogy Temerin vidékén, tehát épen Gospodince körül igen magas a sáncz, sokkal magasabb, mint Ujvidék táján és ezt annál is inkább hajlandó vagyok elhinni, mert eme faluhoz nyugotra a sánczig nincs is szántóföld, vagy legalább még nem volt ezelőtt egy néhány évvel, hanem rét és ennélfogva az eke és ültetés nem tehetett nagy kárt a sánczban.

De általában azt kell szem előtt tartani, hogy vajmi nehéz dolog az ekét egy 40—45 fok alatt akár felfelé, akár lefelé, akár vízszintes irányban vezetni és azért nem is hihető, hogy másutt a sánczot egyre szántják. Szántják bizony ott, a hol lehet; de a hol a lejtő meredeksége és magassága nem engedi, ott bizony nem szántják. A n. r. sánczot pedig csak azon idő óta támadhatta meg az eke, a mióta a törökök innen eltávoztak, tehát Savoyai Eugenius hadjárata óta, mert a fentemlített rajzon a sánczhoz keletre azt olvassuk: *Heyden*, a mi nyilván azt mutatja, hogy ama hadjárat idejében még nem volt itt szántóföld.

A sáncz keresztmetszetét Marsigli is adja olyan formán, mintha ő a sánczot közvetlenül a felhányása után mérte volna; az ő rajzában a sáncz és árok szélei oly épek, élesek, a mint azt csakis közvetlenül a munka befejezése után láthatni; jelenleg azonban az nem úgy van, és így a sáncz teteje sem egészen sík, hanem kétfelé kissé lejtős, az árok feneke sem tökéletes sík, hanem teknyő alakú. Ezen változásnak tehát azóta kellett végbe menni, mióta Marsigli a sánczot felmérte, és ez magában véve nem lehetetlen, mert 200 év alatt bizony akármilyen földhányást kivetközteti eredeti alakjából az időjárás befolyása. Ezen tehát nem lehetne csodálkozni, de annál inkább azon, hogy Marsigli idejéig, tehát több mint egy évezreden keresztül a sáncz megmaradt eredeti alakjában, és csak a következő két évszázadon keresztül hatott reá az időjárás. Ez képtelenség s azért azt kell feltennünk, hogy Marsigli nem adta a sáncz állapotának megfelelő, hanem idealis rajzot,

vagy hogy többet látott a sánczon, mint a mi valósággal volt rajta és talán többet is rajzolt, mint a mennyit látott. — De nézzük az adatait.

A sáncz alsó szélessége 20 lépés (passus euntis), magassága 10 l., tetejének (koronájának) szélessége kb. 5 l., az árok szélessége felől 20 l., fenekén 7 l., mélysége is ennyi, és ezek szerint, miután mind a sáncz, mind az árok lejtői 45'-nyi szöget képeznek, — a sáncz keleti lejtője 13 l., a nyugoti árokfenékig 21 l., az árok nyugoti lejtője 11 l. vagyis az első 29·5 láb = 9·34 m., a második 52·5' = 16·62 m., a harmadik 27·8' = 8·71 m. Magam két helyen mértem meg a sánczot; az egyik helyen a kel. lejtője 5·30 m., a nyug. az árokfenékig 13 m. és az árok nyug. lejtője 10·3 m.; a másik helyen a számok ezek: 9·5 m., 9 m., 8·6 m.; megjegyzem azonban, hogy az árok nyug. lejtője sokkal kevésbé meredek, mint a hogy azt Mars. rajzolta; a sáncz tetejének szélessége az első helyen 5 m., a másik helyen 1·3 m. Megmérhettem volna még akár hány helyen, de miután láttam, hogy a mérésnek csak akkor volna igazán értelme, ha minden 10 vagy 20 m.-nyi közben megteszem, elegendőnek tartottam épen egy-két helyen meggyőződni a sáncz méreteiről. Mert az a szabálytalanság, mely itt a részletekben látható, arra a gondolatra vezetett, hogy az meg volt elejétől fogva, és hogy ezt nem emberi kéz pusztítása okozta. Hiszen oly földhányás, mely minden részleteiben előre meghatározott, pontos méretek szerint készül és pedig ugyanazon anyagból egész hosszában, az a természeti erők hatása alatt okvetlenül egyforma változásnak van alávetve, a hol pedig a változás nem egyenletes, ott azt kell feltenni, hogy maga a földhányás sem készült egyforma, pontosan egyező méretek szerint. *Fröhlich Róbert.*

KÖZÉPKORI BRONZTÁL A N. MUZEUMBAN.*

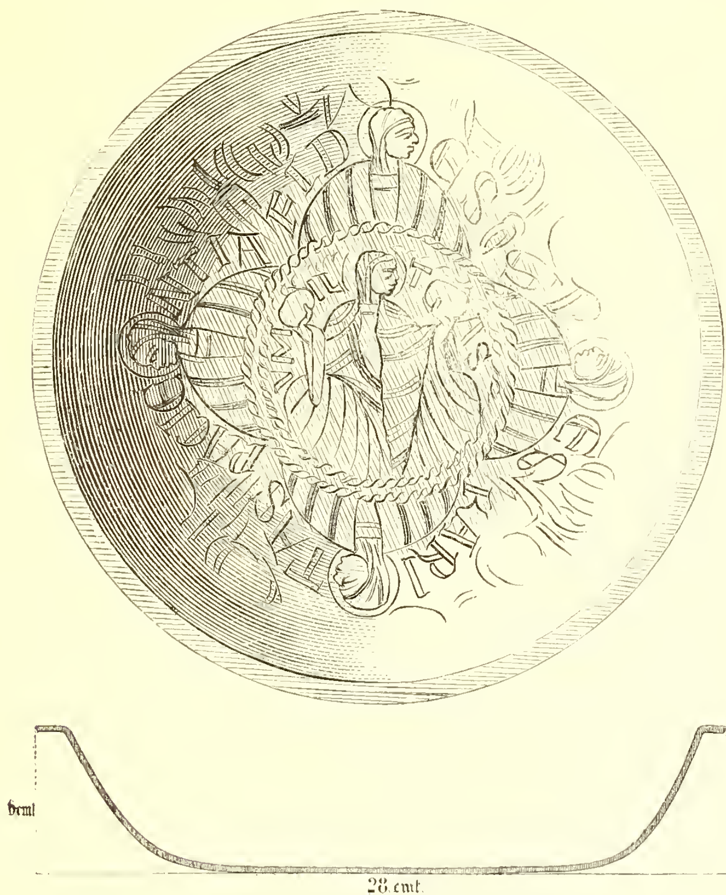
A bronztálat, melylyel itt foglalkozni akarunk, legelőször 1869-ben mutatta be Rómer F. Ferencz e folyóirat korábbi évfolyamának I. kötetében.** Már akkor idézhetett Rómer két hasonló tálat, melyeknek egyike Stadeban, másika Pöddesben találtatott. Azóta más helyeken is akadtak bronztálak, melyek a n. muzeumival rokonságban vannak s azért indokoltnak látszik, hogy az összes ismert rokon emlékeket újólag áttekintsük. Legsürűbben épen az utóbbi években jutottunk hasonló tálak tudomására.

A sort megnyitja dr. Wings tálja *Aachenban*, melyre az Orsolya-

* A jelen czikk eredetijét kérésünkre Dr. Theodor Frimmel, a bécsi cs. kir. régiséggyüjtemények egyik tudós tisztviselője volt szíves az Arch. Értesítő számára megirni. *A szerkesztő.*

** Arch. Értesítő 1869. I. kötet 23. lap.

legenda köréből vett előállítások vannak vésve.[1] Egy más tál van *Trierben*;[2] ezt az irgalmas samaritanus parabolájából való képsor diszíti. A harmadikat a *xanteni* főtemplom sekrestyéjében őrzik; rajta a középen jelképes alakot látunk (Sapientia), ettől jobbra János, balra Pál áll és a három alakot hat bibliai személy veszi körül. *Párisban* a Cabinet des médailles 1886-ban fölötte érdekes tálat vett meg, melyet a Statius-féle Achilleisből való bevésett előállítások diszítenek.[3]

1885-ben *Gentben* találtak négy bronztálat, mely körülbelül a XIII. századból való, most a genti muzeumban őrzik.[4] Kettő közülök

[1] Az aacheni, trieri és xanteni tál leirása megjelent a Jahrb. des Ver. von Alterthsfreunden im Rheinlande 1883. évi 75. füzetében 54. s k. l. Aldenkirchen ismertette.

[2] A trieri tálat ugyanazon folyóirat korábbi 69. füzetében ismertette Hettner; a trieri tálra nézve vesd össze Revue de l'art chretien 1886. 77. l.

[3] A tál előbb ismeretlen volt; 1886-ban láttam jelen helyén; azóta képmellékletekkel közzétette M. Prou a «Gazette archéologique»-ben.

[4] Közzétette őket le baron Jean Bethune a Revue de l'art chretien 1886. évi folyamában, találták 1885-ben.

rokon a budapesti példánynyal, nevezetesen az, melyet kiadója M. C. baron J. Béthune «bassin des vices»-nek nevez, átmérője 0·29 méter, magassága 0·065 m., középen jelképes ülő alak, szélén hat mellkép, bekeretelt mezőkben hat fölirat három bűnt nevez meg, a szavak megcsonkítvák, az írás balfelé járó Capitäll-betükből áll és igen durva kivitelű. A másik genti tálat, mely itt szempontunkból fontos, az ismertető b. Bethune «bassin des vertus»nek keresztelte. Ezen a tálon hasonló elrendezésű erények vannak jelképezve, a föliratok is hasonló idomúak és a tál arányai is összevágók.

A harmadik és negyedik genti tálon emberi alakok nincsenek, csak diszítmények és négy madár, s azért reánk nézve csekélyebb a jelentőségük.

Van ugyanott még egy ötödik tál töredéke, de azt Bethune nem jellemzi részletesebben. Ellenben említ b. Bethune ugyane czikkében egy vésett tálat a *müncheni* nemzeti muzeumból. E tál szélét négy fénykörös női alak foglalja el, a mellettük olvasható föliratok: «Fides, Patientia, Spes, Caritas», megadják a szükséges magyarázatot. Közepett «Humilitas» alakját szemléljük és a külső szelvényekben gyöngén bevésett föliratok olvashatók, kétszer áll «Odium—Dolus» és kétszer «Peccatum—Dolus» és «Malitia—Dolus».

Ugyancsak a múlt évben, mióta az ilyen fajta tálak szélesebb kör tudomására jutottak, még egy hasonló tálat ismertettek a bécsi műemlékbizottság közleményeiben.[1] Ez a tál Scheffler Károly bécsi gyüjtő tulajdona. A tálon Sámson történetéből nyolcz jelenetet, a szélen fönmaradó szelvényekben pedig állati idomokat szemlélünk, vízszintes, keskeny szélét a gyöngyverő ponczczal diszítették; a tál átmérője 0·45 m., magassága 0·09 m.

Ugyanazon értekezésben czikkiró említ egy kisebb tálat, mely *Herrenhausenban*[2] van és leír egy *königsbergi* tálat.[3] A leírás szerint a tál 12. vagy 13. századbeli készítmény. Közepén durván bevésett női alak látszik VERA föliratal. Körülötte négy félalak van elhelyezve, Idolatria, Invidia, Ira és Luxuria föliratal. A tál fölfelé szélesedő oldalán durván vésett levél- és virágdiszítmények között többször olvasható Dolus, Odium, Inclitum; minde föliratok határozatlan Capitäll-betükkel selejtesen bevésettek; vízszintes szélén gyöngyverő ponczczal bevert

[1] Mittheilungen der k. k. Centralcommission 1886. 11. és k. l. és CXXXI. l.

[2] E tál leirását nem bírom.

[3] A königsbergi tálat csak a mainzi központi germán múzeumban készült igen jó gipsmásolatból ismerem. E múzeum igazgatója Dr. L. Lindenschmit szíves volt megirni, hogy a tál eredetije Königsbergben a Prussia egyesület gyüjteményében van; találták a promborki várhegyen a rassenburgi kerületben keleti Poroszországban.

diszítmények. A mennyire a tál arányaira emlékszem, inkább a genti edényekét közelítik, mint a bécsiéit.

A czikkem kezdetén említett *stadei* bronztálon [1] az 1819-ben megjelent ismertetés szerint a következő előállításokkal van diszítve. Középén, körben koronás alak ül, mely mindegyik kezében almát látszik tartani, körirata Superbia, körülötte négy mellkép van elhelyezve, IDOlatia (idolatria), ANdia (invidia), Ira, Luxuntia (luxuria) körirattal . . . . a széle közelében, a fejek közt négyszer ismétlődik ODCIC, DOCIC, DOCIC «bizonytalan, hogy szavak-e vagy sziglák».[2] Az írást czikkiró Capitäll-írásnak mondja.

A *pöddesi* tálon[3] a következő alakok fordulnak elé: középen női alak, mely két gömbölyű tárgyat tart; körirata bizonytalan. A szélén mellképek SPES, (I)RA(?), INVES (invidia), IDΘLATRIA körirattal. A külső körben koszorúban többször ismétlődnek e szavak DOLVS és ODIVM. A széle gyöngyverő ponczczal látszik diszítve.

Az összefüggés kedvéért a n. muzeumbeli bronztálat is kell újból röviden leirnom, idezárjuk a Rómer czikke mellett megjelent rajzot és a kissé szabálytalan idomú tál keresztmetszetét.

Középen látjuk az alázatosság személyesítését (h)VMILITAS, mely félig fölemelt kezeiben kerek tárgyat tart. Körülötte szabályos sorban női mellképek látszanak, mindegyik fölirattal SPES, KARITAS, PACIENTIA, FIDES. Ez alakok mindig párosával, mindegyik pár egymás felé forduló arczczal jelentkeznek; a tál átmérője 0·28 méter, magassága 0·07 m.

A tálat a n. muzeum régi készletében Rómer fedezte föl, eredete bizonytalan, de valószínüleg belföldi származású.

A budapesti tál apró eltérésektől eltekintve, megegyezik a müncheniével. Hogy a muzeumi példány szélén nem láthatók ugyanazon föliratok, mint a münchenin (Odium, Dolus stb.), azt eléggé megfejti sajnos föntartási állapota. Tudjuk Rómer elbeszéléséből, minő fáradságába került neki Mr. Franks-sal együtt a tál fölületén évszázadokon át képződött rozsdarétegeket lefejteni, valószinű tehát, hogy a szélén

[1] A stadei tál leirása megjelent a «göttingische gelehrte Anzeigen» 1819. évi okt. 4. számában 1585. lap.

[2] Nem hiszem, hogy e furcsa feliratokban sziglák rejlenek, hanem inkább eltorzított szavaknak nézem, melyeket az irás mesterségében járatlan kézműves vésett bele. Hasonló értelmetlenségeket már az antik edényeken és a középkorban oly gyakran tapasztalhatók, hogy biztosra vehető, hogy itt sziglákról nem lehet szó. A jelen esetben az értelmetlenűl összerakott betük a következő szavak eltorzításából származhatnak: ODium, DOlus, InCLitum. E három szóval már a königsbergi tálon találkoztunk, a két első a pöddessi és a müncheni tálon olvashatók.

[3] A pöddesi tál a dorparti esth tudós társaság közleményeiben jelent meg 1849-ben. E kötet nem lévén jelenleg kezem ügyében, Rómer leirását közlöm.

is ily réteg föd még be némely alakokat és föliratokat és hogy ott talán a jellemző gyöngyverő ponczú diszítmények is megvoltak.

Az egész fölsorolt emlékkészletből tehát a budapesti tál legközelebb áll a münchenihez; a hasonlatosság foka szerint következnek ezután a pöddesi, stadei és königsbergi tálak. Már valamivel távolabbi a rokonsága a genti tálakkal és csak általános stilistikus összefüggés van közte és a bécsi, aacheni, trieri és xanteni tálak közt.

Daczára annak, hogy most már meglehetős tekintélyes számmal állanak rendelkezésünkre e vésett diszítésű tálak s módunkban van közöttük apróra menő összehasonlításokat tenni, mégis fönakadunk egynémely kérdés tekintetében, mely e tálak körül fölmerül. Ilyenek a származásuk és hajdani rendeltetésük iránti kérdések. Valjon egyházi szertartásnál szolgáltak p. o. keresztségnél, vagy alamizsna gyüjtésére használták, avagy a házi készlethez tartoztak?

Ez idő szerint nem válaszolhatunk határozottan e kérdőpontokra. A mit a genti és pöddesi leletekről tudunk, a házi rendeltetés mellett szólna, a mit már Rómer is föltételezett. A pöddesi tál ugyanis állítólag három más hasonló tállal és jelentékeny számú tányérral együtt találtatott. Gentben is a négy tál s egy ötödiknek töredéke együtt került elé. E leletek tehát arra engednek következtetni, hogy itt középkori asztalkészlet van előttünk, sőt a mennyiben egyeseknél, mint a stadei tálon is, aranyozás nyomai láthatók, ünnepies toroknál használt készletekhez tartoztak a tálak. Ily világi rendeltetésük inkább föltehető, mint az, hogy nagyobb tál és számos kisebb tányér valamely egyházban szertartási czélra szolgált volna, a mi nem látszik megegyezni középkori lithurgiáról való fogalmainkkal. Hasonlókép alig szolgált egyházi czélra a párisi tál pogány jeleneteivel. Másrészt azonban talán épen a rajta lévő különös ábrák miatt, a melyeknek értelme a nagy többség előtt érthetetlen rejtély volt, látszhatott ily használatra alkalmasnak. A bécsi tálnak, Sámson miatt, szintén nem tulajdonítható elég biztosan egyházi jelleg; Bethune e részben arra utal, hogy Sámson a zsidók nemzeti hőse és e miatt véli kizárandónak egyházi rendeltetését. Azonban nincs kizárva a lehetőség, hogy a bécsi tál teljesen elkopott középső mezejét speciális keresztény jelenet foglalta el, melyhez azután az ó-testamentumi hős tettei olyfajta analogiát képeztek, minőket a középkori ó- és új-testamentomi parallel előállításoknál oly gyakran tapasztalunk.

Végül a trieri, aacheni és xanteni tálaknál minden erőlködés nélkül tételezhető föl egyházi rendeltetés.

Egyébiránt nem czélunk ezuttal a vésett bronztálak hajdani rendeltetése kérdését megoldani; megelégszünk azzal, hogy az eddig ismert példányok bemutatása által a további kutatásokat előmozdítsuk és ösztönözzük.

Keletkezésük történetét illetőleg is csak néhány előleges észrevételt koczkáztatok. Nagy időbeli távolság különíti el őket az ó-keleti bronztálaktól és mégis mennyi a hasonlatosság a két emléksorozat között! Összehasonlítás végett legyen szabad a British museum ninivehi bronztáljaira utalni, melyeket annak idején Layard ásott ki és tett közzé.* Nem véletlenség és nemcsak az egyforma rendeltetés, mint asztalkészlet, fejtheti meg, hogy némelykor az idom különösen a keresztmetszetben oly hasonló, máskor meg a bevésett idomok stylusa oly rokon. E részben ajánlom a bécsi Scheffler-féle tál madáralakjainak összehasonlítását a Layard-féle egyik edény madaraival (Layardnál a 62. táblán). Arra is figyeljünk, hogy ez ó-keleti edényeken egyszerű szallagfonadék, zsinegdísz szolgál keretül, mit hasonlókép a budapesti tálon tapasztalunk és a mi Rómer leírása szerint a pöddesi tálon is észlelhető. Talán nem tévedünk, ha a Scheffler-féle tálon az állatoknak egymással való szembe állításában is, hosszú úton a középkorba átment ősi keleti tradicziót tételezünk föl.

Minő úton jutottak ezen és hasonló stylistikus sajátszerüségek a ninivehi tálakból a nyugati világ XII—XIII. századi vésett bronztálaihoz, arra nézve tartózkodom ezuttal föltételes magyarázatoktól. A keresztes hadjáratok a maguk korának műtörténetére nézve sokat, de nem mindent fejtenek meg, mindig tekintetbe veendő ama lassúbb és hosszabb úton átszármazott hatás, melyet Rómán, Byzantiumon és sok egyéb művészi központon keresztül a kelet a nyugati középkorra gyakorolt.

Egyelőre csak annyit jegyzek meg befejezésül, hogy az itt tárgyalt középkori tálak idomára a classikus ó-korban sem keresünk hiába mintákat.

Bécs, 1887 február havában. *Dr. Theodor Frimmel.*

LEONE LEONI MAGYAR ÉRDEKŰ MŰVEI.

Leone Leoni és fia Pompeo Leoniról Párisban nemrég egy díszmű jelent meg,** melyben Eugène Plon gazdag képes mellékletek kiséretében a XVI. század e két jeles művészének tevékenységéről kimerítő képet nyújt. Plon műve reánk nézve is bír érdekkel, mert a két olasz művész több magyar fejedelemasszony arczvonásait örökítette meg és valószínű, hogy Castaldi, I. Ferdinand híres hadvezérének egyik emlékérme is L. Leonitól való.

* «A second series of the monuments of Niniveh». Plates 57. at 68.

** Les maîtres italiens au service de la maison d'Autriche. Leone Leoni sculpteur de Charles Quint et Pompeo Leoni sculpteur de Philippe II. par Eugène Plon. Eaux fortes de Paul le Rat. Paris. Librairie Plon. 1887.

Leone Leoni 1500-ban vagy 1509-ben Arezzoban született. Művészi stylusánál fogva Michel Angelo iskolájához tartozik, de Leonardo da Vinci is nagy befolyással volt reá. A művészt 1527-ben Velenczében találjuk, hol Tiziano és Pietro Aretino tisztelték meg barátságukkal. Ez időben készítette Bembo bibornok érmét, mely a bibornoknak annyira megtetszett, hogy Leonit melegen ajánlotta a pápa kegyeibe. Különben Pietro Aretino, ki a művész keresztapja volt, pártfogolta leginkább Leonit s ő is ajánlotta Rómába, sőt mikor utóbbi ott először Benvenuto Cellinivel, később Pellegrino de Leutival bajba keveredett, Pietro volt szószólója a cardinalis-collegium és III. Pál pápánál és neki köszönhette Leoni hogy nem halálra, hanem csak két évi gálérára itéltetett. A művész avatott keze ekkor egy egész évig forgatta az evezőt, míg Andrea Doria őt felszabadította, Genuába hívta és többrendbeli munkával megbízta. Innét Gonzaga milanói herczeg szolgálatába jutott, míg végre is V. Károly és II. Fülöp udvari szobrásza, érmésze s aranymüvese lett; sok előkelő s nagy befolyású pártfogója akadt és korának legtöbb kitünőségével volt összeköttetésben, de viszontagságteljes pályájának minden forduló pontján Pietro Aretino egyengető kezének nyomaival találkozunk.

Nem feladatunk itt Leoni egész életén végig tekinteni, csak azon munkáiról akarunk szólni, melyek Magyarországot közelebbről érdeklik. 1549-ben a művészszel már Bruxellesben találkozunk, hol behizelgi magát Mária özvegy királynénál, olyannyira, hogy Mária nála tíz álló bronz szobrot rendel meg nyári laka számára. Leoni, mint igaz olasz, nem tartotta ki soká Bruxellesben, a királynét s a császárt meggyőzte, hogy Milanóban jobban tud dolgozni, a miért is engedélyükkel oda tért vissza. Onnan sűrü levelezésben áll a művész magas pártfogóival Plon e leveleket gondosan összegyűjtvén, Leoni sok érdekes munkája keletkezése iránt nyerünk felvilágosítást. 1550 deczember 20-án ír Granvelle arrasi érseknek, Mária bizalmas emberének, s jelenti neki, hogy a királyné számára elkészítette V. Károly nagy bronz szobrát (mely most Madridban a Prado-múzeumban van) s II. Fülöp szobrát. Erre a levélre az arrasi érsek 1551. évi január havában felel s a királyné nevében meghagyja a művésznek, hogy rögtön keljen útra Augsburg felé, mert Mária királyné kivánja, hogy Leoni természet után mintázza a római s cseh királyok képeit. Római király ekkor I. Ferdinand magyar király volt, cseh király pedig II. Miksa. Ebből az időből találjuk Leone iratai közt a következő utalványt. «Január 16. 1552. Utalvány. Nemes aretinoi Leone császári szobrásznak fizetendő 100 aranyforint és 110 tallér (sols d'écu), hogy Ő császári felsége udvarához utazzék és ő felsége vagy a felséges asszony Mária királyné szolgálatára legyen, úgy mint azt az arrasi érsek már megírta.» Január 31-én már Augs-

burgban van Leoni. A művész dicsekedik, hogy Mária s Ferdinand mily szívesen fogadták. 1553 decz. 20-án Ferrante Gonzaga Milanóból jelenti V. Károlynak, hogy Leone elkészítette Mária királyné életnagyságú bronz szobrát, különösen dicséri, mily szép s hasonló. Itt adjuk e szobor képét Plon könyvében közölt fényképes rézmetszet után (XI. tábla); a szobor állva ábrázolja Máriát özvegyi öltözetben, kezében imakönyvet tartva, főkötője szalagjai magyar módra hátra vannak kötve, vállain előre vetve, úgy, hogy úgy látszik, mintha stóla volna nyakán. Az állványon alúl (Leo p(ater) Pompeus f(ilius) aret(ini) f(ecerunt) 1554. LEO. P. POMPE. F. AR. ET. F 1564, elől pedig a szélén nagyobb betűkkel: MARIA · AVSTRIA · REGINA · LUDOVICI · VNGARIAE REGIS.

MÁRIA, II. LAJOS ÖZVEGYE.
Bronz szobor Leone Leonitól az El Prado muzeumban Madridban.

A szobrot, mint a levelezésből látjuk, 1553-ban Milanóban öntötték és 1556-ban Flandriába vitték, Pompeo Leoni végezte be teljesen, jóval későbben. Madridban Bermudes spanyol historicus idejében e szobor a San Pablo de Buen-Retiro kertben egy ház homlokzatát díszítette, párja II. Fülöp szobra volt; átellenben pedig V. Károly szobra állott, úgy előállítva, a hogy lábával letiporja a személyesített düh alakját.

E szoborra nézve Pompeo Leoni leltárában, melyet márcz. 12-én 1582-ben készített Madridban levő műhelyéről, az alkalomból, hogy atyjához Milanóba utazott, a következőket találjuk: «Item egy bronz

szobor Mária királyné ő felségét ábrázolja, életnagyságú, özvegyi ruhában, magyar módra öltözve. Sértetlen, és jól kezelve.» Valószínűleg ugyanerről szólnak az 1608 jan. 15-iki leltárban «Mária magyar királynénak egy természetnagyságnál nagyobb szobra özvegységéből; bronzból, keresztbe tett kezekkel, nyakán stóla, mely lábáig leér, a bronztalpazat fatalpra van helyezve. A szobor 800 aranyra van becsűlve» 1553 november 10-éről kelt levelében Leoni panaszkodik az arrasi érseknek, hogy rosszúl áll pénz dolgában s «ennek daczára», úgymond, «találtam módot, hogy a királyné számára elkészítsem a két szobrot, melyek nekem több pénzembe kerültek, mint amennyit kaptam ő felségétől. «Deczemberben az arrasi érsek felel Leoninak, megemlíti, hogy az általa rendelt négy mellszobor még nem érkezett meg. Ezek közé tartozott a magyar királyné mellszobra is, melynek mását itt adjuk.* Úgy látszik, hogy a művész ugyanazt a mellszobrot több példányban készítette az arrasi érsek, V. Károly és Mária királyné megrendelése folytán. A mellszobron a királynét özvegyi ruha- s főkötőben látjuk; a talpazaton felül, középett szárnyas angyalfej, két oldalt egy-egy herma, melyeket girland fűz össze, legalul két oroszlán lábú sphinxt látunk kivésve.

Az 1582-iki leltárban e feljegyzést leljük: «Item Mária királyné mellszobra márványból, magyar ruhában, özvegyi öltözetben, talpazaton. Egy darab márványból sértetlen, jól kezelve.» Az 1608-iki leltár következőképen említi: «Mária magyar királyné mellképe, özvegysége idejéből, fehér márványból, felöltözve, stólával nyakán. Féldomborúan dolgozott talpazat. 200 aranyra van becsülve.» Granvelle fönn említett levelében meg egy érdekes passust találunk. «Nehéz lesz Mária királynétól több pénzt kapni addig, még annak nem látja eredményét, amit már kiadott. Én úgy tartom, hogy jó volna, ha a már kész munkák rajzát elküldené neki, hogy ébren tartsa érdekét e munkák iránt, mert addig míg nem bízik s kérdi, hogy igazán van-e valami készen, nehéz lesz bármily csekély összeget is kapni tőle.» Szintén 1555 deczember havában Leoni értesíttetik a császár s a királyné parancsáról, hogy Bruxellesbe utazzék. 1556-ban Bruxellesben van már a művész összes műveivel, melyeket a császár s a királyné számára készített. Az udvar nemsokára odahagyta Bruxellest és Leoni is hazautazott. 1557-ben Leoni betegen fekszik Milanóban és szidja a külföldet; fiát Pompeot Flandriában hagyta. 1558 szeptember 21-én V. Károly elhalt és nemsokára reá, október 18-án a magyar királyné is jobblétre szenderült.

A mester negyvenegy évvel túlélte fejedelmi pártfogóit, magas korban halt meg 1589-ben milanói házában, hol élete legnagyobb részét

* Plon művének fénynyomatos táblája szerint.

munkásságban töltötte. A sokoldalú művész a szobrászaton kívül az ötvösséghez is értett, készített nagy számmal portrait-érmeket és vésett köveket, híre ugyan nem volt oly nagy, mint verseny- és kortársa:

MÁRIA, II. LAJOS ÖZVEGYE.
Mellkép márványból az El Prado muzeumban Madridban.

Cellinié, de tehetségben, kivált a szobrászat terén felülmúlta és amikor majd meg fogják írni a XVI. századi szobrászat történetét hazánkban, ki fog tűnni, hogy művészetének hatása ide is terjedt.

Plon jeles monographiájában arra törekedett, hogy az idősb és ifjabb Leoni összes műveiről kimerítő lajstromot készítsen.

A rajzban közölt Mária-féle két szobor több példánya szerepel e lajstromban; az a két példány, melynek ábráját mi is közöltük, az El-Prado múzeumában van Madridban. A mellszobor hasonmását őrzik a bécsi gyűjteményben, ez utóbbin csak a talapzat és a fölirat más. Háromsoros fölirata tojásdad keretbe vésve így szól: D · MAR | HVNG | REG. Ugyanezt a mellszobrot, mikép a levelezésből tudjuk, Granvelle érsek számára is készítette; valószínű, hogy ez az el-pradoi példány.

Az özvegy magyar királynét utóbb Pompeo is megörökítette azon nagyszerű családi sírcsoportban, melyet a San Lorenzo del Escurial

főkápolnájában fölállított. Itt térdepelnek aranyozott bronzból öntve V. Károly, mellette hitvese Izabella császárné, Károly háta mögött leánya, Miksa császár felesége és valamivel lejebb a császár két nővére Eleonora a franczia királyné és Mária a magyar királyné.

Mária királyné megrendeléséből az idősb Leoni a binchi kastély számára a fönn említett mellképen kívül még I. Ferdinand és ennek fia II. Miksa mellszobrait készítette; a kastély még Mária királyné életében égett le, de a három mellképet megmentették; hol vannak most, azt nem mondja szerzőnk. Leone számos emlékérmei között csak egyet ismerünk, mely az özvegy magyar királynét ábrázolja. A fiatal királyné mellképe félig oldalt áll, arcza balra tekint; testén diszes brokátszövetű bő újúj ruha, mely a XVI. század divata szerint négyszögűen kivágott,

mellét és nyakát sűrű redőzetű ing födi, nyakán háromsoros láncz, melynek két sora mellére is hull alá, drágaköves csüngővel; haját gyöngygyel gazdagon kivarrott fejkötő födi és fején jellemző bársony sapka, melynek hátsó lehúlló karimája ugyanoly csillagos díszekkel van élénkítve, aminők a sapka felső puha részeit is ékítik. Körirata: MARIA · HVN · BOH · REG · MDXXI azaz: Maria Hun(gariæ) Boh(emiæ) Reg(ina) 1521.

A nemzeti múzeum még 1881-ben szerezte meg e fényes emlékérem egyik másolatát a híres hg. Montenuovo-féle gyűjteményből, más példányt bír Ráth György úr Budapesten. Mikor Hpl[1] 1881-ben róla írt, még nem ismertük a szép mű mesterét. Armand mintegy intuitió-

ból stylusa után Leone Leoninak tulajdonította,[2] de nem voltak reá hiteles támpontjai. Most Leoni levelezéséből megkaptuk azokat is, sőt többet is tudunk, mint a puszta tényt, hogy ő készítette. Levelezéséből látjuk, hogy az olasz mester az özvegy királyné fiatalkori (német mesterektől származó) arczképeit és emlékérmeit használta föl[3] és ez megfejti előttünk, miért hasonlít az olasz mester műve annyira Mária ismert német portrait-érmeire. Miért volt a mester kénytelen e mintá-

[1] Hpl az Arch. Ért. XIV. kötete 86—87. lapjain értekezik róla.

[2] Les médailleurs italiens I. köt. 1883. 167. és 168. l. 26. szám.

[3] Azt írja 1549-ben deczemcer 20-án Granvellenek: «Pour ce qui est de la Reine Magnanime, j'executerai les médailles dès que j'aurai reçu les modèles qui se trouvent dans les caisses.» Plon p. 57. és p. 262.

kat oly híven utánozni, könnyen megértjük, ha meggondoljuk, hogy a mester csak 1549-ben ismerkedett meg Máriával, aki akkor már régen özvegy asszony volt és negyvennégy éves lévén, túl volt első fiatalságán. A művész tehát, ha nem akart tisztán képzelmi arczképet teremteni, kénytelen volt a királyné fiatalkori arczképei után dolgozni. Megbízását alig pár hét alatt teljesítette, mert már a következő 1550. évi január 17-ikén jelenti Granvelle érseknek, hogy a «két» medaille nemsokára készen lesz és ugyanazon évi október 26-ikán kérdi, hogy a királyné meg volt-é elégedve az ő két medailleájával.[1]

A *két* emlékérem közül csak az egyiket ismerjük. Volt-e eredetileg hátlapja, nem tudjuk; mi csak ezt az egyik emlékérmet ismerjük és ezt is csak összeköttetésben V. Károly (a királyné fivére) mellképével. Ezt az előlapot is Leoni készítette, de talán nem az volt a rendeltetése, hogy a nővére arczképével, hanem a neje, Izabella arczképével köttessék össze, amelylyel egy más emlékérmen együtt látjuk.

A művész fönmaradt levelezéséből nem vehető ki határozottan, hogy vert medailleákról van-e szó avagy öntöttekről.

Armand és Plon sem mondják, hogy a Cabinet de France-ból idézett és Plonnál fénynyomatban bemutatott példány[2] öntvény-e vagy pénzverdei fémer. Jellege után inkább öntvénynek tartjuk. Ez öntvénynyel az itt bemutatott *vert* emlékérem mindenben megegyezik, úgy hogy nem lehet kétség aziránt, hogy az V. Károly mellképének oldalszelvényében megörökített bélyegmetsző, kinek jelzését nem lehetett még megfejteni,[3] a Leoni-féle compositiót utánozta.

Leoni arczképes emlékérmeiből még kettő tartozik különösebben reánk, azok, amelyeken jóakaróját, a híres Ferdinand-féle hadvezér Gianbattista Castaldit megörökítette. Van 1555-ből Castalditól egy, Granvelle érsekhez[4] szóló levél, melyben említi, hogy Leoni egy arczképét megkezdte. Plon azt hiszi, hogy itt az emlékérmekről van szó,[5] melyeket a művész megkezdett, de Castaldi közbejött betegsége miatt ideiglenesen abbahagyott.

Az egyik emlékérem régóta ismeretes. Weszerle tábláin,[6] habár

[1] Plon i. h. 61, 67—69. és 262.

[2] Plon a 262. laphoz csatolt XXXI. tábláján a 7. szám alatt adja Mária királyné emlékérmét, gipszlenyomat után 0·66 m. kisebbített átméretben; az eredeti példány átmérője 0·73 m.

[3] Ugy olvastam: I BER . . . F; talán J(oannes?) Ber . . . f(ecit).

[4] Plon 103. és 273. l.

[5] Plon 273. l. «En 1555 Castaldi parlait lui même de son portrait en médaille que Leone aurait exécuté, sélon le désir de Granvelle, si la maladie n'avait altéré les traits de son visage au point que le travail avait dû être ajourné.»

[6] Tab. Num. Hung. 1873. F. VII. 4.

rosszúl, rég közzétette. Armand[1] és Plon is leírják[2] és ez utóbbi egy nem jól sikerült kisebbített fényképes réznyomatot közöl róla.[3] Az idezárt horganyedzésű ábra a n. múzeum példánya szerint természetes nagyságban adja az emlékérmet.

Előlapján a tábornok fáradalmak által megviselt arcza, homloka redős, pofacsontja erősen kiálló, arcza behorpadt. Egyébként úgy mint egyéb arczképein, haja rövid és göndör, bajsza hegyesre pödrött, szakálla hosszú és csúcsba futó. Erős szemöldöke és sasorra a különben szenvedő arcznak még mindig erős, marczona kifejezést adnak. Nyaka csupasz, vállát és mellét az antik imperatorok módjára bő redőzetű köpeny takarja.

A körirat így szól · IOAN · BAPT · CASTALDVS · DVX · BELLI · MAX azaz Joan(nes) Bapt(ista) Castaldus dux belli max(imus).

A hátlapon ugyancsak Castaldit látjuk antik hadvezéri öltönyben

szabad mezőn állva, a hadvezéri pálczával baljában, míg jobbjával egy ülő női alak kinyújtott bal karját fogja és emeli. A nő szintén bő antik ruhába van öltözve, fején phrygiai idomú sapka; jobbját arcza felé emeli, ülőhelyét a hadi szerek és jelek tömkelege képezi, melyben fölismerjük lábai alatt az ágyút, az antik pánczélt és sisakot, hátúl a földön egy dácziai pajzs (?) darabja áll ki, e fölött medusafejű (?) kerek paizs alatt, amely mögül kiáll egy nagy balta lándzsás hegyű nyéllel, legiói sas és lándzsacsúcs, a nő bal czombja fölött két lándzsahegy áll ki, és lábai mögött a földön öt nyílhegy és egy íj darabja látszik.

[1] Les médailleurs italiens 1883. II. 163. 4. Armand nem idéz eredeti példát, de Van Mieris Histori der nederlandsche Vorsten. La Haye 1732 czímű művére (III. k. 276. l.) hivatkozik.

[2] 273. lapon.

[3] I. m. XXXIV 4. és 5. szám alatt.

A körirat megmagyarázza a jelenetet · SVBACTAE · DACIAE · RESTITVTORI · OPTIMO · Mindkét oldal szélét gyöngykör szegélyzi és a körirat belső vonalát mindkét felen megmaradt az irányító vonal, melyet a művész viasz mintájára czirkalommal jelzett.

A n. múzeumi példány barna érczből ügyesen öntött és szépen czizellirozott; sem Armand, sem Plon nem mondja, hogy az általuk leírt példány vert-e vagy öntött. Leoni mindkét technikában igen járatas lévén, valószínű, hogy emlékérmei számára legtöbb esetben öntőformát és verő bélyeget készített.

A másik emlékérem ábráját itt nem közölhetjük, mert a n. múzeum nem bírja. Föliratai általánosabb jelentőségűek, bár ez is mintegy hallgatag a hadvezért magyarországi hadjárata miatt örökíti meg, melyben a lippai győzelem Castaldi legnagyobb tette volt. Armand * és Plon ** leírásai ez emlékérmekről rövidek.

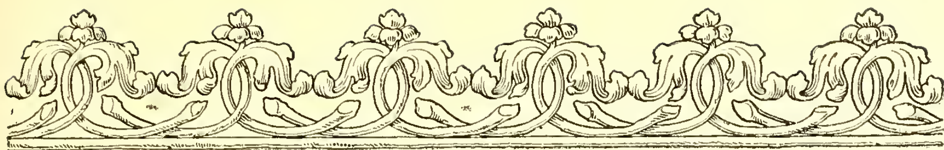
Ez az emlékérem kisebb, mint az előbbi, átmérője csak 43 millimeter. Körirata (Armand szerint) IOANNES · BAPTISTA · CASTALDVS · OPTIMVS DVX. Castaldi pánczélos mellképe jobbra néz. A hátsó lapon a körirat: OB · REM · MILITAREM · FELICITER · GESTAM · szárnyas Victoria pálmát és koszorút tart.

Armand az itt bemutatott két emlékérmet a határozatlanok közé sorolja, még nem meri Leoninak tulajdonítani. Most azonban, midőn Plon tábláin összeállítva találjuk a híres mester többi nagyszámú emlékérmeit és módunkban van a két Castaldi-érem stylusát összevetni kétségtelen Leoni-féle művek modorával, fölismerjük az anatómiában, a haj és draperia kezelésében, a hátlapi csoportosításban, valamint az antikszerű Victoria alakjában Leoni kezét.

Lubóczi Zs.

* Armand i. k. 164. l. 5. szám; az A. Heiss-féle gyűjtemény példányát látta.
** Plon Armand után közli röviden leirását i. h. 273. lapon.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

PRÆHISTORIKUS VASOLVASZTÓ BESENYŐN

(HÁROMSZÉKMEGYE).

Herepey Károly, nagyenyedi Bethlen-főtanodai tanár és egykori kedves emlékű professorom nemcsak közvetlen vidékére terjeszti ki régészeti tevékenységét, hanem Erdélyszerte tett gyakori utazásai közben is sok új lelőhelyet s azokon igen szép számú régészeti reliquiát mentett meg az enyészettől. Tanulságos gyüjteményében, a sok megfigyelni való közt, szaktanulmányom irányánál fogva egy *salakgümőkkel* fedett s az égetés nyomait első tekintetre magán viselő olvasztó részlete köté le kiválóképen még 1884-ben érdeklődésemet. Később Háromszékre utazva a Székely-muzeum őrével, Nagy Géza barátommal néhány kirándulást rendeztünk ama vidék gazdag præhistorikus telepére s ezek rendén az *Angyalos* helységétől Besenyő felé keletnek terjedő lőszmagaslatokban kivájódott árkolásokat, a jellemző fazekas készítmények töredékeinek és itt disznókovának nevezett füstös szarukő-szilánkoknak lelőhelyeit jártuk végig.

Angyalostól keletre, a *Nagy-Telek* (régebben Bábolna) nevű árokban kezdtük helyi szemlénket, hol czirádás, ujjbenyomatos vastag cserépneműk bőviben találhatók. Ez árkolások a Sinai tetőig terjednek, hol a konyhahulladékok és cserépneműk véget érnek.

Keletnek, a besenyői határhoz tartozó *Kis-Telekre* áttérve, a disznókovák még gyakoribbá válnak, sőt itt viaszkova is bevegyül. E helyen kőfejsze-töredékek is mutatkoztak s a sepsi-szt.-györgyi székely-muzeum számára még egy kézi örlőkövet is gyüjtöttünk egy jó csomó egyéb háztartási tárgygyal. Itt jutottam el a Herepeynél látott olvasztó eredeti lelőhelyére is. A mennyire a helyi viszonyok megfigyeléséből e kis töredék egykori fekvésére következtetést vonhatunk, itt a szellős lejtőn egy part szélén kis gödröt vájtak, annak falát quarcz-homokkal jól kitapasztották. Most fahasábokat és széndarabokat helyezhettek be, hogy izzó parázs fogadhassa a behányt vasérczdarabokat. Erre új réteg tüzelő

anyag, majd érczdarabok következtek, miközben a szélirányok felől a kis akna-kemencze dereka táján vízszintesen beveretett és összetapasztott kőrakással kifalazott fujtató csatornán a levegő vagy önmagától éleszté a tüzelést, vagy kézi fujtatóval segítheték elé a léghuzamot.

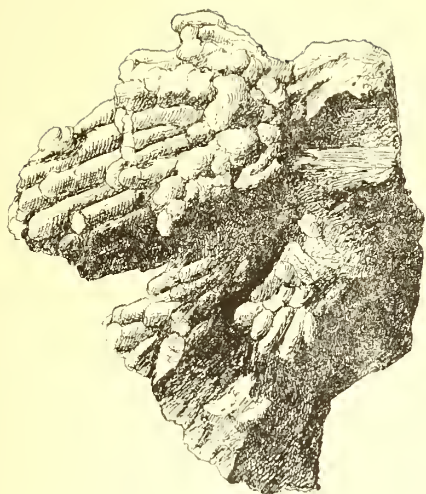
Az egész olvasztó egy méter magas, fél méter széles mértékkel lehetett elkészítve, minőket Hüttenbergnél (Praglriegel, Pfanegg) igen gyakran találtak. Cohausen ezredes, az ismert műszaki régész, Homburg (von der Höhe) felett a Taunus egyik archæologiailag emlegetett csúcsán a Salburgon észlelt primitiv olvasztó pesteket. Wankel még elébb Blansko mellől a Luna silvából adta azoknak érdekes és kimerítő rajzát. Mindezekre e helyen kiterjeszkedni nem akarok s csupán az olvasztási processust kívánom még röviden jellemezni, mely lényegileg maig szemlélhető Afrika vasolvasztó négerjeinél, Kelet-India, Borneo, Sumátra stb. hegyi lakosainál.

Az olvasztandó érczet mindenekelőtt diónyira aprózva kelle berakni. A beállott hőség a vasérczre redukalólag hatván, az hevenfolyó salakos tömeggé alakult. Most a szelelő nyilásokkal átellenben egy munkás időnként az olvadó tömegről a salakot lebocsátá s új tüzelő anyagot, érczet öntve be, folytatta az olvasztást, valamíg a kis kohó fenekére ülepedett vastömeg izzása és nagysága a kellő mértéket elérte. Ekkor a fujtatást megszüntetve, a salakot és szenet a kohó garatjából kikaparták s az alatta fekvő luppa (farkas) csiptetővel azon melegiben kiszabadíták, hogy fakalapácsokkal a salakosodást róla leverjék.

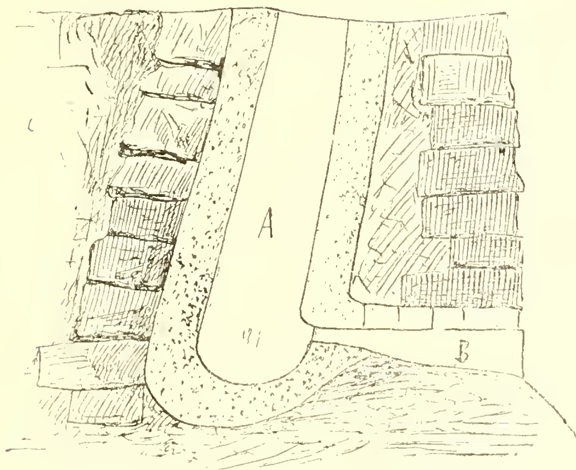
A mívelet még nem ért véget; hanem másodszori hevítés alá jött a luppa, csakhogy most a hőfokot nem emelték oly magasra s csak feleizzásig tartották benn a nyers vastömböt (flatum ferri), melyet végezetül egy üllőn kézi kalapácsok segélyével addig ütögettek, míg a szokásos formát megkapta. A könnyű szállítás szempontjából szabták meg ugyan ezt az alakot; mindazonáltal az lehetett lepényded, minőket én az erdélyi részekből ismerek, majd két végén elkeskenyülő henger, minőt a mainzi german muzeum *Monzenheimből* szám szerint épen 26-ot mutathat fel Beck Lajos kutatásai eredményeül.*

Már Plinius előtt ismeretes volt ez a változatos formálás. (Fornacium magna differentia est.) Az ilyen olvasztókat a vasdús salakmaradványoktól megtisztítva másodszor is használatba vették. Ilyenkor azonban ismét ki kelle tűzálló agyaggal tapasztani s a salaklecsapolás folytán elrongálódott mellvédet újból építették. Ezt mindannyiszor ismételték, a hányszor csak a falazat kibirta s ha egyátalán új kohót kelle

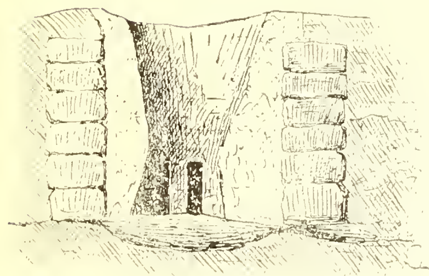
* Annalen der Vereins für nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung Bd. XIV, 1877.

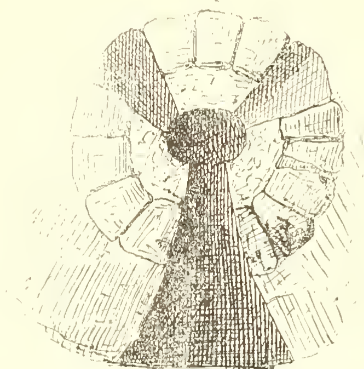

1.

2.

3.

4.

5.

1. ÉS 2. VASSALAK BESENYŐRŐL. — 3. ŐSKORI OLVASZTÓ A BERNI JURÁBÓL. — 4. PRIMITIV OLVASZTÓ KOHÓ A SAALBURGRÓL, FÜGGŐLEGES METSZET. — 5. U. A. KERESZTMETSZET.

is felállítni: mindig az ilyen salakos helyeken eszközölték azt leg-örömestebb.

Besenyő körül az erdőségekben több ponton ismétlődött ez a kezdetleges kohászati mívelet és onnan különféle salaktömböket hoztam bővebb tanulmányozás végett magammal. (1., 2. rajz.) A salakrögök majd szivacsos szövetűek, majd tömörök s erősen fénylő fekete külsővel bírnak. A felületen mindig dudoros, gümős ömlési alakzatok vehetők észre. Mindkét csoport erősen oxydálódott s tökéletlen fujtató szerkezetre utal. A salaklepényekben visszamaradt vas szükség esetén feldolgozható lenne. Bővebb tájékozás végett rajzban is szemléltetni kívánom az ide való salakok alaki minőségét. E kétféle salakot ugyanannyi olvasztási mívelet eredményeül is tekinthetjük s míg az előbbi likacsos, lazaféleség az első kisebb hőfokú olvasztásból származtatható: utóbbi a második olvasztásból válhatott ki. Legalább e helyen alig beszélhetünk régibb és ujabb pestekről, mert a szegényes vasérczek kidolgozása csakis egy korra és pedig a köröskörül mutatkozó primitiv fazekaskészítményekből ítélve a præhistorikus korra helyezhető.

Annalogiáim sorát Hostmann, Wankel, Cohausen, Mehlis, Beck Lajos kutatásaiból, a Hollandiában a Waal, öreg Rajna, Issel, Zuidertó partjáról *Bleekrode* tanár által 1857-ben közétett adatokkal s Quiquereznek a berni Jurából szintén rendelkezésemre álló jelentéseivel szaporíthatnám. Múlt nyáron épen összehasonlítási tanulmányok kedvéért a hírneves Noricumba is ellátogattam s ekkor alkalmam vala meggyőződni, hogy a mi leletünk a Seeland bánya-igazgató által Hüttenberg mellékvölgyében Löllingnél 1867-ben olvasztókkal azonos lehetett. Ott és a Praglriegl, Pfaneggen 3—4 láb magas hengeres vagy oszlopalakú akna-olvasztókat találtak. A széljáratnak leginkább kitett oldalon a kővel kibélelt fujtató nyílások szolgáltak be. Későbbi és épen római eredetűeknek minősítik az agyagcsővel felszerelt olvasztókat. Dr. Lipp Vilmos Vörösvár határából említ fel ilyeneket.

A besenyői olvasztó a rajzilag is (1. és 2. rajz) bemutatott maradványokból ítélve, szintén egy bevájt aknából állhatott. A fenmaradt lemez egy részletét képezheté a quarczczal vegyített homokos agyagtapasznak. Ez a kiégetés folytán keményedett meg; de azért oly összefüggő formát nem nyert, mely megállandósulhasson. A bemutatott töredéken a visszamaradt salakdudorok is felismerhetők. A kemencze berendezése a Cohausen és Beck által a Salburgnál* (4. és 5. rajz) és a Quiquerez által a berni** Jurán találtakéval (3. rajz) egyezhetett meg. A szelelő

* Verhandlungen für nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung. Cohausen und Beck.

** Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft zu Zürich. Bd. XVII, Nro 4, pl. I. I.

rés a hegy felé nyílott; a lecsapolás pedig az árok irányában történhetett. A bemutatott részlet a keményre pörkölődött agyagtapaszból maradt fenn.

A termelt vastömbök belső minőségét a vásárlóra nézve egy behasítással tették szemlélhetővé. Ez a gyakorlat a rómaiaktól megszállva vasbányáknál széltében alkalmazva volt.

Végül Besenyőről fel kell említenem, hogy rómaiak ugyan közelében őrállomással rendelkeztek, mindazonáltal a szóban forgó vasolvasztásban semmi részt nem tulajdoníthatok nekik. A kárpáti homokkővel társuló szegényes sphærosiderit-gömböket Háromszékmegyében több ponton értekesíté ily primitiv módon az ősember. Igy öcsém Téglás József, ki épen a sepsi-szentgyörgyi polgáriskola tanműhelyének műszaki alkalmazottja s a vas technologiájában gyakorlatilag is képzett egyén, látva érdeklődésemet, nemcsak tapasztalataival vala segélyemre, hanem maga is gyüjtéshez fogott s a kénbarlangjáról elhiresült Büdöshegytől örvendeztetett meg e fajta kezdetleges salaktömbökkel. — A lepényded 3 kilogr. súlyú tömb egy része kidolgozható vasat tartalmaz Besenyőről, a Hegyes tető 1 darab 2 cm. átmérőjű, 8·5 gr. súlyú, két végén kihegyesedő nyílt ezüst karika, s egy kétszer csavarodó kis ezüst spriralis; a szomszéd Dellő tetőről pedig egy 4·3 gr. súlyú 1 cm. átmérőjű, az ezüst gyürűhez hasonló aranygyürű gazdagítja a sepsi-szt.-györgyi székely muzeumot. Ezek alakjuk, formájuk után egyaránt præhistoricus pénznemül szolgáltak.

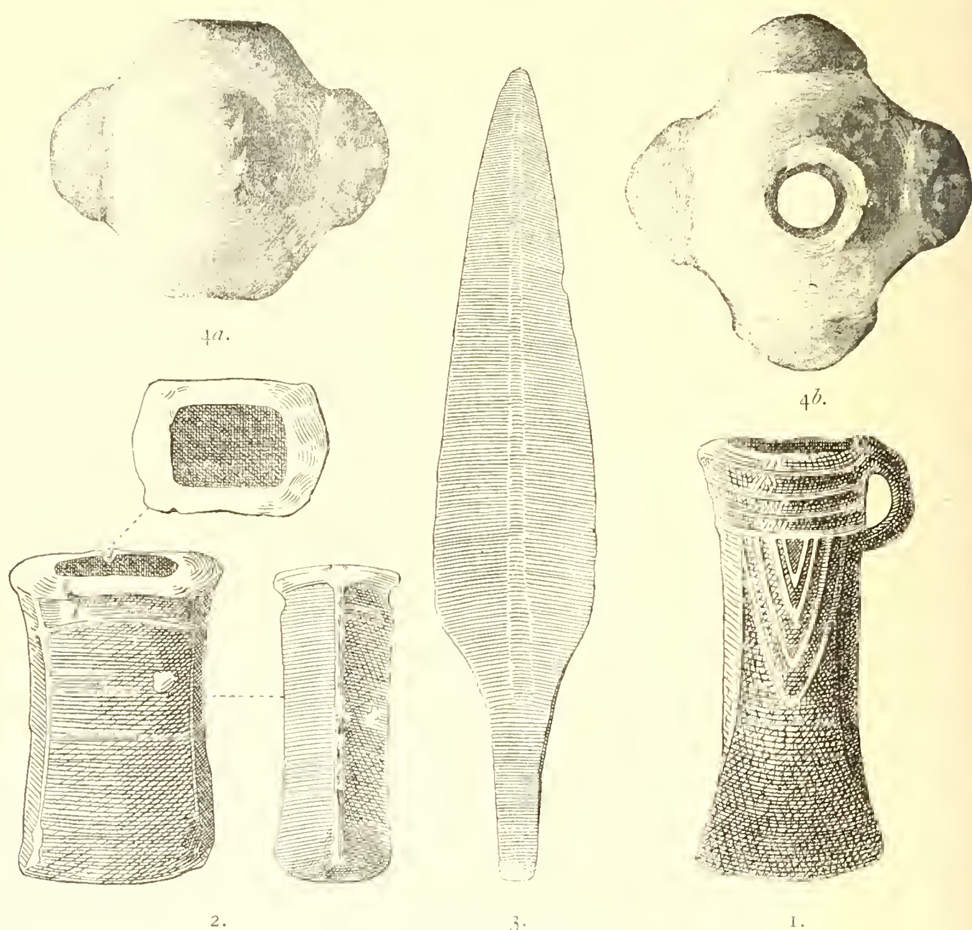
Ugyancsak Besenyőt egy érdekes bronzdepôt-lelet hozza az ősrégészettel kapcsolatba. Forró Ferencz volt alispán udvarán építkezés közben 1875/6-ban 28 szépen diszített bronzfejsze került napfényre. Ezekhez hasonlót mutat be Hampel József műve (A bronzkor emlékei Magyarhonban, 1886 Budapest) a XXXI. tábla 3. sz. a. az erdélyi muzeumból, s 4. sz. a. az altorjai (Háromszék) telepből. Utóbbinak réz anyagát Hampellel én is hajlandó vagyok kétségbe vonni. A besenyői lelet nagy részét a székely muzeum birja, Forró Móricz barátom ajándékából. A sepsi-szentgyörgyi Székely-Mikó tanoda is részesedett belőle, de még a falában is láttam s Német Ferencz nevű egyén épen kézi fokosként hordja magával.

Mindezek együtt véve még bizonyosabbá tesznek a bemutatott primitiv vasolvasztó őskori volta felől. *Téglás Gábor.*

VIZAKNAI LELETEK.

Vizakna a Kis-Kapus—Nagy-Szeben vasútvonal mentén, tíz kilométernyire fekszik Nagy-Szebentől. A kincstár Vizaknán sóbányászatot üz, s ez kölcsönöz e kis városkának valami jelentőséget. De amily

jelentéktelen különben e város, régészet tekintetében annál nagyobb fontosságot nyerne, ha rendszeres kutatások eszközöltetnének e helyen. Bakk Endre úr, az egyház szerény szolgája, elfoglaltsága és a szükséges eszközök hiányában, daczára a régészet iránti nagy előszeretetének, sokat eddig még nem tehetett. Római régiségekben sem szegény e vidék; de valóban gazdag Vizakna és környéke ősrégészeti leletekben. Daczára a rendszeres kutatás hiányának, folytonosan találnak magában

VIZAKNAI RÉGISÉGEK.

a városban, a «Simitzelen», a «Tehenek meleg oldalán» és a környéken, Ladámos helységben, a várost keresztül szelő patak medrében, a «Sztrigvicza» nevű városrészben, a «Várhegyen», s általában az egész városban és mindenütt a föld színén is kő, bronz és réz tárgyakat. E tárgyakból már tekintélyes gyüjteménye van Vizakna kitünő gyüjtőjének. A mellékelt kis részből látható, hogy e gyüjtemény valóban értékes tárgyakkal bir. — Az 1. alatti tokos vésőhöz hasonló van az «Erdélyi múzeum»-ban is; de kissé különbözik ettől és füle is van.

E lelet a vasút építése alkalmával a város és Ladámos határán találtatott. A 2. alatti bronz kalapács szintén érdekes, amennyiben tokja nem kerek, hanem négyszögű, szintén Vizakna határán találtatott. A 3. alatti réz tőrdarab a vasút építése alkalmával került a ladámosi határon felszínre a hetvenes években. Igen érdekes darab a 4. alatti gránitkő buzogány; csillagalakú, dudorain a használat nyomai látszanak. E nagyon érdekes darabot a városon keresztül folyó «Viza» patak medrében találta egy vizaknai lakos. Kőeszközök, balták, kalapácsok stb. nagy mennyiségben naponként kerülnek felszínre s a vizaknai polgárok is főleg az átlyukasztott eszközöket az égből hullott lyukas menykőnek tartják, s épületeik alapjába, vagy falába helyezik el «villámhárító» gyanánt.

Akinek épületében ily «lyukas menykő» be van falazva, az nyugodtan nézi az égi háborut. Az ő házába a villám belé nem üthet. A talált kő és bronz tárgyakat az ahhoz nem értő lakosság a fürdővendégeknek ajándékozza el. Jelenleg azonban van remény, hogy Vizakna régiségeinek ügyét az «Alsófehérmegyei régészeti egylet» ez egylet kitünő tagja, Szentkatolnai Bakk Endre úr támogatása mellett kezébe fogja venni, s így a tudományra nézve meg lesz mentve, ami megmenthető.

Bakk Endre úr körülbelül kilencz év előtt az úgynevezett «Nádasészkában» kisebbszerű ásatást rendezett, mely alkalommal tizenkét darab urnát talált. Az urnák félgömb alakú kőfedőkkel voltak ellátva és ezek egyikében két kisebb urna volt elhelyezve. Más két urnában koponyacsont-darabot talált a plebános úr, melyek arabeszkszerű vésetekkel voltak kiczifrázva. E darabok egyikét sikerült a szétmállástól megmenteni. *Reiner Zsigmond.*

A CHETITÁK EMLÉKEIRŐL.

Újabb időben az ókori népek közt a legelsők egyikévé fújták fel a chetitákat, különösen Sayce, s utána Perrot, Fligier és mások. Most Hirschfeld Gusztáv, königsbergi tanár írt egy kis értekezést,* melyet a régész ép úgy, mint a történész mint döntő munkát tekinthet, feltéve természetesen, hogy az olvasó nem tartozik a megbizhatlan Sayce híveihez és ennélfogva kész iurare in verba magistri.

Hirschfeld a chetitáknak tulajdonított műemlékeket, melyeknek nagyobb része Kisázsiában (Kappadokiában), kisebb része pedig Syria területén a Közép-Euphratestől az Orontesig, fordul elő, a nevezett

* Die Felsenreliefs in Kleinasien und das Volk der Hittiter. Aus den Abh. d. k. preuss. Ak. d. Wiss. 72. l. Berlin 1887. Reimer, ára 4 m. 50 pf.

földrajzi viszonyok szerint két csoportra osztja és az egyes csoporthoz tartozókat külön leirja és megbeszéli. Könnyű volt neki kimutatni, hogy a kappadokiai és syriai emlékek között oly nagy a különbség, hogy a két csoport között összefüggést nem lehet feltételezni; mondom, könnyű volt ezt neki kimutatni, mert azt eddig is mindenki észrevehette, a ki az illető műemlékek rajzait egymással összehasonlította és azért valóban különösnek tetszhetik, hogy oly nevezetes műrégész, mint Perrot, szintén a Sayce-féle szappanbuborékokban gyönyörködik és a chetitákat oly nagyjelentőségű népnek, a nekik tulajdonított különböző jellegű emlékeket *egy* eredetűeknek tartja. Műrégésznek alig lehet megbocsájtani oly botlást, mert ha van is a nevezett kappadokiai és syriai emlékeken a többek között az a feltünő sajátság, hogy az azokon ábrázolt alakok mind hegyes orrú, felfelé kunkorodó sarut hordanak, úgy hogy az ember hajlandó ebből is közös eredetet feltételezni; azért mindenki, a ki bocskort látott és tudja, hogy ennek orra rendesen felfelé hajlik, nem fogja az ilyen lábbeli előfordulását oly nagyon fontos körülménynek tartani, hogy arra egy hatalmas nép történeti létezését alapítsa, mint Sayce teszi. Hirschfeld különben nem is tagadja, hogy a chetiták már a Kr. előtti XIV. században a történelemben szerepeltek és azt is, igen helyesen, megengedi, hogy nekik tulajdoníttassanak a Syriában előforduló műemlékek; de tagadja, és pedig teljes joggal, azt, hogy a chetiták művészete, melyen az assyrobabyloniai befolyás kézzel fogható, befolyásolta a kisázsiai, különösen a kappadokiai művészetet, a mely utóbbi szintén *egyenes* összefüggésben van az assyro-babylonai művészettel.

Kár volt mind a történelemben, mind a régészetben oly nagyon sietni a chetita hypothesis alkalmazásával és feltenni annak lehetőségét, hogy ama syriai nép az őskorban hazánkra is volt befolyással.*

F. R.

Ó-BUDAI ÚJABB ÁSATÁSOK.

Az ó-budai Viktoria téglagyártelepen 1887. évi január és február havában nagyobb föld-leásatási munkálatok foganatosíttattak, jelesen kibővíttetett a téglavetőtelep az 1869. évben feltárt klastromi templom déli hajó-alapzat hosszfal és ugyanezen évben felépített, jelenleg felhagyott gyári kémény között. E tér 1·50 m. mélységig leásatott, mely helyen jelenleg tégla-agyagszekrények helyeztettek el.

* Mint tette Dr. Ortvay Tivadar (Præhist. Kőeszközök stb. Budapest, 1885. I. fele 74—75. l.), a ki mindent kritika nélkül elfogad mit Sayce, Schlieman, Torma Zsófia stb. a chetitákról irnak.

Ezen nagymérvű földmozgalmi munkánál napfényre került a lebontott gazdasági épület pinczehelyiségében egy hegyi vízforrás, mely 15 méter hosszú agyag csővezetéken a keleti hegy oldalán párhuzamosan a templom hosszfalával a házi szükségletet a kolostorbeliek részére fedezhette. Minden egyes cső hossza 0·475, kisebb átmérője 0·14, nagyobb átmérője pedig 0·17.

Szerintem ezen agyagcsövek a templomépítkezéssel egykorúak.

A mint a téglagyári felügyelőség részéről értesültem, ezen csővezeték egyes részei a magyar nemzeti múzeum részére fognak átküldetni.

Az 1881. évben másodszor eltakart templomfal déli hosszhajóalapzat fala ismét napfényre került a négy támpillér alapzatával, valamint a negyedik pillértől délfelé eső kerekded falazat egész kiterjedésében.

Február 11-én megejtett körutamnál jelenlétemben lebontották a köralakú falazat felső részét, és azt találtuk, hogy ez nem egyéb, mint egy tört kövekkel kirakott 9 méter mély és 1·60 méter átmérővel biró kútakna.

A második és harmadik támpillér kibontása alkalmával római kőtöredékre akadtak, az egyiken «LIBER», a másikon «CONIVGI CARISSIMAE» felirattal, a harmadik domborművet és egy vitézt ábrázol, aki bal kezében lándzsát tart és jobbjával lovat vezet. E kőtöredékek is a m. n. múzeumi kőtárlatba fognak kerülni.

A templom legfelső belső pillér-alapfalazata alatt, valamint a templom hosszfal külső harmadik és negyedik pillérje között emberi csontvázak szedettek ki, melyek meghatározás czéljából dr. Török Aurél tanár úrral közöltettek.

Ezen templom déli hajóhosszfal és alapfalaiból egy csekély darab visszamaradt.

Az 1887. évi február hó 28-ki műszemlénél egy kolostor kerítésfal alapzata ásatott ki, mely 1·50 m. mélységében egy ajtóküszöböt tartalmazott.

Ezen felderített alapfalazatok részletesen felmérettek és berajzolzoltattak az aquincumi térképbe.

Az «Archæologiai Értesítő» 1886-ik évfolyama 87. lapján közzététett az ó-budai Viktoria téglavető területén felásott templommaradványról készült rajzom, mely az 1869. évi állapotot tünteti fel.

1886. évben Henszlmann Imre által kiadott füzetében «Ásatások a Viktoria téglagyár telkén Ó-Budán» szakszerűleg felvett rajzom tévesen jelent meg; jelesen a *c* betüvel jelzett lépcsőház nem létezett, mert ez kútakna volt; ezen lépcsőházból a templomba vezető átjáró rajzomban nincsen kitüntetve és annál kevésbbé fordulhatott elő, mert azon

fal nem volt egyéb, mint egy támfal; továbbá a támpillér és templom hosszában, mely földszíntesen még 1869-ben 0·50 m. magasságig létezett és időközben lebontatott, ajtó-üreg soha nem létezett; a *h* betüvel jelzett köralakú pontozott idom nem volt gyárkémény, hanem agyagkeverő járgányszekrény; a felhagyott gyárkémény ezen ponttól a kerítés *D* felső fal sarkától mintegy 14 méter távolságnyira keletnek fekszik.

Az 1887. évi január hó 4-én megejtett ó-budai körútamban észleltem az ó-budai raktár-utczai 7. számú Paulik József féle házpincze ásatásánál 4·74 m. hosszú 2·40 m. széles párhuzamos tömör falat, mely egymástól 3·80 m. távolságban a raktár-utczánál rézsutosan ki volt építve, az első fal és a fennálló ház között elvonult egy 5·40 m. hosszú belső világosságban 0·40 m. biró csatorna, melynek feneke a föld színétől 2·15 méter mélyen feküdt és 0·25 méter vastag kőtáblákból volt építve.

Hogy ha az ó-budai nagy vízvezeték vonalát, melynek pilléralapjai két évvel ezelőtt kiásattak, meghosszabbítjuk, arra a föltevésre jutunk, hogy ez a most lelt csatorna a római vízvezetékkel összefüggésben állhatott.

Budapest, 1887. évi márczius 15-én. *Zsigmondy Gusztáv,*
k. főmérnök, műemléki bizottsági tag.

Ó-SZŐNYI RÉGISÉGEKRŐL.

Gyulai Rudof, ki újabb időben nagy buzgósággal kutatja Brigetio római régiségeit, a «Komáromi Lapok» és a «Tata Tóvárosi Lapok»-ban e vidékek római régiségeiről néhány kisebb czikket tett közzé, melyekből a legfontosabb adatokat itt röviden összeállítjuk. Czikkirónk ismertetve Komárommegye azon pontjait, melyeken jó minőségű agyagot találni, azon eredményre jut, hogy Ács falujában azon térség, melyen ma a Vágóhid áll, valószínüleg a rómaiak által leásott agyagtelep, és hogy a Piszkén alól levő két czementgyárnak a helyén is oly agyagtelepek vannak, melyeket a rómaiak korától napjainkig aknáznak. A tardosi bányákról pedig azt hiszi, hogy azokat a rómaiak, sőt a rómaiak előtt is mívelték és ezen állítás bizonyítására felhozza, «hogy nemcsak római, de nagy Sándor korabeli görög pénzeket is találtak Tardos és Héregh határán», a mi, nézetünk szerint, nem elégséges bizonyíték.

A Brigetióból Arrabona felé vezető római útról kimutatja szerző, hogy annak nyoma még most is megvan a monostori szőlők alatt. «Az ácsi erdő felső része és a «homoki» szőlők mellett a völgybe megy le, ez az ácsiak által «komáromi»-nak nevezett római út; átmegy

a Czonczó patakján és az ácsi felső és pápista hegy szőlein visz keresztül.»

Ezen utat a katonai térképen is tisztán ki lehet venni, mert még máig is használtatik; jó lett volna czikkirónak bizonyítékot is felhozni arra nézve, hogy az általa leirt út csakugyan *római*, ami neki valószínüleg igen *könnyü*, nekünk távollevőknek pedig igen *fontos* lett volna.

Megemlíti még Gy., hogy az ácsi erdőben több helyütt Lupicinus római ezredes (talán több is volt!) téglabélyegeire akadhatni, és hogy az utóbb említett felső és pápista szőlőkben egy római állomás létezett, melynek hatalmas másfél méter széles alapfalait Berkovics mérnökkari századossal kipuhatolták. Az épület ferdényded alakú volt, és a Duna felől eső része a folyó jeges árja által elsodortatott. A Duna felőli hézag hossza 140, az ezzel párhuzamos déli fal 25, a keleti 266, a nyugati 200 lépés. — A vasi puszta mellett szintén volt egy kis római vár.

Kivánjuk és reméljük, hogy a két buzgó kutató hasznos és szükséges munkáját minél szebb sikerrel folytathassa. *Fr.*

A CSERÉPFALVI KEHELY.

Borsodmegye cserépfalvi ref. hitközségének lelkésze, *Novák Sándor* úr a m. n. múzeumban bemutatta azon régi kelyhet, mely századunk elején a templom átépítése alkalmával jött napfényre.

Egy tekintet meggyőz bennünket arról, hogy itt a reformatio előtti korból származó ötvösművel van dolgunk. Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy e becses műdarabra az egyházban az újabb építkezés alkalmával találtak reá. Nem az első eset, hogy a reformatio előidézte mozgalmas napokban a katholikusok templomi szerelvényeiket, arany és ezüst edényeiket, drágább liturgicus öltönyeiket féltvén, elrejtették, s gyakran befalazták a templom egyik zugában. Erről néhány tanún kívül senki sem tudott. Ezek családai azonban apáról fiúra adták a titkot s csak néhány generatio kiholta után, kivált ha a templom megszorult helyzetbe jutott, fedezték föl a műkincsek hollétét. Így történt ez Nagy-Disznódon s úgy látszik, ez a historiája a cserépfalvi kehelynek is.

A n. múzeum őre sietett lefényképeztetni a szép ötvösművet s a fénykép után *Weinwurm A.* intézetében horgany-clichét készíttetni, melyet 98. lapon adunk.

Aki hazai XV. századi kelyheink sorozatát ismeri, a cserépfalvit az esztergomi, győri és szepesmegyei példányok közé tartozónak fogja

itélni. A megaranyozott ezüstből készült kehely talpa hatkarélyú; a simán hagyott perem fölött áttört párta fut végig, mely két mustra váltakozásából van szerkesztve: az egyik nagyobb négy karély, a másik kisebb, de dülény idomba szorítva. Az alul-felül támadt közöket hármas karély *(Dreipass)* tölti ki. A talp felső mezőit architektonikus keret ékíti. Erre példát a győri székesegyház kelyhei között láttam, mely feltünően hasonlított a cserépfalvi kehely talpának kevésbbé szokott ékítéséhez. Leirását lásd ötvös-kiáll. lajstr. II. t. 38. sz. A keresztvirág a czipőczímek *(Frauenschuhe)*, mint ha csak valamely csúcsíves stylű templom kapuja; vagy ormójáról volna kölcsönözve. A karélyok találkozási pontjait csinosan hajlított levél födi, ami által a talp tagozása élénkséget nyer.

Ennyit mondhatok én e fénykép után. Folytassa a kehely színpompájában is dús *sodronyzománczainak* ismertetését *dr. Hampel József* úr, akinek alkalma volt látni magát a tárgyat:

«A mezőket hajdan külön kerek lemezek töltötték be. Ezekből csak kettő maradt meg. Rovátkolt aranyozott ezüst sodrony szegélyezi a lemezt és rajta szintén rovátkolt finom aranyozott sodronyból alkotott virágdíszítések töltik be a tért. Egyik lemezen barna zománcz adja a háttért és a virág s a levelek téglavörös zománczczal vannak megtöltve; egyik levél szívidomú, azt élénk s félig áttetsző zöld zománcz tölti be, három inda emelkedik a mezőből.

A másik mezőben a díszítmény egy középső hatszirmú virágból indul ki, közepén vörös pety, levelei fehérek a körben körülfutó szívörű és hagymás virágok vörösek és a háttér áttetsző ékes zöld zománcz.» A növénymustrák rajzait közöljük a 97. lapon.

Kár, hogy a mezők közül a harmadik nem maradt meg, mert így teljes képet nem alkothatunk magunknak a kehely talpának zománcz mustrái felől. Rendesen három minta váltakozva (mindegyik kétszer) szokott a sodronyzománczos hatkarélyú talppal biró kelyheken előfordulni. Erre látszik utalni kelyhünk kupájának díszítése is, melyről azonnal fogunk szólani.

A kehely szára talpának megfelelőleg hatlapú, a talp felett kiugrón alkalmazott izülettel, melynek áttört mívű diszítménye a talpon levővel teljesen megegyezik. A nodus alatt és felett látható izület azonban későbbi készítmény s így nem csekély zavart okoz a kehely egyöntetüségének rovására. A nyomott almához hasonló nodus a XV. század második felében készültek közül leggyakoribbnak mondható. A késő csúcsíves stylt jellemző halhólyagidom *(Fischblasen)* alul-felül hatszor ismétlődik rajta, mellette a csinos négyes karélylyal, mely a styl fénykorában is általánosan használt motivum. A rotulusok gyanánt alkalmazott hatszirmú virágok — «melyek bibéjét aranyozott síma félgömb

képezi, míg a hatszirom hideg zöld zománczczal volt borítva, melynek csak itt-ott látni még nyomát; az egyik most is még valamennyire zománczos szirmú virág szirmain apró egyenszárú keresztke látszik» — erőteljes jelleget kölcsönöznek az aranyos szép nodusnak.

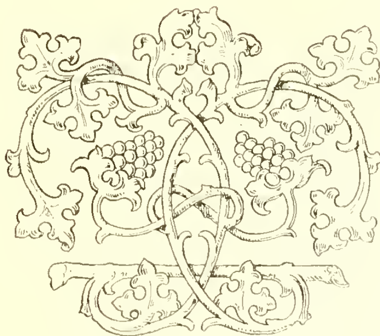
Az imént említett két tagozat, mely a pomellum felett és alatt foglal helyet, durvább öntvény, hátterében «fölváltva zöld és barna hideg zománczczal».

A kupa kosara van aránylag legjobban fentartva. Az erősebb sodrony szegélyezte kosár hat egyenlő mezőre van osztva. «Mindegyik mezőnek ezenfölül megvan a maga finomabb sodrony szegélye. A mezők közül a két ellentétesen állóban az alapot áttetsző zöld zománcz borítja, a közbeeső két-két mezőt pedig barna zománcz. Mindegyik mezőben más-más stylizált virágbokréta van rovátkos sodronyból alakítva, melyeknek virágai és levelei téglaszínű átlátszatlan vörös, átlátszatlan és kidomborodó fehér és áttetsző zománczczal borítvák. A főtörzsből azonkívül 3—7 inda ered, melyek kidomborodó tekercsekben végződnek. A sodrony itt valamivel erősebb, mint a talpon levő mezőkben.»

A kosár befejezéseül gyengéd liliomos párta fut körül, kifogástalanúl stylizált kecses liliomokból szerkesztve.

A cserépfalvi kehely hazai XV. századi ötvösműveink csinosabb alkotásai közé sorolandó s mint ilyen érdemes az utánzásra. Helyesen tenné az iparművészeti múzeummal egybekapcsolt másoló intézet, ha e csinos középkori kelyhünkről galvanoplastikai utánzatot készítene.

Czobor Béla.

LEVELEZÉS.

I. VÉGH ADORJÁN A HALOMDOMBI LELETEKRŐL. (Második közlemény.)* — Az 1877. évben a nyár folytán több ízben tétettem próba ásatásokat a Halomdombon, s a nyert eredmény által — úgy a lelt tárgyakban, mint a szerzett tapasztalatokban — jutalmazva érzem az ásatásokra fordított költséget és fáradozást. Tudva azt, hogy hazai régészetünk terén minden egyes leletnek meg van a maga jelentősége, akár újabb tapasztalatokat szolgáltasson az, akár a már meglevőket hasonlóságával mintegy erősbítse, kötelességemnek tartom halomdombi kutatásaim eredményét a következőkben bemutatva nyilvánosságra hozni.

A keleti oldalon kezdve vizsgálódásomat, a domb alján körülfutó árok külső oldalában csakhamar feltünt egy égés okozta vöröses folt, rövid ásatás után itt egy tűzhely gödröt találtam, melynek mélysége egy méter, feneke tapasztva volt, miről tanuskodnak az itt lelt szalma keverékű téglavörösre égett tapasz gyurma darabok, a gödör tartalmát képezte vöröses égett föld, hamu és pörnye között egy halom kövecs, számra 36 drb, dió nagyságtól ököl nagyságig, melyek közül néhány szét volt törve, továbbá durva agyagedények töredékei, melyek a már leírtakhoz hasonlók, — végre emlős állatok csontjai, és egy békateknő.

Az árkon belül a domb keleti oldalának aljában 1 $^{1}/_{2}$ □ méternyi területen kezdtem leásatni, s 30—35 cm. mélyen szórványosan a föld közé keveredve következő tárgyakat találtam:

1. Penge alakú kovaszilánk, melynek a kereszt metszete háromszöget képez, szélesebb vége tompa, melynek laposfelén egy kis domborodás látszik, melyet a kovaszilánkok készítés módjával járó ütés kidomborodási kúpjának neveznek, keskenyebb vége hegyes, hossza 5 cm. legnagyobb szélessége 17 mm. alakjára nézve hasonlít azon Dániából való kova-szilánkhoz, mely Lubbock «történelem előtti idők» czímű munkája magyar kiadásának 83 lapján 82—84. ábra által be van mutatva.

2. Fonó orsó grafittal kevert fekete agyagból, lapos pogácsa alakot mutat közepén kerek lynkkal, átmérője 4 cm. vastagsága 8 mm. a lynk átmérője egyik

* Az első közleményt lásd Arch. Ért VI. k. 1886. 47—49. l.

oldalon 13, á másikon 14 mm. külalkata meglehetős felvilágosítást nyujt készítés módjáról, mi véleményem szerint következőleg történhetett: a még puha könynyen idomítható gyurma vagy fazekas tészta mindenek előtt tetszés szerénti vastagságu réteggé nyomatott, s egy nád csővel könnyű szerével át lyukasztatott, úgy volt nyerhető a síma belsejü tökéletes körü lyuk, e körül egy második tetszés szerénti bőségű kör szabad kézzel s épen azért tökéletlenül rajzoltatott, s az így nyers körvonalon fa késsel, vagy éles kova-szilánkkal a puha agyagtészta lemetszetett, innen magyarázható a külső kör tökéletlensége és a metszés egyenetlensége, az így elkészült orsó gombhelyből fölvétetvén deszkára, vagy is közszerszámokkal készített durva fa-táblára tétetett, s a napon kő keménnyé száríttatott, fölvétel közben a még puha agyag meghajlott, s így a lyuk az alsó oldalon kissé bővebb lett, a durva fa-tábla pedig a fa rostjainak rovátkos benyomatát hagyta az orsógomb azon oldalán, melyen száradás közben feküdt. Ide vonatkozó analogia Lubbock fent említett művében is található, hol a 191. lapon 165. ábra által egy a svájczi tavi lakásokban talált fonó orsót mutat be, s azt kőkorinak tartja.

3. Egy kis korsó szürkés-barna színű, agyagból szabad kézzel idomítva, égetése csekély, valószinűleg csak nyílt tűznél volt szárítva, külseje síma, díszítetlen. grafittal fényesített, magassága $5\frac{1}{2}$ cm. talpa kerek, s 15 mm. átmérővel bír, oldala hengerded, fölfelé bővül, s a magasság közepén $9\frac{3}{4}$ cm. körméretű bőséget ér el, felül szűkebb, s a nyaknál már csak $4\frac{1}{2}$ cm. bőséggel bir, karimája két átellenes csücsköt képez, nyilása kerek, 7 mm. átmérővel bir.

4. Egy cső-töredék homokkőből, hossza 5 cm. vastagsága 7 cm. körméretű.

5. Egy buczkós végű dugó homokkőből, hossza 4 cm. vastagsága 6 cm. körméretű.

6. Grafittal fényesített szürkés barna színű, rosszul égetett agyagedények töredékei, némelyek egészen símák, némelyek 2—3 vízszintes bekarczolt vonallal, mások 2—3 vízszintes bekarczolt vonalból képezett szalagokkal vannak díszítve, melyek függélyes durva bevagdalásokkal szakaszokra vannak osztva. Van köztük olyan is, mely belül fekete, kívül barna, falazata 9 mm. vastag, külsejét egy sor durva páros benyomkodás ékesíti, mely akként származik, ha a hüvelyk és mutató újjak hegye össze fogatik, és a még nyers agyagba benyomkodtatik. Vannak végre átlyukasztott lapos nyélszerű fugantyúval is.

7. Kisebb-nagyobb kövecsek, mintegy 5 drb, ezek közt egy kerek és lapos, egy másik hosszúkás hengerded, három pedig élesre van tördelve. Ugyan itt egy békateknőt is találtam.

Az itt felsorolt tárgyak alatt 10 cm. mélyen, tehát egészben véve 45 cm. mélységben egy felnőtt ember csontváza feküdt, mely a puszta földben koporsó nélkül volt eltemetve, hanyatt kinyújtva, fejjel nyugotnak, s így egyszersmind a domb teteje felé fordítva, a váz nagyobb része hiányzott, a meglevő részek pedig korhadtak, a koponyát töredezett állapotban találtam, de mivel minden része megvan, könnyen összeállítható, s kerek fejalkatot (brachycephal) mutat, — a balhalánték mellett mindjárt a szemöldcsont fölött egyenes irányú bevágás tünik fel, melyet egy forradás hely rövidebb s hosszabb szakaszra oszt, — a 7. szám alatt leírt kőbalta éle ezen vágásba épen beleillik, s ennek élét

egy kicsorbulás szintén rövidebb- s hosszabb szakaszra osztja úgy, hogy ha a balta élét a vágásba illesztjük, annak csorbája a vágás forradását érinti, s az él rövidebb szakasza a vágás rövidebb szakaszával, az él hosszabb szakasza pedig a vágás hosszabb szakaszával épen össze illik úgy, hogy hajlandó vagyok hinni, mi szerént ezen vágás a 7. számú balta élétől származott, a szemöldcsontok erősen kidomborultak, az állcsont igen szögletes,

Kissé feljebb, a domb magasságának közepe táján csekély mélységben egy békateknőt, durva agyagedény töredékeket és egy emlős állati zápfogat találtam, ezek alatt egy hosszúfejű kis gyermek csontváza 45 cm. mélyen az imént leírt módon volt eltemetve, a váz korhadt, a koponya kissé töredezett volt.

Ismét feljebb, közel a domb tetejéhez 1½ méter mély tűzhely gödröt találtam, melynek feneke ki volt tapasztva, miről tanuskodnak a fenéken lelt szalma keverékü, vörösre égett tapasz gyurma darabok, — a gödör tartalmát vöröses, égett-föld közé kevert nagyobb emlős állat csontok, egy kecskeféle állat egyik patája, egy nagyobb kövecs, egy békateknő darabja, és durva agyag-edény töredékek képezték, — utóbbiak közt egy födő-gomb és bütykös díszű cserepek is fordultak elő.

A domb nyugoti oldalán csekély mélységből durva agyagedény töredékek kerültek elő, ezek alatt egy középfejalkatú felnőtt ember teljesen ép csontváza feküdt 45 cm. mélyen a már leírt módon eltemetve; megjegyzem itt, hogy a váz fejjel nyugotnak levén fordítva, a helyi viszonyból következőleg lábbal kissé fölfelé a domb teteje irányában feküdt. Az éjszaki oldalon 70 cm. mélyen egy kerekfejű felnőtt ember ép csontváza a már leírt módon volt eltemetve.

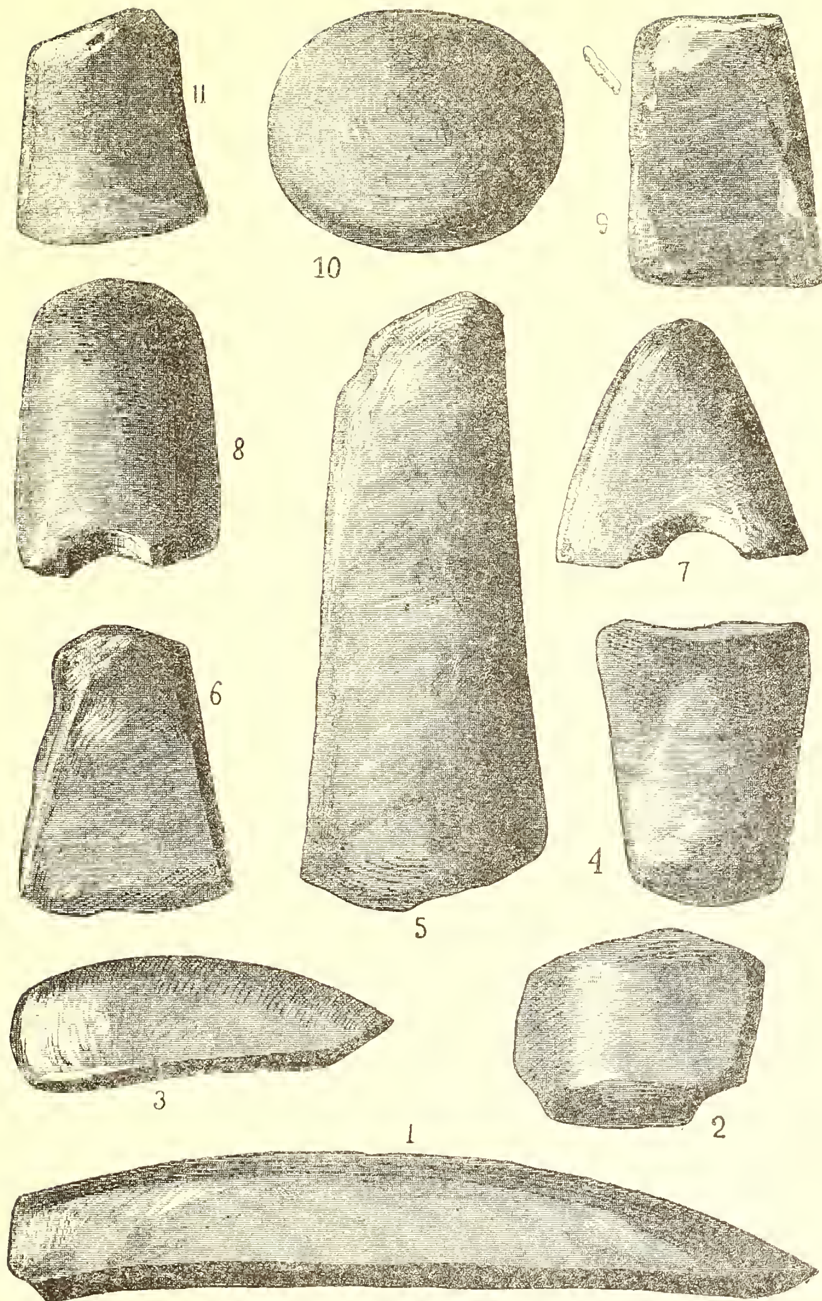
Az éjszaki oldalon egy tűzhely-gödör is volt, melyben 30 cm. mélyen edény-töredékeket, és emlős-állat csontokat találtam. Ilyféle kisebb 30—35 cm. mély tűzhely-gödör, edénytöredékekkel a domb tetején is előfordul.

Az egész kutatásom alatt fémnek legkisebb nyomára sem akadtam, ellenben találtam tűzhely gödröket a legkezdetlegesebb agyagedények töredékeivel, állatcsontok, békateknők és kormos kövecsekkel. Nagyobb zúzó vagy kézi őrlő köveket. Apró kovaszerszámokat. Csíszolt kőszerszámokat lyuk nélkül és lyukkal, és fonó orsót. Továbbá azt tapasztaltam, hogy az egész Halomdombon szórványosan egymástól csekély távolságban és keverten fordultak elő temetkezések és főző helyek, valamint azt, hogy a mellékletek nem közvetlen a holtak teste mellé tétettek, hanem a már félig eltemetett holtnak sírjába szórattak.

Mindezekből a következő tanúlságot vonom le:

A Halomdomb alkotói értettek a főzés mesterségéhez, a földbe vájtak tűzhely-gödröket, s azokat kitapasztották agyagsárral, szabad kézzel készítettek rosszul égetett durva agyagedényeket, s azokat egyenes és zíg-zúg vonalakkal, bevagdalások, bütykök és újjak benyomkodásaival díszítették, ilyen edényekben főzték meg azon emlős állatok húsát, melyeknek csontjai itt találtattak, — a békateknők tartalma talán csemegeül szolgált, teknője pedig merő eszközül, — a kormos kövecsek talán arra szolgáltak, hogy a megtüzesítve az edények körül rakattak, hogy az azokban levő víz tovább melegen maradjon.

A zúzó vagy kézi őrlőkőnek jelenléte arról tanuskodik, hogy gabnaneműekkel is táplálkoztak.

CSISZOLT KŐSZERSZÁMOK A NEMESÓCSAI HALOMDOMBBÓL.

Szúró, metsző, fúró és vakaró eszközül, s általában oly czélokra, melyekre szilárd, hegyes vagy éles penge kívántatott, a kova szarukő, és obsidián szilánkokat használták, melyeket helyben is tudtak magkövekről pattogtatni.

Készítettek csiszolt kőszerszámokat, s azokat ki is tudták lyukasztani, (talán kovaszerszámmal más segédközeg hozzájárultával) ezen csiszolt kőszerszámok egymástól igen eltérő alakúak, s ha megkísérteném alakjukból használati czéljokra következtetést vonni, talán nem csalódnám ha azt állítanám, hogy az 1. számú ekének vagyis szántó szerszámnak használtatott oly formán, tudniillik, hogy az a faekébe szoríttatván, ott a szántóvas helyét pótolta, — a 2. számú ugyan ily alakú, de kisebb, talán a sorba ültetendő magvak számára barázda vonó szerszám gyanánt használtatott, — a 3—4. számú az úgynevezett kapás vetemények megkapálására használtatott, — az 5. számú fejsze, és a 7. számú balta mint vágóeszköz, úgy a tűzhely körül, mint a harcztéren megfelelt használati czéljának.

A fonó-orsó azt bizonyítja, hogy a szövéshez is értettek, s így ruházatukat, nem csupán állatok bőréből, de szövetekből is készítették. Általán véve a Halomdomb alkotói a műveltségnek körülbelől olyan fokán állottak, mint a svájczi kőkori telepek, vagy talán az aggteleki barlang kőkori lakói s fejalkatukra nézve vegyesek, azaz hosszú, közép és kerek koponyával bíró emberek voltak, kik halottjaikat puszta földbe hanyatt kinyújtva temették el.

Végre azon körülmény, hogy itt temetkezések és főzőhelyek keverten fordulnak elő, talán azon föltevésnek szolgálna magyarázatál, hogy a halottaik temetése alkalmával a szent helyen tűzhelyt rögtönöztek, halotti tort tartottak, ettek ittak, szóval fecerunt magnum áldomás, — az itt használt edényeket és egyéb szerszámokat pedig, az alkalom szentségéhez méltóan, kegyeletük jeléül a még félig nyitott sírba hajigálták, ez magyarázná meg azt is, hogy az itt talált edények mind töredékek az egyetlen kis korsó kivételével.

A Halomdombot mint kedvelt kirándulási helyemet gyakran felkeresem, s mindannyiszor figyelmesen körül vizsgálom, valjon a véletlen körülmény nem hozott-e felszinre valami régiséget? Egy ily kirándulás alkalmával május hó 17-én a halom alját övező árok omladékában csakugyan találtam három kisded kovaszilánkot, egy durva agyagedény darabját két sor apró gödröskével díszítve, és két nagy kövecsből alakított kézi őrlő követ, melynek egyik darabja idomtalan félgömb alakú, lapos oldala szabálytalan ötszöget képez és érdes, hossza 17 cm. szélessége 11 cm. másik darabja ferdény alakú, szélesebb oldalai símák, hossza 18 cm. szélessége 11 cm. vastagsága 8 cm.

Pásztoroktól szereztem a következő három csiszolt kőszerszámot, melyeket azok a Halomdomb környékén találtak, mind három jó élesre van köszörülve.

1. Szürke színű (quarcit) kőcsoroszlya, egyik oldala lapos, másik csekély domborodással bír, éle kerekded, fokának egyik sarka kerekdeden hajlik, másik rézsutosan tompított, — hossza 15½ cm. szélessége élénél 5½ cm. fokánál 42 mm.

Az ilyen alakú kőszerszámot azért nevezem csoroszlyának, mert a modern ekéknél a szántóvas előtt hasonló alakú vas szerszám van alkalmazva, melynek az a rendeltetése, hogy a szántóvas elé kerülő gyomokat és gyökereket elvágja,

s ezt csoroszlyának nevezik, — úgy gondolom, hogy az ilyen kőszerszámoknak is hasonló rendeltetésük lehetett az őskorban.

2. Szürke (quarcit) kő-ösztöke alakja majdnem háromszögű, éle egyenes, foka kissé kerekded, hossza 7 cm. szélessége élénél 47 mm. fokánál 28 mm. A modern ekékről a szántás közben reájok tapadt földet és egyéb szemetet hasonló alakú vas szerszámmal tisztítják le, melyet ösztökének neveznek, tehát a leírt kőeszközt is ösztökének nevezem, mert úgy gondolom hogy az ős korban azt is oly czélra használták.

3. Szürke (quarcit) kő-gyomirtó vagy konkoly-irtó, lapos, ékalakú eszköz, éle és foka egyenes, hossza 58 mm. szélessége élénél 38 mm. fokánál 29 mm. Hasonlítván a mai konkoly irtó vashoz, úgy vélem ez is hasonló czélra használtatott, azért nevezem gyomirtónak.

Meggyőződést akarván szerezni magamnak ezen kőszerszámok használhatóságáról, csináltattam egy — a modern ekékhez hasonló faszerkezetet, melybe faékek segélyével a szántókövet és a csoroszlyakövet bele erősíttettem. Az így felszerelt ekével megkísértettem a szántást, s az tökéletesen sikerült, — egyszersmind azt tapasztaltam, hogy ha nagyobb faszerkezet alkalmaztatik, akkor ugyanazon kövekkel mélyebb barázdát lehet szántani. Megkísértettem az ösztökét is és gyomirtót is az újkori vad népek módjára fanyélbe erősíttetni, s így ezek is használhatókká lettek. Az érdekesebb kőeszközök példányait az idezett képes táblán mutatom be.

Mindezen leletek és kísérletek azt engedik gyanítani, hogy Csallóköz ős népe a csíszolt kőkorban már meglehetősen értett a földmíveléshez.

Nemes-Ócsán, 30. május 1885. *Végh Adorján.*

II. WOSINSKY MÓR LEVELE LENGYELI ÁSATÁSAIRÓL. — Ha a régész körökben bármily hazai fontosabb lelet örömmel fogadtatik, úgy azt hiszem annál kíváncsiabb ugyanazon közönség a nagyobb szabású ásatások eredményére. Ha áll ez általában véve, úgy annál inkább a præhistoricummal foglalkozók piczíny csoportjára, kik legjobban érzik azt, hogy a classicus régészet fejlesztésére s a műkincsekben gazdagnak ígérkező ásatásokra fordíttatik ugyan költség, de az igénytelenségében értékes præhistoricus leletek felderítését a szerencsés véletlen monopolisálja s avval concurrálni vajmi kevesen vállalkoznak. Sőt kimondhatjuk egész nyugodtan, hogy nagyobb pénzáldozaton s pusztán tudományos czélból eszközölt præhistoricus ásatások most hazánkban — a lengyelit kivéve — egyáltalán nincsenek.

Gróf Apponyi Sándor úr nagyszabású ásatásainak eredménye ismeretes az 1885-iki «Archæologiai közlemények»-ből. Ez ásatások az 1886-iki évben is ugyanoly mérvben folytattattak mint az előző években és körülbelül ugyanoly eredménnyel is. Miután azonban a kimerítő nagyobb dolgozatok közzététele az archæologiai bizottság előtt is a nervus rerum gerendarum nyomatékos argumentuma következtében nehézkessé válik, jelen rövid értesítésben szándékozom a præhistoricum iránt érdeklődők kiváncsiságát kielégíteni.

Az 1886-iki ásatások alkalmával ismételten méhkas alaku egészen a kemény talajba ásott lakásokat, ugyanoly mélységű, nád és vessző fonásra tapasztott s

keményre égetett sárfalakkal körülvett magtárokat, istáló gyanánt szolgált hosszú árkokat, csekély mélységű szabad tűzhelyeket s gazdagon felszerelt csontvázakat fedtünk fel, ugy hogy eddig 35 méhkas alaku lakás, 21 félig a földbe ásott lakás, 5 magtár, 5 istáló, számos szabad tűzhely, 67 zsugorítva fekvő s 4 nyújtott helyzetben hanyatt fekvő halott került összes leleteivel napfényre.

Hogy az újabban lelt tárgyak száma nemcsak kielégítő, hanem meglepő, azt azon körülmény mutatja, hogy az áldozatkész gróf egy második termet volt kénytelen az új leletek elhelyezésére áldozni s a lengyeli præhistoricus muzeum egy ugyanazon telepről következő statistikai képet adja:

I.	Hasogatott kőeszközök jaspis és silexből (nucleus, kés, vakaró, nyílhegy, fúró)	3873	drb.
	Hasogatott kőeszközök obsidiánból (nucleusok és piczinv pengék)	256	«
	Csíszolt kőeszközök (balta, buzogány, kalapács, véső)	195	«
	Különféleképp dolgozott kövek (hasogató- őrlő- csíszoló kövek stb.)	468	«
	összesen kőeszközök	4792	drb.
II.	Csont eszközök (balta, véső, símító, tű, nyílhegy, horog s egyéb dolgozott csontok)	610	«
III.	Fossil kagylóbélből készült ékszerek (amulette, gomb, karperecz, gyöngy)	947	«
IV.	Agyagtárgyakból (ép edények)	292	«
	Tűzhelyek körül talált csonka pyramisok	1007	«
	Födők, kanalak, edénytartó karikák, nehezékek s egyéb apró tárgy	1218	«
	Orsógombok (Wirtl)	268	«
		4342	drb.
V.	Bronzok	69	«
	összesen	10760	drb.

Nincsenek ide számítva a magneműek, állati csontmaradványok s azon collectiók, melyek a budapesti nemzeti, berlini királyi, berlini «märkisches», s a római muzeumok, valamint a dr. Much bécsi magángyűjteménye számára ajándékoztattak.

Ez ásatások folyamában mindinkább bizonyossá vált, hogy a lengyeli földerődítményt csakugyan azon kőkori nép építé, mely szabályosan zsugorítva fekvő helyzetben temette el közös helyen halottjait. Ezen leginkább temetkezésében (lásd a nemz. muzeumban levő «in situ» kiemelt lengyeli példányt) oly caracteristicus nép a legújabb időben kelté csak fel a régészek figyelmét s apró csoportokban találjuk annak nyomát Magyarország- Felső-Austria- Csehország- Észak-Németország- Belgium- Angolország déli partvidékének barlangjai — a liguri Alpesek barlangjai — s felső Olaszországban (a bresciai kerületben), kulturája e piczinv népcsoportnak teljesen azonos az austriai s a schveitzi legrégibb czölöpépítők kulturájával, de míg a czölöpépítők temetői nem kerülnek napfényre, nem állíthatjuk, hogy mindkettő egy ugyanazon nép lett volna. A lengyeli ősi sánczépítők is földművelő s állattenyésztő nép volt, mely a hasogatott s csíszolt

kőeszközök ezernyi száma mellett, nagyon csekély mennyiségben apró réz vagy bronz ékszerekkel bírt. Nagyon érdekes lesz ez apró s patinától majdnem teljesen átmart éreznek vegyelemzése s legkiválóbban e zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett népek nagyon gyér érczeinek vegyelemzése fog nyomatékos érvet szolgáltatni arra, hogy mily értelemben s mily terjedelemben beszélhetünk bronz korról, midőn az újabb leletek majdnem kétségbevonhatlanul azt bizonyitják, hogy réz vagy bronz nélküli neolith kor nem is létezett

Újabb ásatásaink folyamában bebizonyíthatjuk már azt is, hogy a sáncz-építő neolith-kori népet e telepen egy későbbi bronzkori nép váltotta fel, mely már helyi érczművességgel foglalkozott s abban meglehetős jártassággal birt, mert már a complikáltabb füles tokos baltákat is öntötte. E későbbi nép már az előbbitől teljesen eltérő, hanyat fekvő nyujtott helyzetben temette el néhány halottját és pedig nem a zsugoritva fekvők közös temetkezési helyén, hanem egyenként a sáncz különböző részén. Ezen későbbi nép tulajdona volt a legtöbb bronz tárgy, mely a statistikai adatokban előszámláltatott. Csekély számu halottjaik után következtetve csak rövid ideig lakta e későbbi nép e telepet s hátrahagyott tárgyaik semmikép sem zavarják a zsugoritva fekvő nép culturájának képét, melyet az eddigi leletek oly tisztán tárnak elénk, hogy nyugodtan be lehetne fejezni az ásatásokat s az eddigi számokból a végleges számadást összeállitani. Ezzel különben korántsem akarom azt vitatni, hogy a további ásatások feleslegesek lesznek s a csak számszaporitó tárgyak között, egészen új s talán nagyon is fontos leletek s igazságok felderitése ki volna zárva. Azonban ma a leggazdagabb muzeum sem költekeznék tovább ily eredmények után ásatásokra; nincs is muzeum sem magángyüjtemény, mely ily tiszta képet nyújtana præhistoricus népnek életéről.

Lengyelen, 1887. elején. *Wosinsky Mór.*

III. SZENTMÁRTONI DARNAY KÁLMÁN LEVELE A CSÁBRENDEKI LELETEKRŐL. — Az Archælogiai Értesitő 1887. febr. 15. megjelent számában, midőn gr. Széchenyi Béla a Pölöskei bronz leletet bemutatni szives-kedik, többek közt azon megjegyzésre, hogy *«ez volna az első bronz lelet, mely Zalába napvilágot látott»*, hivatva érzem magamat válaszolni illetve felvilágosítással, a hazai régészet érdekében szolgálni. 1879. évben őszszel találtam az első bronz, szárnyas lándzsa hegyet (tökéletesen ép igen szép példány) maig is egyik legszebb darabja Sümegen levő pár száz darabból álló bronz gyüjteményeimnek, e lándzsa hegyet annál inkább kell becsülnöm, mert az vezetett rá a később 1884—85-ben megejtett Sümegh és Csáb-rendek közt fekvő hegyelői ásatásnál; a már általam 1884. évi Archæologiai értesitőben ismertetett *«csabrendeki urna temetőre»*, mely mintegy 45 gazdag sírt tárt elém telve, különböző alaku urnákkal és egyéb edényekkel, melyekben a szerint a mint nő vagy férfi hamvait tartalmaztak, a leletek is, bronz fegyverek és ékszerek közt váltakoztak; e sírok zöme azonban női és gyermek sirok voltak, mert csak egy harmadrésze tartalmazott kardot, lándzsa- és nyilhegyet stb., ellenben igen sok korongos fejű csinos díszitésű bronz tűt találtam, nem különben kigyós (spiralis) karpereczek, nyakék, gyűrűk, övrészletek fordultak elő és néhány lósallang és lószerszám részlet.

Külömben, hogy még egy adattal szolgálhassak, megemlítem, hogy 1885. év elején a sümeghi papföldön, szántás közben, a Pölöskeihez egy egész hasonló leletre találtak, mely 13 drb. bronz sarlóból, 4 drb. lándzsahegyből és egy igen szép díszítésű nagy tokos (köpüs) vésőből, és nehány bronz rögből állott, e lelet is, 3 sarló kivételével Sümeghen levő muzeumomba került, melyeket eddig az Archæologiai értesítőben azért nem ismertettem, mert szándékom azt a Győrött tartandó közgyülésen egyesítve a csábrendeki nagy bronz lelettel bemutatni.

Kelt, Kaposvár 1887. márczius hó. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

IV. SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉS a csáb-rendeki leletek dolgában.

Az itt említett csáb-rendeki leletekhez járul egy lelet, melyet a nemzeti muzeum régiségtára e zalamegyei helységből 1877-ben kapott. Ugyanazon említett szőlőben 1876/77. telén két csontvázra akadtak. Az egyik csontváz mellett öv, kard és lándzsacsúcs voltak. Azonkívül a szomszédban egy gombostűt, egy lándzsacsúcsot és egy karpereczet találtak, melyek valószínűleg szintén egy ily sírból származnak. Mind e tárgyakat Chernel földbirtokos úr ajándékozta a nemzeti muzeumnak. A küldeményben volt egy átfúrt kőbalta, melynek lelhelyét nem lehet biztosan tudni, a lehetőség nincs kizárva, hogy ez is az említett tárgyakhoz tartozik s azért azokkal együtt azt is ugyan egy táblán közöljük. A leletről szóló rövid közlemény megjelent a Trouvailles de l'age de bronze en Hongrie Budapest 1886. czímű művem 4. lapján. Egy övtöredéket a lelhely megnevezése nélkül a «Bronzkor emlékei» LXXXI. tábláján 3. szám alatt közöltem rajzban. Az az övrészlet, melyre e mű betűrendes mutatója tévesen utal (XLV. tábla 1. szám) ismeretlen lelhelyű és hasonlókép nem lehet biztosan tudni a gróf Széchenyi Béla által idézett [1]) zürichi öv u. o. XLV. tábla 2. szám milyen megyéből való.

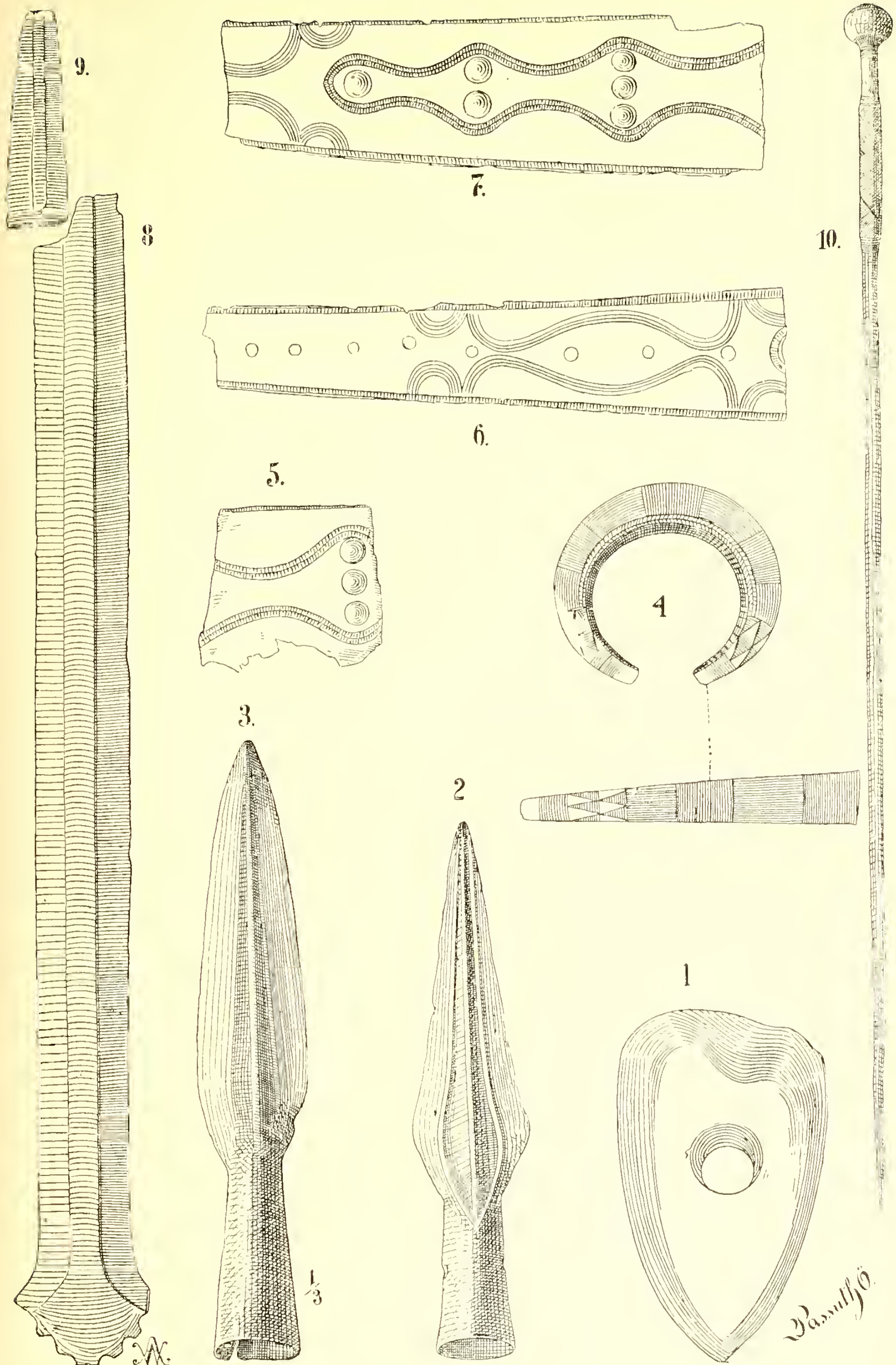
Szerk.

V. LEHÓCZKY TIVADAR BEREG- ÉS UNGMEGYEI LELETEKRŐL.

1885. évben a *badalvi határon* a Tisza jobb partján elterülő síkföldön találtattak a mellékelt 1—9 rajzban feltüntetett *bronz eszközök;* kétségtelenül a lelhelyen több tárgy is lehetett, melyeket azonban a földmunkálattal foglalkozók, mint rendesen történni szokott, elkapkodtak. Az 1. szám alatti tárgy egy hegyes véső tokja, 10 cm. hosszú, fent 2 cm.-nyi nyilással s kiálló párkánynyal díszített. A 2. szám alatti egy $10^1/_4$ cm. hosszú, lent az élén 4 cm. széles *bronzvéső*, felcsúcsorodó szájjal, füle eltörött. A 3. szám alatti szintén az előbbihez hasonló tokos *bronzvéső*, síma, fent kicsúcsorodó véggel, 13 cm. hosszú, derekán $3^1/_2$ cm. s lent az élénél $4^1/_2$ cm. széles.

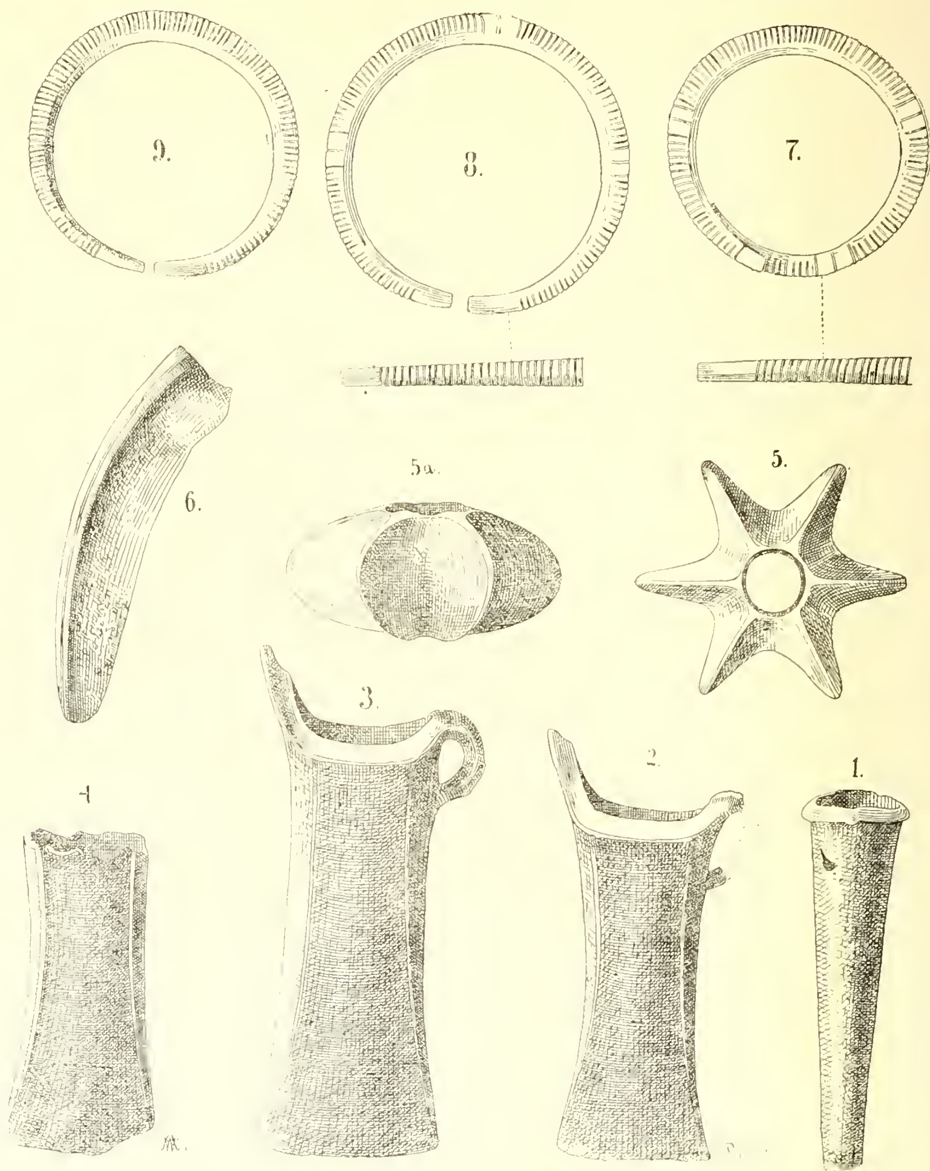
A 4. szám alatti egy *bronzvésőnek* alsó töredéke, mely 8 cm. hosszú és lent 4 cm. széles. Az 5-dik tárgy egy a maga nemében, egyetlen bronzöntvény, t. i. egy szokatlan alakú, hat ágú *buzogány;* ennek magassága $3^3/_4$ cm. kiálló ágai, czikkei $3^1/_4$ cm. félkörűek, súlya 24 dekagramm. A 6-dik egy 10 cm. hosszú és 2 cm. széles, görbült, egyélű késnek alsó töredéke. A 7, 8, 9. számok alatti *bronzkarikák* hasonlók e tájon sűrűn előforduló karpereczekhez; ezek 7—8 cm. átméretűek s rovátkosok; a 8. és 9. szám alattiak $1—3/_4$ cm. vastagok s véko-

[1]) Arch. Ért. 1887 VII. köt. 57. l.

CSÁBRENDEKI LELET A N. MUZEUMBAN.

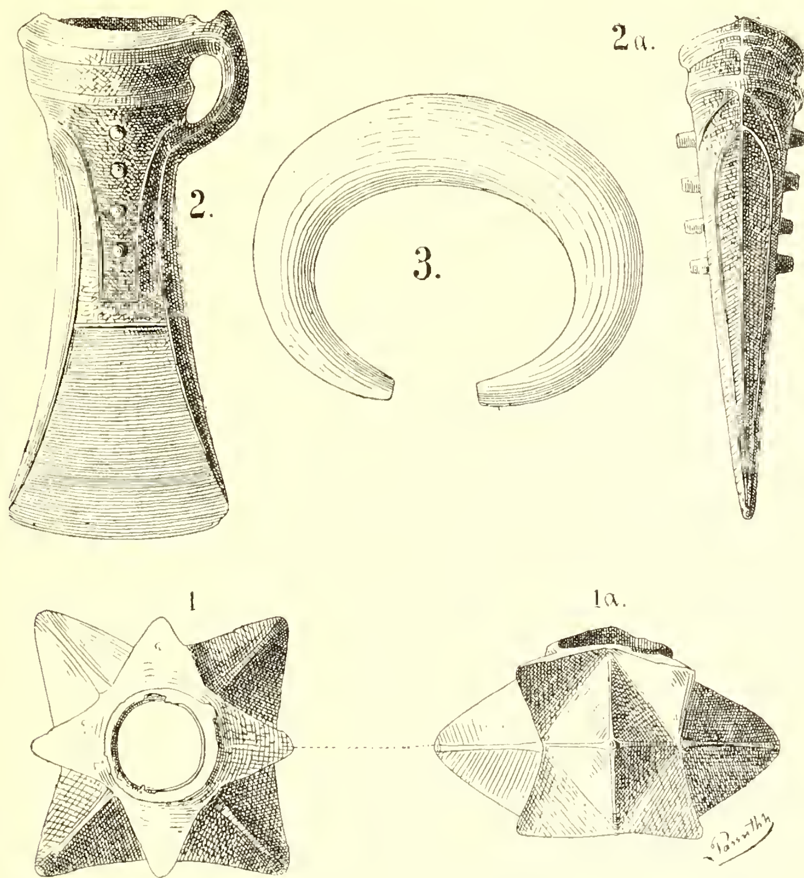
nyabb végeik összeérnek, míg a 7. szám alatti karikának végei egymásra hajtvák. Ezeken kívül került még e leletből birtokomba egy 10 cm. hosszú, 1 cm. széles és fél cm. vastag, négy lyukkal ellátott lapos késnyel is, mely azonban elveszett.

BEREGMEGYEI LELETEK.

Ez alkalommal megemlítem, hogy e tájon 1884. évben a munkások egy égvényes helyre találtak, melyen egy durván készített agyag-csésze, edénytöredékek és három darab átfúrt kerek idomú *agyag-küpra* akadtak, négy apró bronz *fülbevaló karikával* együtt, melyek azonban a rozsdától szerfelett szenvedtek.

Legérdekesebbek itt a 9 cm. magas *agyagkúpok*, melyeknek felső hegyes végök 3 cm. alsó végök pedig $7^{1}/_{2}$ cm. átmérőjű; tetejökön $2^{1}/_{4}$ cm.-nyire felülről mindeniken egy fél cm.-nyi lyuk van átfúrva; a kúpok a tűztől barnultak s e tekintetben véleményem az, hogy ezeket azonkorú emberek étekfőzésnél serpenyő alá lábakul használták s midőn tovább útaztak, zsinórra fűzve magokkal szállíták. E kúpok gyűjteményemben őriztetnek, hol más ilynemű kisebb-nagyobb, hengeres és négyszögű kúpok is találtatnak.

UNGMEGYEI RÉGISÉGEK.

Igen érdekesek gyűjteményemben azon *bronz tárgyak*, melyeket *Ungmegyéből* alkalmilag szereztem s melyeknél feltűnt, hogy jóllehet Ungmegye tőszomszédságában fekszik Beregmegyének, így Ungvár város alig négy mértföldnyire Munkácstól, még is az itt napfényre került bronz műszerek sokkal finomabb idomúak, mint a beregmegyeiek; jóllehet teljesen hasonló mívűek s alakúak is találtatnak. Így a többi közt, a mellékelt rajzon 1. szám alatt előforduló *bronzbuzogány*, melyhez idomra nézve hasonló több példányt bírok, egy négyszögű tőből akként idomíttatott, hogy három sorban összesen tizenkét kiálló

hegyes kúppal ellátott fegyvert képezzen; ez $3^1/_2$ cm. magas és $4^1/_2$ cm. széles, míg a nyél lyuka csupán 2 cm. átmérőjű.

Ungban a tokos *bronzvésők* számos idomban s kisebb-nagyobb alakban találtatnak; igen érdekes ezek között a 2. szám alatt feltüntetett füles bronzvéső, mely 10 cm. hosszú, fent 4, közepén $2^1/_3$ és lent az élnél $4^1/_2$ cm. széles; fent kettős kiálló perémmel díszített, míg vonalakkal ékített karcsú oldalán négy félcentiméternyire kiálló szegecscsel (apró dúdorokkal) van díszítve, melynek finom szerkezete kétségtelenül igazolja azt, hogy az ily eszközt nem közönséges véső, hanem görbe nyélbe ütve fegyverül használták a régiek. A *karpereczek* és *karikák* szintén nagy számban és változatos idomban találtatnak itt, a vékony, rovátkos kisebb-nagyobb gyűrűktől kezdve a *súlyos* $7^1/_2$—9 centiméter átmérőjű, 6—7 cm. széles és $1^1/_2$—$^2/_3$ cm.-nyi vastag karikákig, milyen a 3. szám alatti rajzban feltüntetett is, mely egészen síma, míg rovátkosak és kiálló dúdorokkal ékíttettek is kerülnek elő.

Munkács, márczius hó 9. 1887. *Lehóczky Tivadar.*

VI. WENINGER MÁTYÁS duna-almási régészeti lelhelyekről.* Legelőször fölemlítem a legrégibb korszakra vonatkozó temetőhelyeket, melyekre az akkori népek, akár az elégetett emberi test hamvait nagy és kis edényekben (urnákban) temették, akár szinte az állatok égetett és nem égetett testeit áldozták az isteneknek.

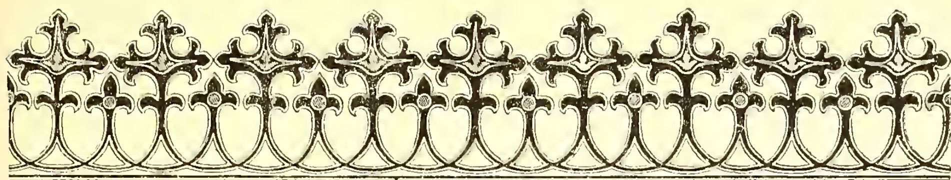
Ily nagyobbszerű urna-temető létezik *Duna-Almáson* az állam- és kőhordó-út közti urasági szántóföldön; kisebbszerű urna-temetkezési helyekre akadtam a neszmélyi határ több részeiben, úgymint: a leszakadozott Akasztóhegy aljában, a getci mély út felső pontjaiban, a Kalinvár alatti vízmosás partjában és a süttői határhoz közel fekvő homokos dülőben. Ugyan a getei út hegyes része melletti vízmosásban mintegy ölnyire a föld alatt leltem egész szarvas csontvázát és agancsait. Sártványon egy itcze nagyságú fazékban, mintegy két és fél lábnyi mélységben, egy kis állat minden ép csontja födéllel födve találtatott.

Puszta-Almáson 1881. évben egy új pajta építése alkalmával valóságos sírkertre akadtunk, melyben az emberi testek csontvázai rendszeresen közel egymáshoz, hosszában eltemetve találtattak, hogy ezen temető mely időkorbeli, nem tudhatom.

A római korszakba esnek azon tüneményes földalatti pincze-alakú építmények, melyek hihetőleg — mint Ácson — az utasok állomásainál volt épületek melegítői gyanánt szolgáltak; ily földalatti melegítő csatornákat Neszmélyen azon helyen, mely a jelenlegi vendéglő, a 89-ik, 33-ik számú házak s ezek közti utczarész térségét képezi, észleltem, amennyiben ezen helyeken a föld kisebb darabban leszakadt és téglaboltozatok látszottak, de e csatornákba soha senki be nem hatolt. A későbbi történelemre áttérve, van Neszmélyen két vár, az egyik a falu délkeleti részén a hegynek, melyen romjai állanak, kölcsönzi a «vár» nevet is; de ebben sem a török uralma előtt, sem Albert király, ki Neszmélyen halt meg, sem apáczák — Fényes Elek adatai szerint — nem lakhattak, ezen várrom, terjedelménél fogva nem lehetett soha más, mint őrtanya. A másik várt a Duna és államút melletti csúcsos hegyen látható földbástya képezi, melyet «Kalin-vár»-nak neveznek; hihetőleg régi időben szintén őrtanya lehetett azon út felett, mely hajdanában ezen Kalin-várhegy mellett nem a hegy és Duna közti szoroson, hanem délnek az erdőségek felé, és a fensíkon ismét keletnek volt irányozva, mely úton a posta is közlekedett, mit ez út elnevezése is tanusít, mely «sípszó»-völgyi út nevet visel.

Duna-Almás, 1887 februárban. *Weninger Mátyás.*

* A «Tata-Tóváros» czímű lapban is megjelent.

IRODALOM.

DENKMÄLER DES KLASSISCHEN ALTERTHUMS zur Erläuterung des Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst und Sitte. Lexikalisch bearbeitet von B. Arnold, H. Blümner . . . . und dem Herausgeber *A. Baumeister.* München, Oldenbourg. 37. füzet à 1 m.

Hosszas előkészületek után, melyek mind a könyvkiadó részéről, mind a szerkesztő — mert első sorban annak kell tartani Baumeistert — közreműködésével megtétettek, megjelent 1884 elején, tehát már ezelőtt három évvel a nevezett műnek első füzete azon igérettel, hogy 1886 végéig az egész mű be lesz fejezve. Ezen igéretét a kiadó nem válthatta be, de ez nem szolgál a vállalat hátrányára. Egyrészt szaporíthatták azon képek számát, melyek kinyomatása egyik főczélja volt a szerkesztőnek, másrészt felhasználhatta és fel is használta az archæologiára vonatkozó legújabb kiadványokat.

Szótár alakú régészeti, különösen *klasszikus* régészeti mű több forog már évek óta közkézen, köztük egyik igen nevezetes, a Hachettenál megjelenő *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, már tizennégy év óta készül és mégis a legutolsó, X. füzet, csak a *Cupido*-ig terjed, tehát van alapos kilátásunk arra, hogy a mostani nemzedék eme «Szótár» befejezését nem fogja megérni. Annál nagyobb szükség volt tehát egy terjedelmesebb, a Rich és Müller-félénél nagyobb régészeti Lexikonra.

Ezért nem mondunk sokat és nem üres phrasis, ha azt állítjuk, hogy Baumeister szótára valóban hézagpótló és hogy a mű aránylag gyors és pontos folytatása és befejezése — a 36. füzet utolsó czikke Perikles — mindenesetre még a jelen évben várható.

A czím után itélve azt képzelhetné az ember, hogy e műben csupán a görög-római *műemlékek* lesznek leirva és képek által feltüntetve, de az előszó és az egyes füzetek tartalma meggyőz bennünket arról, hogy szerző ennél többet akar adni.

E műben t. i. tárgyalva van 1. a műtörténet, és pedig külön az építészet, szobrászat, festészet, zene és szinházi (scenikus) művészet, korszakok és művészek szerint részletezve, különös tekintettel a még meglevő emlékekre; 2. az istenek- és heroszokról a műmythologia szempontjából, tehát a tulajdonképeni mythologia kizárásával, van szó; 3. a magánrégiségeket egész terjedelmében, a mennyiben képekben ábrázolható anyag létezik, foglalja magában a szótár; 4. a történeti szereplésük miatt fontos egyéneknek hiteles szobrai közöltetnek, de történeti magyarázatok nélkül; 5. az érmek különösen művészeti szempontból iratnak le, és tekintettel a műemlékekre való vonatkozásukra; 6. a kiváló ókori városok, például Róma, Athen, Pompeji, Mykenæ stb. topographiája szintén részét képezi a műnek; az ókori földrajz különben teljesen ki van zárva; 7. a hadügy és tengerészet és 8. az irás és palægraphia is foglaltatik a Szótárban.

Azt várná az ember, hogy mindezen szakok, melyeket az *Előfizetési felhivás* és *Előszó* nyomán felsoroltunk, csakugyan mind tár gyaltatnak az illető helyen, az illető betü alatt. Ez nagyobbrészt úgy is van, de a hadügyre nézve más rendszert követ a kiadó. *Ala*, *centuria*, *legio* és hasonló czikkeket hiában keresünk, de még *castra*, *castellum* stb. sem találhatók, ha csak nem utóbb valamelyik későbbi füzetben nem lesz egy nagyobb czikk, mely mindezekről szól. Azt még értjük, hogy az *ala*, *centuria*, *legio* és hasonlókat mellőzi a *Szótár*, mert ezek egyike sem számítható az «emlékek»-hez, de már «*castra*» és «*castellum*» s a mi ezekkel összefügg, mindenesetre bele való a Szótárba. Csak egy nagyobb hadászati czikk található «*Festungskrieg*» alatt, de ehhez azután minden hozzá van kapcsolva, a mi csak a várakkal és ezek ostromával összefügg. Mindenesetre kellett volna a szerkesztőségnek arra gondjának lenni, hogy az olvasónak megmagyaráztassék, hogy mily terjedelemben vétetnek fel a hadi és tengerészet régiségek a mű keretébe.

Kivéve ezt a hiányt, különben teljesnek mondható a műbe felvett czikkek sorozata; s ezenkívül elismerjük azt is, hogy szerkesztésénél a régészeti irodalom legjobb és legújabb termékei fel vannak használva. Hasonlókép a rajzokról is elmondhatjuk, hogy azok a kiadó igérete szerint «tisztességes» nagyságban vannak reprodukálva. Különösen ezen utóbbi körülmény igazán dicséretre méltó törekvés, már csak azért is, mert például a Rich-féle Wörterbuch-ban oly piczinyek a rajzok, hogy az ember nem képes az illető tárgyakról kellő fogalmat nyerni. Baumeister, vagy talán inkább Oldenbourg annyira nem fukarkodott a képekben, rajzokban stb., hogy az előre igért 1400 szám helyett máris 2000-nél több van készen. Ebben a részben csakis a Daremberg-féle *Dictionnaire* vetélkedhetik a Baumeister-félével és így

van kilátás arra, hogy ez az eddig felkutatott ókori remekművek legjobbjai *mind* együtt lesznek ebben a műben.

Első sorban középtanodák tanárai számára készült a szótár, kik nem férhetnek nagyobb régészeti művekhez hozzá, mert a tanárok kisebb városokban kénytelenek oly szakkönyvtárakat nélkülözni, melyek a fényes kiállítású drága régészeti publicatiókat megszerezhetnék.

De a kiadó nemcsak végzett, hivatalban levő tanároknak, hanem egyetemi hallgatóknak is szánta művét és valóban alig tudnék az egyetemi oktatásnál alkalmasabb segédkönyvet ajánlani, mint épen Baumeisterét; nem túlságos sok benne az anyag, és mégis egyetemi hallgatónak, a ki a klasszikus régészettel foglalkozni kezd, untig elég.

A tanárokon és tanulókon kívül méltán számított a kiadó arra is, hogy művészek, és pedig festők, szobrászok és építészek egyaránt haszonnal forgathatják.

A külső kiállítása a «Szótár»-nak nemcsak megfelel minden igénynek, a mely ily csekély árú kiadványnál támasztható, hanem az árt tekintve, igen díszesnek mondható. Csak a képekre nézve lehet megjegyzésünk. Igaz, hogy nagy részük elég jó és sikerült, valamint a térképek és tervrajzok is, de épen a klasszikus remekműveket ábrázoló, gypszöntvény után, photographia segítségével készült egész oldalra terjedő képek (Vollbilder) legkevésbbé sikerültek; ezek nagyon erősen vannak árnyékolva és nincs kellő átmenet az árnyék és világosság közt; példa reá a híres Laokoon-csoport képe. *Fröhlich Róbert.*

KROATISCHE REVUE. Zágráb, 1886. II. évfolyam. Két füzet. E negyedéves folyóirat csak annyiban tartozik körünkbe, amennyiben régészeti érdekű közleményeket és hireket is tesz közzé. Ilyen természetű dr. *Krsjnavi* tanár czikke az első évnegyedi füzetben a délszláv díszítési motivumok történeti keletkezéséről. Azt a föltünő jelenséget, hogy a délszláv népipari hímzéseken előforduló mustrák szoros rokonságban vannak más népek és országok néphímzéseiben használt mustrákkal, például a magyar, keleti, norvégiai és német mustrákkal, szerző arra véli magyarázhatni, hogy egy közös cultura köréből származnak s ez a *byzanti*, melynek czikkei mind e vidékekre egyformán eljutott és melynek mustrái tehát egyformán kútforrásúl szolgáltak utánzásokra. Ebbeli tanulmányaiban a legbiztosabb támpontot nyújtották szerzőnek a Theodor Graff-féle El-Faÿumi leletek, melyekben a III—IX. századig terjedő időszakból ruhák, kendők, övek, szövetek, hímzések, csipkék, kötött kendők stb. megmaradtak. Ez a gyüjtemény az ornamentek átszármazására az ó-korból és maradandóságukra meglepő bizonyítékokat nyújt a kutatónak. Látni való, hogy mit némely nemzetek újabban mint a maguk nemzeti motivumait tekintenek, péld.

a gránát és úgynevezett tulipán, ősi motivumok, melyek közül az utóbbi, a tulipán nem egyéb, mint átalakított lotos virág. Más motivumok ismét arra vezethetők vissza, hogy az ősrégi szokás szerint a ruhába szőtt nevek értelmetlen utánzók kezei alatt ornamentekké váltak. Karabacek ezt az átalakulást a Graff-féle gyüjtemény számos példányain derítette ki és dr. Krsjnavi ez észlelet alapján ki birta mutatni, hogy a délszláv kárpitokon is kimutathatók a Ιεσοῦς, Χριστὸς, Σοτηρ egyes betüi mind ornamentalis idomok és ez a meglepő tény ismét onnan fejthető meg, hogy a délszláv köznépnél szokás volt az egyházba elvinni imára a kárpitokat, csak úgy, miként az a mohamedán világban is szokásos, ahol, mint tudjuk, a régi kufikus betük hasonlókép közhasználatú díszítési motivumokká váltak. Ily antik mustrák a déli világban Krsjnavi szerint legsűrűbben oly vidékeken tünnek fel, melyek mint Siscia és Sirmium hajdan cultur központok voltak és a délszláv motivumok rokonsága az oláh néphímzési mustrákkal is az antik elemek folytonossága által Erdélyben és az alsó dunamenti vidékeken volna megfejthető.

A *horvát régészeti társulat* múlt évi nyolczadik közgyüléséről rövid értesítést nyerünk, mely szerint e társulatnak jelenleg 343 tagja van; köztük van egy magyar tiszteleti tag is, az «Arch. Értesítő» szerkesztője. — *Curzolából* a folyóirat régészeti múzeum megnyitását jelenti, melyben a régi várost érdeklő emlékek gyüjtettek össze; a múzeum magánosok áldozatkészségéből keletkezett. — *Kninben* római régiségek fölására helyi bizottság alakult. — *Boszniában* múzeumtársulat létesült. — A régi Naupactus területén (Ober-Laybach) folytatott régészeti ásatásokról is kapunk érdekes hírt. Egy római templom alapjait ásták fel és sok kisebb régiséget. Ezek közt 180 kilót nyomó nagymennyiségű római parittya golyó ólomból, római lándzsák és nyilak voltak a legnevezetesebb leletek.

A második füzetben is értesülünk néhány érdekes régészeti leletről. A régi Siscia területén a Kulpa szabályozása és kotrása alkalmával több római régiség került szinre, nevezetesen bronzedények, fibulák, érmek és feliratos emlékek, melyek mind a régészeti múzeumba jutottak. A horvát múzeum a múlt évben még más két helyről gyarapodott jelentékenyebb szerzeményekkel. A múzeum megvett 300 ó görög érmet a régi Dalmáczia különböző szigeteiről és városaiból és megvette a Granic-féle régiséggyüjteményt, mely Gornji Muč (a római Andretium) vidékéről került össze: van a régiségek közt római bronztükör, egy Mercurius szobra, szép bronz fibula, véső stb. efféle. — Bronzkori leletre akadtak kőfejtők Zagoriában Topličica és Gotalovec között; voltak ott szép lándzsacsúcsok, hat sarló, egy fibula töredéke, tőrpenge, fürészlemez, hornyolt idomú díszített karperecz, más tömör

kerek átmérőjű karperecz, továbbá lapos oldalú karperecz, nyakperecz, és 12 cm. átmérőjű középen kúpos korong, aminők lószerszámra vagy mint paizsdudorok használtattak.

Mindegyik füzet végén délszláv könyvészetet kapunk, amelyből azonban, feltéve, hogy teljes, azt látjuk, hogy archæologiai munka sem Zágrábban, sem Belgrádban nem jelent meg a múlt évben. — A horvát szemle múlt évi folyamából eddig csak két évnegyedes füzetet birunk, a másik kettővel a kiadó még adósunk; tekintve e *folyóirat* múltját, melynek első kötete 1882-ben jelent meg, a második pedig 1886-ban indúlt meg, attól kell félni, hogy a folyóiratból ismét évkönyv lesz, ha követi eddigi traditióit. *x.*

VIESTNIK, A ZÁGRÁBI ARCHÆOLOGIAI TÁRSULAT folyóiratának mult évi utolsó két számában egy rövid czikk Lesina dalmát sziget görög nevéhez szolgáltat ujabb adalékot ; Ljubić a zágrábi nemz. múzeum kiadatlan familiaris érmeit ismerteti ; Bojničić egy XIV-ik századbeli czímeres pecsétet ír le; Ljubić a Mitrovicza melletti Szt.-Sinerotus-féle sírról, a Bullettino di archeol. cristiano-ban megjelent czikkre reflectál és a kőemlék feliratát rectificálja ; egy következő czikk Valpó és Eszék táján lelt római familiaris éremleletet ismertet s részletesen ír le. A két füzet több rendbeli ó-szláv és glagolita feliratos emléken kivül könyvismertetésekkel záródik be, ezek közt egy rövid közlés Pulszky Ferencz «Rézkor»-áról szól s a varasdmegyei nagy rézleletre tesz megjegyzéseket. Végre az idei I-ső szám dalmatiai kőkori emlékekről, a régi horvát épület ornamentikáról, középkori bosnyák és herczegovinai szláv feliratos emlékekről s két sirmiumi római mértföldmutatóról közöl kisebb-nagyobb tanulmányt. Utóbbi füzetet két czinkograficus tábla kiséri. *ry.*

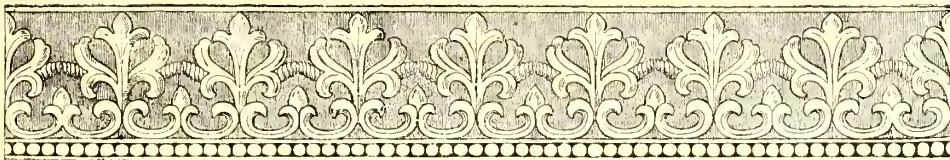
CORRESPONDENZBLATT der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 1886. deczember. 1887. január. — E havi folyóirat utolsó két száma közül az egyik pótlékot hoz a stettini congressus második üléséről szóló jelentéshez. Ez ülésen dr. Gempler Boroszló vidékéről Sakrauból származó érdekes kincset mutatott be, melyben aranyfibula, ezüstfibulák, ezüst medencze, arany nyak- és karperecz, ezüst kanál, aranyozott ezüst lemezek domború díszítésekkel, egy római négylábú bronz állvány a hozzá való tállal, sok üveg, cserép és agyag tárgy került elő. A gyűlésen jelen volt szakemberek, nevezetesen Hildebrand és Tischler helyesen fölismerték, hogy az érdekes lelet össze van keverve római és barbár készítményekből és több tekintetben rokon a holsteini tőzegleletekkel és keleti poroszországi sírleletekkel a III. Kr. u. század végéről. A lelet nemsokára külön kiadványban is közzé fog tétetni s akkor módunkban lesz részletesebben hozzászólni. Annyit már most is mondhatunk, hogy hazai leleteink közül a második osztrópataki és a herpályi áll legközelebb hozzá, mindkettő a III. Kr. u. század második feléből való.

A folyóirat ez idei első füzete nagy részletességgel szól a berlini népismei múzeum fölavatásáról, mely, miként folyóiratunk minapi számában (93. lap) jelentettük, múlt évi deczember 18-án lőn ünnepélyesen megnyitva. Ezután Torma Zsófia értekezése következik «a daciai csillagcultusról a rómaiakat megelőző korban», mely előleges mutatvány a nándorvállyai gazdag leletekről írt művéből. Nem érdeknélküli Heyne jelentése a göttingai gymnasium épitésekor fölásott XIV—XVI. századbeli hulladékgödör leleteiről. Végül R(anke) ismerteti és dicséri Much művét a rézkorról. *a.*

MŰVÉSZI IPAR. Szerkesztik Pasteiner Gyula, Radisics Jenő és Uhl Sándor. Második évfolyam I. szám 1887. márczius. Örvendünk, hogy a díszes folyóirat, mely hazánkban valóban fontos hivatással bír, újra megindult. Az első

szám is, miként az előző évfolyam, nem egyszer nyújt olvasóinak alkalmat arra, hogy az iparművészetek multjáról tudomást szerezzenek, melyről a mai kor mesterei is szivesen elismerik, hogy terveikre abból nem egyszer eredeti eszméket meríthetnek. Mindjárt az első czikk, Radisics értekezése egy XVII. századi lepedőszélről nyújthat alkalmat jó régi mustra gyakorlati hasznosítására. A színes melléklet, melyen a bemutatott tárgy képzelhető hűséggel van feltüntetve, reproductiv művészetünknek a külföldön is igen nagy becsületet fog szerezni. — Még egy értekezés fogja szaktársainkat különösebben érdekelni Herz Miksáé a régi arabs művészetről, melynek mutatványai XV—XVII. századbeli eredeti arabs díszítési motivumokkal ismertetnek. Az irodalmi és könyvészeti rovatban nem egy újonnan megjelent archæologiai vagy műtörténeti munkáról vagy értekezésről értesülünk, és a különfélék rovatában egyebek közt szó van az esztergomi érseki muzeumról, Dankó József graphikai gyűjteményeiről, a nürnbergi german muzeumról, a Rothschild-féle műkincsekről és a római szövetkiállításról. *F.*

CONGRÈS INTERNATIONAL D'ANTHROPOLOGIE ET D'ARCHÉOLOGIE PRÉHISTORIQUES. Compte Rendu de la huitième session à Budapest 1876. Second Volume. A budapesti ősrégészeti congressus kiadványából az első kötet, mely a tárgyalási jegyzőkönyveket gyorsírászati följegyzések alapján, tartalmazta, még 1877-ben jelent meg. A mostani második kötet csak a czím tekintetében függ össze az elsővel; a jelen kötetet képező két mű egyike sem képezi szorosan véve ama munka tartozékát és ez magyarázza, hogy megjelenésök nem volt bizonyos időhöz kötve. A most megjelent két rész elsejét Rómer még 1878-ban bocsájtotta sajtó alá: czíme Resultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie avant la VIII. — e session du congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest 1876. par le secrétaire général le Docteur François Florian Rómer, avec une carte, deux planches et 119. figures. 187. lapon a tudós szerző legelőbb a magyarországi kova és obsidian eszközökről értekezik, azután ismerteti a terramarekat és az «ördögárkokat», majd áttér a barbar erődítésekre s különösen a várdombokra, végül a tumulusokat és a temetőket ismerteti és így tanulmányában, egy több ezer éves korszakot ölel át, mely a legkorábbi hazai kőkortól a kereszténység behozataláig terjed. A második részt Hampel József írta és czíme «Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie avec CXXVII. planches illustrées de 1300 figures». A mű czímének megfelelőleg leletstatistikából és képes albumból áll. Ez utóbbit ismerik olvasóink, a múlt év óta magyar és német nyelvű kiadása közkézen forog. A mostani franczia kiadásban tehát csak a magyarhoni bronzkori leletek lehetőleg teljes áttekintése járul hozzá; 108 lapon három csoportban, mindegyik csoporton belül betűrendes sorban összesen 261 hazai lelhely és lelet van ismertetve; az első csoportot a telepek, temetők, sírok képezik, a másodikat az u. n. öntő műhelyek, a harmadikat a kincsek. A fölsorolt bronzkori emlékek száma megközelíti az ötezret. Ez alapon talán már most lehetséges lesz megírni a magyarhoni bronzkor monographiáját. *A. A.*

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi február hó 22-én tartotta ez évi második nyilvános ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: dr. Henszlmann Imre és dr. Lenhossék József osztályelnökök, dr. Kammerer Ernő előadó, dr. Szendrei János titkár és Czanyuga József pénztárnok, továbbá báró Orbán Balázs, Szilágyi Sándor, Majláth Béla, Zsigmondy Gusztáv választmányi tagok és huszonöt más tag és hallgató.

Deák Farkas vál. tag fölolvasta a kolozsvári ötvös czéhekről szóló értekezését. Fölolvasónak ez negyedik értekezése a kolozsvári ötvös czéhekről. Ez úttal czéhföljegyzéseket s azokból közel 400 ötvös nevét mutatta be a XV, XVI és XVII-ik századból. Azután apró följegyzéseket közölt e czéh szokásaiból, hogy például előkelő városi leányok lakadalma alkalmával megszokták ajándékozni a menyasszonyt. Értekezett az Andrássy Manó gróf birtokában levő s a protestans isteni tiszteletnél használtatni szokott aranyozott ezüst csészéről, a melyet Kapusi Bálint kolozsvári ötvös készített 1638-ban. Végül az ötvös czéheknek Báthori Zsigmond s a Rákóczy György fejedelemhez intézett folyamodványait s e fejedelem válaszát mutatta be.

Pulszky Ferencz társ. elnök a pölöskei gazdag bronz leletet mutatta be, jellemezve a bronzkor és rézkor közötti átmeneti időszakot.

Az előadás után választmányi ülés tartatott, melyen titkár először is a mult ülésen kiküldött bizottság, mely dr. Henszlmann Imre, Torma Károly v. tagok és a titkárból állott, jelentésével a társulati új pecsétnyomó tervezeteit mutatja be. Ezek közül a választmány azt fogadja el, melynek leírása és rajza itt következik: Az 5. c. m. átmérőjű kör alakú lapon, gyöngy körben mondat szalag fut körül, melyen «Országos Régészeti és Embertani Társulat Budapesten» van majuskulás betűkkel bevésve. Ezen belül, domboruan vésett kígyó képez karikát, mely teste végét szájában tartja. Ezen belül folyondár díszítések között csúcsíves négyzet, apró liliomokkal damascirozott mezőt foglal be, melyen a társulat alapításának évszáma 1878 szintén stylszerű számjegyekkel domborodik ki.

Ezután a választmány a következő új tagokat választja meg: báró Vay Béla, Borsodvármegye főispánja. Felső Zsolczán, Poór Antal kanonok. Pozsonyban, báró Chellich Géza, Tarnóczy Gusztáv, Budapesten, dr. Szombathy Ignácz

Budapesten, Szaplonczay Mihály Budapesten (ajánlja a titkár), Kuzsinszky Bálint muzeumi régiségtári tisztviselő (ajánlja dr. Hampel József), Rohrbacher Miklós Tatán (ajánlja Marossy János). Végül bemutatta a titkár a pénztári kimutatást, melyet e füzet borítékán közlünk. A választmányi ülést zárt ülés követte.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZ. RÉGÉSZTI TÁRSULAT f. évi márczius hó 29-ikén tartotta meg harmadik nyilvános ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: Dr. Henszlman Imre, Deák Farkas, Hampel József, Majláth Béla, Dr. Réthy László, Zsigmondi Gusztáv vál. tagok, Dr. Kammerer Ernő előadó, Czanyuga János pénztárnok, Dr. Szendrei János titkár és húsz más hallgató.

Hampel József értekezett a középkori magyar sodronyos zománcz keletkezéséről és előadását számos fényképpel és részletrajzzal illusztrálta. Az értekezést olvasóink folyóiratunk jelen számában veszik.

A választmányi ülésen titkár bemutatta a társulat új pecsétjét, mely a febr. ülésen elfogadott javaslat szerint készült. Ezután a budai várfalak lebontása alkalmával fölmerülő régiségekre irányozta a titkár a műemlékek orsz. bizottsága jelenlevő előadóját, mire Dr. Henszlman Imre előadó azt a megnyugtató választ adta, hogy a leletekre való ügyeletről már gondoskodva van. Végül a társulati pénztár állásáról azt a kedvező hírt adta a titkár, hogy a tagdíjakból az első három hónapban 400 frtnál nagyobb összeg folyt be. *h. j.*

«A MOSONYMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET» f. é. febr. 28-án tartá IV. közgyűlését, melyen Mosony vármegye főispánja *Simon Gyula* ő nsga — mint ez időszerinti tiszteletbeli elnöke vezeté a tanácskozást.

Rövid üdvözlet után a programm 1. számát képezé dr. *Sötér Ágost* egyleti elnöknek értekezése, melyben a rómaiak uralmát és telepeit ismertette megyénk területén, daczára, hogy leleteink száma még csekély. — Kutató főleg *Adflexum* római erőd nyomait Magyar-Óvár határán, melynek környékén Macrinus Vindex római hadvezér Kr. után 167-ben a juadok, jazygok stb. ellen kemény csatát víván 26.000 emberével elvérzett. *Adflexum* nevét is a Lajtának a Dunába való kanyarodásától származtatja, mely körűl több igen ékes dombormívű terrasigillata edénydarabok, bronz érmek, egy bronzmécses, hajtűk és bögrék találtattak. Egyúttal azonban feltünteti, mennyire szükséges még több ásatást eszközölni, melyet kilátásba is helyez. — Szükséges ez annál inkább, mivel a megye területén is már több sírkő létezik feliratokkal és domborművekkel, melyek a rómaiak itt- és jólétéről tanúságot tesznek. Bemutatá a Zurányból beküldött Silvanus-féle oltárt, be a Chunban talált bronzfibulát be a gyermeksarkophagok, égetett munkás agyagtábláit és jelvényekke l és feliratokkal ellátott téglákat Sed quid hoc pro tanta saiti ?

Azután felolvasá *Őshegyi József* másodtitkár a nagy gonddal összeállított elnöki jelentés kivonatát, mely — nyomtatva minden tagnak megküldetett. — Ki vannak mutatva ezen jelentésben az egyletnek szellemi és anyagi gyarapodásai, ki hogy az egyletet *I. Ferencz József* király Ő Felsége magas figyelmével és 300 frtnyi segélyével kitüntette, melyekhez járulnak Mosony vármegye, a győri

ft. káptalan, a mosonymegyei takarékpénztár pénzbeli segély adományai. — Ki van emelve, hogy az egylet az 1886. évben 1. örökös, 4. alapító és 25 rendes taggal szaporodván, a tagok száma jelenleg 138. — Törzsvagyona az alapító tagok 300 frtnyi járulékával 950 frtra növekedett. Jövedelme 910 frt s 53 kr., kiadása 655 frt s 54 kr vala. — Bir továbbá most már 19. adományozott és több száz letéteményezett okmányt, melyekből 67-ből rövid kivonat közöltetik. Régiségtára 630. érmet, 44 bankjegyet, 25 fényképet és 3877 db. régiséget gyűjtött. Ez utóbbiak között van ft. Wanke József k. r. áldozár 271. drból álló bregetiumi ajándékozott tárgya. Könyvtárát a magy. Tudom. Akademia 12 kötetnyi értekezéssel gyarapítá, s evvel könyveinek száma 303 lőn. Térképe 16. Régészeti ásatásokat 23 napon át eszközölt, melyek alatt 202. sírt tárt fel Nemesvölgyön, Magyar-Óvárott, Papréten, Bezenyén, Miklósfalván és Sz.-Péteren.

3. A megvizsgált számadások után a pénztárosnak a felmentvény megadatott.

4. Tiszteletbeli tagokúl a választmány ajánlatára választattak: *Pulszky Ferencz, Hampel József, dr. Lipp Vilmos és Wanke József*, oly férfiak, kik az egylet ügyeit vagy előmozdították, vagy gyűjteményeiket gyarapíták.

5. Feljogosíttatott a választmány az egylet törzsvagyona egy részének kedvezőbb elhelyezésére.

6. Jövő évre a 3 tagú számvizsgálóság megerősíttetett.

7. Végre következett a programm utolsó száma, melynél fogva *Ivánfi Ede* egyleti alelnök felolvasá a csányi Jankovits-féle okmányletét 52 okmányból kivonatolt tanulmányát, melynek eredményeül több XVI. századbeli eddig ismeretlen mosonymegyei alispánnak nevét, valamint Oroszvár és Csúny meg szomszéd birtokosainak nevét, nemkülönben több pozsonymegyei főleg Guthor helységre vagy más megyékre vonatkozó adatokat közölt.

Különös érdeklődés mutatkozott *Mosony vármegyének* 1571. évben vésett és valószínűleg akkor nyert és több család *pecsétje* pl. a kihalt *Zermegh* családé úgy két mythologiai alakkal egy korsó után lehajló Venus (v. Diana?) és babérkoszorús Apolló mellképpel ékeskedő intaglio-féle pecsétje 1569-ből is, továbbá egy 1543. évi latin és 1544. évbeli magyar záloglevél is, mely tiszta magyarságot tüntet fel, s mely a nyelvbúvárok érdekeltségét is felgerjesztheti, végre egy 1494. és 1495-ik évbeli okmánymásolat, melyben Korvin János hgnek Baranyában fekvő siklósi uradalom — mely a vár és 75 helység és pusztából állott — Both András lykavai (Liptó) és kőrösvármegyei Kémlak várakkal való cserét tárgyalja.

Mindkét értekezőnek az elnöklő főispán, valamint az egylet egyébb tisztviselőinek jegyzőkönyvi köszönetet szavaztatott meg, mire a vidéki tagok a régiségtár megtekintésére indulván, a gyűlés eloszlott.

Magyar-Óvár, 1887. márczius 27. *Ivánfi Ede.*

MAGYAR TÖRTÉNELMI KIÁLLITÁS. Az írók- és művészek társulatában P. Szathmáry-Károly magyar culturtörténeti kiállítás megtartását hozta indítványba; a nevezett társulat elfogadván a javaslatot elhatározta, hogy a régészeti, heraldikai, történelmi társulatot közreműködésre fölszólítja. — Ily kiál-

lítást, mint tudjuk, már az 1885. évi budapesti kiállítással kapcsolatosan tervezték, hogy mennyire nem sikerült, azt tudjuk. Valamivel jobban sikerült az 1886-ik évi történelmi kiállítás, de ez sem elégítette ki méltó várakozásainkat. Ily kevéssé bátorító előzmények után jó lesz a P. Szathmáry K. eszméjét a millenarium megtartása időpontjáig pihentetni. *h. j.*

IPOLYI ARNOLD gyűjteményeiről Boncz Ödön a «Nemzet» f. évi 45. száma tárczájában részletes ismertetést közöl ; a czikket általvette a «Századok» márcziusi füzete 284—285. l. — A gyűjtemény becsesebb része a vallás- és közoktatásügyi ministerium intézkedése következtében jelenleg a művészházban van közszemlére kiállítva és folyóiratunk legközelebbi számában fog méltányoltatni. *x. y.*

A BODENI TÓ alacsony vízállása következtében néhány hét óta nagy sikerrel folynak a kutatások a tó partján fönnmaradt czölöptelepeken. Nevezetesen Bodmann, Lipplingen és Hagnau közelében találnak sok agyagedényt, átfúrt kőbaltákat szarvasaganesból készült nyelekkel, kova nyílhegyeket, csonttűket és vésűket, külömböző faszerszerszámokat és bronzból készült horgokat. A leletek az überlingeni és a constanzi muzeumok számára gyűjtetnek. (Allgem. Zeitg. márczius 11-iki szám 1029 l.) *A.*

KÉT RÉGÉSZETI KIÁLLITÁSRÓL van hír, melyeknek megnyitása a folyó évi márczius havára volt kitűzve. Egyik *Bécsben* a cs. kir. osztrák muzeumban márczius hó 19-ikén nyílt meg és egyházi rendeltetésű régiségeket a legrégibb időktől a jelen korig tartalmaz, különösen ausztriai gyüjteményekből. A nemzeti muzeumot kiváló középkori emlékek galvanoplasztikai másolatai képviselik a kiállításon.

A másikat *Rómában* a szépművészetek palotájában rendezik, és czélja a középkori olaszországi művészeti ipar egy igen nevezetes ágáról, a szövési és vele rokon csipke iparról lehetőleg teljes képet nyújtani. A legjelentékenyebb központok Genua, Velencze, Firenze, Milanóból a nyilvános és magángyűjtemények páratlan gazdagságú bársony és brokát kelméi a XIII—XV. századokból, a legdíszesebb gobelinek és páratlan régi velenczei csipkék oly mennyiségben láthatók e kiállításon, mint talán soha azelőtt. *X.*

WILHELM HENZEN, a római istituto germanico híres titkárja folyó évi januárius hó 27-ikén 71 éves korában elhunyt. 1856 óta viselte a világ ezen legfontosabb archæologiai intézetének első tisztségét és e három évtizeden túl terjedő nagyszerű tudományos munkássága felejthetlen marad szakunk irodalmában és felejthetlen lesz mindazon szaktársak emlékezetében, kik az egész világról Rómába összegyűlve az ő bölcs vezetése alatt fejezték be tanulmányaikat. Működésének súlypontja a római föliratttanban volt, melyre a tél folyamata alatt nemzetközi hallgatóságát a bámulatos gazdagságú római muzeumokban oktatta. Az irodalomban a föliratttanba vágó művei, a «fratres arvales»-ról írt műve, a Corpus Inscriptionum római részének négy vaskos kötete, az Orelli-féle föliratgyűjteménye és százszámra menő értekezése római emlékekről tanuságot tesznek

arról, hogy tudományunk egyik leghivatottabb, legtudósabb képviselőjét vesztette benne. Mi többiek pedig, kik szerencsések voltunk véle személyes érintkezésben lenni, a kik élveztük szívélyességét, melylyel gazdag tudományos kincses tárát, előttünk mindig készséggel megnyitotta és a kik római tanulmányaink alatt minden lépten nyomon tapasztaltuk támogatását és rokonszenves érdeklődését, a hála adóját róvjuk le midőn kegyelettel áldjuk emlékét. *Hampel.*

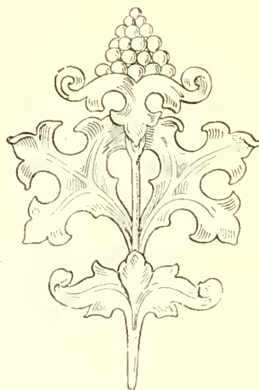
A RÉGÉSZETI LELETEK ÜGYÉNEK SZABÁLYOZÁSA A FŐVÁROS TERÜLETÉN. Ritkán alkottak még törvényes szabályzatot, melyet a törvények keresztülvitelére hivatott hatóságok kevésbé méltatnak figyelmükre mint az, melynek hivatalos czíme, az *építési ügyet a fővárosban szabályozó utasitás* (1870. évi X. t. cz. 22. §.). E törvényből a 13. pont egyenesen a régészeti emlékek megóvása érdekében lett megalkotva. E fontos 13. §. így szól: «Ha valamely épület lebontása, vagy új épület alapzatának ásása közben régiségek pl. kőkoporsó, emlékszerű faragványok, edények, fémek, kövületek, felírások stb. találtatnának, ezt a találó a fővárosi tanácsnak azonnal bejelenteni és ennek intézkedését a talált tárgy érintetlenül hagyásával bevárni tartozik. A fővárosi tanács a nemzeti muzeum igazgatóságát a jelentésről haladék nélkül értesíti». A zárhatározat értelmében ezen szabályzat 1886. évi september 1. óta áll érvényben, a nélkül, hogy vele eddig bárki törődött volna. Ajánljuk szigorú megtartását azoknak a kikre szól. *Zs. G.*

A MNIKOWAI BARLANG CSONTKÉSZÍTMÉNYEI. — Ossowsky krakkói egyetemi tanár a lengyel tudós társaság költségén foganatosított barlangkutatásairól évről évre nagy diszszel, szép műmellékletekkel kibocsátott jelentései közt rendkívül nagy feltűnést keltettek a mnikowai barlangból bemutatott csont figurák. Ember, ló, kutya, madár szerepelnek azok közt leginkább. A magukban meglepő leletek valódisága azonban sok oldalról kétségre talált s Lepkowski az archæologia tanára mindjárt kezdetben 1881-ben a pásztorfiúk czélzatos készítményének nyilvánítá azokat. 1882-ben Ossowski e tárgyakból egy collectiót dr. Woldrich által a bécsi anthropologiai társulatnak is bemutattatott, hol dr. Szombathy titkár, dr. Much és mások szintén a kétkedőkhöz csatlakoztak és dr. Szombathy a bemutatásról szóló jelentéshez dr. Woldrich védelme daczára kételyeit oda is iktatá.

E támadás ellenében keveset ért Tischler O. königsbergi tanár kedvező nyilatkozata, ki a keleti Poroszországban mutatkozó borostyánkő alakok párjait látta Ossowsky leleteiben s azokat a Ranke által bajor barlangokból felásott csontfaragványok mellé helyezé. 1883. deczemberben E Chantre és Adr. de Mortillet Oroszország felé utaztukban pár órai szemlére méltaták e tárgyakat s a Matériaux pour l'histoire primitive de l'homme következő füzetében a kutató által kevéssel azelőtt agyanott bemutatott tárgyakat hamisítványoknak declarálták s ezen meggyőződésüket a Bloisban tartott anthropologiai gyűlésen Zaborowski lengyel író ellenében ismételték. Tischler O. most bővebb tanulmányra érzé magát indíttatva s több napon át folytatott személyes vizsgálatai után előbbi véleményében megerősödve a tárgyakat valódiaknak nyilvánítá.

Ennyi támadás közepette Ossowsky maga kéré a krakkói tud. akadémia ítéletét. 1884. november hóban tehát elismert szaktekintélyekből egy bizottság ült össze s 15 ülésen át Ossowskynak adott igazat. Döntvénye ezekben összpontosul: mindezen tárgyak megmunkált felületét nemcsak barlangi csepp, de cseppkőburkolat limonit rajzolatok (dentritek) lepik el. A hosszú használat a tárgyak lecsiszoltságából is kitetszik. Mindezeket Ossowsky személyesen ásatta ki s fekvőhelyük felett a fedő réteg megbolygatva nem vala azelőtt.

A kor kérdésben azonban nagyon szétágazó véleményre jutottak a bizottság tagjai. Præhistoricus jellegűnek nem fogadta el senki. Sadowski és Lepkowski egészen újabb keletűeknek nyilváníták. Kopernicki azon meggyőződését nyilvánítá, hogy nagy hihetőséggel abból az időből származnak, mikor a vas széltiben használva vala, de a kőszerszámok is fön tartották még magukat. A Ranke-féle csont időszakba foglalandónak nyilvánítá tehát addig is, amíg a további kutatások a hovatartozás felől határozottabb nézeteket teremtenek. Ily véleményben vala Alth biz. elnök is. *Téglás G.*

KÖNYVÉSZET.

A) ŐSKOR ÉS Ó-KOR.

BAYET (C.). Précis d'histoire de l'art. 8° 351 pages avec grav. (Bibliothèque de l'enseingn. de Beaux Arts) Paris Quantin.

CARBONARO (A.). Le metope di Selinunte e l'ordine dorico in Sicilia: stud. 8° p. 11, con 2 tav Messina tip. del Progresso.

CASAGRANDI (Y.). Storia e archeologia romana; studi critici e polemici. 8° XXIV—458 p. Genova, Scordomuti. L. 7·50.

DEZOBRY (C.). Rome au siècle d'Auguste, ou Voyage d'un Gaulois à Rome à l'epoque d'Auguste et pendant une partie du règne de Tibère, accompagné d'une description de Rome sous Auguste et sous Tibère. 5e éd. rev. augm. et ornée de div plans et de vues de Rome antique. 4 vol 8° Paris Del grave fr. 32.

DEWITZ (C.). Die Externsteine im Teutoburger Walde. Eine arch. krit. Untersuchung (15. Taf. Autographien in f°) 8° II, 81 S. Leipzig, Hinrichs. M 5.

HEYDEMANN, Heinr. Dionysos Geburt und Kindheit. Mit 1 Doppeltaf. und 1 Holzschn. (10. Halleisches Winckelmannprogramm) 4°, 58 S. Halle, Niemeyer M. 4.

KUHNERT (E.). Daidalos. Ein Beitrag zur griechischen Künstlergeschichte 8° 44 S. Leipzig Teubner M. 1·20.

LEDRAIN (E.). Musée national du Louvre: Les monuments araméens et himyarites, notice sommaire 18°, 55 p. Paris Librairie Impr. reunies.

MEHLIS, (C.). Studien zur ältesten Geschichte der Rheinlande 9. Abth: Das Grabfeld von Obrigheim Mit 5 Taf. 4°, 31 S. Leipzig, Duncker u. Humblot M. 4.

MELANI (A.). Architettura italiana, Parte I: architettura pelasgica, etrusca, italo-greca e romana. 2a edizione totalmente rifusa 16° Con XI. tavole Milano, U. Hoepli.

MENANT (J.) Recherches sur la glyptique orientale I. Cylindres de la Chaldée 4° 263 p. II. Cylindres de l'Assyrie, Médie, Asie Mineure, Perse. Egypte et Phénicie. 4° 271 p. Paris 1886. Maisonneuve et Leclerc. (2 vol. pl. et 433 vignettes.)

MENANT (J.). Les pierres gravées de la Haute-Asie. Recherches sur la glyptique orientale· 2e partie In 8°, III. 276 p. fig et pl. Paris Maisonneuve 1886.

MIDDLETON (Henry). Ancient Rome in 1885 Edinburgh; Adam and Charles Black: New-York Scribner and Welford 8° XXVI. 512 p.

REINACH (S.). Lacolonne Trajane au Musée de Saint Germain, notice et explication. 18° 50 p. avec. fig. Paris. Leroux.

RONCHAUD L. de. Au Parthenon. I. Les prétendues Parques du fronton oriental. II. La decoration intérieure de la cella 18° V. 95 p. avec. grav. Paris Leroux.

SAGNIER (A.). Faucille préhistorique en cuivre au musée Calvet, 8° 11 p. avec dessins Avignon Segnin frères.

SALADIN (H.). Description des Antiquités de la régence de Tunis. Fascicule I. Rapport sur la mission faite en 1882—1883 8° 6 pl. 2 phototyp. 365 grav. Imprimerie nationale 8 frc.

TARTARIN (E.) L'age de la pierre à Saint-Martin la Rivière et environs (Vienne), description d'un cimetière et de stations préhistoriques. 8° 43 p. et 8 pl. Paris Doin fr 1·50.

VELTMANN (H.). Funde von Römermünzen im freien Germanien u. die Örtlichkeit der Varusschlacht 8° 131 S. Osnabrück, Rackhorst M 1·60.

B) KÖZÉP- ÉS ÚJ-KOR.

Bertolotti (A.). Artisti francesi in Roma nei secoli XV, XVI e XVII: ricerche e studj negli archivi romani 8° 255 p. Mantova, G. Mondovi.

Cellini, Benvenuto. La vita scritta de lui medesimo, restituita ecc. per cura di B. Bianchi con vari documenti in fine ecc. Nuova edizione 16° VIII—626 p. Firenze, succ. Le Monnier.

Delattre A. L. Archéologie chrétienne de Carthage. Fouilles de la Basilique de Damous-el-Karta. 8° 67 p. 6 pl. Lyon 1886.

Delattre, A. L. Inscriptions chrétiennes trouvées sur différents points de l'ancienne ville de Carthage 8° 8 p. Macon-Protat. 1886.

Didron, A. N. Christian Iconography; or the History of Christian Art in the Middle Ages. Translated from the French by E. J. Millington, with Additions by M Stokes. With Illustr. 8° 440 p. London, Bell et S. 5 sh.

Estamtot Comte l' Fouilles et sepultures mérovingiennes de l'église de Saint Ouen de Rouen Dec. 1884—février 1885 8° 50 p. Paris Picard 1886.

Giesing (J.). Leben und Schriften Leonardo's da Vinci. Schulprogramm d. Realgymn. Döbeln Ostern 1886. 35 S. 4°.

Harck (F.). Gli affreschi del Palazzo di Schifanoia in Ferrara Trad. di Venturi. 8° p. 80. Ferrara tip. A. Taddeie figli.

Lafettay (I.). Notice et description sur la tapisserie dite de la reine Mathilde exposée à la Bibliothèque de Bayeux 4e edition Bayeux 1886. Impr. Payan 8° 81 p.

Le Blant Ed. Les sarcophages chrétiens de la Gaule Paris Imp. Nat. 1886. 4° XXIV. 151 p. 59 planches.

Louisy (P.). L'Ancienne France: Le Livre et les arts, qui s'y rattachent depuis les origines jusqu' à la fin du XVIII-e siècle. Illustr. de 221 grav. et d'une planche en couleur etc. 8° 275. p. Paris, Firmin-Didot.

Lutsch (H.). Verzeichniss der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien I. Die Stadt Breslau gr. 8° XIII 260 S. Breslau, Korn M. 4.

Linas Ch. de Emaillerie limousine 8° 35 p. 2 pl. Paris Klincksieck 1886.

Linas Ch. de Les émaux limousins de la collection Basilewsky à Saint Pétersbourg Le triptyque de la cathédrale de Chartres. 8° 65 p. 3 pl. Paris Klincksieck 1886.

Muntz (E.). Etudes sur l'histoire de la peinture et de l'iconographie chrétienne 8° 60 p. 1886 Paris Rouam 3 fr 50.

Pardiac J. B. Histoire de Saint Jean-Baptiste et de son culte 8° 656 p. Paris, Perisse 1886.

Pasini (A.). La pala d'oro di Caorle; descrizione 16° 28 p. Venezia, tip. dell' Immacolata 1886.

Pederzani-Weber (I.). Die Marienburg Deutschlands erste Kulturstätte im Osten. 8° VII 187 S. Berlin Friedrich Nachf. M. 2·50.

Pilinski (A.) (et fils). Chefs-d'oeuvre de la gravure sur bois. Reproduction en fac-simile. La grande danse macabre (Paris 1490) 4° 32 p. et 24 grav. Paris Labitte 1886.

Reymond (William). Histoire de l'art depuis les origines jusquà nos jours. Architecture — Statuaire — Peinture avec illustrations d'après les peintures et les monuments antiques et modernes Paris Ch. Delagrave 1886.

Salinas (A.). Di una scultura di Benaiuto Pisano nel prospetto del palazzo Sclafani a Palermo. 8° 8 p. fig. Palermo tip. dello Statuto 1886.

Selvatico (P.) et Chirtani. La arti del disegno in Italia, storia e critica II. Il medio evo 8° Milano Vallardi 1886.

Schubert (C.). Die Brunnen in der Schweiz, Denkmäler der Kunst- und Kulturgeschichte. gr. 8° 74 S Frauenfeld, Huber M. 1·80.

M = Mark; fr = frank; L = Lira; sh = shilling; p = penny.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

A társulat márcziusi ülésén megválasztattak rendes tagokul: Dr. Ziehen Gyula és Dr. Pósta Béla.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1887 február 1-től április hó 1-ig.

Alapítványi kamat: Ráth György *1886. évre* 5 frt.

Évdíjak: 1881—1883. évre (à 15 frt): Pick Gyuláné, Bischitz Anna. — *1884. évre* (à 5 frt): Baloghy Dezső. — *1884—1885. évre* (à 10 frt): Legifj. gróf Teleky Sándor. — *1885. évre* (à 5 frt): Tárnok Márton. — *1885—1886. évre* (à 10 frt): Dr. Bach József, Benka Pál, Dr. Freisinger Lajos, Hradszky Antal, Jedlicska Pál, Kandra Kabós, Konrády Lajos, Reményi Károly, Rudnay Béla, Somogymegyei régészeti egylet, Szmrecsányi Pál, Tariczky Endre, Tiszafüredi régészeti egylet, Trocsányi Imre, Zaáry József, Zittrisch György. — *1886. évre* (à 5 frt): Dr. Berkovits Zsigmond, Biharmegyei régészeti egylet, Dévai főreáliskola tanári könyvtára, Fábry Nándor, B. Fechtig Imre, Haán Lajos, Károly János, Krecskay Antal, Krivány János, Miskolczi evang. egyház könyvtára, Rostaházy Sándor, Sopronmegyei olvasókör, Szabó Károly, Szalay Péter, Töttösy Béla. — *1886—1887. évre* (à 10 frt): Kuzmiák Sándor, Mattyasovszky Jakab, Nagy Imre színművész, Dr. Öreg János, Orsz. Gazdakör, Dr. Petheő Gyula, B. Vécsey József. — *1887. évre* (à 5 frt): Aigner Lajos, Blümelhuber Ferencz, Dr. Boncz Ödön, B. Chollich Géza, Conlegner Károly, Deák Farkas, Egger Dávid, Frievaldszky János, Havas Sándor, Dr. Henszlmann Imre, Ifj. Husvét István, Iványffy Ede, Kelemen László, Keviczky Lajos, Ifj. Konkoly Thege Balázs, Kunváry Fülöp, Ledniczky Hyppolit, Lisznyai Endre, Margittay Gábor, Marossy János, Milecz János, Orsz. levéltár, Dr. Pauler Gyula, Dr. Peregriny János, Pulszky Ferencz, Rohrbacher Miklós, Schwerer János, Sperlágh József, Szatmári kir. kath. főgymnasium könyvtára, Dr. Szombathy Ignácz, Tarnóczy Gusztáv, Téglás Gábor, Dr. Téry Ödön, Dr. Teutsch G. D., Tokaji Nagy Lajos, Vanke József, Vári Szabó Antal, Zsigmondy Vilmos.

Budapest, 1887 április 1-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 febr. hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány jan. hóról	739 frt 66 kr.	Kiküldetés	frt 150·—
Alapítvány-befizetés	100 « — «	Tőkésítés	« 91·36
Értékpapirok kamatjai	17 « 50 «	Kiadás összesen	437 frt 45 kr.
Évdíjak befizetése	97 « 30 «	Készpénz	541 « 15 «
Két darab kereskedelmi bank záloglevele kisorsoltatván, vétetett helyökbe két papirjáradék, árkülönbözet	24 « 14 «		
Összesen	978 frt 60 kr.	Együtt	978 frt 60 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	541 « 15 «
Összesen	8441 frt 15 kr.

Budapest, 1887 február hó 22-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 márczius hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány febr. hóról	541 frt 15 kr.	Kiküldetés	frt 100·—
Alapítványi kamat	5 « — «	Apró nyomtatványok	« 50·16
Rendes évdíjakból	270 « — «	Igazgatási költségek	« 95·69
		Kiadásösszesen	245 frt 85 kr.
		Készpénz	692 « 65 «
Összesen	938 frt 50 kr.	Együtt	938 frt 50 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	692 « 65 «
Összesen	8592 frt 65 kr.

Budapest, 1886 márczius 29-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Társulatunk a mult 1886. évi decz. hó 28-án tartott választmányi ülésén titkárrá dr. *Szendrei Jánost* (lakik Budavár, Szt. György-utcza 8. sz. a.) választván meg, kérjük tagjainkat, hogy társulati és régészeti ügyekben hozzá forduljanak.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS : Kérjük tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, Szt. György-utcza 8. sz. a.) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

LAKHELYÜK ISMERETLEN a következő tagoknak: Baráth Sándor, Emperl Károly, Fekete Fidél (Bécs?), Horváth Ákos (Budapest?), Tussla Tivadar.

KÉRELEM : Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

AZ UJONNAN MEGVÁLASZTOTT TAGOKAT a különfélék rovatában a társulati ülések jegyzőkönyvi kivonatában szoktuk megválasztatásukról értesíteni ; egyuttal a füzethez mellékeljük számukra az alapszabályokat.

TÁRSUTATI ÜLÉSEK SORRENDJE az 1887-ik évben a következő: április 26., szeptember 27., október 25., november 29. és deczember 27-ikén, nyilvános havi ülés mindig a hó utolsó keddjén a M. T. Akadémia palotájában (I. em. u. n. kis terem) este 5 órakor.

VÁLASZTMÁNYUNK HATÁROZATÁBÓL értesítjük t. tagtársainkat, hogy a Pulszky Ferencz ötven éves irói jubileumára szerkesztett albumot s az ugyanez alkalomra készült emlékéremből még készletben levő csekély számú példányokat leszállított áron adhatjuk át tagtársainknak. Az album leszállított ára 2 frt, az éremé pedig 1 frt 50 kr. A postadíj a megrendelőt terheli. Különösen ajánljuk tehát ezek megrendelését, mert hasonló díszes kiállítású könyv és érem ily áron sehol meg nem szerezhető.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE az 1879—1885. évekről 1886. évi márczius havában megjelent. A nagy nyolczadrétű 15 ívre terjedő díszes kötet, öt képes táblával, áll három részből : I. rész. Hivatalos közlemények. II. rész. Az orsz. rég. közgyűlésen fölolvasott értekezések. III. rész. Galamb István: A régiségleletek ügyének állami kezelése s az erre vonatkozó törvények és rendeletek.

A TÁRSULATI ÉVKÖNYV az 1885-ik évi tagdíj fejében díjmentesen küldetett szét azon tisztelt tagoknak, kik a mult évi tagdíjt megfizették. Hátralékos tagok részére postautalványt mellékeltünk a füzethez.

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. I. rész. Képes atlasz. 127 képes táblával és 1300 képpel, az 1886. évi tagdíj fejében díjmentesen küldetik meg az Orsz. Rég. és Embert. Társulat azon tagjainak, kik 1886. évi tagdíjukat megfizetik.

AZ ARCH. ÉRTESITŐ KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2-ik füzetét, valamint az 1883-ik évi III., az 1884-ik évi IV., az 1885-ik évi V. és az 1886. évi VI. kötetet.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ VII. kötete (1887) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ívnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, junius 15-ikén, október 15-ikén és deczember 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum), reclamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők ; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

A TAGDIJ befizetését sürgősen kérjük, miután a késedelmes befizetés folytán társulatunk pénztára határozott kárt szenved.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

VII. KÖTET. 3. SZÁM. UJ FOLYAM. 1887 JUNIUS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1887.

TARTALOM.

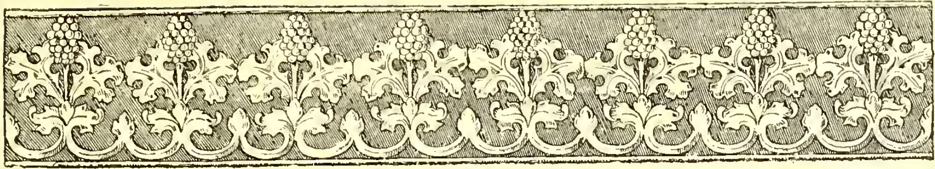
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

A KÚN ÉS MAGYAR VISELET AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK ÉS AZ ANJOUK ALATT.

A kún viseletet, minő hazánkban a XIV. század második fele óta széltiben elterjedt volt, fenmaradt egykorú vagy közel egykorú emlékekből eléggé megismerhetjük. Hazai egyházaink középkori falfestményein, kivált azokon, melyek Szt. László legendájára vonatkoznak, minők a turnischei, zsegrai, sepsi-bessenyői, fülei, homoród-szent-mártoni, gelenczei stb.* egyházak falképei, továbbá a Képes Krónika számos miniatür-képén s néhány külföldi codex lapjain változatos alakjaiban láthatjuk azt.

A tatár viselettel alighanem teljesen azonos volt az, legalább a schlackenwerthi városi levéltárban őrzött 1351-iki Szt.-Hedvig-legenda képein a tatárok egészen kún viseletben vannak ábrázolva, legfőlebb, ha kissé rövidebb ruhában.** A sü-

* Lásd dr. Rómer Ferencz Flóris: Régi falképek Magyarországon. Magyar Rég. Eml. III. kötet. I. rész és Huszka József czikkét: A Szt.-László-legenda székelyföldi falképekben Arch. Ért. V. köt. 3. szám.

** Plan Carpin 1247-ben következőleg írja le a tatár viseletet: «A férfiak és nők ruházata egyféle. Nem használnak köpenyt, kápát, csuklyát, sem állati bőröket. Gyolcsból, biborból, skarlátból készült tunikát viselnek, ilyen módon: felülről végig kétfelé hasított és nyitott az, s a gyomor felett keresztbe van hajtva, és a baloldalon egy, jobbfelől három szalaggal megkötve. Ezenkívül baloldalt a karig fel van az hasítva. Férjes nők igen nagy tunikát viselnek, mely a földig ér, és elől szintén hasítva van. Lányok és fiatal asszonyok még férjök által is nehezen ismertetnek föl, mert egészen úgy öltöznek, mint a férfiak. Süvegök egészen más, mint más nemzeteké, s igen nehéz azt leirni.» Rubriquis, 1253-ból hasonlókép írja le a tatár viseletet, egy kis eltéréssel. Szerinte abban különböznek a tatárok a töröktől, hogy míg az utóbbiak ruhájokat baloldalt kapcsolják, a tatároké mindig jobboldalt van összefogva. Plan Carpin és Rubriquis utazásait kiadta Pierre Bergeron: Voyages ... en Asie dans les XII., XIII., XIV. et XV. siclé stb. Tome I. A La Haye. 1735.

vegek azonban és tülökszerü sisakok teljesen azonosak. Hogy e két nép ruhájának hasonlónak kellett lenni, kitünik az írott emlékekből is. Tudjuk, hogy hazánkban, mihelyt a tatárok berontottak, bizonyára, mert azonos viseletöket látták, azzal gyanúsították a beköltözött kúnokat, hogy mint a tatárok szövetségesei és kémei jöttek az országba. Ezen hitük még szilárdabbá vált akkor, midőn babenburgi Fridrik Pest alatt egy tatárt foglyul ejtvén, benne a magyarok kúnra ismertek. Tehát a két néptörzs csak nyelvre nézve különbözhetett, viseletök pedig azonos volt.

E ruházat, eltéröleg a rövidebb magyar viselettől, hosszú volt és asszonyos, tehát az általunk médnek leírt viseletből származott. A kabát szárnyai kaftánszerüen keresztben hajtattak egymásra, — leginkább a balszárny volt felül — és azt elől a mellen aranyboglár, a csipőn pedig kötelék fogta össze. Ezenkívül a derékra öv csatoltatott.*

Ruhaszövetekben nagy fényüzést fejtettek ki. Gazdag selyem- és vontarany-ruhákban látjuk a kúnokat ábrázolva s ilyeneket említnek a reánk maradt följegyzések is.

Legsajátságosabb azonban e viseletben azon díszítés, melyet némely kúnnak kabátján láthatunk. Ez egy más színű selyemből, legtöbbször azonban aranyszövetből való, vagy himzett hosszúkás négyszögü dísz, melyet a mellre vagy elöl a ruha alsó részére, néha pedig a felsö karokra találunk felvarrva. Elöjön korongszerü dísz is, melyet ilyenkor a mell két oldalára alkalmaznak. Kétségtelenül az elökelöbb osztály megkülönböztető jele volt.

Megvolt ez a ruhadíszítés (clavus) a byzanczi viseletben is. Számtalan példáit bírjuk ott is ezen felvarrott négyszöglapok szeszélyes alkalmazásának. Mégis úgy hiszszük. annak eredetét nem Byzanczban kell keresnünk, s még kevésbbé tehetjük fel azt, hogy akár a kún, akár az ösmagyar öltözet (ha ugyan az utóbbi is már viselte volt azt),** innen tanulta volna.

* A Képes Krónika szerint a Szt. László által megmentett leány is övénél fogva rántja le magával a nyeregből a kúnt.

** Fentebb, Kálmán egyik törvényczikkének magyarázatánál a «mellre varrott selymet» a byzanczi viseletben honos kerek selyemgallérnak (aurifrisia) véltük lenni.

A WOLSTATI CSATÁBAN HENRIK FEJEDELEM, SZENT HEDVIG FIA KÜZD A TATÁROK ELLEN. MINIATÜR-KÉP AZ 1351-IK ÉVI SCHLACKENWERTHI CODEXBEN. HORGANYMARATÁS A WOLFSKRON-FÉLE 1846-IK ÉVI KIADÁS 5. SZÁMÚ KÉPE UTÁN.

Ezen díszítésnek eredetét kétségtelenül a selyem hazájában kell keresnünk. Byzanczba is a gazdag selyem szövetekkel és hosszú, testbe szabott és hasított keleti formákkat egyidejüleg jött, korábban sem ott, sem Rómában használatos nem volt az. Viszont Ázsiában már ősrégi keletű az, kivált a mongol és tatár népeknél. Chinában és Japánban máig is változatlanul megvan, mint rendi megkülönböztető jelvény.

A lábszárak ruházatát a kún viseletben a hosszú felsö kabátok miatt nehéz megismernünk. A rövidebb harczi viseletet mutató alakoknál szük nadrágot láthatunk. Rómer mégis azt véli, hogy olykor bő alakja is volt, s ilyenkor a térdnél szalaggal volt összekötve.*

JELENET KRAKÓ OSTROMÁBÓL SZENT LÁSZLÓ ALATT, A BÉCSI KÉPES KRÓNIKA 49. *b.* LAPJÁN LÉVŐ KÉP UTÁN; BICSÉRDY MÁSOLATA SZERINT.

Csizmát nem igen látszottak viselni, a Képes Krónikában a lábfő a nadrággal egyenlő színezetű mezt mutat, mely gazdagon van himezve. Úgy látszik, nem használta ezt e korban a kún, s már a magyar viselet sem. A köznépnél használatos lehetett ugyan még, de az előkelőb-

Igy kívánja ezt a törvény szövegezése, mely arra enged következtetnünk, hogy ezzel a ruhát fogták össze a nyakon. Tartozunk azonban az igazságnak azzal, hogy fölemlítsük, miszerint az Albricus-féle törvénygyűjtemény szóban forgó szakasza egy, a bécsi udv. könyvtárban levő codexben (Thuróczi-codex) némi eltérésekkel fordul elő. Nézetünk szerint ezen szöveg sokkal helyesebb, mint az, melyet a Corpus Juris kiadói fölvettek. Közöljük eltérő részét: «Nullus . . . utatur . . . manica gilua, rubra stragula vel viridi clamide, caliga seu cappa, calceo picto vel sericato. camisia quoque tunica et serico in pectore, non conserantur nodis vel fibulis, sed amplexentur collum quasi.» Ilyen törvényszöveg mellett sokkal valószínűbb, hogy a «sericum in pectore» nem más, mint az itt tárgyalt clavus. Vajjon Kálmán király idejében a magyar viseletben is megvolt-e és a fényüző papság ezt innét vagy a byzanczi viselettől tanulta-e el, nehéz eldönteni. Hogy a kún viselet már alkalmazta, az kétségtelen.

* Akadémiai székfoglalójában «A magyar jelmezről.» Akad. Ert. 1872. 139—146. lapon.

HENRIK FEJEDELMET A WOLSTATI CSATÁBAN A TATÁROK LENYAKAZZÁK. MINIATÜR-KÉP AZ 1351-IK ÉVI SCHLACKENWERTHI CODEXBEN. HORGANYMARATÁS A WOLFSKRON-FÉLE 1846-IK ÉVI KIADÁS 6. SZÁMÚ KÉPE UTÁN.

beknél az európai s talán a kún divatnak befolyása is eltörülhette azt. Csakis így érthetjük meg a Képes Krónika egyik képét. Azt a jelenetet akarja a művész ábrázolni, a mint Szt. László idejében Krakó ostromakor a magyarok a sánczokhoz csizmaszárral (ocrea) hordták a földet. A képen aztán persze nem csizmákat fest, hanem a korabeli nyugati

A MAGYAROK BEJÖVETELE, A BÉCSI KÉPES KRÓNIKA 15. *b.* LAPJÁN LÉVŐ KÉP UTÁN; BICSÉRDY MÁSOLATA SZERINT.

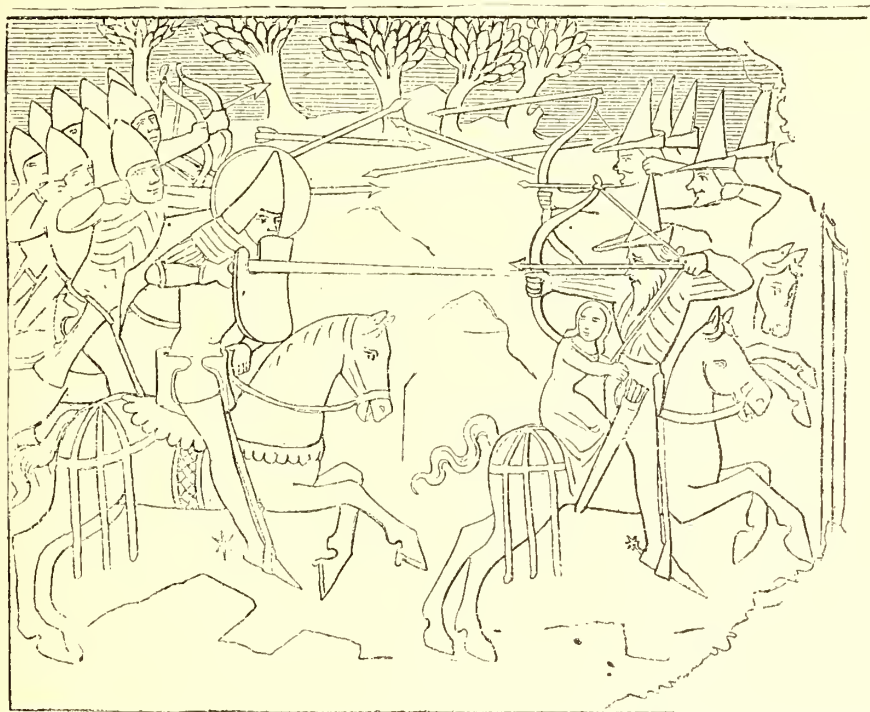
viselet alkotó részét képező nadrágszárakat,* nyilván azért, mert korában legföljebb a pórnépnél láthatott csizmát, ebben pedig a nemességet és harczosokat ábrázolni méltatlan dolognak tartotta.

Ismerjük a kúnok haj- és szakálviselési módját. Említettük

* Mert azon időben nyugaton a nadrág még nem készült egy darabból, hanem inkább magas harisnyáknak nevezhető, a mennyiben lábfeje is volt és minden szára külön köttetett fel vagy a kabáthoz vagy egy alsó kis gyolcs gatyához.

már, hogy az ősmagyar hajviselet is ahhoz hasonló lehetett, de a kereszténység első éveiben már elhagyatott.

A kúnok a haj egy részét leborotválták, a megmaradt részt pedig hosszan megnövesztve, csombókba fonták. Közelebbi alakját, daczára a kúnokról fenmaradt számos képnek, ábrázolva alig találjuk. Mint keleti nép, mely haját borotválja, fövegét soha le nem tette, s így fedetlen fővel is csak igen ritkán látjuk ábrázolva.* Legfölebb a süveg alól hátul lefüggő hosszú hajat lát-

JELENET A SZENT LÁSZLO LEGENDÁBÓL; SZENT LÁSZLÓ ÜLDÖZI A LEÁNYRABLÓ KUNOKAT, FALFESTMÉNY TURNICSÉN; KIADTA RÓMER M. R. EML. KÖT. I. R. 29. L.

hatjuk némely képen, magát a fejborotválási módot nem. Hogy a fej jelentékeny részének a tarnak kellett lennie, kitűnik a

* A Szt. László-legenda egy jelenetében fordul ez csak elő, a hol a kún vezér az elrablott leány térdén pihen. Ezen jelenet előfordul a turnischei, fülei és a zsegrai falképeken. Sajátságos, hogy mindannyin a kún szétválasztott dús, hosszú hajat visel, a borotválás minden nyoma nélkül. Vagy későbbi átfestésekre kell tehát gondolnunk, vagy arra, hogy ezen falképek korában a kún viselet régi hajborotválása már kiment a divatból, s így a festő nem is ismerte azt. Ennek azonban ellent mondani látszik azon körülmény, hogy még XIV. századbeli krónikák is említik az «ungrischez har»-t.

krónika azon ismeretes gúnyos megjegyzéséből, hogy az 1070-iki cserhalmi ütközetben a magyarok a kúnoknak simára borotvált fejeit kardjaikkal mint az éretlen tököt, úgy aprították.*

A fenmaradt képek legtöbbjén a kúnok síma arczúak, sem szakált, sem bajuszt nem viselnek. Különösen következetes e tekintetben a Képes Krónika, mely a magyarokat ellenkezőleg gyakran mutatja szakálosan és bajuszosan. E mellett szól a pápai követnek már említett azon rendelete is, mely a szakálnak magyar szokás ellenére való borotválását s a hajnak elnyirását megtiltja. Mégis találunk példát szakálos kúnra is, így a turnischei falképeken is. Kún László maga egyik képén a Képes Krónikában szintén szakált visel, hasonlókép a tatárok egy része a schlackenwerthi codexben. Ez esetben tehát azt kell következtetnünk, hogy a szakált olykor megnövesztették ugyan a kúnok, a bajuszt azonban mindig elnyirták. Megegyez ezzel Plan Carpin tudósítása is a tatárokról. Azt írja róluk, hogy igen karcsúk, övet viselnek, kevés szakáluk van, csak némelyiköknek az alsó ajkán és állán pár szál, melyet meghagynak és soha el nem nyirnak.

Legsajátságosabb és jellemzőbb része e viseletnek a kún süveg, melyet forrásaink gyakran emlegetnek. Alakját meghatároznunk fölösleges, a mellékelt képek eléggé megmutatják. Kún László alatt széltiben elterjedt volt ez hazánkban, s az apostoli szék követének haragját is magára vonta. Különösen meghagyja, hogy a kún süvegek, melyeknek használata Magyarországban már szokásos lett, elvettessenek.**

Annyira ragaszkodtak a kúnok ezen nemzeti viseletükhöz, hogy minden egyébre inkább reáálltak, minthogy ezt elhagyják.

* Capita quippe Cunorum noviter rasa tamquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiorum ictibus disciderunt. Képes Krónika i. h. Különös Plan Carpin leirása a tatár hajviseletről: A fejtetőn — írja — koronájuk van, mint papjainknak, és az egyik fültől a másikig három ujjnyi szélesen azon korona mentén leborotválják hajukat, hasonlókép homlokukon is három ujjnyira. Többi hajukat, mely koronájuk és a borotvált rész közt (?) van, a szemöldökig megnövesztik, a homlok mindkét felén pedig félig megnyirják. Végül a többit olyan hosszúra növesztîk, mint az asszonyok, s ebből két csombókot fonnak fülök mögött.

** Pileos Cumanicos, quorum usus in Hungaria jam in consuetudine habebatur, abiicere demandat. Képes Krónika i. k.

Fogadták, hogy sátraikat elhagyva, megtelepszenek s mindenben a keresztények szokásaihoz alkalmaztatják magukat, kivéve öltözetüket, szakál- és hajviseletüket. Végre is a király kérelmére hajolva, engedni kénytelen a legatus, s kinyilatkoztatja, hogy viseletük megváltoztatására őket akaratjuk ellen nem akarja kényszeríteni.*

Annál inkább hódított ez a viselet a magyarság közt. Fülep legatus kénytelen erélyesen föllépni a magyarok ellen, kik a keresztény vallást csaknem elfeledték, s pogány szokás

«INTROITUS DIVERSARUM NACIONUM» JELENET A BÉCSI KÉPES KRÓNIKA 16. SZÁMÚ LAPJÁN LÉVŐ KÉP; BICSÉRDY MÁSOLATA SZERINT.

szerint hosszú hajat, csombókba font üstököket viseltek.** A példával maga a királyi udvar járt elől. V. István korában, kinek

* Fejér Cod. Dipl. V. II. 512. IV. Lászlónak a kúnokra vonatkozó 1279-iki levelében egyebek közt ezt olvassuk: «preter abrasionem barbarum et abbreviationem capillorum et habitum vestium eorundem, super quibus venerabilis pater dominus legatus, ad nostram devotam instanciam, enitate paterne pietatis condescendens, invitos non coegit, sed in aliis se moritus Christianorum conformabunt.» Endlicher: Mon. Arp. 569. lapon.

** Képes Krónika f. i. k. Az osztrák évkönyvnek bécsi folytatója Pertz. IX. 731. lap.

neje Erzsébet kún származású volt, kivált pedig fia Kún László alatt, széltiben elterjedt az. Maga László király is haját kún módra viselte és kún módon öltözött, miért III. Miklós pápa 1279. decz. 9-én dorgáló levelet írt hozzá. Végre is esküt kénytelen tenni a király az oltárnál a feszület előtt, hogy a pogány szertartásokat öltözetben és hajviseletben mind maga elhagyja, mind a kúnokkal elhagyatja.

A kún viselet hazánkban annál tetszetősebb volt, mert sokban egyezett az a magyar viselettel. Közös volt bennük a keleties fényüző vonás is. Már a XIII. században oly oktalan s elpuhult fényüzés kapott hazánkban lábra, hogy az nemcsak a régi, egyszerűbb erkölcsöket, de még az ősi harczias szellemet, sőt részben még a hadakozási módot is elfeledtette. Szomorú bizonyság volt erre a tatárjárás, mikor, a krónikás szerint, a harczokban levert magyarok drága arany-ezüst tárgyaikat, selyem-ruháikat elhányták, hogy könnyebben menekülhessenek.*

Mig hazánkban a kún viselet a régi magyar viseletet átalakítani s a már egyes osztályoknál meghonosult európai ruhaformákat kiszorítani igyekszik, addig a nyugaton is nagy változások történtek viselet dolgában.

A XIII. század végén a középkori viselet hanyatlásnak indul s a legszeszélyesebb, addig teljesen ismeretlen formák támadnak. Még feltünőbb ez a XIV. század folyamán. Majd igen szük és alig hogy a csipőig ér a ruha, majd meg nagy és bő, kaftánszerü, ránczos, gereznával béllelt. A ruhaujjak vagy igen szükek, vagy módfelett bővek, úgy hogy a földig érnek. Ezen formák közül nem egyen a keleti befolyás félreismerhetlen. A külföldi források is nem egyszer ismerik el. Míg eddig általános divat volt az arczot borotválni, e korban

* M. Rogerii Carmen Miserabile. Kiadta Endlicher i. h. 30. caput. «Argentea quoque vasa et aurea, sericee vestes, et alia hominibus opportune, per campos et silvas a fugientibus proiecta, ut ipsi velociori cursu manus insequentibus evaderent, non habebant aliquos collectores Tartari tantum interfectionibus hominum assistentes, spoliis minime curare videbantur.» 39. «Hungari . . . se non posse defendere advertentes, . . . pannos quoque et vestes combusserunt in domibus infinitas . . , aurum et argentum ad terram foderunt.»

nem egyszer szakált is növesztenek. Hagek följegyzi cseh krónikájában az 1329. évről, hogy a luxemburgiak uralma alatt Csehországban a lovagok hosszú szakálat és bajuszt kezdtek hordani, a kutyákhoz és macskákhoz hasonlóan «pogány módra». Legjobban igazolja a keleti befolyást a XIII. század közepe óta fölkapott csöngő-divat. Csöngőket varrtak a ruha szélére, az övre körül vagy pantallérra fűzve a vállra akasztva, a süvegre, sőt még a czipő orrára is.

Említettük már, hogy az ősmagyar viseletnek mily érdekes jellemvonását képezte ez s nagyon valószínű, hogy a külföld is tőlünk tanulta el. Mutatja az is, hogy leginkább közvetlen nyugati szomszédaink közt terjedt az el, a németek* és olaszok közt, a francziák és angolok közt csak igen gyéren.

A NAGYVÁRADI TEMPLOM ÉPÍTÉSE A BÉCSI KÉPES KRÓNIKA 50. *a.* LAPJÁN LÉVŐ KÉPE SZERINT; BICSÉRDY MÁSOLATA UTÁN.

Más nyomait is találjuk nyugaton a magyar, illetve kún befolyásnak. Szokásba jött itt-ott, az egyébként eléggé szűk ruhaujjat, kivált a balkézen, kelleténél hosszabbra szabatni, miáltal az — hacsak ránczokba fel nem szedetett — a kézfőt teljesen elfödte, sőt még azontúl is jóval lefüggött. Ennek előképét láttuk már a sassanida emlékeken is, s mint kúnviseletet mutatja be azt a Képes Krónika több festménye. Ezen szokást is eltanulták szomszédaink.

* Falke (Costumgeschichte der Culturvölker) igen elfogult, mikor ezt specificus német viseletnek nevezi azért, mert ott hajtották legjobban a szélsőségig, bár ő is elismeri, hogy az a magyaroknál már sokkal előbb volt divatos. Készebb azonban a zsidó főpapi ruhától vagy kath. lithurgiai öltönyöktől leszármaztatni, hogysem azt ismerné be, hogy ezt a magyaroktól tanulták szomszédai.

Egy XIV. századbeli krónikás jegyzi fel, hogy Albert császár halála után Ausztriában, Stiriában s másutt is sajátságos viseletek kapnak lábra, s ezek közt fölemlíti azt is, hogy a ruhákra idegen szövetdarabokat varrnak, arany vagy selyem betüket himeznek.[1] Ez az a «kokanisch gewant», melyet Helbling is ostoroz.[2]

Mindezekre bővebben ki nem terjeszkedhetünk, csak röviden említettünk fel néhány példát annak igazolására, hogy a magyar és a kún viselet e korban még a külföldön is hódított. Ezért a szomszéd krónikások és rímelők nem egyszer emlegetik irígykedve a magyarok önálló, nemzeties jellegét és szídják földieiknek majmolását.[3]

ATTILA KÉPE A BÉCSI KÉPES KRÓNIKA 7. *a.* LAPJÁN LÉVŐ KÉP SZERINT; BICSÉRDY MÁSOLATA UTÁN.

Még a magyar hajviseletet is fölvették sokan, kivált az osztrákok. Egy XIV. századbeli krónikás panaszosan jegyzi föl, hogy a régi szokásoktól eltérőn, az üstököt olyanféleképp kezdték szétosztani és fonni, mint a zsidók és magyarok.[4] Helbling is megemlíti több helyen, mint lábra kapott divatot, az «ungerischez hâr»-t.[5]

[1] Anonymus Leobiensis L. Petz Script. Rerum Austr. I, 947 . , . alii sinistram manicam ornabant diversi modo, vel cum sericis, vel cum argento . . . alii laminem, de alieno panno cum litteris argenteis vel sericis in pectore deferebant; alii in sinistra parte pectoris imagines deferebant ; alii circulis sericeis circa pedus per totum se circumcingebant.

[2] . . . ob mir got di sinne gan, dem künege werden sol bekannt, umb daz kokanisch gewant, des man in disem lande pfligt , . . so iz den hohen got erbarm stb. Vajjon nem «komanisch»-t kell-e itt olvasnunk ?

[3] A többször említett Helbling-féle, XIV. század végéről származó költemények gyakran korholják az osztrákot, csehet stb. mintegy 10 nemzetet a miatt, hogy idegen szokásokat utánoznak, a magyart soha, sőt nyiltan is beismerik, hogy ez szokásaiban önálló.

[4] Anonymus Leobiensis f. i. h. «cessavit etiam tum usus mitrarum virilium, per quas inter laicos plures, Christianus agnoscebatur, a Iudeo de coma etiam valde paum vel omnino ut Judei vel Ungari comam dividebant.»

[5] Hogy a lengyel hajviselet ettől eltérő volt, kitünik a következő verséből (225): Waz wildû Polan hôchbeschorn ? den Ungern waere daz vil zorn, der ir langem hâre erküer, die hôhen pôlanischen schüer. Hogy milyen volt a lengyel viselet, mutatja a schlackenwerthi codex néhány képe. Hasonló a mai tótok viseletéhez. A halántékon és nyakszirten körül magasan borotválva van a haj, a fejtetőről pedig körül lefésülve és körülnyirva hordják.

Ezért, akár tekintsük magyar nemzetiségünek a XIV. századbeli veleméri falképek festőjét, Aquila Jánost, akár sem, azon viselet, melyben magát le festette, kétségtelenül korának magyar viselete. Eltér az úgy a kún viselettől, mint az egykorú nyugati viseletektől is sok tekintetben. Azt azonban megengedjük, hogy a kép nem nyujtja teljes typusát a XIV. századbeli magyar viseletnek.

De térjünk vissza a hazai viseletek tárgyalására. Jeles tudósunk, Rómer Flóris, a kún viseletnek, melyet a Képes Krónikából is megismerhetünk, talán a kelleténél nagyobb jelentőséget is tulajdonít. Egyenesen oda nyilatkozik, * hogy már az ősmagyar viselet is ilyen volt s ezért a Képes Krónikában s egyéb középkori képes könyvekben található, egészen

AQUILA JÁNOS FESTŐ KÉPE; FALI ESTMÉNY VELEMÉREN; KIADTA RÓMER M. R. EML. III. KÖTET. I. R. II. TÁBLA.

* Akadémiai székfoglalójában «A magyar jelmezről» M. Tud. Akadémiai Értesítő 1872

hasonló tatár öltözetben a bevándorlott magyarok öltözetének előképét fogadja el.

Igyekeztünk kimutatni, hogy, legalább Kún László koráig, a magyar viselet ettől eltérő volt. Leglényegesebb különbség volt a kettő közt kétségkívül az, hogy míg a magyar viselet szűk és rövid volt, addig a kún kabát olykor csaknem a bokáig ért. Sőt tovább mehetünk. Daczára a kún viselet elterjedt uralmának, nem tünt le egészen a magyar viselet e korban sem. Elég okunk van ezt tartani.

Ezen időtájt, a XIV. század első éveiben, találunk először a mente elnevezésre is. E körülményből, valamint alakjából azt kellene ugyan tartanunk, hogy azt a kún viselet honosította meg nálunk. Mégis a följegyzés azt mutatja, hogy ezen ruha rövidebb volt, s így vagy eredeti magyar viseletrésznek kell tekintenünk, vagy azt kell legalább föltennünk, hogy ha már a nevet a kúnok hozták is be, ezen ruha alakja hazánkban a XIV. század elején már rövidebb, magyaros formára változott át. Igy említi meg Péter zbraslói apát azt krónikájában, az 1315. évhez egy verset írván, többi közt e sorokkal:

Ungarice gentes portant curtas quoque mentes,
Est gens ista levis, iaculis sevissima stevis.*

Igy jutott el az ősmagyar és kún viselet az Anjou-korra, mikor ismét nagyobb érvényre jutnak az idegen, főkép olasz ruhaformák. El volt egyébként terjedve hazánkban a nyugati divat, — miként fentebb láttuk — kezdettől fogva. A nélkül mégis, hogy a nemzeties viseletet teljesen kiszoríthatta volna.

Messzire vezetne, ha tárgyalni akarnók azon nyugati viseletformákat, melyek e korban hazánkban elterjedtek. Számos képes emlék, továbbá végrendelet, vám- és vásárjog-adás, osztálylevél stb. világosít fel bennünket erről, s az 1279-iki budai zsinat is bőven említ föl ilyeneket, melyek viselésétől a fény-

* Petri Abbatis aulæ Regiæ tertii chronicon. Kiadta Dobner. Mon. Hist. Boemiæ Tom. V. Prága 1784. Irás- vagy sajtóhibáról Dobner részéről itt annál kevésbé lehet szó, mert neki ezen szó szintén feltünt, s bár a hűség kedveért leírta, de nem értvén, jegyzetbe oda teszi: Ita codex sed legendum: vestes.

üző papságot eltiltja. Sok tanúságos részlete volna egyébként ezen viseletek méltatásának is, s nem egy nyugati forma is előbb látszik hazánkban elterjedni, mint némely szomszédországban.

Ezen európai formák a nemzeties viseletformákkal párhuzamosan folytonos fejlődésben is maradnak hazánkban a XVI. századig, a mikor — kivéve a szászok és városi polgárság egy részénél — teljesen kiszorítja azt az újjáalakult nemzeti viselet.

Befejezzük e vázlatokat. Elértünk azon korig honnan a magyar, illetőleg kún nemzeties viselet első képes emlékei reánk maradtak, s e korral a hazai viselet történetében egy fejezet zárul be. A XV. század átmeneti korszakot alkot a nemzeties viselet fejlődésében, míg végre a XVI. század elején, részben nyugati, főkép azonban újabb keleti (török) befolyás alatt a magyar nemzeti viselet megváltozott formákat vesz föl, melyek rendszeres fejlődésben napjainkig jutottak.

Boncz Ödön.

A BÁCSKAI U. N. RÓMAI SÁNCZOK.

(HARMADIK KÖZLEMÉNY.) *

Miután eddig a sánczok leírásában ezeknek római eredetét nem csak hogy meg nem vitattam, de még meg sem említettem, most már méltán azt várhatja a tisztelt olvasó, hogy végre-valahára oda térjek vissza, a honnan kiindultam, azon kérdéshez, hogy e sánczok római eredetűek-e vagy sem Ezen következő sorokban tehát azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy mi bizonyítja a sánczok római eredetét, és pedig akként fogok e kérdés fejtegetéséhez, hogy először a nagy sáncz melletti táborhelyekről szólok, melyek eddig legelső és legnyomatékosabb bizonyítékul szolgáltak arra, hogy legalább a nagy sáncz római *limes.*

Marsigli említi legelőször e táborhelyeket és egyszersmind adja rajzukat és méreteiket. Szerinte négy ilyen *castellum* volt a sáncz keleti lejtőjén építve, s hosszuk 220, zélességök 100 lépés volt. De a távolság köztük nem egyforma. Az első a sáncz déli végéhez körülbelül 3000 l., a második ehhez 2400 l., a harmadik ez utóbbihoz 4600 l., a negyedik

* A második közleményt lásd ezen évfolyam 132—138. lapjain.

pedig a sáncz felső végéhez 2800 lépésnyi távolságra esik. Rajza szerint azonban a negyedik délre van azon ponthoz, a melyen, mint ő gondolta, a kis sáncz másodszor metszi a nagyot. Hogy itt szó sincs metszésről, azt feljebb mutattam ki, de azért nem akarom kétségbe vonni azt, hogy Marsigli T.-Földvár közelében látott ilyen táborhelyet.

Tudtommal e castellumokat M. óta nem írta le senki, sőt úgy látszik, hogy az írók egyáltalában megbíztak a gróf nézetének helyességében s így nem is kutatták tovább a dolgot, pedig már azon körülmény miatt is kellett vizsgálni a castellumokat, mert valamennyi előtt a sáncz nyitva, az árok pedig kitöltve van. Római castellumnál lehetetlen, hogy az egyik oldal ne legyen sánczczal és árokkal megvédve, és arra gondolni sem lehet, hogy az ilyen nyilások a háború esetén kirohanási helyekül szolgáltak. Kevésbbé feltünő az, hogy mind a négy castellumon keresztül már Marsigli idejében út ment, de mégis megemlítésre méltó, hogy azon a tájon, a hol ezen író adatai szerint a két alsó táborhely keresendő, itt mai nap is van út, a két felső helyen pedig jelenleg nincsen.

E castellumok közül a két alsó mai nap is megvan és miután ezt a katonai térkép után tudtam meg, könnyű volt legalább az egyiket, mely Ujvidékhez közelebb esik, felkeresni és megtekinteni. Ennek fekvését Marsigli pontosan adja; mert csakugyan a sáncz első szakaszának végén van, azon a ponton, hol a sáncz kissé kelet felé kanyarodik; e pont a térképen 88 magassági számmal van megjelölve. De különben is e táborhelyek létezése nem titok, mert újvidéki kocsisom, midőn a sáncz mellett mindig csak felfelé hajtattam vele, azt kérdezte, vajjon a négyszögletes sánczig akarok-e elmenni, és el is vitt az illető castellumhoz.

Ennek alakja csakugyan négyszögletes, a sáncz felől nyitva van és a sáncz hosszában keresztül megy rajta az út; az úthoz keletre tarlót találtam és pedig nemcsak a castellum belső területén, hanem annak sánczain és árkain is, melyek még igen jól láthatók és megmérhetők. Az egésznek a hosszát megmértem a nagy sáncz nyugati lejtőjének aljától egészen a keleti sánczig, s e mérés alapján kevés hiján 240 m.-nyi hosszúságot találtam, tehát jóval hosszabbnak, mint Marsigli; a szélessége azonban sokkal csekélyebb, csak 22 m. körül van: ehhez jöhet még a sáncz és árok kétfelől, körülbelül 12—12, azaz 24 m., úgy hogy az egész szélesség, sánczot és árkot beleszámítva, 46 m.-re becsülhető, a mi édes-kevés Marsigli 100 lépéséhez képest.

A sáncz és árok megtekintésénél azonban még meglepőbb dolognak jöttem nyomába, azt láttam, hogy az árok, nem úgy, a mint gondoltam, a sánczon kívül van, hanem belül, úgy hogy a ki a táborból a sánczra akart jutni, kénytelen volt előbb az árkon keresztül menni

és csak azután mehetett föl a sánczra, a miből az tünik ki, hogy e hely nem arra volt rendelve, hogy kívülről ne juthasson senki vagy semmi a sánczra, hanem inkább megfordítva, hogy a táborhely belsejéből ne lehessen egykönnyen a sánczra menni; tehát nem arra szolgált, hogy kívülről ne lehessen bejutni, hanem megfordítva, hogy belülről ne lehessen könnyen, akadály nélkül kimenni. A táborhelynek nyugati oldala, mely a nagy sánczra támaszkodik, természetesen sem a ki-, sem a bemenetelre nézve nem szolgálhatott akadályul, mert, mint mondva volt, ezen az oldalon a sáncz egészen nyitva áll.

Már a táborhely széle és hossza közötti aránytalanság mutatja, hogy ez nem római castellum; fölösleges volna azt bővebben magyarázni, hogy az ilyen castellumnál a hossza és széle közötti viszony egészen más,* hogy hossza nem sokkal haladja túl a szélességet. Továbbá, ha feltehetnők, hogy a sáncz eredetileg is nyitva volt a táborhely előtt, akkor e körülmény is fontos bizonyíték annak római eredete ellen; hiszen józan eszű ember csak nem készít kényelmes útat az ellenség számára. Végre pedig a római hadászattal és a józan észszel egyaránt ellenkezik az a föltevés, hogy a rómaiak akár mikor, akár mi oknál fogva és akármely helyen az árkot a sánczon belül csinálták volna, a sánczon kívül pedig, tehát körülötte elhagyták volna; de ezt nem csak a rómaiakról lehet és kell állítani, hanem egyáltalában minden hadviselő népről, a műveltség bármely fokán állott legyen is az.

Úgy látszik, hogy a többi hasonló sánczczal kerített helyek is ily alakúak voltak, erre azon körülmény enged következtetnünk, hogy Marsiglinál mind a négynek a rajza egészen egyforma, valamint a térképen az ezen megjelölt második táborhely épen ilyen alakúnak látszik, mint az, a melyet most leírtunk és így nincsen kétség az iránt, hogy sem ez a második, sem a többi körülsánczolt helyek nem lehettek soha római castellumok, és így egyáltalában a nagy római sáncz mellett római táborhelyekre nem ismerünk.

Hogy ezen hiánya a castellumoknak a sánczra magára, különösen eredetére nézve igen fontos, az kézzel fogható dolog. Eddig kivált azért tartották e nagy sánczot római műnek, mivel ama táborhelyeket is rómaiaknak nézték, és ha most már kiderül, hogy azokat semmiképen sem készíthették a rómaiak, akkor az következik, hogy e táborhelyek létezése nem bizonyíték a mellett, hogy a sáncz a rómaiak műve, és ha mégis ilyennek akarjuk tekinteni, akkor más, megczáfolhatlan bizonyítékokat kell keresnünk.

Miután azonban annyira jutottunk, hogy a táborhelyek római eredetét mellőzve, más bizonyítékot kell a nagy sáncz római volta mellett

* L. Daremb. és Sagl. 10. Dict. d. Ant. Gr. ct. R. «castellum» alatt.

keresnünk, azt nem pusztán erre nézve kereshetjük, hanem figyelmünket a másik két sánczra is kell kiterjesztenünk, és pedig azon egyszerű oknál fogva, mert mind a három sánczra nézve ugyanazt az egy dolgot kutatjuk, vajjon római *limesek*nek tekinthetők-e vagy sem, a római limes pedig, ha a részletekben különbségeket tüntet is fel, mégis oly általános jelleggel bír, mely minden részleten is meg kell hogy legyen, tehát esetleg ezeken a sánczokon is. Másrészt meg ezen bácskai sánczok oly közel érintik egymást, hogy mind a háromnak római eredetét egyszerre kell kutatnunk, mert meglehet, hogy azok, mint a limes, Pannonicusnak egy-egy része, bizonyos közös terv szerint készültek.

Ha pedig az iránt akarunk tisztába jönni, hogy a bácskai sánczok e limesnek egyes részei vagy sem, első sorban azt kell néznünk, hogy mily természetű volt a római limes általában és mi volt a rendeltetése. Erről pedig még csak röviden sem szólhatunk, annál kevésbbé, mivel a limes leírása nem ez értekezésnek tárgya. Utaljuk az olvasót, a ki a limes alkotásáról bővebb értesítést szerezni kíván, Torma Károly értekezésére * és Cohausen művére.**

E művekben foglalt adatokat összehasonlítván, a bácskai sánczok alakjával a következőket jegyezhetjük meg.

A római limesnél többnyire előfordul ugyan a földhányás előtt az árok, de ez a talaj természeti viszonyaihoz képest, néhol el is maradt, de ott, a hol csak egyszerű töltés van alkalmazva, az árok *előtte* van, azaz a limesnek azon részén, mely az ellenség határa felé esik. Néhol meg a töltés is, vagy az ezt helyettesítő kőfal is hiányzik; ily helyeken czolopsorok képezték a határvonalat; ez esetben az árok is hiányzik.

A bácskai sánczoknál megvan mindenütt az árok a töltés mellett, néhol, mint feljebb leírtam, a töltés mindkét oldala mellett van árok; de ott, a hol csak egyes árok van a sáncz mellett, az vagy a töltés előtt, vagy a töltés mögött van, azaz vagy a római területnek fordulva, vagy az ellenség területén van. Már az ároknak ezen különböző fekvése, nem is tekintve rendeltetését, nagyon kétessé teszi a sáncz római eredetét. Mindenütt, a hol a sánczot felhányták, síma, csaknem vízszintes talaj van és sehol sincs ok, hogy az árkot a talaj minősége következtében, hol az egyik, hol a másik oldalára a töltésnek ássák, vagy épen mindkét oldalán. Ez első sorban azon sánczra vonatkozik, mely *Apáti*tól a *Jegriska bara*ig huzódik; mert ennek Apáti körüli részénél kifelé, azután a kincstári erdőben Doroszló körül mindkét felől, végre Kiszács táján befelé esik az árok. Igy római mű nem lehet, mert ilyenről fel kell tenni, hogy egyöntetű terv után készült.

* A Limes Dacicus felső része, kül. 91 kk. ll.
** Der Röm. Grenzwall in Deutschland — Wiesb. 1884.

Mindazonáltal még ezen körülményt sem tartom tökéletes bizonyítéknak e sáncz római eredete ellen, mert azt lehet ellene felhozni, hogy a *Jegriska bazá*tól a *Csikér*ig terjedő sáncz, valamint a nagy római sáncz egészen egyöntetű alakú, árka az elsőnek kelet felé, a másiknak nyugat felé esik és a mellett az vehető tekintetbe, hogy rendeltetése egyiknek sem lehetett a határvédelem, hanem a határ megjelölése, a mint ezt Mommsen és Cohausen bővebben kifejtették a *limes*re vonatkozólag. Igy azután közömbös dolog volt, hogy merre van a töltés mellett az árok, kifelé-e, vagy befelé, ámbár sokkal természetesebbnek látszik, azért hogy a határvonal nehezebben legyen átjárható, kívülről ásni az árkot.

Egy másik fontos tulajdonsága a mesterséges *limes*nek az, hogy lehető legrövidebb, azaz egyenes irányban jelöli meg a határt. Igy áll a dolog, a *limes Germanicus* mint a *limes Rheticus*, *Britannicus* és *Caledonicusnál;* ezt azonban nem úgy kell érteni, hogy mindenik limes kezdőpontjától a végéig egyenes vonalat képez, hanem akként, hogy a vonal a lehető legrövidebb és ennek egyes szakaszai mindenesetre egyenesek. A nagy római sáncz, valamint az, a mely a Tiszával párhuzamosan éjszak felé húzódik, félig-meddig a limesnek most említett ismertető jelével bírnak, de az *Apáti-Jegriska* közti vonalról ezt épenséggel nem lehet mondani.

Ez nemcsak hogy nagy kerülőúton jut végczéljához, pedig semmi természeti akadály nem állotta volna útját, ha egyenesen törekszik arra, hanem még az egyes szakaszaiban oly indokolatlan és magyarázhatlan girbe-görbe útat választ, hogy nagyon kevés intelligencziát kell feltennünk arról, ki e sáncz elkészítését tervezte és végrehajtotta. Ha egészen egyenes irányban húzódnék a sáncz, legalább egy ötödrészszel, azaz ? klm.-rel rövidebb volna és hogy ez a rövidebb vonal mennyivel kevesebb költségbe és fáradságba került volna, azt nem szükséges magyaráznom.

E sáncz tehát már ezen oknál fogva sem tekinthető római műnek; a másik kettőre nézve pedig ezen most kifejtett argumentum nem alkalmazható.

A limes azonban, mint tudva van, nem csak sáncz és árokból állott, hanem annak védelmére szolgáltak a *castra*, *castella*, illetőleg a *propugnacula*, vagyis helyesebben mondva *burgi*. Ezek nem földhányás által voltak védve, hanem kőfallal, és mindenütt, a hol eddig római *limes*t kutattak, ott ezen építményeknek vagy romjaira, vagy nyomaira akadtak. Ha a leírt sánczok akármelyike római eredetű volna, akkor az ilyen épületek nyomai legalább egy-két helyen napfényre kerültek volna, de tudtommal ez nem történt sehol és így e tárgyban az argumentum ex silentio teljesen érvényre emelkedik, az ilyen romok nem létezése egyenesen azt bizonyítja, hogy a sáncz mellett épületek nem

léteztek, tehát azt is, hogy a rómaiak ilyeneket itt nem építettek. Erre a körülményre annál nagyobb súlyt kell fektetni, mivel a «castella» rendesen csak egy-egy római mérföldnyi közökben voltak felállítva,[1] s ezért vagy egyiknek vagy másiknak alapzatait a szántás következtében csak meglelték volna.

A limes továbbá a «limitanei» nevű csapatok őrizetére volt bízva, a kik ismét, a szerint, a mint vagy *castellum* vagy *burgus*hoz tartoztak, *castellani* vagy *burgarii* nevet viseltek.[2] Ezek voltak tehát a határőrök, lakhelyök pedig valóságos határőrvidék, melyet nemcsak védeni, hanem művelni is tartoztak;[3] ezért szükségképen művelhető földnek is kellett a limes hosszában lenni, mert különben nem lett volna a határőröknek miből élni. Hogy ilyen földek csakugyan voltak a limeshez csatolva, az kitünik a fent idézett és több más császári rendeletből, és épen e rendeletek mutatják, hogy mennyire őrködtek a császárok a határőröknek eme vagyona felett. Ha tehát a bácskai sánczok is a római limesnek egy részét képezték, akkor azok mellett is okvetlenül határőrvidéknek kellett lenni. De hol keressük azt? Annyi bizonyos, hogy egyrészt a Dunának jobb partján, másrészt a Tisza balpartján nem lehetett az az őrvidék, mert képtelenség lett volna a limitaneusokat a tulajdonképeni limesnél erősebb határvonal által, a két folyó által, a megvédendő területtől elválasztani. Ennélfogva a «terræ limitrophæ» vagy «agri limitanei» csak közvetlenül a sáncz mögött, Bácskában lehettek, és terjedhettek egyrészt a Duna bal-, másrészt a Tisza jobbpartjáig, a miben úgy látszik, semmi nehézség nincsen. Bácskának jó élőföldje van, élvezhették ezt a limitaneusok is.

De mielőtt ezt lehetségesnek tarthatnók, mégis csak tekintetbe kell vennünk e határőrvidék természeti viszonyait. Az egész Bácska a Telecskáig és az orompartig nemcsak síkság, hanem lapály, melyen hajdanában még inkább, mint most, nagy kiterjedésű mocsarak voltak, a mire a számtalan «bara», vízfolyás, is enged következtetni, melyek épen Bácska területének sajátságai. Már maga a talaj nevezetes volta nem igen teszi valószínűvé, hogy e táj hajdanta «agri limitanei» volt, mert a legerélyesebb eljárás nélkül, a csatornázás tekintetében, itt szántóföldek nem létezhettek, és a limitaneusoknak nem is lett volna miből élni.

De e vidék a sánczok elkészítése korában nemcsak mocsaras. hanem egyáltalában terméketlen volt. Ezen állításom bebizonyítására a

[1] Anonymus de rebus bellicis «ita ut millenis interiectis passibus, stabili muro et firmissimis turribus erigantur.»

[2] C. Theod. VII., 15, 2. De terris limit. VII. 14. De burgariis: *Orosius* Hist. VII. 32, 12.

[3] Lampridius vita Alex. Severi c. 58. — Cod. Theod. VII. 15, 1. és ehhez Gothofredus magyarázata p. 394.

következőket említem föl. A bácskai humus alatt, mint tudva van, mindenütt tiszta homok találtatik, és pedig futóhomok; az e fölött levő humusréteg, mint Bácskában megtudtam, két, vagy harmadfél láb vastag és csak a legújabb korban képződhetett. Nem vagyok geologus, de annyit mondhatok, hogy ezen humus képződésére egy vagy másfél évezred elégséges idő és minél mocsarasabb volt hajdan e terület, annál gyorsabban fejlődött a humus; erre pedig untig elég azon idő, mely a népvándorlás óta lefolyt. De akár hogyan történt a termőföld képződése, a sánczok maguk mindenütt, a hol csak megtekinthettem, mind Bácskában, mind a Bánátban, csupán csak homokból, vagy kavicsból állanak, de sehol még legkisebb nyomát sem láttam a fekete földnek, kivéve azt, a mi a sáncz felületén képződött. Több helyen megvizsgálhattam a sánczok keresztmetszetét egészen le az aljáig, és különös gonddal néztem arra, hogy nem találok-e a sánczok alsó részeiben nyomokat, melyek arra mutatnak, hogy a sáncz felhányásakor legalább egy csekély humusréteg volt már az eredeti homok fölött, mert abból indultam ki e vizsgálatnál, hogy ha a sáncz aljában a homok alatt fekete földet találok, akkor ez arra mutatna, hogy annak idejében már humus képződött volt a homok fölött. De, ismétlem, sem az egyik, sem a másik sáncznál nyoma sem volt a fekete földnek, és ez nyilván való jele annak, hogy a sáncz felhányásakor sem volt még humus.

Ilyen homoksivatag és mocsáros vidéken pedig, a minő, az elmondottak szerint, Bácska az ó-korban volt, nem lehettek «agri limitanei», itt nem élhettek meg limitanei, tehát a sánczok sem lehettek *limes*ek.

De ha ilyen volt hajdanában Bácska, azt kérdezhetjük, ugyan minek is kellett volna a rómaiaknak ez a terület? Hogy a homokot őrízzék, arra csak nem adják a fejöket, pedig itt egyebet nem őrízhettek. Hiszen inkább örülhettek annak, hogy ily pusztaság van a Duna és Tisza partjain, mert ez csak megnehezítette a barbárok közlekedését.

Ekkép végtére csak arra jutunk, hogy hadászati okok indították a rómaiakat arra, hogy foglalják el a sánczok mögötti területet.

Magában véve ez nem lehetetlen dolog, és azért szükséges, hogy e fölött is elmélkedjünk. *Fröhlich Róbert.*

RAGUSAI VINCZE MESTER SÁROSMEGYEI MŰVEI.

Míg hazánk közép és alsó része a renaissance építészet alkotásai dolgában elég szegénynek mondható, addig szerencsénkre felső vidékünk e tekintetben gazdagabb.

Felföldi városainkba a renaissance kétfelől, Német- és Olaszország felől hatolt és mindkét stílirány hagyott reánk emlékeket.

Míg Lőcsén, Késmárkon, Körmöczbányán, Eperjesen, sőt részben Kassán is a német műirány észlelhető, addig Bártfán, Kis-Szebenben, Hétharson és különösen a sárospataki vár donjonján határozottan az olasz renaissance stíl jellegével találkozunk. Ezen utóbbi emlékeink alkotásában olasz mestereknek volt részük.

Ezen kora renaissance építészeti emlékeink közt a *kis-szebeniek* és *hétharsiak*, művészies kivitelüknél fogva, kiváló helyet foglalnak el.

A mester, ki azokat készíté, ragusai Vincze, «*Vincentius de Ragusa*», ki felvidékünkön hosszabb ideig működött. Hogyan került messze fekvő szülővárosából, Ragusából, ide, biztosan még meg nem állapítható.

Ipolyi *Középkori szobrászat Magyarországon* czímű műve 75. lapján említi, hogy ragusai Vincze mester *talán* Traguri Jakab, Mátyás királyunk udvari szobrászának egyik segédje lehetett.

Vincze mester neve, emléke és működési kora is elveszett volna műtörténelmünkre nézve, ha nevét a hétharsi templom, általa épített déli díszkapujának architravján maga be nem vési.

Ragusa dalmátországi tengerparti városból hazánkba telepedett Vincze mester a XVI. század első évtizedeiben Sárosmegyében, nevezetesen Kis-Szeben, Hétharson, de — a mint későbben a rozsnyói dóm felvételénél egy gyönyörű olasz renaissance stílű nyugati ajtó részleteinél Vincze mester keze művére ismertem — Rozsnyón is működött. Tekintve építészeti és szobrászati műveinek fő jellegét, az határozott olasz renaissance stílű, a mi nem is föltünő, mivel Ragusa, mesterünk szülővárosának építészete, olasz befolyás alatt állott.

Ragusa renaissance stílű építészeti emlékein Olaszhon azon sajátságos stíljének jellege észlelhető, mely különösen Közép-Olaszország építészeti emlékeit oly találóan jellemzi, t. i. határozott profilú párkányzat, a tagozatok merész kiugrása, a mi nem annyira részleteinek szépsége, mint inkább a harmonikus összhatás. Míg azonban a florenczi építészeti emlékek tagozása és ornamentácziója gazdag, elegáns és finom jellegű, addig a ragusai emlékek Toscana egyszerűbb, vaskosabb tagozású emlékeihez hasonlítanak. Ez utóbbi jelleg Vincze mester sárosmegyei emlékein is feltünő mértékben észlelhető.

A Kis-Szeben szabad királyi várostól éjszakra, mintegy félórai távolságban fekszik a Tarcza folyó balpartján *Héthárs* mezőváros, melynek sötét falazatú régi temploma, magas, de zömök alakú tornyával már messziről látható. Tekintve ezen plébánia-templom alaprajzának eredeti alakját, valamint csúcsíves ablakait, keletkezése biztosan tehető a XV. századba.

Egyenes zárású szentélye keresztboltozattal bír, melynek gerinczei egy pálcza- és horonytagból állanak. Osztatlan hajója két travéből áll és szintén boltozott. Négyoldalú, hatalmas méretű tornya későbben épült a templom éjszaki feléhez, valamint a templom déli és éjszaki mellékkápolnája is. Ezen templomot eredeti csúcsíves részleteivel a XV. században Tarczay István, a várostól nem messze fekvő Tarkő várának ura, építtette. Féldomborműves márvány alakja sírlapján még most is hirdeti emlékét.

E nevezetes és művészies kidolgozású sírkő a Tarczayak menyétes czímerével van díszítve és 1493. évből való. Alakjának fegyverzete, pánczélja, valamint a sisakdísz még határozott gótstílű.

Ezen XV. századbeli gót-templom aligha nem tűzvész által elpusztulván, a XVI. század elején Tarczay Miklós ragusai Vincze mesterrel tetemesen átalakíttatta.

A mester által először e templom nyugati részén álló oszlopos orgona-karzatot építette, melynek oszlopsora és védtáma a renaissance stíl szépségét hirdeti. A karzatot a Tarczay-család féldomborműben kidolgozott és babérkoszorúval körülfogott czímerpajzsa díszíti. A mellvéd balluszterei oly egyszerű és szép alakításuak, a minőket a legjobb olasz mesterek alkottak.

Mesterünk második műve a templom déli díszkapuja, melynek keretét két karnisz által elválasztott architravszerű szalag képezi. Vízszintes párkányán kőbe vésve e következő tartalmú felirat olvasható:

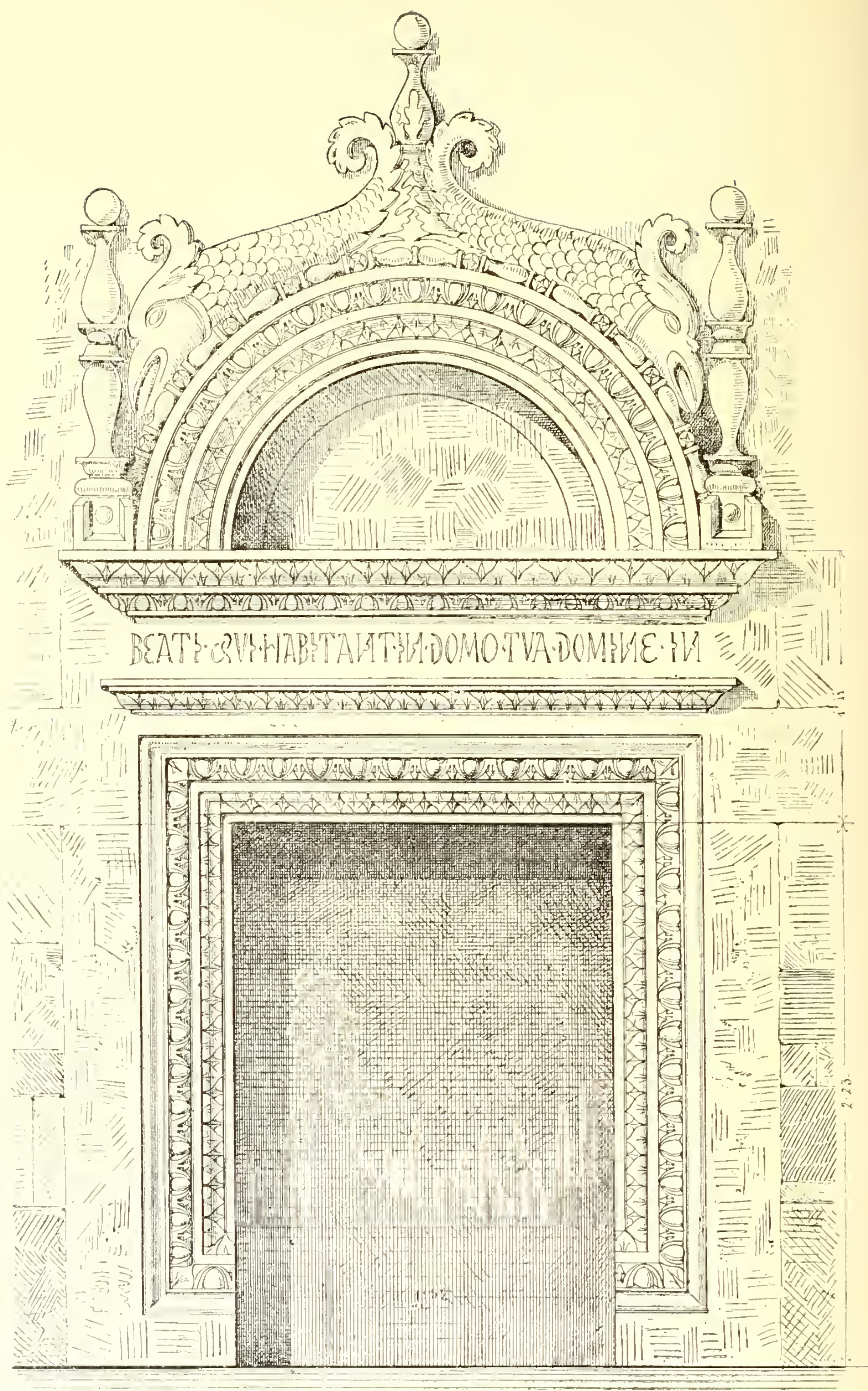
·ANNO · DNI · M · D · 13 · O · MATER · DEI · MEMENTO · MEI·
NICOLAI · TARCAI · MAISTRO VINCENCO
DE · RAGVSA · HOC · OPVS · FECIT.

A fölirat szerint tehát e renaissance stílű kapuzatot, valamint e templom rokonízlésű részleteit Tarczay Miklós rendeletéből 1513. évben ragusai Vincze mester készíté.

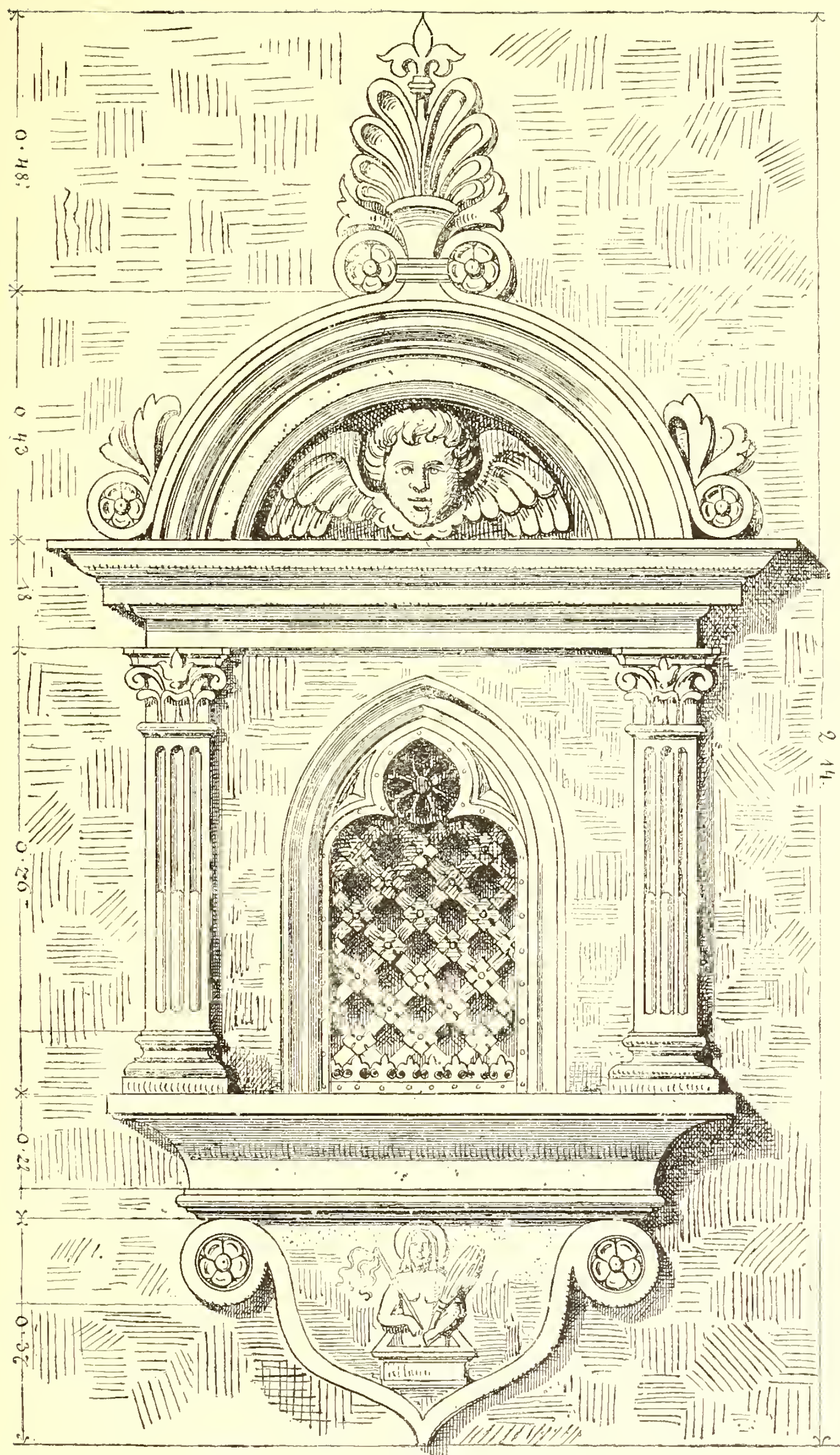
A kapu négyszögű keretelt nyilását merészen kiugró és csatornaléczből, függő lapból és karniszből álló párkány koronázza.

A kapu tagozása egyszerű és nélkülözi a díszítményt. De profilje jó hatású. Az ajtónyilás szélessége 1·35 méter, magassága pedig 2.38 méter.

A mester harmadik művének tekintendő a templom nyugati díszajtaja, melynek merészen kiugró koronázó párkánya felett még egy félkörös ív emelkedik. Ezen ajtó keretének és párkányának tagozása megfelel a déli kapu mintájának. Az archivolt ívezet által bekerített félköríves és kissé bemélyedt mezején Tarczay Miklós két álló angyal által tartott olasz alakítású czímerpajzsa féldomborműben látható. Az ajtó félköríves tympanonjában levő — említett — féldombormű kivitele

A KIS-SZEBENI PLÉBÁNIA-TEMPLOM DÉLI DÍSZKAPÚJA; RAGUSAI VINCZE MESTER MŰVE.
HORGANYMARATÁS MYSKOVSZKY VIKTOR RAJZA UTÁN.

SZENTSÉGTARTÓ FALI FÜLKE A HÉTHÁRSI TEMPLOMBAN; RAGUSAI VINCZE MESTER MŰVE. HORGANYMARATÁS MYSKOVSZKY VIKTOR SZÍNES KÉPE UTÁN.

fölötte szabatos, az angyal-alakok testének anatomiája helyes és természetes; csak az baj, hogy a többszörös bemeszelés vastag rétege a finom kidolgozású részleteket elfödi. A mészréteg levakarása után itt-ott szinezés nyomai mutatkoznak s így igen valószínű, hogy ezen supra porto féldombormű eredetileg polychromikus volt.

Midőn Vincze mester a héthársi templomot restaurálta, a szentély északi falában levő s a szentség befogadására szolgáló régi — csúcsíves — fali fülke nyilását renaissance stílű architecturával díszíté fel, melynek egyszerü szépsége első tekintetre szembeötlő.

Adjuk a díszes fülke rajzát. Stilobatumát a sírból föltámadó üdvözítő féldomborműves alakja díszíti, kezeiben a kínszenvedés eszközei.

Ezen alsó rész fölött egy merészen kiugró horony-párkány van. alkalmazva, melyen két hornyolt fölületű díszes falpillér emelkedik, A finom tagozású pilasztereknek attikai lábuk van; a három hornyolatban harmadrésznyi magasságra pálczatagok töltik ki; a fejüket levél és csigadísz képezi. A pilléreken nyugvó főpárkány echinusból, födő lapból és egy csatorna-léczből áll. Zophorus vagy képszék nincs, miáltal a főpárkány alacsonynak látszik, de annak daczára az egésznek összbenyomása mégis igen kedvező.

A félköríves tympanon mezejét féldomborművű szárnyas angyalfő díszíti. Az ív két oldalát és felső ormát volutás palmetták díszítik, ugyanolyanok, a minők a sáros-pataki donjon olasz renaissance stílű ajtóin vannak.

Találhatók még a héthársi templomban egyes műrészletek, oszlopok, s a boltozat gerinczeinek szép alakítású, renaissance stílű gyámkövei, melyek szintén Vincze mestertől származnak.

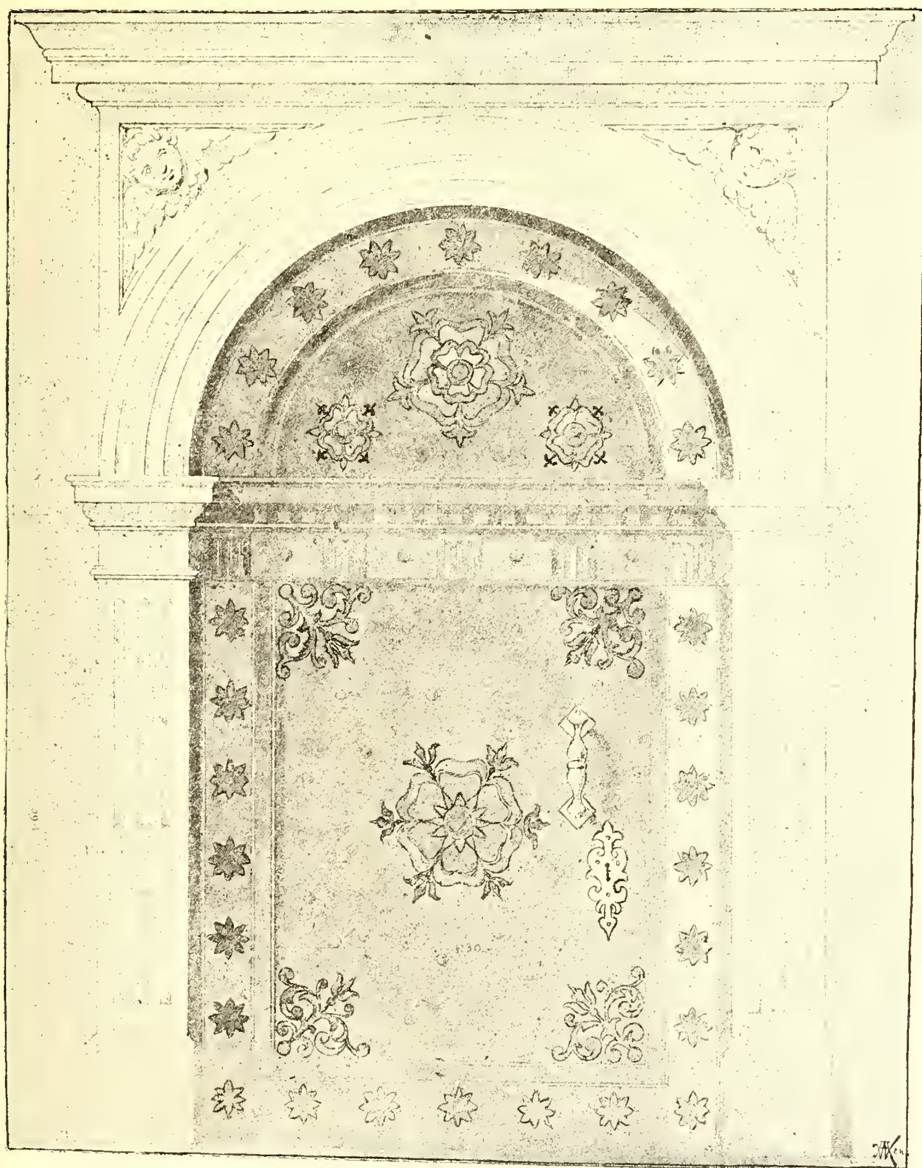
Mind e művek azonban, tekintve, hogy a héthársi templom kis méreteihez kellett a mesternek alkalmazkodnia, bár magukban véve finomak és kedvező tanúságot tesznek a mester ügyességéről, még sem adhatnak arról kielégítő fogalmat. Szerencsére megmaradtak a mester szebeni alkotásai is.

Igy látjuk a kis-szebeni nagy plébánia-templom déli díszkapuján a mester alkotó tehetségét már teljes eredetiségében és nagyságában. Itt a mester oly emléket alkotott magának, mely nemcsak maradandó értékű, de a mester nemes ízléséről és tektonikai ügyességéről fényes tanúbizonyságot tesz.

A díszkapu egyenes zárású nyilását erősen tagozott keret veszi körül, melynek echinusa és karnisza féldomborművű tojásalakú motivummal (Eierstab) és szívalakú, élesen kidolgozott és vésett levelekkel van gazdagon díszítve.

Az ajtókeret ezen gazdagon díszített tagozása lent majdnem a földet érinti. A kapu koronázó párkánya, merészen kiugró csatorna-

léczével, hasonlóképen levelekkel van díszítve. A tojásidomú motivum itt az echinuson megfordított állásban van alkalmazva. A díszített tagozatú párkányzatok által képezett és határolt gerendán a következő

A BERZEVICZEI PLÉBÁNIA TEMPLOM DÉLI KAPUJA; RAGUSAI VINCZE MESTER MŰVE. HORGANYMARATÁS MYSKOVSZKY VIKTOR SZÍNES KÉPE UTÁN.

bevésett fölirat olvasható: · BEATI · QVI · HABITANT · IN · DOMO · TVA · DOMINE · IN · mely a 83. zsoltár szerint még így egészítendő ki: sæcula sæculorum laudabunt te.

Az ajtó tympanonját — mely jelenleg üres ugyan, de eredetileg féldomborművel vagy pedig festményekkel lehetett díszítve — egy félkörives archivolt párkányzat fogja be, melynek tagozata az előbbiekhez hasonló gazdag díszítménynyel bír. Ezen félkörívezet felső részét két delphin fogja be, fejjel lefelé és különös alakítású szájjal. Az akroteriák helyett itt — elég sajátságosan — csinos balluszterek vannak alkalmazva. Az egész díszkapu magassága 5·30 métert tesz ki, s így tetemes méreteinél ép úgy, mint gazdag kidolgozású műrészleteinél fogva monumentális hatása van. A mester neve ugyan nem jelzi e díszes művet, de tekintve *a mű jellegét, különösen pedig tagozásának schémáját és rendszerét, mely összevág a héthársi művek profiljeinek alakításával,* egész határozottsággal állítható, hogy ezen díszkapuzatban is a ragusai Vincze mester műve áll előttünk.

Úgy látszik, hogy Vincze mester jó híre — mint építész — a vidékre is kiterjedt, mert a Héthárstól nem messze fekvő Berzevicze helység plébánia-templomának déli kapuja is az ő műve. A kapu egyszerű, de díszes renaissance stílű architecturája által tűnik ki. Az előbbi művekhez hasonló alakítású hornyolt pillérek, párkányok és szárnyas angyalfők itt is előfordulnak, és egytől egyig a mester ismert kezére vallanak, a ki ezen művével bizonyította be azon æsthetikai szabály igazságát, hogy valamely mű egyszerűsége mellett is lehet szép és becses.

A mellékelt ábrán látható díszajtó architecturája oly egyszerű — minden díszítmény nélküli — mint nemes és szép.

A felső ív és csak a koronázó párkány által képezett sarkok vannak féldomborművekkel díszítve. Figyelmet érdemel itt maga az ajtó, mely nem csekély mértékben emeli a kapu architektonikus szépségét, s kivált harmonikus szinezete által kellemesen hat a szemlélőre, mely szinhatást természetesen a mellékelt czinkographiában nem lehetett visszaadni.

Ezen hiányt némileg pótolva, említem, hogy az ajtó szegélye élénk sötét azurkék alapon aranycsillagokat mutat, a párkányzat, valamint annak trigliphjei megfelelő színűek, az ajtó alapszíne sötétzöld, mely alaptól a festett rozetták igen előnyösen válnak ki.

Elősorolva itt ragusai Vincze mester eddig ismert sárosmegyei építészeti műemlékeit, mintegy kiegészítésül szükségesnek tartom megemlíteni, hogy Rozsnyó bányaváros dómjának nyugati díszkapuját is aligha nem Vincze mester készíté. A kapu tagozása, de különösen a félköríves tympanon mezején féldomborműben alkalmazott faragvány jellege csakugyan Vincze mester kezére vall. A kajácsos olasz alakítású czímerpajzs tört kereken ágaskodó kecskét mutat, mely Bakács Tamás primás czímere, a pajzs fölött egy bibornoki kalap látható, az egész

pedig egy babérkoszorúval van körülvéve, melyet két térdelő angyal tart.

Az architravon olvasható:

·IVDEX · FELICITATIS · EST · DIES · VLTERIVS · NON · IRREDE·
·IN · FELIC . . . —

Lehet, hogy felvidékünkön vagy hazánk egyéb részében még lappangnak ragusai Vincze mester műtevékenységének egyéb emlékei. Csak mikor azokat is, valamint a reá vonatkozó történeti adatokat és építési számadásokat, vagy építési szerződéseket, fogjuk ismerni, akkor leszünk képesek működését összeségében méltányolni. De annyit már az itt ismertetett műemlékek után is állíthatunk, hogy ragusai Vincze nem közönséges kőműves vagy pallér, hanem igen is szakavatott mester volt. Sőt a ki műveiben oly szépérzékkel és művészi tehetséggel alkalmazta a renaissance stílt, az nem a közönséges mesterek közé sorozható, hanem a műveltség magasabb fokán álló építő-művészek osztályába tartozik.

Myskovszky Viktor.

NÜRNBERGI MESTERPOHARAK.*

Említettük előző czikkünkben, hogy a mesterpoharak teljes sorozatát, három csoportba osztva, fogjuk bemutatni. Igéretünket, sajnos, nem vagyunk képesek egész terjedelmében beváltani, miután az Achenbach festő birtokában levő példány fényképét, több rendbeli megkeresés s tulajdonosától nyert igéret daczára sem voltunk képesek megszerezni

Ennélfogva tábláinkon egygyel kevesebb lesz mint hittük, de még így is két eddigelé kiadatlan serleget mutatunk be: az egyik a fürthi izraelita temetkező egyleté, a másik a berlini királyi palotában őrzött serleg, melyhez Pabst A. szívességéből jutottunk.

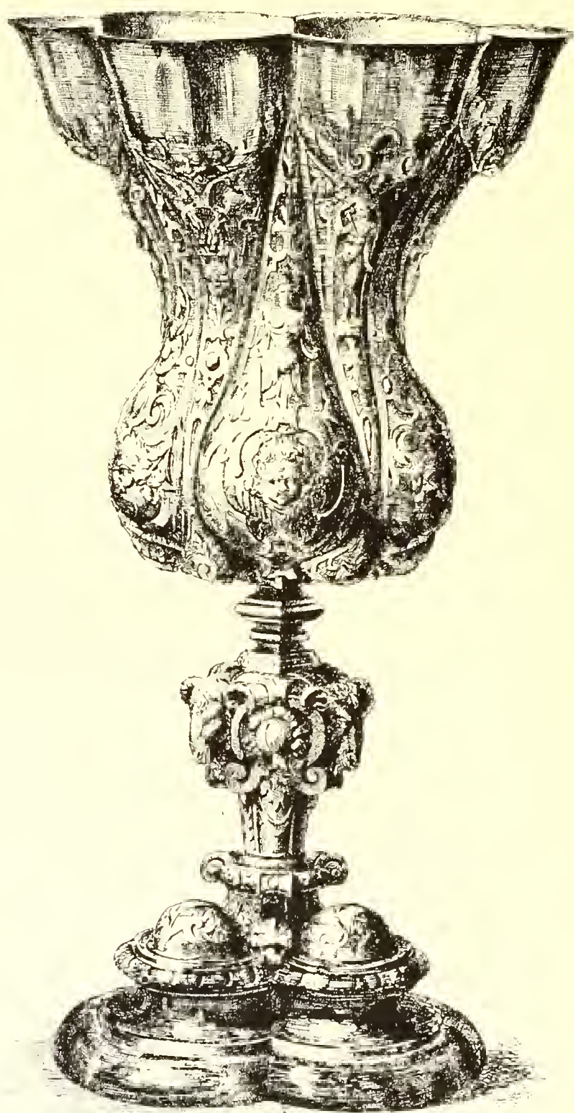
Ha az általunk kísérletkép fölállított első csoport typusaként a South Kensington Múzeum serlegét veszszük (1. sz.), úgy hozzá legközelebb az egykor Heyndricke lovag, jelenleg Br. K. M. Rothschild tulajdonát képező serleg áll.**

Bár mennyire különbözzék első pillanatra a két pohár talpa és szára, nagyon sok analogiát mutatnak. Igy mindkettőnél a karélyok

* Második, befejező közlemény; az első közleményt lásd 41—45. l.

** Lásd Roddaz, L'art ancien à l'exposition Nationale Belge 55. lap, Revue des Arts Décoratifs 1882—3. évfolyam és Luthmer Der Schatz des Freiherrn Karl von Rothschild 19. tábla Ez utóbbi reproductio nyomán készült jelen rajzunk.

összeszögellésébe ékelt három kacskaringó közvetíti az átmenetet a talptól a szárhoz; a szár alsó végét itt és ott pikkelyek borítják, a kosfejektől eltekintve, melyek valamennyi serleg közös vonását képezik. Feltünő analogia továbbá a két serleg öblén trébelt diszítmény rokon-

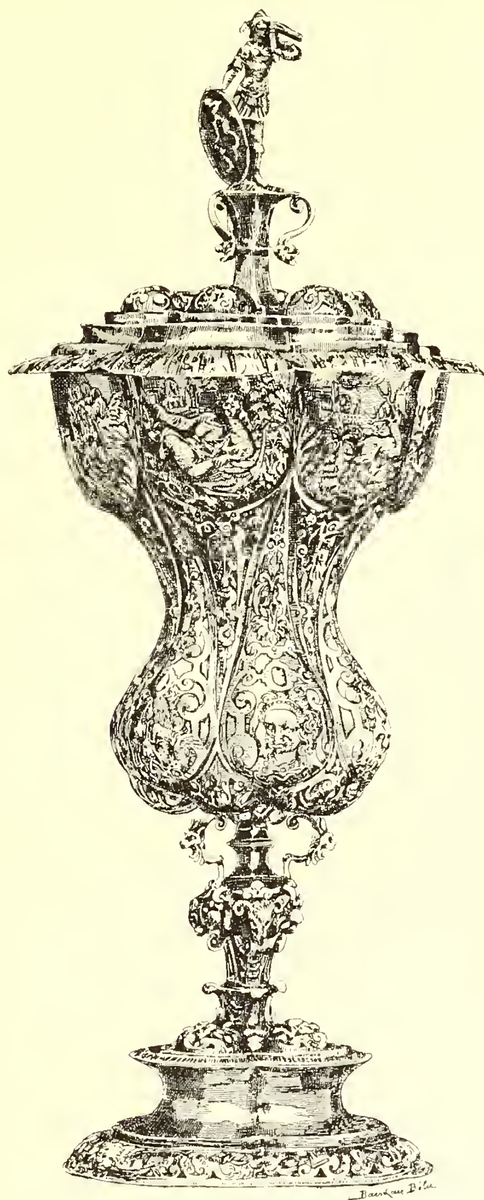

1. SZ. A SOUTH KENSINGTON MUSEUM TULAJDONA, LONDON.

sága, Diana alakja, a mellette álló virágtő, s végül alúl, a mascaron és az emberfej.

A közös motivumokat s nem az időszerinti sorrendet tartva szem előtt, harmadiknak a fürthi serleg következik.

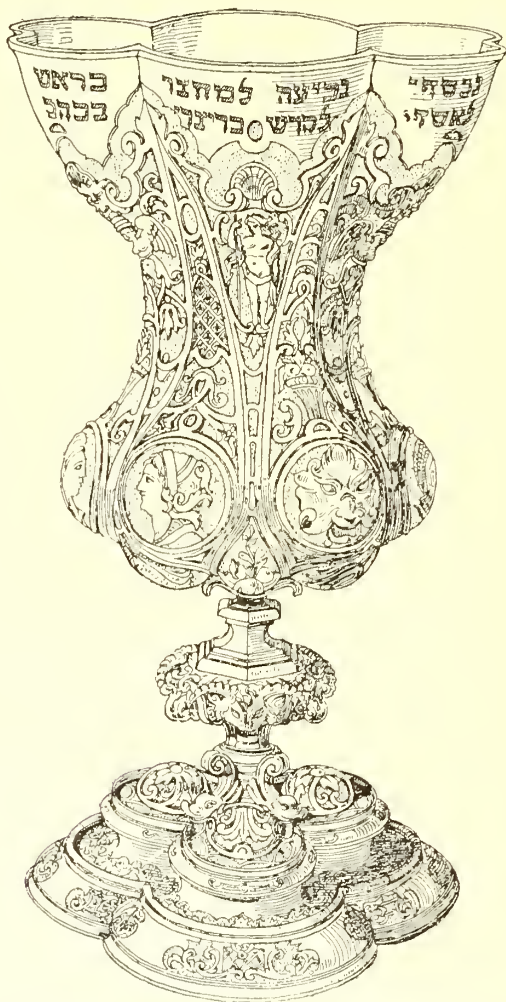
Határozott barokk jelleme daczára, diszítésében tisztán fölismerhető az előkép: a Kensington serlege. Már talpának körvonalai is emlékeztetnek arra; a három delfin szintén kétségtelenül ama kacskarin-

2. SZ. NÉH. B. ROTHSCHILD K. M. TULAJDONA VOLT, FRANKFURT A/M.

gókból alakult át; itt látjuk ismét a pikkelyeket, gombja pedig, mely be lévén horpasztva, eredeti alakját alig engedi fölismerni, valamennyi serleg közül legközelebb áll a Kensington serleg gombjához, akár a konczepcziót, akár a részletek egybekapcsolását tekintsük.

De ha mindez nem lenne elegendő állításunk támogatására, hivatkozunk a serleg öblére. Itt nemcsak Dianát, a mascaront s a nőfejet hanem még a két szárnyas félalakot is fölismerjük, melyek a kensington példányán (a nőfej rajzunkon nem látható) jellemző motivumok gyanánt fogadhatók el. Sőt figyelemmel megvizsgálva, hogy a két

3. SZ. A ZSIDÓ TEMETKEZŐ EGYLET TULAJDONA, FÜRTH.

serleg síma szája alatt elvonuló czifraság mily vonalat követ befejezésében, azt fogjuk találni, hogy az mindkettőn felkúszik, a hólyagok összeszögellési pontjainál jobbra és balra menetelesen halad és a hólyag közepén ismét felnyúl. Erre a mellékes körülményre azért terjeszkedtünk ki, mert véleményünk szerint apróságokból lehet legbiztosabban a másolásra következtetni.

4. SZ. B. ROTHSCHILD ALFRÉD TULAJDONA, LONDON.

A három serleg, melyről most szó volt, képezné az első csoportot.

Az összefüggés közöttük kétségtelen, sőt minden jel arra mutat, hogy a 2. és 3. számú serleg mesterének ismernie kellett a Kensington-Múzeum példányát, mely, mint említettük, épen a legutóbbi időkig a nürnbergi ötvös-czéh tulajdonában volt, mert más módon az egyes díszítmények komposicziójában fenforgó hasonlatosságot, apró részletek

ismétlését s egy és ugyanazon motivumnak. ugyanazon helyen való alkalmazását megmagyarázni alig lehetne. A három serleg stylusa viszont

5. SZ. NÉH. B. ROTHSCHILD K. M. TULAJDONA VOLT, FRANKFURT A/M.

nehézség nélkül enged keletkezésük idejére következtetni. Szinte fölösleges mondani, hogy a Kensington-Museum serlege minden bizonynyal megvolt, mikor a másik kettő készült.

Az évek folyama alatt megváltozott ízlés befolyását híven feltűntető motivumok jellemzik a második csoportot. A mesterek a minta-

6. SZ. A MAGYAR NEMZETI MUZEUM TULAJDONA.

serleget remekbe készítve, kötelesek voltak ugyan az általános formát megtartani, de a diszítést e megszabott határokon belül, tetszés szerint változtatták (L. Művészi Ipar 1886. évf. 171. l.)

A serlegek gazdagabbakká lesznek; a síma mezőket genre- vagy mythologiai jelenetek kezdik borítni s e mellett a XVII. század élénk ornamentális érzéke, mely az emberi alakot a virág- és növénydíszszel keverni nem szerette, mindinkább érvényesül.

Az általunk felállított első s második, most jellemzett csoport

7. SZ. A GERMANISCHES MUSEUM TULAJDONA, NÜRNBERG.

között összekötő kapocsként a londoni br. Rothschild Alfréd serlege (4. sz.) áll,* melyet csak a tulajdonos által közzétett díszmunkából

* A description of the Works of Art forming the Collection of Alfred de Rothschild. London 1884. Amateur-kiadvány, a könyvkereskedésben nem fordul elő.

ismerünk. Az összehasonlításra tehát csak az ábrában látható egyik oldalát használhatjuk ugyan, mindamellett még így is iménti állításunk elegendő támaszt nyer.

A serleg talpa valamennyi eddig fölhozott serlegek közül legjobban tartotta meg az 1. számúénak alakját, úgy szintén a szár alsó

8. SZ. A GERMANISCHES MUSEUM TULAJDONA, NÜRNBERG.

része, bár a nőfejekre aránylag kevés súly van fektetve. A szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy e serleg ép arról az oldalról van reprodukálva, melyen három, ránk nézve lényeges motivumot láthatunk: az angyalfőt, a mascaront s a két szárnyas félalakot. Képzeljük még hozzá, hogy a serleg szája síma lenne s előttünk a Kensington-

Museum serlegének rokontársa állana. Olyannyira egy szellem lengi át e két komposicziót, hogy a — úgy gyanítjuk, étetett művű — lombdiszítés szerves kapcsolatot nélkülöző toldalék gyanánt tűnik föl.

Vegyük most szorosabb szemügyre a következő 5. sz. serleget,

9. SZ. HERCZEG PASKIEWITZ TULAJDONA.

tekintettel egyrészt a frankfurti s a londoni br. Rothschild példányaira (2. sz. és 4. sz.).

Mindkettőből van benne valami. Az egyikhez lábas szára, a másikhoz a szája körül trébelt genre-jelenet fűzik. A le- és felfelé nyúló csikok ellenben már teljesen önálló felfogásról tanuskodnak; a lombok

rajza jobban megfelel a betöltendő térnek, mintahogy általában e második, újabb keletű csoporthoz tartozó serlegek komposicziót, s művészi konczepcziót illetőleg, épen nem állanak az előzők mögött.

A Nemzeti Múzeum 6. számú s a Germanisches Museum 7. és 8. számú serlegei szorosan csatlakoznak az imént említett darabhoz;

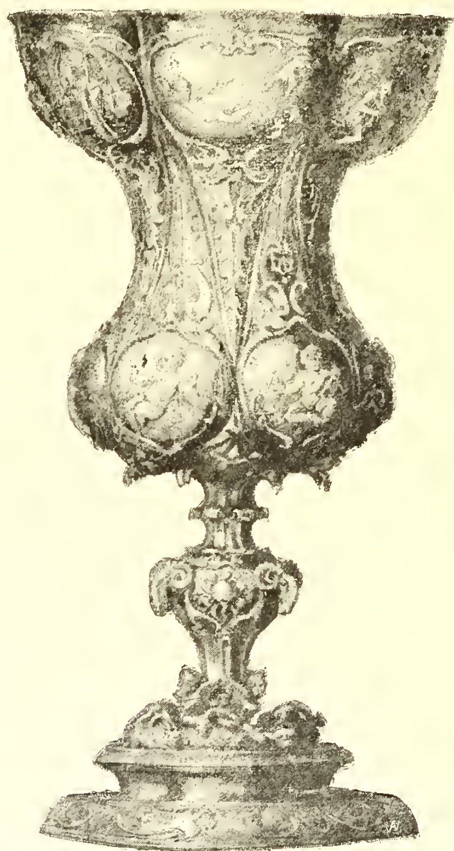

10. SZ. A BRITISH MUSEUM TULAJDONA, LONDON.

első sorban a Nemzeti Múzeumé a czikkek falaira vert diszítmény által. Még ennél is több analogiát mutat e három edény egymás között; kivált akkor szembeötlő e rokonság, ha a Nemzeti Múzeumét a 8-dik számúhoz hasonlítjuk. Már a talp peremének lombdísze, a delfinből stylizált három kacskaringó is feltünően egyezik egymással; a szár

gombja pedig, a kosfejek hátterét alkotó cartoucheok, valamint a gyümölcsfüzérek majdnem azonosak. Ez utóbbi részlet már a Kensington-Museum serlegén is jelezve van, de ily erősen kifejezve még nincsen. Ide volna sorolható a Rosenberg által idézett czikkében ismertetett hg. Paskiewitz-féle 9. sz. serleg.

A Nemzeti Múzeum s a Germanisches Museum serlegén kezd határolt medaillon alakot ölteni a kupa alsó hólyagát borító dísz, mely a Kensington serlegén még összefüggésben van az őt környező czifraság-

11. SZ. A KIRÁLYI PALOTA KINCSTÁRÁNAK TULAJDONA, BERLIN.

gal. S e medaillonok ismét három serleg közös typusát képezik: az egyik a Germanisches Museumé (7. sz.), a másik a British Museumé (10. sz.) a harmadik a berlini kir. palotáé (11. sz.).

A berlini úgyszólván csakis sajátságos alakjánál, beosztásánál, a kosfejeknél fogva emlékeztet minket arra, hogy itt tulajdonkép ugyanazon egy alapformával, melynek ily számos példányban hosszú időkön

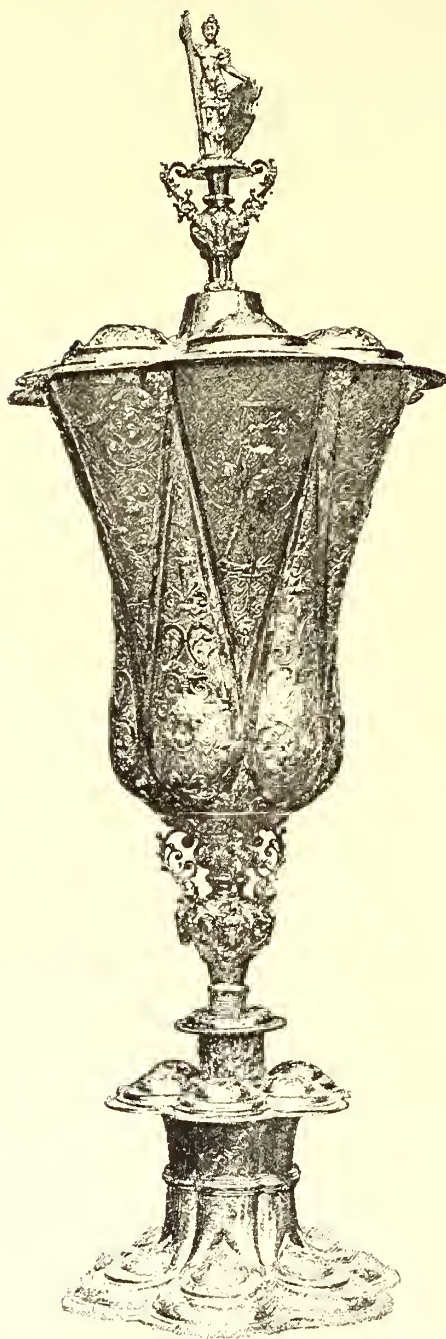
át történt sokszorosítását az első közleményünk elején magyaráztuk me,g van dolgunk. Komposicziója a késő kor ismérveit hordja magán; üres, unalmas s kivált az emberi alak visszaadását illetőleg, gyarlónak mondható. Kivitele ellenben Pabst A. állítása szerint kitünő s igen finom.

12. SZ. NÉH. B. ROTHSCHILD K. M. TULAJDONA VOLT, FRANKFURT A/M.

A British Museum serlege majdnem vonásról-vonásra hasonló az előbbihez, csakis beható összehasonlítás után lehet a kettő között apró, lényegtelen eltéréseket konstatálni. Munkája emennek nem lévén mintaszerű, némi valószínűséggel föltehető, hogy a berlini valamivel előbb készült.

E két serleg láttára az olvasóban ép úgy, mint bennünk, bizo-

13. SZ. A GRÜNES GEWÖLBE TULAJDONA, DREZDA.

nyára kételyek támadnak az egyik darab régi volta iránt. E kérdésre illetékes helyen vett beható tudakozódás után határozottan azt válaszoljuk, hogy mindkettő kétségtelenül régi munka. Az egyiket, a londonit, mi is ismerjük; proveniencziája is eleve kizár minden kétséget,

a berlinire nézve ugyan egyedül Pabst véleményére támaszkodunk, ez azonban teljesen megbizható.

Mivel kelljen e csodálatos hasonlatosságot megmagyarázni, arra adataink, sajnos, nincsenek; talán azzal, hogy mind a kettő egy mester kezéből való.

14. SZ. NÉH. B. ROTHSCHILD K. M. TULAJDONA VOLT, FRANKFURT A/M.

De vajjon az ötvös miért készített két egyenlő darabot? erre nézve csak azt hozhatjuk fel, hogy ez nem elszigetelten álló eset. Emlékeztetünk Petzold mester munkáira. Ő is úgy látszik, két-két, sőt néha három egymástól alig különböző darabot szokott volt készíteni,

ilyenek az Eszterházy-féle s a babenhauseni kir. gyűjteményben őrzött Nautilus serleg, a német császár s a Rothschild-féle hólyagos serleg, a gr. Zichy-féle, a gr. Eltz-féle serlegek stb.

Sorozatunk legvégén három serleg áll. Olyanok ezek, melyekben az alap-typus megmaradt ugyan, de a többiektől elütő módon van kifejtve. A 12. és 13. számú serleg lényegében megegyezik Virgil Solisnak a Művészi Ipar m. évi folyamában a 172. l. bemutatott metszetével, de valószínűleg egyik sem származik a XVI. századból. A 12. számúról alapos okunk van föltenni, hogy jóval később készült ama rajznál. A 13. számú, viszont kétségtelenül a XVII. századból való. Egyes részletek, a talp s a kosfejekkel ékes szár a Kensington serlegére utalnak, úgy szintén a kehely; ez azonban sokkal merevebb s nélkülözi a körvonaloknak kecses menetét.

Még csak a legutolsó serlegre kell néhány megjegyzést tennünk, mielőtt sorainkat befejeznők. Ennél a főeltérés, a miért az egyik csoportba sem volt sorolható, a kehely díszítésének beosztásában nyilatkozó önállóság. Hat nagy és ugyanannyi kis hólyag domborodik ugyan ki a serleg szájánál s fenekénél, de a közbeeső tér, mely a többi serlegnél mintegy a hólyag nyúlványát alkotta, jelen esetben független ivezetekre beosztott s élesen elkülönített mező. Minden mezőben egy-egy allegorikus alak áll.

Nem mulaszthatjuk el ez alkalommal kiemelni, hogy e serleg stilje s számos részlete a gr. Zichy-féle serlegre emlékeztet.

Czikkünk folyamában akaratlanul tulajdonkép azt bizonyítottuk, hogy az összes itt ábrázolt serleg a S. Kensington Museum serlegével kapcsolatos, annak mintegy többé vagy kevésbé hű mása. Ez eredményre a beható tanulmányozás s összehasonlítás közben jutottunk. El kellett hogy fogadjuk, mert, mint már czikkünk elején mondottuk, s soraink folyama alatt kimutatni törekedtünk, csakis e serleg befolyása mutatkozik többször, a mi egyébként eléggé érthető, miután kétségkívül ez a legrégibb s egész a legutóbbi időkig, illetőleg a míg Londonba nem került, a nürnbergi ötvösczéh birtokában volt. Azt, hogy e serleg a czéh által 1572-ben megrendelt példány-e, még most sem tartjuk czélszerűnek eldönteni; nagyon könnyen meglehet, stylistikus okokból nem lehet ellenvetést tenni. A Germanisches Museum két serlege, mely szintén az ötvösczéhé volt, még néhány évtizeddel előbb, viszont, alighanem hasonló szerepet játszott, azaz egy egész sorozat mintájának szolgált; ne feledjük ugyanis, hogy mi reánk csak 15 harangvirág-serleg maradt.

Az összehasonlítás lévén czikkünk vezérfonala, az eredmény, melyet ennek segélyével elértünk, kettős: először, sikerült kimutatnunk, legalább úgy hiszszük, hogy valamennyi harangvirág-serleg, alakján

kívül, díszítményével is egymással összefügg, a harmadik csoportot kivéve. Ezt mi inkább a teljesség kedvéért vettük tekintetbe s azért, mert Rosenberg lajstromában fel vannak sorolva. A második eredmény a két egymástól eltérő styl érvényesülése. Azaz egy része egyenesen a Kensington Museum, inkább renaissance ízlésű serlegére, a második a Germanisches Museum tisztán barokk jellegű két serlegére utal, vagyis a czéhnek tulajdonkép két fajta mintaserlege volt három példányban. De miután ez utóbbiak kétségkívül amannak befolyása alatt jöttek létre, bár részleteik a korábbi tradiczióval szakítottak, még azok a serlegek is, melyek e második osztályhoz simulnak, közvetve a Kensington példányának főbb vonásait tüntetik föl átalakított formában. Vajjon minek tulajdonítsuk azt, hogy a fölszabadulni óhajtó legények nem a czéh által tisztán e czélra megrendelt serlegre támaszkodtak s hogy a czéh egy serleg helyett miért tartott hármat, arra nehéz válaszolni.

Úgy képzeljük e dolgot, hogy a czéh a két nürnbergi serleget a kiviszépségénél, munkájának kiváló finomságánál fogva ép oly alkalmasnak ítélte a fiatal mester ügyességének kifejtésére, mint a régit, mely ezen felül a czéh szemében talán elavult is volt. A mestereknek szabadságukban állván ekként akár az egyiket, akár a másikat követni, természetszerűleg a hozzájuk közelebb állót, divatosabbat választották.

A Nemzeti Múzeum is ezek közé tartozik.

Radisics Jenő.

A DOBÓCZKY-FÉLE OLÁH ÉREMGYŰJTEMÉNY.

ELSŐ KÖZLÉS.

Numismatikai tudományunk kiváló művelője Dobóczky Ignácz úr, évek hosszú során át, a maga nemében páratlan gyűjteményt létesített, melyben az egykorú moldvai és havaselvi vajdaságok, az egyesült Románia, az orosz Bessarábia forgalmi és emlékérmei, próbaveretek és rendjelek oly gazdagon vannak képviselve, hogy e gyűjtemény az oláh numismatika legfőbb forrásának tekinthető.

E gyűjtemény újabban a magyar nemzeti múzeum tulajdonába ment át, hol az a magyar és erdélyi, a szlavon, dalmát, bolgár, szerb és bosnyák éremgyűjteményekhez sorakozva, a szent István koronájához tartozott országok és tartományok gazdag éremcsoportjait oly mértékben egészíti ki, hogy ma a magyar nemzeti múzeum a dunai-államok érmészeti kincseinek úgyszólván központját képezi.

Ha tekintetbe veszszük azt a viszonyt, melyben az egykori moldvai és havaselvi vajdaságok a magyar koronával szemben, mint sou-

zerain országok állottak, s a szoros összefüggést, melyben a vajdaságok érmészete a magyarhoz áll, indokolt, ha e lapokon részletesen ismertetjük a gyűjtemény összehordott kincseit s alkalmat nyujtunk a szaktudósnak is, aki Sturdza herczeg e tárgyba vágó közléseit és munkáit ismeri,* hogy az eddig ismert anyag s a Dobóczky-féle gyűjtés különbségeit lássa s a még nem publikált éremfajokkal is megismerkedjék.

Ismertetésünket általános tájékozódás okáért rövid históriai bevezetéssel kezdjük, mely az oláh vajdaságok keletkezésével s az első századok viszonyaival foglalkozik. Sturdza és a román írók általában, középkori történeteiknek nem tudnak olyan hátteret adni, mely okleveles, numismatikai stb. emlékeiket megértetné, úgyannyira, hogy ez emlékeken a *talányok* egész sorával találkozunk, melyeket pedig ez emlékek korát megelőzött történetek helyes felfogása mellett, egytől egyig megértünk s a természetes históriai folyamatban elhelyezni tudunk.

A XIV. századig a mai Románia (Moldva és Havasalföld, Bessarábia) a nagy Cumania egy részét képezte, mely az Olt folyó s a Kárpátok gerinczétől az azovi tengerig ért. E területeket akkor az uralkodó jász-kún népeken kívül, ruthén és egyéb szláv rétegek lakták, melyek Cumaniának szláv ethnographiai alapszínt adtak. A szlávság kisebb-nagyobb tömegekben kenézek és vajdák alatt élt s itt-ott autonom központok körül csoportosúlt.

Ilyen központok egyike volt Moldvában Birlád városa (azonos a mai Berlad várossal a Szerethbe ömlő hasonnevű folyó mellett, Vaslui-tól délre Bessarábia határán), hol 1140-ben Rostislavics Iván ruthén nemzetiségű s a halicsi házzal rokon fejedelem ült. Ilyen ephemer állami élet nyomait sejtjük az oláh alföldön is, hol a topografia szláv lakosságról tesz tanúságot.

A középkori geografusok e területekről csak mint Kúnországról irnak s szláv elemekről, melyek híre nem ért határaikon túl, alig tudnak valamit. Amint azonban ma nézzük a Kárpátokon túli alföldek (Cumania) történeteit, az ethnografiai alapnak elsőrendű fontosságot tulajdonítunk, mert a később keletkezett két oláh vajdaság történeteit helyesen csak ez alapon értelmezhetjük.

Cumania alapszíne tehát a XIII. század előtt szláv volt, mely a moldvai és havaselvi telepeket egyrészről a ruthén, másrészről a szerb és bolgár területekkel kapcsolta össze. S e területek fölött a *souverain* hatalom a jász-kúnok kezében volt, kik annak politikai keretet adtak Innen a középkori, *általános* Cumania név eredete.

* Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien (Moldau und Walachei). Numism. Zeitschr. Wien 1875. IV. 44. stb.

Az uralkoda jász-kúnok (ugor és török nyelvvel) a mohamedanismusban éltek, melynek tanait a Volga felől hozták magukkal a Pruth-Szeret-Dnjeszter mellékeire; mint ilyenek törnek Magyar-, Lengyel-, Bolgárországba, fosztogatva a meglepett vidékeket és sanyargatva Cumania szláv törzseit, vajdáktól harácsolva a tributumot.

Ilyen körülmények közt tűnik fel a Dunán túl, a Kárpátok közt egy új népfaj, az *oláh* vagy *rumén*, mely a Balkán felől Erdélyt, Szörénységet s Cumania területeit is kezdi népesíteni a XIII. században s bolgár, szerb vezetők (kenézek, vajdák és pópák) alatt marhatenyésztést folytatva terjeszkedik, s ruthén-szláv földnéppel vegyülve össze, szaporítja azokat az elemeket, melyek a *kún királyok* főhatósága alatt éltek.*

A magyar királyok politikájának egyik főtárgyát képezi Kúnország megfékezése s a magyar korona hatalmi körébe való belevonása. Ennek eszközéül csak a kereszténység volt alkalmas, mely a jász-kún elemet az európai társadalom keretébe igyekezett terelni. IV. Béla gondoskodik is, hogy a Dominikanus-rend ügybuzgalmát elősegítse, támogatja a hittérítőket s később megalkotja a *kún püspökséget*, mely alá kúnok, székelyek és oláhok tartoztak. A kereszténység terjedésének révén a magyar király a «Rex Cumaniæ» czímét is királyi czímei közé igtatja.

A magyar király czivilizáló törekvéseit világraszóló események zavarják meg. A mongol áradat lepi el Oroszország területeit, s győzedelmesen halad Lengyel-, Kún- és Magyarország felé.

Ekkor történik az, hogy Kuthén király Magyarországba menekül, több ezer jász-kún családdal telepedve meg a Duna-Tisza közén.

E betelepedés természetszerűleg csak részleges lehetett, Moldvában és Havaselvén s a Krim környékén Kuthén kora után is szerte jász-kún, ruthén, bolgár, oláh nép maradt, vegyes csoportokban lakva a tartományt, melyet a mongolság mint vad szélvihar sepert végig.**

A mongol hadjárat lezajlása után Moldva és Havaselvén a szétzilált néptöredékek előkerülnek rejtekeikből s a legelőkben és szántóföldekben dús területeken gyülekeznek, szervezkednek, új életet kezdve Cumaniában, melynek egykor félelmes uralkodó eleme megtörve, megfogyatkozva, nem képes többé kiállani a versenyt a Galiczia, Podolia, Ukraina és a Balkán-félsziget felől mind nagyobb számban érkező új lakosokkal, kik szláv-oláh államalakulásoknak kezdik alapját megvetni.

* «Az oláh nyelv és nemzet megalakulása» czímü közelebb megjelenő munkámban Moldva és Havaselve középkori viszonyaival behatóan lesz alkalmam foglalkozni.

** A török nyelvű kúnok egy része még a XIV. században is Krim táján élt, tatár főhatóság alatt, amiről az 1303-ban kelt Codex Cumanicus tanúskodik.

Igy Moldvában a XIII. század végén s a XIV. század elején *ruthén* elemek ragadják magukhoz a hatalmat a jászokkal szemben, kik soká lakják még a róluk nevezett Jászvásárt, de elzüllenek a ruthénségben s a mindinkább szaporodó oláh országlakosok tömegében. Havaselvén pedig a *kún eredetű Bazaráthok* egyesítik az összegyülemlett népeket, majd összevegyülve azokkal, csak a Bassarabák dynastiájának nevében élnek tovább.

A XIV. század első évtizedeiben a moldvai és havaselvi két vajdaság mind határozottabban kezd kibontakozni, mindkettő *szláv államnyelvvel*, s *szláv egyházzal*, ami arra vall, hogy a vajdaságok előkelő osztályai, bojárjai és pópái szláv népekből veszik eredetüket.

A magyar királyok a Rex Cumaniæ czímén tovább is érvényesítik jogaikat e területeken, a vajdaságok mint souzerain országok függnek össze Magyarországgal, amely viszonyt kisebb-nagyobb megszakításokkal a mohácsi csatáig kisérhetünk le, mikor a két oláh vajdaság ügyeibe mind mélyebben nyúl a török hatalom, onnan a magyar politika befolyását teljesen kiszorítva.

A török korszakban egy nagy esemény megy végbe a vajdaságokban. A rumén elem, nyelve assimiláló képességénél fogva, századról századra fogyasztotta a vegyes nyelvű földnépet, úgy hogy már a XVI. század előtt a ruthén, bolgár, szerb és jász lakosság az oláhságba olvadt s e processussal a rumén nyelv a legmagasabb társadalmi rétegekbe hatolt fel, a vajdaságok területei egyöntetű színezetet nyertek. Ekkor kezdi a *rumén elem* tulajdonképeni nemzeti életét a két tartományban; a vajdaságok szláv állami és egyházi nyelve helyére ekkor kerekedik felül a rumén nyelv (XVII. század), *maga alá temetve* mindazon népek emlékét, melyek a XIV. század elején még individualitásuk teljes erejében a vajdaságokat megalapították, annak szláv typusát emelték érvényre. Végre századunkban fejlődnek oda a viszonyok, hogy a rumén elem a két vajdaságot egyesíti s azt *Romania* név alatt királyság rangjára is emeli.

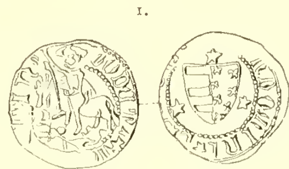
Moldva és Havaselve legrégibb történeteiben e szerint két momentumra kell a fősúlyt fektetnünk, az egyik a souzerain viszony Magyar- (és Lengyel-)országgal szemben, a másik az ethnografia színezet, melyből ruthén, kún és bolgár államalkotó elemek válnak ki, mint olyanok, melyek az oláhság *politikai történeteit* megkezdik.

Néhány fővonással ecsetelve a két oláh vajdaság keletkezését, az éremtani emlékek ismertetésére térünk, a numismatika fonalán részletezve egyetmást, amire általánosságokban mozgó bevezetésünkben nem terjeszkedhettünk ki.

I. A MOLDVAI VAJDASÁG FORGALMI PÉNZEI.

A Dobóczky-féle gyűjteményben első helyen említendő egy ezüst solidus, mely egyik felén kettős gyöngykörben a magyar-anjou czímervértet tünteti fel körül három ötágú csillaggal; köriratából csak ennyit vehetünk ki: ···NDOMINI ✱ MN······· Az érem másik oldalán kettős gyöngykörben a sárkányt leszúró Szent György lovas alakja látható, szintén hiányos MONETA ✱ MN········IIMN körirattal. Az érem kétségtelen moldvai eredetű s mint ilyen *Koriatovics György* litván herczeg, Moldva első fejedelmének tulajdonítandó, kit oklevelesen ismerünk.

1.

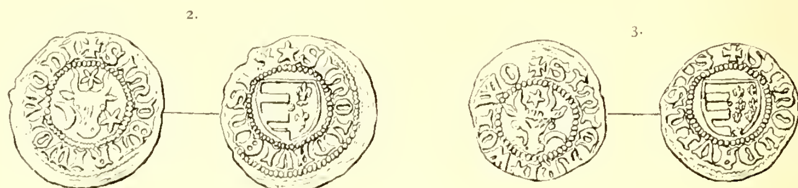
Koriatovics György oklevele, melyet érintünk, Birladban (az egykori Rostislavicsok székhelyén) kelt s ruthén köznyelven van szerkesztve, melyet ma Lodoméria, Podolia, Ukrajna népe beszél. E körülmény s az érem Szent Györgye (az orosz védszent) arra enged következtetni, hogy Koriatovics fejedelemsége Moldvában nem esetlegesség, de szorosan összefügg a tartomány szláv népviszonyaival s azokkal a népmozgalmakkal, melyek ekkor a Koriatovics névhez vannak kötve. Egyik Koriatovics, mint tudjuk, ez időben (XIV. század eleje) telepedik meg ruthén népével Északmagyarországon, hol Munkács vidékét népesíti orosz elemekkel. A Drágos-féle moldvai hagyományban is egy ilyen ruthén vándorlás emlékét véljük lappangani, mely Moldva népesülésének kezdetére vet világosságot.

A népmonda (mely Marmaros felől hozza ki Moldva alapítóit), a Koriatovicsok szerepe Moldvában, a birládi ruthén oklevél s az érem szent Györgye együtt valóban Moldva kezdeteinek képét tárja elénk. Az adatok összefüggése támogat abban, hogy a nevezett érmet Moldva legrégibb pénzének tekintsük, mely a Koriatovics-féle litván-ruthén uralommal függ össze.

Az érem egy másik példánya Sturdza herczeg birtokában van; Sturdza példánya is olyan hiányos, hogy Dobóczky, ki azt a magáéval összevetette, a teljes köriratot annak segélyével sem volt képes megállapítani.

Musat Pétertől kezdve (1374—1390), kit a mármarosi Drágos családjából származtatnak az oláh krónikák s mint ilyen a litván-ruthén Koriatovics családdal függ össze: határozottabb alakot ölt Moldvaország numismatikája. Musat Péter érmeit már nagy számban ismerjük; typusuk ugyanaz, mint az előbb említett ezüst éremé, de szent György képe eltünik, helyén a moldvai bölény vagy ökörfő jelenik meg félhold és csillaggal, olyan heraldikai alakokkal, melyek magyar, erdélyi czímereken általánosak, úgyszólván nemzetiek.

Musat Péter érmeinek leirása a következő: Av. kettős gyöngykörben + SI MOLDAVIENSIS és a magyar-anjou czímervért. Rev. + SI M PETRI WOIWOD, s a bölény vagy ökörfő, szarvai közt ötágú csillag, oldalvást félhold, csillag, rosett vagy virág. A felirat magyarázata, melyet mi is elfogadunk, Sturdza szerint: Si(gnum) Moldaviensis és Si(gnum) Mo(netæ) Petri Woiwodi. Úgy a köriratok változatai, mint

2. 3.

a czímervért liliomainak száma, s az ökörfő mellett levő mellékjegyekből ez éremfajnak nagyszámú változatai kerülnek ki, melyeket Dobóczky a következő osztályokba foglalt össze:

I. A vérten a magyar csikok és két liliom.

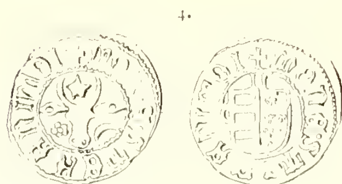
a) Az	ökörfő	mellett	jobbra	rosett,	balra	félhold;
b) «	«	«	«	csillag	«	félhold;
c) «	«	«	«	félhold	«	csillag;
d) «	«	«	«	félhold	«	rosett;
e) «	«	«	«	félhold	«	virág.

II. A vérten a magyar csikok és több liliom.

a) Az	ökörfő	mellett	jobbra	rosett,	balra	félhold;
b) «	«	«	«	félhold	«	rosett;
c) «	«	«	«	félhold	«	csillag;
d) «	«	«	«	félhold	«	virág.

Musat Péter ez éremfajából Sturdza herczeg csak tíz változatot ír le a bécsi numism. folyóiratban, Dobóczky gyűjteményében pedig 158 változat van, nem kevesebb, mint 430 példányban. Ezek között tizenötnél több retrograd köriratváltozat, melyek közül térszűke miatt csak egyet közlünk:

Av. ✤ SIMOLDAVIENIS Rev. OVIOVIRTEPMIS ✤

4.

Harmadik sorban következnek *István vajda* érmei (1390—1392 és 1395—1399), melyekből a gyűjtemény két fajt ismer. Az első a Péter-félékhez sorakozik s latin köriratot visel: Av. + MONE · STEFANI WOI Rev. + MONE · STEFANI WOI

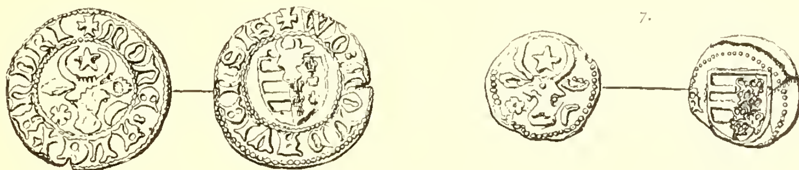
A második éremfaj több eltérést mutat. Ez éremfajon tűnik fel először latin helyett, a honi ó-szláv körirat s egy új heraldikai elem, a *kettős kereszt.* Az éremfaj leirása: Av. kettős gyöngykörben: + IWCTE-

ФАНА ВОЄВОДА ✿ ГОСПО és középen czímervértben az ökörfő rosett és félhold közt; a reversen az előlap körirata folytatódik: + ДАР ✿ ЗЄМЛИ ✿ МОЛДАВ ✿ СКОИ középen pedig czímervértben a kettős kereszt látható, a czímerpajzs két oldalán rosettekkel. A szláv körirat átirása: + Iω Stefana Vojevoda Gospodar Zemli Moldavskoj = István vajda, Moldvaország fejedelme. Ez éremfaj a gyűjteményben hat változatba tartozó tizenhárom darabbal van képviselve.

5.

Érdekes kérdésként merül fel itt, mit jelent a kettős kereszt? A magyar apostoli királyi kereszt-e, mely itt a traditionalis anjou-magyar czímervért helyett áll, vagy pedig a Koriatovicsok családi czímerével azonos? Több oknál fogva az utóbbit tartom valószínünek, ami megerősíti az első moldvai dynastiának a Dragosidáknak, mint secundo geniturának kapcsolatát a litván fejedelmi családdal.

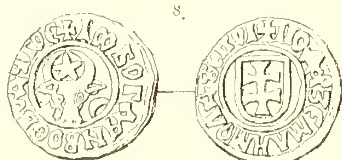
Sándor vajda (1401—1433) érmei ismét a Péter-félék typusát viselik magukon, azzal a különbséggel, hogy a magyar-anjou czímervértre

6. 7.

felülről a moldvai ökörfő van helyezve vagy oldalain N, T, A rosett és kulcs, mint sigláк (pénzverő jegyek) fordúlnak elő. — A körirat: + MONE · ALEXANDRI és + WD · MOLDAVIENSIS vagy ezek különféle változatai. Sándor vajda e nagyobb fajta érméhez, egy iratlan fillér-faj csatlakozik, mely, mint rajzunkon látható, csak a szokott heraldikai alakokat s szélről betű vagy egyéb siglákat tüntet fel. E ritka éremfajból a gyűjteményben hét darab van, négy változatban.

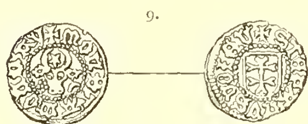
A következő *Illés* vajda (1433—1434) érmein, a szokott köriratokon kívül, az ökörfőt s egy czímerpajzsot látunk, melyben egy keresztes M-féle határozatlan alak foglal helyet, amit Sturdza herczeg Moldva monogrammjának néz. Az Illés-féle érmek némelyikén lovas vitéz alakja helyettesíti az ökörfőt, melynél talán a litván lovasra (pog'on) gondolhatunk? Illés-féle solidus Dobóczky gyűjteményében hat darab fordúl elő, egymástól igen eltérő változatokban.

Bogdán vajda (1454—1455) érmein a kettős kereszt s a szláv körirat ismétlődik.

8.

Av. kettős síma körben a körirat: + IѠ БОГДЯН ВОЄВОДАГС, belül az ökörfő, szarvai közt hatágú csillaggal, szélről csillag és félholddal. Rev. + ПОДАР ЗЄМЛИ МОЛДАВСКОІ és a síma czímervértbe foglalt kettős kereszt.

V. István (1458—1504) kisebb fajta érme (obulus) a Bogdán-félékhez sorakozik, azzal a különbséggel, hogy körirata latin. A gyűjteményünkben levő példány kevésbé szép fentartású, úgy hogy olvasásánál a Sturdza-féle közlésre szorulunk; e szerint az érem körirata:

9.

+ MONETA MOLDAWI és + STEPANVS VOIEV.

Lapusnján Sándor (1552—1561, 1564—1566) érme (egyetlen a gyűjteményben) a közönséges magyar denárok mintájára van verve, a dynastia czímerét magában foglaló szívpajzsban a moldvai ökörfővel. Az érem merő utánzás; s a pénzverő (erdélyi mester) a boldogságos szűz, mint Magyarország védasszonyának képét PATRONA · ⚘ · MOLDAWI · körirattal látta el.

10.

A moldvai történetek legérdekesebb alakját, a crétai származású kalandort, *Johannes Heraklidest* több érem örökíti meg. Az egyik a Dobóczky-féle gyűjtemény gyöngye (unicum), Moldvaország aranyforintja; a másik egykorú osztrák tallérok mintájára vert nagyobb arányú érem. A harmadik éremfaj (denárok), a magyar kis pénzek mintájára vannak verve, mint Lapusnján Sándor leirt denára.

11.

12

Az utóbbiak, sajátságos, nem az egykorú I. Ferdinand, de Hunyady Mátyás denárainak utánzatai a magyar, cseh, dalmát czímerek-

kel s a szívpajzsban a Hunyadyak gyűrűs hollójával, amit úgy magyarázhatunk, hogy Moldvában, más magyar éremfajokkal együtt, a Mátyás király korában vert denárok folytonos forgalomban voltak a habsburgi korban is. Ilyen denárfajok rajzát l. Num. Zeitschr. IV. Taf. II. 8—10. E denárokból a gyűjtemény 1561, 1562 és 1563 évszámokkal hat változatot ismer.

Jvonia korában (1572—1574) (kit a krónikák hol lengyel, hol örmény eredetűnek mondanak), Moldvaország állami és egyházi nyelve még mindig a szláv volt; a hivatali tisztségek, az adózás nemei szláv nyelven vannak megnevezve s a szláv nyelv mellett, mint második, a görög nyelv szerepel, mint a műveltség eszköze.

Jvonia pénzei is szláv szövegűek. E ritka éremfajból a gyűjteményben három példány van. Az előlap szakállas, hosszú hajú, herczegi kalappal fedett főt tüntet fel: ѠТЄЧ · МОЛДОВЄІ · (Moldva atyja) körirattal. A hátlap közép részét ökörfő foglalja el ГХЄРЄГІЄ · МОЛДОВЄІ · АКЧЄ · körirat között. Az első szó a görög χαραγή-nak felel meg (= veret, das Gepräge), az utolsó szó akcse = török: akcsa, mely névvel Moldvában a kisebb éremfajokat (eredetileg ezüst pénzeket) nevezték. A tatrosi magyar bibliafordításban (müncheni codex) is olvassuk az akcsa szót pénz értelemben.

13.

A moldvai éremfajok sorrendjét *Rezván Istvánnak* (1595) csak egyetlen példányban ismert, kiadatlan érme folytatja. Ez éremdarab a Báthory István és III. Zsigmond-féle lengyel III-as garasok mintájára van verve és Esztergommegyében, Szölgyén község határában, egy lengyel hármas garasokat tartalmazó leletben merült fel. Az érem gyakorlott kéz műve, de feliratai zavarosak. Av. STEPII × BOIBOD × MOL · DOB · Rev. GROS · ARGT — RIPREGMO — OLDABIA × 15 — 95 × (Az évszám közt lengyel pénzverő czímer a Przegonia.)

14.

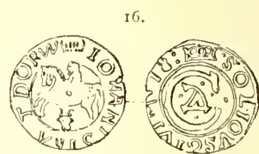
Rezván István hármas garasa mellé helyezzük a gyűjtemény egy érdekes sorozatát, melyet Báthory István és III. Zsigmond lengyel királyok nevei s az eredeti feliratok megtartásával, de egynémelyikén moldvai ökörfős czímerrel ellátott utánzatok képeznek. Ilyen utánzatot ismerünk Hutten-Czapski lengyel

15.

éremkönyvében 674. szám alatt leirva s rajzzal kisérve. Dobóczky gyűjteményében e fajból 9 darab van.

A moldvai forgalmi pénzek sorozatát *Istratija Dabiza* (1662—1666) apró rézérmei zárják be, melyek egyik oldalon lovast tüntetnek fel, több darabon a lovas alatt ökörfővel; a körirat a «Johannes Istratija Dabiza Vojevoda» nevet és czímet sok betűhibával rövidítve s összevonva tünteti fel; a hátlapon: Solidus Duc(is) R(egni) M(oldaviæ) zavart betűkkel, s az évszám; a gyöngykörön belül pedig az emissiók jegyei töltik be az érem lapját, minő (a 17. erempéldányon) 12 külömböztethető meg. 1. B; 2. cyrill C belül kisebb Д betűvel, négy pont között; 3. u. a. P betűvel; 4. u. a. kisebb, alul hegyes C betűvel; 5. u. a. kis T betűvel négy pont között; 6. u. a. cyrill Ж jegygyel; 7. u. a. ökörfővel; 8. C belül kis I-vel; 9. S; 10. V belül ponttal; 11. tollas kalpag, alul keresztbe tett két buzogánynyal; 12. süveg, alul keresztbe helyezett buzogány és görbe karddal.

16.

Ez éremfajok alkotják Dobóczky oláh éremgyűjteményének moldvai részét. A bemutatott érmek összes száma 520; a változatoké pedig 225.

Végig tekintve ez érmeken, feltünik az a folytonos ingatagság, mely az érmek typusát, a czímereket, köriratokat jellemzik. Mindannyi hű tükre annak az állásnak, melyben a moldvai vajdaság a magyar és lengyel államokkal politikai és culturális tekintetben állt. A hatások mindkét tekintetben Magyar- és Lengyelország felől érték Moldvát s annak állását szabályozták. Moldva Lengyelországnak kereskedelmi útja volt s már a kún korban Rostislavics levelében van említés galicziai kereskedőkről, kik lengyel, cseh és magyar árúkkal Moldván át jártak a bolgár Misivri városába s a birládi fejedelemség területén több helytt vámmentességet élveztek.

Moldva exponált helyzete, amennyiben a nagy sarmát síkkal való összefüggése és folyamainak menete tárt kaput képez az északi hatások előtt: magyarázza meg az eredeti lakosok ruthén eredetét, amiről még Kantemír Demeter moldvai hoszpodár is tud (uralk. 1710—1711), azt írva, hogy pásztorságot üző oláhok között Moldvában lengyelországi földmívesek laktak, kik később olvadtak az oláhságba. Ez a helyzet magyarázza meg a tartomány eredeti szláv jellegét, dynastiáinak összefüggését lengyel-orosz udvarokkal, a mit román történészek épen nem tudnak, de nem is akarnak tudni, s e helyzet magyarázza meg a befolyások sokféleségét, a mihez egy-két morzsányi adatot a numismatika is szolgáltat.

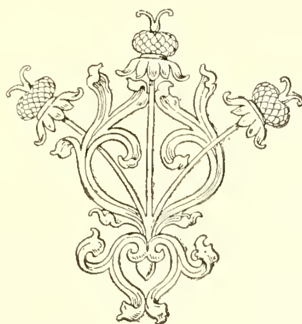
Másfelől, magyar befolyás érvényesült a moldvai vajdaságban, bár ez a havaselföldihez képest csak másodrendű volt. I. Lajos (mint magyar

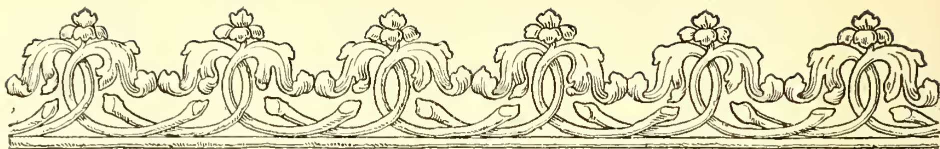
király is) érvényesíteni törekedett hatalmi súlyát Moldvával szemben de még több hatást gyakorolt a magyarság Erdély felől ipara és kereskedelmével, amiben a szászoknak jó része volt.

A moldvai belföldi vert pénzeken kívül, általában a magyar pénznek volt forgalma Moldvában, s általános fizetési eszköz a magyar aranyforint volt (galbên unguresk), a váltópénz mintájára pedig, mint láttuk, két hoszpodár veret honi pénzeket. Maga az oláh «banu» (olv. ban) szó = pénz, is magyar eredetű. A magyar királyok «banales», «báni pénzek» név alatt Szlavónia számára verettek a XIV. században érmeket, melyek az országban csakhamar általános kedveltségnek örvendettek s eredeti alakjukban (a szlavon czímerrel) verettek Kolozsvárott is.

A magyar reformatió idején, a hollandi tallérok, melyek különösen Erdélyben terjedtek el, Moldvában is meghonosodtak. E tallérokat «oroszlánosoknak» nevezték nálunk az oroszlános hollandi czímerek után. A moldvai oláhság az oroszlános nevet rumunizálva, e pénzfajt «leu»-nak (oroszlán) nevezte. Legújabb időben, mikor Románia elfogadja a frankrendszert, a centimeket «banu» s a frankokat «leu» név alatt vereti. Az új Bolgárország is, követve a frankrendszert, a pénzegységet szintén az ott is meghonosodott lev (oroszlán) névvel jelöli, Ilyen útat tett az oroszlános tallér, mely Németalföld pénzverő műhelyeiből indúl kelet felé a Bethlenek és Rákóczyak korában.

Réthy László.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZÜRTHEI SIREMLÉK.

Ungvártól, hol a régi, de többszörösen, kívül-belül ujított Drugeth várkastélyt kivéve semmi emlékszerű építményt, vagy régi síremléket nem találunk, 14 kilométer távolságra fekszik Szürthe falu. Csekély emelkedésen épült róm. kath. templomának régiségéről mai nap csupán vastag vakolattal bevont, szürke trachytból faragott, tiszta csúcsíves stylban kivitt főkapuzata tanuskodik. A főoltár előtt a padolatba beillesztett sírkőlap is újabb keletű, sokkal régibb kor maradványai: a főkapuzattól balra eső két zárkő s egy síremlék a templomon kívül, mely jelenlegi értekezésünk tárgyát képezi.*

A sírkő a templom déli külső falába van beillesztve, befalazva s felül még egy vaskapocscsal is odaerősítve, alja közvetlen a földet éri, anyaga szürke trachyt,** mely helyenként már nagyon lekopott és romladozott, a szájhagyomány szerint: a falu egykori urainak, a Szürthey nemzetség egyik tagjának síremléke s e hagyományt a felül jobbkézt alkalmazott czímer megerősíti.

A sírkőlapot egy mérsékelt szélességű kiemelkedő lapos keret szegélyezi, mely belülről két pálczatagozat s köztök lévő horony által, kivülről egy pálczatagozat által keríttetik. E keretre van gondosan, kimagaslón góth minuskulákkal vésve a felirat, melyet a sírkő négy sarkán egy-egy, már alig felismerhető rozetta, felül középen a lovag sisakdísze, oldalt a czímerpaizsok, több izben megszakítanak. E körirat részben teljesen megsemmisült, legjobb állapotban van azon része, a sírkő (heraldice) jobboldali keretébe van vésve, de ezt sem sikerült még biztosan kibetüzni.

* E rég elfeledett sírkő fölfedezése a sok műérzékkel biró B. Redvicz Sándorné, szül. Preysing Matild grófnő érdeme.

** A hasonlatosság — mely első tekintetre a romladozott trachyt s homokkő között van — vezette félre egyik közlőt, ki azt homokkőnek nézte. Trachyt sok van a vidéken, míg homokkő csak több mértföldnyi távolban található.

Ha a romboló idő — mint említettük — erős nyomokat hagyott e sírkövön, mégis megtaláljuk egyszersmind nyomait az egykori erőteljes plastikának. Ezek különösen a zsámolyúl szolgáló oroszlán alakján, a dárda nyelén, a tárcsák bemélyedésein és a jobboldali pálczatagozaton észlelhetők, s ha tekintetbe veszszük, hogy az alak balkézcsuklójának ügyetlen hajlását kivéve mindenütt helyes arányokkal s a tér ügyes felhasználásával találkozunk, meggyőződünk, hogy az egész egy gyakorlott kéz sikerült műve.

A sírkő mezejét egy életnagyságnál kisebb álló alak tölti be, testhez simuló góth vértezetben fövegben, fövegdíszszel, vaskeztyükben és csőralakú vasczipőkben. Arcza szembe néz, lábszárai mérsékelten állanak szét, egyik lábfej a másiknál kissé lejebb nyúlik, zsámolya lépő oroszlán, melynek feje hátrahajlott, nyelve kiöltve, farka felkunkorodik.* A lovag leeresztett jobbjában egy meztelen, kissé balra hajló lecsüngő kardot tart, melynek hegye az oroszlán feje alatt ismét előtünik, ügyetlenűl hajlított baljában a vállal csaknem egy magasságban egy dárdát tart, melynek nyele földig ér, alól karikával ellátva, magát a dárdát a baloldali czímerpaizs eltakarja, csupán gerinczezett hegye tünik elő a paizs felett, mely a felső keretig ér fel. Termetét sima pánczél fedi váll-, kar- és lábszárvasak-

* A XIV. században, midőn mindinkább szokássá lesz az elhaltnak czímere helyett annak egész alakját vésni a sírkövekre, gyakran találjuk még a XV. században is, hogy a világi nemes férfiak oroszlánon, a nők kutyán állva ábrázoltatnak, amaz az erő és bátorság, ez a hűség jelképe lévén. Szórványosan ugyan fordúlnak elő kutyák férfiaknak is zsámolyúl, sőt más állatok is. Ez oroszlánok vagy fekvő, alvó vagy éber s lépő helyzetben, gyakran természetes alakjukban, de legtöbb esetben annyira elrútítva, eltorzítva ábrázoltattak, hogy inkább hasonlítanak — mint a jelen esetben is — sörényes mopszhoz mint oroszlánhoz, az állatok királyához.

kal, derekát pikkely- és sodronypánczél köríti, melynek rojtjai a felső lábszár közepéig lenyúlnak, e fölé tág fegyveröv van csatolva s erről egy véknyabb szíj csüng le, melybe hosszú, egyenes, rézsút helyzetben álló tőr van dugva.

Nehezebb kivenni a felső részleteket, az arczot, a föveget, a föveg-díszt, annyival inkább, mert egy, a felső kerettől rézsút a homlokon s arczon keresztül vonuló repedés kettős elővigyázatra késztet az általa érintett részletek biztos meghatározásánál.*

Ez okból nem határozhatjuk meg biztosan, hogy fövege sisak-e, vagy kalpag? ** S a sisakdísz vagy forgó mit ábrázol? Mi félszárnynak nézzük. A két oldalt vállig érő hullámos fonat, a hajzat, e hajviselet megfelel a sírkő valószínü korának, ezt több esetben észleltük, ilyent láttuk egy vízfestményen, mely a híres lantos költőt Osvald von Wolkensteint († 1445) ábrázolja. Az arcznak csak elmosódott körvonalai vehetők ki, a kő különösen a száj tájékán annyira romladozott, behorpadt, hogy meg nem határozható, viselt-e bajúszt vagy nem?

Jobbra és balra fejmagasságnál kissé magasabb irányban szorosan a felső feliratos keret alatt, egy erős — tornalándzsáknak szánt kivágásokkal ellátott — befelé fordított tárcsa látható, melyek külső széleikkel a feliratos keretet érintik, bennök a következő czímerek: *a)* balra ágaskodó, oroszlán, bal szeme alatt rézsútbalfelé irányúló nyíllal, előlábai ki nem vehetők, helyzete, hátúlsó lábainak állását tekintve, inkább ülő. *b)* Ország almája körítő szalaggal, széles szárú kereszttel, ez utóbbin egy hosszu farku madár áll, jobbkézt ettől egy korona liliomos ágakkal. Az *a)* alatti czímeralak jellemzetes fővonásaiban megegyez azon czímerrel, melyet Zsigmond király Chapy Andrásnak és általa a Gálszéchi, Agóchy, Soós, Bochkay, Szerdahelyi nemzetségnek és Sztrytthey László fiainak Istvánnak, Jakab-

* Ismeretes dolog, hogy repedés hányszor téves útra vezetett egyes régi gemmák, pecsétek és sírkövek alakjainak vagy feliratainak meghatározásánál. Mint kiváló példát hozom fel erre a szaktársaim előtt ismeretes III. Lajos király-féle pecsétet, mely egy szakállas, borostyán koszorúval ékített fejet ábrázol s fejtetőtől állig húzódó repedés van rajta. Ez okozta azt, hogy egy sisakos, homlokszalagos Jupiter-Ammon főnek nézték (Nouv. traité de dipl. V. Taf. A. 15.) s ez volt oka, hogy Römer-Büchner e pecsétet (melyet Lajos király t. k. 871-ik évben is használt) hamisan irta le s csak később ismerte be tévedését, midőn Hohenlohe herczeg által felvilágosíttatott.

** Akár sisak sisakdíszszel, akár más föveg legyen a lovag fején, az mindenképen a ritkaságok közé tartozik, miután a pánczélos sírkő alakok fejei többnyire fedetlenek, vagy (mint a XV. században s a XVI. első felében) ú. n. «Schaller»-ral (Salade) fedettek. A díszszel ellátott sisak vagy a czímerpaizsot fedi, vagy a mezőben külön áll, fejre alkalmazva sírköveken, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Ritka a meztelen kard is a lovag leeresztett jobb kezében, miután a kard, a legtöbb esetben mint a lovag attributuma, hüvelybe rejtve jön elő.

nak és Tamásnak Constanzban 1418 in vigilia ramis palmarum adományozott. E czímer — mely a sírkövön álló lovagot is kétségtelenűl illette — a b. Vécsey levéltárban levő eredetiből hasonmásban szövegével együtt közölve volt a «Turul»-ban (1885. III. 114—118.) és «Siebmacher»-ban (257. IV. 15. 5. pag. 196. tb. 76.); itt csak azt jegyezzük meg, hogy a paizs színe kék, az oroszláné arany.

A baloldali czímerkép minden kétségen felül a pánczélos lovag anyjáé s véleményem róla a következő. Ismeretes, hogy a királyi kincstárnok a koronát, mint méltósága jelét, czímerébe felvehette, s miután a *b)* czímerpaizsban a korona csak mellékjel (Beizeichen) s nem tartozik a czímerkép jellemző fő- vagy mellékalakjai közé s így kétségtelen azon vélelem, hogy ezen czimer tulajdonosa vagy leánya vagy egyenes leszármazója volt oly egyénnek, ki mint királyi kincstárnok joggal és tényleg is felvette saját személyére czímerpaizsába a koronát s az később mint állandó czímeralak, az utódoktól is sok ideig vagy állandóan használtatott.

A nélkül, hogy véleményemet feltolni akarnám, megjegyzem, hogy Telegdy István, ki 1415-ben a pórhad vezérének Dósának parancsára kivégeztetett, szintén királyi kincstárnok volt, s a Szürthey nemzetséggel többszörös sógorságban állt, a Csanád nemzetségből származott, melynek czímere még a XIV. század közepén túl is, egy sisakon álló madár volt. A madár a mi czímerképünkhöz teljesen hasonló, s a sisak lehetett rosszúl rajzolt ország almája is. A később bővített Telegdy czímeren már két madár látható korona nélkül, de a sisakdísz álló oroszlána két első lábában liliomos koronát tart. Ez oly körülmény, mely jelen esetben nagyon figyelemre méltó.

Bár heraldicai és genealogiai tekintetben még sok mondani való maradt ez érdekes sírkőről, de ezeket, mint nem szorosan e szakközlöny keretébe tartozókat, mellőzve, közleményünket befejezzük.

Csoma-Cserghegő.

HÁROM RÓMAI MÉRFÖLDMUTATÓ.

Abafi Lajosnak az «Archæologiai Értesítő» 1886. évi évfolyamának 347. lapján lévő tétényvidéki régiségekről szóló leveléből arról értesülvén, hogy a budafoki sörházhoz közel, délfelé, 10—15 percznyi távolságban a Tétényre vezető országút mellett, házépítés alkalmával, három római mérföldjelzőre bukkantak, még a mult őszszel Budafokra kirándultam az említett kövek megtekintésére. *Abafi* úr szíves szóbelileg adott utasítása segítségével minden további keresés nélkül meg is talál-

tam a köveket és pedig az ujonnan épült ház mellett, csaknem ugyanazon a helyen, a melyen kiásattak.

A ház, melynek építésénél a kövek napfényre kerültek, a budai állami vinczellér-iskola telkén épült s a kövek is e telken találtattak. A vinczellér-iskola igazgatója ezeket a n. múzeumi régiségtár őrnek felszólítására készségesen a n. múzeumnak engedte át, s jelenleg már ennek hátulsó udvarában vannak felállítva.

A budafoki vinczellértől pedig megtudtam nemcsak azt, hogy mely ponton ásattak ki e kövek, hanem azt is, hogy közvetlenül a *római* út mellett hevertek egymásra döntve. Ezen római út nyomai, vagy jobban mondva, az út maga, a nevezett telek éjszaki felében földforgatás alkalmával felásatott, de szét is hányatott, úgy, hogy belőle egyebet nem láthattam, mint a köveket és a kavicsot, melyet belőle kiszedtek. E napokban azonban, tudván azt, hogy ama telek déli része is fel fog ásatni, ismét künn jártam és ez alkalommal megláthattam az útnak ujonan feltakart részét, mely egy darabig a telken végig vezető úton napfényre került és a kavicsoztatást kivéve, régi alakjában meg fog maradni, azaz út gyanánt fog szolgálni jelenleg is.

Az állami telekkel délfelé határos szántóföldön is kerestem a római út folytatását, de néhány imitt-amott mutatkozó kavicson kívül, a minővel az út be volt terítve, nem találtam semmit, a mi igen természetes dolog, mert az út egy lábnyi vastag, sőt vastagabb föld-, illetőleg homokréteggel van borítva, ilyen mélységbe pedig az eke nem tud lehatni.

A három kő föliratai a következők:

1. Æ S M A

O P E L L I V S
M A C I N V S P I V S
AVG C O S P R O C O S
TRIBVNICIA P O T E S T
OPELL V S
L I S I M VS CAE V I A S
PONTES VETVSTAT C O RVP
E T ITV E R V C RA E
S C T IOMNOLE AVG R O P R
A B A Q M P

E csonka fölirat kiegészítve ekként olvasandó:

[Imp](erator) [C]æs(ar) Ma[rcus]
Oppellius [Severus]
Mac[r]inus pius
Aug(ustus) co(n)s(ul) proco(n)s(ul)
tribunicia potest(ate) [et]

[M.] Opell[ius Diadumenian]us(?)
[nobi]lis[s]imus Cæ[sar] vias [et]
pontes v[e]t[u]s[tate] co[rr]up[tas]
[r]e[s]titue[runt] c[ur]a(m)[ag]e[nte]
s . . t . . . omno le[g(ato)] Aug(usti) [p]ro pr(ætore)
ab Aq(uinco) m. p. [X].

E fölirat tehát a 217-ik évből való, midőn Macrinus Caracalla meggyilkoltatása után a többi imperatori czímmel együtt a *tribunicia* potestas czímével megtiszteltetett. Van ezen mérföldkövön kívül még hat, ugyanezen fejedelem idejéből való, és pedig a C. I. L. III. k.-ben a 3714., 3720., 3724., 3725., 3726., 6467. számúak, melyekből a három utolsó szintén a n. múzeumban őriztetik (és Rómer Dejardins által ki is adatott 93., 106., 107. sz. a.).

E köveken nemcsak a császár és fia nevei vannak kitörülve, hanem a legatus neve is, ki ezen köveket fölállíttatta.

Ez a legatus Rómer szerint (Acta n. M. N. 51 l.) *Flavius Aelianus* Ez azonban lehetetlen, mert neve első betűje S, harmadik vagy negyedik betűje T, a végén pedig *-mno*, vagy *-omno* olvasható. E dolog további fejtegetésébe azonban most nem bocsátkozom.

2. IMP CAE
SAR MAR
CVS AVRE
sic! LLIVS SE
VERVS///
//////////
PFAVG'ST'S
PONTIFEX
MAXIM'S
TRIBPoTES
TATIS VIIII
CoS III P P RES
TITVIT AB AQ
MP X

Ez Severus Alexander idejéből való és pedig a 230-ik esztendőből. Olvasása a következő:

Imp(erator) Cæsar | Marcus Aure | llius Se | verus [Ale | xander] | p(ius) f(elix) Augustus | pontifex | maximus | trib(uniciæ) potes | tatis VIIII | co(n)s(ul) III p(ater) p(atriæ) res | tituit ab Aq(uinco) | m(ilia) p(assuum) X.

Az aquincum-mursai útra tartozik, a Severus Alexander korában felállított mérföldkövek között a 3710., 3715., 3719., 3721., 3731., 6469. és Mommsen véleménye szerint a Püspökiben talált, Rómer által is kiadott (Arch. Közl. 11. 31. l.) melyről l. Eph. Ep. IV., 443. Eszéken alól előkerült a 3704. és *Ladjarak*ban a 6466. számú. Aquincumon fölül Sz.-Endrén találtatott a 3738., az Aquincum-Brigetio közti útra pedig vonatkozik a 4635. és 6471. számú.

Nevezetes dolog, hogy ugyancsak Budafokon már régebben találtak ugyanezen fejedelem idejéből való mérföldkövet* (3715.) és vala-

mivel közelebb a Nádor-kert táján is (3710.); az első *nyolcz* római mf., a második *hat* római mf. távolságot mutat Aquincumtól. Ez utóbbit, Rómer még *in situ* találta, és nem volna fölösleges munka azt a két, illetőleg négy római mérföldet a helyszinén fölmérni és ekként a római mérföldnek Pannoniában használt méretét megállapítani, mely úgy látszik, nagyobb volt a Hultsch által meghatározottnál.

E mérföldkő száma különben azt is bizonyítja, hogy a 3619. számú kő nem állhatott eredetileg Tétényben, hanem Budafokon: az azon lévő szám szerint — mp. VIIII. — máshol nem lehet eredeti helyét keresni, mint a két másik kő helyei között. Csak a térképen mérve, úgy látszik, valamivel följebb állhatott a sörfőzőnél.

3. M CAES
M I POPF
AVG O F MAX TRIB
POTES T SPP PRO
C SE I P
NOBI M CÆSA
MA O ÆSEVÆ
SA CT AVG
CONIV AV G
AB AQ MP
X

Olvasása:

[i]m[p](eratori) Cæs(ari)
M(arco) [Jul(io) Philip]po p(io) f(elici)
Aug(usto) [p]o[nti]f(ici) max(imo) trib(uniciæ)
potes[ta]t[i]s p(atri) p(atriæ) pro
c[o(n)]s(uli) e[t M(arco) Jul(io) Phi]l[i]p[po]
nobi[lissi]m(o) Cæsa[ri et]
Ma[rciæ] O[tacili]æ Sever[æ]
sa[n]ct[issimæ] Aug[ustæ]
coniu[gi] Aug(usti) [n(ostri)]
ab Aq(uinco) m[ilia] p[assuum]
X

E fölirat tehát M. I. Philippus (244—249) idejéből és mint a *trib. potest.* egyszerű említése mutatja, a 245. évből való. A szövegben egy hiba is fordul elő, a mennyiben a *quadratarius* a *p(ater) p(atriae)*

* E kő eredetileg a pécsi püspöki könyvtárnak volt szánva a mult század végén, de nem szállittatott oda, hanem ott maradt Budafokon, a hol f. é. május hó elején a Dunapartján ráakadtam. Legközelebb a m. n. Muzeumba fog szállittatni.

előtt kifelejtette a *co(n)s(ul)* szót. Lehetségesnek látszik ugyan, hogy a *p. p.* előtt álló *s* a *cos* utolsó betűje, de az azt megelőző *t*- félreismerhetlen nyomai csak azt engedik, hogy ezen *s* betűt a *potestatis* szó utolsó betűjének tartsuk.

E fejedelem mérföldkövei arról nevezetesek, hogy többnyire párosával fordulnak elő, mint ugyancsak Budafokon (3717., 3718.), Cséven (4631., 4634., csakhogy itt mp. XXXII. és XXXIII.), Süttőn (4626., 4627.) és Ó-Szőnyön (4625. és Eph. Epigr. II. 909.) és pedig a menynyiben olvashatók, akként, hogy az egyik föliraton csak Philippus (néha neje is) említtetik, a másikon pedig fia is (néha neje is), a mi arra mutat, hogy az egyik sorozat akkor állíttatott föl, mikor még az ifju nem volt cæsari méltósággal fölruházva, vagy mikor a tartomány legatusa az ifjut nem ismerte Cæsarnak, a második sorozat pedig csakhamar az első után, mihelyt az ifjunak a «Cæsar» czím megadatott.

Az említett föliratokon kívül még a 4648. számú és az Eph. Epigr. II. köt.-ben 758., 759., 765. számú is e fejedelem idejéből való.

Fröhlich Róbert.

A KÁROLYIAK KINCSEI A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Az ötvös-műkiállítás alatt, a régi magyar világnak, a maga dúsgazdag arany és ezüst marháival felejthetetlen fényes képe tárult elénk. Pedig a kik ismerik régi levéltárak történelmi feljegyzéseit, tudják, hogy az, a mit akkor ott láttunk, a még mai napság meglevő kincseknek sem volt teljes sorozata, — annyival kevésbbé a régieknek.

Valóban ha átnézzük a XV—XVII-ik századbeli leltárak tételeit, az ötvös műveknek, drága köveknek, gyöngyöknek, drága fegyvereknek s ruháknak oly szemkápráztató gazdagsága tárul elénk, hogy annak birtokosai, hajdani nemességünk, mindannyian szinte királyi fényben látszának megjelenni. A drágaságok ezen nagy szerepe, abban a korban nem csupán a divat eredménye. Van ebben a fény szeretetén kívül, mely szintén nemzeti tulajdonságunk, — még valami, az azon kor viszonyaihoz mért józan közgazdasági érzék is.

Török, német, kurucz, labancz örökös háborújában minden ember harczoló fél volt századokon keresztül valamelyik táborban. Ilyen világban pedig épen megfordítva állt a dolog mint ma, — az ingatlan, a fekvő birtok, a föld, a ház volt a legkevésbbé biztos birtok. Ma adták, holnap elvették. Hanem az arany és ezüst marha, az megtartotta a maga értékét, sőt mentül zavarosabb volt a világ, annál jobban emelkedett, könnyen lehetett elrejteni, s magával hurczolni az embernek és azután meg — a zálogűzlet rendkívül ki levén fejlődve s a magyar magánjogban és törvényeinkben, különösen Verbőczynél, erős

támaszra találván — semmire sem volt olyan könnyű készpénzt kapni, nagy szorultság esetén, — mint épen az efféle kézi zálog gyanánt kinálkozó arany és ezüst ötvös-művekre. — Innen van, hogy háborús időkben gyakori volt az eset, hogy még a készpénzt is sietve edényekké vereték.

Azért törekedett minden családban a családfő arra, hogy familiájának e nemű kincseit, a melyeket vagy «téntás ládában» (iróasztal), vagy a «kéneses boltban» tartanak, — minél inkább gyarapítsa.

Ezért tartja Perényi Ágnes szükségesnek 1684-ben kelt végrendeletében felemlíteni, «hogy édes leányomnak több arany mívet nem szerezhettem, tudják magok okát, mert hogy nem volt módom benne».[1]

És ezért mondja Károlyi Mihály 1626-ban kelt, végrendeletében, mintegy dicsekedve, hogy «valamennyi arany marhát én ez ideig szereztem, mivel énnekem semmi egy köves függőnél és egy kis arany láncznál, egy bokor kézrevalónál, és annál a gyöngy láncznál több nem maradt az édes anyámtul, melyet az atyámfiának (feleségének), jegyben lévén, vittem volt ajándékon; de azután isten kegyelmességéből szerzettem egynehány ezer forint érőt».[2]

Ez az oka, hogy az ötvös-művek és drága ruhák becse rendkívül emelkedik, s egyes kiváló darabok már akkor is mesés árakba kerülnek. Igy tudjuk, hogy az egyik Károlyi leány egy skofiummal kivarrott, vert arany szoknyáért több falut vett zálogba, és 1609-ben Sennyei Miklós, az éradonyi összes bor- és búza-dézsmát, valamint a nevezett hely minden egyéb jövedelmét Balásdeák Istvánnénak örök áron eladja «egy arany lánczon, egy virágos aranyos kupán, egy szoknyán és egy gereznán».[3]

Talán nem is kell említenünk, hogy ily viszonyok között maga az ötvösművesség, mely a nagybecsű arany marháknak lételt adott, úgy nagy Magyarországon mint Erdélyben mily virágzásnak indult s mily mérvben segítette a kisebb művészeteket s a műipar ezen ágát azon magaslatra emelni, a melyre ma, századok mulva is büszkék vagyunk.

Különösen régibb családainknál fenmaradt leltárak és összeirások mutatják meg ezeknek a letűnt századoknak mesés gazdagságát az effélékben.

A gróf Károlyi család levéltára különösen gazdag ilyenekben, s midőn a nevezett grófi család megindította okmányainak kiadását, a hazai ötvösség történetét is fényes lapokkal gazdagítá.

A Károlyi oklevéltárból, melyet *Géresi Kálmán* jeles tudósunk bocsájt közre, 1885-ben jelent meg a harmadik kötet, mely 1491-től 1600-ig terjedő okleveleket közöl, s nehány hete látott napvilágot a negyedik kötet, mely 1600—1700-ig terjed. Ez a két kötet az, mely bennünket ezúttal különösen érdekel.

Végrendeletek s a haláleset után következett összeirások, valamint a kiházasításoknál adott kelengyék jegyzéke foglalja magában rendszerint az arany és ezüst marhák jegyzékét.

[1] A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. A család megbizásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi *Géresi Kálmán,* Budapest. 1887. 4-ik kötet 8. r. 539. lap.

[2] *U. o.* 212. lap.

[3] *U. o.* 37. lap.

A Károlyiak itt felsorolt ötvös művei mesés fényűek, mit történelmi szempontból még becsesebbé tesz az a körülmény, hogy rokonságban állván a Bethlenek, Sennyeiek, valamint a Bosnyák és Bajony családokkal, e réven nem egy becses régiség jut a Károlyiakhoz.

Hogy az alább felsorolandó kincsekből mi van ma meg, nem tudjuk, az okmányokból csak annyit látunk, hogy egyes becsesebb darabok két-három századon keresztül mindig előfordulnak, amint ágról-ágra szállnak, — s hogy az ötvös-műkiállításon a grófi család több tagja állított ki, mintegy 10—12 műtárgyat.

Az ősi kincsekből, a Károlyi oklevéltár fentebb említett két kötete alapján néhányat itt fölsorolunk: *Bajony* Jánosnak 1566-ban kelt végrendeletében a következőket találjuk feljegyezve: «Egy deméczki aranyos szablya, mely az Theleghdy Mihály uram házában vagyon»; ugyancsak ő mondja: «János deáknak hagyok egy gránát mentét, róka háttal béllett, mely itt Bajonban vagyon, és egy ezüst pohárt, mely az szegény atyámtúl maradt, emberfejek vannak írva rajta, az társa velem leszen.

«Istóknak az én inasomnak, hagyom az én kék lovamat, fékestűl, nyergestűl, hegyes térestűl, és az én magam pánczéllát, sisakját, paizsát és egy pej paripát és egy karvasat.

«Bajánházynak hagyom az szép lovat, melyet katonának hívok, és az fejér paizst, mely a kapu felett áll, és egy sisakot, egy pánczélt».

Károlyi Zsuzsána 1580-ban kelt végrendeletében a következőket említi: «négy aranyos kupát, *egy ezüst sótartót, kin az karoly czimer*, egy aranyos csészécske, az sujtóján emberkép vagyon és egy ezüst, aranyozott pogán pénzes kanna».

Károlyi Anna 1582-ben összeirt ingóságai között találunk: «egy zomálczos (így) köves ezüst ö, egy pogány pénzes ö, egy ezüst mosdó medenczéstűl, egy arany láncz, kiben vagyon száz arany, selleg pohár kettő, arany gyűrű 11, kettőben vagyon safoly (saphir)* egyben thörkös, (türkisz), egyben gamaho (cameo), egyben rubint és öreg gyémánt» stb.

Serényi Mihály 1596-ban, szintén végrendeletében említi, hogy «az gazdám asszon ezüst aranyos marhája, pohári, kupái, mind az nagy ládában vagyon, mel ládát Regéczből hozott oda Boldogkőben. Valami abba az ládában vagyon *kelhek és munstancziák, misemondó ruha, tánérok, amporák, többi szent egyházhoz való ezüst marha*, mint gazdám asszoné».

Károlyi Frusinának 1606-ban feljegyzett kelengyéjében találunk ruhákat: «egy vont ezüst szoknya, felütő újjú, arany prémvel torkos. Egy kék aranyas bársony szoknya, négy újjú, arany paszománnal prémezett: az felöltő újja tetszín (testszín), dupla tafota, egy szederjes vont arany subácska, három renddel paszománnyal prémezett, nyesttel béllett, hát főkötők aranyas, egyikben vagyon 28 öreg arany boglár és gyöngy vagyon rajta, a többi is mind gyöngyös, koronkák, (pártához) hét, gyöngyösök és arany boglárosok, két kis függő, homlokra való, egy *remekes öh* (díszes, remekbe készült), apró kövecskék vadnak közte,

* Régi magyar nyelvemlékek III. k. 210. l.

három párta arany bogláros és öreg gyöngyel csinált, egy arany láncz, gyöngyös mostani módra csinált, melyet Bécsben vöttek 210 forinton, egy lábas pohár, merőn aranysa, három öltöző orcza takaró, hímes aranyas, egy összve járó aranyas kupa» stb.

Károlyi Mihályné 1614-ben a többek közt «egy kis *arany lánczot kin bárány vagyon*», hagy Forgács Lászlónak, másnak ismét egy aranyas fedeles hójagos kupát.

Károlyi Mihály 1626-ban összeírt ingóságai, már valódi kincstár képét nyujtják, nem is említve a dúsgazdag öltözeteket, csak a tulajdonképeni ötvösműveket s azoknak is csak szűk kivonatát adjuk: «Egy köves szablya, fekete bársonynyal borított, vagyon rajta apró türkes 60, 15 boglár, két öreg safir, s a szabla szíján 92 öreg boglár, egy portai kard, veres bársonyos, egy ezüstös aranyas kard, melyet az néhai Balázsdeák Istvánné adott volt ajándékon az úrnak, *egy porta kard, melyet az erdélyi fejedelem (Bethlen Gábor) ő felsége adott volt az úrnak akkor, mikor az fejedelem asszont az feleségét Kolozsvárról bevitte volt Károlyi Zsuzsánnát*, egy öreg hosszú puska, ezüstös, *kit lengyel király, István (Báthori) király adott volt*, egy portai lóra való szerszám, kinek az májcza veres selyemből és iszkofium aranyból szőtt, a homlokán valóban vagyon öreg zöld kő 15, törkes 16, kit Balázsházy vett volt a portán az úrnak 80 aranyon, egy ló nyakára való, kin vagyon 46 ezüst, aranyozott boglár, egy bokor hosszú szárú ezüst sarkanytú, egy bokor öreg ezüstös sarkanttyú, kinek mind láncza boglára ezüst, régi forma, egy kócsagtoll tokostúl, melyben vagyon ötszáz száll, egy *aranyas bolgár zászló, melyet II. Ferdinánd császár, koronáztatásakor adott volt az szegén urnak*, fedeles, merőn aranyos pohár, az födelén ezüst virág Dézsházy hozta Bécsből, egy öreg födeles, lábas, szegletes pohár, aranyas kivül, belől, fejérvirágú az födele, melyet Pozsonyban 70 frton vettünk volt, egy öreg ezüst palaczk, fekete zománczczal csinált, ezüst lánczon, kiben lehet 8 gira, egybenjáró 12 ezüst pohár, kik kivül-belűl aranyasak, kikben volt 14 gira, egy fejér síma pohár, melyet *páter pohárnak* hínak; a Csókásiak czímere rajta, két ezüst leány, kivül-belül aranyas, egy alabastrom kűben foglalt ezüst sótartó, aranyozott, Pirinyiek czímere rajta, egy öreg ezüst lábatlan csésze ugyanazon czímerrel, egy szegeletes új ezüst kanna, kivül-belül aranyos, Marchiábúl hozta az szegény úr, tizenöt ezüst tángyér, melynek az kilenczén, az szegény idvezült úr czímere, hárman az Pirinyiek czímere, hárman az Báthoryaké, huszonegy ezüst tál, melynek az háta öreg, aranyas szélű, Báthoryak czímere rajta, hetedik egy Adonyból hozott. Ennek tíze középtál; az idvezült úr czímere és asszonyunk ő nga czímere rajtok. Ugyanféle tál középszerű egy, melyben az Báthoryak czímere vagyon, egy vont aranyos tegez, minden szerszámával, egy tokban *egy terra sigillata pohár, kit Bethlen Gábor adott volt*, egy új réz gyertyatartó, palotában való, kinek tizenkét ága vagyon, melyet Bécsből hoztanak volt, egy pogány pénzes csésze, egy arany gyűrű, mely Marchiában volt egy tallér, egy toll eleiben való zománczos arany bokréta, kiben vagyon gyémánt nro. 40, egy öreg arany láncz, melyben vagyon háromszáz arany, melyet *Marchiában az elector adott volt az urnak*; rajta az elector képe, abban négy öreg gyémánt, egy öreg agnus-dei, egy ezüst perspektiva.»

A lajstromot az iródeák következő jellemző tétellel fejezi be: «Az Egrűl hozott nyerget adta volt nekem asszonyom ő nagysága; mivel az nem úrnak való volt».

Károlyi Éva 1643-ban, kelengyéjében egész kincset visz magával. Az arany művek között felsorolva találunk egy nyakban vetőt; mely 22 drágakövekkel kirakott boglárból állott, a mely mind zománczos volt.

E lánczon egy függő násfa lógott «*melyen Szent János feje vétele vagyon kicsinálva*, melyben vagyon rubint mindenestül tizenhét, gyémánt egy, öreg szem gyöngy a fütyögőjén három. Kövestűl, gyöngyöstűl nyom száznegyvennégy aranyat.»

Van továbbá egy násfa «melyben vagyon öreg gyémánt ötvenhat. Fekete és fejér zománczczal zománczos; nyom aranyat huszonnyolczad felet. Násfa, melyben vagyon középszerű gyémánt 29, az közepin egy öreg hegyes gyémánt. Fejér és fekete zománczos, nyom aranyat huszönötöt. Egy gallérba való fejér liliom, melyben vagyon öreg gyémánt nro. 1, középszerű gyémánt harminczhét; nyom aranyat tizenkettedfelet; fejér zöld és galambszín zománczczal zománczos. Egy kő nélkül való, mindenféle zománczos függő, melyen vagyon feszület angyal kereszkékkel (így); az fütyögőjén egy szem gyöngy; nyom 10 aranyat. Fülbevaló, szívformára csinált; rubint és gyöngyökkel, fejér, fekete veres zománczos, Egy bokor fülbevaló, szerecsen kéz formára csinált; két kis gyémánt vagyon benne; két nagy öreg gyöngyszem rajta. Egy arany fűző, nyom aranyat ötven és felet. Veres, zöld és fekete zománczos arany láncz: vagyon benne rubint 12, gyémánt 12 és 71 arany öreg szemek. Egy Jézus nevére csinált olasz koszorús, mindenféle zománczos arany ö. Nyom 29 és fél aranyat (olvasóval). Egy rubintos nyakravaló, fejér zománczos; vagyon gyöngy benne 55 és drága kövek. Pánczél formára csinált kézrevaló, zománczos aranyból. Egy haj párta, vagyon öreg gyöngy körülötte 191. Egy gyöngyös haj nyomtató 320 gyöngyel. Egy kilencz gyémántos arany boglárbul csinált koronka 450 szem gyöngygyel. Egy párta 11 zománczos boglárral, mellette essessen gyöngy tiz renddel.» Mindezekhez csatlakoznak a dúsgazdag aranynyal varrott öltözékek és hímzett fehérneműek.

Károlyi Ádám pedig 1661-ben a többek közt a következőket hagyja hátra: «Falra való óra, kit *Vesselényi Ferencz* uram ő nagysága adott volt, egy aranyas pallos, kinek az fokvasán hold és csillag vagyon, egy *zománczos öreg ezüst korsó, egy tiszta arany csésze*, zománczos, egy gyöngyházas tükör, *Bethlen* Gábor erdélyi fejedelem feleségeé Károlyi Zsuzsánnáé volt, egy ezüst aranyas *nyereg*, szederjes bársonnyal borított, melyben vagyon *ezer harminczhat türkes*, gyémánttal és gyöngy nyakravaló 122 öreg szemekkel, egy másik szintén 120, egy másik tizennégy szerrel, más gyöngy láncz 18 renddel fűzve, ismét más 48 renddel, párta, melyben vagyon 80 rubint, másik melyben vagyon 26 gyémánt, egy arany *Agnusdei*, rubintos, gyöngyös nyakravaló, melynek a közepén egy libbentő 53 rubint benne. Egy melyre való császár képi aranyban, melyben vagyon nyolcz gyémánt, két kis gyöngyös másli, vagyon két kis gyemántos libbentő rajta, egy aranyban foglalt gyöngy bárány, lúdtollú virág kettő, egyikben rubintos gyöngyös boglár, továbbá Niederlandi kárpit hat, egy strucztoll formára csinált hajba való, melyben vagyon hatvanöt gyémánt».

És ezzel a sok fényes drágasággal leginkább az asszony embereknek volt szokás kedveskedni, a legtöbb létrejöttét jegybenjárásnak, mátkaságnak köszöni. Szerelmesek között különösen szokásban volt pelikán madaras násfát ajándékozni melyen a nevezett madár fiait önvérével táplálja. Innen van az efféle zománczos násfák nagy száma, melyben azok korunkra is átszállottak, mint azt az ötvösműkiállításon is láttuk.

Balassa Bálint XVI-ik századbeli dalnokunk is ilyen násfát ad kedvesének Losonczy Annának és énekli hozzá, hogy:

«Ime az pellikán az ő fiaiért,
Mint szaggatja szívét azoknak éltekért,
Csakhogy élhessenek szivéből onta ő vért.

Viseld egészséggel ez kis ajándékot,
Ne vesd ez kis dolgot, de nézd te szolgádat,
Ki te szerelmedért mindent hátrahagyott».[1]

Különben hogy akkortájt is lehetett egyszerűbb eszközökkel is a hölgyek szívéhez jutni, melyek a kincset érő drágaságoknál is talán drágábbak voltak, mutatja *Károlyi László* levele, ki Pozsonyból 1659-ben következőket írja feleségének: «Az páter küldött Komáromból egy *virágocskát* nekem, melyet ím neked küldöttem, az ki bízon mielébb kéván téged látni, igaz szeretettel való hites társod.»[2]

Dr. Szendrei János.

A NISI ÉREMLELET.

A n. múzeum régiségtárának f. évi januái havában érdekes római éremleletet mutattak be. A kincs állítólag Nisből (régi Naissus, Szerbia) való s 180 darab ezüst denárt foglal magában, melyek közé két II. Philippus-féle tetradrachma vegyült. Sajnos, hogy a lelet körülményeiről semminemű fölvilágosítást nem nyerhettünk. Az érmek a római köztársaság korából valók: csak két darab van, melyek a császári kor első idejére esnek; az egyik Domitianus-féle s K. u. a 92. évből származik, a másiknak mintája ugyan — a Horatii Coclites czímerével — köztársaságkori, de azon alakja, mely e leletben előfordul, magán hordja Trajanus restitutiójának jellegét[3] s így a 107. évnél régibb nem lehet.

Az egyes érmek többé-kevésbbé mind kopottak; a kevésbbé elhasználtak közül való a Domitianus-féle denár: mégis föltehető, hogy ezen éremkincs a második század első tizedénél valamivel később kerülhetett a föld alá.

A régi respublicai denárok jó ezüsttartalmuk miatt a császári korban, daczára Nero pénzreformjának még sokáig maradtak folyamban. Vespasianus ellenjegygyel látott el egyes fajokat, hogy újra forgalomba hozza. Nyilván hasonló

[1] *Balassa B.* költeményei. Kiadja a M. Történelmi Társulat. Budapest, 1879. 8. r. 40 lap.

[2] *Károlyi* Oklevéltár 4. k. 397. l.

[3] L. Mommsen: Geschichte des röm. Münzwesens, p. 485.

czélra * szolgálhattak azon jegyek is, melyek különféle betűk és számok alakjában éremleletünk számos darabján láthatók. E jeleket egytől-egyig éles bélyeggel találjuk beverve, még pedig rendesen oly könnyedén, hogy vonásaik többé-kevésbbé elmosódtak.

Nem kevésbbé érdekessé teszi e leletet a benne előforduló néhány barbár utánzat. Az egyik ugyan elég észrevehetően igyekszik L. Flaminius Cilo denárjait imitálni : a legtöbb azonban oly tökéletlen, hogy fajuk pontosan meg nem határozható.

Végül figyelmet érdemelnek a csipkés szélűek (*serrati*,) melyek e leletet annyiban fontossá teszik, hogy benne két pénzverő ugyanazon veretű érmei, hol síma széllel, hol csipkésen fordulnak elő. Csipkés bevágásaik minden valószinűség szerint már a veréssel egyidejüleg készültek : legalább erre mutat az illető érmek egyforma kopottsági állapota.

A következőkben adjuk az egyes éremfajok kimutatását Mommsen chronologiai sorrendje szerint :

Szám Mommsen szerint :	A pénzverő neve :	A darabok száma :
	Kr. e. 216. R. é. u. 537 körül.	
7.	Diana kettősfogaton	2
	K. e. 203—193. *R. é. u. 550—560. évekből.*	
59.	M. Bæbi(us) Q(uinti) f(ilius) Tampil(us)	2
	Kr. e. 153. R. é. u. 600 körül.	
94.	C. Cato	1
96.	L. Sauf(eius)	1
103.	L. Antes(tius) Grag(ulus) az egyiknek ellenjegye C	2
104.	P. Calp(urnius)	1
105.	Cn. Dom(itius)	1
	Kr. e. 133. R. é. u. 620 körül.	
113.	M. Porc(ius) Læca	1
115.	T. Q(uinctius)	2
124.	M. Aemilio Lep(ido)	1
132.	M. Varg(unteius)	1
135.	M. Cipi(us) M. f. két darab ellenjegygyel van ellátva, az egyiken C, a másikon L S van.	3
141.	N. Fabi(us) Pictor	1
142.	L. Flamini(us) Cilo két darab ellenjegygyel bír, az egyiken T, a másikon C van.	5

Szám Mommsen szerint :	A pénzverő neve :	A darabok száma :
	Kr. e. 123. R. é. u. 630. körül.	
146.	P. Nerva az egyiken az ellenjegy av : T, rev : C, a másikon av : S O.	2
147.	Q. Lutati(us) Q(uaestor) Cerco ellenjegye X.	1
148*b*.	P. Mæ(nius) Ant(ias)	1
	K. e. 113—103. R. é. u. 640—650. évekből.	
157.	M. Carbo	2
163.	C. Serveili(us) M. f. az egyiknek ellenjegye O.	2
166.	M. Tulli(us) az egyiknek ellenjegye O.	3
169.	Ti. Vet(urius)	1
171*a*.	L. Saturn(inus)	1
	Kr. e. 93. R. é. u. 660. körül.	
173*a*.	L. Metel(lus), A. Alb(inus) S(p)f, C. Mall(eolus) az egyiken az ellenjegy C a másikon S.	2
177*b*.	T. Mal(lius), Ap. Cl(audius) Q(uæstores) ur(bani)	1

* Lásd M. Bahrfeldt, Ueber Einstempelungen auf Silbermünzen der röm. Republik, Zeitschr. f. Numismatik IV. Berlin.

Szám Mommsen szerint:	A pénzvevő neve:	A darabok száma:
185.	M. Herenni(us)	1
	ellenjegye O T.	
188.	L. Memmi(us)	1
	ellenjegye O V.	
192.	M. Serveili(us) C. f.	1
	ellenjegye C.	
193.	L. Thorius Balbus	8
	az egyik példány homorú (incus) hátlappal bir.	
194.	L. Valeri. Flacci	1
198.	M. Fontei(us)	1
	Kr. e. 83. R. é. u. 670. körül.	
201.	L. Scip(io) Asiag(enus)	1
	csipkés szélű.	
202.	L. Memmi(us) Gal(eria)	1
	csipkés szélű.	
206.	M. Lucili(us) Ruf(us)	1
208.	P. Servili. M. f. Rulli	2
209.	L. Piso. Frugi	4
	az egyiknek ellenjegye O.	
210*a*.	D. Silanus. L. f.	5
213.	Q. Titi(us)	3
	az egyiknek ellenjegye C.	
214.	L. Tituri(us) Sabin(us)	*c* 1, *a* 4
215*a*.	C. Vibius. C. f. Pansa	8
	három drb ellenjegygyel van ellátva, még pedig C, C, T.	
221.	M. Fontei(us) C. f.	2
	az egyiknek ellenjegye T.	
222.	L. Juli(us) Bursio	4
225.	Q. Anto(nius) Balb(us) pr(ætor)	3
	az egyik csipkés szélű.	
230*c*.	L. Censor(inus)	3
	az egyiken az ellenjegy L.	
230*d*.	P. Crepusi(us)	4
	kettőn ellenjegy van, még pedig az egyiken So. a másikon O.	
235.	C. Licinius. L. f. Macer	2
237.	P. Fourius Crassipes	1
	Kr. e. 73. R. é. u. 680. körül.	
246.	Ti. Claud(ius) Ti. f. Ap. N(epos)	5
	valamennyi csipkés szélű.	

Szám Mommsen szerint:	A pénzvevő neve:	A darabok száma:
249.	L. Lucreti(us) Trio	1
251.	C. Næ(vius) Bal(bus)	2
	az egyik csipkés szélű.	
255.	L. Procili(us) f(ilius)	1
	ellenjegye V.	
258.	P. Satrienus	1
259.	M. Voltei(us) M. f.	1
	Kr. e. 63. R. é. u. 690. körül.	
265.	Sufenas	1
267.	M. Scaur(us) æd(ilis) cur(ulis)	3
268.	P. Ypsæ(us)	1
	Kr. e. 53. R. é. u. 700. körül.	
270*a*.	Cn. Plancius æd. cur	3
270*b*.	A. Plautius æd. cur	2
	az egyiknek ellenjegye O.	
273.	M. Acilius. III. vir	5
	az egyiken az ellenjegy O.	
274*c*.	Libo	1
	ellenjegy T.	
274*a*.	Paullus Lepidus	2
286.	L. Furi. Cn. f. Brocchi. III. vir	1
287.	C. Hosidi(us) C. f. Geta. III. vir	1
290.	Philippus	3
294.	C. Postumi(us) Ta	1
295.	L. Rosci. Fabati	1
	ellenjegye C.	
	Kr. e. 48—42. R. é. u. 705—711. évekből.	
p. 650.	Cæsar	5
p. 651.	T. Carisius	5
u. o.	C. Considius. Pætus	1
u. o.	M. Cordius. Rufus	1
u. o.	L. Hostilius Saserna	3
p. 652.	C. Vibius. C. f. C. n. Pansa	5
	három darab ellen van jegyezve, még pedig e jelekkel: O, T, V.	
p. 653.	P. Clodius M. f.	10
	öt darabon ellenjegy van, nevezetesen: C, L, O, S, V.	
	M. Ant(onius) aug(ur) III. vir. r(ei) p(ublicæ) c(onstituendæ) leg(ionis) III.	1
	Domitianus (92-ből Kr. u.)	1

A családi érmek időrendjére vonatkozólag e lelet nem nyújt felvilágosítást. A denárok száma aránylag csekély s képviselve van a 6. század első felétől kezdve a köztársaság minden további korszaka. Hogy a ritkább fajok hiányzanak, könnyen érthető.

Kuzsinszky Bálint.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

(HATODIK KÖZLEMÉNY.)*

A *gálszécsi templom* csúcsíves, újabb a szentély keleti oldalához toldott toronynyal bir, a boltozat új, szentélye hosszú, 1899 évszám, harmadrendű. A *homonnai* csúcsíves rendes új, északi oldalán álló toronynyal és nyugati előcsarnokkal, van déli oldalán nagy kápolnája, mely itt mintegy a keresztbajónak déli ágát képezi, hosszhajójának boltozata új, másodrendű. A *nagy-mihályi* csúcsíves rendes alkotású, hanem új boltozattal ellátott tágas szentélylyel és új toronynyal ellátott ékes keresztelő medenczéje, csinos vas csillárai és szentségfülkéje miatt másodrendűnek mondható. A torony 1675-ben épült. A *varannói* csúcsíves templom, rendes alkotású, van nyugati tornya, osztatlan hosszhajója és hosszú három oldallal zárt szentélye, belsejének boltozata mindenütt újabb, másodrendű. A *barcsai* átmeneti stylű templomot leégése után Schulek b. építész tervei után restaurálták, másodrendű. A *sárospataki* várban lévő másodrendű, most paroch.-templomot ujólag felvette Myskovszky, rendes alkotásu, csúcsíves, három hajós, tulajdonképi szentély nélküli tornya is. Ezen templomban, valamint a terebesiben is vannak érdekes sírkövek. Az utóbbi templom egyhajós, tornyának felső része új, szentélye három oldallal záródik, harmadrendű. 1864-ben jelent meg a szathmári egyházmegye maga nemében első schematismusa, melyben az akkori püspök Haas Mihaly, ki a középkori építészetben jártas volt, a régi templomokat röviden leirta. Ugyanezen évben Schulcz építész és Rómer társaságában meglátogattam a schematismusban felemlített 117 középkori templom 46-át. Ezekről vázlatokat is készítettünk. Egyébiránt ezen Ung, Bereg, Mármaros és Szatmármegyében elterülő dioecesisben a schematismusban felsorolt 117 templommal még több régi templom létezik. Magában a schematismusban (166 l.) mint ilyenek említve vannak a bagosi, porcsalmai, zápolti és szamos-becsi templomban, ide tartozik a lónyai is, mely falképekkel van diszítve. Az általunk megvizsgált középkori egyházak (l. az Arch. Közl. IV. új foly. II. füzet) a következők:

* Lásd az ötödik közleményt Arch. Ért. VI. k. 335—337. l.

Akliban késő csúcsíves toronynélküli kis templom, harmadrendű. *Apában* késő csúcsíves, állítólag Báthory Zsuzsánna által épített templom, csinos renaissance stylű szószéke miatt másodrendű. *Atyán* késő csúcsíves, harmadrendű. *Batizon* késő csúcsíves rom, harmadrendű. *Béltek* késő csúcsíves templom, leégése után, épen mikor meglátogattuk restauratio alatt volt, harmadrendű. *Benén* késő csúcsíves templom, falain képek nyomai látszanak, harmadrendű. *Beregszászon* nagy, három hajós, késő csúcsíves templom hosszú szentélylyel, a templom tengelyétől délfelé eltérő tornyával, hanem főkép csinos faragványa és az 1522. évet mutató, kiváló déli kapujával, a jó másodrendűek sorába tartozik. Szentélye egyik ablakán az 1504-ik év olvasható. Nem egészen stylszerűen restaurálta a harminczas években Tischler plebános, ki, hogy a torony az épület közepére essék, a homlokzatot délfelé meghosszabbította. A szentély egyik ablakán az 1ꝸ17 (?) év olvasható. A templom mellett még a harminczas években csinos temetőkápolna állott, melyet azonban lebontottak. *Csegődön* XV. századi építmény. Nyugati homlokzata és kiváló magas tornya miatt másodrendű. *Csabán* XV. századi templom, harmadrendű. *Csengeren.* Ezen késő csúcsíves templomnak van különös tornya, mely már alján is nyolcz oldalu emelkedésében négy egymás fölötti lőrésféle ablakkal van áttörve, melyek fölött nagyobb ablakok nyílnak. A nyolcz szögű pyramidalis sisak sarkán van renaissance alakú torony, mely a szepesi és sárosi hasonlókra emlékeztet. A templom másodrendű. *Egrin* késő csúcsíves toronynélküli templom, harmadrendű. *Erdődön* hajdan Drágfi Bertalan erdélyi vajda által 1482-ben épített templom állott, melynek kőfaragványai az egykorú várban láthatók, azonban e faragványok nem mindenike egykorú s így hihető, hogy Drágfi templomát egy régibb helyére építette, vagy régibbnek maradványait a magáéban felhasználta. *Fekete-Ardón* van egy félkörű apsissal és durva, hanem dúsan tagozott kapuval áttört négyszögű toronynyal ellátott templom, melynek hosszhajója, miután teteje elégett, hosszan szabad ég alatt állott, míg nem Haas püspök a templomot a reformátusoktól megvette és befedette. E templomban voltak igen számos és érdekes falfestmények, melyeket Haas a bécsi Mittheilungokban és Rómer a Monumentákban közlött, de melyeket a mostani plebános a visitatio előtt a püspök tiszteletére (!) bemeszeltetett. 1864-ben Schultz és magam e falfestményeket lerajzoltuk. A templom ma csak másodrendű. Fekete-Ardó két falképét adta Rómer a bécsi Mittheilungok clichei lenyomatásával a Monumenták III. köt. 1. részében. *Gacsályon* van az eddig felhozottaknál régibb csúcsíves templom. Különösen a templom fölött nyolczszögbe tört tornyának háromszöggel zárt ablakai, fürész frise és az alján lévő csakis épszögű lépcsőzetes kapuzata és ugyanilyen csúcsíves zárása ódonszerű tekin-

tettel bir, miért is templomunk a másodrendűek közé sorolható. *Géczen* (nagy.) Ugy tetszik, mintha ezen téglatemplom két részből állana, a régibb nyugatiból és a későbbi keletiből, harmadrendű. *Girót-Tóthfalu* késő csúcsíves temploma, melyet Báthory Zsuzsánnáénak mondanak, harmadrendű. *Gyulán* kőtemplom a XV. századból, harmadrendű. *Gyulafalun* ruthen kőtemplom a XV. századból, szentélye a többinél későbbi harmadrendű. *Halmiban* kőtemplom a XV. századból, tornya új, harmadrendű. *Hosszumezőn* újított templom, melynek csak puszta falait XV. századbelinek tekinthetni, harmadrendű. *Husztan* egy erősített dombocskán áll a rendesen tervezett, a vidék falujainál nagyobb csúcsíves parochialis templom, egytornyos, osztatlan hajós, három oldallal záró szentélylyel ellátott egyház, melynek régi sekrestyéje is van. Van dusan tagozott fő- és kevésbé tagozott mellékkapuja. A templom harmadrendű. A huszti vár nagy ugyan, hanem későbbi építkezések eredeti voltából egészen kivetkeztették. *Istvándin* áll egy XV. századbeli templom, melyhez 1864-ben tornyot építettek, ebbe a régi kapuzatot vették át, harmadrendű. *Lázárin* a régi templomból az ujítottban csak a puszta fal és két tám van megtartva, harmadrendű. A *mátyafalvai* XV. századi roskadozó állapotban lévő templom, harmadrendű. *Megyesen* (aranyos) a templom Báthory Zsuzsánna egyik építménye, jelenleg csak rom, hanem nagyobb kiterjedésével és szorgalmatos kivitelével felülmulja egykoru szomszédait, harmadrendű. A *misztófalvai* templom szintén Báthory Zsuzsánna bőkezüségének tulajdoníttatik, nincsen tornya, hanem van csinos szentségtartó fülkéje, harmadrendű. *Muzsajon* (kis) a templomrom a XV-ik századból, jól faragott tagozat maradványaival, harmadrendű. A szentély öt zárású. *Muzsajon* (nagy) az épület egészen boltozva van, az építési tagokon szinek nyomai láthatók, a homlokzat puszta, kivéve egy durva fejet, harmadrendű. *Nagybányán* volt hajdan nagy nevezetes templom, kéthajós, hanem tágas. Ez legújabban lebontatván, csak tornya és főkapujának fele maradt meg. Tornya tömör négyszögű, rajta befalazva látható Mátyás hollós czímere, mindazáltal az épület már Nagy Lajos korából származik, van itt egy pánczélos alak is, melyet Rómer máshonnan ide alkalmazottnak tart és alsó emeletén igen díszes tagozatú kerek ablak. A torony a templom délnyugati sarkán áll. A főkapu a templom közepét foglalta el úgy, hogy ennek pillérsor tengelye azonos az igen dús tagozatu kapuéval. A béllet oszlopainak kapiteljei analogok a kassai szt. Mihály kápolnáéval. E templom romban is jó másodrendűnek nevezhető. Náményban (kis) áll egy templom, melynek csak falai és tornya eredetiek, harmadrendű. *Nevetlenfalván* XV. századbeli templom áll, melynek szentélye újabb változáson ment át, harmadrendű. *Peleskén* (kis) áll egy kis, alkalmasint a püspöki megyének legrégibb temploma, köralaku házához

egyenes zárású szentély csatlakozik, ajtója fél körrel van zárva, mely fölött igen tompa csúcsív emelkedik s ez a béllet igen egyszerű lépcsőzetes pilléren nyugszik, melynek nincsen kapitelje, másodrendű. *Sárközön* áll egy Báthory Zsuzsannának tulajdonított templomka, melynek szentélye az osztatlan hajó ugyanazon szélességével bir. A csúcsívben zárt kapunak van még épszögű kerete is, harmadrendű. *Sárköz-Ujlak* templomát is Báthory Zsuzsannának tulajdonítják. A szentély boltozott, harmadrendű. *Simán* megmaradt régi templom, melyben a hosszház négyszögéhez félkörű apsis csatlakozik. A csúcsíves főkapuzat fölött háromszögű orom emelkedik, másodrendű. *Surány* XV. századi templomában van régi szentségtartó fülke és papi szék, különben harmadrendű. *Szamos-Becs* temploma XV. századbeli és harmadrendű. *Szekeresen* (kis) ugyancsak XV-ik századbeli harmadrendű templom maradt fenn. *Szigetnek* (Marmaros) temploma a XIII. században épült, lebontása előtt tervét rajzolták ; e szerint úgy tetszik, mintha kivitelképes, a hatszög oldalával zárt szentélye későbbi volt a háromhajós hosszház'nál, úgy szintén még fennálló, magába a templomba épített tornya, melynek kapubélletén álló féloszlopainak kapiteljei a kassai szt. Mihály kápolnaéjának durva utánzását mutatják. Az eredeti templom jó másodrendrű volt. A templom hajdani falképeit másolatuk után megmagyaráztam az Akademia Értesítője 1846-iki évfolyamában. Azóta ujabban másolatokat is vettünk. Egy kép mását adta Rómer a «Monumenták» III. k. I. részében. *Szinyér-váralján* a régi templom csaknem egészen átváltoztattatott, csak tornya maradt meg és legfelső kettős ablakának középoszlopát a sekrestyében találták. Ez ódonszerű, mert kapitelje gömbszelvényes. A templom maga harmadrendű. *Szöllősön* (nagy) nagyobb XV-dik századi templom van ugyan, hanem elrendezése nem üt el vidéke kisebb egyházaitól, van erős felső részén nyolcz szögbe tört tornya. Belsejében van egy a szentély falát a hajótól elválasztó ajtókkal áttört, az u. n. «jubének» nyoma a diadaliv pilléreinek két oldalán, ez tudtommal az egyetlen példány hazánkban. Van itt csinos szentségfülke és kőpapiszék is. A templom másodrendű. Az ablakok béllete a kassai Sz.-Erzsébet templomáéra emlékeztet. *Szöllős Végardón* lévő templomrom XV. századbeli. Van e födél nélküli egyházban nevezetes falkép ; Szt.-Erzsébet, ki hordó-alakú kádban beteget füröszt és kezében tartott fakanállal etet. Ezen még kivehető jelenetet lerajzoltam 1864-ben, különben e rom harmadrendű. *Tatárfalván* kis templomka van, hanem nevezetes fekete és veres téglái oly rendes elrakásáról, hogy az előbbiek a vörös falon az építészeti tagozatot követik, jó másodrendű. *Técsőn* a XV. század templomának csak határfalai maradtak meg, harmadrendű. *Újvároson* (Avas-) XV. sz. templom renaissance-féle szószékkel harmadrendű. *Vetésen* a XV. sz. templom

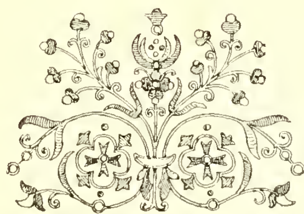
csúcsíves kapuja fölött háromszögű orom, a bensőben alakos kövek, harmadrendű. Tömör négyszögű torony görbített vonalú sísakkal, alatta renaissance-féle toronyfiak. *Visken* a XV. századbeli templomban növénydíszes kapitelék, nincsen csak huszártornya, ezt, mint a vidék többi falazott tornyot nélkülöző templomoknál, fa harangláb pótolja, harmadrendű. *Zajtán* XV. századi templom szentélye egyenes zárásával, harmadrendű.

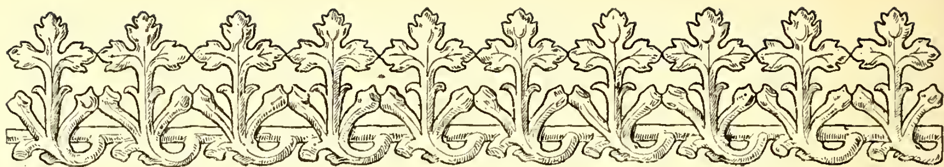
Vannak a szatmári dioecesisben számos fatemplomok, melyek a XV. századnál későbbiek, mégis a régibb csúcsíves styl alakzatát követik, mi anyaga könnyebbségénél fogva könnyen volt elérhető. Többjeit illustratiókkal ismertette Schultz Ferencz a bécsi Mittheilungok XV. kötetében 1866-ban. E rajzokhoz magam is járultam 1864-ben.

Szabolcsmegyében, *Nyiregyházán* áll egy késő csúcsíves kis harmadrendű templomka és a kevésbé pontosan ismeretes *nyirbátori* csúcsíves templom, mely mellett a szatmári dioecesiséihez hasonló fa harangláb emelkedik.

Közép-Szolnok megyében megvizsgáltuk 1864-ben az ó-román stylű ó-kori templomot, ez ikertornyos, háromhajós, félkörű apsissal ellátott, pillérei keresztalakúak. Feltünő kevésbé tornyainak, mint a mellékhajók fölött emelkedő főhajójának magassága. Féloszlopainak kapiteljei gömbszelvényesek; átalánvéve itt késő román idomok még nem fordulnak elő, e miatt és ódon tekintete miatt e templomot elsőrendűnek mondhatjuk.

Dr. Henszlmann Imre.

LEVELEZÉS.

I. TÉGLÁS ISTVÁN A HOMORÓDI ŐS TELEPRŐL. Még a múlt 1886-ik év tavaszán magára vonta figyelmemet a homoródi határban Kőhalomtól keletre egy szabályos oldalai által feltűnő diluvialis emelkedés. Ezen fennlapály 14,000 négyszögméter terjedelmű, három oldalán patakok völgyei határolják, északkeleti, az az negyedik oldalával a Homoródfalu fölött emelkedő Sandberg-gel áll összefüggésben.

Hogy a Sandberg e magaslatot jól elrejti, és hogy a Sandbergről a Kis- és Nagy-Homoród völgyei, a Koz völgye és az Olt völgyéből több mértföldnyi rész végigtekinthető, azonkívül a Hargita és a Fogaras havasok között eső háromszög minden magasabb pontja látható; nem kerülte el a kőkorszakbeli ember figyelmét s a hegy oldaláról aláereszkedő magaslatot lakhelyéül választotta.

E terület jelenleg szántás alatt áll s az eke nagy darab durva vörös, fekete, vagy kívül fekete és belül vörös cserépedény-töredékeket forgat elő. A vékonyabb és kisebb darabok között betüzdelt pontokkal, különféle irányú vonalokkal, újjbenyomásokkal, körömkarczolással és dudorodásokkal symmetrikuson ékesítetteket is találtam. Nehány darabon a bemélyített díszítés gypssel van kitömve.

Egy 19 milliméter átmérőjű izmos fazék töredékén finom gyékényfonás benyomásának helye képezi a díszítést. Találtam több kilogramm nehézségű részben jól, — részben csak hiányosan kiégett földrögöket is, melyeken világosan felismerhető, hogy egykor vesszőfonásra — talán a kunyhók falaira — voltak feltapasztva. Továbbá találtam nehány kőszilánkot, egy kovakő lándzsának 33 mm. hosszú és 32 mm. széles szépen ormozott töredékét, egy 61 mm. hosszú vakarókést tüzkőből és egy nucleust ugyanolyan anyagból.

Ezen kőkorszakbeli telep eddigelé ismeretlen volt és Goos C. «Chronik der Archæologischen Funde Siebenbürgens» czímű munkájában, hol a szászföldi lelőhelyek elősoroltatnak, sincs említés téve róla.

Kőhalom, 1877. april 29. *Téglás István.*

II. Dr. TEMESVÁRY JÁNOS GYULAFEHÉRVÁRI LELETEKRŐL. A gyulafehérvári r. k. főgymnasium mellett fenálló finövelde, mivel az ifjak létszámához képest elégtelen nagyságú volt, most nagyobbíttatik, s e czélból már

a múlt hét elején a földmunkálatok, az ásatások kezdetüket vették. Nem tett az ásó egy pár órai munkát s íme már 9 Hunyadi Mátyás-féle kis ezüst pénz került napszínre, lejebb pedig hatolva mintegy 2—2$^1/_2$ méterre a csontvázak egész halmazára bukkantak (eddigelé mintegy 14—16), melyek közül némelyik mellett valószínűleg nyakékül szolgáló pénzdarab volt. Egy példányt (összesen eddig 4-re találtunk) a m. n. muzeumba ide mellékelve beküldeni szerencsés vagyok. Minthogy a további ásatást, nem különben a vidéken és városon előforduló minden leletet éber figyelemmel szeretnék kisérni, midőn ezen pénzdarabot ide mellékelve beküldeni bátor vagyok, azon kérelemmel vagyok bátor t. szerkesztő úrhoz fordulni, sziveskedjék csekélységemmel tudatni, minő pénz az általam beküldött. Én, mivel különösen Gyulafehérvártt több ízben a tatárok pusztították, tatár pénznek tartom. *

Gyulafehérvártt, 1887. márcz. 31. *Dr. Temesváry János,*
főgymn. tanár.

III. Dr. HENSZLMANN IMRE AZ O-BUDAI VICTORIA TÉGLAGYÁR ROMMARADVÁNYAIRÓL. Zsigmondi Gusztáv, főmérnök, 1877-ben a műemlékek országos bizottságának hivatalosan beadta rajzát, melyen az amaz évben a téglagyár telkén tett ásatások eredménye volt kitüntetve ily felírással: «Az ősi Fehéregyház (Alba Maria) alaprajza» ; ez alá, mivel a rajzban egy a XIV. századnál régibb templomnak semmi nyomát nem láttam, ezt írtam : «Egy csúcsíves stylű templom alapzatának földalatti maradványai.» 1884-ben, igen rövid ideig (a birtokosok nem egészen két hetet engedtek) folytak amaz ásatások észak felé és feltakartattam a templom melletti zárda nagyobb részét, a clausurát. Az eredményt, a főváros költségén, 1886-ban közzétettem. — Folyó évi február havában a birtokosok, agyagnyerés végett, ismét a templom oldalán ásatván, annak déli homlokzat alapzatát feltakartatták, mely alkalommal kiviláglott, hogy az e homlokzat előtti kerek épitkezés (l. e folyóirat 1886-ik évf. 87-ik oldal rajzát) nem lépcsőház, mint én gyanítottam, hanem kút volt, melyben még vizet is találtak. A kutat, mint hasztalant, betöltötték.

Mi adott okot ebbeli tévedésemre? Zsigmondi téves, az említett 87. oldalon ismételt rajza. Itt a kút ki nem kerekitett, sarlóhoz (!) hasonló körének keleti részéről keskeny fal fut a templomka támához, mely utóbbi nem levén kitöltve fekete festékkel, mintegy csak sejtve van rajzolva. Ha már a keskeny fal valóban ott volt (én az 1877-iki ásatást csak Zs. rajzából ismerem), akkor szükségesen feltehető párjával az itt kivánatos, hanem feketére nem festett támat (Strebe) helyettesíthette; miért is a kerek épitkezést a templommal összeköttetésben levőnek feltenni jogosítva voltam; mi volt tehát következetesebb, mint itt egy harangtoronyka «sanctusnak» lépcsőzetét gyanítanom. Ha Zs. ezen kört kiegészitve jelzi és a keskeny falat, mely hihetőleg 1877-ben sem léte-

* A beküldött rézérem csakugyan azok közül való, melyek a mongolok berontása után készültek és a turkestani chanok XIII. század első feléből való érmeinek értelmetlen utánzásai voltak. Vsd. ö. Arch. Értesítő X. köt. 89—91. l.

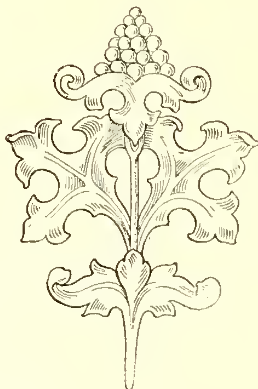
A szerkesztő.

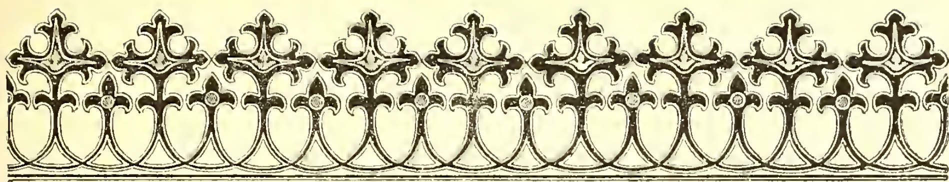
zett, — 1887-ben ilyent nem láttam — elhagyja, valószínűleg a kútra magam is ráismerek.

Mi Zs. ama megjegyzését (l. ez idei folyóiratunk 163. old.) illeti, hogy rajzának agyagkeverő járgányszekrényét tévesen a gyár kéményének vettem, ez, midőn a régi alapzatokra nézve semmi jelentőséggel nem bír, alig változtathat azon nézetemen, mely szerint most sem találtak a XIV. századnál régibb alapzatot; mert a mélyebben fekvő római építkezést ezúttal nem érintették.

Ez alkalommal nem hallgathatom el, hogy Havas Sándor, mint a főváros régészeti bizottságának elnöke ezen ásatásnál is, szokott erélyével és dicséretes tevékenységével járt el s így a tudomány köszönetét kiérdemelte.

Henszlmann Imre.

IRODALOM.

RIVIÈRE EMILE. «L'ANTIQUITÉ DE L'HOMME DANS LES ALPES-MARITIMES.» Néhány hete, hogy Rivière Emil fentemlített czímű munkájának 12-ik füzete elhagyta a sajtót s így a franczia régészeti irodalom egy terjedelmes, oly annyira pazar fénynyel kiállított munkával gazdagodott, hogy ez általános elterjedésének csak hátrányára válhatik.

Rivière Emil még a hetvenes évek elején a mentoni (Nizza mellett) barlangban egy zsugorítva fekvő csontvázat talált kőkori tárgyak mellékletével. Ezen csontváz teljesen ugyanolyan fekvésében, temetkezésében, mellékletében, szóval összes archæologiai s anthropologiai jellegében, mint a nálunk Lengyelen eddig lelt 67 csontváz.

Ezen mentoni egyetlen egy csontvázról írta a hetvenes években Rivière Emil «Découverte d'un squelette humain de l'époque paléolitique dans les cavernes dites grottes de Menton» czímű munkáját s ezen egy palæolith-kori és fossilnak declarált ember a legnagyobb mértékben keltette fel az egész világ régészeinek figyelmét s nincs is csak valamire való præhistoricus munka, a melyben meg ne volna e lelet örökítve, sőt mondhatni, hogy egy kis irodalom fejlődött ezen egyetlen árva csontvázról. *

A franczia közoktatásügyi miniszter megbízásából s országos költségen folytatta Rivière ugyanott kutatásait, melyeknek eredményét egy 12 füzetre tervezett «L'antiquité de l'homme dans les Alpes-Maritimes» czímű munkában közölte. E munka évek hosszú sora után most lett befejezve.

A ki nem barátja az éveken át folytatott apró közleményeknek s most a munka teljes befejezése után veszi azt kezébe, arra a kellemetlen csalódásnak nem csekély foka várakozik.

A ki ismerte Rivièrenek első «Découvert d'un squelette humain de l'époque paléolitique dans les cavernes dites grottes de Menton» czímű munkáját s látta azon nagy port, melyet mindenütt felvert, az lázas hévvel kap ezen ugyan egészen más czímű munkához, de melynek czíméből megtudja, hogy ugyanazon

* Minden érdeklődő megkímélheti ezen irodalomra fordítandó idejét és költségét a nemzeti muzeumban levő lengyeli példánynak megtekintésével.

mentoni környék beható ősrégészeti kutatásával foglalkozik. Az igazán jeles tudósnak fáradhatlan buzgalma, az évtizedet felűlmúló hosszú idő s a rendelkezésére álló gazdag országos költség epochalis eredményre jogosítja a várakozót. Ha azonban átolvasta e tizenkét füzetet, csakhamar lelohad lelkesedése, mert az óriási jogos várakozásával szemben csak annyi újat talál e terjedelmes munkában, a mi egy rövidke kis értekezésben egész alaposan összefoglalható. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy Rivière első munkáját szóról-szóra másodszor is kinyomatta egészen új czím alatt s megtoldotta ugyanott folytatott ásatásainak eredményével, mely összesen 2 felnőtt s 3 gyermeknek csontvázából, hasogatott kőeszközökből s őskori állati csontmaradványokból állott.

E franczia leleményesség, mely kétszer véteti meg más-más czím alatt egy ugyanazon munkát az olvasóval (és pedig rendkívül borsos áron), correctnek még kereskedelmi szempontból sem mondható.

A munka tartalmában lelkiismeretes pontossággal közli szerző a leleteket, sőt túlzott bőven ír le minden egyes, sokszor érdektelen állatmaradványt, úgy hogy a munkának jóformán fele részét a zoologia foglalja el.

A zsugorítva fekvő temetkezést nem különös szertartásos szokásnak, hanem inkább a véletlennek tulajdonítja, mert azt állítja: hogy a tetemet nem hozták semmiféle különösen meghatározott helyzetbe, hanem ugyanazon módon temették el a mint halva találták s e zsugorítva oldalt fekvőt valószínűleg a szende álom közepette lepte meg a halál, mert e helyzet teljesen megfelel a szendén alvó vagy pihenőnek helyzetével. Ezzel szemben azonban az újabb leletek határozottan constatálták, hogy egy Közép-Európában meglehetősen elterjedt, de mégis csak kisebb csoportokban élő dolichocephal népfaj mesterségesen juttatta s temette halottjait szigorú következetességgel a zsugorítva oldalt fekvő helyzetbe.

Feltünő azonban, hogy a Menton vidéki ős barlanglakok tűzhelyen temetkeztek, a mi pl. a lengyeli zsugorítva fekvő halottaknál soha sem fordúlt elő, habár itt is a lakások s tűzhelyeknek közvetlen szomszédságában van a temető. Mindkét helyen, Lengyelen ép úgy, mint Mentonban, a halott iránti nagy kegyelet nyilvánítását látjuk e körülményekből, úgy hogy az élők nem akartak megválni szeretett halottaiktól s nem szállították azokat az általuk lakott tanyán kívül. Így tehát véleményem szerint e kisebb barlangokban, hol hosszabb tartózkodás után az egész térség tűzhely lehetett már, a kegyelet mellett, a lakott barlangnak térszűke hozhatta magával, hogy a halottak mindenütt tűzhelyre jutottak.

A mentoni felnőtt halottaknál még azon különös szokást constatálja Rivière, hogy többé-kevésbbé vastag réteg vasoxydot szórtak a halott fölé, a mely idővel feloldva a csontokat fénylő vörös színre festette; a gyermek-tetemeknél azonban nem volt e szokás alkalmazásban.

Érthető, hogy a szerző mint franczia elfogadja Mortillet-nek a chelle-i, moustière-i, solutré-i, magdalén-i stb. féle erőltetett korszak beosztását s a hasogatott kőeszközöknek csak szőrszálhasogató túlzottság mellett képzelt caracteristicus typusait; azonban következetlenségbe esik, midőn maga is, különösen a vakarókra vonatkozólag constatálja (a 199. l.), hogy két külön korszaknak tartott formája a moustière-i s magdaléni-i gyakrabban együtt találtatott ugyanazon rétegben.

Szerző a mentoni barlangok lakóit egész határozottsággal a geologiai negyed korban lakó, archæologiailag palæolith-koriaknak declarálja a fauna, a csíszolt kőeszközök hiánya, a lakók életmódja s a craniologia érveire támaszkodva. Rivière a mily fáradhatlan s lelkiismeretes kutató, ép oly tekintélyes szaktudós s így a korszak meghatározásában való szakvéleménye ellen kétséget támasztani jogtalan volna ; de mind a mellett meg kell vallanom, hogy érvei teljesen ki nem elégítenek. Eltekintve attól, hogy az iramszarvasnak teljes hiányát ő maga is constatálja, nem tudom miért kétkedik az ugyanazon barlangban általa személyesen, érintetlen kőhalmaz alatt talált csiszolt s átfúrt kőbalta-töredéknek (300-ik lapon) a többi lelethez való, egyidejű hozzátartozandóságáról, midőn az ottani csonteszközök nagy részben csiszoltak s így a csiszolásnak nemcsak ismeretét, de gyakorlását sem lehet azon néptől megtagadni. Sőt mi több, még egy csinosan csiszolt s fején a fonál átfűzésére lyukkal ellátott, tehát szorosan vett varrásra használt tű is találtatott a mentoni barlangban ! pedig ilyennel még a neolith-kor végén élt, ugyanoly módon eltemetett lengyeli nép sem bírt. Igaz ugyan a Magdalén-ban talált nagyon szépen csiszolt s átfúrt tűk ép úgy nem akadályozták Mortillét sem a palæolith-kor determinálásában, mint az ugyanott Magdalénben talált nagyon kétes hitelű remek sculpturák, s úgy látszott mintha nem annyira az általános culturalis fok, mint a csiszolt kőbalta hiánya volt volna a palæolith-kor biztos megállapodásának cynosurája !

A mentoni barlangban talált négy agancs-síp is nagyon emlékeztet a neolith-kori culturára és szokásra. Azon craniologiai érvet sem találom nyomatékosnak, mely szerint a mentoni dolichocephal legtöbb koponyák hasonlatosságot a Cro. Magnoni palæolith-kori koponyával mutatnak, mert ez érvet ugyanily joggal alkalmazhatják a lengyeli 67 zsugorítva fekvő halottnak kizárólagosan és erősen dolichocephal koponyáira is, de e következtetésnek alaptalanságát itt legalább biztosan megállapíthatjuk.

Különösnek találom, hogy azon egy körülményt, mely nekem a mentoni ember palæolith-korára leginkább imponált — Rivière argumentumnak erre nem használta fel, s ez azon körülmény, hogy a mentoni ember keramikájáról semmit sem találtam felemlítve.

A munka külső kiállítása pazar fényű. Az ábrák szinezettek s gyönyörűen sikerültek. A régészeti munkák gazdag illustratióinak az a legfőbb czélja, hogy a szakembernek ábrákban legyen kézen egy gazdag muzeum, melybe analogiák keresése végett könnyű szerrel s nagy haszonnal minduntalan beléphet. E czélra azonban szépsége mellett, majdnem hasznavehetlen e roppant költséges, temérdek ábra. Miből állanak ez ábrák? Nagyszámú hasogatott kőeszközből, melyek minden telepen amúgy is egyformák s majdnem fele részben állati csontdarabokból, a melyeknek sem archæologus, sem zoologus gyakorlati hasznát nem veheti. A régésznek, ha alapos munkával akar a nagy közönség elé lépni, amúgy is külön szakemberre kell bízni a csontleletek determinálását, s a zoologus csakis akkor foghat ily munkához, ha gazdag összehasonlító anyag in natura van rendelkezésére, de ábrák utáni összehasonlításból soha sem fog valamely leletet alaposan meghatározhatni.

A mint az ábrákban, úgy a szöveg nyomtatásában is túlzott, sőt boszantó

a papirpazarlás, mert nemcsak tenyérnyi közök szakítják meg a bekezdéseket, hanem vannak ívek, a melyeken alig van 20—25 sor összesen.

Általában ha nem is lehet a munkától szaktekintélyét megtagadni, nem oly kielégítéssel teszi le azt az olvasó, mint a minő várakozással vette kezébe.

Wosinsky Mór.

Dr. L. BECK, DIE GESCHICHTE DES EISENS in technischer und kulturhistorischer Beziehung. Erste Abtheilung von der ältesten Zeit bis um das Jahr 1600 n. Chr. Braunschweig, Vieweg und Sohn. 30 Mark.

A mivelődéstörténelemnek amaz ága, mely a fémek bányászati és kohászati értékesítésének módjait kutatja, külföldön se nagy számú mívelőre támaszkodhatik, se kevesekből, se mindenki rendelkezik az ásványföldtannak és metallurgiának amaz ismeretével, mely nélkül pedig se a classikusok idevonatkozó feljegyzései, se az előnkbe kerülő leletek minősítése helyes kritikával nem eszközölhető.

Dr. Beck Lajos e kevesek közé tartozik s mint gyakorlati bányász, geologus és kohász annyival több joggal vállalkozhatott az őskor bányászati technikájának felderítésére, mivel erre nézve Percynél a londoni bányászkohászati főiskola tanárának laboratoriumában éveken át folytatott őskori tárgyak elemzése és vizsgálata, valamint az ott megfordult kitünőségek újjmutatásai következtében úgyszólva elő lett iskolázva. A czímben foglalt munka ugyan egyedül a vas történetét helyezi kilátásba ; mindazonáltal az arany, ezüst, ón, réz is kellő méltatásban részesülnek. Majdnem két évtized fáradságos munkájának eredményét adja testes kötetében s ha a philologus megütközéssel veszi is a terjedelmes mű latin-görög idézeteinek tévedéseit, a helynevekben észlelhető gyakori botlásokat : a mű igazi velejét képező műszaki fejtegetésekből okulást meríthet e szak minden mívelője s csak elismeréssel szólhatunk a valóban óriási feladatnak emberileg sikerült megoldásáról.

Az összesen 1003 lapot számláló vaskos kötetnek főleg a középkorig terjedő része oly általános érvekkel bir, hogy historikusok, nyelvészek és geologusok, valamint szakbeli bányászok egyaránt haszonnal forgathatják. Terjedelmes bevezetése után Egyptom, a sémi népek, az árják, turáni népek, chinaiak, japánok vasbányászatával és egyéb fémiparával ismertet meg (1—308. lapig). Majd a természeti állapotban élő népek kohászatát (Afrika, Amerika és malajok) adja (309—466), azután a görögök és rómaiak bányászatára, és az ebből fejlődött fémiparra terjeszkedik (582 lapig). Európa történelemelőtti vasbányászatának gyér emlékeit összegelve Hispania, Gallia, Britannia bányászatát tüzetesebben méltatja. Majd a németországi vasbányászat középkori állapotát, munkás- és jogi viszonyait, vasműveit ismerteti kiterjeszkedve a mi bányászatunkkal mindig összeköttetésben állott Stajerország, Karinthia bányászatára.

A munkában összehalmozott gazdag adattár arányosabb beosztást nyerhetett volna, sőt több rendbeli ismétlődései is nem egyszer zavarják az olvasót s az épen hátrányára szolgál, hogy idézetei több helyen hasznavehetetlenek. Ennek daczára elismeréssel kell adóznunk Beck hangya-szorgalmának, melylyel a nehezen hozzáférhető folyóiratok közleményeit is hasznosítni igyekezett s művét

ajánlhatjuk nemcsak a metallurgia szakbeli mívelőinek, de átalán a régészet munkásainak, kik az útjokba kerülő fémtárgyakkal nem egyszer csak úgy könnyedén végeznek s itéletük kimondásában műszaki elvek által elég sajnosan nem igen szokták magukat befolyásoltatni. *Téglás Gábor.*

Dr. ADOLF HASENCLEVER, DER ALTCHRISTLICHE GRÄBERSCHMUCK. Ein Beitrag zur christlichen Archæologie. Braunschweig, C. A. Schwetschke und Sohn. 1886. 264. old.

Rómában a keresztények a négy első században földalatti folyosókban temetkeztek, melyeket az Appia-út mellett levő *cœmeterium catacumbas ad. S Sebastianum* után most átalán katakombáknak szokás nevezni. A három első századból a temetőkre vonatkozó egyetlen okmány sem maradt fenn, az 5-ik század elejétől fogva pedig a keresztények halottaikat nem temették többé a katakombákba, csak is ájtatosság helyéül szolgáltak, a 9-ik századtól kezdve pedig majdnem egészen feledékenységbe merültek. Nincs tudomásunk róla, hogy a középkorban fölkeresték volna a katakombákat, a falakon olvasható néhány fölírás *(Ad visitandum locum sanctum istum)* tanuskodik róla, hogy a 15-ik században voltak látogatóik, habár gyér számmal. A 16-ik század elején, X. Leó alatt, néhány zarándok a S Pancrazio bazilika alatt levő katakombát látogatta meg, de maguk a rómaiak, s köztük még a tudománynyal foglalkozók sem vették tudomásul a régi keresztények e szent helyét. 1578-ban, május 31-ikén a Salaria-uton puzzolano földet ásó munkások egy boltozatot szakítottak be és a boltozat alatt a falakon festmények és fölírások voltak láthatók. E véletlen eset felfödözés hatását tette, a századokig tartó feledékenységből kiemelte, s érdeklődés tárgyává tette a katakombákat. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e századokig tartó feledékenység igen jótékony volt, s a keresztény archæologia csak megelégedéssel veheti tudomásul, tudva azt, hogy a szenvedély és buzgóság által elragadott kegyelet épen oly nagy ellensége az idők emlékeinek, mint a legvadabb gyülölet. A pápák a 8-ik és 9-ik században ugyan is kegyeletből kegyetlenül kifosztották a katakombákat, s ha ez a többi századokon át így tartott volna, a keresztény archæologia tudományának vajmi kevés hiteles anyag állana rendelkezésére.

A 16-ik század végén már egészen más szellem uralkodott, s a munkások a katakombákat nem a romboló kegyelet, hanem a tudomány számára födözték föl. Bosio Antal 1593-ban, deczember 10-ikén ment be először az Ardeatóna út melletti egyik katakombába, s ezzel kezdődik a régi keresztények e temetőiben összehalmozott emlékek tudományos feldolgozása, a mi egy értelmű a keresztény archæologiával.

Bosio a katakombákról nagy munkát írt, melynek czíme *Roma Sotteranea*, s 1632-ben jelent meg. Ez a czím hagyományossá lett. Bosio után sokan tanulmányozták, kutatták a katakombákat és írtak is róluk, azonban legtöbb sikert ért el, s a keresztény archæologiának sorrendben második, de tulajdonképen tudományos megállapítója J. B. de Rossi nagy munkájának szintén e czímet adta *Roma Sotteranea*, s e czímet megtartotta Northcote, a ki 1879-ben angolul és F. X. Kraus, a ki szintén 1879-ben németül dolgozta fel ez anyagot. Hozzájuk

sorakoznak újabban Theophil Roller *Les catacombes de Rome*, Victor Schultze, *Archæologische Studien über altchristliche Monumente. Die Katakomben*, végül Garucci jezsuita *Storia dell'Arte christiana*, czímű munkájukkal és legújabban A. Hasenclever, a kinek könyvét e sorokban akarjuk ismertetni.

Hasenclever könyve nem csak egyszerűen érdekes, mivel új, hanem a legnagyobb mértékben leköti érdeklődésünket, a mennyiben mindjárt a bevezető sorokban előre kijelenti, hogy mindazoktól, kik eddig a katakombákkal foglalkoztak, merőben ellentétes, mint mondja, szigorúan történeti álláspontból kiindulva tárgyalja a régi keresztény sírok díszítményeit. Szerinte a római katacombák újabb korbeli kutatói, Rossi és annak követői két tételt állítanak föl t. i. hogy a katakombákban levő festett és faragott képek egyháziak vezetése, útmutatása mellett készültek, továbbá hogy azok egyházi, különösen katholikus tanok határozott rendszerét ábrázolják, ennélfogva azokat lényegileg jelképesen kell értelmezni. E dogmatikus és apologetikus felfogás szerint amaz ábrázolások czélja volt a hívőket a hit igazságára tanítani, s egyúttal azokat a profán szemek elől elrejteni. Victor Schultze előbb idézett munkájában tagadja ugyan, hogy az ábrázolásoknak parænetikus czélja lett volna, ezzel hatalmas rést ütött a római hagyományos rendszeren, szerzőnk azonban még sincsen vele megelégedve, mivel munkájában nem ragaszkodik következetesen amaz elvhez, hogy a keresztény és pogány római sírok dísze tárgy és forma, vagy is előállítás tekintetében szoros kapcsolatban vannak, teljesen azonosak. Szerzőnk — föntartva a bizonyítást — már a bevezetésben így állítja föl a tételt : a római pogány sírok és a régi keresztény sírok között levő szoros kapcsolatból következik, hogy ha a pogány sírok díszítménye jelképes, akkor a keresztény síroké is az, ellenben ha az előbbi lényegileg dekorativ jellegű, akkor ez is az, minthogy pedig a klassikai archæologia újabban a pogány sírokon levő ábrázolásokat tisztán decorativ jellegű, tartalom és jelentmény nélkül valóknak tartja, tehát a keresztény sirok díszítményei is puszta, üres díszítmények, nincs semmi értelmök, s azért azokat nem is szabad értelmezni.

A könyv írója ezt nevezi szigorúan történelmi és tudományos fölfogásnak, s bizonyos tekintetben jogosan is, mert hisz ama tagadhatatlan tényből indul ki, hogy a pogány és a keresztény sírok díszítménye között kapcsolat van, s ezen fölfogásból egy erőteljes csapással megsemmisíti a keresztény archæologia tartalmának jelentékeny, sőt legjava részét. Mert ha amaz ábrázolásokat a katakombákban csupán kezdetleges, egészen művészietlen előállítások mértékével mérjük, s azt mondjuk, hogy tudatlan kézművesek munkái, minden gondolat nélkül készültek, nem valamely eszme hozta létre, nem kifejezései a keresztények akkori kedély-világának és szellemi életének, hanem csak üres díszítmények, akkor természetesen megszünnek amaz időkben működő eszmék emlékei lenni, s velök együtt megszünik, tárgytalanná válik a keresztény archæologia.

Minthogy szerző a szigorúan történelmi álláspontot hangsúlyozta, indokolva van, hogy azzal és a belőle levont következtetéssel bővebben foglalkozzunk, azt részletesebben elemezzük. Szükséges ez, mert nem minden arany, a mi fénylik, s ma napság nem mindig tudományos kritika, a mit annak mondanak.

Tehát a történelmi álláspontra helyezkedünk. A történelem számos példát

nyújt arra, hogy midőn valamely civilisatio kiélte magát, hanyatlásnak indúlt vele együtt a művészet is, mely ama civilisatio, vagy korszak eszméinek kifejezője volt, szintén hanyatlásnak indúl úgy formailag, mint a tartalom tekintetében, a művészet gyarló formákban gondolat nélkül reprodukálja azt, a minek azelőtt volt értelme, kifejezett valamit. Arra azonban nincs példa, hogy valamely kezdődő civilisatio korában, melyet új eszmék mozgatnak, melynek ezen eszmék adnak életerőt, melyben erőteljesen lüktet az élet, hogy ilyen korszakban, a művész keze, ha még oly gyakorlatlan is, gondolat nélkül mozogjon, hogy azok, kik ezen eszmék világában élnek, ilyen gondolat nélkül való tevékenységet eltűrjenek. A történelmi álláspontnak, ha még oly szigorúan ragaszkodik a tudományos kritikához, úgy hiszszük, számítani kell a szellemi erőkkel is, s erről különösen meggyőzött az előttünk fekvő könyv. Hiszen, ha azok, kik a katakombák ábrázolásait létre hozták, olyan hülyék lettek volna, akkor a kereszténységnek már az első századokban meg kellett volna semmisülni.

Szerző történelmi álláspontjának gyönge oldalai egyébként is föltünőek Végig olvassuk a könyvet, s a fejezeteket, azoknak tartalmát összemérjük abbeli kijelentésével, hogy a pogány és régi keresztény sírok díszítményei között szoros kapcsolat van. Azonnal szembeötlik a laza összefüggés. A könyv első részében, három fejezetben részletesen tárgyalja a keresztény kor előtti temetkezést, névszerint a zsidókét, görögökét és a rómaiakét, azután áttér az ó keresztények temetkezésére, azt még részletesebben tárgyalja, végül az előbbiek és az utóbbi között párhuzamot von. A 264 oldalra terjedő könyvben 183 oldalt foglal el ez a rész, a nélkül, hogy a könyv lényegére, t. i. az ábrázolásokra nézve fölvilágosítást nyújtana, vagy legalább némi bizonyítékot szolgáltatna. Ezután tér át a képekre, s azoknak elemzésére csak 65 oldalt, tehát a könyvnek nem is egy negyedét szánja a tulajdonképeni tárgynak.

Ha szerző a történelmi álláspont és tudományos kritika nevében ily nagy súlyt fektetett a zsidók, görögök és rómaiakra, akkor nem azoknak temetkezését magát kellett volna ennyire részletesen tárgyalni, hanem inkább irányozta volna figyelmét arra, ami a könyv czímében megjelölt tárgygyal szorosabb kapcsolatban van, t. i. a sírokot díszítő ábrázolásokra. Nem volt szabad megelégedni az egyszerű kijelentéssel, hogy a klassikai archæologia a pogány római sírokon levő ábrázolásokat tisztán dekorativ jellegűeknek tartja, s hogy a keresztény sírok e tekintetben azokkal azonosak. Szerző kötelessége lett volna a tudományos kritika anyagát elénk terjeszteni, vagy is a temetkezési szertartások és szokások helyett a pogány sírokat díszítő képeket részletesen ismertetni, azokról olyan kimutatást készíteni, a milyent például Helbig *Die Wandgemaelde der verschütteten Städte Campaniens* czímű munkájában Pompeji és Herculanum falképeiről nyújtott. A bizonyítás ezen anyagát egyrészt, másrészt a keresztény ábrázolásokat összeállítva és egymással összhasonlítva lehet csak tudományos következtetést vonni.

Szerzőnek e két sorozatot egymással szembe állítva, ki kellett volna mutatni, hogy a pogány és a keresztény sírok díszítményei egymást tökéletesen födik, hogy a pogány sírok díszítményei, ha nem is valamennyi, de legnagyobb részök előfordul a keresztény sírokon is, hogy tehát a keresztények az anyagot válogatás nélkül használták fel. Igy döntő bizonyítékot hozott volna föl állítása

mellett, mely minden további bizonyítást fölöslegessé tesz, s az ellenvetést végképen kizárja. Azonban sajátszerű, hogy a történelmi álláspont hangoztatója, ez álláspont követelménye ellen kerülte a tért, a hol bizonyítás anyagát kell keresni, s ez a könyvnek sarkalatos hibája, mely több hibának is forrása.

Mihelyt nincs kizárva a föltevés, hogy a keresztények, bármily gyakorlatlan festők és faragók voltak is, a pogány sírok díszítményei között válogattak, sőt mint szerző megengedi, azokat még át is alakították, akkor meg kell engedni, hogy e válogatás nem véletlen, hanem volt benne tudatosság ; a válogatókat bizonyos eszme vagy érzület vezette. Egyébként bármennyire el van tökélve, hogy egy csapással tönkre teszi az apologetikus értelmezők rendszerét, s azzal megsemmisíti a keresztény archæologia egy jelentékeny részét, itt ott még is kényszerítve érzi magát engedményeket tenni. Például a 13-ik oldalon elismeri, hogy a keresztény sírok díszítményei között vannak egyes jelképek, de ezen engedmény kapcsán igen furfangosan állítja föl a tételt. Igy szól : «Egészen más az, vajjon a szándék, keresztény eszméket jelképileg ábrázolni, hozta-e létre ama képeket, s más, vajjon ama bárhonnan származó képekhez jelképi vonatkozások csatoltattak a bibliai gondolatok és a keresztény tanok befolyása alatt.» A 18-ik oldalon pedig azt mondja : «Szigorúan véve az első százodokban nem lehet keresztény művészetről szó, az csak is késő római művészet keresztény ruhában.» Ezen állítás az előbbivel ellenkezik, mert ha ama képek bárhonnan, például a római művészettől vétettek, s jelképi vonatkozások csatoltattak hozzájuk, vagy is keresztény tartalmat tettek beléjük, akkor épen a ruhájuk maradt pogány. Azt ugyan is senki sem vonja kétségbe, hogy az előállítás módja, a technika tekintetében a régi keresztények művészete azonos a pogány rómaiak művészetével, ez máskép nem is képzelhető, s ezt bizonyítani is fölösleges. Szerző azonban tévedésbe esik, midőn az előállítást, mely a formára vonatkozik, a tartalommal zavarja össze. Ha a két sorozatot egymással rendszeresen összehasonlította volna, s nem elégedett volna meg, hogy a pogány sírképekre csak alkalmilag útaljon, bizonyára nem esik e tévedésbe. Amaz összehasonlítással kapcsolatban kényszerülve érezte volna magát fölvetni és tisztába hozni azt a sarkalatos két kérdést : hol kezdődik a keresztény szellem, mennyire hatott az be Róma műveletlen alsó néposztályába, továbbá pedig hogy a művészet gyakorlata miben állott, honnét származott át a keresztényekre. Hogy a régi keresztény sírok díszítményeit vizsgálva, e két kérdést jól meg kell különböztetni, az nem szorul bővebb bizonyításra. Szerző azonban ezzel egészen adós maradt. Csudálatos az is, hogy elkerülte figyelmét, mennyire nagy és tegyük hozzá mennyire természetes is az új testamentum hajlama az allegoria, a symbolum és az ezekből szövött parabolák iránt, s hogy e szellemnek az új vallás első követőit is befolyásolni kellett, a mint befolyásolta később az egyházatyákat. Szerző ennek ellenében nagy súlyt fektet a három első századnak, vagy is a Constantinus előtti és utáni századok megkülönböztetésére, s bár nem mondja ki nyiltan, de azt érteti meg, mintha ezt a symbolismust a patristikus írók találták volna fel. Nem azok találták föl, de igen is tovább művelték, s minthogy nem voltak oly egyszerű elmék, mint a római első keresztények, azt mély értelmű rendszerré fejlesztették.

De minthogy az egyházatyák symbolismusa a fejlettség fokát érte el, abban

igaza van a szerzőnek, midőn a római apologetikusok ellenében azt állítja, hogy a régi keresztény ábrázolások értelmezésénél az egyházatyákhoz fordulni téves eljárás. Bizonyos, hogy azt a tudományos kritika nélküli eljárást, melyet Garrucci alkalmaz, senki sem helyeselheti, s Rossi nézeteit sem lehet mindig föltétlenül elfogadni, de bizonyos az is, hogy e közt, meg a között az állítás közt, hogy a régi keresztények ábrázolásai egészen tartalmatlanok — kell lenni középútnak is. Ha a szerző radikális munkát akart írni, úgy e czélját kétségtelenül el is érte, Németországban, a hol a kutatás túltengése közepett az ilyen újdonságok után sokan kapkodnak, némi visszhangra is találhat; de hogy e könyv a tudományos birálat mértékét megüti, azt határozottan kétségbe vonjuk. *Pasteiner Gyula.*

GYÁRFÁS ISTVÁN, ŐSKERESZTÉNY MŰEMLÉKI TANÚLMÁNYOK, pályadíjjal koszorúzott mű. Budapest, 1887. Daczára, hogy a szerzőnek szorgalmát és bő olvsasottágát kiválónak kell elismernünk: nem érthetünk egyet vele, midőn könyve kezdetén (2. old.) mondja, «hogy a keresztény kath. egyház valamennyi dogmáját közvetve vagy közvetlenűl az emlékekből bevitatni képesek vagyunk» és könyve 91. old. «Világos ezekből, hogy épen nem volt vakmerő azon állításunk, mely szerint a *katakombai emlékekből a hét szentség ősrégiségét, azaz jobban mondva egyidejűségét Krisztus Urunkkal és az apostolokkal ki lehet mutatni.*»

A régi katakombákat két csoportra osztjuk: az *első keresztyénekét*, Constantinus császár 312-ben kelt milanoi türelmi edictumáig, ez volt a katakombák fénykora, és a későbbi, kevesbbé nevezetes, hanem még *ó-keresztyénekét*, azon időpontig, melyben többé azokba nem temetkeztek, mintegy az V. század kezdetéig; e kettős csoport közt különböztetni kell, hol ősrégiségről szólunk, mely csak is az első csoportot illeti. Ebben számos vonatkozást találunk a *keresztség-* és *az oltár-szentségre*, de nem találunk sehol világos vonatkozást az egyház többi szentségére. Elég lesz itt szerzőnk okoskodását a két szentség tekintetében megczáfolni. A *bűnbánat* tárgyában felhozza (69. old.) Damasus pápa által Eusebius pápa sírjára készített felírást:

«Heraclius vetuit labsos (sic) peccata dolere
Eusebius miseros docuit sua crimina flere» stb.

Gy. nézete szerint Eusebius, hogy a martyrság szenvedélyeitől félő hitehagyottakat, a «*lapsi*-ket» ismét a keresztyén községbe felvehesse, bűnök bevallását tőlök követelte, hogy e szerint büntetésök fokát meghatározhassa, íme a gyónás eredete, hanem a fülgyónást is bizonyítják (74. old.) «ama sajátságos alkotású *székek*, melyek közűl 1842-ben találtak egyet sz. Ágnes katakombájában, s melyek annyira magukon hordják a gyóntatószék jeleit és ismérveit, hogy Marchi oda nyilatkozott, miszerint e székek a *fülgyónás* monumentalis bizonyítékai».

Eusebius engedékenysége és a fülgyónás közti összefüggés fölötte laza, sőt semmisnek mondható: a hitehagyottak vétke nyilvános levén, külön vallomásra szükség nem volt, de a büntetés fokozatának meghatározása sem; mert hiszen e büntetés minősége előre volt megalapítva; eltekintünk itt attól, hogy az idé-

zett sírirat (szerzője Damasus 366-tól 384-ig volt pápa) nem készült az első keresztyének korában. — Marchi munkájából (Monumenti di arte christ. stb.) kivont jegyzeteimben Sta Agnese katakombájában talált papiszék vázlatát bírom, melynek absolute nincs köze a mai gyóntatószékhez. Gyárfás Marchi rajzát alig látta; mert M. munkája nincsen könyvtárainkban; sőt az általa rosszúl idézett Didron «Ann. Archæol. XXIV. kötetének 243. oldalát nem nézte meg; mert ezen oldalon van szó Péter és Pál ikonographiájáról, hanem a kérdéses papiszék itt szóval sincsen említve. Ezek szerint a fülgyónásnak nyomát Gy. nem mutatta ki az első keresztyének katakombáiban. Mi a *házasságot*, mint szentséget illeti, szerzőnk több síriratot idéz, melyben a párját túlélő fél a holtat túlzottan kídicséri, de melyek egyikében sem találhatni, hogy itt egyházi szentségről van szó, nincsen ily vonatkozás Pál apostol itt idézett szavaiban sem: «A ki házasságra eladja leányát, jól cselekszik, a ki pedig nem adja házasságra, jobban cselekszik.» (I. Kor. VII. f. 38. v. Károlyi ford.) Legyen, hogy az oltár és pap előtt köttetett meg a házasság, hiszen ez a protestánsoknál is történik, kik ezért a házasságot még sem tartják szentségnek; sőt vallásos ceremoniák ilyenkor a nem keresztyéneknél is fordúlnak elő.

Első fejezetében szerzőnk az Istenről szól és jelesen a *szent háromság* ős eredeti hitéről. A szent háromságot a nicæai concilium 325-ben, tehát a katakombák 2-ik korszakában decretálta és ezért a híres laterani sarkophagot, mely a szent háromságot ugyanazon korban levő három férfialakban ábrázolja, Rossi helyesen Damasus korába teszi. Igenis Rossi az első katakombákban csak két szentségre ráismer, és Gyárfás nem is hivatkozik a többire nézve Rossira; pedig Rossi igaz pápista, hanem egyszersmind jó és igaz ítész is.

Az első keresztyének, mit szerzőnk tévesen állít, nem nyilatkoztak, sem falképeikben, sem síriratakban, sem a *pokol*, sem a tisztító hely, a *purgatorium* dolgában; ők súlyt a feltámadásra, pedig a testére is, és az örök boldogságra fektettek, a poklot és purgatoriumot, valamint a kérdéses öt szentséget csakis a 312. edictum után vették fel az egyház dogmái közé. Különböztessük meg a hitbuzgóságot a tudományos kritikától, tartsa a kath. egyház dogmának a hét szentséget, a poklot és a purgatoriumot illető nézeteit, de ne menjünk vissza, kivéve a keresztség és az oltár-szentséget, oda, hol a mai dogma ismeretét bebizonyítani nem vagyunk képesek. *H—n Imre.*

KIRCHLICHE DENKMÄLER AUS SIEBENBÜRGEN. In Abbildungen mit kurzen Erläuterungen. Mit Unterstützung Sr. Excellenz des k. ung. Herrn Ministers für Kultus und öffentlichen Unterricht. Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt, 1878. Folio, 24 fénynyomatú tábla, III és 34 lap szöveg.

E munka második nem rég megjelent kiadása, örvendetes tanúbizonysága annak, hogy hálás feladathoz fogott az elől idézett egylet, midőn a szóban forgó publicatiót megindította.

Örvendetesnek mondjuk e jelenséget nem csak azért, mert igazat ád nekünk, kik nem egy ízben szólaltunk fel hazánk műemlékeinek sűrűbb közzététele mellett, hanem azért is, mert azt látjuk, hogy a külföld (az eddigi tapasz-

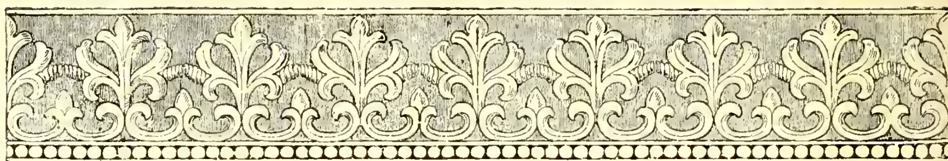
talatok után itélve aligha a belföldi fogyasztás indította az egyletet egy újabb kiadást rendezésére) szintén érdeklődik a magyar munkák anyaga iránt ; kezdi azt lassankint belevonni tanúlmányainak keretébe, szóval érdeklődik Magyarország iránt. Megszűnik hova-tovább a köztünk és a külföld között eddig fennállott ferde viszony, nem csak mi olvasunk el mindent, legyen az jó avagy rossz, a mit másutt írnak s publikálnak, nem csak mi keressük a művészet nagy átalakúlásainak és fejlődéseinek töménytelen szálait hazánkkal összeköttetésbe hozni, hanem határainkon túl is kezdik belátni, hogy bizarrnak tetsző specialitásoknál, hímzett szűröknél, kulacsoknál stb. egyebet is teremtett nálunk a művészet.

A ki munkánkat, mely Erdély műemlékeinek csak kis részét öleli fel, figyelemmel lapozgatja, látni fogja, hogy az Európa többi részeiben időnkint uralkodott művészeti áramlatok változatos kifejezései Magyarországba is behatoltak annak idején, s hogy ezek minálunk is meghozták a megfelelő gyümölcsöket. Mily módon, mely részeikben érvényesűltek ama kifejezések s mit hoztak létre, az a magyar publikatióknak reánk s a külföldre nézve egyaránt legérdekes része, a magva. Az ekként osztályzott adatok képezik a magyar műtörténelem megismerésére egyedűl alkalmas anyagot.

A huszonnégy fénynyomatú tábla közül, anyag szerint rendezve, nyolczon a szobrászat körébe vágó emléket, egyen építészeti részletet, tizenötön pedig ötvös munkát látunk sokszorosítva. Az utóbbi táblákon összesen 14 tárgy foglaltatik, azaz egyik-másik több oldalról van előállítva ; némelyikről pedig részleteket ád a munka. A legtöbb ötvösmunkát a történeti ötvösműkiállításon is volt alkalmunk látni, így pl. a 6. és 7. táblán ábrázolt fedeles kupát, a kannát és kehelyt, 8. tábla, a Nagy Disznódi keresztet, 12. és 13. tábla, a ciboriumot, 15. és 16. tábla, és ha jó emlékezünk, de azt bizton állítani nem merjük, a négy kapcsot, 20. és 21. tábla. Minthogy e füzet legalább azt hiszszük, több hasontartalmú sorozatnak csak egy részét képezi, nem tartjuk időszerűnek birálat alá venni magát a közzétett anyagot, illetőleg párhuzamot vonni közötte s a tekinteten kívül hagyott emlékek között, ámbár előre szívesen kijelentjük, hogy minden egyes tábla sok tanúlságost s élvezetest nyújt, más-más irányban érdekes, úgy hogy azokat a szakférfiak, sőt a műiparosok is haszonnal fogják tanúlmányozhatni. Kivált a sírkövekről áll ez, melyek első sorban a costümek s egyéb apróságok miatt nevezetesek. A szöveg, melyet Reissenberger Lajos írt az előszóból, a nagy-szebeni templom keletkezésére, fekvésére stb. vonatkozó bevezetésből, a táblákat kísérő leírásból áll s összesen, mint mondók, 34 lapra terjed Ellene alig hozható fel valami ; világos, egyszerű s érdemleges részét, azaz a meghatározásokat illetőleg is helyes. Ha mégis volna imitt-amott kifogás, az sokkal lényegtelenebb, sem mint hogy az a szerző érdeméből valamit levonni képes lenne.

Egy szóval ismételten örömünknek adunk kifejezést e munka létrejötte felett s köszönjük egyúttal Trefort miniszternek, hogy erdélyi hazánkfiainak törekvését szokott módon méltányolva, anyagi támogatásával annak megjelenését közvetve lehetővé tette.

Végül csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a reproductiók a fénynyomatok szokott színvonalában mozognak, sem nem jobbak, de nem is rosszabak mint rendesen. *Rf.*

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi április hó 26-án tartotta, a nyári szünidők megkezdése előtt utolsó ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: Dr. Henszlmann Imre osztályelnök, dr. Szendrei János titkár és Czanyuga József pénztárnok, továbbá dr. Hampel József, Majláth Béla, Hunfalvy Pál választmányi tagok, Forster Gyula miniszteri tanácsos, Melczer István, Bükk László, dr. Fejérpataky László, Halavács Gyula és húsz más hallgató.

Pulszky Ferencz társ. elnök a keresztúri ezüst-lelet bemutatása mellett a délszláv csészékről értekezik. Ismerteti a lelet történetét, melyről először Bornemisza Ádám, a csángók kormánybiztosa értesült, mígnem hosszas utánjárás után a fémbeváltó hivatal útján került a nemzeti muzeumba. Áll 6 vert mívű ezüst csészéből. Hasonló csészék, mintegy 10 példány, vannak a nemzeti muzeumban és több magángyűjteményben is. Különösen fontos a dr. Mezey birtokában levő, mert ezen hiteles fölirat is van az 1500-as évekből, mi is e csészék használatának idejét a XVI-ik századra nézve megállapítja. Mindannyi növényi ornamentikával s ritkán állat-, madár-alakokkal van diszítve, vert és vésett műben. Különösen jellemző rajtok, hogy díszitéseikben keleti motivumok találtatnak s ezek között van egy perzsa, mint például a tulipán is. Tudjuk, hogy a tulipán Magyarországba csak a XVI-ik században hozatott be először. Hasonló szláv csészék különben rendesen a déli vidékeken s főleg Pancsova tájékán találtatnak. A most bemutatott 6 ezüst csészét bizonyára a török hódoltság korában rejtették el.

Némethy Lajos nagyszámú képes rajz bemutatása mellett a magyar szentek iconographiájáról értekezik.

Tárgyát három csoportra osztja, első sorban szól a magyarok bejövetele előtti korról, másodszor, azon szentekről, a kik itt éltek és érdemelték ki szentté avattatásukat, harmadszor, a kik bár külföldön éltek, de összeköttetésben állottak, ha másként nem, legendáik útján Magyarországgal.

Első helyen említi a Boldogságos szüzet, Magyarország védasszonyát. Már Szt. István király az ő oltalmába ajánlja Magyarországot s ezért IV-ik Béla pénzeire is reá vereti a szűz anya képét. Mely később hanyatló szokást Mátyás király újítja meg; később pedig ez annyira fontosnak találtatott, hogy törvényczikkben is kimondatott annak az érmekre leendő veretése. Értekezik ezután Szt. Adalbert, Szt. István, Imre, László, Gellért és Szt. Erzsébetről, stb.

A felolvasások után választmányi ülés következett, melyen a titkár először is jelentette, hogy a folyó év augusztus havában Győr városában tartandó országos régészeti közgyűlés előmunkálatai folyamatban vannak s legközelébb a gyűlés programmja is ki fog bocsáttatni. Ez alkalommal felkéri a tagokat, hogy a gyűlés sikerét minél számosabban való megjelenésökkel mozdítsák elő. Kéri továbbá a választmány jelenlevő tagjait, hogy a következő nyáron régészeti kutatásokat eszközöljenek s társulatunknak tagokat nyerni igyekezzenek.

Jelenti továbbá, hogy *Reiner Zsigmond* úr, az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet jegyzője, ki társulatunknak eddig rendes tagja volt, 100 frttal az alapító tagok sorába lépett. Megválasztattak továbbá a

következő új tagok: Dr. Szivák Imre orsz. gy. képviselő és Weinwurm Antal Budapesten (ajánlja a titkár). Végül bemutatta a pénztárnok havi kimutatását, melyet e füzet borítékán közlünk. *Dr. Szendrei János,*
titkár.

ORSZÁGOS RÉGÉSZETI KÖZGYŰLÉS. Értesítjük t. tagtársainkat, hogy az országos régészeti közgyűlés, melynek megtartását augusztus hóban Győr városában terveztük, ez idén elmarad, mert a győri muzeum épülete, melynek pedig megnyitási ünnepélye szintén programmba vétetett, a mondott időre nem készült el. E helyett azonban *Sopron* városa hívta meg társulatunkat, melynek folytán augusztus hó közepén ott tartjuk meg idei közgyűlésünket. Kérjük t. tagtársainkat, hogy ott minél számosabban résztvenni sziveskedjenek, s ez iránti szándékukat társulatunk titkári hivatalánál *julius hó 15-éig* bejelentsék, hogy a mérsékelt árú vasuti jegyek megszerzése iránt a szükséges lépések a kellő időben megtehetők legyenek. *Sz. J.*

NÉPSZERŰ ELŐADÁS. Az országos régészeti társulat által megindított népszerű előadások sorozatában, a nyári szünidők megkezdése előtt ápril hó 16-án *Dr. Szendrei János* társ. titkár tartotta az utolsó előadást, a háborúról és fegyvereiről a legrégibb időktől kezdve. Különös érdeket kölcsönzött az előadásnak, hogy az a m. n. muzeum régiségtárának fegyvertermében tartatott.

Szendrei előadása kezdetén beszélt a háborúról általában, annak okairól, eredményeiről s történelmi fejlődéséről. Tárgyalta az őskor hadviselését és fegyvereit a kő-, bronz- és vaskoron át, kijelentve, hogy valamint a harcz, úgy a fegyver is egyenlő magával az emberrel. Ezután a keleti népek, egyptomiak, indusok, perzsák, assyrok és zsidók, majd a classicus népek, a görögök és rómaiak hadviselési módozatát és fegyverzetét ismertette. Majd áttért a népvándorlás korszakára, kiemelve a könnyű lovas tömegek nagy harcztéri eredményeit s a kengyel feltalálásának fontosságát. Tárgyalta ezen közben kimerítően, őseink a régi magyarok hadviselését különösen Leo császár taktikája alapján.

Majd érdekes képét nyujtotta a középkor hadi viszonyainak egész Európában, különösen a keresztes háborúk alatt. Kiemelte az erődített városok szerepét, a Hansákat, ezek és egyéb államok hajóhadait. Ezen közben méltatta a befolyást, mit a tornák, a lovagjátékok a lovasság intézményének kifejlésére s a hadászatra általában gyakoroltak. Megmagyarázta a tűzi fegyverek legkezdetlegesebb szerkezeteit s a hatást, mit a lőpor használatba vétele s a tüzérség kifejlődése az újabbkori hadászat terén okozott. Tárgyalta az oroszok és a husziták hadviselését, V. Károly, Nagy Frigyes és Vauban befolyását a hadi tudományok kifejlődésére. Említette ezek mellett Lionardo da Vinci és Dürer hatását az erődítészet művészetére.

Végül utalt a nagy hatásra, mit a XVII-ik században a puskaagy kellő alkalmazása s különösen a szurony feltalálása okozott. Kiterjeszkedett még a hadi lovakra, azok régi fajaira, tenyészetökre s a magyar fajta hadi lovak ismertetésére.

Legvégül szólott a hadi jelvényekről, zászlókról stb., a csatadalok-, indulókról s azok hatásáról, a vallás rajongásról, a csaták legendáiról, a csapatok és zászlósok jelmondatairól, minő a mai honvédségnek is van «Királyért és hazáért».

Előadás után a mintegy ötven főből álló hallgatóságot körül vezette a termekbe, és az előadása folytán tárgyalt fegyvereket és azok használatát sorba magyarázta. *sz.*

A BÉCSI ANTHROPOLOGIAI TÁRSULAT 1886. ÉVI MUNKÁSSÁGA. A bécsi ősrégészeti és embertani társulat 1886-tól kezdve kétféle közleményt bocsát ki. A kisebb érdekű, de halasztást nem tűrő jelentések a havonta 1 ívnyi terjedelemmel megjelenő *Sitzungsberichtet* gyarapítják; míg a maradandóbb becsü értekezések az évnegyedes közleményekben (Mittheilungen) látnak napvilágot. A társulati vagyon mellett, melyhez tagdíjakon kívül rendesen ő Felsége és a cultusministerium is tetemes összeggel járulnak, s mely vagyon e f. év kezdetén 3577 frt 22 krt tett, a társulat egy külön ásatási alapot is teremtett. E practicus alap, mint ők nevezik, ismét a Felségben találja meg legbőkezűbb pártfogóját (például 1886-ban ezer frt) s a cultusministerium pár száz frtos adományán kívül előkelő pénzes egyének, kitűnőségek is gyámolítni szok-

ták, úgy hogy a *Gurinában* 810 frttal, St. Michaelnél (ismét Hoernes által) 200 frttal ásatásokat foganatosított a társulat s a korábbi években Tirolban Zuckerkandel által megkezdett craniologiai tanulmányokat most Voralbergben (dr. Holl) 200 frttal segélyezheti. Különösen a műipari és bányászati szempontból egyaránt annyira érdekes *Gurina* Felső-Karinthiában igényelte a társulat áldozatkészségét s ott Hoernes M. 2 hónapon át (egy ideig Szombathy József titkárral) folytatá a munkálatokat számos lelettel igazolva: hogy úgy a római invasiót megelőzőleg, mint azután egy míveltségben előrehaladott bányász-néptörzs találta e ponton otthonát.

Adelsberg közelében St. Michaelnél (a Gradon) késő hallstadti jellegű bronzneműkkel s La Tène vasfegyverekkel feltűnő sírmezőt ásatott a társulat. Ugyanott *Pod Kaznlem* nevű régibb sírtelep (katlan, urnasírokkal ép temetkezéssel) sajátos jellegű cserépneműi, bronz- és vastárgyai néhány száz évvel régibb eredetre mutatnak.

Az Alpok őskori temetőit a bécsi cs. kir. udvari muzeum is figyelmére méltatá. Különösen gazdagnak bizonyult *St. Lucia* az Isonzo mellett, hol dr. Bizzero 1880/81-ben 200, dr. Machesetti triesti muzeumigazgató 1020 s 1886-ban Szombathy József 3 hónapon át 1166 sírt tárt fel. Innen néhány kilométernyire az Idria mentén *Idria pri Bače* szolgáltatott a hallstadtiakra emlékeztető bronzedényeket, fabubákat, 1 bronz, 2 vassisakot és számos La Tène jellegű vaskészítményt.

Az Alpoktól északra is serényen folyt a munka. Ott dr. Woldrich a cseh medenczében ismét számos neolith telepet, sírhalmot fedezett fel s typologiai tanulmányai is sokat bővültek.

A társulat tetemes áldozatot hozott a délszláv mondák és mythologiai elemek kinyomoztatására. Dr. Kraus 1885 nagy részét Herczegovina, Bosznia beutazására fordítá s *Smailagič Meho* czímű gyűjteményén kívül Tri riječi Hercegovca és Pandčić Huso i Pavečić Luka czímű népeposzokat bocsátá közré. Nagy elismerést arattak a társulat ethnographiai kérdőpontjai Angliába s franczia, holland nyelvekre is lefordíták azokat. Herczegovinából 25,000 versen kívül a népgyógyászat és babona számos egészen új adatát gyűjték be s dr. Bogisič Balthazar a délszlávok jogrendszerét s a *Crnagora* nevű törvénytárt állítá össze.

A társulat munkásai a bécsi cs. kir. tud. Akadémia præhistoricus bizottságának gyámolitásában is részesültek s e réven különösen barlangkutatásokat folytatának. Végül csak annyit még, hogy a birodalmi főváros daczára nagy vonzerejének s a vándorgyűlések által is évről-évre megújuló érdeklődési alkalmaknak, ősembertani és régészeti társulatában nem éri el a mi taglétszámunkat s csupán 240-ig vitte fel. Meg kell azonban adni, hogy ott a tartományi muzeumok és egyletekre hárul a teendők nagy része s a prágai cseh és krakói lengyel akadémiák külön-külön is sokat áldoznak az ősrégészet ügyének s a krakói akadémia épen önálló bizottsági jelentéseket szokott kibocsátani. *T.*

NECROLOGIA. CHARLES DE LINAS f. évi április 14-ikén 74 éves korában Arrasban meghalt. Neve hazai régészetünkben ismeretes volt, mert leginkább az ötvösség történetének körébe vágó dolgozatai nem egyszer hazánkat is érintették. Így midőn 1867-ben Párisban az amateur-kiállításon a n. muzeum is résztvett, De Linas e kiállításról írt művében* a magyarországi emlékeknek is szentel egy külön fejezetet. Tudományos törekvései főerejét az u. n. meroving-kor műtörténetének földerítésére fordította és évek hosszú során át dolgozott nagy munkáján, az u. n. «orfévrerie cloisonnée» a rekeszes művü ötvösség történetén, melyből már a harmadik kötetet készítette sajtó alá. Ismeretes, hogy a szorgalmas szerző e jellemző technika őseredetéig az egyptomi őstörténetig ment kutatásaiban és a keleten és Oroszországon végig kiséri elterjedését. A harmadik kötet az oláh- és magyarországi leleteket ismertette volna, de ezt a kötetet szerző nem akarta életében közzétenni, mert a rekeszes ötvösség európai terjedésére nézve oly véleményt állított föl, melynek elfogulatlan méltánylására korunkat nem tartotta megérettnek. Reméljük, hogy örököseinek több bizalma lesz korunk elfogulatlanságához, és hogy közzé fogják tenni az

* L'histoire du travail à l'exposition universelle de 1867.

évtizedek óta gyűjtött fölötte becses anyagot tartalmazó kötetet. De Linas hazai szakköreinkkel mindig föntartotta érintkezését és hazánk iránti érdeklődésének köszönhette, hogy akadémiánk 187. . .-ben külső tagjául választotta. *H.*

HOLLÄNDER LEO, hazai érmészeink nestora, f. évi junius hó 4-ikén Eperjesen 82 éves korában esöndesen kimúlt. A hazai közügy buzgó bajnokot vesztett benne, a ki épúgy a m. szabadságharczban, mint a béke éveiben ki tudta magának vívni polgártársai közbecsülését. Nyilvános és magán tevékenysége mellett sok időt szentelt már kora fiatalsága óta a hazai, kivált erdélyi érmészetnek. Még a negyvenes években keletkezett éremgyűjteménye, mely egyike volt a legjelentékenyebbeknek az országban és midőn az 1849-ik évi csapások következtében kénytelen volt kedvencz kineseitől megválni, nem nyugodott addig, míg évtizedekig tartó buzgó és szakértő fáradozással ismét új, a maga nemében páratlan erdélyi tallérgyűjteményt hozott össze. Leirását az Arch. Közlemények kötetében tette közzé. Midőn aggkorában szeme gyönge volta arra kényszerítette, hogy második gyűjteményétől is megváljék, gondoskodott arról, hogy kinese az országban maradjon, Resch Adolf Brassóban szerezte meg tőle. A hazai érmészek mindenkor híven fogják megőrízni emlékét. *H.*

RÉGÉSZETI TUDOMÁNYUNK másik halottja *ifj. Varázséji Gusztáv*, Váez sz. kir. város fiatal tanáesnoka s a «Váez» több éven át volt szerkesztője. Az elköltözött még az egyetemen mint Rómer tanítványa fogott a régészeti tanulmányok szakszerű műveléséhez, utóbb mint a m. n. múzeum régiségosztályánál alkalmazott szakgyakornok folytatta, és mint ilyen a szegedi katasztrófa után az *öthalmi* ásatásokat az osztály küldetésében buzgalommal s tapintattal eszközölte s az ásatás eredményét annak idején az Arch. Értesítőben írta meg. Utóbb Váczra költözött s a nevezett lap vezetését vette át. Varázséji új viszonyai közt is hű maradt addigi kedvencz tudományához, a váczi művelt közönség pártfogásával több rendbeli ásatást eszközölt s lapjában egy *helyi muzeum* alapítása érdekében mozgalmat indított. Közhasznú munkássága elismeréseül szülővárosának bizalma néhány év előtt a tanácsnoki állással tisztelte meg. Béke hamvaira! *R.*

A BUDAI VÁR FALAI- ÉS BÁSTYÁINAK LEÁSATÁSA. Mióta a budai vár nyugati oldalán elterülő erődítményeket, a várfalakat, a körbástyákat és ezzel együtt a bástyasétány talaját is a közmunkák tanáesa bontatni és leásatni kezdette, azon kérdés merült föl: mi mindent fognak majd itt találni? Mivel már előre ki volt ezövekezve e leásás és a végbeviendő mélyítés mértéke; láthatta mindenki, hogy itt egy-két, sőt három méternyire fogják a várfalakat és a földet is, mely ez utóbbiak és a házak közt elterül, leásni. Mindenki tehát azt hitte, azt várta, hogy itt többnemű műemlékek, és régészeti tárgyak föltárása fog bekövetkezni.

A közönségnek ilynemű érdeklődése, a történelmi és régészeti tárgyak megóvása és fentartása iránti érzék valóban örvendetes jelenség. Ennek kifolyása, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak f. é. május 28-án 21940. sz. a. a főpolgármester úrhoz intézett leirata, melyben utalva az 1881 : 39. t. ez. rendeletére a főpolgármester urat fölhívja, hogy a budavári bástyasétány mélyitésénél előkerülendő történelmi és műtárgyak megőrzése iránt intézkedjék — mivel vett értesülés szerint eddig is már a régi várfalakra, és sok római téglára akadtak.

Mivel pedig főpolgármester úr ő mltga az itt szükséges felügyelettel és intézkedések megtételével alulirtat, mint a főv. régészeti szakbizottmány elnökét méltóztatott megbízni, kötelességemnek tartottam a dolog iránt érdeklődő közönséget arról, mit láttam, s mit tapasztaltam, és mily intézkedés történt arra nézve, hogy minden föltárandó érdekes tárgy az elkallódástól és enyészettől megmentessék, addig is értesíteni, míg e részben a főpolgármester úrhoz intézendő jelentésemet, mely természetesen csakis a munkálatok teljes befejeztével készülhet el — bemutathatnám.

A miniszteri leirat két tárgyat említ különösen: 1. a régi várfalakat, 2. sok római téglát és 3-szor általában figyelembe ajánlja a történelmi és műtárgyak megőrzését.

Mi az elsőt illeti: A régi budavár falai, vagyis a IV. Béla idejében a pesti polgárok részéről (hospites nostri de Pest) 1244-ben építeni kezdett és 1250 táján fölépült vár, mely századokon át «Novus mons Pestiensis» = «Pest Ujvárnak» neveztetett — tehát ezen vár falai igen is napfényre kerültek. Midőn ezt ily határozottan mondom, meg akarom jegyezni, hogy az Árpádkori királyok óta egész Mátyásig — különösen ennek idejében okvetlenül történtek a IV. Béla korában fölállitott erőditményeken változások és nagyobbszerű átalakítások. Szükségessé tette ezt különösen a lőpor föltalálása, és az ágyúk használata, melyeknek az eredeti, a középkori várvívás tehetetlenségéhez képest nem oly tömören épitett erőditmények ellentállani nem birtak volna.

Mily változások és hozzáépitések mentek végbe IV. Bélától kezdve, egész I. Mátyás koráig, vagyis a vár azon állapotáig, minőben azt a törökök találták, arról a föltárt alapokból tanulságot nem meríthetünk. Kettőt azonban mégis tanulunk, az egyik az, hogy a régi várfalak nagyjából, vagyis majdnem mindenütt a várhegy lejtői legfelsőbb szélein állottak, melyek különösen a nyugati oldalon csak itt-ott megtört, különben pedig majdnem egyenes, dél felé bekanyarodó vonalban és vizszintesen, a királyi palota környékén több öllel magasabban épültek. A másik tanulság, mely szinte meglepő, az, hogy e régi várfalak alapjai igen szilárdan vannak épitve. E szilárdság nemcsak az alapozás szélességében, hanem leginkább az anyag jóságában nyilatkozik. Szabatosan faragott négyszög kőlapok és koczkák, sok apró, külömböző alakú jól égetett téglával vegyitve, másutt ismét nagyobb rendes négyszögű téglák fordulnak elő, és e tömegeket rendkivül erős, mészszel jól megtelt ragacs oly tömören tartja össze, hogy a rétegeket csákánynyal kell elválasztani.

Külömben az anyag ilyen jósága nem mindenütt észlelhető. Egyes belebb eső részeken, faragatlan kövekből durván épitett, a budai hegység dolomit, és könnyen elmálló pala-mészkövekből áll az épitmény, és egész alakításában hasonlit a középkori apróbb várak falazatához, mely bizony sem nálunk, sem másutt nem mondható a kőmüvesség remekének.

De hát honnét került a sok faragott kő, és szép tégla? E faragott kövek a sütői márványszerű, igen kemény mészkő, részben a pilisi hegy trachit telepeiből valók.

Került Aquincum romjaiból, melyek az egész Ó-Buda fölött elterülő síkot boriták, és melyek még Oláh Miklós esztergomi érsek idejében megvoltak, mint erről «Hungaria et Atilla» 1536-ban irt könyve tanúskodik. Ha nem is volna Aquincum területén öt közfürdő és az Amphitheatrum föltárva, mely körülmény a mellett szól, hogy Aquincumnak nagy városnak kellett lennie, mivel Plinius Secundus Trajanus császárhoz irt leveleiben már jelentékeny városnak mondja, mely ilynemű közművek egyikével is dicsekszik; és ha nem volna meg a helyi viszonyokhoz képest nagyszerűnek mondható vízvezeték: az Aquincumból századok folyamán egész a mai napig elhordott építési anyag sokasága e római colonia hajdani nagysága mellett eléggé bizonyítana.

Ama 30 templom, mely Schier Xistus szerint Budán és Ó-Budán hajdan létezett, a klastromok és mindennemű középületek, Aquincum romjaiból épültek. Budának régi várfalai is, mint ép emlitém, bőven részesültek a rómaiak hagyatékából. Minek is kerestek volna az építkezők más anyagot, midőn alig egy mértföldnyi távolságra bőven állott rendelkezésükre a legjobb?

És itt vagyunk a bástyasétány romjaiban előforduló sok római eredetű téglánál, mely könnyen azon következtetésre vezethet, hogy itt római építményekkel van dolgunk. E véleményre csábíthat a ragacsnak fentemlített rendkivüli szilárdsága, melynél fogva az, mint a római építményeknél, a kővel vagy téglával egészen összeforrott, s ettől csak nehezen választható el.

A föltevés azonban, hogy a budai várhegyen valaha római épületek állottak legyen, merőben téves. Erre nézve nincs semmi adat, de római eredetű épületnek nyoma sincsen. A miről részint tényleges, t. i. leletek által igazolt, részint pedig hagyományos tudomásunk van, az abból áll, hogy a tulajdonképeni Buda területén, és pedig a sikon külömböző helyeken egyes kősírokra akadtunk. Az egyiket a Drasche-féle téglagyár közelében Rómer ásatta ki, a másik kettőnek föltárásánál a Margit hiddal szemközt a török utczában, és a krisztina városi templomon túl a mészáros-utczában én ügyeltem föl. E sírok

ily elszórtan egyedül állottak. Továbbá a Gellérthegy alatt a Rudas-fürdő táján hidfő állott, melynek átellenese a pesti parton, a Lipót-utczai ujonnan épült községi iskola helyén volt. Midőn ennek alapozását ásták, magam láttam és lerajzoltam az 1½ ölnyi széles tisztán római falakat. A harmadik tárgy a Gellérthegyi czitadella belsejében a hajdani csillagászati épület közelében állott Specula = őrtorony, melynek alapjaira akkor akadtak, midőn az ötvenes évek elején az ottani erődöt épitették. Ezt azonban magam nem láttam, egy hadmérnöki századostól hallám 1861-ben. De azon alig lehet kételkedni, hogy ily alkalmas helyen, honnét figyelemmel kísérhették a túl a Dunán örökké nyugtalankodó és betörni kész jazygokat, a római hadvezénylet állandó őrszemet tartott.

A volt budai területen, ennél több római emlékről tudomásom nincs, és azt hiszem másoknak sincs.

Visszatérve a leásás alatt lévő bástyasétányra s a régi várfalra: Péchy Imre államnyomdai igazgató úr közbenjárása folytán a bécsi hadügyi cs. kir. miniszterium megküldötte a vár térrajzát, az 1686-ik évi vívás idejéből. Ennek adatai teljesen megfelelnek a leásás következtében föltárt alapok helyzetének, és ez igen örvendetes jelenség, mert birjuk a vár térrajzát, úgy mint az a törökök elüzéséig állott. Midőn azután I. Lipót császár és király Buda várát ujra fölépítteté, annak egész területe teljes átalakításon ment át. Először is az anyagot a lerombolt középületekből, különösen pedig a rommá lett királyi vár falaiból vették. Corvin Mátyás híres palotája ekkor tűnt el a föld szinéről. A hajdan lógodi, most fehérvári kapuból kimenve, jobbra most is látszanak, a kir. palota romjaiból szedett diszítmények, melyek a várfalakba vannak illesztve. És be van illesztve, rendszertelenül, úgy a mint építés közben kézre került, sok római kőlap és koczka, mely a régi várfalak romjaiból vétetett. I. Lipót hadi épitészei a várfalakat kissé kitolták és azokat a várhegy aljáról emelték fölfelé — ellenkezőleg a régi vár falaival, melyek mint mondám a várhegynek legszéleit foglalták be.

A főv. közmunkák tanácsa, Rupp Imre miniszteri tanácsos úr intézkedése folytán, a munkálatokat vezető műszaki közegét utasította, hogy a régi várfalak, bástyák és köröndök vonalait, amint azok a leásáskor föltűnnek, egy térképbe pontosan vezesse be. Be vannak vezetve a várfalak tőszomszédjában, vagy magára a vár falára épitve volt magánházak maradványai is. Mert a törökök idejében, a nyugati oldalon úgy, mint kelet felől maiglan is — a magánházak egész közel voltak a vár falához építve, az úgynevezett glacis — a mostani bástyasétány — a várnak I. Lipót idejében történt újjá épitése alkalmával keletkezett.

1849-ben, a magyar kormány rendeletéből, ugyanezen nyugati várfal, bástyáival együtt részben lerombolt atott; jó hosszú vonalon szabadon jártunk föl s alá a Krisztina-városból a várba. De ennek az 1850-ben kezdett új fölépitése az I. Lipót idejében megállapitott vonalakon nem változtatott semmit.

Mi már most a történelmi, vagy régészeti tekintetben érdekes műtárgyakat vagy emlékeket illeti, eddig fájdalom, nem került napfényre úgyszólván semmi. Ágyúgolyók, bombák, más lövegek és ezek töredékei, roncsolt fegyverdarabok, vassulymok stb., különösen a Nándor-laktanya közelében, hol az egyik rohamoszlop 1686-ki szept. 2-án kemény csatát vívott, nagy mennyiségben fordultak elő, s eltétettek, de bármily más, becsesnek mondható tárgynak eddig teljes híjával vagyunk.

Nem is lehet ezen csodálkozni! Midőn a keresztény hadsereg 70 napi vívás után Budavárát bevette, Lothringeni Károly herczeg mint fővezér hadainak szabad prédájára engedte az egész várat, s a mi értékes régi ékszer, vagy műtárgy található volt, az a császári katonaság zsákmányává lőn. Annyit tudunk, hogy a győztes sereg itt nagy prédára tett szert, mert a törökök minden értékes holmijukat ide hordották össze. De az utókor számára e műkincsekből nem maradt semmi.

A márványlépcsőhöz vezető köz fölötti házsoron, egy ház falába gyönyörű, vörös márványba domborúan vésett guirland, vagyis koszorú töredéke van beillesztve. Minden tétovázás nélkül reá lehet fogni, hogy e darab márvány, Hunyady Mátyás palotájából való. Valamely ajtó vagy ablak keretéből való e faragmány, mely gyakorlott olasz művészre vall. Eddig ez a legérdekesebb.

Intézkedtem, hogy a budai főegyház építési irodájának egy műszakilag képzett közege, a munkálatokat vezető közmunkatanácsi közeggel érintkezve,

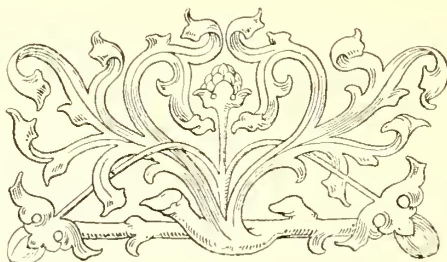
naponta jelenjen meg a helyszinén, és a napfényre jövő tárgyakra figyelve, nekem előforduló alkalommal jelentést tegyen.

A mi eddig találtatott, vasdarabok, fegyvertöredékek, érdekesebb faragott kövek stb. össze van gyűjtve, de mint említém, véleményem szerint különösebb régészeti, vagy általában tudományos becscsel nem bir.

Ugyancsak az eddig leásott részen megnyilt egy földalatti nagyobb boltozat, melynek nagyobb térfogatú üregébe, a szomszéd úri-utczai házból eddig is külön ajtó nyil. A helyiség rendes négyszög alakú nagyobb szoba, vagy inkább kis terem képét mutatta, melynek oldalai triforium alakú fülkékkel voltak ellátva. Házak ily fülkékkel, melyek többnyire a kapu bejáratánál vannak alkalmazva, most is még vannak a várban. Véleményem szerint e fülkék, a törökfoglalás előtti időből valók, és az illető házak az országnagyok házai lehettek, a kikre várakozók, ezen ülőkéken megpihenhettek. A török nem ül le, mint mi, hanem lábait keresztbe rakja, s földre guggol, de a török a ház bejáratát nem ékíti, ez rendesen hátul vagy oldalvást nyílik. Azért nem tartom e fülkéket töröknek.

És véleményem szerint, az itt föltárt, azóta ismét betemetett helyiség a királyok idejebéli várőrség egyik tanyája volt, és valami különös történelmi becscsel nem bir. Ehez hasonló van a halász bástyán, a főtemplom háta mögött, és az úgynevezett iskola lépcsőnél. Ezt azért említem meg különösen, mert némelyek fájlalták, hogy e helyiséget betömték földdel, pedig hát egyebet nem lehetett tenni, mert az sem mint építmény, sem mint valamely történelmi esemény színhelye értékkel nem bir. *Havas Sándor.*

PAPFÖLDI ÁSATÁSOK. A megelőző években megkezdett papföldi ásatásokat a főváros az idén tovább óhajtván folytatni, azok vezetésével Torma Károly egyetemi tanárt bízta meg. Az ásatások junius hó 2-án kezdődtek meg s azóta 54 munkás szakadatlanul dolgozik a római katonaváros (kanaba) bonyolult épület complexumainak felfedésén. A munka meglehetős sikerrel biztat, a mennyiben immár az első heti ásatás után egy meglehetős terjedelmű lakótelepnek átlag másfél méter magas falai szabadon állanak. Hogy a napfényre került romok aligha lehetnek valamely magánház emlékei, nemcsak az egyes termek és folyosók a szokottnál nagyobb aránya, a küszöbök feltünő hossza engedi méltán következtetni, hanem főleg azon változatos falfestményrészletek és stucco párkányzattöredékek, melyek részben magukhoz a falakhoz tapadva, részben a sútban elszórva találtattak. *Kuzsinszky.*

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1887 április 1-től május végéig.

Alapítványi kamat: B. Nyáry Jenő *1887. évre* 5 frt.

Evdíjak: 1884—1885. évre (à 10 frt): Ifj. Szentiványi József. — *1884—1886. évre* (à 15 frt): Daróczy Zoltán. — *1885—1886. évre* (à 10 frt): Benka Pál, Dr. Freisinger Lajos, Hradszky Antal, Konrády Lajos. — *1885—1887. évre* (à 15 frt): Dr. Torma Károly. — *1886. évre* (à 5 frt): Baly Albert, Dévai főreáliskola tanári könyvtára, Himpfner Béla, Károly János, Nagy Miklós, Stépán Gábor. — *1887. évre* (à 5 frt): Ádám Iván, Beliczay Jónás, Börzsönyi Arnold, Bunyitay Vincze, Dr. Chyzer Kornél, Cserhalmi József, Czanyuga József, Deák Farkas, Gremsperger József, Gyulai Rudolf, Kovács Ferencz, Kuliffay Adolf, Molnár Ferencz, Mosonmegyei rég. egylet, Mozog István, Nagy László, Niertyt Vilmos, Pápai ref. főiskola könyvtára, Pozsonyi kath. főgymnasium, Pulszky Ferencz, Reissenberger Lajos, Rozsnyói kath. főgymnasium, Spitzer Mór, Szikorszky Tádéné, Szinte Gábor, Sztánkay Kálmán, Tarnóczy Gusztáv, Thaly Kálmán, Vagner József, Dr. Vajdovszky János, Vancsó Gyula, Vasmegyei régészeti egylet, Végh Adorján, Dr. Ziehen Gyula — *1886—1887. évre* (à 10 frt) P. Szatmáry Károly.

Budapest, 1887 junius 1-én. *Czanyuga József,* pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 april hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány márcz. hóról	692 frt 65 kr.	Postai és egyéb igazgatási költségek	frt 34·68
Alapítványi kamat	5 « — «	Phototypiák	« 2·50
Évdíjak	200 « 84 «	Apró nyomtatványok	« 16·08
Rendkivüli bevétel	— « 70 «	Kiadás összesen	53 frt 26 kr.
		Készpénz	845 « 93 «
Összesen	899 frt 19 kr.	Együtt	899 frt 19 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	845 « 93 «
Összesen	8745 frt 93 kr.

Budapest, 1887 april hó 26-án. *Czanyuga József,* pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 május hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány april hóról	845 frt 93 kr.	Igazgatási költségek	frt 86·20
Évdíjak	100 « — «	Apró nyomtatványok	« 6·50
		Posta stb. költségek	« 11·03
		Kiadás összesen	103 frt 73 kr.
		Készpénz	842 « 20 «
Összesen	945 frt 93 kr.	Együtt	945 frt 93 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	842 « 20 «
Összesen	8742 frt 20 kr.

Budapest, 1887 május 31-én. *Czanyuga József,* pénztárnok.

TARTALOM.

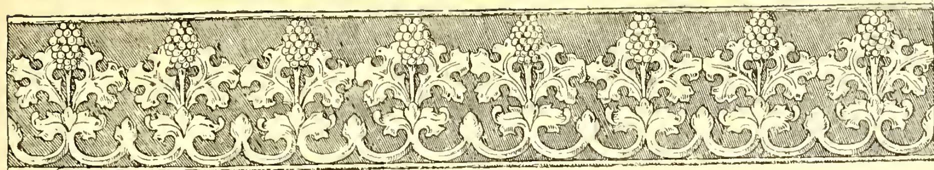
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

A BRASSAI ÖTVÖSCZÉH BEMONDÓ TÁBLÁJA

1556-BÓL.

Az 1884-ik évi budapesti történeti ötvösműkiállításon egyéb érdekes brassóvidéki régiség közt látható volt a rajzban itt bemutatott ötvösjegy. A nemzeti múzeum régiségtári őre fölismervén az érdekes emlék műtörténeti fontosságát, rögtön gondoskodott annak megszerzéséről a n. múzeum számára, a hová az utóbb a brassai kiállítási bizottság útján el is jutott. Most az ezüst-tábla a múzeumi kincstár egyik legkiválóbb helyén díszeleg és teljesen megérdemli azt az érdeklődést, melyet a szakértők iránta azóta tanúsítottak, mióta az ötvöskiállításon először szemükbe tünt. Ama kiállítás lajstroma a kiállítás bezárása után közzétett részében jelent meg a táblának elő- és hátlapi képe, melyeket itt ismétlünk. E képekhez rövid szöveg is volt ugyan csatolva,* de azért megérdemli a becses emlék, hogy újból és ismételten is foglalkozzunk vele, a míg minden műtörténeti tanúságot, melyre tanulmánya alkalmat adhat, kimerítettünk.

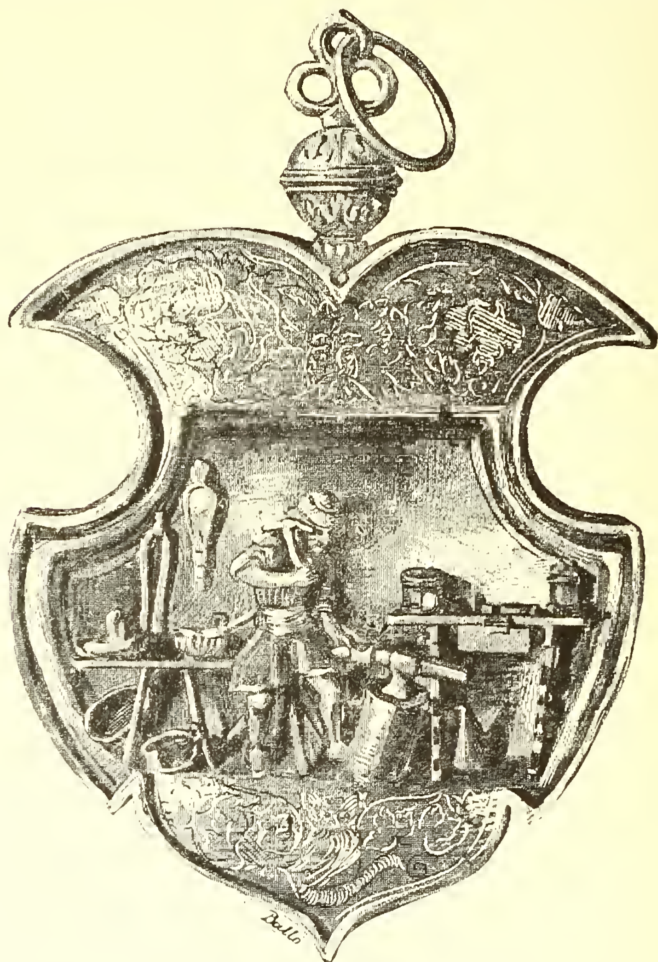
A tábla eredetéről csak annyit lehetett megtudni, hogy évszázadok során volt mint családi ékszer Johann Schumm brassai ács birtokában, a ki pár hónappal ezelőtt meghalt. Schumm elődei ötvösök voltak és könnyen érthető, hogy a török világ viszontagságos korában az ötvösczéh az ő értékes tábláját talán a Schumm-család őrizetére bizta; utóbb a család vagy örökletes birtok, vagy megváltás útján megtartotta.

Biztosat azért nem lehet erről mondani, mert a brassai ötvösczéh leltárai és egyéb följegyzései csak a múlt századig nyúlnak vissza.

Bemondó táblának neveztem az ezüst táblát, mert majd minden czéhnél divatoztak az utóbbi századokban hasonló czímeralakú pléh- vagy fatáblák, melyeket a czéhmester köriratát kézbesítő egyén hivatalos küldetésekor magára vett. De a jelen tábla oly remekmű, hogy alig tehető föl róla ily közönséges rendeltetés; inkább talán arra szolgált, hogy ünnepélyes alkalmakkal, gyűlések és körmenetekkor a czéh fő mestere nyakán hordja.

* A harmadik terem leirásában 173. és 174. ll.

A tábla formája a XVI. század második felében divatozó czímer idomát utánozza és széle kiálló karimával van bekeretelve. A keret oldalát párhuzamosan álló rovások élénkítik. Felső széléhez félgömb

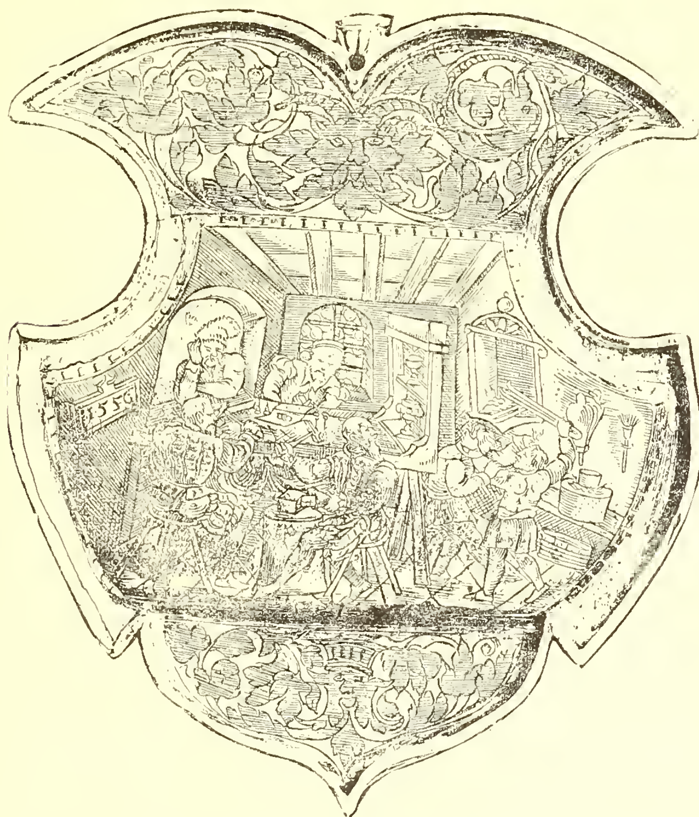

A BRASSAI ÖTVÖSCZÉH 1556-IK ÉVI BEMONDÓ TÁBLÁJA ELŐLRŐL ; BALLÓ MÁTYÁS RAJZA.

és ehez ismét teljes gömb van odaforrasztva, mely közepén kidomborodó gyűrűtag által ketté van osztva és mindkét felén domború levélsorral van díszítve. A gömb hármas karikán lóg és ez ismét nagyobb karikába nyilik, mely a jegy fölakasztására szolgált.

A tábla előlapja három mezőre oszlik, melynek középső legnagyobbika mélyedésben egy ötvösműhelyt ábrázol. A mester alakja közepett majdnem egész kerek idom. Az ötvös háromlábú széken ülve, dupla üllő előtt azzal foglalkozik, hogy magasra emeli trébelő pőrölyét az üllőre rakott ezüst henger fölé, hogy abból billikomot trébeljen.

Arcza bajuszos, szakállos és hosszú haja vállára csüng alá. Hosszú kabátja majdnem térdig ér, fölül széles gallér szegélyezi, elől a mellen széjjel áll s ott ingféle öltönydarab látszik alatta; derekát többszörösen körülcsavart széles öv fogja körül. A mester munka közben mindkét aszalyt könyökéig gyűrte. Szűk nadrág és elől nyilt félczipő és kerek bőrsapka kiegészítik a XVI-dik századi brassai ötvösmester öltönyét.

A BRASSAI ÖTVÖSCZÉH 1556-IK ÉVI BEMONDÓ TÁBLÁJA HÁTULRÓL; WEINWURM AUTOTYPIÁJA.

Jobbra tőle áll a hajlított lábú munkaasztal; az asztal deszkája alatt ott van a kis toló láda apróbb szerszám elhelyezésére és a láda fölött kinyúl a deszka oldalából egy jellemző görbe orr, a ráspolyozás végzésére (Feilnagel). Az asztalon fatok áll a trébelő munkánál szükséges ponczoló vasak eltartására, mellette erős grestikkely (Grabstichel), durva ráspoly, a forrasztó víznek való tálacska, köszörűkő és porispersely áll (Boraxbüchschen), mely a forrasztásnál szükséges. Az asztal alatt fölfordítva áll a nemezből készült szűrőtölcsér (Filtrirtrichter). A mestertől balra a fal mellé támasztva áll egy kis kétlábú padocska;

rajta fából készült hosszúkás tál, félig elkészített ötvösárúval, melyet vízbe raktak; mellette egy kis füles veder, abban a kréczelő ecset (Kratzbürste) nyele látszik. A falon kézifúvó és görbevégű harapófogó függ, ez utóbbi arra való, hogy vele az olvasztó-tégelyt a zománczoló kemenczéből (Schmelzofen) kiemeljék. A pad alatt hosszúkás fatál és faveder van falnak támasztva, az utóbbinak kiálló széléből egy darabka kitörött.

A tábla főoldalának felső és alsó lapos mezejét bevésett növény-ornament díszíti, a felső díszítés központja álarcz, az alsóé ágon ülő bagoly. A bagolytól balra I, jobbra E betű van ponczczal beverve. A két betű alatt bizonyosan a művet készítő mester neve rejlik, a kiről föl sem tehető, hogy az ily rendkívüli ügyességgel kidolgozott remek-művét ne jelölte volna legalább neve kezdőbetűivel.

A tábla hátsó lapján az elölső mélyedésnek megfelelő középső kiemelkedő mezőn szintén ötvösműhelyt látunk. Az igen ügyes vésés a négyszögű helyiséget majdnem teljesen szemünk elé tárja, úgy hogy a hátsó fal szemben áll, a két oldalfal helyes rövidítésben jobbra-balra terjeszkedik. A tág műhelynek pedig deszka födele van és egy széles kerek ablaknyilásból balról és a hátsó falból nyiló ablakból kapja világosságát, a padolat koczkás fölosztása valószínűvé teszi, hogy téglával vagy kővel van kirakva.

A szoba közepét a munkadeszka vagy dolgozóasztal foglalja el. Az asztal a balfelőli félkörű falnyilásig ér, a hol egyik keskeny széle a falnyilás párkánya alatt a falba van erősítve, míg ellenkező végén két faláb támasztja. Ezen a szélén az utcza felé nyiló két polczú állványt látunk, alsó osztályában födél nélküli hólyagos billikom áll, a felsőben födelén virággal díszített kókuszdiós pohár.

Az asztal ablakfelőli hosszoldalán a mester ül, vele szemben egyik legénye, a másik dupla üllő mellett ül és a trébelő kalapácscsal nyúlánk poharat ver. A falnyiláson medvebőrös sapkájú naplopó dülleszkedik és nézi kívülről a műhelyben folyó munkát; talán ő hozta azt a hegyes fejű gyűrűt, melyet a mester oly figyelemmel szemlél. A mester és a két legény öltözete ugyanaz, fölhasított bőujjú mellény és szintén fölhasított, térdig bő, alul szűk nadrág s félczipő, oly öltöny minőt a XVI. században majdnem egész Európában hordott a középosztály. Mindhárman bajuszosak, szakállosak; a két legény hajadon fejű, a mester fején lapos sapka. A legények kerek háromlábú ülőkéken ülnek, a balra ülőn rajta van a bőrkötény, melylyel a munka közben leeső hulladékokat fölfogja, a másik legény kötënye az asztalon fekszik, neki arra most a trébelésnél nincs szüksége. A balsó legény egyik kezében négy szög van, jobbjában kis kalapács. A mester előtt kis mérleg és egy lapos szekrényke áll, melyben három gyűrű van, mellette két hegyes áridomú szerszám

fekszik. Míg a mester a baljában levő gyűrű szemléletébe mélyed, legényei figyelme a polczos állvány mögötti melléktéren a kis kohóban folyó jelenet felé irányul. Itt a rejtekben, hová a mester szeme az állvány miatt el nem lát, két inasfiú verekedik; egymás haját czibálják és míg az egyik harapófogóját ütésre emeli, a másik ellenfele karját fogja. A kohónak használt helyiségben az előtéren falazott tüzelőhelyen erős cserépedény áll, melyben ég a tűz, a tűz fölött koporsalyban (Kupferschale) vizet melegítenek, melylyel az elkészített ezüstneműeket lemossák. E fölött a falon kézifuvó függ és mellette a falon vaskapocsba szorított sodronyos (kréczelő) ecset lóg, mely az ezüstművek vakarására szolgál. A tüzelő hely előtt a földön víznek való négy karikás faveder áll, mely az olvasztott ezüst lehütésére és a kész árú öblögetésére szolgál. A háttérben párkányos szélű fali fülkében kisebb tüzet raktak, mellette rövid vasfogó; ezen a tüzön a kisebb tárgyakat forrasztják.

Végül a balfelőli falon egy falra szögzött kis táblácska vonja magára figyelmünket.

A négyszögű kis táblácskába a mű készítési ideje, 1556 van bevésve.

A középső mező fölött és alatt fönmaradó tért bevésett lombdíszszel ékítette a művész, melynek itt is álarcz a központja.

Kutattam a mester nevét, a ki ily érdekes és sikerült művet hagyott az utókorra; sajnos, hogy az ötvösök lajstromait hiába néztem végig. Csak egy mester van 1556-ban, kinek neve J(ohann) F(ranz) az előlapi két betűvel összevágna, hogyha föltehetnők, hogy nem E, de F betűt akart a ponczczal beverni és hogy csak tévedés, hogy az F alsó rövid talpa kijebb tolódott. Úgy hiszem, hogy a mester a hátlapi előállításnál külföldi rézmetszet után dolgozott, mert oly fajta öltözet nálunk az ő korában nem dívott. Ellenben az előlapi domborművet a valóság szerint alkotta.*

Brassó. *Resch Adolf.*

* A czéhtáblát remekműnek képzelem; így könnyű szerrel volna megfejthető, hogy miért van a tábla mindkét oldalán ötvösműhely, egyszer mint dombormű másszor mint vésett kép. A legény úgy a mintázásban, mint a grestikkely kezelésében való jártasságát bizonyította, utóbbi ügyességét azzal, hogy az eléje rakott rézmetszetet leghívebben utánozta, mintázó képességét úgy, hogy a valóságot utánozta. Azért helyez bennünket a külföldi minta révén augsburgi vagy nürnbergi ötvösműhelybe, míg a magában lévő szerény belföldi mester képében brassai ötvöst ábrázol.

A szerkesztő.

TRENCSÉN VÁRA.

Azon várak közt, melyeket a műemlékek országos bizottsága megbizásából az utóbbi években fölmértem és lerajzoltam, a trencséni vár a legfontosabbak közé számítható. Ezen vár valóban megérdemli, hogy nagyobb körökben ismertessük. Fekvése bizonyítja, hogy Magyarország északnyugati határvédőrendszerében kiváló szerepe volt. Észak, kelet s déli irányban fekvő kisebb váraknak mintegy támaszpontul szolgált. Műtörténelmi tekintetben pedig azért érdemel figyelmet, mert ma is föltalálunk benne mindent, mi egy középkori főúri vár kelléke volt.

Története Bél Mátyás, br. Mednyánszky Alajos «Reise auf dem Waagflusse», Ludwig Starek «Der Wegweiser in der Trencsiner Burgruine» műveiből, valamint Kamin János boldogult Trencsén városi városkapitány és Lord József vágbeszterczei földbirtokos kéziratából eléggé ismeretes, de pontos leirását még nem bírjuk.

Trencsén vára a Vág bal partján fekszik. A Vágra néző részén, azaz észak és keleti oldalán a várhegy 20—30 méter magas sziklás meredeket képez; déli és nyugati része a hegyláncz folytatása, mely folyvást emelkedik, úgy, hogy vagy fél kilométerre a vár már alacsonyabban fekszik s azért e felől erődítmények által van védelmezve.

A várhegy zöme neocen-dolomit, mészkő és részben márgából áll. A hegy déli részén conglomerát, agyagpala és homokkő is találtatik. Ezen itt tőrhető kőnemekből épült a vár legnagyobb, főleg régibb része. Az ablak- és ajtóbéllések mind homokkőből vannak, melyet a szulyói völgy jobb oldalán Szulyó és Predmir közt, nemkülönben Luki és Terhova községeknél törnek. A boltozatok nagyobb részt tuffkőből épültek, melyet a Teplicz fölötti misinei völgyben és a Teplicz fürdő melletti Baracska közelében találnak.

Az alaprajzon 86. számmal jelölt egyházfilaktól és a 12. számmal jelölt malomtól a Vág felé és a Vág mentében hajdan erős fal volt, mi által a város is a vár védőrendszerébe volt belevonva.

A várba való följárat a vár északi részén a 12. számmal jelölt malomtól a templom felé a városhoz tartozó házsor mögött volt. A 80. sz. torony védhette a kaput, minek azonban már mostan nyoma sincsen. Innen az út ismét a 12. sz. jelölt malom felé vezetett és ekként a följárás szabályos volt. 1. sz. alatt két kerek tornyot látunk, melyeknek rendeltetése volt a bejáratot ellenőrizni. E két tornyot már Bocskay építtette. A kaput czölöpök nem védték, minthogy a sziklatalaj ilyenek alkalmazását nem engedte. A jobboldali torony fala a sziklára támaszkodott. A 2. sz. fal szintén sziklára támaszkodik.

E falban kapu volt, melyet a 3. számú torony védett meg. A torony alatti kapun áthaladva, a 4. sz. kapuhoz lehetett érni.

Ezen kaput egy háromemeletes torony (5. sz.) és a kapu fölötti laktanya védte.

A 4. sz. kapu tőszomszédságában szintén laktanya volt. A 3. és 4. számú kapuk közti fal köríves lőrésekkel bír, a 6. sz. laktanya ablak- és ajtóbéllései

tiszta renaissance profilokkal bírván, kitetszik, hogy ezek Zápolya, Lobkovicz vagy Thurzó alatt épültek, kik a várban átalakításokat eszközöltek. Az 5. sz. őrtorony, melyen óra is volt, sokkal régibb, mi abból tünik ki, hogy az egyes emeletekben az ablak- és ajtóbéllések körívesek.

Utóbbi helyiségek be is vannak boltozva, dongaboltozattal. Lépcső nem volt s csak létrán lehetett az egyes emeletekbe jutni. 7. sz. alatt találunk egy kétemeletes laktanyát, mely a város felé néző részén köríves bodorral bír; ez épület tetőzete a 28. sz. alatti várudvar felé lejtett. 8. sz. alatt van egy kis őrtorony, melyből a följárást mindig szemmel tarthatták. A 2., 3. és 4. számú kapuk vonóhidakkal bírtak, mert a kapubéllésekben a csigák még most is megvannak, az ároknak nyomát nem találtam s a talaj merő szikla. Valószínűleg itt egy magasabban emelt, csinált út volt, melynek végén a vonóhid nyugodhatott, ez azonban idők folyamában elpusztult. 12. sz. alatt félkörű helyiség áll. Ennek falában kőtábla volt következő fölirattal: C. I. C. C. T. L. et D. A. E. (Casparus Illésházy Comes Comitatuum Trincsin Liptó et Dominus Arva, Eques, auratus. Has molas in perpetuam — Anno 1630 — sui suorumque memoriam confici curavit.

Ezen fölirásos kő jelenleg a tepliczi fürdőházban van befalazva. A malomnak földalatti helyiségeiben tartották a rabokat, kiket csak egy nyiláson eresztettek le.

Az első kaputól egész idáig a fal gyilok vagy védő járdával volt ellátva, 14., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 24. és 25. sz. helyiségek raktárak, laktanyák, gazdasági épületek és istállók voltak.

Régi képek után itélve, ezen helyiségek emeletesek voltak, most azonban ez már nem konstatálható, mert a falak már csak 1 méternyi magasak. Épen ezen épületek többi anyagát vetették le a keleti oldal szikláin, hogy az arra vezető utat vele kövezzék. 13. sz. alatt van egy magánosan álló épület, melynek keleti szöglete a 15. számú kápolnára támaszkodik, ez a kútház.

A kút 36 öl mély, négyszögletes s faragott kövekkel van igen szépen kirakva.

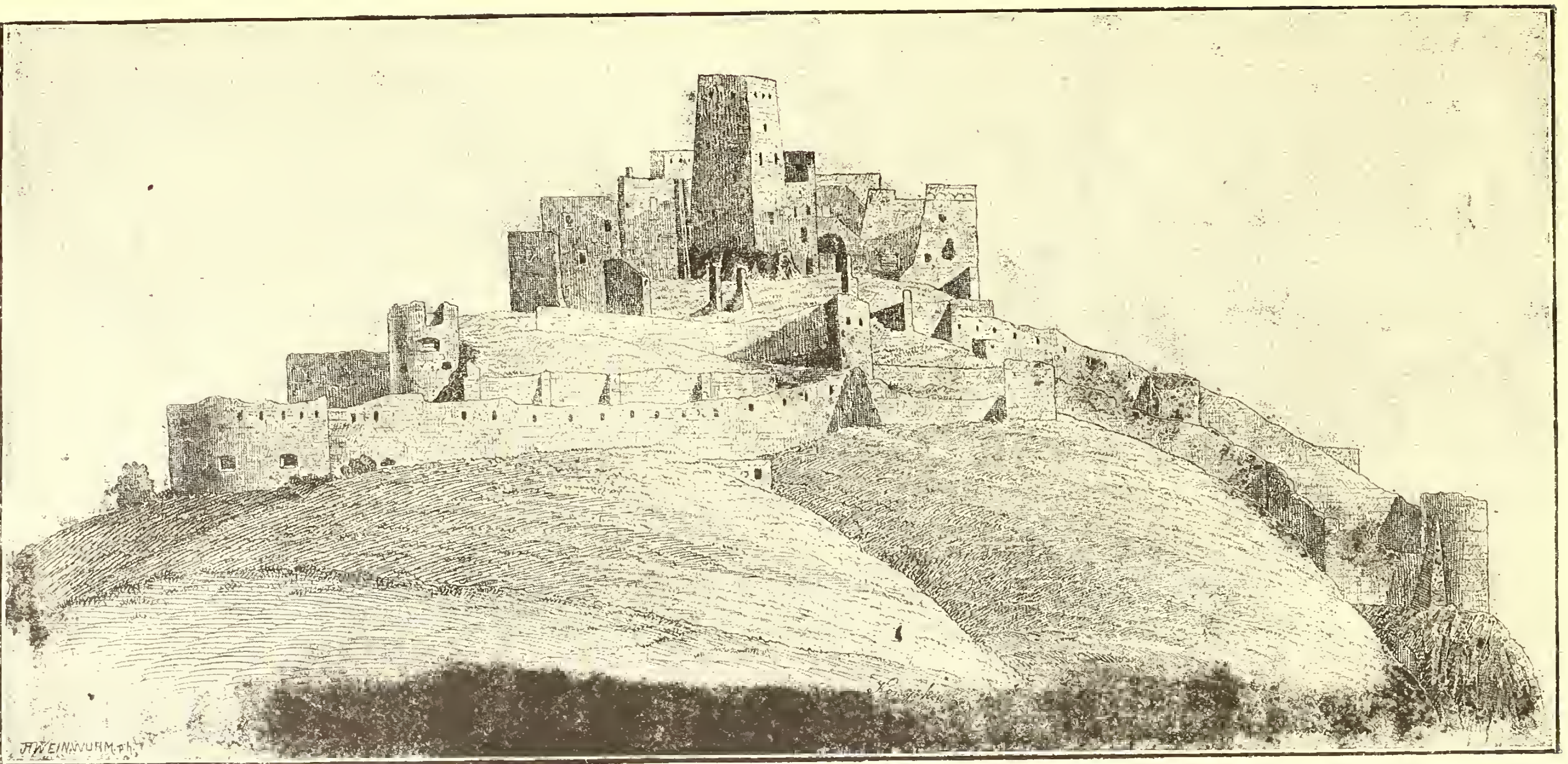
A kútház mellett van egy alacsony, keskeny ajtó, mely a 15. számú kápolnába vezet.

Ez a várnak legrégibb fenmaradt része. A kápolna hajója és szentélye dongaboltozatú. Az észak felé néző kis köríves ablak, nemkülönben a köríves ajtó román profilokkal bír. 27. sz. alatt látunk egy földalatti, sziklába vájt helyiséget, mely lőportartó volt. Igen ügyesen volt ezen hely választva, minthogy bárhonnan lövöldözték volna is a várat, a bomba ezen helyet egy könnyen nem érhette. 26. sz. alatt emeletes kerek őrtornyot látunk, melyről a tepliczi utat jól szemmel lehetett tartani. E torony földalatti helyisége ismét börtön volt s ide is a foglyok csak kötélen eresztettek le, mert a lépcső teljesen hiányzott.

29. sz. alatt van egy a talajból két méternyire kiemelkedő bástya, mely dél felé 3 méternyi vastag fallal bír. E bástyán állottak az ágyúk, melyek a várat dél felől megvédték.

Azon fal, mely a 26. számú tornyot, az előbbeni bástyát és a 31. számú

TRENCSÉN VÁRÁNAK ALAPRAJZA KÖNYÖKI JÓZSEF TANÁR 1886-IK ÉVI FÖLVÉTELE SZERINT.

A TRENCSÉNI VAR DÉL FELŐL; KÖNYÖKI JÓZSEF TANÁR 1886-IK ÉVI FÖLVÉTELE SZERINT.

sikátort összeköti, gyilokjáróval és lőrésekkel bír. A 26. sz. toronytól nyugatfelé már a sziklameredekek elvesznek s csak lejtőt képez a talaj, miért, hogy az ellenség az előbb említett falat egykönnyen meg ne mászhassa (30. sz. a.), védőül sikátort építettek. A sikátor kiszökő szöglete még a sziklán áll s innen a lejtőt egész a 32. sz. bástyáig sikeresen lehetett megvédeni.

A 28. sz. előudvar elég nagy arra, hogy ott katonai gyakorlatok és a középkorban szokásos tornajátékokat lehetett tartani. A 31. sz. alatti sikátorba kapu vezet, mely fölött következő föliratú kőtábla volt:

«Stephanus de Illyésháza Comes Comitatuum, Trincsen, Lipto, Dominus Castrorum St. Georgii et Bozin, Stomfa, Trincsen, Likava, Suran, Clabrag, Zitnia, ac Tovacio in Moravia, Sac. Caes. Mtis, Consiliarius, ac per Regnum Hungariæ Mag. Curiæ ect. et Catharina Pálfy Restauraverunt 1600.»

E tábla jelenleg a földön hever és ketté van törve. A 35. sz. sikátornak egyik fala a 47. sz. helyiségre és sziklára támaszkodik.

A 38. sz. alatti előudvar 6 méterrel magasabban fekszik, mint a sikátor, melyet ezen előudvar a 39., 40., 41., 33. és 34. számú helyiségek védték. A 32. sz. bástya megvédte a déli lejtőnek egy részét. A 35. sz. sikátoron végig menve, a 40. sz. helyiség sarkát is megkerülve, igen mély árokhoz (37. sz.) jutunk, melyből három erős oszlop emelkedik ki. Ezek hajdan hidnak szolgáltak alapul. Ezen hid a 36. sz. kapuhoz vezetett, mely a 7. kapu volt.

Forduljunk most a vár déli részén levő erődítmények felé. A vár délnyugati része a hegygerincznek mindig emelkedő részén állván, szükséges volt az erődítményekre e helyen a legnagyobb gondot fordítani. E miatt a 77. sz. alatt köríves kétemeletes ágyútornyot találunk. Ez egy 5 méternyi mélységű 78. sz. árok által van megvédve. Béke idején e torony szélmalomnak volt használva, miért még ma is a nép malomtoronynak nevezi. A följárást az I. és II. emeletbe a 75. sz. sikátorból fölvezető épített lépcső eszközölte. Ezen kívül a torony I. emeletéből a 76. sz. oszlop s a 69. sz. sikátor északi falára támaszkodó vonóhidon is lehetett az őrségnek a 69. sz. sikátorba visszavonulni. A tornyot délfelé határoló fal egész hosszában 8 m. magas.

A 75. sz. sikátor keleti részén 71., 72., 73. és 74. sz. alatti helyiségekben ágyúk voltak fölállítva, honnan a várhegy déli lejtőjét és a 75. sz. sikátort is meg lehetett védeni.

A 71. sz. helyiségből a 69. sz. sikátor keleti részén födött falépcsők voltak. Ezeken menekülhetett az őrség a 68. sz. bástyára.

Azon őrség pedig, mely a malomtoronyból szoríttatván ki, szintén menekülni akart, a 76. sz. vonóhidon át menekült egy kisebb ajtón a 69. sz. sikátorba. Itt ismét falépcsőkön lejutván, az előbb említett lépcsőkön menekültek a 68. sz. bástyára. A 75. és 69. sz. sikátorok északi határfalában lőrések vannak, melyekről a 79. sz. lejtő volt megvédhető; a 70. sz. szabad térnek nyugati fala szintén ezen lejtő megvédésére szolgált. A 68. sz. bástya 12 méterrel magasabb, mint az előtte levő s már említett két sikátor. A 67. sz. bástya talaja a 65. és 66. sz. második ágyútorony felé mindig emelkedik és pedig 6 méter magasságra. E bástyán is voltak ágyúk. Földszinti és első emelete három-három ágyút rejtett.

A 66. sz. pincze helyisége kisebb lőporháznak szolgált. 64. sz. alatt erős épített bástyát találunk, melyre szintén ágyúkat állítottak. A mellette lévő kis őrtorony emelete már elpusztult s így magasságát ma már meghatározni nem lehet.

A toronytól észak felé erős fal húzódik, melynek végén kis erkélyes őrtorony volt ; az erkély azonban már elpusztult, csak nyomai látszanak még. Az erkély gyámköve góth profilokkal bír.

A vár ezen részének védőrendszere oda utal, hogy ezen rész a lőpor föltalálása után épült, biztosan azonban nem határozható meg az építkezés ideje, mert tudjuk, hogy Zápolyától kezdve többször történtek a várban átalakítások, s így lehetséges, hogy egyes részek már előbb is fennállottak s csak időközben tetemes átalakítást szenvedtek.

Térjünk most vissza a 36. számú helyiség kapujához. Ez vonóhiddal volt ellátva.

A kapu fölött van az Illésházy és Pálffy család kőbe vésett czímerei és következő fölirás :

«Spectabilis ac Magnificus Dominus Stephanus de Illyésháza Palatinus Regni Hungariæ Judex Cumanorum ac Comitatuum Trintsin et Liptó, Comes Sacr. Regiæ Mtis. Mathiæ II-di Regis Hungariæ etc. Consiliarius et per Hungariam Locum tenens, ac Catharina Pálfy de Erdőd Consors fecerunt anno 1609.»

E kapun át a 38. sz. előudvarba jutunk. Innen jobbra két emeletes helyiséget találunk (39. és 40.), melynek földszinti helyiségei dongaboltozattal bírnak. Ezek valószínűleg tárak és laktanyák voltak. 42. sz. alatt faragott kőből épült cisternát látunk.

45. sz. alatt az utolsó kaput találjuk, mely a palatium udvarába vezet Ez legalább egyemeletes volt s az emeletről volt védelmezhető. Ezenkívül e kapu védelmére szolgált még a 43. sz. torony. A 44. sz. helyiség cseléd és őrség számára szolgált. Magától értetődik, hogy a palatium a vár legemeltebb helyét képezi. A 47. sz. épület első emeletében lévő szoba 2 ablaka a nagy előudvarra szolgál.

E két ablak azért érdemel figyelmet, mert az ablakbéllés ívén két freskót találunk. Egyik a Serényi család, a másik az Arch család czímerét mutatja.

A Serényi czímer paizsa függőlegesen két mezőre van osztva. A jobb oldaliban két sasszárny díszlik, a balban védőfal toronynyal látható. A torony két oldalán egy-egy csillag van. Czímerdíszül szolgál a szokásos koronás sisak, melynek koronájából zöld koronás madár emelkedik, kiterjesztett sárkányszárnyakkal. A paizsdísz fekete-sárga akanthus levél.

Az Arch család czímere hasonló osztású. A jobb mezőben azonban kétfejű sas, a bal mezőben, a mely sárga, három nyíl-ív van. A czímerdísz szintén koronás sisak, mely fölött egy szerecsen nyilat röpít. Feje körül sárga és zöld színű fátyol van kötve. A paizsdísz sárga és zöld akanthus.

A szoba festve volt, mert színek nyomát több helyen találni, de minta nem vehető ki.

48. sz. alatt találjuk a lépcsőket, melyek a lovagterem alatti pinczékbe vezettek.

49. sz. alatt van a nagy lovagterem. Alatta volt a konyha és éléstár. A konyhahelyiségben még a kémény helyét, mely a falak közt emelkedett fölfelé, tisztán kivehetni. A konyha boltozata már összeomlott. A lovagterem három járomból állott, melyek csúcsíves keresztboltozattal voltak ellátva. A falakon körtealakú gerinczek nyomai vannak. Gyámköveket és gerinczdarabokat már nem találni. Minden jaromnak egy ablaka volt. Az ablak béllései és keresztjei góth modorú, igen csinosan profilozott homokkőből faragvák. Az ablakok mindkét oldalain kőpadok vannak, melyeknek ülőlapjain csinos góthicus profilt veszünk észre. A teremből igen szépen profilozott csúcsíves kőbélletű ajtók vezetnek a 47. és 50. számú szobákba. A lovagterem mennyezete már bedőlt. 50. és 51. sz. helyiségek lakószobák, a falakon még most is látható gerinczek nyomai mutatják, hogy ezek is csúcsíves boltozatúak voltak. Az 50. sz. szoba keleti részén van egy fülke, melynek szépen faragott szamárhátú csúcsíves tympanonjában rózsa díszlik.

Az 51. sz. szoba északi oldalán erkély van, mely szintén csúcsíves gerinczes boltozattal van ellátva. A gyámkő, melyen az erkély nyugszik, egyszerű, lépcsőzetesen kiszökő s mindig szélesbülő kőből áll. A gyámkő alatt Borbála királynő czímerét találjuk befalazva. A czímer a jobboldali felső mezőben az országos négy folyó, alatta a cseh oroszlán, a felső bal mezőben sas és alatta Czilley három csillaga van ábrázolva.

52. számnál van egy lépcső, mely az 51. sz. szobába, aztán balra tartva, az 53. sz. szobába vezet. A lépcsőzet kőből és téglából épült és fatetővel volt födve, mi alatt bodordíszítményül szárnyas angyalfejek vannak festve.

E lépcsőn fogadták az érkező vendégeket. A lépcső alatt az 53. számú helyiség mellett van egy kis szoba, mely az akkori szokás szerint az udvari bolond lakása volt.

Az 53. sz. helyiségben a belső vár őrsége volt elhelyezve. Ezen helyiség felső része dongaboltozatú, alsó része azonban gerenda mennyezettel bír. Az alsó részből a felsőbe falépcső vezetett.

Földszint az ajtó mellett a szoba északi falán van egy csinos, homokkőből faragott kandalló, lapos szelvényű ívvel. A kandalló profiljai a XV. századra mutatnak.

E helyiségtől északra látható keskeny folyosó az 52. sz. lépcsővel összeköttetésben van. E keskeny folyosó végén a 9. sz. szobába érünk, ez hasonlóan az 50. és 51. számúakhoz gerinczes góth boltozatú. Az 53. sz. helyiség első emelet boltozat fölötti részéből érünk a donjonba vagy a főtoronyba. Az ide vezető vasajtó bélletén ágas díszítmény van.

A donjon az élősziklára van építve, mely szikla az udvar talajából három méterrel kiemelkedik. E torony földalatti része börtön. Ennek boltozatában kerek nyilást látunk, melyen át a foglyok a börtönbe bocsáttattak lépcső nélkül.

A lépcsők, melyek az egyes emeletekbe vezettek, a donjon északi és keleti falában voltak elrejtve. Mindegyik lépcső három ajtóval bírt, melyek gerendákkal zárattak el. Igy a donjon 4. emeletébe 9 jól elzárható ajtón kellett hatolni. A 4. emeletből a toronynak rovátkás tetejére csigalépcső vezetett, ez a donjon északnyugati szögletén van alkalmazva. A donjon három emeletei csak gerenda-

mennyezettel bírnak, de a negyedik, hová a várúr menekült szükség esetében, csúcsíves keresztboltozatú. A gerinczek egyszerű tömör alakúak és nehézkés gúlaalakú gyámköveken nyugosznak. E helyiség déli oldalán szintén egyszerű gyámköveken nyugvó kandalló és mellette árnyékszék van.

A nyugati oldalon 120 cm. magasságú csúcsíves ablak adta be a világosságot. Az alsóbb emeletek három méter magasságúak, a negyedik azonban nyolcz.

A donjon többi emeletei keskeny kis ablakocskákkal voltak ellátva, melyek egyuttal lőrésekül is szolgáltak.

Hogy a donjon az idő viszontagságaival még tovább is daczolhasson, a vár jelenlegi birtokosa De Castris herczeg, tetővel látta el.

A donjon kicsiny csúcsíves ajtóbélletei, nemkülönben a 4. emelet egyszerű, nehézkés gerinczeit és gyámköveit tekintve, a donjon, a 15. sz. kis kápolna után, a vár legrégibb része, és a XIII. század második felébe lehet helyezni.

A palatium északi és keleti részén álló épületek tetőzete a 46. sz. palatium udvara felé hajlik. A 28. sz. előudvar felé néző falak félköríves bodordíszítménynyel vannak ékesítve. 55. sz. a. találjuk a várkápolnát. A falakon látható boltozat nyomai tanuskodnak arról, hogy a kápolna csúcsíves volt.

A csúcsíves ajtó fölött a csúcsíves ablakbélleten és a falakon alfresco festmények nyomai láthatók, sőt kivehető, hogy szenteket ábrázoltak. Illésházy György a kápolnát restauráltatta és Lippay György esztergomi érsek 1661. évi okt. 3-án azt a szeplőtlen Szüz-Máriának fölszentelte.

Miféle tatarozások lehettek ezek, azt meghatározni nem lehet, miután 10 évvel előbb, azaz 1651-ben az úrnapi körmenet a várkápolnából indult ki, tehát a kápolna használatban volt, így a restauratio tehát csak újból való kifestésre vagy díszítésre vonatkozik ; ámbár az említett ablakbélletek festményei a XV. századra utalnak.

Egyebet a kápolnáról és a mellette lévő 56., 57. és 11. sz. helyiségekről mondani nem lehet, miután csak 10 m. magasságú falak állanak s a törhalom miatt azok összefüggése ajtók által nem vehető ki.

56. sz. alatt valószínűleg oratorium volt, melybe a bejárat az 53. vagy 57. sz. szobából vezetett. A mint a térképen látjuk, a kápolna alapja szabálytalan és nincsen keletezve.

A 10. és 58. számú helyiségek három méter magas lőréses fallal vannak ellátva, mely szintén az első kapu megvédésére szolgált. Az 59., 60., 61., 62, és 63. sz. helyiségek kétemeletesek voltak, mi a gerenda-mennyezet hézagaiból kivehető. A 60. és 61. sz. szobák második emeletű ablakainak keresztjei két czölöpűek és a XV. századból származnak. A többi ablak- és ajtóbélletek renaissance korúak, ezek közül a 63. sz. szoba első emeletén a kápolna felé néző egyik ajtó fölött van a Zápolya czímere és 1540. évszám.

Ezen 63. sz. szobát a 62. sz. szobával nyilt folyosó kötötte össze. Az utóbb leírt helyiségcsoport bizonyára az úrnő és a vendégek és cselédek számára voltak fentartva. A kápolna fölött mindenesetre voltak még helyiségek, mi abból is kitünik, hogy a szomszédos donjon falán a kápolna fölötti részen vakolat nyomai láthatók. Ezen helyiségek kötötték össze a palatium északnyugati részét.

A 75. sz. sikátor északi szögletétől a plebánia-templom felé van egy lőréses

és gyilokjáróval ellátott fal, a mely falnak a sikátorral határos része 8 méter magas, de folyton magasodva, a 83. sz. kápolnánál 30 méter magas.

Ezen fal védte meg a vár délnyugati lejtőjét. A falnak folytatása egész a Vághig ment s elzárta a város nyugati részét. A 83. sz. alatt már említett kápolna két járommal és góth boltozattal bír. A boltozat körtealakú gerinczei egyszerű gyámköveken nyugszanak. Ezen kápolna az 1528. évi ostrom után már nem használtatott s ma magtárul szolgál. Mihály arkangyal volt a kápolna védő szentje. 81. sz. a plebános lakása, 85. és 86. sz. alatt pedig az egyházfi lakása van. A 84. sz. plebánia-templom eredetileg szintén góthikus volt, mint azt az alaprajz is mutatja. 1528. évben a templom is részben összelövetvén, egy Sebestyén nevű olasz és Busz Miklós építők által fölépíttetett, 1558. évben pedig Zakalinczy Miklós püspök által ismét fölszenteltetett.

Az átidomításhoz, a volt csúcsíveskorú oszlopok helyett egyszerű renaissance oszlopok és a csúcsíves boltozat helyett donga keresztboltozat alkalmaztatott, a szentélyben pedig a gerinczek letörettek.

A bal hajó első jármában az északi fal mellé támasztva találjuk Illésházy Gáspár díszes sírkövét, ez fekete és salzburgi márványból készült, alegorikus alakokkal, angyalokkal, virágcsokrokkal, katonai jelvényekkel és az Illésházy család czímerével van díszítve.

A sírkő közepén áll életnagyságban Illésházy, ez és az említett díszítmények alabastrom-kőből készültek.

A sírkövet a czímer koronázza, alatta egy kartusban a fölírás így szól:

«Deus providebit Illustrissimus Comes Dnus Dominus Casparus Illésházi de Illésháza, perpetuus a Trichin eiusdem et Liptoviensis perpetuus ac Arvensis Comitatum Supremus Comes, æques auratus, Sacræ Cesaræ regiæque Mattis Consiliarius, postquam vixisset annos quinquaginta sex, menses quinque et dies quindecim, die undecima mensis aprilis anno 1648 feliciter in Dno obdormivit.»

A két oldalon oszlopok és cariatidák vannak alkalmazva, utóbbiak kartusokat tartanak, melyeken a fölírás következő:

Beati, qui in Dno moriuntur. —	Justorum animæ in manu Dei sunt. —
Vive ut vivas.	Spes mea Christus.

Az alapkövön ismét kartuson a fölírás így hangzik:

«Hoc epitaphium Illustrissima Dna Comitissa Helena Thurzó de Bethlenfalva, perpetua in Arva Conthoralis maestissima, et sui heredes æviterni amoris et debitæ observantiæ exstrui curarunt die 2 mense aprilis anno 1649.»

E mauzoleum, a hajó felé egy gyönyörű vaskapu rácscsal van elzárva, mely fölött következő a fölírás:

«Nata pater gentrix-patriæ tria sidera genus. Hoc simulatque semel sunt tumula loco. Illésházy gens orta domo procul esse profani, Hoc sibi curavit moritura sacellum. Quas vivis fuerant totis defensa, sepultis Aedes promeritis concedit amica quietem.»

Említést érdemel még a XIV. századból származó kőből faragott kehelyalakú szószék. A templomhoz való följárás hajdan a váréval ugyanaz volt, jelenleg a templomudvar keleti falának mentében 122 lépcsőn érni a templomhoz.

A templom-udvarnak északi fala hat erős támpillérre támaszkodik és 30 méter magas.

A vár támadása és megvédése. Vessünk egy tekintetet a vár tervrajzára, s azonnal világosan látjuk, hogy az ellenség mindenekelőtt a vár birtokába ohajtott jutni, mert a város 30 méterrel a vár alatt feküdvén, a várnak birtoka egyszersmind a város fölötti uralmat biztosította. A város birtoka különben is a várnak bevételére nagyobb előnynyel nem lehetett, már közel fekvése miatt is, legföljebb némi érdekkel bírhatott a vár körül fekvő hadseregnek élelmezése és elszállásolása tekintetében.

Miután a 83. sz. a. kápolnától kezdve a város mentében egész a 26. sz. a. toronyig a vár 30 méter magasságú sziklafallal kiemelkedik, az egész térségnek létrával való megmászása lehetetlen, a megtámadás sikeresen a vár déli oldalán, a várnál magasabban fekvő hegygerincz felől történt. Ezen oknál fogva a várnak épen ezen részét találjuk legjobban megerősítve.

Az ellenség itt nem volt kénytelen a várfalat megmászni, de a 75. sz. sikátorba annak faláról leeresztett létrák segítségével juthatott.

Ezen sikátor ugyan a 71., 72., 73., 74. sz. helyiségekben elhelyezett ágyúk által, nemkülönben a 65. és 66. sz. torony és a 68. sz. bástya által jól meg volt védve, de ha mégis sikerült az ágyúkat megvenni, akkor már a 68. sz. bástyához vezető lépcsőket és ez által ezen bástyát is elérhették, s akkor már, minthogy a falak itten nem oly magasak, aránylag könnyű dolog volt a 37. számú előudvarba jutni. A 37. sz. udvarnak megvétele által a 64. és 87. sz. bástya és a 66. sz. torony birtokába is jutott, melyek védelme alatt ismét könnyebb volt a 38. sz. udvarba jutni.

Miután a palatium helyiségei lakószobák és nem védőhelyiségek voltak, már csak a donjon megvétele okozhatott nehézségeket.

Említettük, hogy a 82. sz. plebánia-udvart a 75. sz. sikátorral egy magas gyilokjáróval bíró fal köti össze.

Ezen falba rést lőve is lehetséges volt a támadás, de ez oldalt 5 jól megerősített és megvédett kapun kellett áttörnie, mielőtt a 37. sz. udvarba érhetett, mert ha már az ellenség a 28. sz. udvarba jutott volna is, a palatiumot csakis a 37. sz. udvarról vehette be, minthogy ez a 28. sz. udvar talajából magasra kiemelkedő élősziklára van építve, melybe ez oldalról betörni alig lehetett volna.

Nehezítve volt ez oldalról a támadás azon körülmény által is, hogy az egyes kapuk elfoglalásánál hely szűke miatt egyszerre nagy erővel támadni nem lehetett, holott a déli oldal támadásánál egy időben nagyobb hadtestet lehetett alkalmazni.

Könnyítette a dél oldalról a támadást még azon körülmény is, hogy a 32. sz. bástyától délfelé a talaj nem szikla, hanem lejtő, hol létrákkal a bástya hozzáférhető volt.

A vár védelmi dispositióját a lőpor föltalálása előtti időből nem ismerjük, természetes tehát, hogy az itt említett védelmi rendszer csak a lőpor föltalálása utáni közvetlen időre vonatkozik.

Könyöki József.

A BÁCSKAI U. N. RÓMAI SÁNCZOK.

(NEGYEDIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)*

Tegyük fel, hogy mind a három bácskai sáncz római eredetű és hogy hadászati vagy politikai czélok indították a rómaiakat arra, hogy a sánczok mögötti területet elfoglalják, de egyelőre ne kutassuk azon okokat, hanem nézzük magukat a sánczokat.

Ezekre nézve azt kell legelőször keresnünk, hogy miféle terv szerint készültek és hogy van-e köztük összefüggés, a minőnek a római limes egyes részei között kell hogy legyen.

Hogy nincs meg az a természetes összefüggés, melynek okvetlenül meg kell lenni római limesnél, az a három részletes leírásából kitűnt. Egyrészt az a kettő, melyet eddig egynek néztek, az Apáti-Csurog és a Jegriska-bara-Csikér köztiek, nincsen összekötve egymással és így nem szolgálhattak ugyanazon egy czélnak. Az a nagy rés, mely köztük van, nyilván mutatja, hogy nem rómaiak készítették, mert ezek a limesnek ilyenféle megszakadását sík földön, a hol oly könnyű volt töltést felhányni, meg nem engedték volna. Azt sem lehet mondani, hogy azért hagyták a rómaiak ezt a rést, mert a két sáncz végei közötti tért a természet mocsarak által jobban megvédte, mint esetleg a sáncz; azért nem lehet ezt állítani, mert a két sánczvég közötti tér nemcsak hogy nem mocsaras, hanem inkább aránylag magasabb fekvésű; a két sánczvég 83 m. magasságú a tenger színe felett, a köztük elvonuló nagy római sáncz pedig 85 és 86 m. magasságra emelkedik.

Nem képzelhetek továbbá politikai okot, mely a rómaiakat arra bírhatta volna, hogy a határvonalat így megszakítsák és a csempészetnek és rablásnak szabad utat engedjenek; ennélfogva arról semmiképen sem lehet szó, hogy mind a két sánczot a rómaiak politikai okokból készítették, hanem legfeljebb arról, hogy vagy az egyik vagy a másik az ő művük. Arra pedig, hogy a Tiszával párhuzamosan és a folyótól csekély távolságban limest állítsanak, mely egyebet nem védhetett, mint az árterületet (a mely limesnél mégis csak többet ért a Tisza maga), nem vezethette a rómaiakat semmiféle politikai ok; e mellett még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy e limesnek tulajdonképen sem kezdete, sem vége nincsen, vagyis semmiféle római castrára nem támaszkodik.

Az inkább hihető, hogy ezen sánczvonal a n. r. sánczczal függ össze, habár utóbb készült; mert az épen a n. r. sáncz azon pontjához

* A harmadik közleményt lásd 207—213. l.

közel kezdődik, a hol ez utóbbit a Jegriska-bara metszi és úgy látszik, hogy épen a nagy római sánczra való tekintetből tették a másiknak kezdő pontját oda, a hol jelenleg is van.

Ezen feltevés azonban arra vezet bennünket, hogy kutassuk annak lehetőségét, vajjon lehettek-e a rómaiaknak okuk arra, hogy a Duna és Tisza közötti sarkot külön limes által elzárják a barbarok előtt, vagyis helyesebben kifejezve a kérdést, mit nyertek volna a rómaiak ezen limes felállításával. Hogy ezt megítélhessük, nem szabad szem előtt tévesztenünk, hogy a Tisza alsó folyása soha sem volt római határ, hanem a Temes volt ez s ennek folytán egy Ujvidék-Tiszaföldvár közötti limesnek okvetlenül e folyón túl a Temesig kellett volna terjednie, a mi által mindkét folyó mocsaras torkolati vidéke a limes mögé esett volna, a terrae limitrophæ helyére, a mi tökéletes lehetetlen. De különben is nem lehet, hogy a rómaiak oly területet foglaltak volna el a limes felállítása által, mely a folyón túli vidékre támaszkodik és melynek védői vereség esetén csak a dunai hajóhad által lettek volna megmenthetők. Ugyan e hajóhad pedig sokkal jobban volt szervezve, hogysem a dunaparti városok védelmére még a folyón túli területet is el kellett foglalni. De különben is a Temes, a Tibissus maga is limes volt és ennek védelmére külön hivatalnok volt rendelve, a *praefectus ripae Tibissi*,[1] tehát innen se fenyegethette veszély a dunaparti városokat.

Ha tehát a dunaparti vidék a hajóhadak által elegendően védve volt, mi szükség volt olyan limes felállítására, melyet a hajóhad működése feleslegessé tett? Azt hiszem, hogy semmiféle ok sem vihette a rómaiakat arra, hogy felesleges munkát végezzenek; pedig felesleges lett volna sánczot felhányni oly vidék védelmére, melyet a hajóhad saját természete és rendeltetésénél fogva meg tudott védeni. Egyébiránt jól ismerjük Pannonia inferior, illetőleg a későbbi administratio nyelvén szólva, *Valeriá*-nak és *Pannonia secundá*-nak határvonalát, habár a régi írók ezen limesről külön nem szólnak. Az *Itinerarium Antonini*, a *Tabula Pentingeriana*, valamint a *Natitia dignitatum* a pannoniai helységeket felsorolván, nyilván csak olyan helységeket neveznek meg, melyek a Duna jobb partján voltak és ha mégis a *Not. dig.* balparti castellumokat is megnevez, különösen ki is emeli, hogy barbar földön vannak. Így Pannonia secunda csapatjait felsorolva megnevezi az «Auxilia Augustensia» és megjegyzi, hogy «contra Bononiam in barbarico in castello Onagrino»;[2] továbbá Valeriáról szólva «Auxilia vigilum, contra Acinco in barbarico»[3] vagy «Equites sagittarii, Altino,

[1] Orelli 3234. Mommsen a feliratot hamisítottnak tartja.
[2] p. 189 ed. Seeck.
[3] p. 194.

nunc in burgo contra Florentiam»[1] és «Præfectus legionis secundæ adiutricis, in castello contra Tautantum».[2] Ezekből kitünik egyszersmind az is — a mi különben is tudva van — hogy a Duna partja castellumokkal és burgusokkal meg volt erődítve, tehát hogy a folyó maga képezte a limest mind Valeriában, mind Pannonia secundában.

Ugyancsak ezt bizonyítja egy római feliratos kő Pannonia inferiorra nézve, melyben azt olvassuk, hogy Commodus császár 185-ben Kr. u. «ripam omnem bu(rgis) a solo exstructis item præs(i)dis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit».[3] Miután az itt említett *burgusok*, mint a hivatalos nyelv nevezi a «propugnacula»-kat, csakis a határ mentén annak védelmére és őrizetére voltak felállítva, a «ripa» is, t. i. Danuvii, ilyen limes volt, különben a császár nem látta volna el az egész partot ilyen burgusokkal.

De legfontosabb az, hogy ki lehet mutatni, hogy a *Pannonia secundá*val szemben lévő Dunapart, tehát épen Bácskának alsó része még a negyedik század második felében a jazygok területe volt. II. Constantius t. i. 358/59-ben a telet Sirmiumban töltve, megtudja, hogy a quadok és sarmaták (jazygok) egyesülve pusztítják Pannoniát és Mœsiát. E miatt a császár kora tavaszszal a Hister folyón hidat veret és «transgressus populandis barbarorum incubuit terris», az az átmenve a folyón a barbarok földjére jutott és ezt pusztította. Miután Sirmiumból kiindulva ment a Duna felé, csakis Alsó-Bácskába juthatott seregével, s hogy ez úgy van, e szavakból is kitünik: «gerebantur hæc in ea parte Sarmatiæ, quæ secundam prospectat Pannoniam»[4]; Pannonia secundával szemben volt a mai Bácska, azon időben a sarmata jazygok földje, tehát nem római terület.

Látni való tehát, hogy sem a kis, sem a nagy sáncz nem római eredetű és azért most fölmerül az a kérdés, hogy mely nép művei lehetnek és mi czélra szolgáltak.

Eddig, mint tudva van, háromféleképen magyarázták e földművek czélját: némelyek áradás elleni töltéseknek tartják, mások utaknak, még mások határvonalaknak.

Legegyszerűbben és legkönnyebben megczáfolható azon nézet, hogy a sánczok áradás elleni töltések; mert az ilyeneknél első kellék az, hogy nivellirozva legyenek, azaz minden egyes része egyenlő, vízszintes magasságú legyen. A kis sáncznál a következő számok mutatják

[1] p. 193.

[2] p. 194.

[3] C. J. L. III, 3385. E feliratnak egy másik példányát D. Pentelén találtam; csonka ugyan, de azért felismerhető az azonosság.

[4] L. Amm. Marc. XVII, 12

a magasságot meterekben az adriai tenger színe felett: 89, 90, 87, 89, Apátitól R.-Militicsig, ez utóbbi helység közelében a Mostonga-bara mellett csak 84, mind a «Gyepföldön», mind a «Nagy salétrom legelőn» (Gr. Saliter Hw.), tovább, mintegy egy mértföld hosszában. Továbbá Kulpintól kezdve: 83, 84, 81, 87, 83, 81, 86, 82, 85, 84, 84, 83; a *Malabara* és *Jegriska-bara* között csak 80. — A Tisza menti sáncznál a következő számokat találjuk: 83, 82, 85, 85, 83, 81, 82, 82. A nagy sáncznál végre ezek a számbeli adatok olvashatók: 86, 88, 86, 86, 81, 84, 85, 86, 82, 84. — Azt hiszem, e számok magok eléggé bizonyítják azt, hogy e földhányások soha sem lehettek védtöltések a vízáradás ellen.

Ép oly könnyen belátható, hogy utaknak sem szolgálhattak. A kis sáncznak második szakaszánál Kulpintól Csurogig oly szabálytalan az iránya, hogy már csak ennélfogva sem készülhetett útnak; hiszen akármelyik földmívelő, ha szabadjára van hagyva az útnak irányát meghatározni, sokkal egyenesebben tudja azt megválasztani. — Továbbá feltünő — és erre Steltzer Frigyes lelkész úr által lettem figyelmeztetve — hogy épen ott hiányzik a töltés, a hol leginkább lett volt szükség reá, a mélyedéseknél, és pedig első sorban a *Mosztonga-baránál*, valamint a *Jegriska-bara* körül. Figyelembe veendő azon körülmény is, hogy épen ott, a hol legépebb a sáncz, az erdőségekben, a korona szélessége aránylag nagyon csekély a töltés magassága és tömegéhez képest; ha a sáncz útnak készült volna, mindenesetre egyforma volna mindenütt a korona szélessége. — Útnak továbbá csak annyiban készülhetett, a mennyiben az áradások ellen akarták azt biztosítani; a feljebb felsorolt számok pedig valamennyi sánczra nézve azt mutatják, hogy oly területen van felhányva, mely az áradás ellen természetes fekvése által meg van védve, a hol tehát töltött útra nem volt szükség.

Végre, ha már oly roppant munkával készítették ezen utat, mindenesetre nem elégedtek meg az illetők a töltés felhányásával, hanem vagy kavicscsal, vagy kövecscsel, vagy kővel rakták volna ki, és ez anyagokból, ha nem is mindenütt, de legalább helylyel-közzel valami megmaradt volna; de akárhogyan vizsgáltam a sáncz koronáját vagy keresztmetszetét, sehol kavicsot vagy ehez hasonló anyagot nem találtam.

Tehát a bácskai sánczok sem védtöltésekül, sem utaknak nem szolgáltak, tehát csak határtöltéseknek tekinthetjük, és pedig igen régi vagy az ó-korba vagy a középkor kezdetére valló határvonalaknak.

E földhányások régi volta abból tünik ki, a mit már feljebb említettem, hogy t. i. anyaguk homok, és csakis homok, és hogy még aljukban sincsen legkisebb nyoma a termő földnek, tehát humus nem

s létezett még azon időben, a melyben a sánczok készültek. Ennélfogva igen régi határvonaloknak tarthatjuk és csak az a kérdés, hogy az ó-kor barbar népei általában véve ismertek és alkalmaztak-e ilyen határvonalokat. Erre a kérdésre igennel felelhetünk. Idézhetjük e kérdésre nézve Tacitust, a ki a trevirekről szólva megemlíti, hogy e néptörzs «loricam vallumque per fines suos struxere» és hogy ezen megerődített határvonalat a germanok ellen védték.[1] E hely azonban a vallum nagyságáról semmi felvilágosítással nem szolgál és azért fontosabb ugyanezen írónak egy másik helye, melynek alapján legalább annyira a mennyire sejthetjük a töltés nagyságát. Germanicus hadjáratairól szólva, előadja, hogy a germanok Kr. u. 16-ban a római vezér által megveretvén, új csatára kerestek alkalmat és oly helyet választottak, mely folyó és erdő által volt körülvéve, az erdőséget pedig mocsár foglalta körül; csak az egyik oldalon volt egy «latus agger» széles töltés, melyet az angrivariusok a cheruskok felül határul felhánytak. E töltést megszállották a germanok és ez akként szolgált védelmül, mintha kőfal lett volna. Germanicus csak úgy tudta a prætoriai cohorsok élén az aggert elfoglalni, hogy előbb a parittyások által elüzette arról a germanokat.[2]

Ebből tehát kitünik, hogy a germanok az ó-korban hatalmas, védhető töltéseket hánytak fel területök határán és ennélfogva van alapunk arra, hogy a bácskai sánczokat is ilyenféle határvédnek tartsuk. Csak az a kérdés, hogy mely nép keszíthette azokat.

A kis sánczra nézve, már azok alapján, a melyeket feljebb a Pannonia secunda területén lakó jazygok-(sarmaták-)ról mondottunk, Bácska déli részét is, tehát az eme sáncz által kerített területet, az ő lakhelyüknek kell tartanunk és ennélfogva a sáncz elkészítését nekik lehetne tulajdonítanunk. De mivel semmiféle okot nem lehet arra felhozni, hogy miért osztotta volna e nép lakhelyét kétfelé, miért nehezítette volna meg önmagának a közlekedést saját földjén, azért lehetlennek tartjuk, hogy ama sarmatáktól eredne a sáncz; arra pedig, hogy még a jazygok letelepedése előtt, mely a 60-ik év táján történt Kr. u., valamelyik itt lakott nép, — a mennyire tudjuk, dákok lehettek — a sánczokat készítette volna, semmiféle bizonyíték nincsen. Hasonlóképen a húnokról sem tehetjük fel, hogy Pannonia elfoglalása után határvonalat húztak volna saját területükön a rómaiakkal szemben; hiszen inkább a rómaiak voltak azon, hogy sarczoltató vendégeiket távol tartsák maguktól, nem, hogy a húnok megnehezítették volna maguknak a Pannonia secundába való átjárást.

[1] Hist. IV, 37.

[2] Tac. Ann II, 19. 20.

Ekként csakis a húnok utáni időre tehetjük a sánczok eredetét és csak azon german törzsöknek tulajdoníthatjuk, melyek a hún birodalom felbomlása után hazánkba betelepedtek és egymással folytonosan háborúskodtak.

A nagy (rövidebb) sánczra nézve valamivel határozottabb eredményre juthatunk.

Azt olvassuk*, hogy II. Constantius a sarmaták legyőzetése után a szolga «Limigantes Sarmatas» akarta megbüntetni és őket máshova telepíteni, hogy a római területet ne zaklathassák. De erre nem akartak reá állani, mert lakhelyük természetébe bíztak, mely őket, mint gondolák, minden támadás ellen védte. Lakhelyük pedig azon mocsaras vidék volt, melyet egyik felől a Duna, másik felől a Tisza határol, tehát az író részletes leírása alapján, nem Bácska déli része — hiszen itt a jazyg sarmaták laktak — hanem épen azon terület, melyet észak-nyugat felé a nagy sáncz befoglal. Épen e sáncz teszi lehetetlenné vagy legalább nehézzé a Duna-Tisza közti sarok megtámadását és elfoglalását. E helyet azért foglalhatták el a Limigantes, mert őket különösen az ilyen sáncz segítségével tökéletesen megvédte mind uraik, a szabad sarmaták, mind a rómaiak támadásai ellen. Miután pedig egyik ó-kori néptörzsről sem említik a régi írók tüzetesen, hogy a Tisza torkolatához észak-nyugat felé volt letelepedve, a limigantesekről pedig Amm. Marc. ezt nemcsak említi, hanem indokolja, arra is fel vagyunk jogosítva, hogy a nagy sánczot a limigantes nagy művének tartsuk és feltehetjük, hogy a rendes védműnek készült sáncz rendeltetése az volt, hogy a limigantest régi uraik ellen megvédje. Ezzel szemben nem akarjuk azt is állítani, hogy a limigantes csakis e területen tartózkodtak; ugyanazon író beszéli, hogy későbben másfelé, különösen Pannonia felé is kalandoztak.

A most kifejtett nézetnek legnyomatékosabb bizonyítéka természetesen az volna, hogy azon írónál ama sáncz meg volna említve és ennélfogva kissé szorosabb vizsgálat alá veszszük Amm. Marc.-nak feljebb idézett helyét.

A császárnak — úgymond — szándéka volt «ad Limigantes Sarmatas servos ocius signa transferri», azaz a folyó túlsó partján lakó sarmaták ellen sereget vezetni. Ezen szándékkal ellentétben van az, hogy a fejedelem őket az «innenső» jobb partra rendelte és még feltűnőbb az, hogy ők át is jöttek seregestül, holott annyira bíztak lakhelyükbe. De mint az író mondja, nem az engedelmesség alázatával jöttek, hanem haragosan és harczra elszánva. E harcz csakhamar bekövetkezett és valóságos csatává fejlődött, mely a Limigantes vereségével

* Amm. Marc. XVII, 13.

végződött. A csata után pedig a leölt sarmaták rokonai a tétlenül maradtak ellen támadtak, azokat kunyhóikban felkeresik és megölik, egy részök azonban a folyó «túlsó» partjára menekül.

Ezeket olvasva, azt kell kérdeznünk, hogy tulajdonképen hol is laktak a Limigantes, a Duna jobb vagy bal partján? — Ammianus határozottan azt állítja, hogy a bal parton, és mégis úgy adja elő a csata utáni eseményeket, mintha a barbárok hozzátartozói, valamint kunyhóik is a jobb parton lettek volna. Sokkal könnyebben érthető az esemény, ha felteszszük, hogy az író tévedt, midőn az «innenső» partot, illetőleg későbben a «túlsó» partot említette; az oly tévedés, mely az írónak reputatióját nem rontja, hiszen van művében még sokkal különb hiba, mint az «innenső» és «túlsó» összetévesztése. A császár szándékának is jobban felel meg, ha felteszszük, hogy csakugyan elejétől fogva «átvitte fegyvereit», mint azon állítás, hogy a limigantes seregestül átjöttek a Dunán.

Ha ezen combinatiónk helyes, akkor megtaláltuk azt is, a mit az írónál kerestünk, a *sánczot*, az író e szavaiban «stansque in *aggere celsiore*»; — Constantius, a Limigantest meg akarván békíteni, ama sánczra állott és innen szólott a felháborodott néphez.

De akár elfogadhatónak tetszik e combinatio, akár sem, *a történeti, földrajzi és néprajzi körülmények egyaránt a mellett bizonyítanak, hogy az ú. n. nagy római sáncz a Limigantes Sarmaták műve.*

Fröhlich Róbert.

A DOBÓCZKY-FÉLE OLÁH ÉREMGYŰJTEMÉNY.

MÁSODIK BEFEJEZŐ KÖZLÉS.

Első közleményünkben általános vonásokkal ecseteltük a két oláh vajdaság keletkezésének történetét, s a numismatikai emlékek fonalán részletesen ismertettük az északi oláh vajdaság — Moldva — történeteit, Magyar- és Lengyelországgal szemben elfoglalt állását, kulturájának forrásait stb. E cikkünkben folytatólag a dunamelléki oláh vajdaság — Havaselve — forgalmi érmeit mutatjuk be, kiterjeszkedve ismét mindazon részletekre, melyek a numismatikai emlékek kapcsán felmerülnek s kritikai jegyzetekkel kisérjük azokat a történeteket, melyeket az oláh írók, az emlékek vallomásait fel nem fogva, vagy szándékosan félremagyarázva, mint megszűrt históriai eredményeket árulnak.

Miként azt «Az oláh nyelv és nemzet megalakulása» czímű közelebb megjelent könyvemben bőven kifejtettem, Havaselve, midőn a históriában először fellép (XIV. század), nem volt egyéb mint Magyarországnak egyik *határtartománya*, mely mint a mongol hadjárat alatt elzüllött Cumánia egyik területe, részben lakatlanúl, részben a magyar

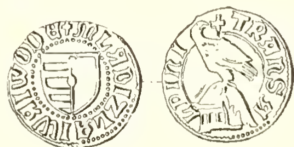
királyok által colonizálva, a magyar királyság hatalmi körében kezd fejlődni. Leírtam ott, hogy Havaselvét, mint Magyarország kiegészítő részét a XIV. század folyamán a Balkán felől a bevándorlók nagy sokasága kezdte népesíteni, területén egyes kenézségek és vajdaságok merültek fel, melyek mint Magyarország hűbéresei nyertek korlátoltabb hatáskört, míg a böszörmény (muzulmán) eredetű Bassarabák az apró belföldi kenézségek fölé kerekedve mint a magyar király vazallusai, Havaselvét az Olttól kelet felé egyesítették, sőt mint ilyenek nem egyszer, a mohácsi vészig különálló s bánok által kormányzott Szörénység báni méltóságával is felruháztattak.

Az okleveles emlékek egyértelműleg ilyen alakban mutatják be Havaselve kezdeteit s az állást, melyet a havaselvi vajda a XIV. század óta a magyar királylyal szemben elfoglalt.

A mi Havaselve érmészeti emlékeit illeti, azokat a közjogi állás e formájának előrebocsátása nélkül meg sem érthetnénk.

II. A HAVASELVI VAJDASÁG FORGALMI PÉNZEI.

Első havaselvi hoszpodár, ki belföldi pénzeket veret, *I. Vladislav (Vlad) Bassaraba*, (1360—1372) Nagy Lajos kortársa volt. Érmei latin köriratúak: ✠ M(oneta) WLADISLAI WOIWODE (A hátlapon folytatólag): TRANSALPINI. Az érmek előlapját gyöngykörben hasított czímerpajzs foglalja el, jobb mezején *a nyolcz magyar csíkkal.*

1.

Sturdza hg. a magyar czímerpajzsban oláh pénzeken, külső magyar hatást lát, melyet az erembélyegkészítőnek látszik tulajdonítani, azt vélve, hogy Magyarország czímere Vlad pénzeire magyar érmek utánzása útján technikai gyarlóságból került s nem veszi észre, hogy itt utánverésről, typuskölcsönzésről épen semmi szó se lehet; a bemutatott oláh éremfaj önálló typusú, a czímer pedig a XIV. század *heraldikai öntudatával* van az érmeken alkalmazva. Rögtön tisztában leszünk ezzel, ha az érem hátlapját tekintjük, melyen egy sisakon ülő sast találunk. Sturdza hg. nem veszi észre, hogy az előlap czímervértje a hátlap előállításával együtt képez *egy heraldikai egészet*, utóbbiban ugyanis nem külön czímerképet (Havaselve) kell látni, de a vért tartozékát. A sasos sisakkal fedett s magyar csíkokkal díszített czímer e szerint nem lehet más, mint a *Bassarabák családi czímere* s csak a magyar királyi udvarból származhatik. Az Anjouk idején Bártfa és Besztercze is a magyar csíkokat kapják czímerűl.

A czímer vallomása világossá teszi azt, hogy a Bassarabák mint magyar nemesek s főtisztviselők lépnek fel a történelem színpadán, a

mit a «Vaivoda Transalpinus, Banus de Zeurino et Dux Novæ Plantationis et de Fogaras»-féle czím minden kétségen felűl helyez. Ez adatok, majd a magyar királyok és a Bassarabák közt felmerült viszályok, Róbert Károly és Nagy Lajos havaselvi hadjáratai sorban megczáfolják azt a felfogást, a minek Sturdza hg. az összes oláh írókkal együtt hódol, mely a középkor Havaselföldében független román állami életet keres. Ilyenről e korban még szó sem lehet.

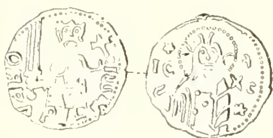
A havaselvi érmek sorozatában második helyen állanak *Dán vajda* (Radul fia, I. Mirče bátyja) kis pénzei. Ezeken jelenik meg először a cyrillikus szláv körirat IѠДАN·ОVВОЕВО stb. Első közleményünkben már említők, hogy Havaselve hivatalos nyelve a XIV—XVII. századokban, mint Moldvában is, az ó- vagy egyházi szláv volt; sem a hoszpadári udvarban, sem az egyházban s a városi életben híre sem volt még ekkor a rumunizmusnak, mely csak később az eredeti szláv állam és társadalomalkotó bolgárok és szerbek eloláhosodása után a XVII. században lép fel s örökébe veszi a tartományt, melynek civilisatiójához az éltető kovászt balkáni eredetű szláv népek adták.

2.

Nevezett érem typusa megfelel az I. Vladislav-féléknek, azzal a különbséggel, hogy a czímervértben a magyar csíkokon kívül, a bal mezőn egy mellékjegy fordul elő, a hátlapon pedig a pénzverő siglája P betű látható.

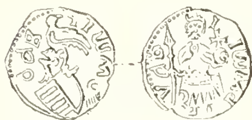
I. Mirče Bassaraba (1383—1418.) kora bővíti a havaselvi érmek sorozatát. I. Mirče hoszpodár korából három rendbeli éremfajt ismerünk.

1. Dobóczky gyűjteményében 10 változatban fordul elő egy Mirče nevére vert solidus, mely egyik oldalán a fejedelem, másik oldalán a Megváltó képét tünteti fel, az eddigi érmektől eltérőleg byzanti stylben, szerb és bolgár pénzek mintájára. Körírata IѠM-PЧABO (Jo Mirča Vojevoda); a Megváltó fénykörös mellképe mellett két oldalt IC—XC monogramm s mellékjegyek.

3.

2. Ez éremfajhoz egy kisebb denár-faj csatlakozik, előoldalon a *teljes Bassarab czímerrel* (vesd ö. a fent mondottakat), a ferdén álló pajzs bal sarkára fektetett sisakkal a XIV—XV. század styljében s a sisakon ülő sassal. Hátlapon egy koronás álló alak látható jobbjában hosszú dárdával, baljában keresztes arany almával. Mirče érmeinek dárdás s királyi almát tartó alakjaiban nem a hoszpodár alakjait, de *Magyarország nemzeti védszentjének Szent Lászlónak* képét kell felismernünk, a mihez mintáúl egy anjou-kori éremfajt kell feltételeznünk. Ez éremfaj Dobóczky gyűj-

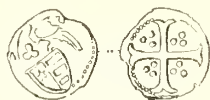
4.

teményében 223 darabbal van képviselve, melyek 70 variatiót tesznek ki. A variatiókat a köriratok s a czímervért különbségeiben állítottuk össze. A czímerek változatai a következők:

a) jobbról magyar csíkok, balról üres mező;
b) « « « « a mezőben függőleges vonás;
c) « « « « u. o. gömböcs;
d) « « « « u. o. csillag;
e) jobbról csillag, balról magyar csíkok.

Megjegyzendő, hogy ez érmek, egy Havaselvén felmerült Zsigmond-féle kis pénzekkel vegyes leletből származnak.

3. Mirče érmeinek csoportját egy obulus-faj néhány példánya egészíti ki (ugyanazon leletből), melyek előállításukat tekintve a Zsigmond-féle (Rupp 436—438) obulus-fajhoz hasonlók. Av. a szokott dűlt czímervért a mellékjelvényekkel; rev. egyenkarú horgos kereszt, négy mezején három-három gömböcscsel. Bélyeg-változatok: *a)* a czímervért jobb mezején magyar csíkok, a bal mező üres; *b)* jobb mező üres, bal mezőn a magyar csíkok; *c)* a jobb mezőn magyar csíkok, bal mezőn két haránt vonal; *d)* a jobb mezőn a magyar csíkok, bal mezőn csillag; *e)* a czímerpajzs álló helyzetben, a sisakdísz helyett egyenkarú kereszttel s a hátlapon a kereszt karjaiban gömböcsök helyett csillagokkal.

5.

Mirče vajda 1-ső fajú érmeihez egész előállítását tekintve rokon *Péter vajda* denár-faja, melynek a gyűjteményben foglalt 37 példánya közt 27 változatot különböztethetünk meg. Érdekes, hogy ez érmek előlapján a cyrillikus körirat helyett fractur írás olvasható. Éremrajz helyett a köriratok némelyikét adjuk: ✠ Petru—silnB, ✠ PetrusjanB, vagy ✠ Ptrs—uslas stb. stb., a hátlap a Mirče-féléknek teljesen megfelel, sőt a feliratban is Mirce nevét olvassuk ó-szláv betűkkel, a minek a magyarázata csak sz lehet, hogy Péter vajda pénzverői, reversül a régibb Mirče-féle bélyegeket használták fel.

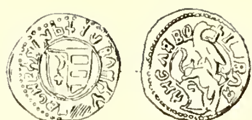
Mihály vajda ugyanezen typusú érme folytatja a sorozatot. E faj a gyűjteményben ismét nagy számú (25) változatban van képviselve.

6.

II. Mirče Bassaraba (1419—1420) érmeiben a régi Dán-féle typusra ismerünk, melyeket sigláikból itélve azok pénzverő-műhelyéből származtathatunk. A czímervért bal mezejét itt is különféle jegyek foglalják el, mint: hosszúdad O-féle alak, B vagy K betű, egy félholdhoz hasonló jegy.

II. Vladislav Bassaraba Drakul (1431—1445) érme ismét ó-szláv köriratú; Av. ✠ IѠВЛЯ-ДИСЛЯВО; Rev. IѠВЛЯДИСЛЯВОИВОДЯГNЬ (✠ Jo Vladislav Vojevoda és ✠ Jo

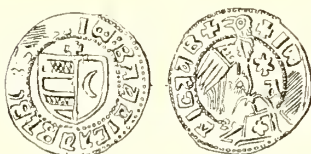

7.

8.

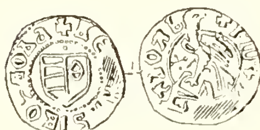
Vladislav Vojevoda Gospodinj.) Az érem a legszebb vésetű s veretű egykorú pénzek közé tartozik s Hunyady János és Brankovics György érmeire emlékeztet.

IV. Vladislav Bassarab (1456—62 és 1477—79) melléknéven Czepeluš (karóba húzó) néhány érme előállításra nézve egészen az I. Vládféléknek felel meg, a különbséget a cyrillikus felirat: ✠ IѠAN|BЛAТІСЛА ВОІВОДА stb. képezi.

V. Vladislav, Radul Drakul fia (1479—1492) érmei (a gyűjteményben 3 db.) a havaselvi érmek legritkábbjai közé tartoznak s ekkorig kiadatlanok. Előállításuk egy nyomon jár a fent leírt czímeres változatokkal s szláv köriratosak: ✠ IѠВЛАД-ІСЛАВ ✠ és ✠ IѠВЛАДІ-СЛАВЪВО (jevoda). Az előbbi éremfajoktól elütő némi különbség, hogy a czímervért nyolcz csíkja helyett csak négy van feltüntetve (2 sraffirozott s 2 mély), hátlapon pedig a sisakdísz megfordított (balra néző) helyzetben van előállítva, a mezőn csillag, betű vagy más egyéb pénzverő-jegygyel.

9.

Utolsó e nembe tartozó példányok *I. Radul* nevének köriratát viselik a szokott szláv caracterekkel.

10.

A czímer-mezők vagy olasz vagy pedig alúl kiszögletesedő vértben foglalnak helyet. A revers előállítása az ismert gyakorlatnak felel meg.

A bemutatott éremsorozatok Oláhország történetének első korszakába tartoznak, mely a mohácsi csatáig ér.

Lehetetlen, hogy a leírt érmeken elfogulatlan szemlélet mellett ne látnánk a traditiók folytonosságát és következetességét, melyre I. Vladisláv érmeinél mutattunk.

A mohácsi szerencsétlen ütközettel nagy politikai változások álltak be Kelet-Európában. A török átlépte a Dunát s Budáig hatolt előre. Magyarország háromfelé szakadt; a nyugati részeket a Habsburg-házi királyok birtokolták, a Duna-Tisza közén s az Aldunán a török foglalt állást, Erdélyben nemzeti fejedelmek küzdöttek a kétfelől megtámadott nemzeti szabadságért. Magyarországnak délfelől másfélszázadon át nem volt többé határa. Az egykori Szörénység elvesztette jelentőségét s a török uralom hatalmi körébe jutott oláh vajdaság területével folyt össze, mely népével már a magyar uralom idején elárasztotta azt, tért hódítva a byzanti kereszténységnek, mely a mohácsi csata után mindjobban húzódott a déli magyar megyék felé, visszaszorítva a római katholikus egyházi életet, melynek a XVI. századig a *szörényi püspökség* volt védbástyája.

Az a processus, melyet Sturdza hg. a XIV. század elejére képzel s I. Vlad Bassarabának tulajdonít, a ki szerinte már az Anjouk alatt kerekítette ki Oláhországot a Szörénységgel (!), csak is ekkor megy végbe. A török invásiók zavarták meg az Aldunán a közjogi állást s kuszálták szét a traditiókat is. A mohácsi csatával Szörénység mint magyar terület elveszett; a később bekövetkezett politikai események, bárhogy alakultak is, Szörénységet nem tudták többé hamvaiból feltámasztani.

A Szörénységgel megbővűlt Oláhország, Havaselve történetének második korszakát képezi. E történeteket a török suzerainitás korának nevezhetjük.

Havaselvén egy ideig török protectorátus alatt választott nemzeti fejedelmek uralkodtak, kik Havaselvére bevándorolt görög, albán, bolgár, orosz, lengyel családokból kerültek ki, kik a görög egyházzal versenyezve zsarolták és fosztogatták a szegény tartomány lakosságát, azokat nehéz rabságban tartva.

S ez állapotok, melyekben az oláh történetírás Havaselve legszomorúbb korszakát látja, merűlt fel egy nagy ethnographiai változás; a bolgár-szláv elemek elenyészve az oláh amalgamában, a terület egyöntetűvé s ruménné lett, úgy hogy 1600 körül a tartomány hivatalos nyelve is az oláh lett az eddigi ó-szláv helyett.

Havaselve történetei a XVI. század óta az új Románia megalakulásaig már a positiv história keretében mozognak. Vitéz Mihály uralma, erdélyi hadjárata, erdély-moldva-oláhországi viszonyok; török háborúk, fanarióták, az orosz uralom, a kücsük-kajnardži békekötés, az Ypsilanti-féle felkelés stb. sokkal inkább ismert s nagyobb terjedelmű történetek, semhogy azok összefoglalására itt szükség volna. Czélunknak teljesen megfelel, ha az újabb kor érmészeti emlékeit szorosan numismatikai szempontból soroljuk fel, a mint azokat a Dobóczky-féle gyűjteményben találjuk.

Oláhország rendszeres pénzverése a török korral megszűnt. Az 1526-iki fordulattal, a mint Havaselve állása Magyarországgal szemben megváltozott, a Bassarab dynastia continuitása is megszakadt, a családi traditiók elenyésztek.

A zavaros események, melyek Havaselve területén végbementek, a nemzet egészének politikai tespedése, kalandorok ephemer feltűnése s a külső befolyások sokfélesége látszik meg e kor numismatikai emlékein is. Ezek több csoportba tartoznak.

1. *Báthory Zsigmond* erdélyi fejedelem pénzei Moldva és Oláhország czímével. A gyűjteményben 1596., 1597., 1698. évbeli ezüst garasok: SIG . D . G . TRAN . MOL . WAL . S . P . R . I . P köriratal; 67 darab 23 változatban; tallérok 1597-ből 10 darab. (Weszerle: Tab. IV. 10—11.)

2. *Báthory Gábor* aranyai; GAB:D:G:TRA:VAL.TRANSAL (pinæ) 1611., 1612. és 1613-ból 7 db. (Weszerle: Tab. VIII. 6—7.)

3. *Vitéz Mihály* (1593—1601.) érmei. Ez érmekből a gyűjtemény 4 külön fajt ismer: tallér- és féltallér-nagyságú aranyakat, ezüst tallér és féltallérokat. Rendkívül ritka érem mindannyi, az egyik arany darab a gyűjtemény igazi Cohinoor-ja.

11.

4. *Mihály Radul Mihnea* (1658—1659.) kis ezüst akcsái. Av. a fejedelem koronás mellképe, kormánypálczával: ✠ IOMICHAEL RAD.D.G.VAL.PR s az évszám: Rev. kétfejű sas és ✠ SI DEVS NOBISCVM.QVIS CON NO. E ritka éremfajból a gyűjteményben tizenkét darab van tiz különböző változatban.

12

5. *Constantin Brankován* (1688—1714.) tallérai, féltallérai és féltallér bélyeggel vert aranya. Brankován Constantin érmein, ki magát a Bassaraba családból származtatta, jelenik meg először Oláhország modern országos czímere, a vértben álló sas *csőrében tartott kereszttel.*

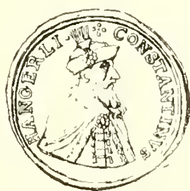

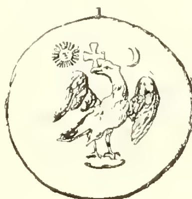

14.

A sas, mint fent láttuk, az anjou-korú Bassaraba czímernek csak mellékalkatrésze volt. Mikor kezdték Oláhországban a sast külön czímerűl használni, határozottan alig lehet megállapítani, Brankován korát azonban jóval megelőzi, s régibb emlékeken is (sírkövek, könyvtáblák stb.) csőrében kereszttel van ábrázolva. Tulajdonították-e a czímerfestők az

így feltüntetett sasnak symbolikus jelentőséget, nem keressük, elég annyit tudnunk, hogy a kereszt a régi havaselvi czímernek nem volt tartozéka. Mint I. Vlad stb. kispénzein látjuk, a sas feje előtt álló keresztke nem más, mint a *legenda* kezdő jegye, a mi a középkori érmeken általános gyakorlat volt.

13.

6. *Constantin Hangerli*-nek (1797—1799.) egy érem-faját ismerjük, melyből a gyűjteménynek 1 ezüst s 5 bronz-példánya van.

7. *Orosz czárok pénzei* Moldva és Oláhországban állomásozó orosz hadak számára. Ez érem-fajokból (melyek a moldvai Sadagurában, elfoglalt török ágyúk bronzanyagából verettek) a gyűjtemény több fajt ismer, melyek közül a főbb typusokat bemutatjuk. (Ez éremfajok némelyikéből ezüst veretünk is van.)

d) II. Katalin czárnő uralk. alatt verettek: 1) Para=3 denga 1771—1772-ből 4 különböző typus.

15.

16.

17.

18.

2. 2 para = 3 kopek 1772-74 évekből, két fő typus (sima és guirlandozott czímerek).

19.

3. 5 kopekes darabok 1771-ből.

20.

b) I. Pál czár korában vert rézpénz; typusa megfelel a Hangerli féléknek.

21.

8. *Kuza János Sándor* fejedelem 5 centime-os próbaverete.

22.

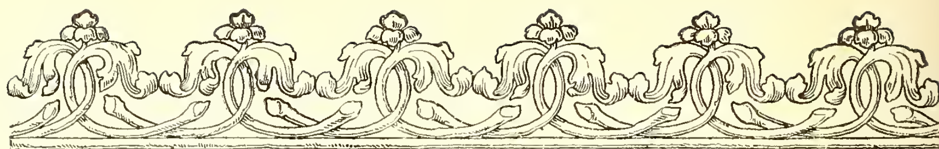
9. *Hohenzollerni* Károly fejedelem és király folyó pénzei. *a)* Egy 1876. évi Párisban készült (Alliage Sebillot) 20 bani névértékű próbaveret (Essai monetaire). *b)* A romániai arany, ezüst és bronz forgalmi pénzek: 20 leu (arany), 5, 2, 1 leu és 50 bani (ezüst), 10, 5, 2 és 1 banu (bronz) az összes eddig ismert változatokban.

Ha megjegyezzük még, hogy a Dobóczky-féle oláh éremgyűjteményben a két vajdaság történeteit illető s azzal bármi vonatkozásban álló *emlékérmeknek* úgyszólván teljes sorozatai, a romániai katonai *rendjelek*, *jetonok* stb. vannak együtt, Dobóczky úr nagy fáradsággal s tudománynyal megalkotott páratlan gyűjteményének igazi képét adtuk. Nem hinnők, hogy hasonló, gazdag és teljességével imponáló gyűjtemény a jövőben bárhol is létesűlhetne.

Réthy László.

23

EMLÉKEK ÉS LELETEK

AZ Ó-BUDAI PAPFÖLDI ÁSATÁSOK 1887-BEN.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

A főváros áldozatkészségének köszönhető újra, hogy a két év óta szünetelt papföldi ásatások az idén tovább folytathatók voltak. A munkálatok a szentendrei ország-út Duna felőli oldalán elterülő thermáktól délkeleti irányban mintegy 200 lépésnyire azon a ponton kezdettek meg, a hol már 1884-ben egy lakóház három felette érdekes osztályát sikerült napfényre hozni.* A remény, hogy ez évben immár Aquincum azon részébe nyerhetünk némi bepillantást, mely a katonai táborral szoros kapcsolatban álló canaba-kat, vagyis a legio nyomában vonuló kereskedő és markotányos népség tartózkodó helyeit foglalta magában, kétszeres érdeklődést keltett mindaz iránt, a mit a föld méhe még számunkra megőrzött. S az eredménynyel úgy a főváros közönsége, mint a tudomány meg lehet elégedve.

Az ásatások junius 1-én indultak meg s átlag 30 munkás igénybe vételével julius 20-áig folytak. A romok változó mélységben feküdtek a föld alatt: rendesen 30—40 cm.-nyi törmelékréteg borította; helyenként azonban a falazatok oly magasságot értek, hogy irányuk többé-kevésbbé eleve is megmondható volt.

A kiásott romhalmaz két épületcsoportot tár szemünk elé. Az egyik nagyobbszabású fürdőt tüntet föl, míg a másik, tőle délnek fekvő s a korábban felfedett három osztálylyal összefüggő emlékben minden valószinűség szerint valamely római lakóház maradványait szemlélhetjük.

Feliratos követ, mely positiv adatot szolgáltatna ezen épületeknek bármely szempontból való megítélésére, fájdalom, nem találhattunk. Mindaz, a mit róluk, jelesen az utóbbiról, a melynek leírását a következőkben megkísértem, mondhatunk, egyedül az építészeti részletek

* L. a mellékelt alaprajzon: O, P és Q.

alapján történhetik. S még így is mily nehézségek gátolják a kutatást. Nem is szólva a természet romboló hatalmáról, jól tudjuk, mennyire veszélyezteti az ó-kor romjainak fenmaradását egy azok közelében virágzó város. A népvándorlások aligha tettek bennök több kárt, mint a két Buda békés lakossága a középkorban, sőt mi több, még jelen korunkban is azáltal, hogy kényelmesebbnek találta a római emlékekről szedni össze a követ köz- és magánépületei emelésére, mint azt a sokkal messzebb fekvő bányákból szállítani.* Nincs mit csodálkoznunk tehát, miért maradt az egykoron itt emelkedő épületekből is alig egyéb, mint az alapfalazat. Helyenként még ez is ki van szedve.

A római hódítás nyomában tudvalevőleg Róma intézményei és szokásai előbb-utóbb mindenütt gyökeret vertek. Mi sem igazolja e tétel igazságát meggyőzőbben, mint maga az építészet. A közélet szolgálatára emelt épületek, a mennyiben azok fenmaradtak és ismeretesek, a legtávolabb fekvő provinciákban is lényegileg megegyezők. A magánéletről még mindig Pompeji nyujtja a legteljesebb képet. Nyilvánvaló azonban, hogy e tekintetben is megvolt bizonyos egyöntetűség, bár nem tagadható, hogy a magán viszonyok hatalma s a tulajdonos izlése sokkal jobban érvényesülhetett a magánház építése alkalmával, mint a nyilvános épületekénél.

Aquincum az idén, különben még teljesen ki sem ásott e háza sokkal kedvezőtlenebb állapotban került napvilágra, sem hogy indokolt volna már ezuttal összevetésekbe bocsátkozni. Számos osztálya specialis rendeltetését is alig sejthetjük. Reméljük azonban, hogy a jövő ásatások folyamán, midőn a hasonnemű épületek egész sora áll majd rendelkezésünkre, sikerülni fog úgy a részletekre, mint az egész aquincumi magán-építkezés irányadó elveire nézve kétségtelenebb adatokat nyernünk.

A szóban forgó épület tengelyei, miként az általam készített alaprajzon kitetszik, a négy égtáj irányába esnek. Mindeddig azonban csak a keleti és nyugoti oldalai állanak teljesen szabadon. Északi határát csak annyira ismerjük, a mennyire e táj felé a szomszédos fürdő csatlakozik hozzá.

Nyugot felől mintegy 3·8 m. széles utcza *(A)* határolja, melynek nagy polygon mészkőtáblákból álló kövezete még helyenként látható. A kocsiközlekedés, tekintve az utcza szűk voltát, valószinűleg el volt tiltva róla; nem is fedezzük fel sehol a kerekek nyomát, mint azt a korábban felfedett nagy közfürdők felé vezető utcza kövezetén alkalmunk van szemlélni. Kétfelől házcsoportok szegélyezték. A nyugotra

* V. ö. Havas Sándor jelentését a budai vár falai- és bástyáinak leásatásáról. Arch. Ért. 1887. 3. sz. 286. l.

eső épületnek mindeddig öt osztályát s azokat is csak részben ismerjük (I—V). A három, illetőleg négy északnak fekvő helyiség utcza felőli falán sehol a bejáratok nyomát föl nem fedezhetjük, jóllehet az túlhaladja a kövezet szintjét. Alig szenved kétséget tehát, hogy e különben tetemes nagyságú szobák nem voltak tabernák, hanem a most még csaknem teljesen a föld alatt levő házzal állottak szoros összefüggésben. Az V osztály az utczára egész szélességében nyílt volt. A 3·6 meter hosszú s két nagy darab mészkőből álló küszöb még helyén látható Tulajdonképen kettős ajtó alapjául szolgált. Az egyik — 2·37 méter széles — két szárnyú volt, míg a másik, jóval keskenyebb — szélessége 1 m. — csak egy szárnynyal bírt. Az ütköző tövében fúrt kerek bemélyítésekbe voltak a csapok eresztve, míg a szomszédos négyszögű nyilások a valósziműleg fából való ajtófélfák tartására szolgáltak. Az ajtók elzárása rekeszek segélyével történt, melyeket a küszöb közepén alkalmazott kisebb négyszögű lyukakba toltak le.

Tekintve e bejárat tetemes szélességét és sajátszerű constructióját, az V osztályt teljes joggal kapualjnak (ostium) tekinthetjük, a melybe egy szűkebb s a mindennapi közlekedésre szánt ajtó nyílott, holott a főajtó különös alkalmakra lehetett föntartva.*

A mi házunk keleti szélét illeti, az egyenes vonalból való kiszökései, nemkülönben az egyik pontján alkalmazott falpillér valószinűvé teszik, hogy e felől nem utcza, hanem a római korban erre menő Dunaág partvidéke határolta. E szerint épületünk kelet felé a canabák határát jelezné.

Áttérve immár magára a házra, a mi első tekintetre szemünkbe ötlik az alaprajzon, az a nagy szabálytalanság, mely általában tervét jellemzi. Az egyetlen osztály, melyet a római lakóház lényeges alkotó részei közül a mi emlékünk szövevényében némi biztonsággal megjelölhetünk, a *B*-vel jelölt nagy udvar, a mely tekintélyes nagyságánál és sajátszerű szerkezeténél fogva nem annyira atriumnak, mint a peristyliumnak tekintendő. Közepét szabálytalan négyszögű falazat fogja körül. A délkeleti és délnyugati sarkain észlelhető gondosabban megfaragott szegletkövek, melyek egyike párkányozott, nyilván eredeti magasságát jelzik, a mely tekintve csekély voltát — mintegy 15 cm. — teljesen indokolttá teszi annak föltevését, hogy e falazat nem lehetett egyéb, mint valami mellvéd, mely a mintegy 12 m. × 11 m. térfogatú, szabálytalan oldalú kertet (viridariumot) övezte. E fölfogás mellett egyúttal könnyen érthetővé válik, miért alkot zárt egészet, melyet sehol meg nem tör oly csorba, a melyet joggal ajtónyilás nyomának tekinthetnénk. Beljebb, a kert közepe táján újabb négyszögű falmaradvány

* V. ö. Overbeck- Mau Pompeii p. 298.

nyomaival találkozunk. Sajnos, hogy nagysága az idő rövidsége miatt teljes határozottsággal nem volt megállapítható. Annyi bizonyos azonban, hogy e falmaradványok, ha a jövő ásatás tényleg azoknak igazolja, a vízmedenczét (piscinát) képviselik, mely szökőkútjával tudvalevőleg ritkán hiányzott valamirevaló peristylium kertjéből. Pompeiiben analog berendezést mutat a Popidius Secundus háza gyanánt szereplő épület egyik peristyliumja.*

A viridariumot köröskörül mintegy 3 m. széles oszlopos folyosó *(C)* fogta körül, a melynek a nyílt kert felé aláhajló fedele oszlopokon pihent. Legalább a nagy mennyiségben meglelt oszlopfő-töredékek csaknem bizonyossá teszik e föltevésünket. E folyosóból nyíltak a bejáratok a szomszédos mellékosztályokba. Hogy az északi fal *a* pontján alkalmazott ajtó minő rendeltetéssel bírhatott, alább leszen szó. Nyugoti fala tövestől ki van szedve; irányát egyedül a *b* küszöb sejteti, mely a folyosótól nyugotra fekvő osztályok *(D)* bejáratául szolgált. Nem lehetetlen azonban, hogy a hiányzó fal más pontjain is ugyanezen czélra szánt ajtók lehettek alkalmazva.

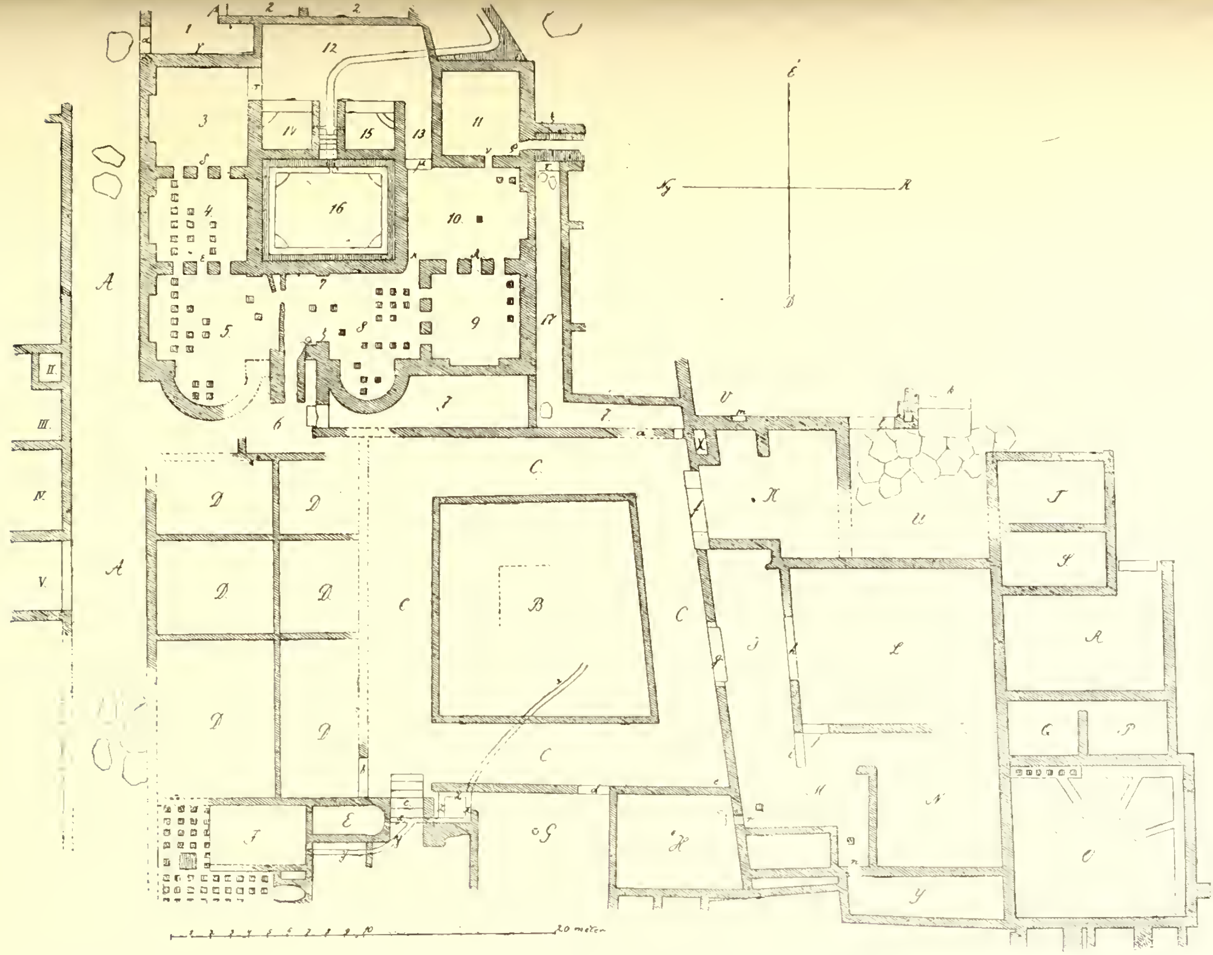
Az imént érintett négyszögű osztályok különbeni berendezéséről csaknem semmit sem mondhatunk. Falaik feltünő vékonysága — körülbelül 25 cm. — nemkülönben egyenletes magassága a mellett látszik szólani, hogy tulajdonképen csak az alapozatot képviselik, a melyre a minden valósziműség szerint tömfalat (Flechtwerkbau) emeltek.

A mi a dél felől csatlakozó mellékosztályokat illeti, az *E* helyiség sajátszerű idoma és berendezése kétségtelenné teszi, hogy házunk délnyugati sarkát a tulajdonos magánfürdője foglalta el. Bejáratát nyilván a *c* ponton látható s a folyosó szintjénél négy lépcsőfokkal magasabban fekvő küszöb jelzi. A belépő e szerint előbb kénytelen volt hátulról megkerülni az imént jelzett osztályt, hogy az *F*-fel jelölt 4·9 m. hosszú és 3·2 m. széles vetköző szobába (apodyterium) léphessen. Ennek talaja mozaikkal volt fedve, a melynek mintegy kétharmad része épen van s fehér alapon fekete mæanderszerű keretben két lebegő alakot látszik ábrázolni.

Ezen osztály három oldalán feküdtek a fürdő egyes részei. Kelet felé találjuk az alacsony fal által elválasztott, 3·6 m. hosszú és 1·5 m. széles hideg fürdőt (frigidarium) *(E)*. Négyszögű téglákkal fedett talaja, mely mélyebben fekszik az apodyteriuménál, kelet felé kissé aláhajlik, hogy a víz a félkörívű zárulat (apsis) falán alul áttört nyiláson annál könnyebben legyen levezethető az ezen nyilással kapcsolatos csatornába *(x)*.

Az apodyteriumtól nyugotra és délre a függő talaj (suspensura)

* L. Overbeck-Mau Pompeii p. 363.

AZ Ó-BUDAI PAPFÖLDÖN 1887-BEN TELJESITETT ÁSATÁS TÉRKÉPE: KUZSINSZKY BÁLINT FÖLVÉTELE SZERINT.

meglepő jókarban megőrzött, 60 centim. magas oszlopaira akadunk. E helyütt kell tehát keresnünk a langyos (tepidarium) és a meleg fürdőt (caldarium). Az első minden valószinűség szerint nyugatra feküdt és az utcza mentén elterülő 2·65 m. széles hossznégyszögű tért foglalt el. A különben sem széles apodyterium nyilván egész szélességében torkollott belé, mert a kettőt elválasztó falnak semmi nyoma sincs. Padolata biscuite-alakú téglamozaikkal lehetett kirakva: legalább a nagy mennyiségben e helyütt lelt maradványai erre engednek következtetni. Az apodyterium déli oldalán volt a 3·3 m. hosszú, de még bizonytalan szélességű caldarium, a melyet a tőle nyugotnak fekvő tepidariumtól valószinűleg a függő talajba eresztett keskeny fal választhatott el. Keleti végén látjuk a fűtőházat (præfurnium), melyet vályuszerűen összerakott nagy kőtömbök alkotnak. Fölül boltozva volt. Az itt fejlesztett tűz által fölhevített lég közvetlenül a caldarium függő talaja alá juthatott, a miért érthető, hogy e helyen tételezzük föl a római fürdő legmelegebb osztályát. Hogy a hideg vizet és a meleget magában foglaló két medencze (labrum és alveus) hol állhattak, a munkálatok jelen stadiumában alig lehetne még csak hozzávetőleg is megmondani. Ismerjük azonban a víz elvezetésére szolgáló csatornát *(y)*, mely az apodyterium talaja alól kibújván, a frigidariumból jövő csatornába szakad. Mielőtt ez a folyosó déli falán áttörne s a viridariumot, még pedig látszólag a piscina megkerülésével átszelné, hogy a főcsatornába ömöljék, magába fogadja a valamivel magasabban fekvő és cseréptéglákból szerkeztett *z* csatornát, mely nyilván a fürdő-osztályok fedelének esővizét fogta fel.

Az oszlopos csarnok déli falának *d* pontján 1·7 m. hosszú küszöböt látunk, mely a még részben a föld alatt rejlő *G* osztályt köté össze a peristyliummal. Az ettől keletnek fekvő s alfűtéssel (hypocaustum) bíró *H* osztály bejáratát legfölebb az *e* ponton észlelhető falcsorba sejteti.

Jóval szövévenyesebb a peristylium keleti oldalán elhelyezett helyiségek berendezése, noha nem tagadható, hogy házunk ép e része tán a legtanulságosabb.

Az e helyütt tapasztalható építkezéshez a legközelebbi analogiát Pompeiiben a villa suburbana néven ismeretes nyaraló nyujtja, melynek tervezője az építőhely lejtősségét hasonlókép az által igyekezett kiegyenlíteni, hogy egyes részeit terrasse-szerűleg helyezte el.

Szerencsénk, hogy az *f*, *g*, *h*, *i* és *j* küszöbkövek még helyükön vannak. Egy szintben fekszenek valamennyien, úgy hogy kétséget nem szenvedhet, hogy a *J*, *K*, *L*, *M* és *N* osztályok, a melyeknek bejáratát jelzik, ugyanazon magasságú padolattal bírtak, t. i. a mely a peristylium déli oldalán elterülő osztályokéval megegyezett. Hasonló magasságot mu-

tat az *O* osztály, melynek terrazzo-val borított pavimentuma még nagyrészt ép. A többi osztályok tetemesen mélyebben fekszenek. A két részre osztott *Q-P*, továbbá az *R* és *V* osztályok talaja mintegy 2 méterrel van alantabb, nyilván azért, hogy a fölébök épített emelet szintje az imént jelzett osztályokénak megfeleljen. Az *S* és *T*, nemkülönben az *U* helyiségek talaja valamivel magasabban fekszik ugyan, mégis elég okunk van azt hinni, hogy ez osztályok fölé is egykor emeletek voltak rakva. Ellenben a ház nyugoti része nyilván földszintes volt.

Különben vajmi kevés az, mit ezen osztályok bővebb jellemzéseképen mondhatunk. Az északra eső, 2·6 m. széles ajtó *(K)*, melynek küszöbe eredeti helyén látható, minden valószinűség szerint a ház főbejáratául (ianua) szolgált: a rajta belépő közvetlenül egy mintegy 30 cm.-rel mélyebben fekvő helyre *(U)* jut, melynek nagy mészkőtáblákkal fedett talaja, nemkülönben elhelyezése valószinűvé teszi hogy gazdasági udvarnak használták.* Bejáratától nyugotra sajátságos toronyforma négyszögű építményt látunk. Kürtő alig lehetett, különben föllelnők benne a korom nyomát. Valószinűbb, hogy vízház volt; torka ugyanis alul nyílt s a küszöb alatt vonuló csatornával közlekedik. Alig lehetett tehát egyéb rendeltetése, mint az, hogy segélyével az emeleten tartózkodók minél kényelmesebben eltávolíthassák a felesleges és piszkos vizet. E vízmű túlsó, nyugoti oldalán hasonlóképen ajtó volt *(l)*; 2·15 m. széles küszöbe nagy részét az ajtó felett egykor alkalmazott ívezet romjai fedik. Az osztály *(V)*, a melynek az imént leírt udvar felől bejáratául szolgált, az utóbbinál körülbelől 20 cm.-rel mélyebben fekszik s világosságát részben a keleti falán mintegy 2 m.-nyi magasságban alkalmazott ablakrésen *(m)* is kaphatta.

Udvarunk nyugot felé aligha nem összeköttetésben állott a mintegy 60 cm.-rel magasabban fekvő *K* osztálylyal, a melynek az északi részén észlelhető kiszökő falazata, föltéve, hogy az csakugyan a tűzhely körülzárására szolgált, arra enged következtetni, hogy e hely volt a konyha (culina). E föltevés mellett aztán — legalább a pompeiibeli házak berendezésének analogiája alapján — teljesen érthető, ha mi is a sarokban fenmaradt falmaradványban *(X)* az árnyékszék (latrina) nyomát véljük felismerhetni. A peristylium felé 2·34 m. széles ajtó küszöbkövét szemléljük, mely sem a sarkok, sem a retesz befogadására szolgáló lyukakkal nem bír.

Az *L* osztályt, tekintve tetemes nagyságát és díszes kiállítását — teriméje ugyanis 10·3 × 8·3 □ m. — atriumnak volnék hajlandó nézni, úgy hogy a peristylium felé a normalis tablinumot e helyütt a nem

* V. ö. a raversbeuri villa leírását a Jahrbücher des Ver. von Alterthumsfreunden im Rheinlande LXI. p. 132.

kevesebb fénynyel berendezett *J* folyosó pótolná. Ezen osztályok e szerint sem egymástól, sem a tőlük nyugotnak eső peristyliumtól nem lehettek elzárva. A közlekedést meglepő széles ajtók közvetítették. A peristyliumra nyíló ajtó küszöbe 2·94 m. széles. A folyosó és úgynevezett atrium között levő azonban nemcsak nagyságával, mely 3·38 meter, hanem a nyilván toló ajtószárnyak számára való kettős csatornaszerű constructiójával is magára vonja a szemlélő figyelmét. Az ajtók e feltünő szélességén épen nincs mit csodálnunk, ha meggondoljuk, hogy a római, noha ismerte az ablakot, szobáiba a világosságot főkép az ajtónyilásokon át kapta. Ha tehát e ház építője nem akarta, hogy a keleti felét elfoglaló osztályok, melyeket minden valószinűség szerint a mi házainkéhoz hasonló fedél — tectum testudinatum — óvott meg az éghajlat behatásaitól, teljes sötétségben maradjanak, az ajtókat, melyek első sorban a világos peristylium felé nyíltak, lehetőleg tágasaknak kellett csinálnia. Épületünk csaknem minden osztályában találtunk áttört művű kisebbnagyobb kőtöredékeket. Ezek is mindenekelőtt a világosság közvetítésére szolgáltak s rendesen félkörívű alakban voltak az ajtók fölé alkalmazva.[1]

A délre eső *O*, *N* és *M* osztályok, melyekhez a fönnebb jelzett *H* cubiculum fűződik, teljes vagy csak részleges alfűtéssel bírtak. Úgy tekinthetjük tehát őket, mint hálószobákat (dormitoria),[2] a melyek hazánk zordonabb éghajlata alatt ugyancsak rászorulhattak a melegre. Fűtésök az *Y* præfurniumból történt, melynek északi falába (*n* ponton) van a teknőszerű kemencze illesztve. A fölhevített levegő a függő talaj alatt előbb az *M* folyosóba jutott el, a melynek határfalai azonban csak a suspensura magasságát érték el, úgy hogy e részen a termek beosztása előttünk teljesen ismeretlen, majd az *r* ponton alkalmazott négyszögű nyiláson át a *H* osztály padolata alá. Felette kétséges azonban, volt-e az *O* osztálynak külön fűtő kemenczéje, illetőleg merről vezettetett be a meleg levegő talaja alá, a hol átlag 50 cm. széles csatornákban keringett, melyek hol a falak mentén, hol a központ felé sugárszerűen vannak elhelyezve.

Végül a mi házunk keletre eső legszélsőbb s a többi osztályok szintjéhez képest pinczehelyiségeknek mondható szobákat illeti, rendeltetésökhöz alig férhet kétség. A *Q* osztályban már 1884-ben lelt erotikus tartalmú dipinti bizonyossá teszi, hogy e helyütt bordélyház (lupanarium) volt, mely czélra a tulajdonos háza e részét, mint félreeső helyzeténél fogva felette alkalmasat, nyilván bérbe adta.

[1] V. ö. Ritsch Ill. Wörterbuch s. v. chlathri.

[2] V. ö. a manderscheidi villa leírását, a Jahrbücher d. Ver von Alterthumsfreunden im Rheinlande XL. p. 261.

A ház észak-keleti oldalán terül el a fürdő. Nem valószinű azonban, hogy a kettő oly szoros összefüggésben lett légyen, mintha az utóbbi az előbbinek kiegészítő részét alkotta volna. A peristylium északi falának *a* pontján levő ajtót, ha ugyan az e helyütt észlelhető falszakadék az ott elhelyezett küszöb kiszedése, illetőleg kivetése folytán állott elő, legföllebb csak a szomszédos ház hozzátartozóinak szolgálhatott bejáratul, a kik, hogy nagyobb kerülőt ne tegyenek, a 14 szűk folyosón férhettek hozzá. Különben dél felől zárva van; a 7 folyosó nyugoti végén alkalmazott ajtó, mely közvetlenül a fűtőhelyiségbe nyílt, a fűtőszemélyzet közlekedésének volt szánva.

A fürdő-közönség részben az *A* utczáról közvetlenül, részben az épületnek ezzel szemközt levő részén alkalmazott folyosón léphetett be. Azonban nemcsak az egész fürdő-telep elhelyezése s osztályainak elrendezése szól a mellett, hogy e fürdő a fönnebb leírt háztól teljesen független — hiszen ennek megvan a maga külön fürdőcskéje — hanem főleg építésmódja is. Alaprajza csaknem szabályos négyszögnek mondható; falai észak-keleti részének kivételével mind derékszögeket formálnak s a mi fő, szerkezetök sokkal gondosabb. A mellett tehát, hogy az idén kiásott romok e része jóval alantabb szintű, mint a ház, bizonyára sok tekintetben e körülménynek is köszönhető, hogy tetemesen jobb karban is maradt fenn, mint az előbbeni emlék.

Osszesen tíz nagyobb és két kisebb osztályt foglal magában. Elrendezésök meglehetősen symmetrikus. Középütt van az alább bővebben leírt piscina, mely köré a többi osztályok — két csoportra oszolva — szabályosan csoportosulnak. Mindkettő magában foglalja a római fürdő lényeges alkatrészeit. Az egyik csoport a telep nyugoti részén terül el. Annyira egyöntetű építésmódot mutatnak azonban, hogy teljesen jogosulatlan volna annak föltevése, mintha bármely oknál fogva nem egy időben épültek volna.

Fürdőnk egyik bejárata (α), még pedig az, mely első sorban a nyugoti csoporttal való érintkezést közvetítette, miként már jeleztük, az *A* utczáról volt. Nemcsak 1·55 m. széles küszöbe van meg a maga helyén, hanem — a mi ritka jelenség — egyik kőajtófele (postis) is még, bár felső része csonka, épen áll. Az ajtó elzárása nem csapokon forgó szárnyak által történt: a küszöb szerkezete egészen más csukási módot sejtet, mely fürdőnknél általánosnak mondható. A küszöb két oldalán ugyanis az ütközőre derékszögben vájt egy-egy csatornát látunk. Hogy mi lehetett ezek szerepe, a jövő ásatások folyamán napfényre jutó valamely szerencsés részlet tán megadja rá a választ.

Ezen ajtón át 5·40 m. hosszú folyosószerű terembe lépünk (1), mely elől, északra mintegy 3·50 m. hosszban szárnyféle (ala) beszökést látszik mutatni. Nem lehetetlen, hogy ezen osztály szolgált vetkőzőnek

(apodyterium). A fürdő északi határfala mentén elterülő osztályok, melyekbe ezen helyiségből a még csak részben fölfedett β küszöbön lehetett jutni, mozaikos talajjal birtak. A részint kisebb, részint nagyobb fehér kőkoczkákból összerakott pavimentum részletek díszes és nagyobb arányú termekre engednek következtetni.

A 3 osztály északi fala erős szakadékot mutat közepe táján. Kétségtelen, hogy e helyütt (γ) volt a bejárata. Talaja ép úgy, mint a következő osztályoké, mintegy 75 cm. magasságú trachyt-oszlopkákon pihent. Ezen 4·75 × 5.25 □ m. térfogatú osztály, melynek nyugoti fala mintegy 2·5 m. hosszú és 40 cm. mély fülkeszerű beszökést mutat, két irányban állott összeköttetésben a szomszédos helyiségekkel. Az egyik keletre nyiló ajtó, mely az alább tárgyalandó 12 udvarra vezet, küszöbének sajátszerű, az ólomcső átvezetésére szolgáló szerkezetével arra mutat, hogy ezen osztály beszökő részében fürdőkád állhatott, úgy hogy e helyen a téli időben használatos hideg fürdőt (frigidarium) szemlélnők, a melynek alfűtéssel való ellátását, a mi Italia derült ege alatt feleslegesnek látszott, nálunk a zordonabb éghajlat indokolja.

A másik bejárat (δ), melynek küszöbköve el van hordva, a 4 terembe vezetett s a még most is teljes épségben fennálló s a függő talaj alatt (suspensura) a meleg levegőt az egyik osztályból a másikba átvezető ívezetes három nyilás középsője felett volt alkalmazva.

A 4 számú, 4·45 × 4·75 □ m. teriméjű osztály minden valószinűség szerint a langyos fürdő (tepidarium). Oldalfalain helyenként a meleget a magasba vezető üres téglacsövek (tubuli) nyomát fedezhetjük fel a vakolatban. A nyugotra eső falában tapasztalható 2·5 m. hosszú és 40 cm. mély fülkeszerű beugrás az osztályban nyilván csak arra szolgált, hogy tagozásával a falnak élénkséget kölcsönözzön. Bizonyosnak vehető azonban, hogy üresen nem állott, hanem ülőpad foglalta el, mely aligha hiányozhatott a tepidariumban. Ellenben nincs semmi okunk annak föltevésére, hogy valaha e helyütt fürdő-medencze állott, a mely különben is első sorban a száraz transpiratio számára szolgáló tepidariumban csak kivételes volt.*

Ezen osztály, a mint hogy máskép nem is lehetett, közvetlenül a meleg fürdővel (caldarium) (5) volt kapcsolatban, a mely tőle délnek fekszik s 4·45 m. széles és 8·8 m. hosszú, kelet-nyugoti irányban elhelyezett hossznégyszögű terem. Bejárata (ε), ép úgy, mint a tepidariumé, a meleget közvetítő, középső ívezetes nyilás fölött volt s a küszöbkő két töredéke jellemző csatornaszerű bemélyítéseivel még eredeti helyén szemlélhető. A bejárattal szemben a fal félkörívű (apsidikus) beugrást mutat, a melynek keleti fele azonban alapostúl ki van

* L. Marquardt. Privatleben der Römer I. p. 278.

szedve. E helyütt állhatott a hideg vizet magában foglaló labrum, míg a forró vizet nyujtó alveus valószinűleg ez osztály keleti keskeny oldalán volt alkalmazva. Másutt aligha lehetett: a labrummal szemközt, a hol különben szokásos helye van, a bejárat miatt nem állhatott; a nyugot felé alkalmazott s a megelőző osztályok hasonnemű részletével teljesen megegyező fülke pedig nyilván itt is csak az ülőpad befogadására szolgálhatott. Különben könnyen megérthetjük, miért helyezték el a keleti keskeny oldalra, ha meggondoljuk, hogy az osztály e részének kellett a legintensivebb meleggel bírnia, azt pedig alig kaphatta máshonnan oly fokban, mint a vele tőszomszédságban levő fűtőkemenczéből. Talaja természetesen alfűtéssel volt ellátva. Az átlag 70 cm. magas trachytoszlopokon pihent a többszörös rétegekből képzett pavimentum, mely átlag 2 cm. vastag, fehér kőkoczkákból álló mozaikkal volt fedve. Ennek több helyütt, nevezetesen az apsis görbületében s az osztály két keleti szegletében felfedezhető maradványai kétségtelenné teszik, hogy ezen osztály az η és ζ falpillérekig osztatlan egészet képezett.

A fűtőház elhelyezése — rajzunkon 6 jelöli — teljesen megfelel Vitruvius meghagyásának, a ki megkívánja, hogy két fürdőcsoport esetén a közös hypocausis a két caldarium között foglaljon helyet. Valószinű, hogy csupán a fürdők déli oldalán elterülő szűk folyosón (7) volt megközelíthető, a melynek nyugoti végén 1·05 széles ajtó nyilott a 2 lépcsővel mélyebben fekvő fütőház 3·6 hosszú és 2·7 széles előtermébe. Maga a kemencze két oldalt két-két 85 cm. magas, 1·05 cm. hosszú és 45 cm. vastag kövekből áll, melyek egy 67 cm. széles és vályuszerüen behorpasztott kőtömb két oldalát szegélyzik. E kövek belső szinét a huzamos tüzelés nagy mértékben eltorhasztotta. A ϑ falpilléren még eredeti helyén szemlélhető a præfurniumot felül befedő boltozat egyik alapköve, a melynek tőszomszédságában rézsutosan fektetett vakolat a boltozathoz tartozó s teljesen azonos kő ágyát jelzi. A fűtés a fönnebb jelzett előteremből történt oly formán, hogy az említett nagy kövek által alkotott vályuba a fahasábokat rakták. Az ily módon fölhevített levegő közvetlenül caldariumunk keleti részének talaja alá ömlött s innen szűk nyiláson át, melyet keskeny s a suspensura magasságáig érő kőlapok alkotnak, már csupán gyengítve juthatott el az osztály nyugoti felébe, nemkülönben a 4 és 3 osztályokba. Kelet felé a suspensura egészen nyílt volt, úgy hogy a meleg akadálytalanul terjeszkedhetett el a szomszédos caldarium (8) talaja alatt. A suspensura fölött azonban a két osztály természetesen el volt zárva egymástól, még pedig oly formán, hogy az η és ζ két falpillér között 85 cm. széles és 35 centim. magas s tán egy darabot képező óriási kőtömbet néhány cm.-nyire a függő talaj rétegébe eresztettek be. E négyszögű kőprisma felső lapja sajátszerű, 29 cm. széles bemélyítést mutat. Ha-

sonló szerkezetű kőtömböket még másutt is lesz alkalmunk megismerni, mely alkalommal az, a mi ez esetben csak valószinűnek tetszhetik, kétségtelennek bizonyul, hogy t. i. itt is e csatornaszerű bemélyítés nem egyébre, mint az elválasztó téglafal ágya gyanánt szolgált. A kőnek kétfelől mintegy 28 cm. széles szegélyét pedig, miként a rajta észlelhető nyomok tanúsítják, ülőpadul használták. *Kuzsinszky Bálint.*

SZÉKELY FESTŐ-ISKOLA A XV. SZÁZADBAN.*

A székely festőiskola maradványait eddig nyolcz templomon derítettem föl. Legelső volt a sepsi-besenyői felhagyott református templom. Fecskék, verebek, denevérek tanyája. Türte békésen a koppasztást, sőt jószántából már előbb mutogatta százados színes alakjait, a hámló mészrétegek alatt. Vakarás után előtűnt szent László király lovagias tette a cserhalmi ütközetben vagy ütközet után. A leány rabló kúnt űzőbe vette és a leány segítségével a kúnt szerencsésen le is nyakazta. E legenda kétszer is meg volt örökítve Besenyőn különböző időkből. Azonkívűl meg egy király, talán szent István és pár mezítlábos szent képezte a környezetet. Háromszéken még a kilyéni unitárius és a gelenczei katholikus templomok vedlettek meg dikicsünk hatalma következtében, mutatván éjszaki oldalukon szintén a szent László legendát. Kilyénben, fájdalom, magamnak kellett újra bemeszeltetnem a múltak emez ékesen szóló fényes tanújelét, mert csak azon feltétel alatt engedte meg a kaparást az unitárius főkonzisztorium. Gelenczén még áll és uralkodik a dicső László király, noha a golyvás gelenczei nép a pofaszakállas kúnoknak tulajdonitja nyakdudorait. A kúnok pofaszakállát golyvának nézik, s azt mondják, hogy megcsudálták.

Fülén is előbújt a mész alól szent László a cserhalmi ütközetben s azóta Füle furcsa nevét az egész világ ismeri, mert a felfejtett képcsoport a trónörökös könyvébe is bekerült, hirdetve a Székelyföld több százados magas kulturáját.

Füle után szóljak-e Bibarczfalváról, hol csendben, békességben bújtak elő hőseink a mész alól. Homoród-Szent-Mártonban régi híres templom van, ott az udvarhelyi főispán útján erőszakkal biztosíttatott a mészburok lefejthetése.

Hosszas munka és nyaktörő létramászásokkal le is fejtettük a meszet. Előjött itt szent László király vasba öltözött vitézeivel, a könnyű lovas kunokat pusztítva. Továbbá szent Margit vértanúsága és egy óriási szent Kristóf, melyhez mérve a pesti váczi-utczai csak pigmeus.

Van itt még pokol és menyország is, ott emberevő ördögökkel, itt a várakozó lelkeknek kaput nyitó szent Péterrel.

Dályán a Margit legenda egy részletét bontottuk ki, a többi még feltakarásra vár.

A legérdekesebb azonban a derzsi (Udvarhelymegye) fresko-lelet, melyet az odavaló jegyzőnek és Udvarhelymegye alispánjának köszönhetünk.

Meszelés közben akadtak reá. A jegyző bejelentette, az alispán betiltotta

* A «Székely Nemzet» f. évi 99. számában közölt tárcza szerint.

a meszelést és a miniszterium engem bízott meg a felfejtés és rajzolással. Bizony, bizony ily körülmények közt az is megeshetett volna rajtam, hogy más kapja a megbízást, s én, a ki tulajdonkép felfedeztem a székelyföldi festő-iskolát, s a kit párszor majd meg is vertek eme felfedezési törekvéseim közepett, a legérdekesebb felfedezéstől el is eshettem volna. Pesten könnyen elfelejtenek minket falusiakat, no de most az egyszer még eszükbe jutottam.

Derszen is szent László jelenik meg az éjszaki falon a kúnt űzve, nyakazva és munka után a leány ölében pihenve. A déli fal három teljes ornatusban levő főpapot, szent Mihály arkangyalt, lelket mérlegelve és teljes vasba öltözötten adja elénk. Azonkívül Saul megtérését. Nagy lovas alakkal Ananiással és felhőkből fényt szóró Jézussal. Ez a legérdekesebb képcsoport, mert itt kapunk biztos adatot székelyföldi festő-iskolánk virágzása korához, sőt ez iskola mesterének nevét is. A Sault kisérő fegyveresek egyike ugyanis zászlót tart kezében, melyen a következő felírás olvasható a rövidítések kiegészítésével: *Hoc opus fecit de pingere seu præparare magister Paulus filius Stephani de ung anno domini millesimo quadringentesimo decimo nono: scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat.* Tehát 1419-ben Pál mester Ungi István fia rendelte.

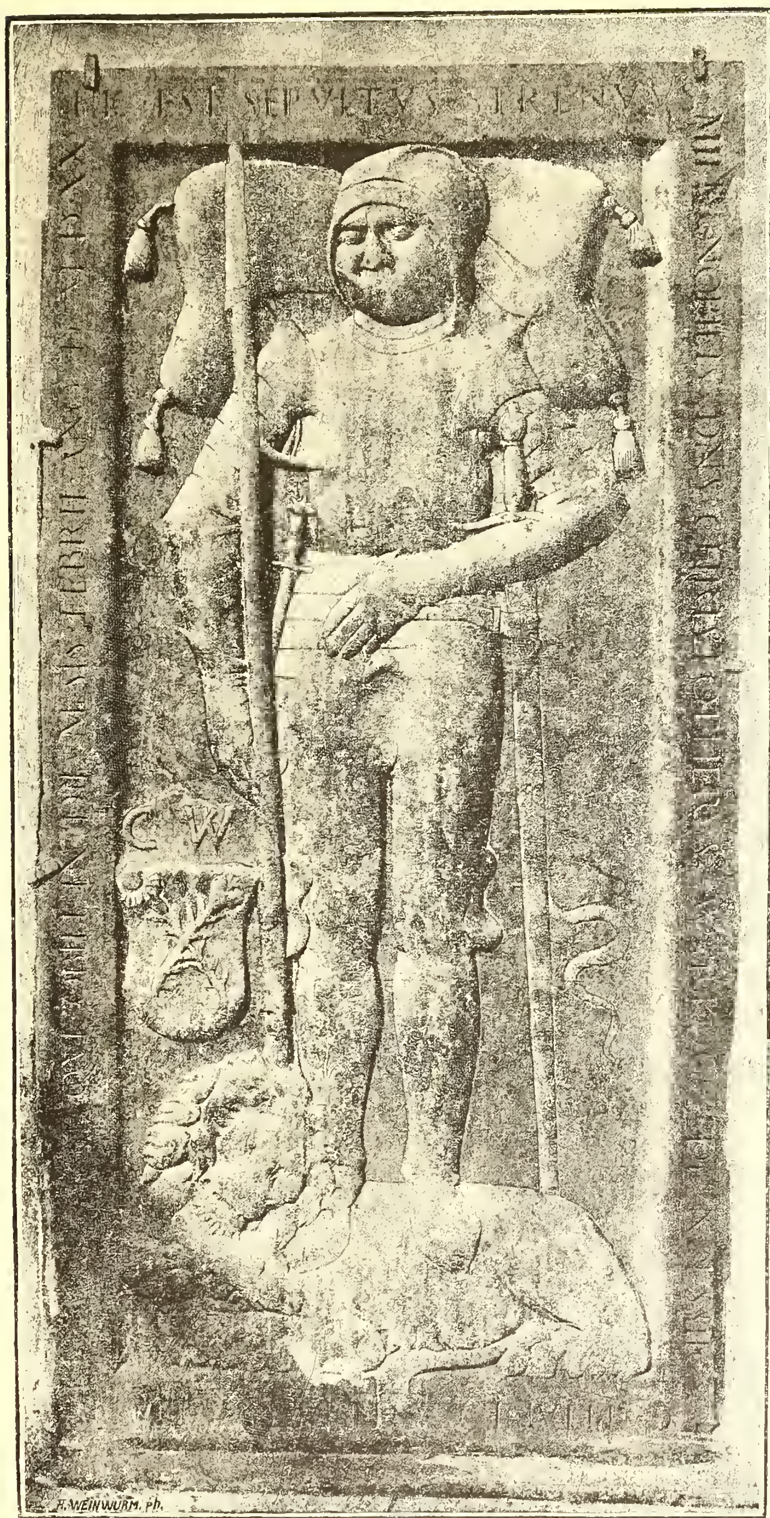
Mivel a derzsi képekkel csoportosítás, alak, fegyverzet és technikára nézve a többi székelyföldi falképek teljesen megegyeznek, bátran állíthatjuk, hogy nem egy kéz ugyan, de egy iskola művei, s hogy ez az iskola, nem mint én előbb hittem, a XV. század végén, de a nevezett század elején virágzott, mint azt Ungi Pál mester az 1419. évszámmal megörökíté. Ezzel tehát középkorunk műtörténetét egy fejezettel toldottam meg, mely a székelyföldi XV-ik századi festő-iskoláról szól. *Huszka József.*

NÉGY FELSŐVIDÉKI SÍRKŐ A XVI. SZÁZADBÓL.

Warkócz Kristóf sírköve. A hazai csúcsíves műemlékeink sorában kitünő helyet foglaló késmárki dom szentélyének déli belső falába egy veres márványsírkő van befalazva. Keretének capitell betűkkel vésett felirata következő:

HIC · EST · SEPVLTVS · STRENVVS ·
MILES · NOBILIS · DNS · CHRISTOPHERUS ·
WARKÓCZ · DE · NOPSSICZ ·
CAPITANE 9 · CASTRI · ET · CIVITATIS ·
KEZMARK · QVI · OBIIT · IN · DIE · MENSIS ·
FEBRII · ANO · D · M · D · XX.

Ez tehát Nopstitzi Warkócz Kristóf késmárki kapitány sírköve, ki 1520 febr. 9-én halt meg. A sírkő magassága 207 cm., szélessége 104 cm., kiemelkedő keretének szélessége 11 cm., a képes mezőt az elhalt csaknem életnagyságú, nyugvó oroszlánon álló pánczélos alakja tölti be. Kissé jobbra néző fejét zárt sisak (Schaller mit Barthaube) fedi s az a jobb kezében tartott, kétvégű fecskefarkú zászlón nyugszik, mely egy — mind a négy sarkán bojtokkal ékített párnára — van terítve. Az arcz látható része,

WARKÓCZ KRISTÓF SIREMLÉKE.

a kiálló homlokcsontok, az erősen kiülő nagy szemek, a széles, lapos orr, azt mutatják, hogy sírszobra arczképezve volt. Az arczborító alól rövid nyírott bajusz látszik, de viszont e szorosan az állhoz símuló arczborító azt gyaníttatja velünk, hogy szakállt nem hordott.

A sírkő-alak kettősnek látszó helyzete, t. i. oroszlánon áll s feje párnán nyugszik, tehát egyszerre fekvő és álló, elterjedt szokás volt a XVI. s XVII. század folyamán, miután az így faragott sírkövet, bárminő helyzetben lehetett alkalmazni, a templom oldalfalába függélyesen illesztve álló alakot mutatott, a padozatba eresztve, vagy tumbára téve fekvőnek látszott. Sírkövünk a látszat szerint, mindkét helyzetben volt. Jelenleg a szentély déli oldalfalába illesztve előkelő s védett helyen függélyesen áll, de lesurolt, koptatott részei arról tanuskodnak, hogy a régibb időben a padozatba volt beeresztve.

Az alakot teljes gothikus vértezet fedi. Ennek egykori ékítései már elmosódtak, mellét teljes mellvért fedi, melynek bal oldalából zászlótartó horog (Rüsthaken) nyúlik ki, az erősen gerinczezett vállvéd s könyökvas közt a felső kart lemezes karvas védi, az alkart síma lapos karvas takarja. A csípővasak szintén lemezesek, a síma felső s alsó lábszárvasakat erősen kiülő térdvasak kötik össze. Leeresztett vaskeztyűs jobbjában a már fenn említett zászló rúdját tartja, bal karját erősebben meghajlítva tenyerét gyomrán nyugtatja, hóna alatt egy két kézre használt, földigérő, egyenes pallos, gombos hajlott keresztvasakkal ellátott markolata látszik, mely pallos csípőjén kissé lecsüngő kardkötőre van erősítve, e kardkötő a pallos hüvelyénél a térddel egy magasságban, véknyodó kígyódzó vonalakban végződik. A lovag jobb oldalán ugyanazon kardkötőhez egy kis, egyenes tőr van csatolva. Mérsékelten szétvetett lábaival egy nyugvó, sörényes, fejét hátrafelé visszahajtó oroszlánon áll, mely nagyságával a sírkő alsó részét teljesen betölti s úgy ez oroszlán, mint általában az egész sírkő kivitele mesteri kézre vall.

Az oroszlán feje felett egy, a tárcsából átmenetet képező egyszerű czímerpajzsban két egymást keresztező leveles, gyökeres, természetes liliom látható, a paizs felett: C. W. = Christoforus Warkócz. E két betű itt a milyen ízléstelen, épen olyan zavaró és felesleges, miután a czímertulajdonos neve a legendában bennfoglaltatik. Minden valószínűség mellett a mester az elhúnyt pecsétgyűrűjét használta mintáúl, mit a többi czímerrészletek hiánya is mutat.

A Warkócz sziléziai nemzetség s teljes czímere következő: veres pajzsban két — zöldleveles száraival egymást keresztező gyökeres ezüst liliom; sisakdísz: két fekete nyitott szárny közt, a pajzsalak; takaró: veres ezüst.

Első, ki e családból Magyarországba jött, a sírkövön ábrázolt

Warkócz Kristóf volt, ki Szapolyai István feleségét, Hedvig tescheni herczegnőt kisérte, s itt Szapolyai által késmárki kapitánynyá nevezte ki, neki adományozva Kreutz (Sz. Kereszt) és Nehre (Straska) falvakat a Szepességen, de ezek I. Ferdinand trónra léptével ismét a gradeczi Horváth Stansits családra szállottak vissza. Magyar nemességet nyervén; neve Varkocs és Varkocsinak mondatott. Háromszor nősült, mindháromszor előkelő nemzetségbe. Első Tarczay Katalin, Tarczay Tamás leánya volt, ki Szapolyay István nejét Krakóba kisérvén, ott elhalt s ott is temettetett el, azonban a késmárki domban is van síremléke, melynek felirata szerint «elhalt Krakóban szent Antal ünnepét megelőző negyedik vasárnapon 1512. évben». Második neje: Bebek Margit, Bebek György és Hederváry Frusina leánya, Telegdy István özvegye, a harmadik Homonnay Borbála volt. Három fia: Menyhért, Gáspár, György közől a legifjabb vitéz katona volt s 1543-ban Székesfehérvár védelmében esett el, két leánya közől: Margit, Bebek Ferencz, Borbála: homonnai Drugeth Gábor felesége volt. A család, férfi ágon csak három nemzedéken át tartotta fenn magát, utolsó női sarja: Margit: Lónyay Zsigmondné volt.

Telekessy Imre sírköve. A kassai székesegyház újja építési munkálatai közben kiemelt sírkövek között van egy veres márvány, mely hihetőleg folytonosan a padozatba levén beeresztve, a czímer rajta nagyon elkopott s ehez járul a veres márvány erős tarkasága, minek folytán a czímer egyes részletei, daczára az erőteljes véseteknek csak kellő világítás mellett s figyelmes szemlélet után vehetők ki. Nagyobb épségben maradt a felirat, mely daczára, hogy helyenként, különösen az évszámnál sérült, mindenütt olvasható.

A sírkő magassága 2 m., szélessége 105 cm., képes mezeje két részre van osztva, a nagyobb felső részben egyszerű körív alatt a tért czímer tölti be, a körív által támadt hézagokban a felső sarkakon ügyesen stylizált virág-motivumok láthatók. Az alsó kisebb részt a szobrász szélein becsavarodott papir- vagy pergamenlapnak ábrázolta, melyen tíz sorban következő capitell betűkkel vésett felirat olvasható:

INSIGNIA · MAGNIFI
CI · DOMI · EMERICI · TELE
KESI · GENCIVM · SACRATISSIM
ROMANORV · CESAREA REGIÆ-
Q · MAIESTATIS · IN · PARTIVM ·
REGNI · HVNGARIÆ SVPE
RIORIB 9 · EXISTECIV · AC · CIVI ·
TATIS · CASSOVIESIS · SVPREMI
CAPITANEI · OBIIT · ANO · ETATIS
SVE · LII · DIE · XXX · MAI · (M · D ·) LX.

Ez tehát Telekessy Imre sírköve, ki 1560 május 30-án halt meg 52 (?) éves korában.

A czimer csinos munka, pajzsa átmeneti, a tárcsa kivágását symmetrikussá téve mindkét oldalon alkalmazza, a sisaktakarók lombszerűek, de nem túlterheltek. Négyelt paizs, 1. és 4. hasított, elől egy félsas, hátul két pólya; 2. és 3. kettősfarkú oroszlán elülábaiban egy török fejet tartva, sisakdísze a heraldice helytelenűl szembe helyezett pántos sisakon, a pajzs oroszlána, növekvőn.

A Telekessy, régi vasvármegyei kihalt nemzetség czímerében sas volt.[1] Telekessy István egri püspök (1633—1715) következő czímert használt: Veres pajzsban egy aranynyal fegyverzett fekete sas, jobb karmában arany kardot s török fejet, baljában arany passio-keresztet tartva. Hasonló czímert használt Telekessy Pál sisakdíszűl a pajzs alakot alkalmazva, takarók: veres-arany, kék-ezüst.[2]

A sírkövünkön látható bővített czímert, Telekessy Imre mint országbáró I. Ferdinand királytól kapta, de családja unokájában Mihályban kihalt s vele a bővített czímer használata is megszünt.

Pribék László sírköve. Thiba — a hajdan már kihalt nagy-mihályi Thibay család birtoka — 15 km. távolban éjszakkeletre fekszik Ungvártól. Temploma többszörös átépítés folytán elvesztette eredeti jellegét s csupán csak nyugati főkapuzata mutatja a csúcsíves modort, melyben eredetileg építve volt, mellette az egykori zárda — ma a szatmári Király család laka — sem mutat a múltból semmi érdekest.

A szentély déli oldalán az egykori papiszékek egyik csúcsíves fülkéje alá, a falba beeresztve áll a megbeszélésünk tárgyát képező sírkő, melynek anyaga szürke trachyt s hajdan veresbarnára volt festve, a mint az helyenként még most is kivehető.[3]

A sírkő magassága 155 cm., szélessége 1 m., — erősen rongált, annyira, hogy a felsőbb részletek, fej, föveg, alig kivehetők, úgy szintén a czímer, ez azonban főbb körvonalaiban annyira fennmaradt, hogy azt meghatározni képesek vagyunk.

A felső keretbe capitell betűkkel jól fentartott felirat a következő:

. . CET GENEROSUS
DOMINUS LADISLAUS
PRIBEK DE V. . . azaz:

[1] Petrovay. Turul 1887. 65. l.

[2] «Agonia» az egri érseki könyvtárban.

[3] A trachytból készült sírkövek veresbarnára festése s a símább részek kisímítása, úgy látszik e vidéken, bizonyos időszakban általános szokásban volt, s hogy e szokás több ideig fennállt, mutatja a vinna-bankai templomban befalazott három sírkő, melyek részben idősebbek, részben fiatalabbak tárgyalt sírkövünknél. Hol a veresbarna szín még épségben maradt, ott a kő a salzburgi márványhoz hasonló s ez volt oka, hogy némelyek e sírkövek anyagát veres márványnak nézték.

Hic Jacet generosus dominus Ladislaus Prybek de Ville.

A sor kezdő s végső szótagja már csakis a legnagyobb figyelem mellett vehető ki. Évszám nincs, a sírkő kerete is hiányzik s azon körülmény, hogy a pánczélos alak lábai térden alól letöredeztek s e törések később egyenlíttettek ki s végre a felirat szokatlan helyzete, feltünő kis betűi azon következtetésre vezetnek, hogy e magasan kidomborodó sírkőnek eredeti, valószínűleg a sírkő nagyságával arányos

PRIBÉK LÁSZLÓ SÍRKÖVE.

széle sérült kerete, — legendával s évszámmal — a többi sérült részekkel együtt eltávolíttatott s a mostani feliratot később s talán akkor vésték reá, midőn a sírkövet előbbi helyéről, — mely rongált állapotát tekintve, a padozat, vagy a templom külső fala volt — jelenlegi helyére szállították.

A sírkő lapját villei Pribék László életnagyságú pánczélos alakja tölti be. Az alak szemben áll, fej, arcz, föveg már ki nem vehetők,

hajlott jobbjában buzogányt tart, azt kissé vállára támasztva, balját egy széles hüvelybe dugott egyenes pallos markolatán nyugtatja, mely erősen harántékosan hajlik jobbra az alak lábszárai megett. A pallos egyik keresztvasa letörött. Az alakot elől pikkely-pánczél fedé, mely keskeny szíjakkal volt hátul felcsatolva. Nehezebben kivehetők a váll-, kar- és lábszár-vasak, kezeit (szintén) vaskeztyű fedi.

A különben álló alak feje a sírkő egész szélességét betöltő párnán nyugszik, melynek négy sarkáról bojtok függenek le, bal oldalára egy teljes czímer van illesztve, mely azonban már csak főbb körvonalaiban vehető ki.

Az egész mű kivitele bár nem nagy gonddal történt, de ügyes kézre vall, rajta — a bal kar kivételével — mindenütt helyes arányokkal találkozunk.

Hogy a czímer a sírkövön nagyon rongált, de teljesen mégis meghatározható, már csak azért is kedvező körülmény, mert azáltal kétségtelenül meghatározhatjuk a Pribék és gr. Sztáray család hosszasan vitatott, jogosult czímerközösségét s hogy a Pribék család, vagy legalább annak egyes tagjai, e minden részleteiben egyező czímert már évszázadok előtt nyilvánosan használták.

E czímert Zsigmond király (Constanz 29. mart. 1418) közösen adományozta a Nagymihályi, Eödönffy, Pongrátz, Thibay és Sztáray nemzetségnek, az eredeti czímerlevél a gr. Sztáray levéltárban őriztetik. Leírása következő: kék pajzsban arany leveles koronán fehér torony áll, ívezetes nyilt kapuval, felhúzott csapórostélylyal, rovátkos tetején két természetes szarka áll, csőrükben közösen egy köves gyűrűt tartanak; sisakdísz: a pajzsalak; takarók: kék arany. E czímert használják ősi eredeti alakjában mai napig is a Sztáray grófok, s e czímerből a torony, a nyitott kapuval sírkövünk czímerpajzsában még kivehetők.

Hogy a Pribék család ezen nem neki adományozott czímert századokon át használta, az ez úton be volna bizonyítva, még az marad bebizonyítatlanúl, mi jogon éltek ezen czímerrel? Miután okmányilag bizonyos egyrészt az, hogy a Pribékek nem származnak egy törzsből a fennemlített családokkal, másrészt az, hogy a Pribék családnak már a megelőző időkben egészen más czímere volt [1], melyet a család az ungmegyei ág kivételével ma is használ. A család nemzedék-rende, hiteles családi okmányok alapján következő: Villei, másként Pribék János ungvári kapitány (1565) felesége Thibay Borbála, ennek fia Ferencz, kinek feleségétől *Sztrythey* Euphrosinától két fia születik: János és László (felesége Anarcsy Ilona) [2]. E családfa folytán kitűnik, hogy a

[1] Siebmacherben annak idején közölve lett.
[2] Geneal. Taschenbuch, Brünn, 1882. VII. 387—90.

sírkövön ábrázolt czímer Thibay Borbála útján jött a Pribék családba s ennek fia, vagy unokái vették először használatba, hogy mi jogon? ez még ez által megfejtve nincs; mert eltekintve attól, hogy ily esetek a heraldikában nem ritkák, itt alaptalan czímerbitorlásról szó alig lehet, miután a Sztáray család a Pribékek ellen czímerbitorlásért folytatott pere nem ütött ki az előbbiekre kedvezően.[1]

Nagy Iván Pribék néven két családot ismer, de mindkettőről keveset mond, még csekélyebb adatot találunk az ungmegyei levéltárban, lényegesebb adatokat közöl Pesty Frigyes (A szörényi bánság I. 474.) egy hasonnevű családról. Az ott kiállított családfa Rakoviczai másként Pribék László karánsebesi bíróval kezdődik (1544) s *Jász*, másként Banul Lászlóval végződik. Ugyanott említtetik ifj. Pribék László, ki 1590-ben magtalanúl halt el, s javai Pribék, másként Banul Lászlóra szállanak. Ezen családhoz tartozhatott temesvári Pribék Imre, ki mint hadnagy Pribék József és Istvánnal együtt részt vett Eger vára hős védelmében (1552).

A családi hagyomány az e sírkövön ábrázolt Villei Pribék Lászlóról azt tartja, hogy testvéreivel együtt Dobó oldalánál küzdött, s ugyancsak családi tudomás szerint, minden Pribék egy s ugyanazon családhoz tartozott, bár mi a «Pribék»-et inkább mellékesen nyert s kapott névnek tartjuk és nem a tulajdonképeni családnévnek, mely csak hoszszabb idő múltán vált azzá. A sírkő korát, egybevetve a történelmi adatokat annak stylusával, a XVI. század végső, vagy a XVII. század első tizedére tehetjük.

Illenfeld András sírköve. A kassai székesegyház egy más sírköve figyelmünket több tekintetben megérdemli, úgyis mint XVI. századbeli emlék és mivel egy magas katonai rangban álló férfiú jól fenntartott arczképét s még kiadatlan czímerét ábrázolja, ki egy magyar városban (Kassa) élt, működött s halt meg, és minden valószínűség mellett Kassa város egyik régibb patricius családjából származott.[2] Ez Illenfeld András főszertármester (Oberstenzeugmeister).

A sírkő anyaga homokkő, magassága 192 cm., szélessége 95·5 cm. s két typust egyesít magában: az alakos és czímeres sírkövet, a meny-

[1] A Pribék család ungmegyei ága ez időtől napjainkig, folyvást és kizárólag e czímert használta, mit a XVII. századtól kezdve számtalan pecsétlenyomat bizonyít, csupán az újabb időben történt a sisakdíszben változás, a mennyiben Pribék Zsigmondné: Szerencsi Emerentia utódai elhagyták a régi sisakdíszt s helyette a Szerencsi czimerét vették fel: a jobbjában buzogányt tartó növekvő oroszlánt.

[2] A kassai Orbán-torony harangjának feliratán a többek közt ez olvasható: Franciscus Illenfeld cassoviæ me fudit anno MD.LVII; a dom kisebbik harangján: Franciscus Illenfeld me fudit M.D.LVIII, miből kitűnik, hogy Illenfeld Ferencz a sírkövünkön ábrázolt András halála előtt 30 évvel Kassán mint harangöntő működött. Egy Illenfeld még ma is él Kassán, ki szintén ezen családból származtatja magát

nyiben magasságban csaknem egyenlő két részre osztott mezejét, felűl az elhunyt növekvő alakja, az alsó kisebbet annak czímere tölti be. Ez átmenet a teljes alakról a fél alakra, utóbb ismét kizárólag a czí-

ILLENFELD ANDRÁS SÍRKÖVE.

mereknek jutott helyök, mint az már a XIV. századig szokásban volt, de míg ezek ügyesen stylizálva szép alakjukkal a sírkő egész képes mezejét betöltik, addig a XVI. és XVII. század czímeres sírkövein a felcziczomázott czímernek, felül vagy néha közepén, ritkábban alól csak

szerény hely jut, a mező többi részét az epitaphium tölti be hangzatos, gyakran üres hexa- és pentameterekben.

A sírkő erősen kiemelkedő 9 cm. széles keretén capitell betűkkel a legenda következő:

ANDREAS ILLENFELT RÖM. KAIS. MAYT.
OBRISTENZAIGMAISTER AMBTSLEV.
TENAMBT. IN · OBR · HV ·
NGRN STARB DEN 21. 7BRIS ANNO
1587.

A hosszában csaknem egyenlő (92 cm., 90 cm.) két részre osztás által, az alak és czímer egyenlő érvényre emelkednek.

A felső mezőből félig kiemelkedő alak szemben áll, a művész minden valószínűség szerint hű arczképét akarta adni, haja sűrű, rövidre nyirott, arcza hosszas, vastag bajuszt és körszakált visel, termetét teljes pánczél fedi, nyaka körül széles fodros gallér látszik, a vállvéd (Halsberg), könyök s csipővasak (Brayette-el) lemezesek, az első a felső kar közepeig lenyúlik s elől a mellvértre messze kikanyarodik, a mellvért és karvasak símák, a derék túlságosan karcsú, fedetleu kezeit mindkét oldalon csípején nyugtatja, bal oldalán (bár a kardkötő nem látszik) szamárpatával (Eselshuf), elől hátúl kerek kézvéddel s egyenes, karikás keresztvasakkal ellátott kardmarkolat, jobb könyöke alatt egy tőr fogantyúja látszik. A bal al-kart az alak elébe pikkelyes vaskeztyűkre helyezett nyitott sisak eltakarja.

A szembenéző alak csípőre tett kezeivel, erősen hajlott karjaival, egészben merev, két helyen benyúlik a keretbe, mely körülmény mindig a szobrász fogyatékos képességét mutatja, mert sírköveinknél a szakértelem s ügyesség főképen a képes mező ügyes és czélszerű felhasználásában áll. E hiba régibb kitünőbb sírköveinken is előfordul, bár nagyon szórványosan s nem kerülhető esetekben, de itt az alak kissé odalt helyezése s a különben is nagyon ízléstelen sisak mellőzése által, könnyen kerülhető lett volna.

A czímer következő: felül a paizs osztásából növő kettősfarkú oroszlán, alól három égő gránát, sisakdísz: egy tekercsből (Wulst) növekvő oroszlán emelt jobb körme közt égő gránátot tart.

Ezen czímer, mely minden valószínűség mellett Illenfeld András saját személyére adományoztatott, mit leginkább az égő gránátok bizonyítanak, oly korból származik, melyben a heraldika helyes szabályai ellenére, a polgári czímerekre megkülönböztetésül a nemzeti czímerektől, pántos sisak helyett, zárt- és csőrsisakot, korona helyett tekercset alkalmaztak. Czímerét tekintve csaknem bizonyos, hogy Illenfeld András nem volt nemes ember, csupán czímerre jogosított (Wappenberechtigter, Wappengenosse) nemesi előjogok nélkül.

Az ily czímerre jogosított polgárok s patriciusok száma nagy volt, különösen Németországban, hol gyakran remekül stylizált czímerleveleik, a császári udvari grófok által adományoztattak.

A sírkövünkön levő czímer pajzsa a már előbb szokásba jött alakhoz tartozik, midőn a társának szép, de nem szabályos oldalait symnetrikussal pótolják, melyből a barokk s a zopf megszámlálhatlan s gyakran le sem irható pajzsformái származtak. Az oroszlán a pajzsban nem heraldikus, és mégis merev, bal lába saskörmökhöz hasonló. Azonban leginkább elhibázott a nem elégge kecses sisak takarója, mely itt eredeti jelentőségét elveszítve, mint leveles ornamentika alkalmaztatott, de mint ilyen is túlhalmozott és nehézkes.

A czímert tartalmazó alsó képes mező kitöltésére a mester, három felülről lecsüngő díszítést alkalmazott, mely zavarólag hat, mivel e tért egyedül a helyes arányokban tartott s stylizált *teljes* czímernek kell betöltenie, miként azt a kora s késő goth korszak mesteri alkotásainál találjuk. A sírkő romlandó anyaga daczára is kitünően fenntartott.

Csergheő Csoma.

NÉHAI IPOLYI ARNOLD GYŰJTEMÉNYE.

A tudós, a fenkölt lelkű egyházfőnek méltó emléke a mű- és régészeti kincsekben gazdag gyűjtemény, mely utána maradt.

Valóban lehetetlen a tisztelet és elismerés hangja nélkül beszélni a szorgalomról, melylyel az oly szerény javadalmazású egyházi férfiú az ezreket érő műkincseket annyi szakértelemmel, annyi ízléssel egybegyűjté.

Bizonyára örökké felejthetetlen emlék lesz e tekintetben mindazokra nézve, a kik látták, úgy a bars-szentkereszti várkastély, a beszterczebányai püspöki lak, vagy csak a főpap szent-istván-társulati lakása is a fővárosban és főkép legutóbb a nagyváradi residentia berendezése.

A gyűjtést közel harminczöt év előtt a pázmáneumi kispap kezdette meg, folytatta a zohori pap, majd az egri kanonok s főképen a beszterczebányai püspök.

A gyűjtemény sokoldalúsága, mely a műtörténeten felül még a tulajdonképeni történelem csaknem minden segédtudományát is felölelte magában, mutatta egyszersmind, hogy Ipolyi mily széles látkörrel s mily minden szépért s nemesért hevülő lélekkel bírt.

Ha a dúsgazdag s igazán szakkönyvtárat, mely a tudós férfiú legkedvesebb tartózkodási helye, hol őt a halál hideg keze is éri, csak alig említem is, ha tárgyam keretébe tartoznék, magáról a ritka becsű ó-német és olasz egyházi tárgyú képtárról mindenesetre szólanom kellene.

Ezek mellett azonban ma mindenekfölött régiség-gyűjteményéről kell megemlékeznünk, melynek legérdekesebb tárgyai a nyár elején a műcsarnok ter-

meiben voltak közszemlére kiállítva, hol azokat Czobor Béla és Radisics Jenő műértő keze rendezte.

Az egész gyűjtemény két nagy termet töltött meg, hol a tárgyak tizenegy tárlót és szekrényt foglaltak el, míg a szőnyegek gyűjteménye a falakat borítá. Úgy hogy a leíró katalogus összesen 201 tétellel számol be.[1]

A tárlókon végig tekintve, azok, kik az ötvösmű-kiállítást közelebbről tanulmányozták, sok ismerős tárgyra bukkantak, nem csoda, hiszen Ipolyi gyűjteménye e kiállításon is 166 darabbal volt képviselve.

Mindamellett találunk így is sok újat s reánk nézve is meglepőt. Főleg az összhatás érint bennünket kellemesen, mely a ritka gazdag magán-gyűjteményt a maga összefüggésében és együvé tartózandóságában engedé áttekintenünk. Oly előny, melyben Ipolyi gyűjteménye az ötvösmű-kiállításon nem részesülhetett.

Természetes, hogy valamint Ipolyi egész gyűjteménye, melyen meglátszik, hogy egy főpap termeinek ízletes és stylszerű díszítésére s e mellett talán egy keresztény múzeum alapjául van szánva, túlnyomólag egyházi jellegű, úgy ezen kiállítás is főleg ily tárgyakban dominál.

Az egyházi szerek egész sorozatával találkozunk itt a tárlókban, kelyhek, pásztorbotok, keresztek, imakönyvek, pluviale-csatok, gyűrűk, ereklyetartók és feszületek, ostyatartók és úrmutatók egymással váltakoznak. Nem hiányoznak azonban e mellett a világi tárgyak, kupák, poharak és egyéb ötvösművek sem. Egész szekrényt töltenek meg ezenkívül a régi magyar majolikaedény- és kályhafiók-gyártás emlékei, míg végül a tűvel való festés művészetét látjuk megjelenni, dúsgazdag pompájú régi magyar himzésekben s a falakon bámulatos szépségű szőnyegeken, a mint mindannyi szintén az egyház szolgálatában áll, mint oltárterítő, imaszőnyeg vagy templomok fal- és padlódísze.

Legvégül pedig ott találjuk, mintegy az egésznek gyümölcsét, mintegy ujjmutatását a nemes gyűjtőnek, ama remek stylszerű, általa tervezett és hazai ötvösök által készített, részint eredeti, részint régieket utánzó ötvüsműveket, a melyekkel bizonyára azt akarta példázni, hogy ime azért gyűjtsük egybe a régi művészet emlékeit, hogy azokon föllelkesülve s azokból tanulva, hasonlókat alkossunk.

Különösen kiemelendők e régi ötvösművek között a XI—XIII. századbeli egyházi szerek rendkívüli gazdag sorozata, s ezek között is különösen egy bronz feszület a XI. századból, melyen a keresztkarok kisebb keresztbe végződnek. Krisztus lábai egymás mellé helyezvék, lágyéktakarót visel s fején sima abroncs van. Továbbá egy másik kis réz feszület a XII. századból.

Nagyérdekű s igen szép darab még ugyancsak a XIII. századból, egy aranyozott bronz ereklyetartó, mely négy lábon álló házacskát ábrázol. Alsó részén világoskék vájt alapon zománczból képezve szent alakját s Krisztus koronás mellképét látjuk, rövid oldalain hasonlólag szentek zománczos alakjaival. Hátsó oldalát fehér zománczos vonalak rhombusokra osztják, melyek világoskék zománczczal koczkázvák. A tető élét kulcslyukalakú áttörések díszítik.[2]

[1] *Radisics Jenő* Képes kalauz néhai Ipolyi Arnold nagyváradi püspök gyűjteményéhez. Franklin-társ. (Év. ?) 8-r. 23. lap. Ára 70 kr.

[2] Leírva «A magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma.» Budapest. 1884. II. Terem. 7. lap.

Hasonló becsű darab ugyane századból egy pásztorbot, melynek görbülete emberfejet evő sárkányfőbe és levéldíszbe végződik, a görbületet vájt alapú zománcz, a nodust ugyanilyen virágok s a tokot növénydísz közt medaillonokba foglalt angyal-mellképek czifrázzák. Egy része ujítva van.[1]

Mint kiválóbbak említendők még egy ereklyetartó a XIV. századból, aranyozott bronzból. A talp felső mezőin makkok és tölgylevelek vésvék. A nodus rotulusai közül kettőben, lapos domborművű áttetsző zománcz közt, czímer, a többiben feszület, Mária, keresztelő szent János és egy lobogót tartó szent. A kehelyalakú ereklyetartó és fedele kristályból készült. Felül kereszt áll s e zománczos fölirat: † GIOVANNI. EMANITO. PALADINI.[2]

Továbbá egy úrmutató, mely csúcsíves tornyot példáz, aranyozott ezüst kereszt a XIX. századból, melynek karjai liliomokat képeznek, jáspis, heliotrop és carneol intagliokkal, melyek ó-testamentomi jeleneteket s Évát a kigyóval ábrázolják, középen niellos ezüst lapon szent András.

Nagybecsű ötvösmű még egy aranyozott ostyatartó a XV. századból, mely sodronykerítéssel körülvett nyolcztornyú középkori épületet ábrázol.[3]

Feltünő ugyane századból egy aranyozott ezűst feszület, melynek karjain Máriát, Jánost, Magdolnát s a pelikánt látjuk kivésve. Hátul niellos lemezek, négyes karjaiban a négy evangélista jelvényei vannak ábrázolva. Középütt pedig egy Ferenczes szent.[4]

A világi rendeltetésű tárgyak között föltünnek egy XVII. századbeli fedeles kupa ezüstből aranyozva, hasán tritonok és nymphákkal, egy talpas pohár angyal- és állatfejekkel díszítve, az üvegek között egy XVIII. századbeli zománczos palaczk: VIVAT MEIN HERTZ fölirattal.

A majolikák között egy XVI. századbeli kályhafiók világoszöld mázzal, magyar motivumú virágokkal, egy ónfedős magyar kancsó 1663-ból, kancsó, virágtartó, huszár rajzával, víztartó szürkéskék mázzal, négyoldalú. A két széles oldalon lovon ülő koronás király VIVAT CAROLUS, a két keskeny oldalon pedig álló koronás király REX HUNGARIÆ fölirattal.

Ipolyi falkárpitjainak[5] egy része Magyarországról került, egy részök pedig, értem az erdélyi nyirott imaszőnyegeket, itt is készülhetett. Nem lehetetlen azonban, hogy a gyűjtemény nagyobbszabású s a XV. századból eredő darabjai is készültek Magyarországon, hiszen Müntznek «La Tapisserie» czímű müvéből értesülünk, hogy Zsigmond alatt Budán valójában gyártottak falkárpitokat illetőleg szőnyegeket. A nagyérdekű adatot itt közöljük: Bertrandon de Brocquière nevű utazó ugyanis, ki 1432—1433-ban látogatta meg Budát, a következőket írja: «Et est cette ville (Bude) gouvernée par Allemans en tous estas, tant au fait de la justice et de la Marchandise que aussy aux faiz de mestiers, comme consturiers, charpentiers, maçons et orfèvres, ainsi qu'il me fut dit par ung

[1] *Radisics* Képes kalauzában 49. szám alatt.

[2] U. o. 39. sz. a.

[3] U. o. 58. sz. a.

[4] U. o. 60. sz. a.

[5] Ismertetésük *Radisics Jenőtől* a «Művészi Ipar» 1887. évfolyam 4. számában a 165. lapon.

marchaut d'Arras, que je trouvay là, nommé Clays Davion, lequel l'empereur Sigemond avait amené avec plusieurs autres gens de mestier du royaulme de France, et est le dit Clays ouvrier de haultelice . . .»

A falkárpitok készítésének főszékhelyei különben a XIV. és XV. században Páris és Arras, valamint Flandria, mely utóbbi hely hazánkra is befolyást gyakorol. Fenmaradt régi leltárainkból tudjuk, hogy a XVI század főurainak lakházai, kastélyai és várai főleg ilyen kárpitokkal díszítvék.

Az Ipolyi-gyűjtemény legszebb falkárpitja* valószínűleg Arrasból s a XV. század végéről származik. A darab Golgothát ábrázolja. Részben töredéknek tekinthető, mert szegélye hiányzik. A kép közepét Krisztus alakja foglalja el. Már halva függ a keresztfán, töviskoronás fejjel, melyet dicsfény környez, arczán a halál nyugodtságával. Jobbra tőle a szent Szűz áll, kit János apostol támogat. E három alakban, főképen pedig a két utóbbiban, a művész igazi remeket alkotott, mely azon kor festőművészetének is méltó műve leendett. Krisztus alakján a test szép arányai s a körvonalozás gyöngédsége lep meg bennünket. Mária alakján a legbensőbb s a legigazabb fájdalom kifejezésével találkozunk, melynek súlya alatt a szerető anyai szív összeroskadni látszik. Mária és János mögött Magdolnát látjuk önmagába szállva, imára kulcsolt kezekkel. Ugyanezen oldalon, egészen a háttérben, még egy női alak látszik.

A kereszt bal oldalán levő másik csoport, ellentétben a másikkal, a durvaságot és közönyt fejezi ki. A gazdag öltözetű százados, mögötte egy alabárdos, egy lándzsás, egy buzogányos zsoldos, mindannyi a XV. század katonai viseletében, részben pánczélosan. Ők Krisztusban csak a kivégzendö bűnöst látják, kivel szemben kötelességüket teljesítik.

A háttér, dombos, templomos tájkép, az előtér pedig meglepő szépségű és élethű virágokkal ékeskedik. Ez előtér is bizonyít kárpitunk kora mellett, mert a XV. században indul meg a kárpitokon a tájkép és vele a növényzet alkalmazása is. A falkárpit egész szövete 6 színnel s összesen 16 árnyalatban készült.

A gyűjtemény többi tizenhárom falkárpitja közül kiemelendő egy töredék, melyen a szent Háromság, vagy a vallás diadala van ábrázolva, a renaissance falkárpitok közül pedig egy, mely kétségkívül olasz mester műve s Krisztust a samariabeli nővel ábrázolja.

Ezután egy nagy diadalmenet köti le figyelmünket, mintegy 15 életnagyságú alakkal, melyek antik harczosok módjára öltözködvék, kezökben hadi jelvényekkel s Ceres, Vénus és Merkur szobraival. A keretet hadi jelvények, stylizált delphinek és mascaronok képezik. Ez is olasz carton után s valószínüleg a XVI. században Belgium valamely városában készülhetett. Említésre méltók még az aktiumi ütközetet ábrázoló falkárpit Antonius és Cleopátrával, szent Pál apostol Málta szigetén.

A falkárpitoknál jobban érdekelnek azonban bennünket a keleti és úgynevezett erdélyi szőnyegek, melyekkel már a közel jövőben behatóan kell foglalkoznia a hazai régészeti tudománynak, mert minden valószínűség szerint az

* *Radisics* Képes kalauzában a 97. szám.

a közvetítő kapocs, a melynek útján a magyar szövő és himző ipar a XV. és XVI. században oly sok keleti elemet vett föl magába. Ezen szőnyegek közül különösen említendő typusok, a melyek imafülkét (mihrab) s oszlopos kaput ábrázolnak. A szinezés tekintetében legritkább a zöld, s legáltalánosabb a vörös szín.

A rajz tekintetében kétségtelen, hogy ezen Erdélyben készült imaszőnyegeknél is, melyeken az úgynevezett imafülke van ábrázolva, az arabs építészet régibb emlékeinek rajzaira találunk. Azt hiszem, Erdély történelmi multját ismerve, nem lesz nehéz ennek nyomait kutatni, midőn még annyi történelmi följegyzés áll rendelkezésünkre, melyekből tudjuk, hogy ily török szőnyegek Konstantinápolyból ajándékképen kerülnek a fejedelmekhez, főurakhoz, s innen a gyulafehérvári s más templomokba, sőt egyes helyeken a török hódoltság után ott maradnak a keleti imaszőnyegek a minaretből átalakított keresztény templomokban, mint például Magyarországon Egerben, Szolnokon vagy Szendrőn és Miskolczon, hol mai napig is láthatók az oltár, szószék és fal díszeül alkalmazva.

Még csak az abroszszegélyek színes szöveteiről kell megemlékeznünk, a melyek figyelmes és beható vizsgálódásra intenek, úgy technikájuk, mint mustráik tekintetében.

Végül a 28 darabból álló régi magyar himzések csoportjára kell utalnunk, melyek úgy a mustra compositiójában, mint a színezetben a kiválóbbak közé tartoznak, s vörös, fehér, kék, zöld és sárga színű virágaik színpompájával művészi összhangot és életet lehelnek a tárlat sok százados komor régiségei közé; emlékeztetve ott az egyházi szerek között egyszersmind arra, hogy a hajdankorban a művészet legszebb virágait az egyház oltalma alatt és isten szolgálatában hajtotta.

Ismertetésünket azon óhajjal fejezzük be, vajha egyházi főméltóságaink körében minél több ily gyűjtemény keletkeznék, s mindazok idővel a nemzeti tudományosság közkincseivé válnának. *Dr. Szendrei János.*

EGY LABANCZ LOVAS-ZÁSZLÓ.

A sümeghi reáliskola muzeumában egy elrongyolódott régi zászlót látunk, melynek kis története van. A története ez: 1707. karácsony napján a sümeghi várban összejött a dunántúli kurucz tisztsége. Fővezér csere volt. Az öreg Bottyánt a felső megyékbe, Nyitra tájékára rendelték, és helyét Eszterházy Antal gr. foglalta el. Deczember 25-ikén történt az átadás. Bottyán azért rendelte Sümeghre az összes hadkapitányokat, hogy tőlük elbucsuzzék és az új főkapitánynak bemutassa őket.

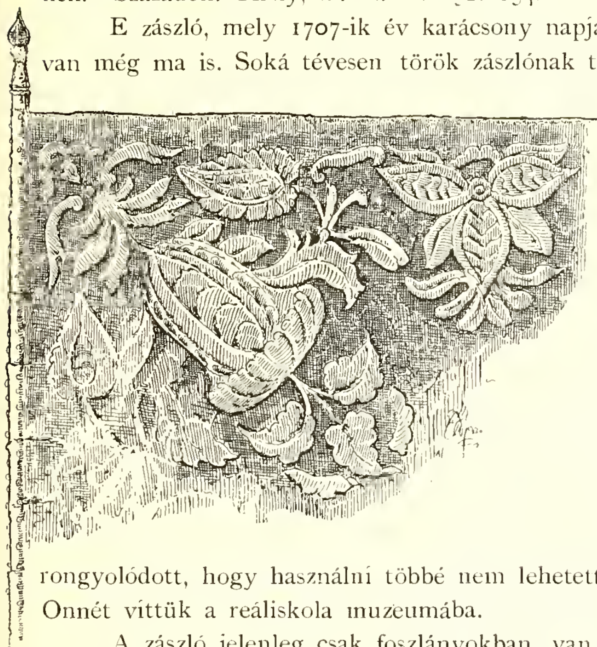
Itt jelent meg béri Balogh Ádám * is azon zászlóval, melyet a nyulasi expe-

* Balogh Ádám vitézségének emlékeit a vasmegyei levéltár is őrzi. A győrvári diadalnak érdekes emlékei ezek. Midőn a győrvári tavat lecsapolták, felszínre kerültek Heister német századjának pallosai. Béri Balogh Ádám véres rohamával az ottani tóba szorította az említett századot (1706). Száz. Thaly D. H. I.

ditióban Szolnok vakmerő megrohanásában a labancz-lovasságtól elnyert. Midőn ugyanis Draskovics János gr. hadiszállásáig nyomultak, hogy a vezért magát elcsipjék, kisült, hogy a gróf úr mulatságon van. Elvitték tehát kárpótlásul összes podgyászát, lovait, a tábori pénztárát és még századának zászlaját (Standart) is. Balogh jelentést teendő a főparancsnokánál, magával hozta az imént elnyert zászlót és hat előkelő foglyot.

Eszterházy Antal gr. új fővezér Balogh megérkeztekor már a sümeghi várban volt és ünnepélyesen fogadta vitéz tisztjét. Tábori jegyzőkönyvében e dologról ezeket találjuk: «Isten kegyelméből ad diem 25 (karácsony ünnepére) felvirradván, Nemzetes és Vitézlő Balogh Ádám uram egy nyert standárral, hat ráczczal compareált Sümeghen. Engedjen Isten több szerencsét is ő Kegyelmének.» Századok. Thaly, D. H. II. 152. 154.

E zászló, mely 1707-ik év karácsony napján került a sümeghi várba, megvan még ma is. Soká tévesen török zászlónak tartották, sőt a nép még máig is csak ezen név alatt emlékezik meg róla. Nem tudom, a török feletti győzedelmeskedés emlékére vagy más indokból-e, annyi bizonyos, hogy ünnepélyes körmenetekben e zászló is szerepelt és pedig mindig egy elöljáró ember kezében.

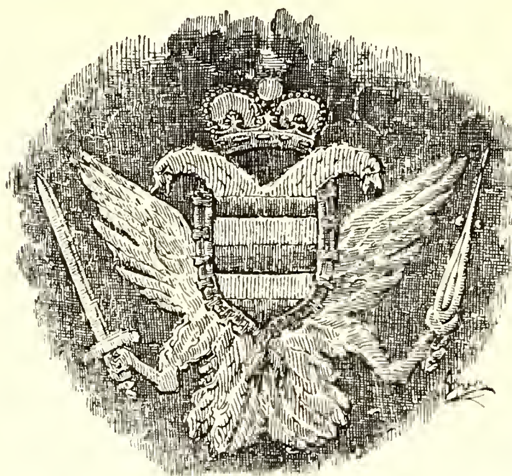
A zászló a kurucz világban a várban volt; átadása alkalmával és főképen mikor a vár pusztulásnak indult, a községházába és onnét a templomba került. Mikor már annyira elrongyolódott, hogy használni többé nem lehetett, a sekrestye lomtárába került. Onnét vittük a reáliskola muzeumába.

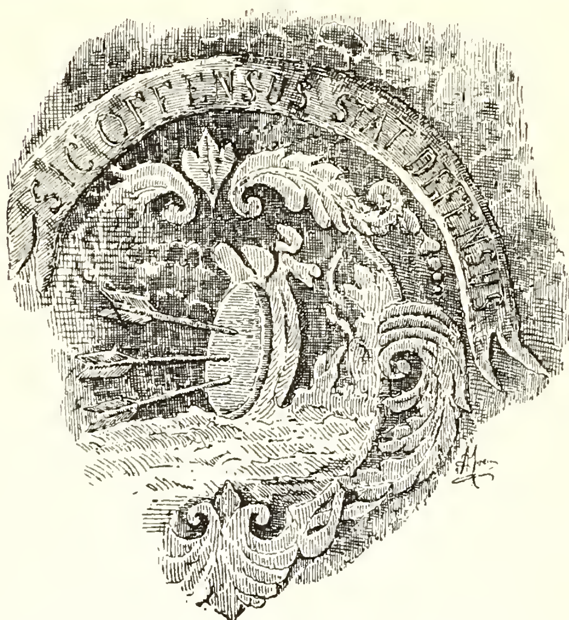
A zászló jelenleg csak foszlányokban van meg, rúdja el van törve, de hosszú vasléczekkel megerősitve még megtartja alakját. Hosszusága 2 méter és 18 cmter. Alúl a rúd nyolczszögletes, felebb a nyolczszögű lapok be vannak hornyolva. A mélyedések és az élek is tele vannak rézszögekkel. Színe vörös. A rúd hegye szívalakú sárgarézlemez, mely apróbb esztergályozott tartón nyugszik. Hajdan meg volt aranyozva. Hossza 12 cmt. Maga a zászló teljes négyzet volt. Egyik oldala 52 cmt. mért. Anyaga sötétvörös damaszkból való; gyönyörű ezüst és aranyhimzések töltik be az alapot. Az alapból kevés van meg, a himzések azonban öregében még felismerhetők és részben tisztán felsorolhatók.

Legszebb a sarokdísz, mely stylizált tulipánból, szervesen kifejlődő levél és indadíszből és néhány összekötő háromlevelű rózsaékítményből áll (1. ábra).

Az ékítmények vastagon kiemelkednek az alapból, erős ezüstfonállal vannak himezve és tiszta, ügyes kézre vallanak. A himzés párhuzamos, keresztes és kevert öltésekből áll és igen sikerülten igyekszik a különböző alapból a sima, fényes főalakokat kiemelni.

A zászló egyik oldalának közepét czímer és felirat disziti. A czimer (2. ábra) kerülékes ezüst paizs, melyen három arany nyil van beletüzdelve. Ez valamint a közvetlen kerületében álló díszítés, igen rossz állapotban van és csak annyira ép még, hogy a körvonalokat biztosan kivehetjük. A czímer oldalán és alatta aranynyal átszőtt sárga és zöld színek tünnek fel és úgy látszik, az alsó rész pázsitot akart ábrázolni. A czímer körül ezüst lombdísz, felül szívalakú hármas levél, jobbra balra csigás akanthus levél, középen négyes csigákból kiinduló akanthus levelek, és legalól stilizált palmetta. Az egész czímerdíszt bekeríti félkörben aranyalapon futó feliratos szalag; anyaga fekete selyem, a betük igen élénken válhattak ki az arany háttérből. Jelenleg csak egy-kettő mutatja régi alakját. A felirata ez: SIC OFFENSUS STAT DEFENSUS. Ezt teljesen és tisztán kivehetjük még pedig mind két oldalán a zászlónak, mert a czímer mögötti oldalon koronás sas volt, a korona leesett, de meg van még, és a korona helyén látható a betük teljes fordított alakja.

A koronás kétfejű sas (3. ábra) szintén igen rossz állapotban van, de jól kivehető alakjában és technikájában.

A sas nyaka, szárnya, farka fekete selyem- és aranyfonallal kevert himzés. A tollak körvonalait azonkívül aranyszalagok körítik. Rajza a szokásos XVII. századbeli. A karmok és jogar arany-, a kard ezüst himzés. A sasok csőrei szintén aranyosak. A korona ezüst- és aranyhimzés és igen sikerült munka; különösen a hármaslevelű kördísz válik ki gondos és szép szálrakásaival.

A sas közepén látjuk az aranygyapjas-renddel körülvett kis czímerlapot, melynek vízszintes sávai még láthatók. Két világos ezüst szálasnak látszik a má-

sodik és negyedik szalag, az első (alulról), harmadik és ötödik pedig világoskék alapunak. A kék posztót ugyanis tisztán kivehetjük még, de igen sok öltésnek a nyoma is, és abból következtethetjük, hogy a kék alapra valami más volt rátüzdelve. *Ádám Iván.*

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

(HETEDIK KÖZLEMÉNY.)[1]

A m. tud. Akademia készletében van a következő rajz: a *glogováczi* templom (Arad m.) Molnár Pál küldeménye, oly rom, melyben a két toronyra, áthajóra és a szentély félkörű apsisára ráismerhetni. Feltünő, hogy ez utóbbit más félkörű fal kívülről körülveszi, miből következtethetni, hogy itt — nálunk az egyetlen példány — félkörű bel- és külszentély volt.[2]

A *pusztaszeri* csúcsíves romokat (Csongrád m.) megismertette Göndöcs apát a Vasárnapi Ujság 1882-iki 34. számában (aug. 20-án). Van ott adva a zárda és templomának alapterve és a még fennálló falak távlati rajza, mindkettő átmeneti korra mutat. Másodrendű. A *szegedi* ferencziek temploma (Csongrád m.) késő csúcsíves stylű, van hosszú osztatlan hajója és hosszú három oldallal zárt szentélye, nincsen régi tornya, az új a hosszszentély északi oldalán áll. Steindl Imre is fölvette és a restauratio tervét készítette, mint nagy templom másodrendű. A tápéi szentélymaradvány (Tápé van Csongrád és más Tápé Tolna megyében) Molnár Pál küldeménye, csinos kis csúcsíves épület, a gerinczek gyámköveken emelkednek, másodrendű. A *földeáki* templom (Csanád m.) alaprajzát Molnár Pál küldte meg. Van tornya, hosszú hajója és szentélye. Rendes toronynyal ellátott templom, másodrendű.

Bunyitay Vincze «A váradi püspökség története» III. kötetében (1884) a püspöki megye régi templomait előszámlálja, van nála több száz régi egyház, azonban rajzzal illusztrálva csakis a következő:[3] A katonai laktanyában 1881—1883-ban felásott régi *székesegyház* maradványai. Ezen maradványokból megkísérlettem a kettős templomnak alapzatát ugyanott restauralni (147—174. l.). Felderítettem szt. László eredeti egyházát és a Báthory püspök által a XIV. században e körül emelt templomát (alaprajzban), kijelöltem szt. László sírját, tribunalját

[1] Lásd a hatodik közleményt Arch. Ért. VII. köt. 1887. 263—267. l.

[2] A pankotai maradványokra nézve bevárandó gróf Khuen Antal másodépítész jelentése.

[3] A zár alatti arab számok Bunyitay Vincze könyvének szövegére, a rómaiak tábláira vonatkoznak.

és Zsigmond király temetőhelyét, a ki nem ásott szentélyt restauráltam Miskolczy és mások leírása után, kik ezen szentély föld fölötti maradványait még látták. Szt. László temploma kicsiny ó-román stylű volt, Báthoryé nagy, fényes és csúcsíves stylű, — az előbbi nagy régisége, az utóbbi műértéke után elsőrendű volt. *Albis* (Bihar m.) (186. l. X. t.) átmen. stylű, nevezetes, hogy a torony keleten a szentély fölött emelkedik. A zömök torony román, e miatt másodrendű. Keskeny kis ablakait a vidék jellegzői közé számíthatjuk. Báród (Nagy-) (Bihar m.) (403. l. XXI. t.) csúcsíves templom, újabb előcsarnokkal, negyedrendű. *Belényes* (Bihar m. 351. l.) csak kis részlete ismeretes, annál nevezetesebb a *belényes-szt.-miklósi* torony maradéka (389. l. XIX. t.). Ez még románkorú, fenmaradt még az alsó fölött három emelete oszlopos kerek zárású ablakkal: jó alkotásánál fogva másodrendű volt. *Bihar* (Bihar m.) (205. l.) csak nyugati része maradt meg az eredetiből, átmenet vagy kora csúcsíves korú volt, harmadrendű. *Debreczen* (219. l. XI.). Miután 1802-ben leégett, egészen elhordták, hanem fenmaradt rajza. Körfallal védett erődtemplom volt és bírt a körfal délnyugoti sarkán erős toronynyal, más nyolczoldalú torony állott az egyház nyugoti homlokzata előtt. A rajz szerint volt osztatlan hajója, mely közvetlen (?) a három igen hosszú oldalú szentélybe ment át. Az erődtorony román izlésű volt, maga a templom kifejlett csúcsíves stylű. Jó másodrendű. Farnos (Bihar m.) (408. l. XXII.) kis átmenet stylű templom, negyedrendű, szentélye a hatszög oldalaival záródik, csúcsíves stylű, nincsen tornya. *Füdő* vagy *Fugyi* (Bihar m.) (411. l. XXIV. t.) csúcsíves korú újabb toronynyal, negyedrendű. *Hévjó* püspöki fürdő (Bihar megye) (414. l. XXV. t.) átmenet stylű egyhajós, szentélye egyenes zárású, ablakai feltünően keskenyek, nincsen tornya, harmadrendű. *Hunyad* (Bánffy-) (Kolos m.) (416. l. XXVI.) csúcsíves stylű, szentélye az északi részen mintegy elvágott egyetlen hosszhajónál pár tizeddel újabb. Van erős tornya az erdélyiek analogiájára; alig másodrendű. *Jenő* (kis-) (Arad megye) (420 l. XXVII. t.). Igen egyszerű tervű, egyenes szentélyzárással, csúcsíves korú, tornya újabb, harmadrendű. *Kakucs* (Magyar-) (Bihar m.) (422. l. XXVIII. t.) Egyszerű alkotású, mint az előbbi, nincsen tornya, negyedrendű. *Micske* (Bihar m.) (264. l. XII. t.) Egyszerű csúcsíves toronynyal ellátott templom, keskeny ablakkal, jó harmadrendű. *Ótomány* (Bihar m.) (279. l. XIV.) Egyszerű alkotású, átmeneti stylű, igen keskeny ablakok, tornya új, harmadrendű. *Pelbarthida* (Bihar m.) (284. l. XV. t.) Átmenet stylű kis templom, félkör apsissal, melyből külön oltárhely kiszökik; ezen különlegesség miatt harmadrendű. *Püspöki* (Bihar megye) (292. l. XVI. t.) késő csúcsíves, rendes alkotású, nincsen tornya. sok átváltoztatása miatt csak harmadrendű. *Remete* (Bihar m.) (380. l. XVIII. t.) kis átm. stylű, hosszháza köz-

vetlen belül félkörben zárt, kívül polygon apsisba átmegy, van tornya is, negyedrendű. *Sitér* (Bihar m.) (298. l.). Régi csak keleti, félkörű apsissal zárt része negyedrendű. *Székelyhid* (Bihar m. 317. l.). Rendes alkotású csúcsíves templom. Szentélyében különös, hogy a nyolczszög négy oldalának középsője hegyével fordul keletnek. Jó harmadrendű. A *szt.-jobbi* apátság (Bihar m.) épületeiből mi sem maradt meg, csakis a czölöp felett felemelkedő egyenes dombocskái jelzik ide s tova az alattok levő falak futását. Itt kívánatos az ásatás. *Tamáshida* (Bihar m.) (474. l. XXXIV. t.). Régi átmen. stylű. Keleti része és ikertornya a közben eső csarnokkal, apsisa félkörű és tornya is román izlésű, a templom közepe összeomlott, jó harmadrendű. *Telegd* (Mező-) (Bihar m. 430. l. XXIX.) késő csúcsíves stylű új toronynyal ellátott rendes alkotású, jó harmadrendű. *Üregd* (Nagy-) (Bihar m. 396. l. XX. t.). Egyszerű csúcsíves templom, hanem tám nélkül, van egyszerű tornya, harmadrendű. *Valkó* (Kraszna m. 438. l. XXXII.). Egyszerű csúcsíves templom. Tornya a hosszhajó egész szélességét foglalja el. Ennek több késő korú részleteit adja Bunyitay, harmadrendű. *Vásárhely* (Fudi-) (Bihar m.) (443. l. XXXIII. t. B. nem adja alaprajzát). Régi román modorú kis templom, félkörű apsissal, keskeny ablakkal, negyedrendű.

Az idézett nagyváradi püspökség egyházai többségének jellegei némi provincialismusra mutatnak; szt. László eredeti temploma kivételével valamennyi a tatárjárás utáni és úgy tetszik elég későn is román részlettel éltek. Keskeny félkörben, zárt ablakkal és az erdélyi kivált királyföldi zömök erőd-toronynyal. Sok példány a kápolnaszerű elrendezést tartja meg, melyben az osztatlan hajó közvetlen átmegy a szentélybe. Általán véve a templomok kis mérvüek, különös díszítmény a ritkaságok közé tartozik. Nagyobb figyelmet érdemelnek régi emlékeink történetében: az elenyészett nagyváradi székesegyház, az ugyancsak elenyészett debreczeni templom leírása, a bánffy-hunyadi, a mező-telegdi templom, a tamásdi rom és a belényes-szent-miklósi torony-maradék.

Dr. Henszlmann Imre.

LEVELEZÉS.

I. B. MEDNYÁNSZKY DÉNES VÁGVIDÉKI LELŐHELYEKRŐL.

Alsó-Szúcs, Trencsénmegyében eddigelé ismeretes volt ugyan a vidék geologiai és családtörténeti statisztikájában, de az ősrégészet, valamint önmaga a tudományok legifjabbika, csak legújabban ismeré fel e helyet olyannak, melyet mint præhistorikus telepet az ő statisztikájának keretébe fel kell vennie. — Legyen szabad, előlegesen csak figyelmeztető adatként vázolni a helyiséget, a mennyire egy első futólagos látogatás, váratlanul megszorulva időben, és viharos hideg szél, fenyegető, utóbb megeredő eső által nehezítve engedé, inkább csak tájékozó szemléül, utóbb következendő behatóbb kutatás szándékával, és némi analogiák fonalán, valamely leletnek nem teljesen meghiusulandó reményében. — Mellőzvén egy puszta rövid adatnál a tárgynak bővebb feneket keríteni azon összehasonlítással, mily vonatkozásban áll a felületnek földtani tektonikája a társuló embernek nyugvó, azaz lakási, és helyváltoztató, azaz közlekedési életviszonyaival, mellőzvén annak is vizsgálatát, miként követhető sok prægnans esetben a leszármazó alakulás nyoma az első, a ragadozó állat védtanyája elvéből választott erődített táborpontok modorától le a középkori várkastélyokig — mely vonatkozások Szúcson is lennének alkalmazhatók — tekintsük röviden a helyszínét. A magyar-morva határhegység innenső oldala hosszában, s főirányával párhuzamban észlelhető egy éles kőszál-gerinczképződés, mely helyenként fűrészes rovátkos késélnyi csúcsokban vagy kőfalban kiemelkedik és egy összefüggő egyenes tengelyvonalban (nyitramegyei) Berencs várától dél-nyugottól észak-kelet felé Puchóig és túl egyes szakadékaiban követhető. Kőzete a felső Jura emeleteihez tartozik, úgynevezett szirtesmész és strambergi rétegek, melyek túl Morvában jobban kifejtvék szembetünő alakzatairól ekként elnevezve.* Ezeknek meredélyeire fészkelődtek Lednicz vára, Oroszlánkő vára és Szúcs állítólagos vára — helyesebben vártelep. — Trencséntől éjszaknak a Vág jobbpartját követve az országút elvezet a regényes fekvésű szkalkai romok alatt (szkala = tótul szikla, azért apátsági czíme «De rupibus» volt), a mindjárt

* Röviden Hunfalvy J. Magy. birod. leír. I. 148., igen részletesen: Trencsénmegye statist. leírásában 1877. kiad. a pozsonyi ipar- és kereskedelmi kamara által, 45. lapon stb.

azután szélesen nyiló szúcsi völgy torkolatáig, melyen jó kocsiút végig visz. Szkalka legendája a pogány korba nyúl, okmányos multja aranybullánk idejében veszi kezdetét, hozzávévén még azon szóhagyományt, hogy az eredetileg először alapított templom nem a mostaninak hélyén a falu mellett, hanem fenn az erdős hegynek egy kis domborodásán «ubi olim fanum Veneris fuisse fertur» állott legyen: oly eszmekörbe jutunk, mely önkényt fűződik visszafelé a távol multak homályába, hol még a monda derengése is elmerűl és szemben hagy pusztán a sirhant titkaival. Alsó-Szúcs történeti adatai nem messze mennek. A templom könyve említi, hogy a plébániatemplom dicitur iam sæc. XV. exstitisse, hanem alapjaiból egészen ujjá átépíttetett 1688-ban, mely alkalommal felbontatván a templomfal külső (sírkerti) oldalán levő családi temetkező, hol a kegyúri Podmaninok néhányai (három?) fekvének, egyiknek (cuiusdam iuvenis) kezében találtatott egy ezüst buzogány, melyből a megújított templom számára készíttetett egy egyszerű sima formájú kehely, mely manapig használatban van s lábkarimáján durva betűkkel hirdeti, hogy e kehely az alsó-szúcsi templomé 1688. A templom szentélye evangélium-oldalán létezik azon egyszerű fehér kehlheimi kőlap, melynek feliratát Nagy Iván Magy. Csal. Podmanin Ráfael czikkéken közöl. Tudva levő egyébként, hogy ezen Ráfaelnek vörösmárvány sírköve életnagyságú dombor pánczélos szobrával és latin és tót körirattal látható a vágbeszterczei templom hajójában álló helyzetben befalazva. Az is ismeretes (Istvánffyból merítve) Budai Es. Lex. után Nagy Ivánban közölve, hogy Ráfael és János testvérek garázdálkodásai, illetőleg folytonos panaszok ellenök I. Ferdinánd uralkodása közepén ismételve foglalkoztatták az országgyűléseket, és ezek rablófészkeik lerombolttatását két ízben is elrendelék — még pedig névszerint. A határozatok szövegét közli M. Bel, Not. Hung. Cott. Trenchin (MSC. kötet, eredetije a primási kvtárban), hol a bevezető fejezetben a várromok közt említi Alsó-Szúcsot is, mint hol «rudera arcis» Podmaninkorból legyenek, valamint a sziklaorom ugyan mostanig is «várhegy»-nek hivatik ; de — a lerombolt erődök közt — sehol Szúcs neve elő nem fordul, és falazat vagy falomladék alkatrészeiből a helyszinén elannyira kevés felismerhető, hogy inkább hajlandó lennék hinni, hogy ott formális épített várerőd soha nem volt, hanem legfeljebb az őstelepnek fellegvár részét holmi őrtoronynyá vagy kőkerítésű menhelylyé alkották, mely vadászkunyhó módjára pár prédáló martalócznak ideiglen lebujként szolgálhatott. Volt-e tehát egyátalán ott építkezett vár, középkori fogalom szerint ? fenntartandó behatóbb kutatás általi eldöntésre, mely által építkezésnek körvonala és széthullott anyaga constatálandó. A falu völgyben fekszik ; éjszak-nyugaton, mögötte emelkedik egyike az említett éles szirtmésztaréjoknak, éjszak felől kezdve egy magára álló meredek, majdnem hozzáférhetlen kúp, tovább egy igen lapos ívben kevéssé hajlott keskeny gerincz a falu oldalán függélyes kopár, a túlsón hasonlag meredek de nagyobbára begyepezve, ezt követi egy eléggé mély széles nyeregbevágás, mely maig is láthatóan ki van egyengetve, és, bár fűhanttal fedett, de nagyon szépen tisztán látható sánczárokhányással körülhatárolva szabálytalan hosszukás négyszög alakban, a nyereg további másik oszlopa egy az előző főgerincznél jóval alacsonyabb sziklafej, mely nyilván fellegvárul szolgált mint őrszeme a sánczolt táborhely-

nek, ez lévén vége a megszállható és tartható felületnek, mert a sziklapart délfelé meredek kőfokokban leszakad, és tengelyirányában felbuvó egy-két szirtfog után lefelé elvész. A fellegvár déli meredek oldalán találtam egyetlen csekély nyomát emberi rakmunkának: ugyanis a sziklakoronának egy szétálló hasadéka, mely ha védtelen marad, egy ember rajta felkapaszkodhatott volna, természetes, de összeszedett kövekkel — szárazon, ragaszték és egybeillesztés nélkül vízszintesen ki van rakva, tán egy méter magasság- s másfélannyi hosszaságban. A szikla réteges és elég vékonyságig hasadó leveles szerkezetű, úgy hogy csak a kőlapok vízszintes fektetése ismerteti e kis darab tömfalat emberi kéz művének. A sziklagerincz felmeredő taréjai tövét meredek lejtőjű omladéksáncz környezi, melybe lassanként korszakok folyamában az elemek sodorták és temették azt, a mit feljebbről kimozgathattak, miért is következő kutatásnak annál is inkább ezen törmelék felzavarását kellend szemügyre vennie, mert Kubinyi Miklós véletlen és váratlan ősrégészeti lelete Oroszlánkő vársziklája tövében ugyanígy nyilvánult s ugyanily helyen.* Mert valóban meglepő, mennyire szakasztott mása a szúcsi sziklacsoport az oroszlánkőinek, még részleteiben is, habár sokkal kisebbített méretekben, de megtartva s utánozva mindenben amannak alakját, körvonalait s egész látképét, sőt a vártelep elhelyezését is, a főgerincz déli nyergében, egy sziklafej fellegvárral ismétli. A törmeléknek már felszinén is elhintve szembeötlik töméntelen sok cserépmorzsa, mely között hamarjában ugyan nem mutatkozik némi nagyobb darab, de elegendő annak megkülönböztetésére, hogy többféle anyagú és készítésű agyagedénynek hulladékai. Színre vagy hamuszürkék vagy téglaszínüek, vagy a két felület vörhenyes sima, a belső durvább s feketebarna; vastagságban is igen különbözők, újjnyi vastagtól 1—2 millim. vékonyig, majd igen simák, majd durván érdesek, némelyek nyomaival, hogy forgó korongon készűltek. A bennünket kisérő intelligens fiatal helybeli jegyzőt megkerestem, hogy a sziklák körül pásztorkodó serdülő ifjuságot némi jutalom igéretével buzdítsa keresgélésre a leomlott törmelék között cserép-, csont- vagy fémtárgymaradványok után, melyek felkutatásához a figyelmen kívül, melylyel birtunk volna, azonfelűl hosszas türelem és sok idő kívántatik, mely rendelkezésünkre nem állott, mert a viharhozta eső megeredése s a haladó alkonyóra elhajtottak a helyszínéről.

Berekesztésül még legyenek megnevezve azon pontok, melyek ősrégészeti szempontból figyelembe ajánltainak a Vágvölgy irányának mentében, a menynyiben utolsó időben felőlök némi tudomást szereznem sikerült. *Berencs*, Nyitramegyében, Szenicztől észak felé. A sziklaormon épült várrom alatt észak felé nyúló völgyből előkerültek cserepek és kőeszközök. — *Ó-Tura* nyitramegyei mezővárostól nyugot és dél-nyugot felé serpentin-balták. — *Csejthe* várrom alatt gyaníttatik urna-temető, egy-két példány után, mely cseréptöredékekből összeállíttatott. — *Moraván* (a Vág balpartján) közölve s leírva a Jahrb. d. geol. Reichsanst. után. — *Nemes-Podhragy*, Trencsénmegye, Bohuszlavicz vasútállomástól nyugat felé nyiló széles völgyben, várhegy, melyen semmiféle rommaradvány nincs, de újabb időben bronzkori apró leletek tétettek.

* V. ö. Arch. Ért. Új folyam. VI. k. 188. l.

Légtávolban ettől nem messzire északnak esik *Oroszlánkő*, leírva Kubinyi Miklós által. — *Pruzsina* és Mojthin közt két nagyobb barlang, mely felől ugyan még ősrégészeti adat nincs, de minthogy néphagyomány szerint e barlangok régi századokban menhelyül használtattak, nem alaptalan a feltevés, hogy hagyományt megelőző időben is ugyanígy történt, és érdemes belsejök talaját felkutatni.

Turo-Tridvori, Zsolnától délkeletre a népmondás Mincsov hegy tövéhez közel, még pedig állítólag egy barlangból (?) előkerültek kőeszközök s kőbalták, Igen közel és ép oly szép mint kényelmes állomás ily czélra Rajecz fürdő.

Végül még megemlítendő *Zay-Ugrócz* vidékén a «knazki stol» (= pap széke), egy a hegységből szembetünően kiemelkedő magános csonka kúp, melyre szekeren is egészen feljuthatni, és mint pogány áldozóhely ismeretes. Leletnek hírét (?) még nem bírtam kinyomozni, valószínüleg ott még senki nem keresett.

Ezek azok, miket helylyel-közzel vagy másfél év folyamában kitudtam, és azért vagyok bátor közölni, hogy figyelmet keltsen és esetleg kedvet is ébreszszen szakkedvelő touristákban hazánk ezen szép és még nem eléggé sűrűen látogatott részébe vetődni, hol az itt jelzettek után ítélve bizonyára még több hasonló nyoma az őskornak fog nyilvánulni, és valamint tudományos érdekével vonzhat és jutalmazhat, úgy a vándornak cserkészetét élvezetessé teendi a természet festői szépsége, kellemessé pedig a közlekedés vagy megszállás praxisában már mindenfelé kinálkozó alkalom.

Rakovicz, Nyitramegye, 1887. május. *B. Mednyánszky Dénes.*

II. Dr. SCHREIBER TIVADAR * LEVELE NÉHÁNY ANTIK BRONZSZOBROCSKÁRÓL A NEMZETI MÚZEUMBAN. Tisztelt Barátom! Szívesen engedek fölszólításának, hogy az itt rajzban közölt bronzszobrocskákat olvasóinak néhány szóval bemutassam. A kis alakok sem a munka finomsága, sem az idomok kelleme által nem kötik le figyelmünket, mégis nagyon megérdemlik, hogy velük foglalkozzunk.

Az egyik (1. ábra) fiatal nubiai rabszolgát ábrázol, a ki egy nagy tekenős béka hátán guggol. A kerekded koponya, a gyapjúszerü göndör haj, mely tekercses sorokba van rakva, pisze orra és sovány lábszárai a nubiai faj jellemző ismérvei. A guggoló helyzetet a Nilus vidékén régen ép úgy kedvelték, mint mai napság. Guggoló alakokat régi egyptomi emlékeken is sűrűn látunk. A kis csoport tárgyát könnyű megérteni. Ura a fiút vásárra küldte, hogy a teknős békát árúba bocsássa. A fiú megérkezve a vásárra, reá mászott az állatra és lehető kényelemmel megtelepedett rajta; most már egész nyugodtan várja, hogy akadjon vevője. Elhelyezkedése czéljának mindenkép megfelel, mert egyrészt elérte vele, hogy magasabban ül mint társai és azonfölül, a mennyire tőle telik, a nagy állatot megakadályozza abban, hogy helyéből mozduljon s esetleg el is szökjék. A hogy ott ül, térdére helyezett jobbjával, állát tenyerébe rakván és

* Dr. Schreiber Tivadar a lipcsei városi múzeum igazgatója és az archaeologia tanára a lipcsei egyetemen, jelenleg a Nagy Sándor utáni művészet tanulmányozásával foglalkozik, a miért is e körbe vágó néhány múzeumi bronzszobrocska rajzát küldtem neki közzététel végett. *Hampel.*

másik kezével megtámasztván orczáját, igen természethű benyomást nyerünk róla.

Az alak hátán csonka pöczök látszik, ez s az üresen öntött teknős béka

1. ábra *a)*

1. ábra *b)*

alsó szélének simasága mutatja, hogy a csoport valami tárgyra erősítve, fogantyúnak vagy fülnek teljesitette rendeltetését.

A másik bronzszobrocska (2. ábra) is Egyptomból való. Érettebb korú rabszolgát látunk, kinek fejidoma félreismerhetlen rokonságban áll a régi egyptomi őstypussal.

2. ábra

Feje mintha kopasz volna, oly rövidre nyirott a haja, arcza húsos, orra görbe és fülei kiállók, mintha csak a pharaok korából való arczképet látnánk magunk előtt! * Itt is a mindennapi életből merített jelenettel találkozunk, talán ismét a vásárral áll összefüggésben. Az egyptomi szolga jobb hóna alatt kakast hord (letört), baljában talán kosár vagy pálcza volt.

* Vesd össze Perrot Gesch.-el. Kunst im Alterthum Fig. 428, 440. (német kiadás).

A két bronzalak csekély technikai értékű. Az előbbinek teljes magassága 6·9 cm., a fiú maga 4·7 hosszú. A második, csonka szobrocska 8·6 cméternyi. A kivitel biztos gyári kézre mutat, a munka finomabb részleteket nélkülöz, kivált a teknős békán ülő fiúnál, míg a kakast hordó szolga valamivel gondosabban van mintázva. Hogy maga a készítő is mennyire becsülé e munkáját, abból látjuk, hogy az ember s a kakas szeme ezüsttel van kirakva, a mi egyébiránt római kori bronzszobroknál elég gyakori tünemény. Hallomás után jegyzem még meg, hogy az utóbbi szobrocskánál csak a feje, karjai s a kakas tömör öntésű részek, teste üres; az ülő fiú ellenben teljesen tömör öntésű, míg a teknősbéka belül üres.

Érdekes a két alak öltözete. A nubiai rabszolgán mindössze a csipőkről lecsüngő rövid kötény van, melynek hátsó része tisztán észlelhető. Ellenben sokkal kevésbbé egyszerű a nyirott hajú rabszolga öltözete; két darabból áll, alsó öltönyből, az alkarig érő ujjakkal, és felöltőből. Ez utóbbi elől négyszögűre van metszve és vastag kelméből készült, vállát, mellét takarja és alsó szélén kis toldalékja van, alighanem táska, mely pénztárczának szolgált. Hátsó formája is négyszögű és fölül meg van toldva zubbonynyal, melyet rossz időben, melegben és esőben a fejre lehetett fölhúzni. A kézikönyvekben ezt a fölöltőt rendesen bardocucullusnak szokták nevezni. Ilyen bardocucullust hord Lenormant leirása szerint* egy bronzban előállított rabszolga Alexandriából. Ez a hasonlatosság figyelemre méltó és azt sejteti, hogy a budapesti szobrocska is alexandriai műhelyből származik; a másik csoportnál már tárgyánál fogva is ugyanazt lehet föltételezni.

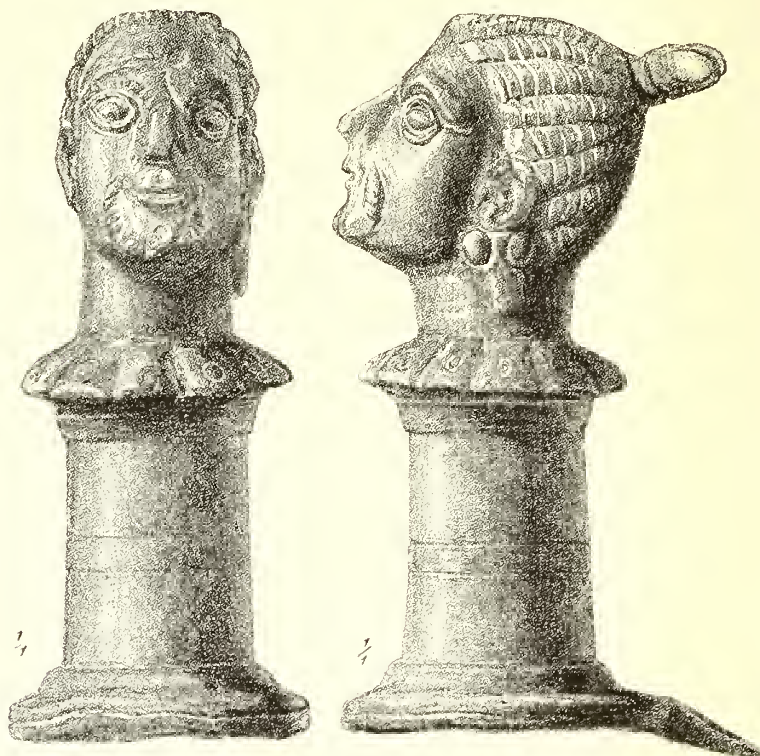
Minap más helyütt röviden vázoltam a Ptolomæusok alatt virágzó alexandriai szobrászatot, mely római időben is tovább élt. E czikkben azt törekedtem kimutatni, hogy e művészet a legvégső realismusra hajlott, majdnem kizárólag a mindennapi élet tárgyait választotta, előszeretettel kereste a közönséges néptypusokat, minőket a rabszolgák, halászok s a vásári nép közt talált. Az alexandriai művész szeme a világváros tolongó utczai élete tömkelegéhez hozzá van szokva és élesen meg tudta különböztetni a belföldi typusokat a világ minden tájai felől bevándorolt alakok jellegétől. Itt támadt a genreképek sokasága, melyek agyagban égetve vagy bronzban öntve, a kereskedés által az ó-világkör legkülönbözőbb vidékein elterjedtek.

Nem föltünő tehát, ha itt a birodalom északi szélein is találunk ily alexandriai műtárgyakat. A kopaszfejű rabszolgát a n. múzeum 1876-ban vette Magyarországban gyűjtő kereskedőtől, lelhelye valószínűleg Pannonia. A nubiai fiú lelhelyét még biztosabban lehet tudni, 1873-ban Környén találták Bregetio közelében.

A mernyei bronzfejről, melynek rajzát természetes nagyságban közöljük (3. ábra a. b.), kevés mondani valónk van. A haj elrendezése után itélve, gladiatort látszik ábrázolni. A szintéri küzdők szokása volt a hajat ily rövid kontyban a fej tetején összecsomózni (cirrus). E hajcsomót sok régi emlékből ismer-

* F. Lenormant Description des antiquités composant la collection de feu M. A. Raifé (Paris, 1867. N. 1191.)

jük, legtisztábban látjuk a Caracalla thermáiból a Lateranba került nagy kőmozaik * atleta alakjain. Jellemzők még a phallusidomú fülbevalók és a saját-

3. ábra *a) b)*

szerűen elmetszett szakáll. A fej alul csőben és hátul karikával végződik, a mi azt mutatja, hogy valamely más tárgy díszítésére szolgált.

Lipcse, 1887. julius. *Schreiber Tivadar.*

III. REINER ZSIGMOND AZ «ALSÓFEHÉRMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET» MÚZEUMÁRÓL. Tíz hónapja, hogy az «Alsófehérmegyei régészeti egylet» megalakult, s máris mind tagokban, mind múzeumi tárgyaiban igen szép helyet foglal el a hazai hasonczélú egyletek közt.

Gyűjteményének tárgyai a legközelebb megtartandó első rendes közgyűlés idején megjelenendő évkönyvben lesznek részletezve, itt csak röviden és annyiban ismertetem az egyleti múzeumban elhelyezett legújabb acquisitiót, — két római föliratos oltárt, — a mennyiben a találó (Löw Károly) szerint azok még senki által sem lettek olvasva, — lévén e két fölirat még a legközelebbi múltban is a gyulafehérvári várterület egyik kertnek használt földrészében eltemetve.

Az emlékkövek durva mészkőből készültek. Az egyik 60 ctm. magas, elől

* Secchi Museo Anton tav. 2. = Schreiber Kunsthistorischer Bilderatlas Tafel 24., 5., 6.

32, oldalt 20 ctm. széles. A fölirat nagyan meg van ugyan rongálva, de azért meglehetősen olvasható. Szövege a következő:

DIANE. AVG	Olvasása: Diane Aug(ustæ)
C. IVL. VALE	C. Jul. Vale
RIVS · VET	rius . vet (eranus).
LEG XIII G	Leg (ionis) XIII G (eminæ).
DEC · COL	Dec (urio) col (oniæ)
SARMIS	Sarmis (egetusæ)
EX ///S . S	Ex (pecu) S. S. (Sua Solvit).

Ez utolsó sor az alsó faragvány vonalára van vésve.

A második hasonló anyagból faragott kisebb emlékkő magassága 56 ctm., elől 24, oldalt 25 ctm. széles. Csinosabb az előbbinél. Tetején kerek mélyedés. Oldalain tojásdadalakú díszítés van. A fölirat terjedelme magasságában 25 ctm., szélességében 18 ctm.

Szövege a következő lehet:

. . RCVLI	Olvasása: (He) rculi
AVG	Aug
. REGINVS	(S.) Reginus
. . . ERDOS	(Sac) erdos
. . . . . . ITVTVS AB.	(rest) itutus ab
. . ELPERTINACI	(H) el (vio) Pertinaci
. . . . . S	. . . . . S (olvit).

Ez utolsó sor szintén az alsó faragványon van.

Ezeken kívül szintén újabb szerzemény azon teljesen ép, szürke rossz márvány emlékkő, mely jelenleg még a gyulafehérvári katonai kórház kertjében áll; de a nagyszebeni cs. kir. hadtestparancsnokság szivessége folytán az egyletnek lett ajándékozva. A kő tisztán olvasható szövege a következő:

Ex Jussu Dei
Apollinis Fon —
Tem Aetern (um)
M(arcus) Ulp (ius) Proculinus.
Speculator Leg (ionis) XIII. G(eminæ) Gordia —
Næ A Solo Restituit

Az egylet birtokában van ezeken kívül még számos, nagyobbrészt már Neugebauer «Dacien»-jében ismertetett föliratos emlékkő, valamint szobor és faragvány dombormű, miket, ismert tárgyak lévén, itt újra ismertetni fölöslegesnek tartom.

Még két újabb leletű tégla is újabb acquisitiók.

Az egyik id. Kerekes János úr egyleti tag apulumi lelete: 20 ctm. négyszög, 6 ctm. vastag. Bélyege: Leg (io) XIII. Gem (ina) Aur(elius) Godes.

És Hirsch Emánuel tag úr lelete ugyanonnan: Leg (io) XIII. G(emina) Aur(elius) Mem(mider).

Az egylet gyűjteménye különben folyton gyarapodik, s az első rendes közgyűlés meg fogja mutatni, hogy az egylet tagjai mily szépen gyűjtöttek az egylet részére igazán becses tárgyakat.

Különben sokkal több tárgya is lenne az egyletnek, ha egyesek, kikről különben föl sem mertük volna tenni, az egyletet saját magán érdekeik miatt, megröviditeni nem szeretnék. És sajnos, hogy vannak, kik daczára annak, hogy látják az egylet tagjainak buzgólkodását és tudják, hogy az ügyvezetők mily anyagi áldozatokkal igyekeznek a tárgyakat megszerezni, mégis gyakran a bár nem mindig értékes tárgyakat inkább az erőszakos enyészetnek adják át, semhogy azok az egylet gyűjteményébe jussanak.

Az «Archæologiai Értesítő» juniusi füzetében dr. Temesváry úr értesíti a közönséget a gyulafehérvári finövelde nagyobbitása alkalmával talált leletekről. A leletek magukban véve ugyan nem értékesek, de azon körülmény, hogy az egylet ügyvezető bizottsága szándékosan a leletekről értesítve nem lett, és midőn kérés intéztetett, hogy a leleteket készpénz mellett engedjék át az egyletnek, a válasz az volt, hogy a munkások rendelkeznek a tárgyak fölött, kik is a sírokat, melyek elbeszélés szerint cserépsírok voltak, s melyeket a laikusok, csak azért, hogy azon néhány pénzdarabhoz jussanak, szétromboltak, földdel betakarták és összehányták.

Reméljük azonban, hogy ez nem lesz mindig úgy. Olyanok is, kik talán még nem biznak az egyesület komolyságában és nem hisznek jövőjében, meg fognak lassan arról győződni, hogy az egyesület megérdemli a közbizalmat azért is, mert senki érdekeit nem sérti, de mindenkinek méltányos és nemes ambiczióját ki akarja elégiteni.

Gyulafehérvár, 1887. májusban. *Reiner Zsigmond.*

IV. RÓMER F. FERENCZ A KIS-SZEBENI BERZEVICZY-EMLÉKRŐL. A kis-szebeni, Myskowsky Victortól, rajzolt sírkő nemcsak teljes ép volta által ajánlja magát, hanem mivel egyes apró, a helynek, a hol készülhetett, tulajdonítható eltérések, vagy ha tetszik rajzhibák, és helyi felfogások miatt, azon korabeli mintája gyanánt is tekinthető. Ezen, kétségtelenűl a felső vidéken elterjedt *Berzeviczy*-családot érdeklő kőlap, mind a négy oldalát elfoglaló körirata ez:

Felűl, keskeny oldalon:

1. **Sepultura y magnifici**

A bal hosszoldalon:

2. **viri y domi**(ni), **petri y herm**(ani) · **d**(e) · **brezovice**

Alsó keskeny oldal:

3. **Tavernicor**(um) · **r**(ega)**l**(iu)**m** · **mag**(ist)**ri** · **nec**

Jobb hosszoldal:

4. **non** · **comitis** · **scepus**(iensis) **ac** · **suorum** ·

A 2-dik sorban előforduló Péter úr nevét vajjon herm-nek vagy herin-nek kell-e olvasni, tanítja a szepesi grófok és a tárnokmesterek lajstroma; másodszor azt is tanuljuk e síriratból, hogy ezen kő nemcsak egy személynek szemfödője volt, hanem az egész család (suorum) temetési helyét födte.

A mélyedtebb közepét a jobbra dűlő háromszögletű pajzs födi, melyet a stilizált tűzokádó sárkány övezi körül, és a mely tornasisaktól födetvén, magában a pajzsban előforduló, jobbra ugrándozó kecskebak tetéz.

Sepultura·magnifici

Czímertanilag véleményünk ez: *a)* a *Berzeviczy de Berzevicze* család mai napon is, úgy mint e helyen előfordul, ezen czímert használja; *b)* a kecskebak, mely mind a két helyen jobb felé ugrik, nem közönséges kecske, hanem a Kárpátokat vevén tekintetbe, a még a régiségben ottan előfordult kőszáli *vadkecske*, melynek hosszú fegyverein vagy szarvain a vadkecskét jellegző *bütykök* hiányzanak.

A pajzsban szabadon talaj nélkül lóggóan feltünő állat természetesb, mint a sisakból kiugró és farka helyéből felfelé nyúló sokágú takaró; ezen alakban leginkább a jobbik felfelé hajtott láb kifogásolható.

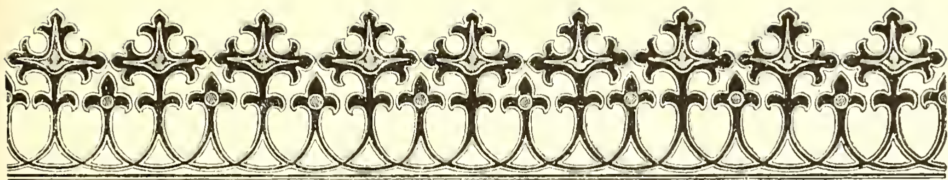
Észrevétel nélkül nem hagyhatjuk e pajzsot övedző *sárkányt*, mint az akkoriban is nagy becsben álló rendnek, több más helyen is előforduló jelvényét. A fenevad tűzokádó fejét fölfelé tartja és kínlódik a miatt, hogy öldöklő farka nyaka körül övedzik; míg a felsőbb álló karmai a pajzsot fogják, addig az alsó lábnak karmai saját pikkelyes szárnytól födött testét marczangolják.

Mivel a sárkányfő a czímer felső részét foglalja el, azért a tornasisaknak kivágott födője, mely a nyelűczes vadkecske aljából festőileg csak bal részét tölti be, míg a jobb oldalon egészen hiányzik és helyét a sárkány fejének engedi át.

Nagyváradon, 1887. junius havában.

Rómer F. Ferencz.

IRODALOM.

H. BLÜMNER. TECHNOLOGIE UND TERMINOLOGIE DER GEWERBE UND KÜNSTE BEI GRIECHEN UND RÖMERN. I. kötet 63 képpel 1875. II. kötet 60 képpel 1879. III. kötet 1884. IV. kötet számos rajzzal 1886. A külföldi szakkörökben felettébb ellentétes fogadtatásban részesültek Blümner kötetei. Míg némelyek teljes elismeréssel adóztak azokért; mások egyszerű compilatiónál nem hajlandók többre értékelni, sőt nehány, szerzőre hozzáférhetetlen forrás mellőzése miatt, még e tekintetben is fogyatékosnak itélik. A feladat kétségen kívül nem mindennapi s egy ember által meg sem oldható. A tudományok már előhaladott állapotában a technikai és philologiai tehát egymáshoz képest két végletben álló ismeretek felett egyenlőképen alig rendelkezhetik valaki. Pedig itt még ezen felül a régészeti kutatások önálló gyakorlása is mellőzhetetlen. E sokágú követelménynyel szemben önkényt érthetőleg szerző ereje és képessége is elégtelennek bizonyult s a philologus és természettudós egyaránt megkapja munkájában a gáncsolni valókat. Meg kell adnunk azonban: hogy Blümner saját tudományának hézagain széles baráti köreinek támogatásával sokat segített s a classikus íróknak sokszor megbízhatatlan vagy elégséges tárgyi tudás nélkül szerkesztett feljegyzéseit épen ezek segélyével annyira megrostálja, hogy méltányosan gondolkozó természettudós se tagadhatja meg tőle elismerését. Én legalább, ki a római bányászat kutatására adtam magam s Dacia különböző pontjain eredeti felvételeket eszközölve e közben Blümner észrevételeinek, közléseinek megbízhatóságát akárhányszor észrevehetem, jó lélekkel tanúságot teszek művének hasznavehetősége mellett.

Az eredetileg két egyenkint 20—25 ívre tervezett munka, még a negyedik kötettel sem érte végét s még egy kötet lesz hivatva az üveggyártás és festészet archæologiájának összefoglalására. Blümner maga bevallja vállalkozásának túlmerészségét és mi csak örülhetünk,

hogy a munka közben lavinamódjára felszaporodott anyag végre mégis aránylag ügyes csoportosításban rendelkezésünkre áll.

A könyvnek minden kötete más-más eszmekört tölt be s úgyszólva más érdeket is kelt az olvasóban. Bizonyos mértékig függetlenek egymástól. Így az első kötet kizárólag a háztartás szükségleteivel foglalkozó iparágakat öleli fel. A sütés minden mellékfogásaival, a gyapjú-, len-, kender-, selyemszövés, a varrás, hímzés, kelmefestés, a bőripar, kötélverés, írás s végre az olajgyártás módszerét és eszközeit adja elé. A classikus írók idevonatkozó feljegyzéseinek eredeti szövegén kívül a szakbeli írók bő kivonatolása és 53 szövegbeli rajz növeli e kötet becsét.

A második kötet a keramikával foglalkozik legtüzetesebben. A tégla- és edénykészítés foglalja el a kötet legnagyobb részét. (113. lap.) Az edényeknek nemcsak készítési módjaival ismertet meg, hanem a festés, díszítés művészetét és eszközeit is eléadja s részint egykorú emlékeken, részint más archæologiai leleteken illustrálja is. Majd a gypsmunkával és viaszöntvényekkel foglalkozik. Rómában házi isteneket, gyermekjátékokat és díszleteket készítettek viaszból. Az u. n. latrunculi játék bábjai, sőt a szerelmesek varázsalakjai s az atriumban ősi szokás szerint felállított családképek is viaszból készűltek. Plinius Lysistratusnak tulajdonítja ezt a találmányt, mely szerint a meghalt arczáról gypslenyomatot vettek s ezt viaszban állíták ismét elé, hogy kifestve az előszoba állványára helyezzék (ceræ pictæ). Nagy szerepet játszottak a lámpák és fáklyák mellett a viaszgyertyák is.

A kötet többi része a szilárd anyagok, mint fa, csont, szarv, elefántcsont, békateknő kidolgozásával, az ide használt különféle szerszámokkal foglalkozik.

A II-ik 1884-ben megjelent kötet az építészet, kőfejtés, szobrászat, drágakőmetszés, falfestészet és a zene technikai és archæologiai ismertetésével foglalkozik. Az egyes kőfejtők, faragók jellemzése után részletesen ismerteti az emlékszerű építészetnél alkalmazásba jött granit, syenit, porphyr, basalt, serpentin, márványféleségek, mészfajok stb. ismertebb lelőhelyeit és lefejtési módját, kiterjeszkedve mindenütt a classikusok adatain kívül az újabb utazók feljegyzéseire is. A kőbányászattal tüzetesebben is foglalkozik e mű alapúl véve a napoleoni expeditio becses észleleteit s annak különösen la Rozièretől származó jelentését. A kőbányák műszaki igazgatását, az itt alkalmazásba jött személyzet különféle foglalkoztatását, osztályzatait a pannoniai Sirmiumnak a Passio sancterum quatuor coronatorum után magyarázza, miután Portugaliában *Aljustrelnél* napvilágra került bányaszabályzat inkább a fémbányákról tájékoztat. Tudvalevőleg épen ezen a téren rendelkezünk legkevesebb használható észlelettel, miután a par excellence

archæologusok rendesen nélkülözik azt a geologiai vagy metallurgiai képzettséget, mi nélkül az eléjük ötlő jelenségek magyarázata, sőt megfigyelése is lehetetlenség. Ezt a hézagosságot Blümner könyvében is élénken érezhetjük s bár a Virgilcodex ismeretes bányavázlata (Daremberg Dictionnaire des antiquités. I. 381. fig. 465.) megközelíti is a valóságot, mégis sajnosan nélkülözzük e különben becses munkában az eredeti bányaeszközök és felvételek hiányát. Az építészet már több eredeti adattal van képviselve, minthogy e tekintetben a régészeti emlékek is gazdagabbak s Vetruviusnak Napoleon által illustráltatott nagy műve főleg az emelőgépek, a tégla-kő összeillesztésmódjáról kellőképen tájékoztatja az utókort. Ép ily kimerítő felvilágosítást nyerünk az első-, másod-, harmadrendű drágakövek csíszolása, kimetszése, a gemmariusok complikált művészete felől.

A IV. kötet tulajdonképen két részből áll. Az 1886-ban kiadott és 378 oldalra terjedő első rész teljesen a fémeknek van szentelve. A nemes fémekről arany és ezüst, továbbá a réz, vas, ón és ólom eléfordulási viszonyaira tér át. E sorrendnek egyébként historiai jogosultsága is van, mennyiben a világtörténelem szinpadán legelőször szereplő keleti népek az assyrok, babyloniaiak pénzrendszere arany vala, az ezüstöt a phœniciaiak, görögök vették alapul, míg Italia a rézre támaszkodott. Ép így vagyunk a műipar terén. Kelet, valamint Egyptom és Görögország a hősök koráig aranyból készíték legbecsesebb műtárgyaikat.

Az ezüst feldolgozásának első mesterei, csakhogy annak művészete mégis utóbb Italiában az etruszkoknál nyert kifejlődést, jóllehet az érczöntés is a messzi hajdankorban keleten vette kezdetét. De az aranyat a felfedezések sorrendjében is elsőbbség illeti. Nemcsak a folyók kavicsában, de tellérek alakjában is akárhányszor könnyen hozzáférhetünk s nagyon is valószínűnek látszik az a feltevés, hogy aranyékszerekkel már abban a korban éltek az emberek, mikor még kőeszközökön, fakészítményeken kívül egyebük nem vala. Sokkal nagyobb bányászati és kohászati gyakorlottságot igényelnek már az ezüst és réz. Blümner a vasnak későbbi felfedeztetését azonban nyilt kérdésnek tekinti, bár az ebből készült házi és hadi-tárgyak alakja világosan elárulja, hogy jóllehet a vas szintén elég hozzáférhető adománya a természetnek, annak eléállításával járó nehézségek csakis a réz és ón ismerete után váltak az ősemberre nézve lehetségessé.

A régi bányaemlékek tüzetesebb kutatása, tanulmányozása bizonyára sokban meg fogja változtatni Blümnernek inkább irodalmi forrásokra, mint eredeti búvárlatokra támaszkodó fejtegetéseit. Alapjában azonban oly gazdag tárházát nyújtja a classikus idők műszaki képzettségéről szétszórtan fennmaradt vagy szobrászati tárgyakon átöröklött

vonatkozásoknak és adatoknak, melyeknek igen nagy hasznát láthatják mindazok, kik e különben homályos utakon igyekszünk előrehaladni.

Téglás.

LE BLANT EDMOND M., LES SARCOPHAGES CHRÉTIENS DE LA GAULE, Paris 1886 4° XX. 171 l., LIX. t. Edmond le Blant nem szorúl bemutatásra. Facile princeps ő De Rossi után a mai keresztény régészek között. Legtalálóbban jellemezhetjük, ha a monumentalis philologia mesterének nevezzük. Az emlékek külső és belső jelentősége, a szavakban nyilvánuló szellem mint a díszítések látszólag néma, de tényleg sokatmondó nyelve, ő benne nyernek hivatott magyarázót. Mesteri kezelése alatt megszólalnak a kövek, egy-egy igénytelen, gyakran csak pár szóból álló felirat történelmet hirdet, egy elszórt név, egy megcsonkított sor, elkallódott töredék világosságot áraszt sötét, ismeretlen korszakra, egy ország vagy vidék ősrégi viszonyaira és eseményeire. Hazáját már előbb is nagyszabású munkával (Les inscriptions chrétiennes de la Gaule) ajándékozta meg, melyet más országok Francziaországtól irigyelhetnek. A sírfeliratok helyes olvasása és gondos átírása, a felmerülő nehézségek szerencsés megoldása, a tartalom minden irányban való megvilágítása ezt a művet a keresztény epigraphia elismert tárházává teszik, a melyhez a búvár ritkán fordúl hiába, ha valami odavágó kérdésben tanácsát keresi. Könnyű dolog volt a mesternek oly ritka előkészületek után, «Manuel de l'epigraphie chrétienne» czímű munkáját összeállítani, melyben nagyobb művének eredményeit mint egy dióhéjban kapjuk. De szerző bámulatos tanúltságáról nem csak nagy munkái, hanem gyakran még szembetünőbben kisebb értekezései tanúskodnak, melyekkel a «Revue archéologique» és a «Mélanges d'archéologie et d'histoire» kötetei díszére válnak. Akár keresztény ősrégi koporsóról vagy vésett drágaköröl, akár új leletről mint p. o. lámpáról szól, mindig meglepő a tudománya, mely előtt a legrejtettebb források is nyitva állanak, mely a legismeretlenebb jelenséget is irodalmi vagy közvetlenűl az emlékekből vett analogiával bírja fölvilágosítani. Az egyházi atyák rengeteg munkái mint a muzeumok kimeríthetetlen bányái csakúgy készségesen várnak használatára és a kellő perczben felszerelve mutatkozik előttünk a búvárkodás leggazdagabb szerszámával.

A sírfeliratoktól átment a mester az emlékekhez. Nem kerülhette ki figyelmét, mily nagy szüksége volt a tudománynak a déli Francziaországban oly gyakori keresztény régiségek összefoglaló átnézetére és leírására. 1870-ben megjelent alapvető műve. «Études sur les sarcophages chrétiens antiques de la ville d'Arles (XXXIX. és 84. lap 4°)». 36 tábla, Fritel Pierre rajzai után készítve, díszíti a munkát. Az általános bevezetése felfedezéseket tartalmaz, a melyek azóta sarkalatos fordulatot idéztek elő a keresztény emlékek felfogásában és magyarázatában. A mint nagy föliratí gyűjteményében összefüggést derített fel az epitaphiumok és az egyházi imák között, melyek a haldoklóknál és temetések alkalmával mondattak, épúgy sikerült neki itt is, az emlékeken előforduló jeleneteken és jelvényeken kimutatni, hogy ugyanazon imákból vannak kölcsönözve. Szavakban és képekben mutatkoztak itten a halotti szertartás nyomai és befolyásai, az úgynevezett ordines utóhangjai, melyeknek eredetét Le Blant a lehető

legrégibb időkbe vezeti vissza. A régi művészet teljes ismerete vetélkedik nála az egyházi irodalom kimerítő átkutatásával, hogy együttesen segítsék elé a koporsók néma nyelvének felvilágosítását. Minden vonásra ügyel, a legcsekélyebb apróságot veszi figyelembe, az összehangzások és az eltérések az egyes országok és tartományok művészeti modorában következtetésekre használja a művészet terjedési módjának és irányainak megállapítására. A római művészek tulajdonságait szemei előtt ép annyira jelenlevők, mint az éjszak-afrikai sajátságok. sajátságok. Az emlékek magyarázzák az írókat, az egyházi írók az emlékeket. Pillantást vethetünk a keresztény szobrászok műhelyeibe. Ott találjuk a pogány ó-kor legkedveltebb jelvényeit, sőt a mythologiának egyes alakjait a biblia csodái, az új szövetség tüneményei mellett. Gyakran látjuk, hogy a koporsót pogány műhelyben vagy raktárban vásárolták és csak azután idomították át a keresztény vevő kivánalmai szerint. Így kisérjük a kereszténység keletkezését és terjedését, míg végre teljesen kivesznek az emlékekből a pogányság utolsó nyomai és az új szellem az új vallás hívei minden nyilatkozatát az életben és a halálban egyaránt áthatja.

Ha még valami kivánni való maradt ezen munkában, ha egyáltalában lehetett azt felűlmúlni bizonyos tekintetben, akkor a külső művészeti kiállítás, a képek függeléke tekintetében lehetett volna. A reproduktiók rajzok után készűltek ; ez volt a könyv egyetlen hibája. A művészet történelmének legbefolyásosabb szövetségese és munkatársa lett — a nap. Műtörténeti ismereteink és nézeteink fejlődése, a mint már Springer helyesen hangsúlyozta, az utánzó művészetek haladásával függ össze. Ismeretes a fordulat, mely az epigraphia és a diplomatika térein a fényképezés alkalmazásával beállott.

Le Blant legújabb munkája nem hoz többé rajzokat, hanem fényképeket ; a műnek, a melynek kidolgozásában a tudomány minden igényei figyelembe lettek véve, külső alakjában is a kor színvonalán kellett állania ; Les sarcophages chrétiennes de la Gaule czímű gyüjtemény 59 fényképpel van diszítve. Hogy a haladást megitélhessük, elegendő egy pillantás Garrucci Rafaele nagyszabású Storia dell' arte cristiana czímű munkájára vetni, a hol gyakran ugyanazon emlékekre akadunk, melyek most Le Blant leírásában és fényképeiben fekszenek előttünk. Igaz, hogy a képek hatása ott többnyire vonzóbb, kellemesebb, de épen azért, kevésbbé hű. A fényképezés által az emlékek már most azon állapotban vannak megörökítve, a melyben Le Blant tette azokat kutatásai tárgyává, és abban áll ezen munkának majdnem befejező jelentősége az ó-keresztény sírművészet történelmében.

Az emlékek hű, pontos reproductiója és tudományos leírásának az a jelentősége, hogy az egyszersmind azoknak megmentése is. Milyen fontos ily vállalat, azt akkor látjuk legjobban, ha tekintetbe vesszük, hogy hány emlék veszett el háborúkban és forradalmakban nyomtalanúl a francziaországi ó-keresztény kincsekből, a mely évszázadokon át daczolt az elemek, az idő pusztító befolyásának Nem mindig sikerült Le Blantnak az emlékeket megtalálni és azonosítani, melyeket Peiresc a párisi nemzeti könyvtárban őrzött kézirati archæologiai leírásaiban említ. Sokról nem maradt ránk több mint a rajzolt vázlat, melyet papirjaihoz csatolt s a melyből csak nagy nehezen lehet az eredeti emlék való-

ságos alakjára és mivoltára következtetni. Gyakran csak töredékek maradtak, a melyekből csak a búvár gyakorolt szeme sejtheti az emlék egykori eredeti körvonalait. Nagyobb összefüggésben a látszólag legjelentéktelenebb csekélység fontos és felvilágosító lehet, azért helyesen járt el Le Blant, midőn még egyes régi szobrászati diszítményeket mutató kődarabokra is terjesztette ki gyüjtő szorgalmát és figyelmét.

A munka berendezése ugyanaz, mint az Arles városában talált régiségekről szóló könyvé. A sarkophagok vagy töredékei leírását megelőzi egy rövid, de kimerítő irodalmi áttekintés, a melyben mind azon művek fel vannak sorolva, a hol már azelőtt is ezen emlékek részben megjelentek vagy szóba kerültek. A leírás maga a lényeges pontokra szorítkozik, velős, nem bőbeszédű. Mindazt, a mi már máshonnan ismeretes vagy könnyen magyarázható, egy pár jellemző szóval elvégez, hogy annál tovább és behatóbban foglalkozhassék avval, a mi új és ritka.

Józan itélete, higgadt birálata megóvja attól, hogy haszontalan és zavaró idézetekben visszaéljen rengeteg tudományával, és ezt annál magasabbra kell becsülnünk, *mivel nincs tudományszak, melyben meddő olvasottsággal könnyebben lehetne fényűzést űzni, mint a keresztény archæologiában* — ha minden véletlenben, minden ártatlan vonásban allegoricus szándékot és mély czélzást olvasunk ki. Le Blant álláspontja az allegoria tekintetében, melyet minden munkájában elfoglal, legvilágosabban tűnik ki az új művéhez írt nagyszabású bevezetéséből. Nem lehet többé semmi kétség az iránt, hogy az ó-keresztény szobrászat nyelve a klasszikus vagy inkább a római; alakjai, díszitményei, alapvonásai mind a pogány műhelyek művészetéből vannak kölcsönözve. Ezen alaptételt már többé megingatni nem lehet; a tények, melyeket Le Blant az irodalomból és az emlékek szemléletében szerzett párját ritkító tapasztalatából összehordott, meggyőzők, megczáfolatlanok. Még a pogány mythologiából nem egy kölcsön ment át a keresztény sírdíszítésbe; nemcsak ártatlan jelvények, hanem a római istenvilágnak határozott alakjai mutatkoznak az új vallás hívei koporsóin. De: est modus in rebus. Azért nem felejti el Le Blant egy perczig sem, hogy az új szellem is burkolódzhatik egy ideig régi köntösben. De a végén bekövetkezik az idő, mikor az lehányja miként a kigyó a bőrét.

A régi művészet az új vallás szolgálatába lépett, az új eszméknek új alakokat teremtve. Ha meg is maradtak a pogányság idejéből a dioszkurok, a geniusok, mégis az ó- és az új szövetségből merített életteljes jelenetek mellett árnyékokká lettek, üres jelvényekké elhalványultak, elsatnyultak. Non datur saltus in natura. Ugyanazt állíthatjuk a művészetről. Ép úgy mint egy új irány nem keletkezik egyszerre, nem pattan ki készen a fejből, nem vész ki egy régi, századokon át követett művészeti modor rögtön, idő nélkül. Raoul-Rochette híres mondatát, hogy nem lehet művészetet hevenyészni, egy hozzátétellel kell kiegészíteni, t. i., hogy lábrakapott iránynyal nem lehet egyszerre végképen szakítani.

Így mutatkoznak az ó-keresztény művészetben is a pogányság maradványai az új szellem alkotásai mellett. Azért, mert ott pogány elemeket is találunk, mindent a pogányságból levezetni, határozott tévedés, melylyel csak ferde

eredmények erőszakos, hamis nézetek érhetők el. Le Blant, a ki a legcsekélyebb díszítmény eredetét követi és sohasem retteg őszinte vallomástól, ha újra meg újra és lényeges, alapvető részletekben a római pogány művészet befolyását el kell ismernie, mégis csak nevetheti mindazon haszontalan törekvéseket, a melyek az egész ó-keresztény művészetet mindenestűl csak némileg módosított. átidomított római művészetnek akarják odaállítani.

Szerző bevezetése egyik mulatságos fejezetében leírja ama furcsaságokat, melyekre az emlékek múlt századokbeli régészeknél előforduló magyarázataiban akadunk. Ádám és Évára nem ismertek rá; csak Deukalion és Pyrrhát látták bennök. Képzelhető, hogy mit míveltek bonyolódottabb jelképekkel, mint p. o. ama jelenettel, mely oly gyakori a sarkophagokon, a hol a zsidók isznak a vízből, mely Mózes varázspálczája alatt a sziklából fakadt, vagy a három ifjúval, kiket Nebukadnezar király el akart égetni a kemenczében. Mintha teljesen ismeretlen lett volna előttük a biblia, csak mythologiára gondoltak az emlékek szemléleténél és mindenki kénye-kedve szerint oly pogány jeleneteket fedezett fel, a hol nyomuk se volt, hogy mi mai napon csak nagy nehezen találhatjuk magunkat belé azon magyarázók gondolatmenetébe vagy szemlélési módjába. Vajjon nem lesz-e ép oly nehéz egy jövő nemzedéknek néhány német tudós észjárását követni, a kik az ezerszer megjelenő nyugvó Jónás képében a pogány monda Endymionját látják vagy az első emberek hírhedt kigyójában minden áron a klasszikus népek híres jelképét akarják találni.

Ha valóban a tudomány haladása a részletkutatásokon alapúl, akkor csak kevés jót várhatni Hasenclever új munkájától.* Kissé elhamarkodott vállalat? Hiszen már itt volna az ideje, az összes ó-keresztény sírdíszítményekről összefoglaló átnézetet nyujtani és befejező itéleteket koczkáztatni vagy nem kellett inkább még több ilyen könyvnek mint a Le Blant-féle elébb megjelennie, mielőtt megbízható anyagról lehetett szólani és legalább kimeritő *tény* felsorolásból következményeket levezetni? De épen abban külömbözik olyan lényegesen ezen második könyvünk az elsőtől, hogy nem igen törődik a tényekkel, hanem, a német előszeretet szokásos módjára, inkább a lehetőséget hajhászsza; nem a tapasztalat alázatos és egyszersmind göröngyös útján, hanem a sejtelmek, a hozzávetések korlátlan széles birodalmában mozog. Nem mintha nem volna komoly munka az is; szerzője elég beavatott az irodalomban és sokkal iskolázottabb tudós, mintsem szabadna megvetőleg beszélni a külömben hasznos vállalatáról. Hanem Le Blant mellett eltűnik; a nagy búvár árnyéka, kinek határos szomszédságába helyeztük, fedi, betakarja irodalmi cselekedetének jelentőségét. Nem új lelemények, állandó értékű felfedezések, megczáfolhatlan észrevételek lépnek itt elénkbe; a képeket helyettesítik az ötletek, az új tényeket pótolják a — nem új gondolatok. Mert fájdalom, Schiller szavát munkánkra is lehet alkalmazni:

Wäre das Wahre auch neu,
Wäre das Neue auch wahr.

* Hasenclever, der altchristliche Gräberschmuck. Ein Beitrag zur christlichen Archäologie. Braunschweig, 1886. 8° 264 l.

A könyv legnagyobb része, a mennyiben az ó-keresztények temetési szokásaival, egyleteivel foglalkozik, nem elég ügyes ugyan, de önállótlan összefoglalásánál azon nézetnek, melyek régen ismeretesek, habár csak szétszórtan találhatók voltak. Az előadás, azt kétségkívül meg kell adni, világos sőt sok helyütt vonzó, a mi tudományos dolgokban nem lényegtelen érdem. Még a laikus is, nem csak haszonnal, hanem érdekkel fogja követni a szerző síma, nehézségeket alig ismerő leírásait és fejtegetéseit ; a szakembernek is jól esik az ismeretes adatok és tények megvilágítása. Annyiban kifogástalan, sőt dicséretreméltó a szerző munkája.

Az ó-keresztény régészet próbaköve a jelvények magyarázata. Ismeretes tény, hogy ezen kérdés körül forog a vita, mely két táborra osztotta a búvárokat. Pogány vagy keresztény jelentésüek meg eredetüek-e a katakombákban és a koporsókon föllépő képek, világi és világos vagy egyházi meg titokszerű nyelvűek-e ? az a kérdés. Itt rejlik Hasenclever bibéje is. Úgy rémlik, mintha Schultze babérjai nem hagyták volna aludni. De már ennek állításai gyakran oly merészek és csak az ötlet meg a hozzávetés élén koczkáztatvák, hogy néhányan köztük mulatságot gerjesztettek és komoly tudósok mint F. H. Kraus p. o. a Jona jelvény magyarázatát és Endymionra való visszavezetését egyszerűen és kerekdeden a nevetség netovábbjának bélyegezték. A feszesnek túlfeszítése csak szakadáshoz vezet ; Hasenclevernek még Schultze sem elég következetes. Nem csoda, hogy olyan felfogás mellett bogarakra akadunk, mint Ádám és Éva vagy Noa, vagy Izsák feláldozása, hogy csak egy néhányat felemlítsek, a furcsánál furcsább magyarázataira. Az első emberpár szerinte csak mellékes függelék, a fődolog, a jelvény gyökere és veleje a kigyó, a mely pedig nem egyéb mint a pogány régi ismerősünk, melylyel hébckorba még sírokon is találkozunk. Tehát csak egy kis hozzátétel, a kigyóhoz még két — meztelen még hozzá ! — ember, és a garaboncia kész, az egész jelvény csak kölcsönvétel a pogányságtól, a keresztényibe való fordítás — quod erat demonstrandum. Ugyanazon recipe szerint jár el mesterünk cum gratia in infinitum. Kövessük még egy darabig. Noa, a vízözön, a bárka, ez mind esetleges toldalék, az egésznek a csirája a galamb ; galambok pedig előfordúltak már a régieknél a sírköveken, ergo ezen jelvény importált portéka, egyszerűen átvéve a rómaiaktól. Itten valóban a sudártól lefelé nőnek a fák, vagy hogy más képpel éljek, körülbelül úgy látszik, mintha felfedezőnk a lovat farkon szokta felkantározni. Hogy Ábrahám áldozata nem egyéb mint Iphigenia áldozatának a bibliai nyelvbe való fordítása, vagy hogy plane Ilyés próféta égbeszállása azonos Helios quadrigájával, ez szerzőnknél majdnem magától értetődő dolog. Ha Schultzét Jónás Endymionra emlékezteti, Hasenclever már nem tartózkodik, mindakettőt egynek tekinteni és Schultzét megtámadni, hogy ilyen kiváló nyilatkoztatás mellett még további magyarázgatásnak szükségletét érezte. Ugyanazon retortában elpárolognak még az új szövetségből vett jelvények is ; hiába tanúskodnak fennhangon keresztény eredetök mellett, hiába mutatnak ujjal valódi forrásunkra, irodalmi hazájukra, hiába, kell hogy pogány mintára legyenek teremtve, meg van a kapta, kaptafázzuk egyre ! A túlságos kritika könnyen átcsap az ellenkezőre és az eszméletlen következetesség a nevetségesbe. Csak nem fogja tagadni birálónk, hogy

egy olyan világtörténeti eseménynek, mint a kereszténység keletkezésének, lehetett egy kis befolyása a művészet átalakulására is. Egy olyan hallatlan szellemi vajudás alkalmával, hogy ne jutott volna az új eszmék kihatása az emberi élet határterének, a halál, a sírok alaknyelvének is? Oly meddő lett volna az új szellem mindjárt születése után, első virágzásában, hogy nem szülhette volna saját kebléből még a vallásos okmányainak művészeti alkalmazását sem! Igaz, szerző úrunknak híg a leve; a gondolatlanság szó nagy teret foglal el szótárában; őt magát is megijesztené, ha összeadnám mind azon helyeket, a hol az ó-keresztény művészetnek és a szegény megrendelőknek eszméletlenséget, gondolatürességet hány szemökre. De egy nyelv, mely annyira kapott lábra, mint a katakombák és a koporsók jelvényes nyelve, mely továbbá századokon keresztül fenntartotta magát, mégse lehet oly furcsa, esetleges keletkezésű, hogy más elemek ne szerepeljenek benne, mint a gondolatlan kölcsönvétel meg a — kölcsönvevő gondolatlanság.

Hogy az állatok, a tárgyak, a jelek, melyekről annyit írtak, annyit sejtelmeztek, mind üres maradványok az ó-kor művészeti alaknyelvéből, ahhoz szó se fér. Szerzőnknek hiábavaló a bestiarii, a physiologi irodalma. Előtte kicsinált dolog, hogy nincs a jelvényekben se szellem, se jelentőség. Milyen világot varázsolt elénkbe Bachofen a Pamphili villában őrzött sírképekből. Milyen világ dől romokba Hasenclever silány mécse mellett. Az igazság sohse lakik a végleteken. De az áll mindenesetre legtávolabb tőle, a ki az ember legdrágább, legjelentősebb emlékeit meg akarja fosztani minden gondolatbeli tartalom, minden szellemi kifejezéstől.

Végre csak röviden még egy kérdést akarok megpendíteni. Eddig mindig csak arról volt szó, vajjon a klasszikus ó-korra vagy egyházi intézményre lehet-e visszavezetni a keresztény sírdíszitmények eredetét. De talán elfelejtették, hogy van még egy harmadik lehetőség is, hogy van még valami sokkal közelebb, a mire természetesen és kényszer nélkűl lehet gondolni, ha ó-keresztény kölcsönvételek forognak kérdésben. De erről a Revue des études juives legközelebbi füzetében tovább és többet. *Kaufmann Dávid.*

VERSECZ SZAB. KIR. VÁROS TÖRTÉNETE. Írta Milleker Bódog. Németből fordította Buday József. Kiadta Magyarország ezredéves fennállása alkalmából Versecz szab. kir. város törvényhatósági bizottsága. Budapest, 1886. I—II. kötet. Milleker Bódog, Versecz város monographusának neve nem ismeretlen e folyóirat olvasói előtt. Néhány dolgozata, mely az ókori Versecz archæologiai emlékeivel foglalkozott, mintegy eleve kivánatossá tette, hogy tőle Versecz város monographiáját birjuk. S a hazafias város áldozatkészsége lehetővé is tette neki, hogy e monographiával szakirodalmunkat ily rövid vártatva megajándékozhassa. A példa, melyet Versecz, Dél-Magyarországnak culturalis tekintetben ezen egyik igen jelentékeny városa, Tolnamegye felhívása következtében hazánk törvényhatóságainak e műben nyújtott, megérdemli, hogy minél számosabb követőkre találjon; mert Magyarország ezer-

éves fennállásának nem képzelhető szebb monumentuma, mint ha minden egyes város, minden egyes megye felmutatja a maga történeti képét s ez által megvilágosítja a részletekben is ezeréves államéletünk minden phasisát. Ezért üdvözlet Versecz városának!

A monographia díszesen van kiállítva. Az összesen mintegy negyvenöt ívre terjedő munka néhány illustratióval is el van látva s becsét kiválóan emeli az a három térkép, melyek elseje a város 1794-diki, másodika jelenlegi helyrajzát, harmadika pedig határterületét tünteti föl.

Minden történelmi nyom oda mutat, hogy a város nagy időközben két egészen különböző korszakot élt át. Az egyik a hajdankori (dák-római), a másik az egészen újkori Verseczet állítja szemünk elé; amaz a Kr. u. III. század végén enyészett el, emennek történelmi kezdetéről egy XV. századi oklevél *Dominico de Vershecz* kifejezése ad értesítést. A két város létezése közt tehát egy ezredév fekszik, és bár a helyi viszonyok ismerete egyenesen arra a föltevésre késztet, hogy az újabbkori város terepét az ókoriéra helyezzük, mégis a kettő közt nem találunk semmiféle historiai összeköttetést, az emlékezetben annyira nincs semminemű vonatkozás, hogy a hajdankori városnak ma már nevét sem ismerjük egész biztossággal.

Minket az újabbkori Versecz története, melyet szerző dicséretes gonddal és nagy részletességgel dolgozott ki, természetesen nem érdekel annyira, mint az ókori város, melyet ez ideig a szakférfiak egybehangzó véleménye a peutingeri térkép nyomán *Arcidava*-nak hitt, de a melyet szerzőnk a ravennai geographus egy helyneve után *Bacaucis*-nak állít. E nevekkel szemben a mai Verseczнek talán csak ismert elnevezése lehet ránk nézve érdekes, mely, mint szerzőnk is kimutatja (II, 249.), határozottan a szláv *vrh* vagy *vrš* szótőben találja magyarázatát.

A mit szerző a római és népvándorláskori Verseczről mond, az nem képezi a munka huszadrészét sem; mindazáltal azt, a mit jónak látott előadni, s a mit az előkerült régészeti emlékek alapján elő lehetett adni, igen vonzóan írja le, úgy hogy műve minden tekintetben a kellemes olvasmány hatását teszi az olvasóra.

Azonban egyes merész hypothesiseitől nem tud menekülni. Állítja e művében is, hogy a Temesmegyében levő «úgynevezett» római sánczok Augustus császár korában keletkeztek. Hogy és miért? Erre nézve még csak valószínűségi adatot sem tud felhozni. Valószínűtlen szerzőnek az az állítása is, hogy a vár őrtornya valamely római kémtorony (specula) maradványain épült. «Ezen speculák rakott falazatú, sánczczal és árokkal megerősített kémtornyok valának s a környék megfigyelésére szolgáltak» — mondja Milleker. Azonban tudni kell, hogy a mi

értelmünk szerint vett kőtornyokat a rómaiak nem építettek; ez sokkal későbbi dolog. A Hunyadmegyében található zejkfalvi, nagy-osztrói, boldogfalvi, demsusi stb. tornyokon, melyeket a közhit római eredettel ruházott fel, első tekintetre meglátszik, hogy azok XII. vagy XIII. századi román stilű építmények, a római épületemlékek köveiből alkotva, s bizonyára a kúnok, majd a mongolok becsapásainak szemmel tarthatása czéljából épültek. Nézetem szerint az a kémtorony is, melyet a római Versecz castellumának kiegészítéseként említ szerzőnk, nem volt egyéb, mint a középkorban divatozott őrtorony, minőkkel a fontosabb szorosok vagy átkelők felől minden jelentékenyebb határvár meg volt erősítve.

Még csak azt jegyzem meg, hogy ez a munka eredetileg németű iratott s a németből fordíttatott — nem épen kifogástalanúl — magyarra. Ezen két kiadás mellett gondoskodott a város törvényhatósági bizottsága, hogy a munka a szerbajkú lakosokra nézve is hozzáférhető legyen, s ezért külön szerb kiadást is készíttetett belőle.

Dr. Borovszky Samu.

Dr. OTTO TISCHLER. EINE EMAILSCHEIBE VON OBERDORF UND KURZER ABRISS DER GESCHICHTE DES EMAILS.* A zománcz történetéhez érdekes adalékot tett közé dr. Otto Tischler königsbergi tudós. Néhány lapnyi füzetben a régi zománczkészítés tekintetében több fölvilágosítást kapunk, mint bármely közkézen forgó nagyobb munkából, mert a mit szerzőnk állít, azt saját kutatásai nyomán derítette ki s e kutatásoknál oly eszközt használt, a nagyító üveget, mely oly esetekben is biztos útmutató, mikor valamely emléken fönmaradt zománcznyomok csekélysége vegyészeti vizsgálatot kizár. A nagyító üveg segítségével tehát úgy az őskori barbar népeknél, valamint a régi civilisatio körében divott különböző zománczokat vette vizsgálat alá és most e vizsgálatainak eredményeit rövid vázlatban elénk adja.

A legrégibb, biztosan datálható zománczos tárgy a bulaqui múzeumban van: Aahotep királyné arany karperecze, körülbelül a XVII. Kr. előtti századból. Kék zománczú alapon Ahmos király Sib isten előtt térdepel. Ez esetben valóságos zománcz volt alkalmazva, más ékszereknél, melyek a régi Egyptomból fönmaradtak, a rekeszekbe legtöbbször metszett kövek vagy üvegtáblácskák tétettek belé, ez ugyanazon eljárás, melyet a népvándorláskori ékszereken is gyakran tapasztalunk, a francziák «verroterie cloisonnée»-nek nevezik. Némely-

* Abdruck aus den Sitzungsberichten der phys.-oekon. Gesellschaft. Jahrgang 1886. XXVII. Königsberg i/Pr. qu. 24 l.

kor az üvegtáblák helyett valódi beolvasztott zománczot talált Tischler a rekeszekben, p. o. egy Amasis korából való (VI. száz. Kr. e.) ajtópánton talált fehér zománczot, az ismeretes arany karpereczeken pedig a berlini és müncheni múzeumokban vérvörös üvegtáblácskák váltakoznak zöld és kék zománczczal. Ezt a négyféle zománczot tehát már a régi egyptomiak is bírták előállítani, vérvöröset azonban még nem. Második helyen említi szerzőnk a kobani, kaukázusi leletekből ismeretes zománczos csatokat; ezek valószinűleg a Kr. előtti évezred első feléből valók. Virchow a mélyített aljú előállításokban kékeszöld és vörös zománcznyomokat talált, ez utóbbiakat Tischler a nagyító üveggel megvizsgálta és azt állapította meg, hogy ennek a zománcznak más az alkotása, mint a római vérvörös zománczé, melyet Plinius Hæmatimumnak nevez; a kobáni vörös zománcz színe inkább a jól kiégetett téglára hasonlít s azért Tischler tégla-szinűnek keresztelte.

A görög zománczművek közül Tischler csak keveseket ismer, nem volt még alkalma a dél-oroszországi leleteket tanulmányozni és azért beéri néhány példánynyal a berlini és müncheni gyüjteményekben. Mégis említi, hogy görög ékszereken a kék zománcz néha sodronyos keretekbe van fektetve, de hozzá teszi, hogy újabb időben Erdélyben a sodronyos zománcz fontosabb szerepet játszik, mint a régi korban.

Tischler ezuttal a XVI. századi, nálunk ú. n. erdélyi zománczos művekre gondol, melyeket a n. múzeumban tanulmányozott, de nem emlékezett már arra, hogy a n. múzeumban XV. századi sodronyos zománczot is látott.

Az értekezés legtanulságosabb része az, melyben Tischler a Kr. e. századokban a celtáknál és egyéb barbár népeknél divott zománczról tett vizsgálati eredményeit adja elé. E népeknél már a Hallstatt-kor végén nagyban divott a korál ékszereken és fegyvereken. Utóbb a korált vérvörös zománczczal utánozták. Legtöbbször bevésett keskeny vonaldiszítmények kitöltésére használják és ezért Tischler «Furchen-email»-nak nevezi, a mit talán barázdás vagy rovátkos zománczczal fordíthatnánk. Ez az elnevezés azonban nem mindig találó. Mert miként Tischler maga saját tapasztalása után mondja, magyar múzeumunkban fényes övlánczokat látott a La Tène korból, melyeknek fölületén a zománcz *szélesebb* mezőket is kitölt, ilyenkor tehát teljesen a mélyített aljú zománcz (email champlevé) jellegét ölti a barbár zománcz. Tischler e zománcz eredetéről csak annyit mond, hogy az valószinűleg az egész La Tène stylussal együtt valahonnan a keletről származik, de annyit bizonyosnak tart, hogy gyártása az Alpeseken innen otthonos volt. Egyik központjául fölismerte Bibracte városát Galliában, a hol zománczkészítő műhely maradványai tanúskodnak a régi gallusok rendkívüli ügyességéről a zománczkészítésben.

A római zománcz a színek különfélesége által tűnik ki, de másrészt majdnem kizárólag a vésett aljú (champlevé) technika szerint készült. Az ornamentek legtöbbnyire mértani idomok és egyszerű növénymustrák, állatok csak ritkán fordulnak elő. Tischler idéz egy pár ily ritkább állati motivumot a n. múzeumból. A zománcz színek közül a téglavörös gyakori; a narancs-színű zománcz a római császári kor óta mint új jelenség lép föl, e mellett előfordul a zöld, világoskék, sötétkék, sárga és barnaszinű zománcz, mely utóbbi kissé a violaszínbe játszik. A rómaiak nemcsak ékszerekre, de edényekre s egyebekre is alkalmazták a zománczot, a legdíszesebb zománczos tárgyak közé tartozik a pyrmonti merítő edény, melyet Lindenschmit színes képe után* az Arch. Ért. 1884. évfolyamának 137. lapján közzé tettünk.

Az ilynemű zománczczal díszített régiségeknek a francziák celta eredetet vindikáltak, mert Philistratos (II. száz. Kr. u.) egy helyütt barbarok zománczozási képességéről tesz említést.

De Tischler találóan érvel e fölfogás helyessége ellen, sőt még a francziák «gallo-romain» elnevezése ellen is kikel, mert a jelzett római zománcz mindenütt a római birodalom területén nemcsak Galliában hasonló izlés szerint készült.

Azonban megengedi, hogy a r. zománcz mellett a korábbi zománcztechnikák s a velök járó stylus is fönmaradt ott, a hol az előtt is magasabb műipari fejlődés létezett, mint p. o. Galliában és Pannoniában, és így tehát sok olyan zománczos emlék maradt fön, mely mintegy a két technika határán áll, vagyis inkább a kettő összeköttetésén alapul, miként azt Tischler találóan kimutatja a n. múzeum egy delphin idomú fibuláján, mely ugyan római munka, de a pikkelyek és uszályok rovátkáit régi belföldi mód szerint töltötték meg kék zománczczal.

A római zománcz legmagasabb fejlettségi fokát a millefiori-technikában érte el. Cohausen tett közzé millefiorival diszített ékszereket. A millefiori-üveget úgy készítették, hogy több színes pálczácskát egymással összeolvasztottak, azután az ily többszínű pálczákból haránt metszetek által apró lemezkéket állítottak elé, melyek csillag-, sark-, kereszt- vagy egyéb mustrákat képeztek. A millefiori-lemezkéket belérakták a zománczos porral megtöltött alapra s ez a tűzben megolvadt, de a belétett lemezke nem változott már, de megmaradt, mint sokszínű mustra a másszínű alapon.

Ily összeolvasztott többszínű pálczákból gyöngyök is készültek. Tischler már néhány év óta tanulmányozza a különböző üveggyöngyök elterjedését és legközelebb terjedelmes munkában fogja kimutatni, hogy a sírokban és egyéb régi lelhelyeken előforduló gyöngyök minő hasznos

* Die Alterthümer unserer heidn. Vorzeit. III. kötet, 12. füzet 3. tábla.

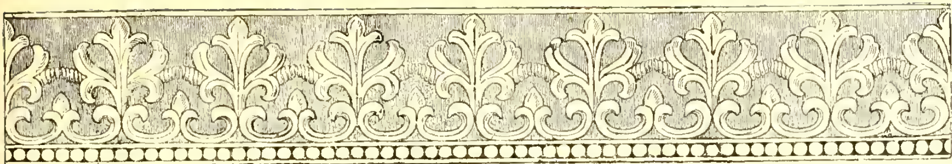
útmutatást nyujthatnak a leletek korának meghatározásánál. A millefiori gyöngyöket is belévonta tanulmánya körébe és arra az eredményre jutott, hogy a millefiori díszítés a római császárság első századában, valószinűleg Alexandriából, terjedt mindenfelé.

A római zománczos technika, a keletet kivéve, a hol soh'se szünt meg, körülbelül az V. századig virágzott, ebben a században megszakadt a fonala és a germán népvándorlással föllép egy színes díszítési mód: a rekeszes díszítésmód, mely rekeszekbe rakott gránátokat és egyéb színeket használ, az ú. n. verroterie cloisonnée. A rekeszeket néha zománczczal is kitöltötték. A rekeszes ötvösség Európában legkorábban a fekete tenger vidékein lép föl és Tischler csatlakozik Hampel fölfogásához, mely szerint ott e technika egy századdal előzi meg a többi Európában való elterjedését.*

A germán barbarok népvándorláskori rekeszes zománczának eredete valószinűleg az új persa birodalomra megyen vissza (az ú. n. Sassanidák korára 226—636 Kr. u.), úgy hogy valószinűleg a byzanti rekeszes zománcz is, melynek virágzási kora a Sassanidák bukása után állott be, ama keleti birodalomból származott, de erre az átmenetre nézve a szakemberek még csak homályos sejtelmeket táplálnak. Ebből a homályos korból szerző még a kettlachi (a Semmeringen), a vendeli (Svédország) zománczos régiségeket említi és végül megczáfolja Lindenschmit nézeteit a régi üveggyöngyök koráról és kimutatja vele szemben, hogy Velenczében csak a XV. század óta kezdték az antik millefiori-műveket utánozni. *F. L.*

* Tischler 18. l. «Im übrigen Europa tritt diese Technik erst im 5. Jahrhundert auf, nur für den Südosten an den Küsten des schwarzen Meeres hat Hampel in dem Werke «Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós» (Budapest 1886) gezeigt, dass man sie hier schon ins 4. Jahrhundert zurück verfolgen kann.» (p. 117 ff.)

KÜLÖNFÉLÉK.

ARÁNYI LAJOS †. Folyó évi július 29-én kimúlt Nagy-Maroson hetvenöt éves korában a régészeti ügy buzgó bajnoka, kinek fáradhatlan hazafias törekvéseit hangosan hirdetik a budavári emléktáblák, és még hangosabban a vajda-hunyadi vár, melyet úgyszólván az ő «pusztában kiáltó szava» ébresztett új életre. Szóval, tettel élesztette évtizedek óta a hazafiak érdekét e remek középkori alkotás iránt és e vár helyreállítása érdekében csak nem régen egyletet is alapított. A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein a régészeti ügynek egyik buzgó vándorapostola és a m. tud. Akadémiában az archæologiai bizottságnak ritka szorgalmú tagja volt. Az irodalomban föntartja emlékét a vajdahunyadi várról írt monographiája, néhány kisebb értekezés és egy jelentékenyebb topographiai munka a pestmegyei régiségekről. Arányi soha sem tartott igényt arra, hogy mint szakember irányt adjon, de egyike volt azon lánglelkű hazafiaknak, kik a hatvanas évek óta e tudományág népszerűsítéseért hazánkban legtöbbet tettek. Legyen áldott emléke! *Hpl.*

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi szeptember hó 27-én tartotta a nyári szünidők után első ülését, Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Jelen voltak Dr. Hampel József, Majláth Béla, Dr. Réthy László választmányi tagok, Dr. Szendrei János titkár, Czanyuga József pénztárnok, továbbá Melczer István, Dr. Fröhlich Róbert, Dr. Kammerer Ernő képviselő, Szuk Lipót és húsz más hallgató.

Havas Sándor, a budavári bástyasétány leásásáról értekezik, történelmi és régészeti szempontból, a kiásott régiségek bemutatásával. Havas a vár építésében négy korszakot különböztet meg, a IV. Béla, I. Mátyás, I. Lipót és végül az 1850-es évek korát. Az első építkezés, mint azt a mostani ásatások is beigazolták, nagy részben a közel fekvő Aquincum római katona-város romjaiból vett kövekkel történt. A jelenlegi ásatás egyik legérdekesebb eredménye, hogy beigazolta, miszerint a várfalak régente sokkal bennebb állottak mint ma. Feltűnik még, hogy a lebontott építési anyag között számos csúcsíves építészeti részlet, oszlopfák, párkányok stb. találtattak, a melyeket minden bizonynyal a törökök az általuk lerombolt egyházak romjaiból falaztak oda be. A leletek közül kiemelendő az egyik ház falába falazva talált vörös márvány, domborúan vésett guirland, vagy koszorú töredéke, mely renaissance stylben vésett gyümölcsfűzért ábrázol. Találtatott továbbá számos rozsdaette fegyver, lándzsa, kard, bárd és egy szurony is, mely, mint tudjuk, Budának 1686-iki ostrománál használtatott először. Érdekesek még azok a cserép kis pipák, melyek török kézre valló munkával ugyan-e helyt találtattak.

Ezután társ. titkár báró *Prónay Aurél* úr értekezését olvassa fel s az erdődi (slavoniai) leletet, valamint a báró úr gyűjteményének több érdekes darabját mutatja be. A slavoniai (erdődi) leletben levő sajátságos alakú átfúrt edények minden valószínűség szerint kályhához alkalmazott melegetők voltak. E mellett azonban ugyanazon szőllőhegyen, hol ez edények, igen érdekes díszítésű bronz-fokos (csákány) és egy római bronz-fibula is kerültek elő, bizonyságául, hogy a hely több korszakon át lakva volt, miért is a telep részletes megásatása igen eredménydús lehetne. A báró gyűjteményéből felküldött tárgyak között, mindenek felett érdekes egy vasból és bronzból készült zabla

szerkezet, két leopárdot ábrázoló román stylű díszítéssel, gazdag aranyozás nyomaival, korát a XIII. századra tehetjük. Tekintve e korbeli leleteink csekély számát, e lelet nagy becscsel bír. Lelhelye Gödöllő határa.

Dr. Szendrei János társ. titkár a Felső-Szőcsön (Erdélyben) eszközölt ásatásairól tesz jelentést, hol a Traján fensíkon temetkezési halmokat tárt fel, melyekben őskori hamvvedreket talált. Érdekes, hogy a közel fekvő négerfalvi római Castellum romjai között hasonló őskori cserepeket talált, bizonyságául, hogy az ottani barbár népek a rómaiakkal összeköttetésben állottak. Az egészről szóló értekezést különben folyóiratunkban fogják venni t. olvasóink. Most végül még csak azt említjük fel, hogy a bronzkorba tartozó ezen lelet cserepeinek sajátságos technikájú díszítése egészen megegyezik a szt.-lászlói (Bihar m.) azon lelet díszítéseivel, melyeket ugyanez ülésre Rómer Flóris F. kanonok úr küldött be.

Pulszky Ferencz társ. elnök végül újabban érkezett leleteket mutat be, ezek között a Kassa vidékéről került őskori arany lánczot, a bölcskei bronzedényeket, az ispánlaki (erdélyi) nagy bronzlelet egy részét, tokosvésők, sarlók stb., egy bronzöntő-műhely maradványait. Ez eddigelé hazánkban a legnagyobb bronzlelet, a mennyiben 8 métermázsát nyom. Bemutatja végül a Rómer kanonok által beküldött igen érdekes díszítésű őskori edényeket Szent-Lászlóról.

Az értekezések után választmányi ülés következett, melyen a titkár első sorban azon indítványnyal lépett fel, hogy az ország pontos régészeti térképe állíttassék egybe s az állandóan a társulat által kezeltessék és őriztessék. A választmány ezen indítványhoz elvben hozzájárul.

Ezután titkár havi jelentését teszi meg. Jelenti első sorban, hogy Győr városában az idén megtartatni szándékolt orsz. régészeti közgyűlés azért maradt el, mert az ottani muzeum helyiségét épen építették, s így az bemutatható nem lett volna. A meghivást azonban a jövő évre fenntartjuk. Időközben Sopron városa is meghívta a társulatot, azonban a muzeumok rendezésének kérdése s másrészt azon körülmény, hogy e közben a nyári szünidőkből úgyis kifogytunk, annak megtartását ott is lehetetlenné tették.

Indítványozza továbbá titkár, hogy a népszerű fölolvasások jövőre is tartassanak a M. Történelmi Társulattal együttesen, miután úgyis annyi szakférfi van előadásra jegyezve, hogy az idei idényre bőven elég leend. A választmány elfogadja.

Felolvassa végül a magyar kir. földtani intézet igazgatóságának levelét, melyben az felszólításunk folytán közli, hogy a megkezdett országos geologiai fölvételek alkalmából osztálygeologusait a régészeti leletek figyelemmel kisérésére és bemutatására utasította.

Új tagokul megválasztattak: Magyari Kossa Sámuel, Tápió-Szent-Mártonról (ajánlja a titkár); Szeghő Elemér, Kis-Rozvágy (ajánlja Csoma József); Dr. Schack Béla keresk. akad. tanár, Pozsony; Dr. Giesswein Sándor szentszéki jegyző Győrben (ajánlja mindkettőt a titkár) és Patayné született Szathmáry Anna úrhölgy (ajánlja Chergeő Géza).

Végül bemutattatik a junius, julius és augusztus havi pénztári kimutatás, melyet e füzet borítékán közlünk. *Dr. Szendrei János, titkár.*

A N. MUZEUM VENDÉGEI. Augusztus második fele óta több külföldi szakember tanulmányozta a nemzeti muzeum gazdag régiségtárát. Egyik Dr. W. *Grempler* Boroszlóból leginkább a Kr. u. 2. és 3. századból maradt kincseket tanulmányozta behatóan, melyekben a n. muzeum igen gazdag. Okot e kutatásokra néhány igen gazdag Kr. u. harmadik századbeli sírlelet adott neki, a híres sackraui sírok, melyeknek arany, ezüst, bronz és üvegtárgyaihoz a nemzeti muzeum készlete adta neki a legbővebb felvilágositást. Egy más vendég, Dr. *Kondákoff* odessai tanár volt. Európai körútról tért haza, melyen két nagy művéhez gyűjtött összehasonlító anyagot. Egyik műve az oroszországi kora középkori régiségeket fogja tárgyalni, melyet a petersburgi arch. bizottság megbízásából a czár számára készít. Magával hozta a díszmunkához készült fényképes táblák gazdag sorát. Az oroszországi régiségek legtöbbször közvetlenül a népvándorláskori és a bysanczi typusokból fejlődtek és azért az orosz tudós czéljaira sehol oly sok analogiát nem talált mint muzeumunkban.

Másik művéhez, melyben a X—XII. századi bysanczi zománczokkal foglalkozik, n. muzeumunkban szintén kitűnő mutatványokat talált. Az orosz kutató nyilatkozata szerint a n. muzeum e részben gazdagabb anyagot nyújtott neki mint p. o. az összes franczia államgyűjtemények együttvéve.

Ugyanily benyomással távozott tőlünk egy más orosz szakember *Sopko* úr, a pétervári iparművészeti muzeum főtitkára, a ki szintén az orosz-magyar vonatkozásokat tanulmányozta és több rendbeli galvanoplastikus másolatokat kért.

Mr. *Destrée*, a brüsseli «Musée des Antiquités et des armures» muzeum őre, a nyugateurópai középkori mívelődésnek Magyarországban észlelhető emlékszerű hatásait fürkészte és középkori, valamint a középkor legelején álló népvándorláskori régiségeinkben sok anyagot lelt tanulmányaira. Antik emlékeink gyűjteményének legutóbb Dr. *Milchhöfer* a münsteri akadémia tanárában akadt méltányló látogatója. Ugyanő örömmel tapasztalta, hogy az antik szobrok után készített gipszmásolatok gyűjteménye minő találó gonddal van összeválogatva és fölállítva. Skócziából jött hozzánk Robert *Munro*, hogy a magyarhoni őstelepekről származó régiségeket tanulmányozza és a kelták pannoniai emlékeit összehasonlítsa az angolországi kelták készítményeivel. Végül itt járt Dr. *Wenzel Schulz*, a cseh nemzeti muzeum igazgatója, hogy az újonnan épülő prágai muzeum számára a n. muzeum régiségtárában tett tapasztalásokat hasznosítsa.

Mind e kutatók elégedetten távozván, messze földre viszik magukkal a n. muzeum gazdag kincseinek hírét, melyeket maholnap jobban fognak ismerni és méltányolni a külföldi tudósok, mint ismerik szakértő honfiaink. *X.*

EGYETEMI PÁLYAKÉRDÉS. Az elmúlt tanévben a m. kir. tudományegyetem bölcsészetkarától az őskori régészetből 50 frtos jutalom mellett pályakérdés volt hirdetve, nevezetesen az kívántatott, hogy «határoztassék meg a magyar nemzeti muzeumban őrzött példányok alapján a hazánk területén lelt bronzkori fegyverek alak- s idombeli különbsége, illetőleg a magyar leletek sajátossága a másutt talált fegyverekéitől.» E kérdésre csak egy pályamű érkezett be s ennek Dr. Torma Károly és Dr. Henszlmann Imre indokolt javaslata alapján a kar odaítélte a jutalmat. A pályanyertes mű szerzője *Kuzsinszky Bálint* okleveles tanár és n. muzeum régiségosztályi gyakornok volt. *x.*

EGYETEMI ELŐADÁSOK. A folyó tanév első szakára egészben kilencz collegium van hirdetve, mely az archæologiába vagy vele szoros rokonságban álló szakokba vág. A műtörténet rendes tanára *dr. Henszlmann Imre* négy órás collegiumot hirdetett ily czímen: «Az egyptomi, babiloni, assyri, perzsa műtörténelem és a classikai nemzetek építészete»; ugyanazon tanár tart «szemléket a műtörténelemből» hetenként egy órában. *Dr. Torma tanár* három előadási sorozatot hirdetett. Egy órát hetenként a «bronzkor»-nak szentel, egy két órás collegiumának czíme «Római katonai régiségek s a Trajanus- és Antoninus Pius-féle* műemlékek domborművei», a harmadik collegium szintén két órás; czíme: «Római felirattani gyakorlatok; (a magyar nemzeti múzeum kő- és bronzemlékei feliratainak olvastatása s magyarázata)».

A görög szobrászat történetét Praxiteles óta két órai collegiumban előadja dr. Pasteiner Gyula; ugyanő hetenként kétszer értekezik Rafael életéről és művészetéről és két órás collegiumban tárgyalja a művészetek történetét Magyarországon. *Dr. Czobor Béla* az őskeresztény kor műemlékeiről kétszer hetenként fog előadást tartani. *y.*

AZ ORSZ. TÖRT. ÉS A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT EGYÜTTES KÖZGYŰLÉSE DÉVÁN, 1887 julius 24—27-ig. Az országos történelmi társulat idei vándorgyűlését gr. Széchen Antal elnöklete alatt Déván tartotta meg.

Julius 24-én gr. Széchen Antal megnyitá a történelmi társulat gyűlését; beszédében az okokat jellemezte, melyek az erdélyi részek historiai traditióinak átöröklését biztosíták és egy önálló sajátos fejlődési irányt eredményezének.

* Ez alighanem sajtóhiba a leczkerendben «Marcus Aurelius Antoninus» helyett. A szerk.

Csánky Dezső, a Hunyadiak monographusa, Hunyadi János származásáról s az akkorbeli Hunyadmegye magyarsági viszonyairól tartott felolvasást. Szádeczky Lajos Mihály vajda politikáját fejtegeté kimutatva, hogy az oláh historikusok által prætendált nemzetiségi motivumokat abban kimutatni nem lehet s hogy Mihály alapjában bátor, rettenthetetlen katona, de ingatag, megbízhatatlan jellem vala. Dr. Solyom Fekete Ferencz, a hunyadmegyei tört. régészeti társulat alelnöke a megyében általa átkutatott levéltárakról értekezett egész halom eredeti s a megye multjára az oláh incolatusra becses okmányt mutatva be. Dobynak a magyar aristocrata családokról irt munkája bevezető sorait Borovszky Soma előterjesztvén, folyó ügyek vették kezdetüket.

Másnap a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat közgyülése következett. Gr. Kuun Géza terjedelmes essayt adott elé a tudományok jelentőségéről s a historiai archæologiai kutatások fontosságáról, méltányolva a társulat buzgó munkásait.

Téglás Gábor a Hunyadmegye mészképződményeiben kikutatott barlangok közűl azokat mutatá be, melyek historiai időben a környék lakosságának menedékül szolgáltak s e végből rendszeres erődítési munkálatokkal, lőrésekkel, védő falakkal vannak ellátva.

Király Pál, reálisk. tanár a dákok hadviseléséről, fegyverzetéről tartott előadást, a Trajanus-oszlopról s megyei leletekről vett rajzokkal illustrálva a mondottakat. Mailand Oszkár, reálisk. tanár a román nép mythologiai elemeit hasonlítá össze a szlávokéval. Szinte Gábor reálisk. tanár a vajdahunyadi gör. kath. templom műemléki jelentőségét, annak szépen fenmaradt frescóit fejtegeté, bemutatva két szépmívü füstölőjét és felhivá a historikusok figyelmét az ottlevő Mátyás-féle, valamint más régi okmányokra.

A közgyülés a kilépő választmányi tagok helyére újakat választott s a tisztikart közfelkiáltással ismét megválasztá. *T. G.*

A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET 1886-iki évkönyve a társulat XIV. folyamáról ad számot. A titkár Dr. Burány Gergely szomorúan jegyzi meg évi jelentésében, hogy a társulat tagjainak száma apadt, a helyett, hogy gyarapodott. volna. Alapitó tag volt annyi 1886-ban mint az előző évben t. i. 50, pártoló tag 467, tehát 46-al kevesebb mint azelőtt ; hozzájárúl az a panasz, melyet minden tudományos egyesületnél hallunk, hogy a tagok nem fizetik meg évi tartozásukat, a mely Vasban elég csekély, t. i. egy osztr. ért. forint. A muzeumi gyarapodás legnevezetesebb darabja egy átfúrt serpentin-balta volt és három római solidus Nero, Vespasianus és Domitianus császároktól, mind a három szombathelyi lelet.

Az évkönyvben Lipp Vilmos folytatja a múzeum őskori és római gyűjteményének leírását s a leírást három képestábla kíséri. Burány pedig párbeszéd formájában ecseteli az ókori rabszolgák helyzetét. *sz.*

A BÉKÉSMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELMI TÁRSULAT titkára Zsilinszky Mihály kiadta tizenkettedik évkönyvét az 1885/86. évfolyamról. A társulat egyike a legnépesebbeknek az országban. Van 21 tiszteletbeli, 25 alapító, 137 rendes és 160 pártoló, egészben tehát 322 fizető tagja, oly szám, mely a társulat jóllétét és tudományos működését biztosíthatná, ha nem szenvedne abban a bajban, mely annyi hazai tudományos egyletünket megbénít, hogy tagjai nagy része nem fizeti évi díját. A gondosan szerkesztett évkönyvben kilencz értekezést találunk, mindannyi érdekes adalék a megye történelméhez, de egy sem tartozik szorosabban körünkre. Fontos mozzanat az egyleti muzeum életében, hogy a gyulai muzeum helyiségei már elégtelenek újabb gyarapodás befogadására. Az egyesület intéző körei, e főfontosságú kérdés megoldását u. l. ad græcas calendas halasztották, akkorára «midőn Gyula városának regále-ügye megoldást nyerend». Nagy bajnak tartjuk, hogyha a túltömöttség beállott és azon nem lehet rögtön vagy legalább is a legközelebbi jövőben segíteni. Átalános tapasztalás a muzeumokban, hogy csak addig felelhetnek meg hivatásuknak, csak addig van oktató hatásuk, a míg kellő módon vannak elhelyezve az emlékek. Mihelyt annyira felgyűlt az anyag, hogy raktárszerűen össze kell szorítani a tárgyakat, megszűnik e jó hatása és beáll az az

állapot, mely sem a néző közönséget nem gyönyörködteti, sem az adakozókat nem buzdítja, sem magát a muzeum személyzetét nem serkenti további hatásos tevékenységre. Több vidéki muzeumban tapasztalható a hely szűkéből származó szomorú pangás. Azért «caveant consules» de Békés! nehogy ott is az említett orosházi elnapoló határozat ugyanoly szomorú pangást eredményezzen. A muzeumokat látogató közönség csekély voltából — egy év alatt a számbavett vendégek összege 312 volt — máris ily pangás jelét véljük kiolvashatni. Mintha az adakozók és adományok száma is csekélyebb volna, mint előző években! Eltekintve az érmek jelentékeny számától, melyek mindenütt rakásra szoktak gyűlni a «régi tárgyak» sora egy esztendő alatt két cserépedénynyel gyarapodott egész Békésmegyében, mely mindenféle korbeli régiségeknek oly kiapadhatlan kútforrása szokott lenni. Tehát a békésmegyei nagy urak birtokain egy egész esztendő alatt csak ennyit szántott ki az eke, a tanítók, lelkészek, jegyzők s az egész megyei intelligentia, melynek hivatása volna az elismert buzgó vezetők szakadatlan fáradozása alatt müködő egyesületet minden erővel gyámolítani — egy egész esztendő alatt nem szereztek semmi régészeti leletet, mely érdemes lett volna arra, hogy a megyei muzeumban számot tegyen?! Ha ez nem pangás jele, akkor tökéletesen félreismerjük a helyzetet! — A muzeumőri jelentés igen figyelemre méltó kéréssel végződik. «Végre tiszti jelentésemet ezúttal is azon alázatos kérésem ismétlésével rekesztem be, miszerint — tekintettel arra, hogy a muzeum helyiségei annyira telve vannak régi tárgyakkal, hogy azokba újabban érkezendő tárgyakat elhelyezni már-már lehetetlen — méltóztassék a megyei muzeum helyiségének kibővítését kieszközölni.» A magunk részéről is hozzájárulunk id. Mogyoróssy János ezen fölötte indokolt kérelméhez és melegen ajánljuk a megyének vagy a városi hatóságnak, hogy tegyenek ez ügyben valamit és pedig tekintet nélkül a «regale kérdés rendezésére», mert ha ez égető kérdés elintézését tovább halogatják, oda jutnak, hogy majd fölösleges lesz a helyiség bővítése mert oda senki többé nem fog adni semmit. Ez pedig egy közművelődési fontos ügy halála volna. *Hampel.*

A SOPRONMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT. Az ország legfiatalabb régészegyesülete kiadta első évkönyvét. A társulat szellemi alapítója Paúr Iván, ki becses régiséggyűjteményével vetette meg a társulati muzeum kezdeteit és tényleges szervezője Bubics Zsigmond, kinek felszólítására 1885. évi nov. 12-én megtartatott az előértekezlet, mely oly számos volt, hogy mindjárt alakuló közgyűléssé is válhatott. Rövid tizennégy havi fönállása alatt kilencz alapító és háromszázkét rendes tagot sikerült az egylet zászlaja alá gyűjteni. Sajnálattal látjuk, hogy a névlajstromból hiányzanak a megye legvagyonosabb földbirtokosai, a mi azt mutatja, hogy Sopronmegyében ép oly kevéssé mint más megyékben képviselik a hajdan előkelő családok a szellemi érdekeket istápoló intelligentiát. Ha ezen tényezők félrevonulása daczára már az első évben is bírt a társulat szép sikert felmutatni, ez nehány ügybuzgó tagjának köszönhető. Első helyen elismerésre méltó áldozat volt Paúr Ivántól, hogy megvált igen becses régiséggyűjteményétől. E gyűjtemény becséről az évkönyvben adott száraz lajstrom nem adhat kellő fogalmat. Kivánatos volna, ha maga a nagyérdemű adakozó irná le egyes leletek szerint tudományos kincseit. Most, mikor nyersen rubrikák és számok szerint látjuk széthányva a legérdekesebb kincseket, p. o. az ordód-babóti ismeretlen vaskori lelhely tudományos becséről sejtelmünk sem lehet A nagyobb emlékeken és egyéb még át nem vett kincseken kívűl a Paúr-féle gyűjtemény áll 31 db., kőtárgyból, van 69 db. bronzrégisége mindenféle korból, 117 db. vasból való, őskori, ókori és modern agyag- és porczellánkészítmény van 268 db. végül van 18 csonttárgy, melyek közé az emberkoponyák is beleszámítvák. A titkári jelentésben fölemlített ajándékok után itélve a megyében máris oly fokú érdeklődés ébredt a régiségtár iránt, hogy mindenfelől küldik a régiségeket. A szerzemények közt van néhány római emlékkő, egy románkori oroszlán kőből (?), római, középkori és modern érmek, de legbecsesebb azon öt sír tartalma, melyet Paúr Iván 1886. jun. 7-én Rába-Pordányban ásott föl. A sírból kihúzott két áttört művű (nem «terepelt») griffes csat nem enged kétséget aziránt, hogy a lelet a népvándorlási korból való. Ime a mosonymegyei érdekes népvándorláskori temetők folytatásai a szomszéd Sopronmegyében!

Reméljük, hogy a pordányi ásatás nem fog abban maradni, és hogy nemsokára látni fogjuk a lelet jól illustralt részletes leirását. A koponyák meghatározásait szívesen elengedjük, mert még most igen nagy merészségnek tartjuk a népvándorláskori koponyák népfajok szerinti osztályozását. *x.*

BAJOR MINISZTERI RENDELET A RÉG. ÁSATÁSOK ÉS LELETEK DOLGÁBAN. Báró Lutz bajor cultusminiszter ez évi február 17-én azt a rendeletet adta ki, hogy sehol a hatóság tudta nélkül nem szabad régészeti ásatást rendezni. Miként a miniszter megjegyzi, meg akarja ezzel akadályozni, hogy tisztán nyerészkedési szándékból és a külföldi kereskedés számára a régi korból maradt emlékek szétromboltassanak, a mikor a leletek helyét és körülményeit el szokták titkolni. A rendelet egyúttal föntartja a bajor fiscus igényeit azon leletek hányados részeire, melyek a kincs fogalma alá esnek, így nevezetesen az éremleletekre. Legújabban a berlini anthrop. társulat kérésére Poroszországban hasonló rendelet jelent meg, mely rokon szellemben szabályozza a leletek és ásatások ügyét. *x.*

TRÓJAI RÉGISÉGEK. *A Moniteur Oriental* írja: Bunarbasi falu Trójától három órányira fekszik. A falubeliek nemrégiben kincsásásra indúltak egy dervis vezetése alatt s a nélkül, hogy a hatóságtól engedélyt kaptak volna az ásatásokra, több éjen át kitartóan dolgoztak. Végre egy régi sírra akadtak mintegy három méter mélységben. A mint a dervis a sírt észrevette, embereinek azt tanácsolta, hogy jó lesz minél előbb elmenni onnan, nehogy a sírban lakó gonosz szellemek megszállják őket. És a parasztok csakugyan megijedtek, ki a merre látott arra futott. Egy darabig a dervis is velük ment, de csakhamar visszatért, még pedig negyedmagával. A sírt felnyitották s mindazt, a mit benne találtak, hatalmukba kerítették. A mint a községi elöljáróságnak hírül hozták a fontos felfedezést, a dervist rögtön elfogták s az elsikkasztott tárgyakat zár alá vették. Van ezek közt egy tölgyfalevelekkel s gyümölcsökkel ékített arany korona, egy nyolcz centiméter széles öv, egy jókora hosszúságú láncz és két pálcza, mind tiszta arany és igen nagy súlyú. A hatóság rögtön bizottságot küldött ki, feladatává téve, hogy a talált régiségeket Konstantinápolyba szállíttassa. *a.*

A RÉZKOR KÉRDÉSE, mely annak idején az 1876-ik évi nemzetközi ősrégészeti congressuson Budapesten még erős vita tárgya volt és sok oldalról kételyekre adott alkalmat, azóta sem tünt le a napirendről, sőt buzgó kutatók tanulmányai mindig több meg több anyagot hordanak össze a hypothesis támogatására, úgy, hogy mindinkább fogy a kétkedők száma, folyton gyarapodik a hivők serege. Legutóbb ismét két oldalról tapasztaltunk figyelemre méltó nyilatkozatokat Tischlertől Königsbergben és Virchowtól a német anthropologusok nürnbergi gyűlésén. Tischler «a rézkorról Európában» czim alatt rövid, de tartalomdús előadást tartott ez évben Königsbergben.* Ez előadásában figyelmezteti hallgatóságát Pulszky 1876 és 1884-ben, Gross 1883-ban és Much 1886-ban megjelent dolgozataira a rézkorról. Teljesen magáévá teszi e kutatók álláspontját és behatóan ismerteti különösen a rézkor magyarhoni jellemző idomait. Ugyanazon említett munkák szolgáltattak Virchownak is alkalmat fontos nyilatkozatára, melyet Nürnbergben augusztus 9-ikén elnöki beszédében a rézkorról tett. A nagyhírű tudós már most teljesen bebizonyítottnak tartja, hogy az «újabb kőkor után és a bronz- és vaskort megelőzőleg rézkor létezett». Nem kételkedünk abban, hogy nemsokára az olasz, franczia és angol szaktársak is, kik tíz évvel ezelőtt még kétkedve fogadták az új tant, meg fognak hajolni az azóta összegyűjtött tények logikája előtt, melyeket Virchow is «megyőző bizonyítékoknak ismert el. *y.*

DEBRECZENI ÖTVÖSSÉG. A «Tört. Társ.» ez idei harmadik füzetében Révész Kálmán (595—607. lapon) közli a debreczeni ötvösczéh rendszabályait 1598—1600 Debreczenben Lőrincsak aranyművesnél lévő eredeti példányból.

* Sitzungsberichte der phys.-ökonom. Gesellschaft zu Königsberg i. Pr. Bd. XXVIII. 1887.

Ugyan-e czéhszabályok egy eredeti latin példánya Budapesten a N. Muzeum könyvtárában őriztetik és Rómer azt még 1877-ben bő magyar kivonatban adta ki, mikor a «Századok»-ban a hazai ötvösczéhek szabályairól szóló rendkívül fontos tanulmányát közölte. A műtörténetre e szabályzatban legérdekesebb a XXXVI. artikulus, mert ez megmondja, hogy a XVI. században a debreczeni ötvösök miféléket dolgoztak és mit számíthattak az egyes árúkért. Kiváló fontossággal bir, különösen a zománcz története szempontjából, az a passus, mely így szól: az virágos, gyöngyös, zománczos ezüst műnek gerájától tíz forint, az melyek kapcsok, pártaövek etc., kik ezelőtt való üdőkben nem elannyira, az mint most kezdettek és naponként az embörök gondolnák.» A zománcz, melyről itt szó van, a XVI. század óta dívó keretes zománcz, Ipolyi s mások erdélyi zománcznak is nevezték. A czéhszabály nem adja okát, miért nem használták az emberek azelőtt — azért nem, mert csak a XVI. század folyamatában lett a főrendüeknél átalánosabb divatú a ma is használatos magyar díszruha; ennek divatja nagyban lendített az újabb fajta zománczgyakorlaton Erdélyben épúgy mint a török kézen nem lévő felvidéken, mert szokás volt, mint a szabályzat mondja, kapcsokat, pártaöveket, etc. zománczczal díszíteni, ilyen övek nélkül meg gombok és kapcsok, párták, forgók, csüngők és boglárak nélkül képzelni sem lehetett a magyar díszt.

Mikor a debreczeniek ez új ötvösszabályzatot kapták, azt 16 derék debreczeni ötvös írta alá s ezek közt négy hites czéhmester volt. Vajjon hány utódja maradt mai napig ez egykor elég tekintélyes számnak? *Hpl.*

AZ ERDÉLYI ÖTVÖSSÉG történetéhez az erdélyi honismertető egyesület Archiv czímű folyóiratában (XXI. köt.) Besztercze városa számadásaiból Kramer érdekes adatokat közöl. Ebben a kis városban az 1547—1552-ig terjedő hat esztendőből kilencz ötvös nevét ismerjük. Ezek: Endre, Péter (1547), Gergely (1550), György, Márton, Antal (1551), Ádám és Báccius (1552). Most 1887-ben ugyanazon városban az ötvösséget egy mester képviseli. A városi számadások mutatják, hogy e mesterek a legkülönfélébb tárgyakat készítenek, asztali készletet, kannákat és kanalakat, valamint a díszruhához való övöket, mellcsatokat s egyebeket.

Egy ezüst kanna ára 3—6 frt, aranyozása 3—8 frt, egy ezüstkanál készítési ára 25 denár. A város örökösen foglalkoztatja az ötvösöket, mert minden alkalommal értékes ajándékok képében fejezi ki hódolatát hivatalos személyiségek iránt. Azért szokás volt a városházán ezüstkannákat és billikomokat készletben tartani és e készletről számot adnak évenként a zárszámadásban. 1547-ben készletben volt öt, 1548-ban egy, 1549-ben kilencz aranyozott kancsó: 1551-ben négy ezüstkancsó és a felső-wallendorfi úrmutató szerepel. 1552-ben ez utóbbi ismét föl van említve és három ezüstkancsó (Kêpchi). Az említett úrmutatót a város 1551-ben 53 frt 90 denárért vette meg, súlya 7 márka és 9 pisetum volt.

Ez az úrmutató a század negyvenes évei óta reformált községnek csak arra szolgált, hogy beolvaszszák. Ugyanazt tették 1551-ben a lechnitzi úrmutatóval, «megmérlegelték, széttörték, és négy ezüst kancsót rendeltek belőle». Mikor 1549-ben Izabella királyné látogatása alkalmával ajándékok kellettek, beolvasztatták a fehértemplomiak (Weisskirch) által a kerületnek fölajánlott ezüst keresztet és csináltattak belőle ezüstkancsót. A királynénak fölajánlott kancsó igen nagy volt és meg volt aranyozva (cuppa deaurata), a kis János herczeg számára 40 frton orgonát vettek, a királyi kincstárnok szintén kancsót kapott, és ugyanolyat Homvaz György. Martinuzzi embere Saffar Ferencz, csészét és kanalat, Izabella főszakácsa, Imre, kupát kapott (ily kupák neve volt Mehelcher). A királyné hat szakácsot hozott magával, mindegyiknek egy-egy ezüst kanalat ajándékozott a város, Martinuzzi három szakácsának szintén. Egy-egy kanalat kapott még az öt trombitás mindegyike, a «poharnik», a «komornik» és a lovászmester mindegyik kettőt.

Ha meggondoljuk, hogy a fejedelmek és egyéb nagy urak utazásai alkalmával széltében az országban divatoztak ily ajándékozások, akkor megértjük, hová lettek kivált a reformatus községekben az egyházi ötvösművek és a megmaradtak aránylag csekély száma következtetést enged a templomok gazdag készletére a reformatio előtt. *a.*

KÖNYVÉSZET.

ANGELINI Donatello e le sue opere 16°, 52 l. Firenze Stianti, 1877.

ARGNANI F. Illustrazione d'una scultura donatellesca esistente a Solarido di Romagna preceduta da uno clenco storico di questo castello 8°, 16 l. Firenze, P. Conti 1886.

BASILICA, la, di S. Giovanni Battista in Monza ed il suo tesoro: memorie storiche illustrate. 4° 13 tavole. Como, Fustinoni 1887.

BELGER C. Beiträge zur Kenntniss der griechischen Kuppelgräber 4 képpel nagy 4° l. Berlin, Gäntner, 1 M.

BLÜMNER H. Lebens- und Bildungsgang eines griechischen Künstlers. (Oeffentliche Vorträge, gehalten in der Schweiz 9 köt., 8 füzet) 8°, 34 l. Basel Schwabe M. —80.

BLÜMNER H. Leben und Sitten der Griechen 3. Abtheilung: Feste und festl. Spiele etc. 15 táblával és 13 képpel 8°, IV., 190 l. Prag, Tempsky M. 1.

BONAVENTURA DA SORRENTO S. Francesco artista over gli artisti e l'arte sacro-francescana: saggio, storico, estetico, artistico 8°, 182 l. S. Agnello di Sorrento, S. Francesco di Assisi, 1887.

BONNEFOY. Une visite au Panthéon: explication des sujets de peinture et de sculpture, 8°, 63 l. Paris. Impr. De Soye et fils.

CAMPI, L. Tombe della prima età del ferro scoperte presto Romagnano nel Trentino: memoria 8°, 24 l. Trento, Marietti 1886.

CAMPI, L. Le tombe barbariche di Civezzano e alcuni rinvenimenti mediœvali nel Trentino: memoria 8°, 34 l. Trento, Marietti 1886.

CERESCHE, M. Les monnaies de Charlemagne. Gand. Leliart. Siffert 1. és 2. rész.

COLINI, G. A. Cronaca del museo preistorico ed etnografico di Roma Anno II. (1885—86 8°, 22 l. Roma, Gius. Civelli.

CONTI A. Illustrazioni delle sculture edei mosaici della facciata del Duomo di Firenze, 8°, 48 l. Firenze, Le Monnier 1887.

DUPLESSIS G. ET BOUCHOT H. Dictionnaire des marques et monogrammes de graveurs 3e partie (P—Z) Fin. 16°, 243—326 l. Paris, Rouam.

ENGEL, A. ET LEHR, E. Numismatique de l'Alsace 4°, XXVIII, 272. l. képekkel és 46 tábla Paris, Leroux, fr. 50.

FRANTZ. Geschichte der christlichen Malerei 1. füzet, nagy 8°, I. Rész VI., 112 l. Freiburg i. Br. Herder. M. 1.50.

FRIEDENBURG, F. v. Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter I. Theil Urkundenbuch und Münztafeln; nagy 4°, Breslau, Max & Co 4 M.

GAMURRINI, G. F. Dissertazioni archeologiche, letta alla r. accademia Petrarca di Arezzo nagy 8°, 45 l. Arezzo, Cagliani 1886.

HEAD B. Historia numorum: a manuel of greek numismatics Royal 8°, 888 l. London, Frowde 42-th.

HEUZEY, L. L'Architecture chaldéenne et les découvertes de M. de Sarzec: résumé d'une conférence faite au congrès des architectes français de 1886 8°, 14 l. Paris, Chaix.

KLOSE W. Bronze- und Eisenzeit oder Metallzeit. Ein Beitrag zur Lösung der Frage über die Berechtigung dieser Eintheilung und über die Priorität der Bronze. Nagy 8°, IV., 116 l. Hirschberg, Kuh M. 2.50

LINAS Ch. Emaillerie limousine. La croix stationale du musée diocesain de Liège et le décor champlevê de Limoges 8°, 35 l. egy képpel. Liège, Grandmont-Donders.

LOQUET, C. Aperçu historique de la serrurerie depuis les origines jusqu'à nos jours 16°, 138 l. Rouen, impr. Deslays.

MAYERHOFER A. Gesch. topogr. Studien über das alte Rom: 1 mappával nagy 8°, III. 115 l. München, Lindauer M. 2.—

MELANI A. Donatello: Studio storico-critico 16°, 47 l. Firenze, Arte della stampa, 1887.

MILANESI, G. Catalogo delle opere di Donatello e bibliografia degli autori, che ne hanno scritto. 8°, 66 l. Firenze, Arte della stampa.

MÜNTZ, E. Les antiquités de la ville de Rome aux XIVe, XVe et XVIe siècles d'après des documents nouveaux

SERRURE. Etude sur la munismatique gauloise des commentaires de César 8°, 40 l. Louvain, Ch. Peters, 2e étude. 8°, 186 l. et planches. Paris, Leroux.

VILLEFOSSE Héron de. Funérailles de M. O. Rayel: discours prononcé le 24 février 1887. 8°, 31. Nogent-le-Rotrou.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1887 junius 1-től szeptember 19-éig:

Evdíjak: 1885—1886. évre. Torma Miklós. — *1887. évre.* A budapesti bölcsészethallgatók segélyegylete, Dr. Brach Ferencz, Dr. Giesswein Sándor, Halavács Gyula, Kálóczy Lajos, Dr. Lipp Vilmos, Nagy Iván, Nátafalussy Kornél, b. Prónay Aurél, Réffy Endre, Tollay Nándor és Vásárhelyi Imre.

Budapest, 1887 szeptember 19-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 junius hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány május hóról	842 frt 20 kr.	Közgyülési előkészület	frt 22·50
Értékpapirok kamatjai	155 « — «	Kiadás összesen	22 frt 50 kr.
Évdíjak	50 « 10 «	Készpénz	1024 « 80 «
Összesen	1047 frt 30 kr.	Együtt	1047 frt 30 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	1027 « 30 «
Összesen	8927 frt 30 kr.

Budapest, 1887 junius hó 30-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 julius hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány junius hóról	1024 frt 80 kr.	Igazgatási költségek	frt 50 —
Értékpapirok kamatjai	32 « 32 «	Kiadás összesen	50 frt — kr.
		Készpénz	1007 « 12 «
Összesen	1057 frt 12 kr.	Együtt	1057 frt 12 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	1007 « 12 «
Összesen	8907 frt 12 kr.

Budapest, 1887 julius 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 augusztus hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány jul. hóról	1007 frt 12 kr.	Igazgatási költségek	45 frt — kr.
Értékpapirok kamatjai	11 « 50 «	Kiadványok	375 « — «
Évdíjak	15 « — «	Boritékolás stb.	39 « 58 «
		Kiadás	459 frt 58 kr.
		Készpénz	574 « 04 «
Összesen	1033 frt 62 kr.	Együtt	1033 frt 62 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	574 « 04 «
Összesen:	8474 frt 04 kr.

Budapest, 1887 augusztus hó 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

Társulatunk a mult 1886. évi decz. hó 28-án tartott választmányi ülésén titkárrá dr. *Szendrei Jánost* (lakik Budavár, uri-utcza 35. sz. a.) választván meg, kérjük tagjainkat, hogy társulati és régészeti ügyekben hozzá forduljanak.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS : Kérjük tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, vár, uri-utcza 35. sz. a.) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

LAKHELYÜK ISMERETLEN a következő tagoknak: Baráth Sándor, Emperl Károly, Fekete Fidél (Bécs?), Horváth Ákos (Budapest?).

KÉRELEM: Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE az 1887-ik évben a következő: október 25-ikén, november 29-ikén és deczember 27-ikén, nyilvános havi ülés mindig a hó utolsó keddjén a M. T. Akadémia palotájában (I. em. u. n. kis terem) este 5 órakor.

VÁLASZTMÁNYUNK HATÁROZATÁBÓL értesítjük t. tagtársainkat, hogy a Pulszky Ferencz ötven éves irói jubileumára szerkesztett albumot s az ugyanez alkalomra készült emlékéremből még készletben levő csekély számú példányokat leszállított áron adhatjuk át tagtársainknak. Az album leszállított ára 2 frt, az éremé pedig 1 frt 50 kr. A postadij a megrendelőt terheli. Különösen ajánljuk tehát ezek megrendelését, mert hasonló díszes kiállítású könyv és érem ily áron sehol meg nem szerezhető.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE az 1879—1885. évekről 1886. évi márczius havában megjelent. A nagy nyolczadrétű 15 ívre terjedő díszes kötet, öt képes táblával, áll három részből: I. rész. Hivatalos közlemények. II. rész. Az orsz. rég. közgyűlésen fölolvasott értekezések. III. rész. Galamb István: A régiségleletek ügyének állami kezelése s az erre vonatkozó törvények és rendeletek.

A TÁRSULATI ÉVKÖNYV az 1885-ik évi tagdíj fejében díjmentesen küldetett szét azon tisztelt tagoknak, kik az 1885-ik évi tagdíjt megfizették.

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. I. rész. Képes atlasz. 127 képes táblával és 1300 képpel, az 1886. évi tagdíj fejében díjmentesen küldetik meg az Orsz. Rég. és Embert. Társulat azon tagjainak, kik 1886. évi tagdíjukat megfizetik.

AZ ARCH. ÉRTESITŐ KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2-ik füzetét, valamint az 1883-ik évi III., az 1884-ik évi IV., az 1885-ik évi V. és az 1886. évi VI. kötetet.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ VII. kötete (1887) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ívnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, junius 15-ikén, október 15-ikén és deczember 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdij fejében kapják. A tagdíjak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum), reclamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

A TAGDIJ befizetését sürgősen kérjük, miután a késedelmes befizetés folytán társulatunk pénztára határozott kárt szenved. Jelen folyóiratunk jövő füzetét, mindazon T. tagtársaink számára, akik akár a folyó évről, akár több évről vannak hátralékban, utánvétellel fogjuk megküldeni. Ezen füzethez postai utalványt mellékeltünk, kérve a hátralékok sürgős beküldését.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

VII. KÖTET. 5. SZÁM. UJ FOLYAM. 1887 DECZEMBER 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

CORVIN MÁTYÁS KIRÁLY EMLÉKÉRME.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

egész kötet tartalomjegyzéke : *a)* Az irók betűrendes sora szerint. *b)* A czikkek sorrendje szerint. *c)* Arc

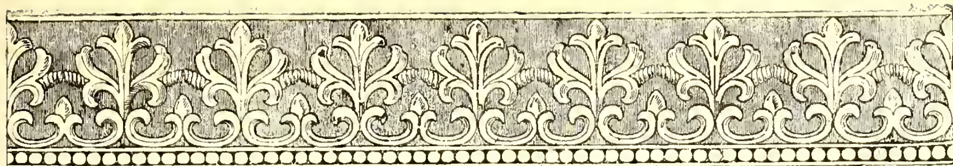
TARTALOM.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr.

A KOMJÁTHNAI BRONZ LELET.

Liptómegye éjszak-nyugati csúcsán Rózsahegytől mintegy másfél mértföldnyi távolságra, Sósó és Hrboltó liptói és Zsaskó, Poruba, Jaczenova és Oláh-Dubova árvai községek határai között, hegyektől környezett szűk völgyben fekszik *Komjáthna* falu. A bronz tárgyak, melyek e helyről csak a magyar nemz. muzeumba kerültek, egész kis kincset képviselnek;[1] hát ha még hozzáadnók azt, a mi e leletekből elkallódott s a lelhely megnevezése nélkül más hazai vagy külhoni gyűjteményekbe került.[2] Egyetlen tudósunk, ki e lelhely ismertetésével foglalkozott és ki Komjáthnán egy pogánykori várat is constatált, Majláth Béla volt. Rendszeres ásatásokat azonban — tudtommal — ez sem eszközöltetett s a leletek, mint az oly gyakran történni szokott, itt is többnyire csak véletlenül kerültek napfényre. Így történt ez e tavaszszal is, a midőn egy komjáthnai földmíves szántás közben, alig 10 cm. mélységben előbb egy, majd e helyen tovább kutatva, egy rakáson összesen 14 (némelyek állítása szerint 19) bronz kardot és egy tőrt talált. Nagy volt a földmíves öröme, de egyszersmind ijedelme is és aggodalma, mit tevő legyen már most e kincscsel, melynek értékéről, természetesen, még csak fogalma sem volt? A szokásos próbák után, melyeknek egy penge — fájdalom — áldozatúl esett, meggyőződvén, hogy a lelet nem *arany*, szívesen engedte azt át a komjáthnai plébános, ntiszt. Tomik József úrnak, kitől a kincset később főtiszt. Kohuth József alsó-kubini plébános és esperes szíves közvetítésével gyűjteményem számára megszereznem sikerült.

[1] L. *Hampel:* «A bronzkor emlékei Magyarhonban» 10. l., és az 1876-ki budapesti ősrégészeti congressus «*Compte-Rendu*»-jének II. kötetében 2. r. 80. lapon. A lelhely mindkét helyütt «Komjáth» néven fordúl elő, holott helyesebben «Komjáthna»-nak kellene állani; mit félreértések elkerülése végett megjegyzendőnek véltem.

[2] Saját gyűjteményemben is már hosszú idő óta több tárgyat őrzök, melyről azt kell tartanom, hogy Komjáthnán találtatott. — Egy igen szép bronz kard tudomásom szerint Thuránszky Zoltán, liptó-thuriki földbirtokos tulajdonában van.

Minthogy az a hír terjedt el, hogy a lelet összesen 19 darab bronz kardból áll, első feladatom volt arról gondoskodni, hogy a lelet el ne kallódjék. Akadályozva lévén ily czélból a helyszínére személyesen kirándulni, e feladatra Schurina József buzgó szaktársunk vállalkozott. És csakugyan az ő szíves közbenjárása által később még egy, csaknem teljesen ép kard birtokába jutottam, melyet a szerencsés találó a maga számára «emlékül» visszatartott volt.[1]

A lelhelyről, melyet Schurina úr alkalmilag szemügyre vett, semmi különös jelenteni való nincsen. A kincs egészen véletlenül egy domb oldalában, az ott elterülő szántóföld legfelső barázdájának kiszántásakor találtatott. Első pillanatra feltünhetnék, hogy a birtokos, ki földjét évenként szántotta, már előbb nem akadt a kincsre; azonban közelebbről vizsgálva a dolgot, ebben semmi különöset sem fogunk találni. Tudjuk ugyanis, hogy az efféle lejtőkön a humus-réteg idő folytán úgy a szántás, mint az eső-víz befolyása következtében mind sekélyebbé szokott válni; minélfogva a jelen esetben is igen könnyen megfogható, hogy az eke-vas, mely előbb egész kényelmesen elsíklott a kincs felett, most — hasonmélységre eresztve — beléakadt. Egyébiránt, hogy a csoroszlya a föld felszínéhez legközelebb fekvő kardot már korábban is surolta, következtethető a rajzunkon 1. sz. alatt ábrázolt kardból, melynek pengéjéről a szirony 170 mm. hosszaságban ép a kard bordájáig teljesen le van surolva. Igazolni látszik ezen körülmény a találó azon állítását is, hogy a kardok vízszintesen voltak elásva.

Összehasonlítva e kardokat azokkal, melyek a korábbi komjáthnai leletekből a nemzeti muzeumba kerültek, rögtön felismerhetjük, hogy ez utóbbiak — akár az alakot, akár a díszítést tekintjük — amazoknak édes testvérei. Feltünő mindazonáltal, hogy — mint ez különben más hasonló leleteknél is tapasztaltatott — a sok kard között alig van kettő, mely ugyanazon mintában öntetett volna. Legtöbb hasonlatosságot mutatnak még a 10. és 11. számú példányok.

Ha *Komjáthna* falu félreeső, hegyektől környezett, mondhatnám elszigetelt fekvését s az itt, valamint a közel szomszédságban előforduló gyakori, harczi eszközökben bővelkedő leleteket tekintjük, igen jogosúlt a feltevés, hogy az egykor végső menhelyül szolgált az őslakóknak, kik nem bírván ellentállani egy náluknál kétségkivül hatalmasabb néptörzs támadásának, itt várták be az utolsó csapást és gondosan elrejtve kincseiket, elvégre is meghódoltak, vagy — a mi még valószínűbb — kivándoroltak. Valóban úgy látszik, hogy az Árvamegyében fekvő szomszéd Zsaskó nevű falu őslakói is ugyanazon sorsban részesültek, mert kétségtelen, hogy a bronz-kincs, mely e helyütt még 1876-ban egy

[1] Ezen kard a fentebb közölt számban már bennfoglaltatik.

mezei útárok ásatása közben találtatott, — egy és ugyanazon néptörzs rég elenyészett kulturájának maradványa s tanújele.[1]

A kincs-lelet *eredetét* tekintve, azt azon hozzánk közelebb eső korba kell soroznunk, melyet némely archæologusok «késő bronzkor» elnevezéssel szoktak jelölni, vagyis a bronz-ipar virágzásának korába. A kardok öntése és díszítése csakugyan egyaránt oly befejezett technikai ügyességet árúl el, mely bámulatba ejt, s az előállító néptörzs aránylag magas kultur fokáról tesz tanúbizonyságot. Valjon az öntő-műhelyt, melyből a kardok kikerűltek, itt vagy egy távolabb eső vidéken kell-e keresnünk, oly kérdés, melyre határozott választ adni igen merész feladatnak látszik; mindamellett azt hiszem, hogy nem egészen meddő dolgot végzek, ha az érdekes kérdéssel kissé behatóbban foglalkozom.

Az analogiákat keresve, a jelen kardokhoz *teljesen* hasonlókat más országokban eddig nem találtak; s az archæologiai kutatások már előrehaladt stadiumában nem tagadható, hogy a különböző vidékeken talált bronz kardok forma és díszítés tekintetében bizonyos typikus sajátságokat mutatnak, melyek okszerűen csak a bronz-technikának hosszú ideig tartó *önálló* fejlesztéséből magyarázhatók. Azért azt hiszem, hogy *a komjáthnai kardok hazánkban és pedig ezen a vidéken készűltek.*

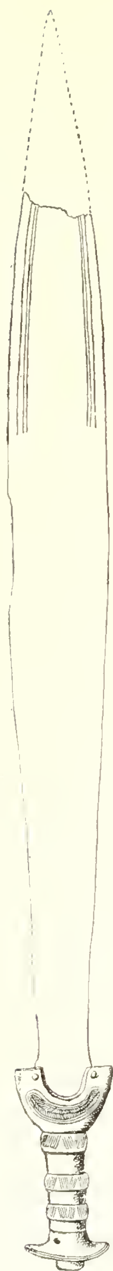
Hogy a bronz-öntés mestersége e vidéken csakugyan virágzott, ezt elegendőképen igazolják *felső-kubini* ásatásaim, s a Komjáthnától alig másfél mértföldre eső nagy kiterjedésű urna-temető, melyből számos bronz tárgyon kivűl az öntő-minták egész sorát sikerűlt napfényre hoznom.[2] Bronz kardhoz való öntő-mintát — igaz — nem találtam; de a hol oly elegans alakú nagy késeket, tokos vésőket, sarlókat, varró- és gombos-tűket tudtak előállítani, ott bizonyára szintoly közelfekvő mint jogosúlt a föltevés, hogy a kard-öntés mesterségéhez is értettek.

Véleményem támogatására végűl ama fontos tényt sem hagyhatom említés nélkűl, hogy ama bronz-kincsek, melyeknek tárgyai között a komjáthnaiakhoz hasonló kardok előfordúlnak, csaknem kivétel nélkül hazánk felvidékén találtattak.

Hampel Józsefnek legközelebb megjelent «A bronzkor Magyarhonban» czímű képes atlasza, melyben a nemzeti muzeum régiségtárában és más hazai gyűjteményekben őrzött, különféle lelhelyekről eredő, analog jellegű kardok hű rajzait bárki is könnyen feltalálhatja, felment ama kötelességtől, hogy e leleteket itt egyenként felsoroljam. Egyről

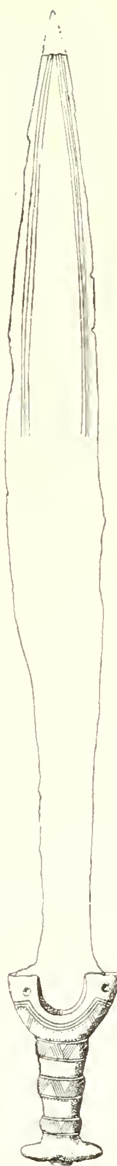
[1] A gyűjteményemben őrzött kincset az 1876-ki nemzetközi ősrégészeti congressus alkalmával kiállitottam. L. *Hampel:* Catalogue de l'Exposition Préhistorique: 10. és 11. lap. E. Carton 1, és 2., valamint lejebb: «sur le rayon.» A tárgyak tévedésből Árvamegye tulajdonaként vannak jegyzékbe véve.

[2] Lásd ezekről az «Arch. Értesitő» 1881-ki évfolyamában megjelent közleményemet. Megjegyzem, hogy az ott közlött rajzok igen rosszúl sikerültek.

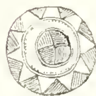

1

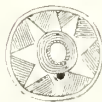

2

3

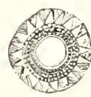

4

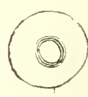

5

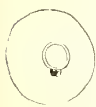

6

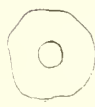

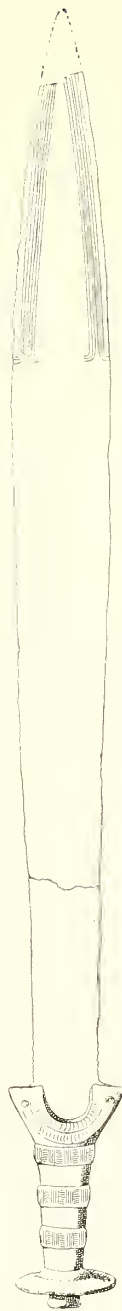
7

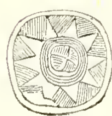

8

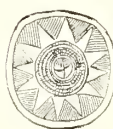

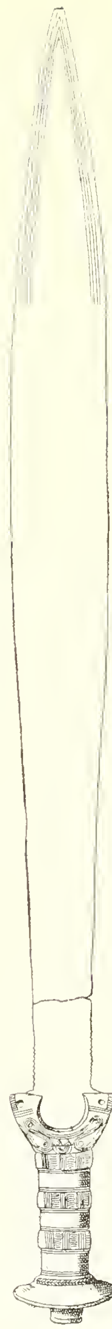
9

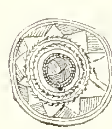

10

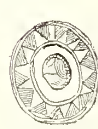

11

12

mindamellett — a mennyiben az idézett műben elő nem fordúl — kell hogy külön is megemlékezzem, s ez a *felkai* lelet Szepesmegyében. E helyütt 1883-ban, hasonló körűlmények között mint legutóbb Komjáthnán, nyolcz teljesen ép kard kerűlt napfényre, melyek alak, nagyság és díszítés tekintetében a komjáthnai kardokkal csaknem teljesen egyezők. Némi különbség a díszítésben csak a nagyobb kardoknál észlelhető, a mennyiben ezeknek pengéje a nyújtvány felett 4 cm. hosszúságban 10—12 a pengével párhuzamosan futó hal-bordaszerű vonallal van díszítve. Az érdekes lelet[1] jelenleg a «Tátra-muzeum»-ban őriztetik. Ezenkivűl nem találom Hampel idézett művében a borsodmegyei Edelény községében talált bronz kardokat,[2] melyeket pedig — a mennyire a rendelkezésemre álló fénynyomat után ítélhetek — szintén ezen csoportba tartozóknak kell hinnem.

Hátra van kardjaink részletes bemutatása, mit legczélszerűbb lesz rovatos áttekintésben tenni.

Összegezve a mellékelt tábla rovataiban kitüntetett méreteket

[1] Ismertette *Spöttl J.* a bécsi anthropologiai társulat 1883. évi közlönyében: Mittheilungen d. Anthropol. Gesellschaft in Wien. XIII. Band. 223. és kk. l.

[2] Felemlíti s rajzukat is adja Szendrei János «Borsodmegye őstelepei» czímű értekezésében. Arch. Ért. új folyam III. kötet 133. l.

Folyószám	A kard egész hossza	A kard egész hosszaságából esik: a pengére	a markolatra	a markolatnyujtványra	a korong alatti bütyökre	A kard: legnagyobb átmérője	szélessége a markolat felett	korong legnagyobb átmérője	Jegyzet
	milliméterekben								
1	580	470	80	20	10	50	25	50	A kard hegye mintegy 60 mmrre törött, hiányzik. Patinája világos-zöld. A penge fölül 170 mmre le van dörzsölve.
2	600	490	80	20	10	45	25	50	Hegye 10 mmrre törött, hiányzik. Világos-zöld patinája a pengén helyenként lepattagzott, érdes.
3	650	540	85	15	10	45	25	45	Patinája világos-zöld, a pengén érdes. A markolat sima zománczszerű.
4	780	690	60	20	10	40	30	45	Hegyén kalapácsolás nyomai. Patinája kissé sötétebb zöld, fényes.
5	660	568	67	15	10	45	28	45	Világos-zöld patinája a a pengén kissé horzsolt.
6	610	523	64	18	5	48	35	40	Hegye mintegy 60 mmrre törött, hiányzik. Világos-zöld patinája ép.
7	570	470	70	20	10	38	30	42	Hegye mintegy 30 mmre törött, hiányzik. Patinája horzsolt, úgy, hogy a bronz természetes színe átlátszik.
8	530	435	70	15	10	40	30	48	Hegye mintegy 90 mmrre törött, hiányzik. Patinája világos-zöld, horzsolt. A penge, a markolattól számítva 140 mmnyi távolságban kettétört.
9	645	533	85	15	12	50	34	55	Hegyéből mintegy 40 mm. hiányzik. Patinája vzöld. A törött penge két élén, a markolat nyujtványától 20 mmre fűrészhez hasonló bevágások láthatók.
10	674	570	74	18	12	50	28	52	Hegyéből mintegy 15 mm. hiányzik. Patinája vzöld, helyenként árnyékolt. Oldalt, mint az előbbin, fűrészszerű bevágások. A penge a markolattól 50 mmre törött.
11	690	590	72	18	10	50	30	50	A penge a markolattól 63 mmre kettétörött. Különben teljesen hasonlít a 10 sz. alattihoz.
12	660	575	62	18	5	40	25	50	A penge a markolattól 4 mmre törött. Patinája világos-zöld.
13	620	515	80	15	10	40	25	52	Mint a fentebbi.
14	120	22	68	20	10	—	30	45	A penge csaknem teljesen hiányzik. Különben mint az előbbi.
15	tőr 293	228	50	10	5	30	30	30	Hegyéből 10 mm. hiányzik. A penge a markolat felett és a hegye közelében törött.

azt tapasztaljuk, hogy a kardok hossza 620 és 780 milliméter között váltakozik, a markolatoké pedig — a nyújtvány nélkül — 62 és 85 mm. között. Ezen utóbbi körűlmény azt bizonyítja, hogy a harczosoknak, kik e kardokat használták, igen kis kezök volt; a kardok kettős éle pedig azt, hogy a fegyver inkább szúrás mintsem vágásra használtatott.[1] Az 1., 3., 4., 5. és 7. számú kardok markolat-korongjain előforduló 2—3 mm. átmérőjű lyukaknak némelyek azt a rendeltetést tulajdonítják, hogy a rajtuk átfűzhető szalaggal harcz idején a kard a kézhez erősíttessék. Lehet; én azonban azt tartom, hogy e lyukak egyszerűen arra szolgáltak, hogy a kardok béke idején zsinórra fűzve könnyebben felakasztathassanak. Kizárná ezen magyarázatot némelyek azon állítása, hogy az efféle bronz kardok vastag fa-hüvelyekkel voltak ellátva;[2] ezen állítás azonban korántsem tekinthető kétségtelenűl bebizonyítottnak.

Nem fejezhetem be ezen közleményemet a nélkül, hogy hálás köszönetet ne mondjak mindazoknak, kiknek szívességéből az értékes kincs birtokába jutottam, főleg pedig ntiszt. Tomik József úrnak, ki a kardokat annyi önzetlenséggel engedte át gyűjteményem számára.

Ifj. Kubinyi Miklós.

A KRÁSZNAI ARANYKINCS.

Kraszna mellett Bodzaforduló közelében az oláh határ tőszomszédságában földcsúszás az országútat elborítván, három czigány, ki a föld eltávolításával foglalkozott, az útra lecsúszott földben f. évi augusztus közepén 12 darab bélyeges aranyrudat talált. A czigányok az aranyat sárgaréznek nézték és megkínálták véle a falubeli iskolamestert, de az a kivánt 10 forintot nem akarta nekik megadni. Így tehát Brassóba vittek hat rudat és ott eladták 600 forintért egy pénzváltónak. Ez a hat rúdból négyet fölaprított öszszesen 15 darabra, hogy beolvasztassa; de elárulták a kereskedőt és a brassai városkapitányság a 15 töredéket lefoglalta s a törvényszéknek átszolgálta. A másik két rudat később a pénzváltó önkényt beszolgáltatta a törvényszéknek; ezek is némileg meg vannak csonkítva. Mikor a czigányok a hatósági eljárás hírét vették, a még náluk levő hat rudat beadták a sepsiszentgyörgyi hatóságnak.

[1] Vannak, kik a markolatok rövid voltát onnan magyarázzák, hogy a markolat középtagja csupán a kéz négy ujjára volt szánva, míg a hüvelykujj szúrás alkalmával a korongra gyakorolt nyomást. (L. Csoma József értekezését a zsujtai bronzleletről. Arch. Ért. 1885. évf.)

[2] Ezen véleményének ad kifejezést *Spöttl* a felkai kardleletet tárgyazó fentebb idézett czikkében. Ennek ellenében Scherfel Aurél, a Tátra-muzeum igazgatója azon nézeten van, hogy a kardok mellett talált fa-maradványok a kardok befedésére szolgáló deszkákból erednek.

1. rúd.

2. rúd.

3. rúd.

A KRÁSZNAI ARANYRUDAK HÁROM PÉLDÁNYA TERMÉSZETES NAGYSÁGBAN.

A 12 rúd finom aranyból való és együttvéve súlyuk 5156·37 gramm; a legkönnyebb 360 grammot nyom, a legsúlyosabb 479 grammot. Négyféle rúd volt összesen hétféle bélyeggel jelölve; a rudakról s a rajtuk lévő bélyegekről galvanoplastikus másolatok után term. nagyságú képeket közlünk.

Első rúd. Első bélyeg gyöngykeretben LVCIANVS | OBR·I·SIC. ☧ (Krisztus monogramm.) Ez a bélyeg valamennyi rúdon ismétlődik; úgy látszik, hogy ezt a bélyeget ütötték reá először. Lucianus a régi Sirmiumban, hol a későbbi római császárság annyi pénze készült, pénzverdei fölügyelő lehetett. A föliratot úgy magyaráznám, hogy: Lucianus obryzo impressit signum, azaz Lucianus a tiszta aranyat bélyegével jelezte.

Második bélyeg. Három császár mellképe szemközt, oldalt vízszintesen fektetve három D és három N betű=domini nostri. Sabatier ismeretes művében a byzanti érmekről aranyérmek mérlegelésére szolgáló réz-súlyokat közöl (exagiumokat) melyeken Honorius, Arcadius és ez utóbbi császár fiának II. Theodosiusnak mellképe látható. Azt hiszem, hogy ez a három mellkép ugyanaz, a melyet itt szemlélünk. Ez esetben a 406—408-iki időközben történt volna a rudak jelzése, mert Arcadius 408-ban meghalt és II. Theodosius, a ki 401-ben született, a bélyegen legalább is öt évesnek látszik.

Harmadik bélyeg. Abundantia várkoronával fején oszlopon balra ül, ballábát kinyújtja, jobb lábát visszahúzza, balkarjában bőségszarv, jobbjában ágat tart, előtte a sarokban Krisztus monogrammja, az alsó szelvényben SIRM(ium).

Második rúd. Negyedik bélyeg. QVIRILLVS ET DIONISVS | ✶ SIRM. SIC(kalász), a mi nyilván azt jelenti, hogy Quirillus et Dionisus Sirmii signavere vagyis Quirillus és Dionisus Sirmiumban ezt a rudat bélyegükkel megjelölték.

Ugyanezen a rúdon ezután egyszer ismétlődik a Lucianus-féle bélyeg és kétszer a császári bélyeg (ötödik bélyeg), mely azonban nem teljesen ugyanazonos az előbbi császár-bélyeggel, hanem meg van fordítva, mert míg amott a kisebb mellkép balra van, addig itt a kis mellkép jobbfelől van, és ugyanolykép a betűk is föl vannak cserélve, a második rúdon a császári bélyegeken a három D balra van és a három N jobbra.

A második rúd legvégső bélyege a sirmiumi (hatodik bélyeg), mely az Abundantia tekintetében összevág ugyan az első rúdon lévő sirmiumi bélyeggel, de tőle csekély mellékdolgokban eltér; így nevezetesen a Krisztus-monogramm helyét nyolczágú csillag foglalja el és a kalász helyett ág van Abundantia kezében.

Harmadik rúd. Hetedik bélyeg. FL. FLAVIAN VS PRO. SIG.—AD DIGMA(kalász). Ezt úgy olvasnám: Flavius Flavianus procurator signum addidit digmati azaz Flavius Flavianus a császári pénzügy helytartója a

megpróbált mintához hozzácsatolta bélyegét. E mellett következik ugyanazon a rúdon háromszor a hetedik bélyeg és ugyanaz még egyszer megfordítva. Legvégén látjuk a Lucianus bélyegét.

Negyedik rúd. Kétszer a hetedik bélyeg, egyszer az első és kétszer ismétlődik a hetedik bélyeg, egyszer megfordított helyzetben.

A többi nyolcz rúd az eddig leirtakhoz a bélyegek dolgában teljesen hasonló, csak a súlyuk váltakozik. Az egyik lenyesett töredéken látható, hogy előbb a negyedik bélyeg volt reája ütve és azután reá ütötték az ötödik bélyeget úgy, hogy alóla csak a negyedik bélyeg két VS végzete és a kalász látható.

A töredékek gondos összetételéből kitünik, hogy a rudak közt három olyan volt, mint az itt leírt I., kettő olyan mint a II., négy olyan mint a III. és három hasonlított a IV. számú rúdhoz.

Ismeretes, hogy a római császárok maguknak tartották fönn a pénzverést, arra rabszolgákat és szabadonbocsájtottakat használtak és a pénzverésből eredő nagy hasznot maguknak tartották. Quirillus, Dionisus és Lucianus ily szabadonbocsájtottak lehettek, Flavius Flavianus pedig, szabadon született, köztük a legmagasabb ranggal bír.

Végül idezárom az összes eddig kézrekerített rudak és töredékek súlyát. A brassai törvényszéknél őrzött 15 töredék súlyai egyenként következők grammokban: 192·87—134·08—102·02—164·13—128—6·87—69·57—151·66—133·65—110·15—166·65—145·05—127·17—100·30—100·30 egészben tehát e tizenöt töredék súlya 1732·17 gramm. Két kevéssé megnyirbált rúd súlya, mely utólag a törvényszékhez jutott, 900 gramm. A sepsiszentgyörgyi hatóságnál letett hat rúd súlya 2524·20 gramm. Az összes 12 rúd súlya 5156·37 gramm.

Brassóban, 1887 november 24.

Resch Adolf.

EGYHÁZI SZEREK KIÁLLÍTÁSA BÉCSBEN.

Megnyitották 1887 márcz. 19-én, bezárták 1887 aug. 31-én.

Falke Jakab, a bécsi osztrák muzeum igazgatója kezdeményezte e tárlatot, melylyel a muzeum ismét a cselekvés terére lépett. Ébredezni látszik az intézet azon hosszú nyugalomból, melyre a megboldogult Eitelberger testi s lelki gyengesége folytán, az utolsó években kárhoztatva volt. Úgy látszik, a modern osztrák művészeti iparnak nagy szüksége volt már arra, hogy a régiekből új erőt, új eszméket merítsen és versenyképessége fokoztassék, mert Falke a «Wiener Zeitung»-ban és majd a muzeum közlönyeiben közzétett jelentésében a tárlat indító

okáról szólva, erősen hangsúlyozza az intézetnek ez időszerinti álláspontját, a gyakorlati eredmények elérésére czélzó törekvését s nyiltan kimondja, hogy a tárlatot nem az archæologiai ismeretek gyarapítása végett — ennek szükségét a bécsi intézetben, úgy látszik, nem érzik — mint inkább kizárólag a külföldi, első sorban müncheni bevitel megakadályozása végett rendezték.

Ez levén a kiállítás bevallott egyetlen czélja, annak sem akadtunk nyomára, mintha bécsi collegáink e tárlatot kedvező alkalomnak tekintették volna az Ausztria területén fennállott régi művészet jellemének és sajátságainak tanulmányozására, bár másrészt a gyüjtésben bizonyos specialis osztrák szempontot követtek, a mennyiben külföldi műemlékeket nem igyekeztek megszerezni.

Magyarország, melyet műkincseivel és régészetével egyetemben Bécsben tekintetbe venni nem szokás, ezúttal sem játszott szerepet az osztrák muzeum programmjában. Tudjuk ugyan, hogy hazánkból is óhajtottak volna egyet-mást a kiállítás számára megnyerni s intéztek is erre vonatkozó felszólítást, de ekkor is csak a tárlat nevezetességének öregbítése lebegett szemük előtt, a mit a bekívánt tárgyak minőségéből meg lehetett ítélni. A felszólítások, egy-két esetet kivéve, eredményre nem vezettek; sőt voltak, kik részvételüket egyenesen megtagadták, így a primás s a nemzeti muzeum; úgy hogy Magyarországból csak Haynald Lajos ismeretes házi oltárával, a zágrábi székesegyház kincstára hat darabbal, a nagydisznódi presbyterium három darabbal, a budai várplebánia két darabbal, az országos magyar iparművészeti muzeum tíz darabbal és Kratzmann öt darabbal képviselték Magyarországot a kiállításon. Azaz összesen hat kiállító s huszonhét, részben modern darab.

Falke idézett jelentésének bevezetésében azt mondja, hogy a szóban forgó tárlat nem ugyan az első e fajta kiállítás, de valamennyit felülmulja fontosságot s terjedelmet illetőleg; más helyütt ismét: igaz, hogy arany s ezüst edényeknek, ékszereknek oly tömegét összegyüjteni, mint minálunk, Ausztriában nem lehet, de viszont a budapesti történelmi ötvösműkiállítás egyházi osztálya gazdagságát, a tárgyak korát s érdekes voltát tekintve, nem kelhet versenyre a bécsi tárlattal. S ebben igazsága van bizonyos mérvig; azért nem vagyunk hajlandók Falkenak ebbeli állítását a maga egész terjedelmében megengedni, mert hogy csak egy példát idézzünk, kelyhekben a budapesti ötvösműkiállítás határozottan gazdagabb volt, mint a bécsi.

Álláspontunk, mint íróé, a bécsi tárlattal szemben nem volt könnyű. Ausztriában, hol a régészetet jóval korábban művelték, mint nálunk, meglepetésekről, mint itthon, új, soha nem látott műkincseknek napvilágra jutásáról szó nem lehet. Az odavaló anyag, legalább annak

legfontosabb része, ismeretes, közzé van téve, le van írva a Central-Commission közleményeiben; legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy a nevezett szaklap régi illustratiói nem felelnek meg a kor igényeinek. Azon látszólag kellemetlen helyzetben voltunk tehát e sorok megírásánál, hogy vagy foglalkozunk a tárlat legkiválóbb emlékeivel s akkor ismételnünk vagy megbírálnunk kell vala azt, a mit mások előttünk mondtak, a mi czélunk nem lehet, vagy mellőzve azokat, a kevésbé érdekes tárgyak méltatására szorítkozunk. E két eljárás egyike sem felelvén meg, a tárlatot más oldalról igyekeztünk felfogni, azon reményben, hogy talán sikerülni fog a magyar régészetre nézve érdekes tanulságokat találni. Szemünk előtt hazánk lebegett. Megragadtuk az alkalmat, hogy a közvetlen szomszédainknál fenmaradt régi emlékeket a magyarországiakhoz viszonyítva nézzük. Így történt azután, hogy a bécsi tárlat tanulmányozásánál szüntelen magyar emlékekre gondoltunk s inkább ezekről fogunk szólani, a helyett, hogy részletesen elmondanók: Bécsben mit láttunk.

Elmélkedéseink a budapesti ötvösműkiállításra vezettek vissza. A bécsi tárlat jellemző vonásait részletezve, kétségtelen, hogy ott a kora középkor, kivált pedig a román kor ötvösművessége, valamint textil ipara számos elsőrangu, sok esetben valóban páratlan példányokkal volt képviselve, így a zománczos munkák, melyek minálunk alig érdemeltek figyelmet, Bécsben kitünően voltak képviselve. A XV. és XVI. századból ellenben csak kivételesen tudott oly remekeket felmutatni, mint a milyenek az aacheni tárgyak voltak s elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy a nagydisznódi ereklyetartó feszület s úrmutató s a zágrábi szentelt víztartó, úrmutató és pásztorbot például, a legszebb Bécsben látható gotikus emlékek közé tartoztak. A zágrábi kincstár még egy plenariumot is küldött vala Bécsbe, melyet Budapesten nem láttunk. Közepét Szűz Mária erősen kiszökellő vert művű alakja foglalja el. Keretén, mely valamivel magasabb s a középső mezővel lejtős párkány által van összekötve, köröskörül zománczos lemezkék s áttört mívű ezüst czifraságok váltakoznak. A czifraságok a XVI. századból valók: angyalfejek és lombok, de emellett bizonyára a lemezkékkel egykoruak; pedig ezek románkori vájt technikáju zománczczal ékítvék. A színek: kék, zöld, fehér, vörös, sárga, valamennyien át nem látszók és helyenként egymásba átmennek. Ha e zománczos diszítést alkotó motivumok nem volnának késő gotikus ízlésüek, könnyen azt hihetnők, hogy valamely más, korábbi keletű tárgyról kerültek e plenariumra, így azonban, e feltevést elejtve, érdekes jelenség előtt állunk, melyet érdemes lenne behatóbb vizsgálat alá venni.

Nem függetlenül, de mégis külön csoportként fogtuk fel a kelyhek sorozatát. Megengedve azt, hogy a csoportosítás eszméje talán

onnét ered, hogy a kelyhek ötvösműkiállításunkon impozáns s egységesnek mondható tömeget képeztek s ennek emléke még ma is élénken előttünk áll, mindamellett úgy tapasztaltuk, hogy, ha a kelyheket, a bécsieket s a budapestieket, egymással összehasonlítjuk, számos nem érdeknélküli következtetéseket vonhatunk le. Bizonyos jellemző vonásokat véltünk észrevehetni a kelyhek csoportjánál mindkét részről, a mi által az egyik csoport, az osztrák, a másiktól a magyartól, élesen elvált. Nem is habozunk kimondani, hogy az ötvösművességet Magyarországban a XV. században e téren az osztrák, illetőleg német szomszédság alig befolyásolta.

Nemcsak a régi sodronyzománczra gondolva, melynek egyébiránt nyomát sem láttuk Bécsben, két kelyhet kivéve, melyek közül az egyik a klosterneuburgi, kétségkívűl magyar; vonatkoztatjuk mi az önállóságot a kehely méretétől kezdve minden egyes alkatrészére, ezeknek egymáshoz való viszonyára s diszítésének egész mivoltára.

A külföldi irók valahányszor Magyarországról szólanak, sohasem feledik el a magyarok állítólagos pompaszeretetét s nemes fémekben való gazdagságát kiemelni. Evvel magyarázzák meg ők a hazai műemlékeken feltünő számos s előttük szokatlan vonást. Annyi bizonyos, hogy az, a mi a magyar kelyheket a Lajtántúliaktól s egyuttal a német kelyhektől megkülönbözteti nagyobb méret s a diszítés gazdagsága. A méretekre vonatkozólag tett észrevételünk igazolására összehasonlító statisztikát kísérlettünk meg, melynek eredménye az volt, hogy az 56 bécsi kehely átlagos magassága egész a XVII. századig alig üti meg a húsz centimetert, míg a mi középkori kelyheink magassága leggyakrabban, egy-két kivétellel, 22 és 25 között váltakozik. A magyar kelyhek szokatlan magassága sem nem véletlen, sem nem szeszély, indokolva van az a nodus által. Sajnos ugyan, hogy az ötvösműkiállításon volt körülbelül 170 kehely közül 97, tehát több mint fele nem lett megmérve, de még így is áll, a mit mondtunk, mert a méretek legnagyobbrészt a XVII. és XVIII. századból való kelyhekről hiányoznak, ezeket pedig amott sem vettük figyelembe, miután előzőleg is csak a XV—XVI. század ötvösművességét említettük.

A másik eltérés, melyet tapasztaltunk, a formákra s az arányokra vonatkozik. A talp hatos beosztása a magyar kelyheknél ritkán marad el; ezzel ellentétben a Bécsben kiállított kelyheknél inkább a kerek talpakat láttuk felhasználva. E beosztás ezenfelül szigoruan keresztül van vive minálunk a stíluson, noduson s cuppa kosarán, nem úgy amazoknál, hol legfeljebb a hat rotulus képezi mintegy viszhangját a hatos osztásnak. A magyar kelyhek talpa továbbá kisebb, nem terül annyira, mint amazoké. A gombforma nodus iránt való előszeretet, mely nodus stylizált virágnál nem egyéb, szintén magyar sajátságnak

látszik, valamint a cuppa befogadására szolgáló kosár is. Ezzel ugyan imitt-amott külföldön is találkozunk, de sokkal lényegtelenebb, mint a belföldön előforduló kosár. Oly kelyhet pedig, melyen a nodus architektonikus megoldást nyert volna, jobban mondva, gotikus épületrészletek mintájára készült volna, mint pl. a Révai, Suky s a kassai kehely nodusa, Bécsben egyáltalán nem is láttunk.

A mi azonban minket legjobban megkapott, az a magyar helyhek diszítése, ha azt a bécsi kelyhek czifraságaihoz viszonyítjuk. S itt két, azaz három diszítő elemet különböztethetünk meg: a sodronyt, a zománczot külön-külön, s a trébelt vagy öntött, többnyire felrakott fémczifraságokat.

Filigránnal diszített kehely egy volt kiállítva. (Illustrirter Catalog der Ausstellung kirchlicher Kunstgegenstände 705 sz.) A sodrony, a cuppát, a szárat s a rotulusokat borította, mértani mustrákat alkotva mint a száron, vagy leveleket, mint a noduson. A cuppa kosarának áttört pártája s a lábára vésett virágok sok rokonságot mutattak a zágrábi pásztorbot némely részleteivel. A kehely talpán a következő felirat s évszám voltak olvashatók: MATHEVS | CVSTOS | ETCANO | CHARMENSIS | FECIT | FIERI 1506. Egy másik kehely (720 sz.) némileg hasonlított az előbb említett darabhoz. E kettőhöz egy harmadik kehely (638 sz.) sorakozik. Egyszerre említjük őket, mint olyakat, melyek esetleg hazánkból származhattak át Krajnába, illetőleg Morvaországba, vagy melyeket talán kivándorolt magyar munkások készítettek.

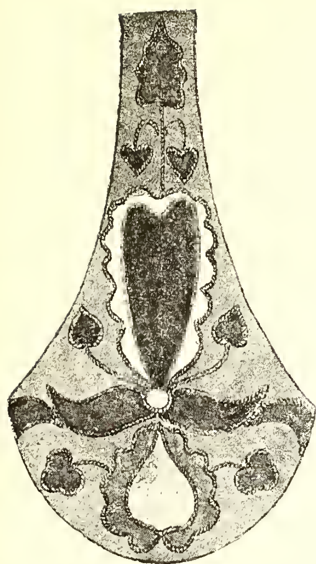
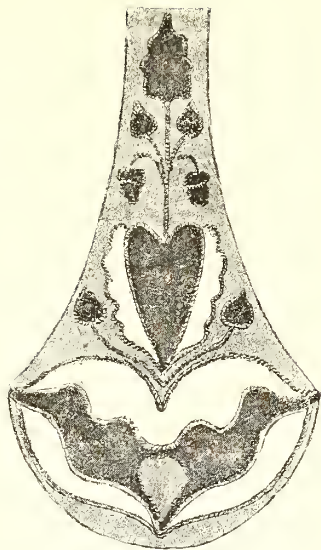
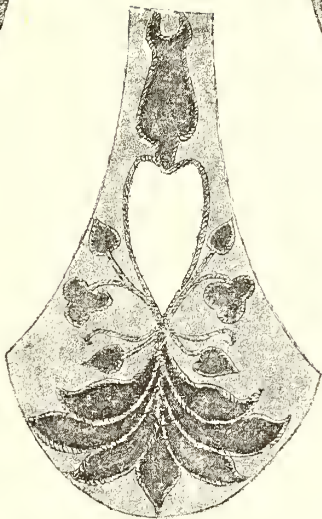
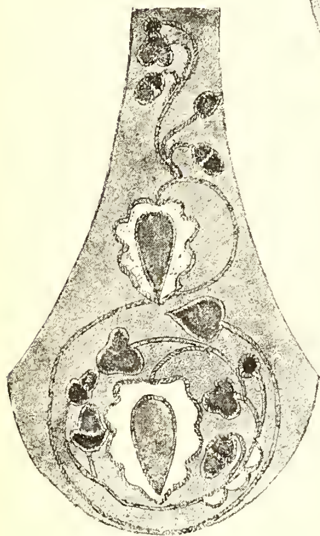
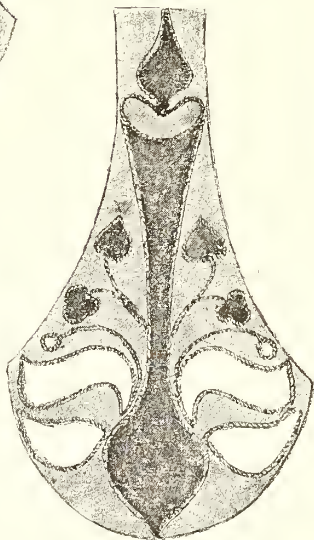
A diszítés második, a sodronynál sokkal decorativabb eleme a zománcz szintén alig talált oly gyakori alkalmazást, mint minálunk. A legnevezetesebb kelyhek — ha jól emlékszünk — a Maria-Saali, melyen (639. sz. A lajstrom tévesen niellonak mondja a zománczot) hat zománczos czímer élénkíti a talpat s a Sct.-Pauli (712 sz.), melyen a cuppa kosarát ékesítő lombok alapja s a nodus zománczozvák. E kehely még azért is érdekes, mert gombforma nodusa a virág jellegét még egész tisztaságában megtartotta. A többi kelyheken a zománcz legfeljebb a rotulusokon szokásos betűk és feliratok alapját tölti ki s azok kitüntetésére szolgál, szóval a zománcznak már a rendeltetése nem játszik decorativ szerepet, mint hazánkban. Említettük előzőleg, hogy két sodronyzománczos kehely is ki volt állítva. Az egyik a klosterneuburgi, melyről irodalmunkban már több ízben volt szó, sőt ábrázolva is volt. E kehely a bars-szent-kereszti kehelynek párja s annak minden tekintetben, a diszítés legkisebb részletéig megfelelő, a zománczot kivéve. A régi szép zománcznak ma már nyoma sincsen e kelyhen. Rikító színű, foltos zománczczal helyettesítette a hajdani diszítést egy nálunk szerencsére még ismeretlen kölni művész, kihez a darab nehány évvel ezelőtt javítás czéljából került.

A második hasonló sorsra jutott kehely a prágai székesegyházé. Sokkal alacsonyabb és egyszerűbb amannál. A sodronyos diszítés rajzai, melyeknek vázlatát mellékelve adjuk, durvábbak s inkább azt a benyomást teszik, mintha régi, tán XVI. századbeli másolat állana előttünk, bár némi rokonságot mutat az előzővel. Nem is hiszszük, hogy magyar, inkább valamely magyar kehelynek külföldön készült utánzatát gyanítjuk benne.

A mi a kelyhek egyéb diszítésére szolgáló motivumait illeti, hazánkban az ötvös a kehely minden egyes tagját kiczifrázta, ha csak lehetett; valóban meglepő a magyar kelyhekre fordított kézi munka tömege s mesterséges volta. Ezért készített a mester rendesen kosarat a cuppának, hogy munkájának egységességet kölcsönözzön s ne csak egy részét terhelje meg ékességekkel. A filigrán-diszítés megszüntével hazánk ötvösei a mértani mustrák alkalmazásával is felhagynak s a legnagyobb előszeretettel — mondhatni majdnem kizárólag felrakott növény-idomokat dolgoztak fel. A mérműnek a német s a vele rokon művészet hódolt; a belföldi, úgy látszik, a virágot s a levelet kedvelte. Nézzük az ötvösműkiállítás lajstromában közzétett pártákat és kehely-kosár-koszorúkat; nemcsak hogy bizonyítanak mellettünk, de egyuttal magyar munkákra biztos ismérvek gyanánt fogadhatók el, a mennyiben az előzőleg felemlített öt kelyhen kívül e fajta pártákkal s koszorúkkal Bécsben egyáltalán nem találkoztunk.

Midőn e megjegyzéseket közöljük, czélunk csak az, hogy a bécsi tárlat által adott anyag alapján bizonyos tanulmányokat vonjunk le s azoknak határozott alakot kölcsönözzünk. A magyar kelyheken az imént részletezett diszítő motivumaiban azonban nem voltunk képesek a felfogásra vonatkozó sajátosságokat megállapítani. A feldolgozott elemek közösek a gotikus művészet diszítményeivel világszerte. Más a compositio; a csoportosítás megválasztásában is nyilatkozik eltérés, de a dolog a maga lényegében ugyanaz marad. A közös formák egyuttal az egyéniséget is elnyomni látszottak hazánkban, a gazdagság, a diszítmény bujasága pedig a munka minőségére volt befolyással. Az össz-benyomás kedvező, decorativ, de a részleteket nem szabad vizsgálnunk.

Miként a történeti ötvösműtárlaton s az országos kiállításon, úgy Bécsben is nagy érdeklődéssel szemléltük a bukovinai szláv kolostorokból származó egyházi szerelvényeket. Kiállítottak Putna, Suczevicza és Dragomira, artophorionokat, egyházi legyezőket, füstölőket és zománczos keretekbe foglalt faragott kereszteket, ezüst lemezekkel borított egyházi könyveket s himzett takarókat; szóval nagyjában ugyanoly anyag gyűlt össze ott is, mint Budapesten. Ott láttuk többek között a gyulafehérvári Szt-Miklós képnek (l. Ötvösm. kiáll. lajstrom, II. terem, 59. l. 3. sz.) kisebb és zománcz nélküli hasonmását. Kiállította a sucze-

SODRONYOS ZOMÁNÇZÚ RÉSZLETEK A PRÁGAI KEHELY LÁBÁRÓL.

viczai zárda. De szépséget s műtörténeti fontosságot illetőleg messze megette állott a délmagyarországi szláv kolostorok által küldött szerelvényeknek. Styljök ugyanaz, az a sajátságos keveréke a byzantin s gotikus elemeknek; néhány tárgy, így a két, ha jól emlékszünk, putnai rhipide bizonyára szintén Moszkvából származik. Mindamellett azt hiszszük, hogy a bukovinai szerelvények túlnyomó része helybeli munka s talán nem koczkáztatunk túlmerész állítást, ha azt mondjuk, hogy az a művészet mely Magyarországon hozta létre a szláv egyházi tárgyakat — mert hogy itt sem mind külföldi, az is bizonyos — a megrögzött formákon belül bizonyos önálló átalakuláson ment át, mely eltérés ismét a diszítésben és kivált a zománczban nyilatkozik.

Bukovina is úgy látszik, a nyugati művészet kelet felé való elterjedésének egyik határvonala s mint ilyen, szülőföldje számos érdekes alkotásnak, melyek hazánk egykorú emlékeire is sokszor emlékeztetnek. Ezek közé sorolunk mindenekelőtt három halotti takarót vagy sírlepelt. Eredetök bizonyára a középkorban divatos sírkövekre vezethető vissza, melyen az elhunyt életnagyságú alakja volt kivésve. Vésett kőtáblákból a takarók lettek bársonyból. Középen az alak, díszes öltözetben arany és ezüst szállal s selyemmel hímezve. Hímzett ornamentalis szegély s a felirat, szintén hímezve, egészítik ki e pompás darabokat. Három ilyen leplet láttunk. Az első s a legérdekesebb Nagy István fejedelem feleségének Máriának sírleple volt az 1476. esztendőből. A ruházat szövete gotikus gránátalma mustrájú bársony, eléggé bizonyítja, hogy a nyugati műipar Bukovináig is eljutott. Hogy mily mérvben gyakorolt ott hatást, azt e néhány emlékből, önként értetik, megítélni nem lehet. Csak az tünt fel nekünk, hogy az alak fülönfüggője, ellentétben a szövettel, archaikus jellegű volt.

A második sírleplen Jeremie Moghila fejedelem († 1607), a harmadikon pedig Simion Moghila fejedelem volt hímezve. E két XVII. századbeli darab a kivitel technikáját illetőleg teljesen megegyezett az elsővel; a kor-különbség nem annyira a stylben, mint inkább a ruházatban volt észlelhető. Az első és a második darabot a putnai, a harmadikat a suczeviczai kolostor állította ki.

E három darab után ítélve, Bukovina sok oly érdekes anyag birtokában lehet, melyet nekünk magyaroknak ismerni kellene; egyáltalában azt hiszszük, hogy a magyar műtörténelemnek a hazánk keleti határán közvetlenül elterülő vidékeit is kutatásainak körébe kellene soroznia.

A kolostorokban elzárkózott műgyakorlatok kevésbbé lényegeseknek látszanak és minden tekintetben elütők az itt idézett három takarón észlelhető művészeti iránytól. Volt ugyanis még néhány egyházi rendeltetésű hímzett takaró a többször említett három kolostorból. Tagad-

hatlan, hogy ezek is érdekesek voltak, kivált azért, mert rajtok a traditionalis formák hosszú fenmaradásának módja tisztán kivehető volt. Az egyiken Krisztus sírbatétele volt hímezve. Feltünő volt az alakoknál a merev mozdulaton felül, a húsrészek, melyeket sehogysem tudtak a hímzés többi részével összhangba hozni: egy sajátságos, rendkívül sűrű, lapos öltés, s a testrészeknek veres körvonalai, a miáltal azok első pillanatra a festés benyomását tették. A magyarázatot később a kolostorok tulajdonában levő régi pergament miniature-ekben találtuk meg. Ezekből másolták meglehetős híven még a XVII. században is az alakokat, ha szükség volt reá. Mintha a bukovinai kolostorokban még annyi élet sem pezsgett, a világ folyásától még érintetlenebb felfogás uralkodott volna, mint a délmagyarországiakban.

Most pedig tartozunk az olvasónak azzal is, hogy a tárlatról, minden specialis czéltól eltekintve, röviden s egészen általánosságban beszámoljunk.

Nem minden irígység nélkül haladtunk át e termeken. Elgondoltuk, hogy sok, de nagyon sok műemlék, a milyen Bécsben volt, nem egy, hazánkban már nem található. A St. Pauli s Melki apátságok páratlan szerelvényeinek a XII. és XIII. századból, a brixeni székesegyház által kiállított miseruhának, a hohenfurthi keresztnek stb. Magyarországon párja nincs. A gyüjtők is számos, valóban szép tárgyakkal járultak hozzá a kiállítás fényének emeléséhez: Figdor, Trau s mások ritka ízléssel válogatott, habár nem is mindig kifogástalan régiségeket mutattak be. Figdornak többek között egy byzantin jellemű rekesz-zománczos, szentek arczképeivel diszített doboza tünt fel különösen, mely még nem rég a zágrábi székesegyház kincstáráé volt s onnét, több tárgygyal egyetemben, elárvereztetett, mondhatni titokban, mert ez árverésről Magyarországon csak mint elmult eseményről értesültünk kerülő útakon. Érdekes sorozatot képeztek a faldistoriumok, öt darab, az ereklyetartó mellszobrok számszerint tíz, az úrmutatók 39 darab s a 23 pásztorbot, köztük hét elefántcsontból való.

A XVII. század művészete közül egy reánk nézve érdekes emlék vált ki: házi oltárka Wallbaum mestertől. Ez oltárka hasonmása a nemzeti muzeumban őrzöttnek (b. Révay-féle ajándék); még a miniatuerök is ugyanazok, de sem ezeken, sem pedig a fémczifraságokon a mesterjegyek nincsenek. Kétségtelen azonban, hogy ez is — mint említők — Wallbaum és Mozart közös munkája. A bécsi udvari kápolna tulajdona. Valamivel későbbi keletű két szintén az udvari kápolnában őrzött ébenfából való házi oltárka, zománczos arany czifraságokkal és drágakövekkel borítva. Elrendezése, stylje s a diszítmények munkája élénken emlékeztet a két pannonhalmi oltárkára, melyet most, hogy alkalmunk volt több biztos e fajta osztrák munkát látni, osztrák mesternek vagyunk hajlandók tulajonítani.

Végül nem hagyhatjuk említés nélkül a zárai székesegyháznak s a Ferencz-rendű szerzeteseknek kiváló érdekes küldeményét: tizenhárom különféle darabot, melyek tudtunkkal először Bécsben voltak közszemlére kitéve. Egy része a Central-Commission kiadványaiban ismertetve van, a többire alkalmilag visszatérni óhajtunk. Ezuttal csak annyit jegyzünk meg rólok, hogy oly emlékek benyomását tették, melyeket a magyar régészeti tudománynak szintén nem szabad mellőzni.

A bécsi kiállításnak tudományos feldolgozása nem lesz; mindössze néhány látogató emlékében fog élni addig, a míg onnét újabb benyomások egészen ki nem szorítják. S ezt őszintén sajnáljuk. A kiállítás lajstroma megfelelő ugyan, de nagyobb szabású tudományos munkát nem pótol, kivált gyarló rajzai miatt. Az osztrák muzeum számos felvételt eszközöltetett, melyeket oly féltékenyen őrzött, hogy még tudományos intézeteknek sem engedett át lenyomatokat. Azt hittük kezdetben, hogy az intézet e sajátságos, hogy ne mondjuk szűkkeblű eljárás által meg akarja óvni a prioritását és megakadályozni azt, hogy az általuk nagy fáradsággal egybegyüjtött anyag közzétételében meg ne előztessenek. De tévedtünk, mert Falke a Mittheilungokban írt Epilog zur kirchlichen Ausstellung czímű czikkében világosan kimondja, hogy a muzeum nem szándékozik ama nagybecsű anyagot közzétenni. Ha eleve tudjuk azt, érdemes lett volna a nemzeti muzeumnak az iparm. muzeummal szövetkezni s a legnevezetesebb vagy legalább a Magyarországra nézve érdekes emlékeket közösen lefényképeztetni.

Radisics Jenő.

ELSŐ MÁTYÁS KIRÁLY TRÓNSZŐNYEGEI.

A FOINICZAI KAZULA ÉS A GALGÓCZI KÁRPIT.

1876-ban volt először alkalmunk látni a foiniczai kazulát. A vízkárosultak javára rendezett kiállításra küldte, Kállay Béni akkori főkonzulunk Szerbiában, közbenjárása folytán, a foiniczai Ferencz-rendiek kolostora. Kállay érdeme, hogy a kazula egyáltalában évszázadok után ismét napfényre került, ő találta meg első boszniai útján a Ferencz-rendiek zárdájának pinczéjében, egy szúette ládában e becses kincset, mely reánk nézve annál érdekesebb, mert Mátyás király czímere díszíti. A kazula a kiállítás után visszavándorolt Boszniába, egy évvel később a franciskánusok, restaurálni akarván templomukat, el akarták adni, de főpapjaink közt nem akadt reá vevő; csak most, tíz év után, sikerült Kállay Béninek a magyar történet legdicsőbb korának e nagybecsű ereklyéjét a hazának ismét visszaszerezni, s Ő Felségének a

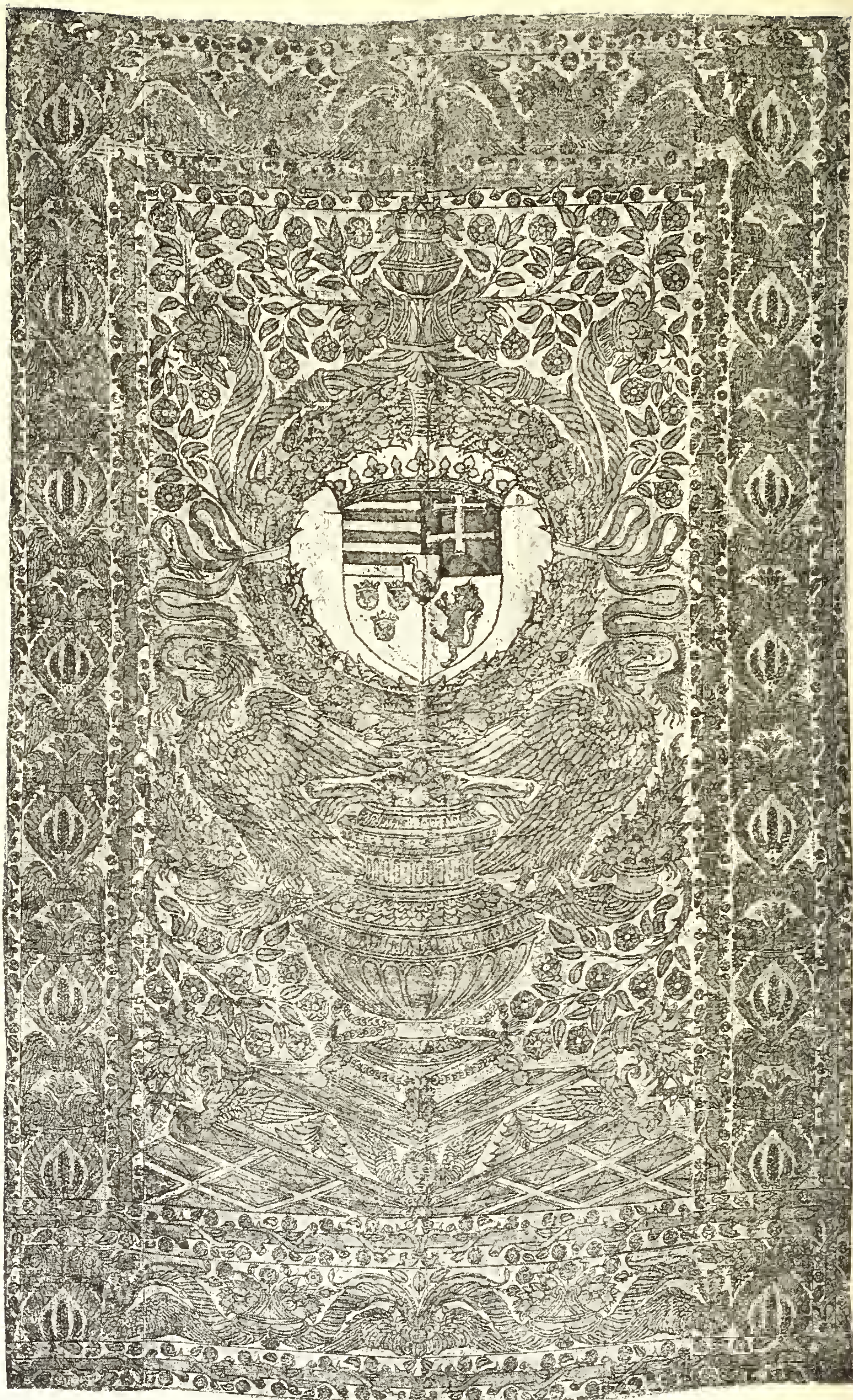
királynak felajánlani, ki kegyesen elfogadván, elrendelte, hogy a budai királyi várkápolnában elhelyeztessék.

Ipolyi a «Századok» 1876-iki évfolyamában foglalkozik e kazulával, és megjegyzi, hogy nem valószinű, hogy eredetileg egyházi használatra készült. Ő úgy véli, hogy inkább királyi díszpalást volt. E feltevésnek már eleve ellen kelle mondanunk, mivel nem valószinű, hogy a király saját czímerét hátán hordta. Igaz, hogy a középkorban szokás volt a királyi öltönyökbe belé szőni egyes czímervirágot vagy állatokat, úgy mint a franczia királyok ruháin nem egyszer találkozunk liliommal stb., az egész czímert is szokás volt öltönyökbe szőni, de nem a fejedelmi személyek hordták, csak az udvarhoz tartozók viselték a czímert mellükön, nem pedig hátukon.

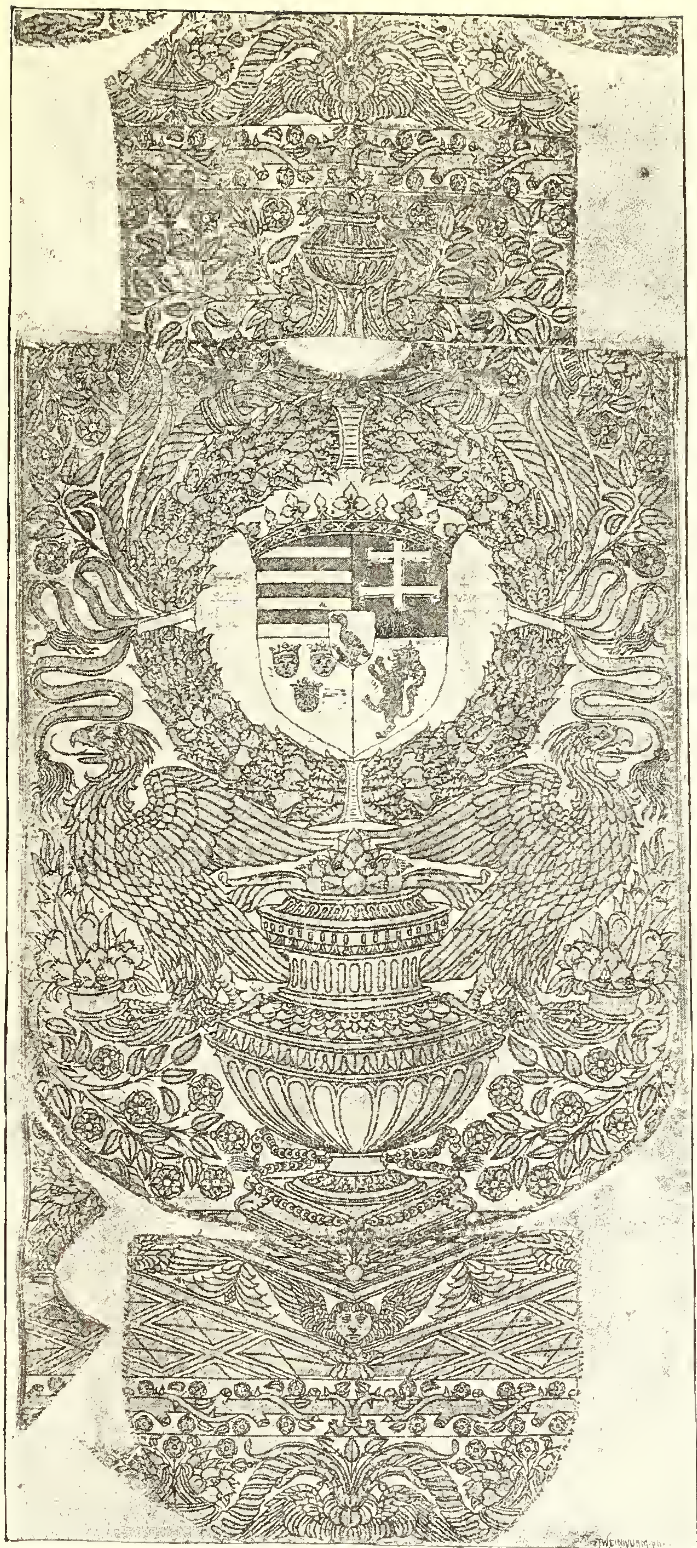
Akkoriban különféle feltevést koczkáztattak a kazula eredeti alakja felől; mi mindjárt kezdettől fogva úgy vélekedtünk, hogy hosszúkás négyszög volt, és Mátyás király ernyős trónjának falszőnyegeül szolgált; ez irányban reconstrualták itt az iparművészeti múzeumban és Bécsben Storck tanár, de a szőnyeg rajzával egyik helyen sem tudtak tökéletesen tisztába jönni, mert miként az ide zárt rajz mutatja, egy pár darab hiányzik belőle. Szalay Imre min. osztálytanácsos és gróf Migazzi Vilmos uraknak köszönhető, hogy e problema megoldatott; az ő közbenjárásuk folytán a gr. Erdődy Ferencz birtokában lévő, Bakács esztergomi érsek czímerével díszített, érseki trónra való falszőnyeg, melyet Fraknói Vilmos látott meg Galgóczon levéltári kutatásai alkalmával s említett először — megtekintés végett Budapestre hozatott. Mily nagy volt meglepetésünk! Előttünk feküdt a foiniczai kazula kelméjének mása, csakhogy teljes épségben, s a remek mustra még frissebb, ragyogóbb színekben tárult szemeink elé, mint a kazulán, de a szőnyeg közepén Mátyás czímere helyett Bakács czímere díszlett.[1] Közelebbi szemléletnél kitünt, hogy a Bakács-czímer nincsen beleszőve a kelmébe, de csak reá van varrva, az lefejtetvén, alatta rejlett Mátyás czímere, kitünően fentartva. Ezek után kétségtelen, hogy a foiniczai kazula is eredetileg trónszőnyeg volt, párja a galgóczi szőnyegnek. Eddig tehát két ily trónkárpitot ismerünk.[2] Nem tudjuk, többet rendelte-e Mátyás. Ha csak kettő léte-

[1] Ugyanezt a czímert találjuk Bakács kazuláján, melyet Esztergomban őriznek.

[2] A foiniczai kazula s a galgóczi trónszőnyeg rajzait e helyen adjuk; a két rajzot összehasonlítván, látjuk, mennyit szabtak ki az eredeti szőnyegből, hogy a kazulát elkészíthessék belőle, a most hiányzó dirib-darabokból valószinűleg stolát készítettek, de ez elveszett. A kazula s a kárpit rajza azonos, csak a szövés s a színekben van némi csekély eltérés. A kazulán a holló szájában levő gyűrűn a kő veres, míg a szőnyegen a gyűrű köve fehér; a paizs fölötti koronán a karika drágakövei sem egyformák mindkét szőnyegen, valamint a koszorú gyűrűi egyik esetben aranyosak, másikban ezüstösek

MÁTYÁS TRÓNKÁRPITJA; A GRÓF ERDŐDY CSALÁD TULAJDONÁBAN GALGÓCZON.

A FOINICZAI KAZULA SZÉJJELSZEDETT ÁLLAPOTÁBAN ÉS A RÉSZEK EREDETI ÖSSZE-TARTOZÁSA SZERINT.

zett, akkor az egyik Mátyás budai trónusát ékítette, a másikat a sokat utazó király magával vitte és Visegrádon, Tolna városában, Nagy-Szombatban, Trencsénben, Sopronyban, Székesfehérvárott, Bécsben használta, mikor országgyülést tartott, követségeket vagy alattvalóinak hódolatát fogadta. Bajos volnà megmondani, a galgóczi vagy a foiniczai kárpit volt-e az utazó kárpit; legvalószinűbb, hogy ez utóbbi. Ezt vagy Mátyás maga ajándékozta Katalin bosnyák királynénak s ez adta kegyeltjeinek a Ferencz-rendieknek,* vagy Corvin János birtokába került, s ő adhatta, mint a horvát résznek ura, a bosnyák francziskánusoknak, míg a másikat, az uralomra igényt tartó özv. Beatrix, Bakácsnak engedte át, kit akkor még jó barátjának tartott.

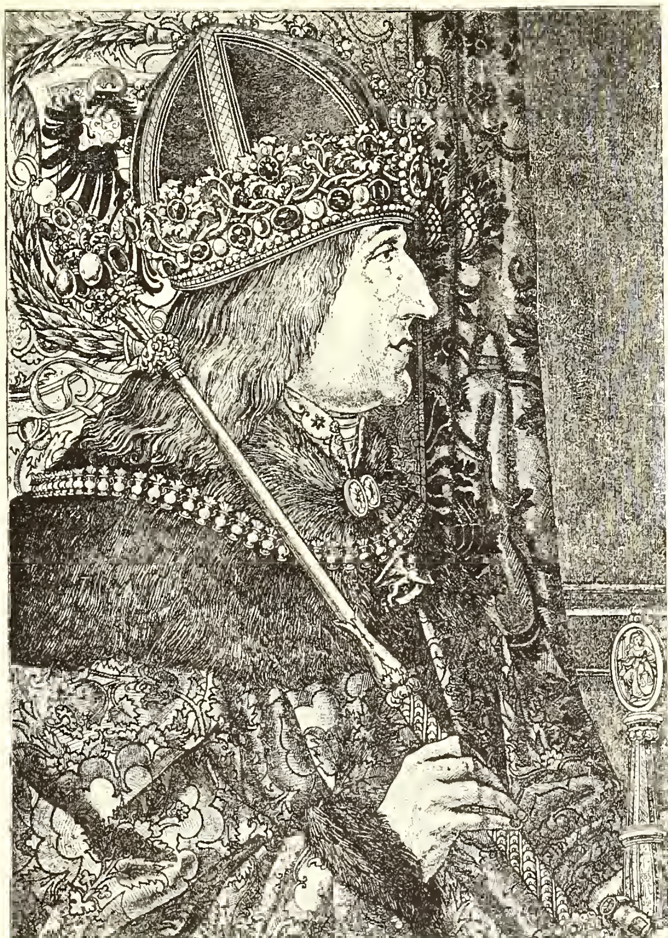

FRANCZIA KIRÁLY ÉS NEJE. VIOLLET LE DUC SZERINT.

A királyi trónusok díszítése ily drága szövetű czímeres kárpittal, általános szokás volt Európában, a középkorban. Többnyire fából készűltek s egészen be voltak vonva kelmével, néha csak az ülés mögötti fal volt kárpittal borítva. Mellékelünk két példát, egy francziát s egy németországit. — Előbbit Viollet le Duc-ből vettük és egy trónus alatt étkező fejedelmi párt ábrázol, a másik Mátyás kortársa III. Frigyes császár, egykorú fametszet szerint, a mint szintén a trónusán ül. Az első esetben még gothikus formáju ernyő koronázza felül a trónust. Turóczi krónikájában sok trónust talál-

* E bosnyák királyné Rómában a Ferencz-rendiek templomában (Ara Celi) tért örök nyugalomra.

tunk, mindannyi fából van s kárpittal díszítvék, de egyiken sem látunk czímert. A kárpit compositója, az edény s a czímer állása mutatják, hogy függélyes elhelyezésre volt szánva, alján a padló föltüntetése arra utal, hogy az volt a művész szándéka, hogy úgy tünjék föl, mint a padlózat folytatása. A kárpit tehát kezdettől úgy volt componálva, hogy fali kárpit legyen, és ha a traditio nem is mondaná, a Mátyás hollója s a királyi paizs mutatná, hogy a király rendelte s királyi trónusra készült. A czímer a kárpit felső részén oly magasan áll, hogy alatta ülő alak kényelmesen elfér, a nélkül, hogy fejével takarná.

III. FRIGYES TRÓNUSON; EGYKORU KÉP UTÁN.

A galgóczi trónszőnyeg Compositiója két részre oszlik, az alsó központja az edény, a felsőé a koszorú, melynek közepén Mátyás király czímere díszlik. Kezdjük a szőnyeg leírását alól. Márvány padozaton, a mely négyszögekből van öszszealkotva, áll egy díszedény, talpát képezi egy polcz, ezt s az edény felső talpát összekapcsolja közepett szárnyas cherubin-fő; jobbra-balra tőle egy-egy ketté váló levélcsomó, az egyes, hegyükön tüskével biró levelek lefelé nagyobbodnak, középen bogyófürtöt látunk, és végre a két sarkon szárnyas oroszlány-láb, mely golyót tart karmai közt; a lábszár akantus levéllé fajul, az akantus s a szárny közül csavaridomú bőségszarv nő ki, közepe felé gyűrűvel a négyszögekkel ékített felső talp sarkához van erősítve, s ezután, a szőnyeg szegélye felé hajlik, a felső szélt hengeres gyűrű fogja körül, a szájban

hoszszúkás lefelé hajló gyümölcsbokréta van. A díszedény tulajdonképeni talpa aránylag keskeny, szűk és rövid, erősen majdnem félgömb-idomra kitáguló alsó teste van, míg felső teste laposabban szűkül, nyaka kissé behajló körvonallal bir, fölötte erős párkány van és a párkányon belül tetőszerüen szűkül a nyilása, melyen gyümölcsök állanak és melyből két oldalt egy-egy bőségszarv indul lefelé. Az edénynek majdnem minden tagja római edény módjára díszítve van. Talpa körülfutó karimából emelkedik, az emelkedést lefelé eső levélkoszorú ékíti, rövid síma lábát föl- és lefelé egy-egy lécztag fogja körül. Két oldalt külön levélszerű talppal biró gyűrű látszik erősítve, melyen keresztül fut az edényt és négyszög talpazatot összetartó láncz. A láncz zsinegre füzött korongokból áll; a talpazatnak szemközt álló lábától jobbra és balra indul, keresztül füződik a talpazat két ellenkező sarkát támasztó golyója fölött látható szárnyon, a lábon lévő két karikán keresztül van húzva, keresztül megyen az edény hasán lévő két karikán és kecses hajlással, a végén csomóval s bojttal, betölti az edény hasa alatti tért. A hasat függélyesen futó és fölül körhajlással biró kidomborodó czikkelyek ékítik; legerősebb kihajlását körülfutó kiálló párkánytag jelzi. A has felső részét legalul leeső levélsor élénkíti, ezután felül alól szegélylyel biró hornyolat következik, hasonló dísz van a nyak tövíben; a két hornyolat közé eső tért három sor sűrűn rakott levél borítja, úgy hogy minden két-két nagyobb levél közé kisebb levél van belérakva. A nyak fölületét tojásdad idomú mélyedések sora élénkíti, párkányok közvetitik a nyak átmenetét az edény felső széle felé, mely maga erős főpárkány módjára van idomítva és az alsó párkányon tojástaggal a felső hornyolatokkal van ékítve, melyek ritkábban állanak és kisebbek, mint a rokon díszítések a nyakon. Végül az öblöt körül futó tetőzetes gyűrűt ismét tojástag formájára alkotott diszítés lepi el, utolsó tagozásul legfölül dupla lécz kereteli a nyílást.

A nyílásból kiinduló bőségszarúk előbb lefelé, azután fölfelé görbülnek és mintegy virágkehelyből látszanak kiindulni. Testük csavaridomra járó párhuzamosokból van alkotva és a száj felé a szarvat szabályos tektonikával alkotott hengeres gyűrű fogja körül; a hengert alsó és felső szélén kiálló erős lécz veszi körül, a felső erősebb, úgy hogy ez is megtámasztani látszik a dús gyümölcsöket és csúcsba futó sűrű levélcsomót. E csomó külső szélén, de még a bőségszarvból kiindúlva, erős rózsaág görbül lefelé és mellékágaival virágai és leveleivel gazdagon és természetszerüen kitölti a tért, mely a díszedény és a szegély közt fönmarad. Egyik tüskés lábával a díszedény testén, másik lábával a bőségszarv alsó erősebb hajlásain áll egy-egy heraldikus alakítású sas, fejét büszkén visszavetve; nyitott, hegyes csőrében felfelé kunkorodik vékony nyelve; tollazata síma, csak fején s mellén borzolódnak fel a

tollak; szárnyai kitöltik a tért a díszedény s koszorú közt, mintegy összekötve a compositio felső és alsó részét. A két sas felett gyümölcs és tölgyfa-lombból összealkotott tömött koszorú díszlik, alól s felöl rovátkás, a közepén keskenyebb s alól-felől kiszélesbülő ezüst gyűrű tartja össze, míg két oldalt keresztbe font ezüst szalag köti át, a szalag bojtos végei mintegy a szél által lebegtetve hullnak alá s emelkednek fel. A koszorúból jobbra, balra, egy-egy rózsaág s két-két bőségszarv indul ki. A bőségszarvak ép oly idomúak, mint az imént leírtak; csakhogy sokkalta vékonyabbak és kecsesebbek, az egyik a szőnyeg kerete felé hajlik, szájában szinte dús gyümölcsbokréta s egy le- és egy felfelé nyuló rózsaág van; a másik, mely tulajdonkép egymásból nyíló két bőségszarvból áll, a koszorú felső részéhez simul, száját hengeres gyűrű szegélyzi. Itt ismét bokrétát s dúsan virágzó rózsaágakat látunk. A két középső bőségszarvat felül a nyaknál szalag fogja össze, a szarvak közé ékelve, támasztó pálczán, mely felül virágkehelybe, alól palmettbe végződik, áll egy kisebb antik idomú díszedény, melynek hasát szintén függélyesen futó s felül körhajlással biró kidomborodó czikkelyek ékítik, a legerősebb kihajlást körül futó kiálló párkánytag jelzi, a felső a nyak felé szorosbuló rész ismét ily kidomborodó czikkelyekkel van díszítve, erősen kihajló öble gyümölcscsel van megtöltve. Az egész szőnyeg legfeltünőbb pontja, a koszorú közepén Mátyás király czímere,[1] mely négy részre van osztva:

I. Veres alapon négy ezüst pólya.

II. Veres alapon három zöld dombon álló ezüst dupla kereszt (I—II. Magyarország).

III. Ezüst alapon jobbra ágaskodó koronás oroszlány (Csehország);

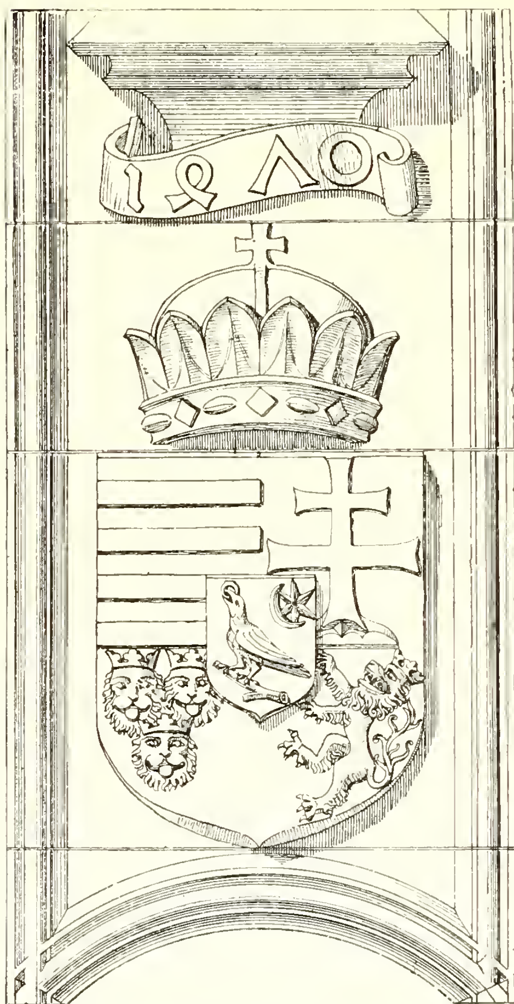
IV. Kék alapon három koronás oroszlányfő (Dalmáczia). Szívpajzsban: csőrében hegybecsíszolt gyémántkövű gyűrűt tartó holló. A czímer felett conventionalis korona; karikáján dülényded formáju, ékkövek felváltva veresek és zöldek. A karikából felváltva hármas s egy levelű csúcsok állanak ki.

A szőnyeget, mint a rajzból látjuk, széles szegély futja körül, mely három részre oszlik; a külső s belső rész dísze száraz faágat ábrázol,

[1] Dr. Fejérpataky László szíves közleménye szerint Mátyás pecsétjein csak koronázásáig, 1464-ig használja e czímert. A pecséteken kívül később is használta p. o. a budai Mátyás-templom tornyán lévő czímer ép ily beosztású s a czímer fölött az 1470. évszámot látjuk; különben pénzein is ugyan ily beosztású a czímer, a denárokon és a filléreken (Rupp «Magyarország pénzei 1876, XIX. tábla 542—544. szám, XX. tábla 546—547 549—550. sz. Weszerle Érmészeti tábláin XII. tábla 10—18. sz.). — Csakhogy a pénzeken a hármas domb hiányzik, valószínűleg helyszűke miatt; ez az oka annak is, hogy a korona nincs a paizson, a hollónak néha nincsen lába s csőrében nincs gyűrű.

mely körül van fonva rózsafolyondárral; a két felső sarkon a keresztbe futó ág, a függélyes ág villaszerű szétágazására van támasztva, a rózsa fűzérek az alsó és felső szegélyben a középen találnak össze, és száraik itt kettős gyűrűvel összetartvák.

Az alsó s felső széles szegély közepére két összenőtt szárny középbehajlásában lefelé hajló levelekből alakított koszorú van helyezve, melyből két hosszú akantuslevél s ezek közt jobbra-balra egy-egy dupla hajlású bőségszarv indul ki; a két szarv összetalálkozó része közt három rózsalevél, legerősebb kihajlásánál pedig rózsabimbó van; a szarv felfelé hajló szájában zárt és nyilt gránátalmákból álló bokrétát látunk; a középső kompositio fele ismétlődik a két szélen, és az ellentett irány felől egymással összetaláló bőségszarvak széles gyűrűvel vannak összekötve, jobbra balra rózsaágak hajlanak, még alól-felül egy-egy rózsa van. Az oldalszegély szinte egész hosszában három részre oszlik, a két külső úgy mint alól s felül rózsaágakkal van átszőve, a közép részen egy motivum nyolczszor ismétlődik. Ezen motivum előttünk ismeretes elemekből áll: dupla szárnyból két bőségszarv emelkedik ki, levélburokból kiinduló alsó száruk kifelé hajlik, legszélesebb részén vissza hajlik, és közvetlenül jobbra s balra nyiló szája alatt áttört karika köti össze, a szájkörüli végtag s a gyümölcsbokréta azonos a mezőbelivel. A szarvak felső találkozási pontján öt ágú palmett nő ki, a szarvak alsó találkozási pontján pedig három közös szárral biró búzakalász áll, mely a két szarv közti tért tölti ki.

I. MÁTYÁS KIRÁLY CZÍMERE 1470-BŐL, A BUDAVÁRI FŐTEMPLOM MÁTYÁS-TORNYÁRÓL; AIGNER SÁNDOR MŰÉPÍTÉSZ RAJZA SZERINT.

A szőnyeg tükre az alsó s felső szegélylyel egy végbe van szőve,

míg az oldalszegélyek külön szövettek s a középrészhez hozzávarrattak; ezt azért tették, mert a szövőszék nem volt elég széles arra, hogy az egész minta egyszerre szövessék. Valószínű, hogy több ily sávot szőttek egymás mellett, s széjjel vágva a trónkárpitokra alkalmazták, ebből ha nem is lett volna birtokunkban a foiniczai kazula, sejthettük volna hogy több trónkárpit készült ugyanegy minta szerint. Valószínű, hogy a művész úgy tervezte a mintát, hogy csak három oldalt fussa körül a kárpitot szegély, úgy akarta, mint már fent emlitők, hogy a szőnyegre szőtt padlózat, mintegy a terem padozatának folytatásaként tünjék fel, de utólag kitűnvén, hogy a szőnyeg a neki szánt helyre igen rövid, a takács ismételte a fejszegély két részét, tudniillik a rózsafolyondáru pálczát és a bőségszarvakat tartalmazó szélesebb részt, elhagyta a belső pálczatagot, mert két oldalt nem éri a külső szélt, de helyesítette a külső pálczataggal s így egyszéltében bezárta a keretet. Ezen kibuvó azonban csak első tekintetre kielégítő, mert a közelebbi szemlélet a tökéletlenül odazárt két sarkot mintegy szövési hibának tünteti fel. Külömben mind ennek daczára mind a szőnyeg, mind a kazula szövése kitünő tiszta s egyenletes, a szövő művészetnek valóságos remeke, s még a XV. század kelméi közt is első helyre sorozható akkor, mikor a művészet Olaszhon és Flandriában fénykorát élte. A kazula kelméje arany-brocat, alapja síma arany; mig a virágedény, madár és a szalagok egy részét fodros aranyból szőtték, a figurák mind zöld szállal keretelvék; csak a czímerben látunk kétféle verest, kéket, zöldet, feketét és ezüstöt, és a koszorút összetartó gyűrűk s szalagok a szőnyegen szinte ezüstből valók. A szövőipar Olaszhonban a tizenötödik században egyáltalában igen magas fokon állt, Sicilia s Nápolyban 1146-ban honosítá meg Apuliai Roger a selyemkészítést; ő hozta magával Görögországból a művészeket, kik ez iparágat Olaszország legdélibb részén terjesztették. Kezdetben a készítés titka csak pogányok, saraczenok, mórok s arabsok kezében volt, a műhelyek igazgatása, főfölügyelete az ő kezökben összpontosult, később a benszülöttek is ellesték a fogásokat, s így lassan-lassan elterjedt az egész félszigeten, először Calabria azután Toscanában, nevezetesen Genuában s Florenczben. 1200-ban már Velencze is csatlakozik és kevéssel később az Emilia s Lombardiában is megindul a selyem-gyártás, Palermo, Catanzaro, Milano, Lucca, Siena, Florencz, Nápoly, Torino, Genua, Bologna voltak a selyem-ipar központjai, részben még ma is azok. Mutatja mily régi s nagy fontosságuak voltak az iparágak, és köztük a szövőipar Florenczben, ha meggondoljuk, hogy a XII. század végén a czéhmesterek a florenczi nagy tanácsban voltak s a köztársaság ügyeiben döntő szóval birtak, 1225-ben már 350 selyemszövőt találunk Florenczben, mások közt Paulo Portinari Dante Beatricéjének apja. 1472-ben már 83 selyemszövő-gyárat találunk Florenczben,

s e gyárakban legalább is 7000 munkás dolgozott. 1400-ban Florenczben még nem készítettek arany-kelmét; ha egyáltalán kivántak arany-kelmét, az ezüst szálakat megaranyozták; később 1422-ben már annyira nőtt a luxus, hogy aranyszálakból készítették az arany-brocatot.[1] Látjuk tehát, hogy mennyire becsülték Florenczben a szövészetet. Valószínű, hogy a Mátyás-féle falszőnyeg ott készült. Annál is inkább koczkáztatjuk e véleményt, mert tudjuk, hogy mily élénk volt az összeköttetés e város és Magyarhon közt,[2] 1506-ban Bártfa városa rendel meg kelméket Florenczben egyházi czélokra — e kelméket sajnos nem bírjuk, de a rajzok megmaradtak XV. századi bártfai oltárképeken, a melyeken a művész kétségkívül felhasználta az előtte ismeretes szőnyegeket s hű másolatát adta. A Szűz, a három király az anunciáló angyal s Erzsébet mindannyian drága XV—XVI. századbeli brocat-ruhákban állanak előttünk. Külömben több helyütt maradtak reánk az eredeti kelmék, úgy mint Szebenben még ma is őrzik a főtemplomban, a drágábbnál-drágább egyházi ruhákat, melyek a reformatió előtt a katholikus

1. INTERSIA SZÉK A SANTA MÁRIA NOVELLA TEMPLOMBAN FIRENZÉBEN A XV. SZÁZAD VÉGÉRŐL; TEIRICH RAJZA SZERINT.

[1] R. Erculei Tessuti e Merletti. Roma 1887.

[2] Fraknói Vilmosnak köszönöm azt az érdekes adatot, hogy 1493-ban november 23-án a király értesíti a nemes budai káptalant, hogy a következő *florenczi kereskedők:* Felix Rason Bontempi, Petrus Anthonii Calderini, Philippus Cavalcanti, Johannes Albizzi, Octavian Bernaldini etc., benyújtották számlájukat 1489-ben Mátyás király részére szállított következő szövetekről: Res purpuratas, atlacii, damaci; Petias auratas ac non auratas, duplatas et simplices; Petias tafotarum et diversorum pannorum; Fila aurea etc. A számla 26,093 frtra megy. A kereskedők visszakövetelik a Corvin János kezeibe került árúczikkeket. Ez vonakodik kiszolgáltatni. A király a herczeget a törvényszék elé idézi. (Az oklevél a müncheni államlevéltárban van.)

istentiszteletnél használtattak; Brassóban kilencz gyönyörű arany-brocat s nyirott bársony ruhát látunk a XV—XVI. századból. Felsőmagyarországban, hol a török nem pusztított, még számos helyen találunk a templomokban XV. századbeli kelméket. Mátyás király trónszőnyegeinek florenczi eredetét még rajza is bizonyítja. Csupa oly motivummal találkozunk benne, melyek a florenczi iskolában folyton használtattak, például Baccio il Angnolo, Benedetto da Majano kortársa s pajtása, a tizenötödik század végén Florenczben a Sta Maria Novella templom chorusa számára intarsia-székeket készített; három ily szék rajzát adjuk Valentin Teirich «Ornamente aus der Blüthenzeit italienischer Renaissance (Intarsien) czímű munkájából. Az elsőn nagyon szemünkbe tűnnek a száraz faág, mely körül a szőnyegen a rózsák fűződnek, továbbá a dupla szárnyak, a hegyes csíszolt kövű gyűrű, a bojtos végű szalagok s végre a zsinegre felfűzött korongok; a második ábrán találjuk az akantuslevélből kiemelkedő bőségszarút, gyümölcsbokrétával koronázva, a búzakalászt s legfelül egy sast; a harmadik szék hátán a rózsaágak tünnek fel, s mindannyiban látjuk az antik edényt, sőt a második széken a hossznégyzetű compositio két részre oszlik, az alsó rész központja az edény, míg a felső rész egy gyümölcscsel telt kosár köré csoportosul. De e székeknél jellemzőbb egy rózsaág, mely koszorúvá összefonva, czímerpaizst vesz körül; a virágok s levelek stylusban teljesen hasonlók a trónkárpiton levő rózsákhoz, két oldalt a koszorút a szintén jellemző lebegő végű szalag köti át. E koszorú, mely márványból faragva a florenczi St.-Croce templomban a szószék ajtaját díszíti, Benedetto da Majano híres szobrász műve. Tudjuk Vasariból, hogy Benedetto Mátyás király számára intarsia szekrénykéket

2. INTARSIA SZÉK UGYANOTT.

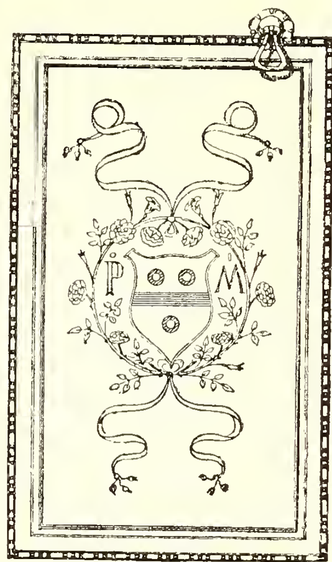
és másnemű munkákat készített, sőt azokat személyesen Magyarországba szállította. Feltehető, hogy Benedetto készítette Mátyás király trónszőnyegének rajzát; e feltevés annál is inkább nyer valószinűséget, mivel mint intarsiatort ismerjük. Az intarsia és szőnyegrajz-készítés szoros kapcsolatban vannak egymással, mind kettőnél a rajz díszítésre van szánva, és a körvonalakra helyezendő a fősúly, de külömben is ez időben a trónusok és székek mind intarsia mind kárpitokkal díszítettek s csak úgy lehetett összhangzásba hozni e két díszítési módot, ha ugyanegy művész készítette mindkettő rajzát. Külömben az ornamenteket a renaissanceban egyaránt ugyanegy szellem lengi át; ugyanegy motivumot folyton felhasználtak gazdag változatokban: dombor-műveken, intarsiákon, kelméken hasonló virág állat- s tectonikus idomokkal találkozunk. Ez időben majd minden művész, a rokonművészetek külömböző ágaiban egyaránt jártas volt, úgy Rosselino intarsiator s szobrász, Verocchio szobrász, aranyműves és festő, Pollajuolo niellista, festő, aranyműves és építész, Benedetto da Majano építész és intarsiator, s így még számtalan más. Lehet, hogy Benedetto tervezte Mátyás palotáját, de ezt más is tehette, hiszen annyi kitünő erő állott a nagy király rendelkezésére, de nem tehető fel, hogy Mátyás nem használta volna fel Benedetto ittlétét, és nem terveztette volna általa legalább is trónterméneк belsejét, melyből reánk fájdalom csak a trónkárpit maradt. A renaissanceban szokás volt, hogy a művész az épületen mindent, a berendezéshez tartozó legcsekélyebb részletet is, maga tervezzen, vagy legalább is műhelyében segédei s tanítványai által szoros fölügyelete alatt s közreműködése mellett rajzoljon vagy készíttessen el. Például a templomoknál az építész nem csak a

3. INTARSIA SZÉK UGYANOTT.

templom terét, hanem az oltárt, a szószéket, a képek kereteit s még az apróságokat is maga tervezte. Nem képtelen feltevés tehát, hogy egy oly első rangú művész mint Benedetto, maga componálta a terem berendezésének oly csekély részletét, mint a reánk szállt trónkárpitot. Hogy miért díszítette inkább szőnyeggel mint intarsiával a trónust, azt talán abból magyarázhatnók, mit Vasari Benedetto életrajzában elbeszél. Benedetto, úgymond Vasari, miután a magyar királynak hódolatát bemutatta, aki által kegyesen fogadtatott, előhozatta a magával hozott ládákat, s a király jelenlétében kicsomagoltatta, ki már kíváncsi volt az intarsiákat látni; de ime, amint kivették a tárgyakat, meggyőződött, hogy a tenger vize s a nedves levegő úgy feloldotta az enyvet, hogy a szekrénykéket díszitő intarsiák földre hullottak. Benedetto irult-pirult hogy ily szégyen esett rajta a király s annyi nagy úr jelenlétében, de annyira a mennyire összetákolta ismét műveit, s a király megelégedését fejezte ki. De ő úgy elröstelte magát, hogy megfogadta, hogy ezután az intarsia művészetét abba hagyja s szobrász lesz. Benedetto 1445-től 1497-ig élt és működött és valószínű, hogy a hetvenes években járt Magyarhonban. Már említők, hogy Mátyás számára több márvány és terracotta tárgyat készített; sajnos, hogy ezekből egy sem maradt meg és csodálatos véletlene a sorsnak, hogy éppen az a műve, mely a legkevésbbé tartós anyagból készült, szállott reánk s éppen ez kapcsolja össze nálunk a kitünő művész s a nagy király emlékét.

Lubóczi Zs.

DOMBORMŰ MÁRVÁNYBÓL; BENEDETTO DA MAJANO MÜVE A FIRENZEI SANTA CROCE TEMPLOMBAN. TEIRICH RAJZA UTÁN.

NÉGY SODRONYOS ZOMÁNCZÚ KEHELY BOROSZLÓBAN.[1]

A boroszlói dóm kincsei között a kelyhek s ezek közt ismét az itt szóba hozandó négy kehely érdemli meg kiváló figyelmünket. Művészi alkotásuk, díszítésük és a technikai kivitel egyaránt érdekes. Mindannyi a XV. századból vagy

[1] A boroszlói muzeum elnökének dr. Grempler úrnak köszönhető, hogy a dóm kincstárában lévő sodronyos zománczú kelyhek fényképezése lehetővé vált. Az ottani muzeum segédőre, Zimmer úr kérésünkre szíves volt a fényképezést és a részletrajzok elkészítését ellenőrizni. Ugyanő készítette kérésünkre a szakszerű leírást, melyet ezúttal az érdekes emlékekről adhatunk. *Szerk.*

a XVI. század első évtizedeiből való; nagyobbára még a góthikus modort, részben már renaissance elemeket tűntetnek föl. Leginkább emeli hatásukat a rajtuk lévő sajátszerű zománczdíszítés, mely növénymustrákat képező sodrony-

1. SODRONYOS ZOMÁNCZÚ KEHELY THURZÓ BOROSZLÓI PÜSPÖK CZIMERÉVEL 1506—1526. A BOROSZLÓI KATH. SZÉKESEGYHÁZBAN.

keretekbe van fektetve. A zománcz több színű; vörös, fehér, zöld, sárga és barna. Legsűrűbb a zöld zománcz mely rendesen áttetsző, a sárga és a vörös csak egyszer áttetsző. Az áttetszés foka néha ugyanabban a szakaszban külömböző, a mi valószínűleg az égetés fokával és a zománczanyag egyenlőtlen elosz-

lásával függ össze. Ez a sajátszerű zománcztechnika Magyarországban legsűrűbben észlelhető, úgy, hogy joggal tekintik magyarországi műgyakorlatnak, a mely

2. SODRONYOS ZOMÁNCZÚ KEHELY A XV. SZÁZADBÓL A BOROSZLÓI KATH. SZÉKESEGYHÁZBAN.

onnan átcsaphatott ide Sziléziába. A sziléziai régiségek muzeumában van egy Dorottya nevére elkeresztelt koronás herma;[1] a korona karikáján sodronyos

[1] Közzétette Hampel az Arch. Ért. 1887. 119. lapján.

zománczú szalag fut körül. Hampel ez érdekes zománczmű magyarországi eredetét valószínűvé tette. A mi kelyheink is hasonlítanak ehhez és azért valószínű-

3. SODRONYOS ZOMÁNCZÚ KEHELY 1518-BÓL A BOROSZLÓI KATH. SZÉKESEGYHÁZBAN.

leg azok is magyarországi eredetűek, vagy itt Boroszlóban magyar mestertől, vagy ha belföldi kéztől, de magyar mintára készültek.

E tisztán belső rokonságon alapuló bizonyítékot nem lehet még külsőkkel támogatni, sem a kelyhek mesterét nem ismerjük, sem a kelyheken látható czímerek nem tanúskodnak magyar eredetük mellett, sem semmiféle bélyeget

nem találtam rajtuk, a minők néha irányadásra támpontúl fölhasználhatók. Lutsch a boroszlói műemlékekről értekező művének (1886. I. Rész) 173. lapján a négy

4. SODRONYOS ZOMÁNCZÚ KEHELY 1524-BŐL A BOROSZLÓI KATH. SZÉKESEGYHÁZBAN.

kehelyből hármat felsorol, de az ott adott igen rövid ismertetés nem lévén kielégítő, szükségesnek mutatkozott a kelyhek lefényképezése és bővebb leírása.

Az első kehely, melylyel a sorozatot megnyitjuk, 1. *a ciboriumos kehely* zöldcsütörtöki használatra (Lutsch is 1. szám alatt sorolja föl). Lába hat czikkelyű, nyele rövid és törzsökös, gombja vastag és korongidomú, kuppája széles

öblű. Lába legalúl sima karimán áll, mely ferdén fut fölfelé, fölülete hornyolt és felső széle lépcsőzetes; magának a kiemelkedő talpnak oldala áttört növénymustrával van díszitve. A hat czikkelynek a nyél felé emelkedő fölületét mindig külön készitett lemez födi, melyet sodronyzománczú növényornamentek ékítenek.

A zománcz szinei vörösesbarna, zöld és áttetsző sárga. Az egyik czikkelyben czímer látszik, mely vízszintesen két mezőre oszlik; a felsőben koronás oroszlán, az alsóban három rózsa 2, 1 helyzetben; ez Turzó, boroszlói püspök czimere (1506—1526). Ebben a mezőben s a czímerben a zománcz champlevé ép úgy, mint a nyél hat oldalán, melyen MARIAH IHEVSC egyes betűi kidomborodnak. A gomb felső és alsó fölülete fölváltva egyszerűbben és gazdagabban, góthikus mérő-művel van ékítve; a gomb külső széleit pedig trébelt góthikus izlésű virág és levélmustra ékíti.

A kuppa kosarát hat czikkelyben sodronyzománczú virágékitmények díszítik. A zománcz szinei vörösbarna, zöld és sárgásbarna, a két utóbbi áttetsző, előbbi átlátszatlan. A kosarat fölül vastagabb rovátkos sodrony szegélyzi és ezen fölül stylizált virágokból alakított párta emelkedik, mely hasonló a Dorottya koronájának pártájához.

A kehely alján könnyen bekarczolt fölírat a kehely súlyát és értékét jelzi,[3] a talpa oldalára újabbkori kis bélyeg van beütve, FW betűs, ez valószínűleg adóbélyeg e század húszas éveiből és Friedrich Wilhelm-et jelent. Más oly jel vagy czímer, mely az itt adottnál bővebb fölvilágosítást szolgáltatna a kehelyre nézve, nincs. A kehely anyaga aranyozott ezüst; a kuppa öble 11·5 cm; talpának legnagyobb átmérője 15·4 cm. Födele későbbi időből való.

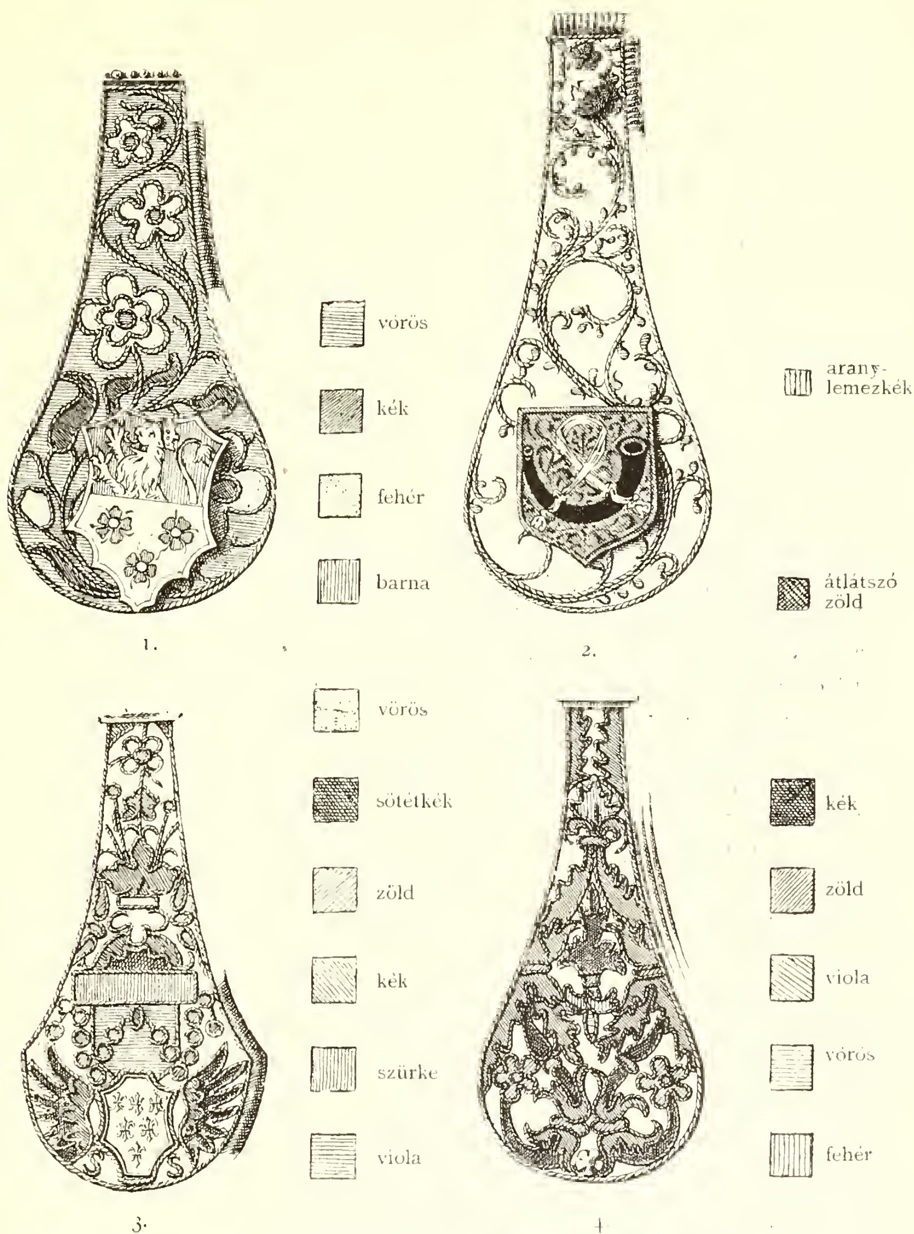
2. *Misézö kehely.* (Lutsch szerint 2. szám.) Lába tagozása és részletei nagyon hasonlitanak az előbbi kehelyéihez, csakhogy itt a láb talpa alacsonyabb és keskenyebb. A hat czikkelyt rovátkos sodronyok dupla kerettel szegélyzik és sodronyzománczú növényidomok töltik be a tért, a zománcz sok helyütt kiesett és a színek is elhomályosúltak, de az alap kéknek látszik és csillagidomú áttetsző zöld zománczú levelek vannak beléje fektetve. Az egyik mezőn gazdagon vésett czímer, szalagon lobogó kürttel látható. A czikkelyek felső és alsó szélét egy-egy üvegkő ékíti. A gomb és a kürt fekete zománczczal van borítva. Rózsácskákba rakott hasonló üvegkövek ékítik, a dülényded dudorok között, a dülények külső lapján négylevelű virágok domborodnak ki a zománczos alapból. A gomb felső és alsó fölületét ferdén fekvő hosszúkás sodronyos zománczú mezők ékítik; a zománcz innen is kihullott. A nyél hat oldalát fölváltva zöld és kék zománcz boritja. A kuppa kosarát sodronyos zománcz borítja, melynek mustrája eltér a láb és gomb ékitéseinek idomaitól. A kosáron nem kellemes hajlású indákból, de zárt levelekből és apró fémgombokból álló mustra van.

A színek: vörös, fehér, zöld, barna, világoskék és szürke. A kosarat fölül rovátkolt vastag sodrony határolja s ebből fölfelé góthikus idomú levélpárta áll. Anyaga aranyozott ezüst; a kehely magassaga 22·5 cm; a kuppa öble 10·5 cm; talpa átmérője 14·3 cm. Készítése kora XV. század.

3. *Püspöki kehely.* 1518-ból (Lutsch leírásában 4. szám alatt.) A láb hat

[3] Der Kelch Hat 6 Marck Und 13 Lot Und Hat Ein XXI Gulden Golt.

lapját és a kuppa kosarát több szinü zománcz gazdagon ékíti. A sodronyos idomok nemcsak növény- és virágalakokat, de vázákat és állatokat (kigyók, delphinek) ábrázolnak. A lábán a zománcz alap zöld, a levelek kékek, a szőlőfürtök

RÉSZLETEK A BOROSZLÓI KATH. SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRÁBAN LEVŐ KELYHEKEN.

apró ezüstgömböcsökből alakitvák. Soklapú csiszolt gránátok csinos paizskeretben ékítik a láb egyes czikkelyeinek találkozási sarkait és kellemesen élénkítik a hatást. A talp oldalának áttört művű párkányában angyaloktól vezetett medve és

oroszlán két-két egymásfelé fordított delphin váltakoznak. A zománcz díszítés kezelése ezen kehelynél nem olyan, mint az előbb ismertetett két kehelynél. Az aranyozott alapot a sodronyzománczú idomok nem födik teljesen és nem is közvetlenűl ez alapra vannak fektetve, de mindegyik sodronyos keretű alak külön lemezt képez és külön reá van fektetve az alapra. A színek zöld, viola és kék. Az egyik mezőben zománcz nélküli paizsban három sorba rakott hat liliom (3, 2, 1) domborodik, a boroszlói püspöki megye czimere; e mellett mindegyik oldalon sodronyból alakított S látszik, a mi alig vehető puszta díszítésnek. A lábat levelekkel borított és orommal díszített erősen kiugró párkánytag különíti el a nyéltől. A nyél hatoldalú és zománczos, a gomb alatti részén két-két szomszédos mezőt egy-egy angyalfej és girland ékíti, a gomb fölötti részen levelek, girlandok és egy fej ékíti a mezőket.

A gomb már egészen kivetkőzött a góthikus merevségből. Egész fölülete trébelt levelek idomát ölti, a levelek középső bordája nyitott szájú delphinné alakúl. A hat üvegkő későbbi toldás. A széles kuppa kosarát olyanfajta sodronyos zománczú növény és indadíszek borítják, mint a lábat. A zománczok szinei: zöld, sötét- és világoskék, vörös és viola; a zöld zománczon kívül mind átlátszatlanok. Fölűl ismét vastagabb sodrott huzal képezi a kosár keretét és a sodrony fölött liliomokból és delphinekből alakított párta vonúl körűl. A láb alsó lapján antiqua-írású bevésett fölírat így szól STANISLAVS SAVR CANO: WRATISLA. MDXVIII. A kehely tehát Saur kanonok alapítása, a ki boroszlói kanonok volt és 1535-ig élt. Ugyancsak az alján ponczczal bevert 48 szám látszik, a mi valószínűleg későbbi bélyeg. A kehely aranyozott ezüstből való; magassága 18 cm; a kuppa öblének átmérője 10 cm; a láb legnagyobb átmérője 14 cm.

4. *Kehely 1524-ből.* Az előbbivel a láb párkánya és a kuppa pártája tekintetében teljesen megegyező és máskülönben is hasonlít hozzá. Itt is a sodronyos zománczú díszítés külön reárakott lemezeken történt. A mustrák virágok és indák, azonkivül a gombján kardok, a kuppán girlandok, egy madár s egy harang. A láb karimája és párkánya közti sarokban levelek s rajtuk hosszúkás üveg kövek vannak. Széles párkány különíti el a lábat s a csövet; a csövet utólag belérakott síma toldással hosszabították. A régi részek kék champlevé-zománczczal boritvák és fölűl vázák, alúl pálczatagú és gerendás idomú diszek élénkítik. A gomb ezúttal is ment minden góthikus merevségtől. A gombon aranyozott hajú széles arczú gyerekfejek néznek ki trébelt lomb mélyéből és lyraidomú paizsokon, fölváltva viola és zöld zománczos fölületen keresztbe fektetett kék zománczú kardokat látunk. A kuppa kosara dúsan zománczozott. A kosár fölületének tagozása sajátszerű. Itt-ott a zománcz kihullott; a zománcz színei zöld, sötétkék, világoskék, fehér, violaszín és barna. Alúl sodronyokkal bekeritett kék zománczú paizsocska van, melynek felső felében három álló sáv alúl három bimbó látszik. Kinek a czimere — nem tudom. A paizs zománczának majdnem olyan a jellege mintha mélyitett aljú volna; de nem valószinűtlen, hogy az első és harmadik sáv, valamint a három bimbó külön zománczos lemezkékből állanak.

A láb alján több fölírat van, melynek egyike elkopott, de alig volt az értelme egyéb, mint a mit a másik fölírat mond, mely kisebb római betűkkel

bevésve így szól: STA: SAVR CANO: VRA: ANNO MDXXIIII. Tehát ez a kehely is Saur kanonok alapítása, sőt valószinű, hogy ugyanaz a mester készítette, a kitől való az 1518. évi. Az évszám a láb alján más karczolatban ismétlődik, ezúttal arabs számokkal és közvetlenűl alatta tojásdad idomú apró mezőben ponczczal be van verve e két betű ES

A kehely aranyozott ezüstből készült; magassága 22·2 cm; a kuppa öblének átmérője — cm; lába átmérőjé 15·8 cm.

Boroszló, 1887 november 25-ikén. *Zimmer M.*

MÁRIÁSSY ISTVÁN SIRKÖVE.

A markusfalvi átmeneti stylben Szent-Mihály tiszteletére épített XIV. századból származó templom főhajójának déli falába befalazva egy vörösmárvány sírkő áll, melynek magassága 2·13 m., szélessége 1·2 m., képes mezejét Máriássy István egész, domborművű pánczélos alakja tölti be. — Két pálczatag közé foglalt keretén a körirat lapidáris betűkkel s gyakori összevonásokkal, — olvasása következő:

Stephanus hac tomba positus Mariasy | jaceo hoc generi statuens monumentum perpetuum ut sit posteris ossa tegendum gratus eram pa trie atque domui zapoliane. ast. jam. mortale | reddens. telluri corpus anima (sic) magne. queso § suscipe pater et cœli optata pace. repone 1516.

A pánczélos alak mérsékelten szétvetett lábakkal egy hibásan «lebegőnek» faragott, ágaitól megfosztott fatörzsön áll, feje virágmustrával díszített, sarkain bojtos párnán nyugszik, tehát helyzete kettős, álló és fekvő. — Az arcz bajusz- és szakáltalan, fejét arczborítóval ellátott vas-sapka, nyakát és állát vért fedi, a váll-védek elől nyolczágú csillagékítést mutatnak, a mellvéd zászlóhoroggal ellátott, vállától lecsüngő lánczon csillagos keretű ékszer látható. A felkar, csípővasak s a saruk lemezesek, a könyök-, alkar-, lábszár- és térdvasak símák, az ágyéktakaró sodronyos, baloldaláról hármas szíjjra kötött kétmarkos egyenes pallos függ, saruira hosszúnyakú csillagos taréju sarkantyú van csatolva. Jobbjában tornazászló rúdját tartja, a zászló nyele körül csavarodva csüng le s bojtban végződik, lecsüngő balkezében czímerpaizsot tart.

A dombormű kivitele ügyes kézre vall; a zömök vitéz állása és kezei tartása nem oly feszes, mint a hogy a középkor művészeinél megszoktuk.

Itt-ott mint a zászlós lándzsa csúcsa, a paizs külső szélén a szobrász túlment a rendelkezésére lévő téren és belényúlt a keretbe, de egyébként jól tölti ki a tért. Miért tett a középkorban dívó oroszlán vagy kutya helyett fatörzsöt a vitéz lába alá, annak oly személyes vonatkozás lehet az oka, melyet nem birunk megállapitani. Csak mint szokatlan

STEPHANVS HAC TMBA POSIT9 MARIASY
S
M

jelenséget emeljük ki. Époly szokatlan, hogy a hős nevének a nagy kezdőbetűi, egyik a zászlón S(tephanus), a másik a párna mellett M(áriássy) külön is be van vésve.

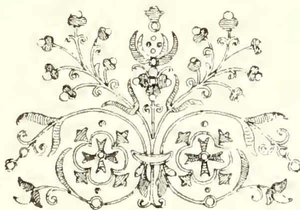
A sírkő egyik fő érdekességét az képezi, hogy a pánczélos alak a czímeres paizsot kezében tartja, *mint tényleg viselt fegyverzetének egy darabját, melyet valósággal használt.* Magyar sírköveken ez szokatlan s azért hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a domborművet külföldi, legvalószínűbben olasz mester faragta. A czímer formája is olasz ízlésre mutatna, valamint a körirat betűinek idoma és a «tomba» szó olaszos formája.

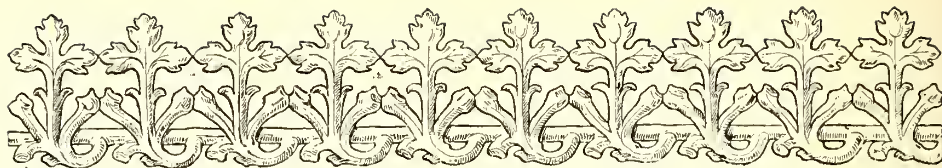
A felföldön ez időtájt többrendbeli olasz szobrászok működtek, miről némely szepes- és szilágymegyei hitelesen jelzett dombormű és egyéb faragmány tanúskodik. Ezekhez sorakozik a markusfalvi sírkő s ez tehát újabb példa volna arra, mint terjedt nálunk az olasz ízlés a XVI. század kezdetén.

A czímer maga négyelt paizs 1—4. hajlott pánczélos kar, markában harántékosan tartott buzogány; 2—3. hármashegy jobb- és balhalmán látható egy-egy száras, leveles rózsa között a középső halomból előtünő kar, markában patriarcha keresztet tart.

Az ábrázolt hős:

Máriássy István az ősrégi markus- és batizfalvi Máriássy-család érdemes tagja, 1505-ben szepesi várkapitány, ugyanez évben Szepességnek a rákosmezei országgyűlésen Ternyey Györgygyel követe, később Szapolyay János kiskorúsága alatt szepesi főispán s a Szapolyay ház hű embere volt. — Meghalt 1516-ban és április hó 30-án Markusfalván eltemettetett. *Csoma Csergheö.*

LEVELEZÉS.

I. TÉGLÁS ISTVÁN. A kaczai őstelepről. Folyó év april havában Homoród és Kacza (nagy-küküllőmegyei helységek) határában nehány napszámos azzal foglalatoskodott, hogy az ut mellé ültetendő fák részére gödröket ásott. Ezen munka közben feltünt, hogy ásójok nemcsak földet és kavicsot, hanem égett föld-darabokat és cserép-töredékeket is forgat elő. Miután én erről azonnal értesültem, siettem a helyszinére, hol az ott talált, valamint az egyik gödör oldalában még benn maradt égett földdarabok utján meg lehete ismerni az őskori tűzhelyet, melyet a munkások ásója szétrombolt. — Ugy azon alkalommal, mint azután többször is bejártam a kaczai határ azon részét s kutatásaim eredményéről a következőket jelenthetem. A már emlitett csinos szász falutól délre, ott hol a Homoród folyócska egy hirtelen kanyarodással közvetlenül a Homoród falu felé vezető ut mellé kerül, de onnan azonnal vissza is fordul, a szántóföldek és az ut egy kis emelkedésen feküsznek. Ezen emelkedés kelet felől egy a többi közül kimagasló hegycsúcscsal áll összefüggésben, északról és délről a hegyről alásiető vizárkok, — nyugat felől meg a lomha Homoród folyócska kanyargós medre határolják. Ezen magaslatnak a folyó felőli, tehát nyugoti részét épen az ut közelében mintegy 300 mtr. hosszuság és átlag 175 mtr. szélességben egy őskori telep maradványai: durva cserépdarabok és égett földrögök boritják.

Az itt talált cserepek többnyire 1 sőt 2 cm. vastagok, néhány igen durva de többnyire finomabb anyaguak, legtöbb a vörös színü, de szürke, fekete vagy egy oldalon fekete és a másikon vörös is található. A töredékek vastagságából és alig észrevehető csekély hajlásából következtetve, az edények közül nehány óriás terjedelmű volt. Diszítve inkább a kisebb edények töredékei vannak, legtöbb párhuzamosan haladó vizszintes vagy dült irányu vonalakkal volt ékesitve. Vannak ujjbenyomkodással, betűzdelt pontokkal és hullámvonallal diszítettek is. A kőeszközöket eddigelé csak nehány szarukő-szilánk, egy nucleus s egy kőkalapács töredéke képviselik.

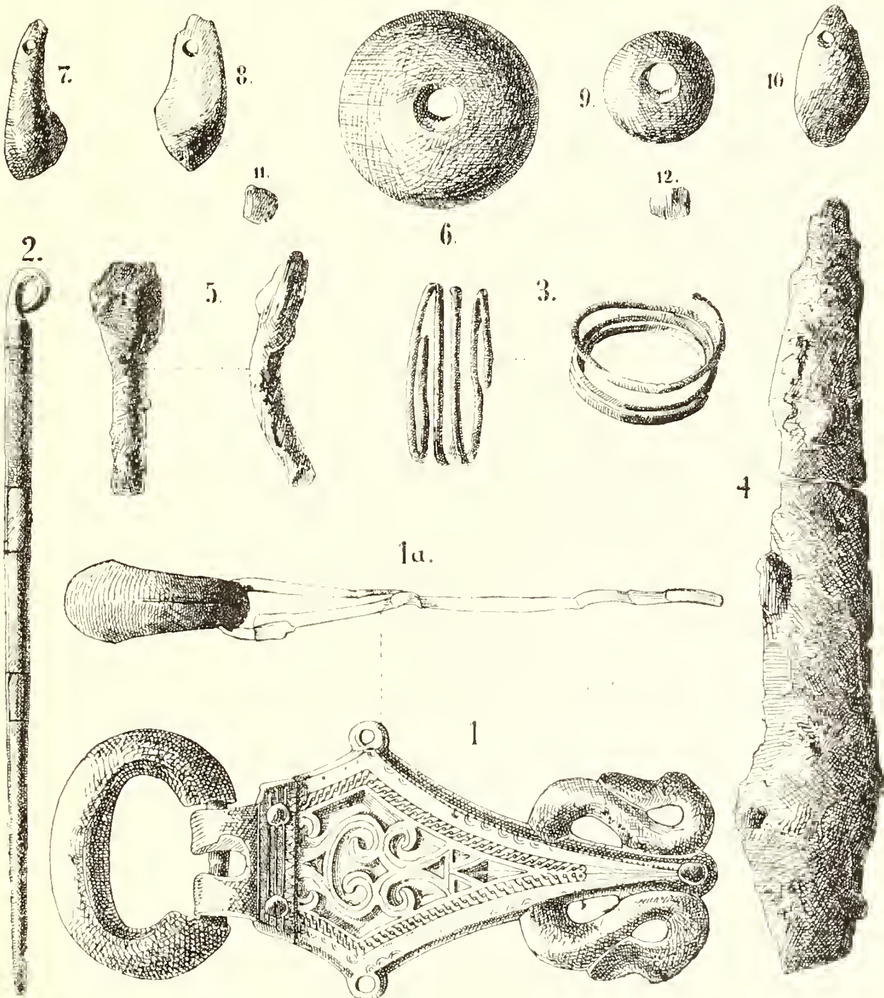
Kaczától É.-ÉK. irányban, a falu közelében egy Steinberg nevü hegy emelkedik; hogy ennek szűk terjedelmü teteje hajdan szintén lakva volt, arra enged következtetni az ott elég bőven előforduló — bár már nagyon elaprósodott — igen durva cseréptöredék. Azonban, bár többször átkutattam, a Steinbergen ez ideig sem diszített cserepeket, sem kőeszközöket nem sikerült találnom.

Kőhalom, 1887. október 22. *Téglás István.*

II. PINTÉR SÁNDOR NÓGRÁDVIDÉKI RÉGÉSZETI KUTATÁSAIRÓL. A múlt ősz egyik vasárnapján megbízott emberem azon jelentéssel állított be hozzám, hogy a «Gábor kondás» a «Mély árokban» oly különös holmikat talált, a melyek megérdemelnék, ha megtekinteném, annyival inkább, mert már a zsidók is járnak ki hozzá s erősen kéregetik tőle jó pénzért.

Tájékozást nyerendő, az állítólag lelt tárgyak nagysága és alakjáról, több kérdést intéztem emberemhez, azonban minden kérdésemre csak ezen mit sem jelentő választ adta: «nem tudom én, uram, de olyan különös valamik azok.»

Gondoltam magamban, hogy ha már olyan különös, hát mégis csak legjobb lesz, ha saját szemeimmel nézem meg, s azonnal útnak is eredtünk mindketten. Gábor kondást föl is találtuk a «Nagy árok» alján, hol kondáját a forrásnál deleltette. Még elég jókor érkeztem, mert a lelt tárgyak egyike törött állapotban és fényesre csiszolva ugyan, de még csak tarisznyájára volt fölvarrva, tehát nem volt egy harmadik birtokában. Többszöri kérelmemre s azon becsületbeli igéretemre, hogy nem veszem el tőle ingyen, végre lefejtette a kifényesített tárgyat tarisznyájáról s a többi tárgygyal együtt kezembe adta.

A lelet tárgyai a következők: Egy tömör ezüstből készült válcsat, miként ezt az 1. számú rajz föltűnteti; a 2. sz. rajz szerinti, kevés figyelem és ügyességgel készült ezüst tű; a 3. sz. rajz szerinti három karikába csavarodó arany gyűrű; s a 6—12 sz. rajz szerint föltüntetett nyakék, melyben a 6, 9-el jelölt borostyán, a 7, 8, 10-el jelölt szarvasfog, a 12. számmal jelölt kék, s a 11. számmal jelölt szivárványszínt játszó üveggyöngy.

Lelhely: a szécsényi határban úgynevezett «Káprás erdő» északi szélénél az «Almás puszta» fensikjáról beszakadó «Mély árok» bal, illetve északi partja. Gábor kondás előadta, hogy «még a múlt 1885. év tavaszán nagy esőzés után egy emberi koponyát találtam a gödör fenekén, de reá sem hederítettem, most a múlt héten, a hogy az árok partján heverészek s unalmamban botommal az omladozó partot piszkálom, hát akkor veszem észre, hogy ott csontok vannak, elővettem késemet, avval egy ember csontját ástam ki; ezen csontok mellett tanátam én ezeket.»

Megtekintettem a lelhelyet, hol a mellkas és lábszárcsontok még ott valának. A tetem arczczal keletnek egyenes fekvésben volt helyezve. A csontmaradványokból itélve, a hajdani egyén középtermetű nő lehetett. Gábor kondás útmutatása szerint a csat a bal váll-lapoczkacsontnál, a nyakék és tű a mellkason, a gyűrű és porrá rozsdásodott vas eszközféle (kés) (4. sz.) jobb oldalánál találtatott.

A csat két részből áll, még pedig a tulajdonképeni csatból és a csat tengelyére pánttal áthajlított szíjvégből. A csat és szíjvég nem egykorú, s úgy látszik, hogy a szíjvég, mely annak idején fibula-utánzat szerint készült ízléses és gazdagon megaranyozott kapcsot képezett, az nyak részén eltörött s egy később korbeli kevésbbé ügyes ötvös pántolta a csathoz. Az általam szíjvégnek nevezett rész díszítése vésett, széldíszítése pedig karczmunka s a két hattyúnyak díszítéssel eléggé ízléses készítménynek nevezhető. A tulajdonképeni csat s a hozzá erősítő pánt a 2. sz. tűvel egyidejű készítmény, mert ez is, az is nélkülözi a készítő ügyességét. A 3. sz. sodrony-gyűrű puha arany $5^1/_2$ gramm súlyú s aligha csalódom, midőn ezen tárgyaknak a sírba lett jutásuk időszakát a pilinyi lelettel egykorúnak jelzem, és Gábor kondás élelmességéről sem felejtkezem meg, mert csakis kemény 17 frt leolvasás után volt hajlandó ezen tárgyakat birtokomba bocsájtani.

Ugyancsak a múlt év őszén némely jogi ügyek megbeszélése végett gróf Pejacsevich Arthur úrnál Ladányban időztem, midőn br. Buschmann tiszttartó jelenté, hogy az Apáti pusztában a «Berek» dülő szántásánál az ekék emberi csontokat forgattak ki, a miért a mondott helyen a további szántást beállította mindaddig, a míg a gróf és grófné ő méltóságaik — nyert utasítás szerint — a helyet meg nem tekintik. Ennek tudomásul vétele után a gróf s én azonnal a hely szinére siettünk, hol már 4—5 sírt az eke által fölbolygatottnak találtunk. Az eke vasa által jelzett sírokat a legnagyobb figyelemmel bontottuk föl s a csontvázak mellett, a szántás folytán már meg nem határozható eredeti fekhely nélkül több ezüst, bronzgyűrűt, karikát és fülfüggőt leltünk, és midőn az általam sajátkezűleg föltakart egyik csontváz jobbkezéből I. András magyar király ezüst érmét vettem ki, egészen megilletődtem, mert bizonyossá vált előttem, hogy itt rendes temetőben nyugvó őseink nyugalmát háborgatta meg az eke vasa.

Az idő beesteledvén, tovább kutatni már nem lehetett, s hogy a későbbi ásatást biztosíthassam, azon kérelmet intéztem a gróf ő méltóságához, hogy a temetőnek látszó egész területet hagyassa ki a rendes vetés forgó alól, mely kérelmem annyiban lett Tóth Zsigmond jószágigazgató úr beleegyezésével teljesítve, a mennyiben a terület tavaszi takarmányvetés alá hagyatott s a további ásathatás megengedtetett.

Napi munkámmal sűrűn el lévén foglalva, s már az ősz is igen előre haladt, mely okoknál fogva ásatásra csupán egy napot szentelhettem, s hat napszámost véve magam mellé, hozzá fogtam az ásatáshoz, de csakis oly czélból, hogy a temető kiterjedését és a sírok mikénti sorakozását egy majdan rendszeresebb ásatáskor meghatározhassam.

Ezen őstemető fekszik a Halászi községéhez tartozó «Apáti» puszta «Berek» nevű dűlőjének azon részén, hol ez a dolyányi határral érintkezik s a dolyányi hegy lábánál a Szécsényből Endrefalva s Pálfalvára vezető megyei út jobb oldalán mintegy félkör alakú dombot képez ; e domb északi oldala ma is forrásos, hajdan állandó mocsárt képező tágas medenczébe lejt ; északról a dolyányi hegybe olvad, délről pedig szintén forrásos völgyecske szegélyezi s maga a terület emberi emlékezetet meghaladó idő óta szántóföld.

Az ásatást a domb déli oldalán kezdettem meg s azon meggyőződésre jutottam, hogy az újabb sírok a régibb sírokat 45 foknyi szög alatt keresztezik ; a régibb s egyszersmind mélyebb sírok északról délnek félkör alakban, s az újabb s egyszersmind kevésbbé mélyebb sírok pedig inkább egyenes sorban vannak. E próbaásatás alkalmával három sírt takartattam föl, az első sírban a föld szinétől 15 ctm. mélységben magas homlokcsontú, szépen kifejlett koponyájú férfi-csontváz feküdt egyenes fekvésben arczczal keletnek ; a csontváz fejtől lábújjcsontig 175 ctm. magasságot mutatott, szájában teljesen szétmállott ezüst pénzdarabon kívül egyéb tárgy a leggondosabb kutatás után sem találtatott.

A második sírban 72 ctm. mélységben, arczczal keletnek egyenes fekvésben 166 ctm. nagyságú női csontváz feküdt ; jobb vállára lenyomódva nyakék találtatott, mely áll 4 kagyló, 2 paszta, 4 zöldszínű üveggyöngyszemből, egy fog, egy átfúrt bronz tárgyacska, s a csatrészekből, jobb keze újján a 2. sz. gyűrű, bal keze újján a 3. sz. gyűrű, dereka táján a 4. sz. karika s ugyanott fölismerhetlenül elrozsdásodott vaseszköz (valószínűleg kés), bal fül helyén az 5. sz. függő, s végül a csontvázat mintegy 3—4 ctm. vastagságban takaró földréteg között a 6. sz. kék pasztából készült karperecztöredék, és lábánál a 7. sz. edény szájával lefelé fordítva találtatott, melynek magassága 12 ctm., talapzata 7 ctm., legnagyobb domborodásánál 13 ctm. és szájnyilása 9 ctm. Ezen edény szemcsés agyagból korongon készült, feketére égetett sűrű hullámdíszítésű.

A harmadik sírban a föld színétől 20 ctm. mélységben 175 ctm. nagyságú teljesen porló férfi csontváz találtatott minden egyéb tárgy nélkül.

Az idő esőre fordulván, tovább ásatnom nem lehetett. A föltakart sírokban koporsó nyomaira nem találtam, ellenben azt tapasztaltam, hogy a sír feneke ki van simítva s így valószínűnek látszik, hogy az elhaltak koporsó nélkül lettek a sírba elhelyezve, különben a sírfenék kisimításának alig lehetne értel-

met tulajdonítani. A temető talaja kavicscsal elegyes kemény agyag, mi a munkát fárasztóvá s a föltakarást nagyon nehézzé teszi. E temetőhely véletlen fölfedezése által hazánk területén őseink nyugvó helye egygyel szaporodott és megérdemli a tovább folytatandó rendszeres ásatást, talán annál is inkább, mert ezen hely az Anjou-kori okmánytár I. kötetének 8-ik számú okmányával is némi összefüggésben van. Ezen okmány, mely 1301-ből Pesten határának bejárásáról szól, a többek között ezen szavakat is tartalmazza . . . . «Ab hinc tendit eundo et transeundo viam satis magnam et pervenit ad unum Berek ubi sunt due mete . . . . . e. c. t.» és így a határt járó küldöttség épen ezen temetőn keresztül jelezte Pöstény határát. Kétségtelen tehát, hogy 1301-ben sem e temetőt, sem az ezen temetőnek megfelelő községet, mely valószínűleg «Aba», «Apa» vagy «Apati» névvel bírt, már nem ismerte senki, különben a hivatkozott határtjáró levélben meg volna érintve épen úgy, mint meg van érintve a sokkal igénytelenebb «Vallum» is. De más következtetést is le lehet ebből vonni, azt t. i. hogy vidékünkön némely község, miként azt a történetírók közül sokan hinni szeretik, nem a tatár-török, hanem az osztozkodó rokonok között irígység szülte ököljog alatt pusztult el.

A folyó év junius havában Vancsó Béla úrral, ki Szécsény városától a leletekről ismert «Kerek domb»-ot haszonbérli, abban állapodtunk meg, hogy közös költségen nagyobbszerű ásatást fogunk eszközölni, elhatározásunkat tett követte, s a «Kerek domb» északra fekvő oldalát, valamint annak tetejét junius hó 18. és 19-én húsz napszám fölhasználásával megásattuk. Ez ásatás alkalmával a domb észak-keletnek fekvő oldalán arczczal keletnek fekvő tizenöt czontváz takartatott föl. A csontvázak mellett egyforma jellegű bronz és ezüst fülfüggők karikák, gyűrűk találtattak.

A domb karimájában és a csontvázakat takaró földrétegben szarvasagancsból készült eszközök, agyagkanalak és számos cserépedénytöredék került napfényre, bizonyítékául annak, hogy a dombot történelem előtti korban is már emberek lakták.

A föltakart sirok kettejében a csontváz koponyája alá helyezve II. Béla ezüst érme is találtatott, valószínű, hogy a többi csontvázak koponyája alatt is lehetett pénzdarab, de az igen kis voltánál fogva a munkások figyelmét kikerülte. A domb tetején föltakart leánycsontváz kéz- és nyakéke mutat érdekességet, mely ügyesen csiszolt hegyi kristály, ametist és szarúból gyöngyszemeket tüntet föl.

A «Kerek domb»-nak ez idő szerinti ásatásával most már Mocsáry Antal «Nemes Nógrád vármegye historiai, geographiai és statisticai esmertetéséről» írt munkáját is alaposan helyre lehet igazítani, a mennyiben nevezett író munkája III. kötetének 157-ik s következő lapjain Szécsény váráról írván, ezeket mondja: «Ugyanazon esztendőről (1562) még ezek is olvastatnak röviden: ««Joannes Balassa a Turcis profligatus est, et Joannes Basics ad Sechen et etiam circiter 5000 hominum cæsa.»»

Ezek itten a Sz. György hegyén (ma kerekdomb) temettettek el, mely hely mintegy 40 év előtt fölásatott kincstalálás reménysége alatt, némely kiváncsi emberek által, a kik azonban embercsontnál egyebet nem találtak» — és Mo-

csáry ezen tévedését a szűk látkörűek ma sem képesek fejükből kiverni, pedig ime II. Béla pénze tanuskodik arról, hogy a Sz. György-hegyen már a XI. század folyamán természetes halállal kimultak földi maradványai porlanak, a midőn töröknek e vidéken még hire-hamva sem volt, sőt honfoglaló őseink is alig melegedtek meg saját tűzhelyüknél.

Az eddig fölbolygatott sírokban, szerény észlelésem szerint, oly sajátságos jellegű tárgy mutatkozik, a mely megérdemli, hogy a kutató régész éber figyelme tárgyává tegye, értem pedig ez alatt a bronz és ezüst karikákat, melyeket eddig «fülbevaló» ékszernek hallottam nevezni, de mert az «Apati» pusztához tartozó «Berek» temetőben egyik csontváz koponyájának homlokcsontján négy egymás mellé helyezett ily karikát találtam, hajlandó vagyok hinni, hogy ezen karikák nemcsak a fület, hanem az akkori divat szerint a homlokra lehajló hajfonatot is díszítették.

Ezen ékszer jellemzője a vastagabb kilapított végnek S alakra idomítottsága, s Szécsény vidékén az általam eddig ismert lelhelyek-, illetve magyar temetőkben (Kerekdomb, Berek, Öreghegy, Rimócz, Kisfalud) a túlnyomó és jellemző, de ilyenek kerültek elő az alpári ásatásnál is.

Gyűjteményemben van II. Theodosius császár aranyával együtt lelt ily electronból készült karika, s a magyar sírokban lelt karikáktól csak annyiban különbözik, hogy teste ötszögletű, amazoké simán gömbölyű, s ha bár bizonyossággal nem tudjuk is, de föl lehet tennünk, hogy a sós hartyányi határban urnatöredékekkel együtt II. Theodosius aranypénzével talált ezen karika a hunok korából maradt reánk.

Valjon ezen ékszernek használt karikákkal nem lehetne-e a hun-avar-magyar rokonságot szorosabban is összekapcsolni? Hátha Oroszország régiségtárai jó útba igazítanának!

A legcsekélyebbnek látszó jelenség nem egyszer nagy és fontos kérdés megoldására vezetett már. *Pintér.*

III. NÉMETH ÁRPÁD LEVELE A KIS-GYARMATI (HONTMEGYE) RÉGISÉGEKRŐL. A talaj, hol a csontváz találtatott, egészen sík, finom homok, a csontváz félig ülő, félig fekvő helyzetben, arczczal keletnek fordítva volt elhelyezve, sírnak nyoma meg nem határozható, a csontváz a földben sekély mélységben volt, mely mélység $1^1/_2$—2 lábat meg nem haladja, a tárgyak ily módon voltak elhelyezve a csontváz mellett:

Jobb kar kinyujtva, mellette a kard feküdt; a gyöngyök, fésű és kés a csontváz közvetlen közelében baloldalon volt, a fülbevaló a koponya közvetlen közelében találtatott, melyből következtetni lehet, hogy eltemetés alkalmával a fülben volt, cserépdarabok a csontváz közelében nem voltak.

Ami a sarkantyút illeti, az egészen más területen találtatott; az előbb jelzett helytől mintegy 4 kilométer távolságnyira domboldalban, mely még húsz év előtt erdő volt, de jelenleg már szántóföld.

Előbbi időben fölfedezett leletekről vajmi kevés felvilágosítással szolgálhatok, mivel itteni hivatalomat csupán ez év február havától viselem, de ez idő alatt felhivtam körközségeim lakosainak figyelmét arra, hogy ilynemű leletek

egyenesen hozzám lesznek beszolgáltatandók. Annyit azonban bátor vagyok felemlíteni, hogy ily leletekről gyakran hallok, de azok figyelem mellőzésével elkallódtak.

Gyakoriak ily régiségek az innen félórányira fekvő Nagy-Bény község határában levő avar sánczok közelében.

Az esztergom-nána-ipolypásztói vasút készítésénél működő mérnököket felkértem arra, hogy esetleg a régiségekre nézve engem értesítsenek. Ennek következtében sikerült megtudnom, hogy Ipolypásztó közelében találtatott egy urna, melyben állítólag huszonegy darab ezüst pénz vagy érem volt, ezen pénzekből magam is láttam egy darabot, mely súlyos tiszta ezüstből készült ; ezen lelet szintén elkallódott, amennyiben az egyes pénzdarabok szétosztattak, egy darab ifj. Marek Károly, szolgabirói segéd birtokában van, kinek lakhelye Szob.

Figyelemmel fogom kisérni a jelenleg renoválás alá kerülő garam-kissallói református templom építkezéseit, mely templom műbecsesel bír, és úgy látszik, mint műemlék már egy izben Römer Flóris vagy Henszlmann által is a helyszinén megvizsgáltatott.

Kis-Gyarmat, 1885 november 2-án. *Németh Árpád.*

IV. ÁGH GÉZA A SZŐCSÉNYI LELETRŐL. Somogy vármegyének észak-nyugati felében gyönyörü urdadalom terül el, melyet a körülbelül közepén fekvő várról «Szőcsény»-nek neveznek.

A «betyár vár» lakói, kiket az uraság a henye életről leszoktatni akarván, maga telepített le, sokat beszélnek a várról, annak urairól stb. a török világból. E szóhagyomány s a váromladék elég bizonyítékok arra, hogy Szőcsény a török világban fekvése, hatalmas alagutai stb. által elég fontos szerepet játszott, míg nem rövid idővel ezelőtt egy véletlen még régibb korba vezetett vissza bennünket emlékei által, a melyekből indokoltnak látszik következtetésünk, hogy Szőcsény a régibb római világban is szereppel bírt.

Maga az úgynevezett «Szőcsény» vár hatalmas erdő oldalán fekszik s két részből áll. A külső részt, melyet külső várnak nevezhetünk, nyugaton és délen a vele összefolyó sikságtól hatalmas árok övezi, úgyszintén a belsőt is, míg az ellenkező oldalon a külső árkon kívül még mintegy 30 méternyi meredek ; most természetes hegyoldalnak látszó földtömeg szolgált a várnak védelméül. Az árkok alján kő- és téglahalmazok láthatók, számos, az oldalba vájt nyilásokkal, melyek kétségen kívül alagutak voltak. A várról egyelőre — miután e helyütt való tartózkodásom alig tartott 2 óráig — ennyit.

De áttérek magára a leletre, mely a fentebb kimondott következtetésre bátorított, hogy t. i. Szőcsény nemcsak a török hódoltság alatt, hanem a latin világban is fontos pont volt.

A vártól délnyugatra még két évvel ezelőtt kopár, művelés alá nem fogott terület feküdt. A várnak s a mellette elterülő gyönyörű vidéknek új birtokosa nagyságos Véssey Sándor úr a fentebb említett területet új táblába művelés alá beosztani rendelte. Megkezdték a föld javítását, s az egész területet erős, mélyítő Sack-féle ekékkel keresztül-kasul szántották. Egyik szántás alkalmával az erős Sack-féle eke valami téglahalmazba majd eltört. A jelen volt uradalmi

gazdatisztsegéd tek. Kossár József úr — kinek a bővebb tudósításokat köszönöm — erre figyelmessé tétetvén, azonnal egy bérest rendelt oda, hogy a téglát szedje ki. Ott állván a munkánál, egy nagyobb darab tégla kötötte le figyelmét, s azon helyen gondosan ásatni kezdett. Eleinte össze-vissza rendetlenségben feküdtek a széttört téglák, utóbb falra bukkantak, a mikor a téglákat, melyek igen lazán feküdtek egymáson, szép óvatosan szedték ki. Boltozatot vagy fedelet nem találtak, mert a sír *valószinűleg* évszázadokkal előbb valami véletlen katastropha miatt bedőlt s tele volt földdel, a mi hasonló minőségű volt a sír körül s fölötte fekvő réteggel, s annyira *ülepedett*, mintha soha bolygatva nem lett volna. A sírt, melyet maga a jelen levő gazdatiszt is rómainak hitt, a legnagyobb gonddal átkutatták s az eredmény meglepő volt. Az egész sír állott 37 darab egész téglából, melyeknek hossza 45, szélessége 32 ctm., vastagsága 6 ctm., melyek most az uradalmi magtár előtt csomóba rakva feküsznek. Az idő rövidsége miatt csupán a két legfelsőt vizsgáltam meg. Ezekről a vakolatot nagyjában lefejtvén, két különböző alakú jegyre bukkantam.

Volt bent két csontváz, melyek a koponyák fekvése után következtetve lábaikkal egymás felé voltak belefektetve. A sírban levő földet is gondosan átkutatva, találtak benne több pénzdarabot, egy ezüst tárgyat s számos vas és réz tárgyat, s könny-edényt üvegből egészen darabokra zúzva a fentebb említett katastropha által. A csontok alatt nem volt téglafalazat. A koponyákat és csontokat újra eltemették, a tárgyakat pedig átvéve, a nemzeti múzeumnak hoztam, fölhíva a figyelmet Szőcsényre, a hol rendszeres ásatások talán kétségen kívül helyeznék fentebbi föltevéseimet, hogy Szőcsény mindenesetre római colonia volt, s átkutatása sok adatot szolgáltatna hazánk történetéhez az antik világban. A további eredményekről kötelességemnek ismerem e helyütt beszámolni.

Ágh Géza.

V. CSÁKY ZSIGMOND levele a puszta-szent-erzsébeti népvándorláskori temetőről. A temetkezési hely három holdat vagy nagyobb helyet is elfoglal. A sírok, melyekből a bemutatott tárgyak valók, másfél öl mélységben sűrűn, egy ölnyi távolságban vannak egymástól rendes sorokban fejjel keletnek, lábbal nyugotnak s annyi csontot találtak, hogy szekéren szállították el és egy régi kútba hányták azokat.* A lóval eltemetettek fejjel éjszaknak, a ló hátulja délnek volt és az ember a lóháton ülve. Huszonnégy négyszögölnyi téren hat ember találtatott lóval eltemetve, de a bronztárgyak csak egynél találtattak és amit össze lehetett szedni, a n. múzeumnak fel is küldöttem. A régi pénzek az ásás helyén a föld között találtattak. Minden kiásott sírban találtak egy csuprot és olyan füles korsó vízedényt; a felküldött csupor és az ép, egészséges vizes edények együtt voltak. A másiknak társát, sőt több mint negyven darabot az ásók összezúzták. Némely sírban hosszú nyakú cserépedényke is találtatott, mely könnyedény lehetett; de sajnos, ily edény is összezúzatott.

Látható most már hat sír, mert a levágott parton meglátszik a hányt

* Kár volt ezt megengedni, minden ilyen esetben az anthropologiai múzeumnak Budapesten kell a csontokat felküldeni. *A szerkesztő.*

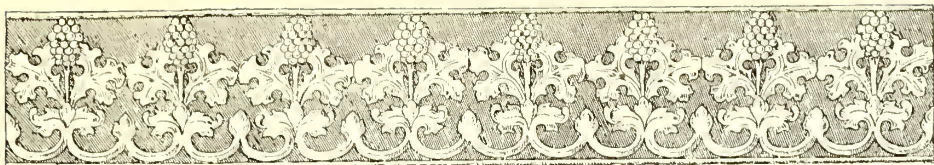
föld. Hogy itt terjedelmes római telep lehetett, onnét gyanítható, mert a temetkezési terület jó nagy és az általellenes domboldalon szintén látszik temető hely. A község feletti területen falak alapja találtatott, melyből római téglák kerültek napvilágra. A rétszélben római fürdő volt. Azt mutatják azon hét láb hoszszú és öt láb széles czellák, melyeknek alapjából már sok követ szedtek ki. Szintén van itt egy dombátmetszés, melyen római országút vonúlt keresztül. Ezt az utat a nép ördöngös gödörnek nevezi. Szent István diplomájában, melylyel a pécsváradi apátságot alapította és adományozta, községünk «Kadoscha» néven fordúl elő, van is egy dülő, melyet most is jóformán a Kadoscha szóból származtatva Kalocsának neveznek e mai napig.

P.-Szent-Erzsébeten. *Csáky Zsigmond.*

VI. AIGNER SÁNDOR. A budavári főtemplom déli kapujáról. A budavári főegyház helyreállitása folyamán a Mátyás-toronyhoz hozzáépitett hajdani jezsuita-kolostor — jelenleg pénzügyminiszteri épület — részben lebontatott és evvel a templom a déli oldalon is szabaddá tétetett, miáltal a templom déli első szakaszába nyiló mellékkapuzat, melynek körvonalai és külső tagozásának egy része már előbb is látható volt, szintén napfényre került, és mind épitészeti mind szobrászati szempontból hazánk legszebb és legérdekesebb műemlékei egyikének mutatkozik. E kapuzat az eléje épitve volt — de csak igen csekély maradványokból észlelhető — előcsarnokkal együtt, a tagozásból és a szobrászati részletekből itélve a XIV. század végén épült. A kapuzat nyílása egy középoszlop által két csúcsíves ajtónyílásra volt osztva, a csúcsívek és a tympanon közötti négy sarokban a négy evangelista jelvény van alkalmazva ; a kettős ajtó felett a kapuzat egész szélességét elfoglaló 300 mt. hosszú és 250 mt. magas tympanon találtatott, melynek alsó részén Szűz Mária a tizenkét apostollal imádkozva ábrázoltatik, ezek felett balra egy nyitott ágy, és az ivezet mentén két ülő alak látható : a faragványok többi része a jezsuita-kolostor épitése idejében egy ablak áttörése által megsemmisittetett. A tympanon valamint a lombdiszítmények és egyéb faragványok mind felfogásra mind kivitelre nézve művészi kézre vallanak ; megjegyzendő még, hogy az egész kapuzaton a festés egészen tisztán látható, a négy evangelista jelvényen és a ruhák szegélyein pedig az aranyozásnak nyomai észlelhetők.

Fölötte sajnos, hogy a jezsuiták a középkori épitészet e ritka szépségü emléke iránt oly kevés kegyelettel viseltettek és kétszeresen fájlalhatjuk mi ama vandalismust melylyel e műremeket megcsonkitották, ha a hazánkban megmaradt műemlékek amúgy is oly csekély számát tekintjük.

Budavár 1887. augusztus végén. *Aigner Sándor.*

IRODALOM.

REAL-ENCYCLOPÄDIE DER CHRISTLICHEN ALTERTHÜMER. Unter Mitwirkung mehrerer Fachgenossen, bearbeitet und herausgegeben von F. X. Kraus. Freiburg im Breisgau 1880—6. I., VII. és 677 l.; II., 1020. l. Lex. 8°. — Kraus F. X., az egyháztörténelem ismeretes tanára a freiburgi egyetemen, már eddigi tudományos működése által nagy hírre tett szert a keresztény régészet terén. De Rossi «Roma sotterranea» czímű nagyszabású munkája német átdolgozásában teljes jártasságot és egyszersmind német íróknál ritka, világos előadást mutatott ezen szakban. Egyes önálló kutatások és kiadványok által csakhamar a német keresztény régészek közt nagy tekintélyre emelkedett. Mostani vállalatában a derék munkatársak tetemes száma vállalta magára az egyes czikkeket, melyeknek sora gondosan és szerencsésen elébb lett kiválasztva és megszabva. A híres freiburgi Herder-féle könyvkiadó vállalat bőkezűen bocsátotta rendelkezésre a szerkesztőnek a nem csekély összeget, hogy beszerezze az egyes czikkekhez tartozó és ilyen munkában mulhatatlan képeket, a melyek nagyobbrészt a Martigny-féle könyvből és Kraus saját «Roma sotterranea» czímű munkájából lettek átvéve. Eltérőleg Martigny és angol utánzói, Smith és Cheetham könyveitől, Krausz eleve kizárta azt az anyagot, a mely tiszta történeti, akár egyház- akár irodalomtörténeti. Annál behatóbb tárgyalásban részesíthette azáltal a voltaképi régiségeket minden téren, úgy mint az egyházi alkotmányt, szertartást meg jogot, a magánéletet és a hat első évszázadban mutatkozó művészetet. A munkafelosztás áldásos kihatása teljesen jelentkezik ezen vállalatban. A mint a svájczi órákról mondják, hogy azért a legjobbak, mivel az egyik munkás remekül dolgozik csapokat, a másik hengereket, egy harmadik kerekeket, egy negyedik rúgókat és így minden alkatrésze az órának külön mesterkéz műve, a mely darabokat csak azután össze kell állítani, hogy csodás munka keletkezzék, így válik ilyen irodalmi szellemi vállalat is a legsikerültebbé, ha minden része olyan kézből kerül, mely legmegbízhatóbb az illető munkában, ha csupán csak szakemberek szövetkeznek, a kik az egyes tudományos téreken elismert mesterek. A netalán tarka színezet elhárítása, mely oly sokfejű munkaszemélyzet művén kikerülhetetlen, a szerkesztő dolga, ki gondoskodik a mű egységes jelleméről, a nélkül, hogy egyes munkatársait egyéni nézetszabadságától megfosztaná. Az uralkodó szempont ezen munkában természetesen a római, az emlékek symbolikus magyarázatának meglehetős sok tér van engedve, de azért még sem egy-

formák az egyes czikkek, és könnyen kimutatható, hogy egyes munkásoknak, mint p. o. Häusernek úgyszólván rómaibb, orthodoxabb álláspont lett engedve, mint minőt mások és maga a szerkesztő is követett. Kraus egyenlítő, javító keze mutatkozik majdnem mindenütt. Nemcsak a czikkek végén, hanem gyakran magukban a czikkekben is vannak hozzátételei, kiegészítései meg javításai, melyek mindig nagy olvasottságra és alapos szakismeretre vallanak. De a szerkesztő járuléka mindig pontosan ki van jelölve és zárjelekkel a munkatársak dolgozatától tisztán elválasztva.

Ha eszerint ezen munka rendkívüli becse azon alapúl, hogy a legilletékesebb birák areopágja szólal meg benne, még fontosabbá, még hasznosabbá válik azáltal, hogy rengeteg irodalmi anyag, egész nagy könyvtár tárul elénk tartalmában. A ki tudja, milyen legyőzhetetlen nehézségekkel jár, a keresztény archæologia bármely terén a források és az eredeti nagyobb szabású munkák alapján dolgozni, nem fogja eléggé meghálálhatni, hogy végre-valahára előállott egy olyan, majdnem kimerítő összefoglalása az annyira szétszórt és hozzáférhetlen tudományos anyagnak. Vegyük például az egész, külön tudománynyá fejlesztett katakombai kutatását. Ha el is tekintünk a régibb munkáktól, melyek ma már a legritkább könyvekhez tartoznak, még a legújabb művekhez is ezen téren csak nagynehezen lehet jutni, mivel az ebbeli drága kiadványokat még a nyilvános nagyobb könyvtárak sem szerezhetik be mind. Encyclopädiánknak a katakombákról szóló czikke nélkülözhetővé teszi azt az egész kis könyvtárt, a melyben össze kellett keresni az idevágó adatokat. Még nehezebb volt a tudományos munkálkodás speciálisabb szakokban. A ki, például az ó-keresztény gemmák meg vésett kövek, lámpák, vagy az úgynevezett aranyüvegekről akart felvilágosítást magának szerezni, egyes szakkönyvtárakban lévő ritka munkákra volt utalva; behatóbb kutatásnak lépten-nyomon akadályok gördültek elébe. Kraus munkája által annyira megkönnyebbült a dolog, hogy most csak e szótárban fel kell keresnünk az illető czikket, a hol ezen szakok lényeges pontjai és tárgyai mintegy kivonatban, de megbízhatóan és a legujabb tudomány színvonalán adatnak elő. A ki aztán további kutatásra indítva érzi magát, a czikkek végén találja a speciális irodalmi források felsorolását és a pontos bibliographiát. A magyarázó szót támogatja a szemhez szóló kép, mely ilyen szemléleti dolgoknál mulhatatlanul szükséges. Az 545 fametszet nem csekély díszére válik a munkának, mely tudományos szempontból is lényegesen nyert általuk.

A legjobb bírálója egy ilyen nagyszabású munkának — az idő. Folytonos használás és forgatásnál minden komoly olvasó kisebb-nagyobb fogyatkozásokra fog akadni, hézagokra, melyek pótlandók, hibákra, melyek javítandók. Kivánatos volna, hogy ilyen észrevételek a szerkesztőnek vagy az egyes czikkek íróinak adatnának tudtukra. Csak például, hogy miképen lehetne az egyes összeállításokat kiegészíteni, szabadjon egy pár adatot idéznem, melylyel a zsidó irodalom hozzá járulhat a keresztény archæologiához.

Ismeretes tény, mennyire fáradoztak a tudósok az abraxas szó magyarázatával. Kraus maga nagy olvasottsággal idézi mindama (nézete szerint hajótörést szenvedett) kísérleteket, melyekkel a terjedelmes, idevágó irodalomban találkozott. De egy magyarázat mégis kikerülte figyelmét, mely bennünket már azért érdekel,

mivel igénytelen magyar tanítótól származik. A Löw Lipót által szerkesztett zsidó folyóirat «Ben Chananja» első kötetében 37. lap. Stern Ignácz, hódmezővásárhelyi iskolatanító, az oly sokáig hiába keresett rejtélynek megoldását koczkáztatja, mely legalább is annyira méltó figyelmünkre, mint a többi ötletek. Nem egyszer fordult elő, hogy héber szavak meg mondatok azáltal lettek eltorzítva, hogy balról jobbra írták át, a helyett, hogy a sémi írás természete szerint megfordítva, jobbról balra olvasták volna. Ily föltevés alapján sikerült ugyanazon írónak, az u. n. Eleai-féle imát, mely minden magyarázatnak makacsul daczolt, a legegyszerűbb módon megfordított olvasás által hébernek nyilvánítani. Ilyen eljárás mellett az abraxas szó sem többé rejtélyes. Ha héber betűkkel jobbról balra írjuk át, egész világosan három héber szó mutatkozik ז עזקא רבא = Zazka raba, t. i. ez a nagy pecsétgyűrű, ami tökéletesen összefér a mysticus nézetekkel, melyek az abraxas-köveket alkalmazó körökben dívtak. Egy másik czikkben, szintén Kraustól magától, az úgynevezett Etimasia (l. I., 432) fölött, mely elnevezését bizonyos, az isteni thrónust képviselő képeknek, a görög szó ἑτοιμασία-tól származtatják, nem ártott volna e szónak, a zsidó irodalomban előforduló alkalmazására utalni. Num. 10, 33 értelmében a frigyláda által készített vagy megjelölt nyugvóhely etimiziának neveztetik a Midrásban.[1] A zsinagoga ezen részének a frigyláda az épület keleti falában való helyének eredetileg ez volt a neve, mely későbben az egészre terjedt ki, úgy, hogy Szicziliában p. o. timisha szóval zsinagóga értelmében találkozunk. Hogy ezen bibliai vers inkább áll összefüggésben a későbbi egyházi kifejezéssel, mint zsoltár 89, 15 — így olvasandó Krausnál 88 helyett — kétséget sem szenved.

A második kötet egyik czikkének érdekes kiegészitését (340. l. s. v. Löffel) találtam Reinach S. tanulságos értekezésében a «Revue des études juives» 13. kötetében 220. l. Többek között közöl itten egy mainzi múzeumban őrzött kanalat a következő felirattal: CAWY, melyet R. kétségkívül helyesen úgy magyaráz, hogy a négy betűt két csoportra, és pedig σὺ ΑΩ, t. i. te vagy alphám és omegám. Innen az u. n. páva kérdéséhez csak egy lépés. Reinach azt hiszi, hogy Α és Ω, mely betűk a páva görög megnevezésében ταώς szomszédságban fordulnak elő egymás mellett, egyetlen okozói voltak azon elterjedésnek, melyben a páva jelképe a keresztény emlékeken részesült. Ugyanazt véli a nyúl jelképéről, mely görög neve λαγώς a λόγος mássalhangzóit az Α és Ω-val együtt foglalja magában. «Argutius quam verius» mondanám ugyan a régi philologusokkal ezen hozzávetésről, de nem lehet tagadni, hogy Reinach magyarázata a kevésbbé szerencsés magyarázatok sokaságában említést érdemel. Többé nincs kétség az iránt, hogy a páva azon egyszerű diszítményekhez tartozik, melyeket a keresztény művészet a régi classicustól kölcsönzött, és hogy mindamaz elmés és mély magyarázatok, a melyekből későbben iparkodtak ezen igénytelen madarat sokatmondó jelképpé emelni, csak irodalmi játékok. De Kraus encyclopædiájában még a symbolikus hajlam uralkodik, melynek nem elegendő a történeti eredet kimutatása, hanem mindig távolfekvő merész hozzávetések után nyúl. A czikkek sorozatában helyet érdemelt volna a Physiologus is. Eltekintve a nagy és fontos szereptől, melyet

[1] L. *Zunz L.*, Zur Geschichte und Litteratur p. 522.

a későbbi középkori művészetben játszik, már azért is említendő lett volna ilyen munkában, mert már az ősrégi jelképek között is nagy számmal vannak, melyek a Physiologusnak egyes állatokról adott leírásában lelnek magyarázatot (vesd össze Springer értekezését «Berichte über die Verhandlungen der k. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, phil. hist. Classe 1884-ki kötetében 244. lap).

A munka kiállítása kifogástalan. Sajtóhibákra csak ritkán akadni, a mi német könyvben még mindig nem csekély dicséret. A tudomány haladásánál és a leletek szaporodásánál fogva egy ilyen mű ugyan nem maradhat sokáig a kutatás színvonalán, de mindenesetre nem kis nyeremény, hogy megvan a kellő keret, a melybe könnyen be lehet iktatni az új eredményeket.

Kaufmann Dávid.

MŰTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK irta Ipolyi Arnold; a b. e. szerző megbizásából közrebocsátja volt könyvtárnoka Bunyitay Vincze, két alaprajzzal. Budapest, 1887. Kis 8-rét 566 lap. — A boldogúlt szerző összegyüjtött kisebb művei negyedik kötetéül összefoglalta hat műtörténeti érdekű értekezését, melyet már korábban különböző alkalommal közzétett. Első helyen kapjuk a magyar műtörténeti emlékek tanulmányáról a történelmi társulat 1878-ik évi kassai nagygyülésén tartott elnöki beszédet. Ez előadásában egy szorgalmas élet tanúságait rakta le a tudós főpap; összefoglalt évtizedekre terjedt kutatásokban lelt magyar műtörténeti adatokat és a szónok meleg hevével ajánlja a nemzeti múlt dicső emlékeit. Közben elmondja véleményét a műemlékek országos bizottságának helytelen szervezetéről és fogyatékos működéséről, és nézetét arról, mikép kellene e fontos intézményt ujjászervezni (85—87. l.)

Következett ezután két alaposan kidolgozott monographia, melyet több mint húsz éve ismerünk. Egyik a régi egri székesegyházról, a másik az apátfalvi apátságról és annak XIII. századi egyházáról. Változatlanúl vesszük most újra a két dolgozatot; mert bizonyára 1865 óta nem igen akadt újabb adat, mely a szerző fölfogását lényegesen megváltoztatta volna. Máskép áll a dolog két más értekezéssel. Az egyiket a boldogúlt szerző 1874-ben olvasta föl, s ez főleg «a magyar és erdélyi zománczczal» foglalkozik (422—432 ll.), a másikban is, melyet 1876-ban írt, leginkább a hazai ötvösség és kivált ismét a boldogúlt által oly kedvvel fejtegetett zománczkérdés képezi a főtárgyat (433—535 ll.), E két értekezés a maga idején méltó elismerésre talált; de 1887-ben nagyobbára elhagyott álláspontokat képviselnek. A szerző emléke iránti kegyelet nézetünk szerint a jelen esetben a két dolgozat elejtését követelte volna. *Sz.*

ETUDES D'ARCHÉOLOGIE juive et chretienne par le Dr. David Kaufmann. Première serie, Paris Ernest Leon éditeur 1887. 52. l. — Dr. Kaufmann Dávid a budapesti rabbiképezde egyik tanára, két régészeti tanulmányt irt a «zsidótudományok párisi szemléje»-nek XIV. kötetében, melyek most a fent-idézett czím alatt különnyomatban jelentek meg.

Az első tanulmány egy régi afrikai synagoga romjaival foglalkozik. E. de Prudhomme kapitány tudniillik februárban 1883-ban Tunisiában Karthago szomszédságában Hammam-Lif helység határán egy nagy terem mozaikpadozatát

találta fel a római időkből. Jobbra-balra növények, állatok s különösen madarak diszítik. A közép mező három részre oszlik, a felsőben látjuk a tengert, úszó halakkal és vizi madarakkal, az alsó részben pálmafákat, madarakat — köztük egy pávapárt, a közepén két hétágú gyertyatartó közt a feliratot barbar latinsággal: «A szent-nároni synagogát üdvösségeért, pro salutem suam (sic)» szolgálója Julia saját költségén mozaikkal padoztatta ki. A szomszéd kisebb teremben találták a második feliratot: «Asterius, Rusticusnak az archi sinagogusnak fia, Margit, Riddeus leánya az előcsarnok egy részét mozaikkal látta el.» Ámbár e feliratok szerint ez zsidó zsinagoga volt, mégis találkoztak tudósok, kik a halak, a pávapár és a diszítések közt előforduló kenyérkosár következtében inkább keresztény bazilikát kerestek e romokban, mint zsidó synagogát, már azért is, minthogy az AΩ, mi Krisztus symboluma, egy helyütt szintén található. Szerző tehát kimutatja, hogy mindezek nem kizárólagos keresztény symbolumok, az AΩ csak annyit jelent, hogy «kezdettől végig» ellenben a hétágú gyertyatartó jellemzi a judaismust, mely azon időben még nem tartózkodott állatok ábrázolásától.

A második tanulmány az ó-testamentomból vett sír-symbolumok értelméről és eredetéről szól; a legrégibb keresztény művészetben ez terjedelmesebb és általánosabb érdekű, mint az első. A szerző azon thézisből indul ki, hogy a kereszténység zsidó eredete az első századok irodalmában és dogmáiban, a liturgiában és ritusban sokkal világosabban nyilatkozik, mint később. Az egyház, a halállal és túlvilági reményeivel szemben mutatta még azon köteléket, melyek a judaismushoz fűzték, midőn hitének és reményeinek kifejezését az ó-testamentomból vett jelenetek ábrázolásával fejezte ki a sírboltokban és koporsókon. A leggyakoriabb typusok: Noé bárkájában, Izsák feláldoztatása Ábrahám által, Mózes kútforrása, a zsidók keresztülmenete a Veres tengeren, Illés mennybemenetele, Jonásnak kiszabadulása, a három ifjú a tűzkemenczében és Dániel az oroszlánbarlangban. A középkorban mindezeket Krisztusra vonatkoztatták és behozták a parallelismust az ó- és új-testamentom jelenetei közt. Szerző azonban nagy tudománynyal adja elő, hogy ezen parallelismus egy régi, de mégis későbbi kor szüleménye, s hogy ezen typusok a kereszténység első századaiban összefüggésben vannak a bünhődés napján előírt legrégibb zsidó imádságokkal, melyek eredeti szövegéből csak néhány töredék maradt meg a később kibővített liturgiában például.

Aki meghallgatta Jonást a czethal hasában, aki meghallgatta Ananiát, Mischaelt és Azariát a tűzkemenczében, aki meghallgatta Dánielt az oroszlánbarlangban — hallgasson meg bennünket is, s felhozza párhuzamúl Le Blant után a régi keresztény imádságot a haldoklók felett, mely a X-ik századig felnyúl:

Libera Domine, animan ejus sicut liberasti .... Noë de deluvio .... Isaac de hostia et de manu patris sui Abrahae .... Danielem de lacu leonum; Tres pueros de camino ignis ardentis s. a. t.

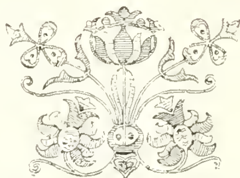
Dr. Kaufmann tanár tanulmányai oly érdekesek, hogy reméljük, miszerint ezen első sorozata után nem fog sokáig késni a második.

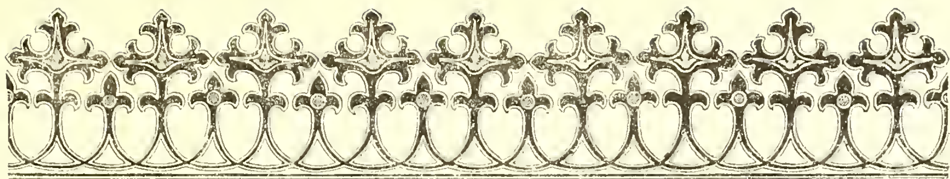
Pulszky Ferencz.

ARCHÆOLOGISCH-EPIGRAPHISCHE MITTHEILUNGEN aus Oesterreich-Ungarn, szerkeszti O. Benndorf és E. Bormann. XI. évfolyam. 1. füzet 126 lap 4 táblával. Bécs, Gerold 1887. — A jelen füzet első czikke a régi Carnuntum területén a múlt évben folytatott ásatások eredményeivel foglalkozik. Fölásták a nagy castrum egy részét, egy temetőt és a petronelli vár közelében egy lakóház alapjait. Hauser az építészeti maradványokról értekezik ; számítása szerint a carnuntumi castrum térfogata 148,000 négyszögméterre tehető, ebből eddig mintegy 40,800 négyszögmétert ástak föl. Az összes ásatásokról gonddal készített térrajzok adnak kellő áttekintést. Az ily ásatásokról szóló jelentésekben meg szoktuk előzni osztrák szomszédainkat, mi ó-budai ásatásainknak 1887. évi folyamáról adtunk hirt, ők idei ásatásaikról majd csak esztendőre fognak jelentést tenni. Föliratos emléket egészben 17-et leltek, egyik sem bír nagyobb jelentőséggel, a föliratokat Domaszewsky közli ; a régiségeket pedig Robert Schneider. Egészben kilencz régiség érdemelte a fölemlítést, némelyek rajzban is közöltetnek, mint egy igen csinos carneol intaglio Antoninus pius arczképével és néhány domborműves lemez Epona előállításával, minőket Pannoniában és Daciában sűrűn lelnek. Točilescu a Dobrudsában lelt római és görög föliratokat közöl, összesen 144-et ; köztük legérdekesebb egy római katonai elbocsájtó levél egyik táblája 99-ből Kr. u. Reánk nézve fontosabb tizennégy pannoniai fölirat, melyeket Frankfurter 1885-ben hazánk nyugoti részeiben, Sopron, Szombathely, Pécs, Keszthely városaiban leírt és most közzétesz. Még fontosabb az a hír, melyről E. B. (ormann) czikkéből értesülünk, hogy a múlt télen közel kétszáz római sírt ástak föl Brigetióban, miről eddig semmit sem tudtunk. Egyúttal öt föliratos emléket is közöl a szerző pacskolatok és egyszerű gazdák leirása szerint, de nem mondja, hogy maguk az emlékek hol vannak, más kettőt ugyanonnan Voetter őrnagy szerzett meg a saját gyüjteménye számára. Az egyik fölirat azért is érdekes, mert két görög sorral végződik.

Nagyon kivánatos volna, hogy a legújabb bregetiói ásatásokról és emlékekről, valamely odavaló szaktársunk tollából nem a bécsi folyóirat útján részletesebb értesítést nyerjünk.

A füzet utolsó nagyobb czikkében E. Bormann Tarquitius Priscus költőről és az etruriai városok szövetségéről értekezik a Corpus I. L. általa összegyüjtött és még közzé nem tett XI. kötete alapján *X.*

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, f. évi okt. hó 25-én tartott gyűlésén Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak, Torma Károly, Hunfalvy Pál, dr. Hampel József, Zsigmondi Gusztáv választmányi tagok, dr. Frőlich Róbert, dr. Szivák Imre, dr. Ziehen Gyula, Kuzsinszky Bálint, Halavács Gyula és más 36 hallgató ; a társulat részéről pedig a titkár és Czanyuga József pénztárnok.

Az első értekező *Pulszky* Ferencz társulati elnök volt, a ki a kelta régiségek ismertető jellemvonásairól s erre vonatkozólag legujabban tett észleleteiről értekezett, miközben a m. n. muzeum régiségtárának gyüjteményeiből becses régiségeket mutatott be. Élénk tetszéssel fogadott előadását azzal az igérettel fejezte be, hogy a keltákról irott nagyobb tanulmányának kiegészitéseül, mindezekről legközelébb egy hosszabb s alaposabb értekezést fog irni.

A második értekező dr. *Réthy László* volt, a hun székely irásról értekezett. Értekezését adtuk a következő füzetben.

Ezután a társulati titkár, *Darvay Kálmánnak*, egyik buzgó vidéki gyűjtőnek, Sümeg tájékán tiz éven át folytatott régészeti kutatásairól szóló értekezését olvasta fel, bemutatva a felküldött gazdag kő, bronz, vas és cserép tárgyakból álló gyűjteményt, melynek egyes leletei, Sümeg, Somlyó, Csabrendek és Kozma pusztáról valók. Az őskori leletekkel e vidéken vegyest fordulnak elő a rómaiak is. Ez utóbbiakat nyomozva, a Fenéktől Veszprémig, Csehi és Sümegen keresztül vezetett római útvonal állapitható meg, melynek törmelékei között a C. R. N. bélyeggel ellátott római téglák nem ritkák. Darvay, bemutatott őskori gyűjteményének egy része az Archæologiai Értesitőben már ismertetve volt, miután azonban ezeken kivül is nagybecsü régiségek és érdekes formák vannak közötte, egy jelentékeny részök le fog rajzoltatni. Titkár előadása végén inditványozza, hogy egyrészt Darvay urnak köszönet szavaztassék, másrészt Csabrendek táján, honnan e gyűjtemény legérdekesebb része való, a jövő évben ásatás rendeztessék. A választmány mindkét indítványhoz hozzájárul.

Az értekezések után választmányi ülés következett, melyen a társ. titkár elsőben is indítványt terjeszt elő arra nézve, hogy tekintettel fejlett irodalmi viszonyainkra s immár magának az archæologiai irodalomnak is nagy kiterjedésére, a szakférfiak munkájának megkönnyitésére a *hazai régészeti irodalom teljes repertoriuma* állítassék egybe s ezt valamint a magyarországi *összes régé-*

szeti lelhelyek betűsoros névmutatójának egybeállitását a társulat indítsa meg, melyre mint országos társulat különben is hivatott lehet. A munkálatok előkészitését és megindítását a társ. titkár magára vállalja. Ha azután pár év alatt az egész elkészül, a társulat anyagi viszonyaihoz mérten kiadja azokat és tagjai között szétosztja. A választmány ezen inditványt is elfogadja.

Dr. Arányi Lajos veterán régésznek és társulatunk örökös alapitó tagjának, ki a folyó évi julius hó 29-én meghalt, emlékezete jegyzőkönyvbe igtattatik.

Az Ipolyságon, f. évi okt. hó 20-án tartott emlékünnepélyen, mely Ipolyi Arnold volt nagynevü elnökünk emlékére rendeztetett, a meghivó sajnos eltévedése folytán részt nem vehetvén a társulat ; — utólag sajnálatát és részvétét fejezi ki Hont vármegye alispánjával, mint az ünnepély volt elnökével.

Uj tagokul megválasztattak : az ungvári kath. gymnásium (ajánlja Csergheő G.) Herrmann Antal tanár Budapesten (aj. Hampel József). A bölcsészethallgatók segélyegylete Budapesten (aj. a titkár).

Végül bemutattatik a f. é. szeptember és október havi pénztári kimutatás, melyet e füzet boritékán közlünk.

Dr. Szendrei János, titkár.

A KRÁSZNAI ARANYRUDAKBÓL hat darab a háromszékmegyei alispáni hivatalnál Sepsi-Szentgyörgyön van letéve, hat darabot pedig, melyet a találók Brassóban eladtak, a brassói rendőrség foglalt le. Az alispáni hivatal egy ideig még itt akarja tartani a rudakat, mert a megyei közönség nagyon érdeklődik a lelet iránt ; mindennap vannak látogatók és még vidékről is sokan bejönnek, hogy megnézzék.

A mi az aranyrudak alakját illeti, egészen olyanok, mint a pecsétviaszrudak. A felső lapjukra elejétől végig bélyegek vannak verve. Ötféle bélyeg fordul elő. Leggyakoribb Fl. Flavianusé, mely összesen 12-szer van meg. Azután jön Lucianusé 7-szer. A harmadik bélyeg 3 mellképet ábrázol, oldalt egyik felől N N N, másik felöl D D D betűkkel. Ez 4-szer jön elő. A negyedik bélyegen, mely 3-szor fordul elő, egy diadémes ülő női alak van, jobbjában búzakalász, baljában bőségszarú, előtte két változaton a Krisztus-monogramm, a harmadikon csillag, alatta | SIRM. | Az ötödik bélyeg, mely csupán egyszer van meg, a Quirillus és Dionisusféle.

A bélyegek sorrendje a következő :

1. Quirillus, Lucianus, 3 mellkép egymás után kétszer, Sirmium a csillaggal. A rúd súlya 409 gramm.

2. Flavianus kétszer, ugyanez megfordítva, Lucianus, ismét Flavianus megfordítva. A rúd súlya 476 gramm.

3. Lucianus 2-szer, 3 mellkép, Sirmium a Krisztus-monogrammal. Súlya 372 gramm.

4. Lucianus, 3 mellkép, Sirmium a Krisztus-monogrammal. Súlya 339 gr.

5. Flavianus, u. e. megfordítva, Lucianus, Flavianus megfordítva ismét Flavianus. Súlya 472 gramm.

6. Két darabra vágva. Flavianus 3-szor, u. e. megfordítva, Lucianus. A nagyobb darab súlya 248, a kisebbé 208 gramm.

Az arany úgy látszik nem erdélyi bányákból való; az erdélyi arany halaványabb.

Sepsi-Szent-György nov. 15. *Nagy Géza.*

IV. BÉLA KLISSÁBAN ELHUNYT LEÁNYAINAK koporsóját és a királyi sarjak földi maradványait nagyon szomorú körülmények közt találtam: a Baptisterium ajtaja melletti szögletben *a földön* van elhelyezve a porladozó homokkő-koporsó, kitéve a járó-kelők rongálásainak, a szűk tér miatt az összetaposásnak, stb. És tényleg nagyon is össze van már rongálva a fölírat, egészen *új törések* teszik olvashatatlanná, holott öt évvel ezelőtt mikor először lemásoltam majdnem teljesen ki lehetett betűzni. Szomorú tanúságot teszen ez a mi kegyeletünkről is; pedig Árpádházbeli királyaink és családbelieik közűl ugyancsak kevésnek birjuk holt tetemét. Nem lenne e méltóbb helyük e magyar királyleányoknak a budai Mátyás-templomban? .. A mint magán úton értesültem, szívesen átengednék ez ereklyét nekünk, ha némileg hozzá járulnánk a székes-egyház tornyának javítási költségeihez, mely ritkaszépségű óriási tornyot Róbert Károly neje, Erzsébet királyasszony fejezett be a saját költségén, építeni pedig szintén magyarországi Mária, II. Károly (a sánta) siciliai király neje kezdte 1416-ban.

Az egyszerű kőkoporsó hosszúsága 1.137 m., szélessége 0.512, magassága fedél nélkül 0.30 m., fedéllel együtt 0.37. Benne csak is a két egytestvér csontjai vannak, miután többször kiraboltatott. Most, hogy már nem lehet belőle többé drágaságot csenni, bele vert vaskapcsokkal zárták le és pecsételték be. — A mint mondják, minden évben egyszer misét mondanak a boldogúltak lelki üdvére.

A koporsó feltalálásakor felvett jegyzőkönyvből kitetszik, hogy a csontokat előbb egy kis fa-szekrénybe zsúfolták össze s csak így helyezték vissza a kőkoporsóba.

Spalato, 1887 aug. 23-án. *Györök Leó.*

TÉR SZŰKE A N. MUZEUMBAN. A n. muzeum érem- és régiségosztály őre hivatalos jelentéseiben már évek óta tér szűke miatt emel panaszt és legutóbbi évi jelentésében e sürgős panasza orvoslására hivatalos szak-enquêtet kér, mely hivatva volna a muzeum fejlődését már is megbénító állapot üdvös megszüntetésére javaslatokat tenni. Most midőn a pénzszűk világ daczára az egyetem természetrajzi intézetei számára óriási paloták épültek, midőn az orsz. zeneakademia és szinháziskola, a technologiai és művészeti muzeum mind új megfelelő palotákat kapnak, bizonyára a n. muzeum nagyszerűen megnőtt gyűjteményei méltó elhelyezéséről is történhetik gondoskodás; mert a hely szűke életerős, fejlődő intézetek legveszedelmesebb ellensége. *Xx.*

TÉTÉNYI ÉREMKINCS. Folyó november hó elején pinczeásáskor Herzog tétényi lakos zsák-utczai háza udvarán három méternyire a föld alatt római téglák és murva között éremkincsre akadt. A találó nyilatkozata szerint csupa apró rézpénz volt, több mint tízezer darab. A n. muzeum vásárolt belőle

34.6 kilónyit. Mind Constantinus Magnus és fiai korából való; a legtöbb pannoniai pénzverdékből került és hiteles képét fogja nyújtani a sisciai és sirmiumi pénzverdéknek körülbelül harmincz éven át készült apró rézpénzéről. A kincs tanulmánya a muzeumban folyamatban van. *y.*

A N. MUZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLYÁNAK évi jelentései kivonatilag a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak az országgyűléshez intézett jelentésében szoktak megjelenni. Az osztály ez idei működésének augusztus 31-ikéig terjedő szakaszáról is adott számot és előterjesztése rövidített kivonata a nevezett miniszterium ez idei jelentésében található.

A BÉCSI ANTHROPOLOGIAI TÁRSULAT tizenhét évi fönnállása után az idén 244 fizető tagból áll. Évi bevételei az 1886-ik évben 3577 frt 22 krra mentek. Ásatásokra külön alapja van a társulatnak, melyhez ő cs. k. felsége a mult évben 1000 forinttal, a miniszterium 200 forinttal járult. Régészeti ásatásokra a mult évben 1000 forinton fölül költöttek. A társulatnak az idei év óta titkárja Heger, a bécsi császári természetrajzi muzeum ethnographiai osztályának őre és másodtitkárja dr. Hœrnes, a ki Bosznia régészeti ismertetése által és legújabban a gurinai ásatások körül szerzett érdemeket.

EGY FŐVÁROSI MUZEUM létesítésére törekszik a fővárosi hatóság és e czélból az első alpolgármester még az 1886. évi áprilisban a városi tanácshoz beadott előterjesztésében a városligeti kiállítási műcsarnok megvételét ajánlja. Ha a fővárosnak igen sok pénze van, ám vegye meg e csinos épületet, de ha azt akarja, hogy az új intézménynek bármi parányi haszna legyen, akkor ne kezdjék azon, hogy ily alkalmatlan helyhez kötik. Az alpolgármesteri előterjesztésben nem találjuk nyomát annak, hogy a papföldi leleteket is a Városligetben akarják-e megőrizni avagy Ó-Budán lesz-e az új városi muzeumnak fiókja, a mi mindenesetre czélszerűbb volna.

AZ OSZTRÁK KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM a folyó 1887. évi költségvetésben a műemlékek központi bizottságára 11,430 forint van fölvéve, miből 3430 személyi és házi czélokra, 8000 forint tárgyi kiadásokra, többi közt folyóirat közzétételére van szánva. Műemlékek föntartására és fölépítésére és muzeumi czélokra 81,420 forint szerepel a min. költségvetésben. E jelentékeny összegből a bécsi szent István templomot, a parenzoi, spalatói, sebenicoi, továbbá a prágai szent Vitus dómokat tatarozzák és építik; a német-újhelyi templom tornyait lehordják, a bécsi Maria-Stiegen templomot szakszerű vizsgálat kedvéért állványnyal veszik körül; a szent Péter templomát Bécsben helyreállítják, Salzburgban a kapuczinusok templomában a kőpadlót és magát a klastromot javítják, újjáépítik a trieszti templom kupoláját és még néhány kisebb egyházi épületet javítanak.

Római régiségek ásatására és megőrzésére Aquilejában 2300 forintot fordítanak, a spalatói muzeumra 1400 forintot, a salonai ásatásokra 2000 frtot. Vidéki muzeumokra s ásatásokra egészben 7200 forintot szán az osztrák kormány.

A KASSAI MŰIPAR MULTJÁBÓL néhány érdekes adatot közöl ifj. Kemény Lajos a M. Tört. Tár ez idei negyedik füzetében. Zsigmond király Miklós szobrászmestert rendeli 1411 okt. 12-én magához Visegrádra. Talán ő készítette azokat a faragott ajtóbélléseket, melyből egy pár még fönmaradt. A következő esztendőben Szegeden házakat épít, és azokhoz is Kassáról hozatja a deszkavágó kézműveseket (serratores asserum = Brethsneyder). Viszont kizárólagos szabadalmat ad a kassaiaknak (1419-ben) párkét (Barchent = fustanum seu barhanum) készítésére. 1439-ből való az erszénygyártók (bewtlerund Thaschner) czéh szabálya. — 1465-ben Palóczy László királyi itélőmester Kassa városának ír, hogy a király neki ajándékozta a város szokásos újévi ajándékát, kéri tehát, hogy a szokott ezüst-mennyiséget bízzák egy ötvösművesre, a ki az ő útasítása szerint fog abból valamit kidolgozni. 1514-ből való följegyzésből Vitalis és Pál ötvös neveivel ismerkedünk meg.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, f. évi november hó 29-én tartotta ez évben utolsó előtti választmányi ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Jelen voltak dr. Hampel József, Majláth Béla, dr. Henszlmann Imre választmányi tagok, dr. Szendrei János titkár, Czanyuga József pénztárnok, továbbá Melczer István, dr. Fröhlich Róbert, dr. Kammerer Ernő képviselő, osztály-előadó, dr. Pasteiner Gyula, Halaváts Gyula és 24 más hallgató.

Dr. Henszlmann Imre az ó-egyptomi művészetről értekezik. Értekezését egész terjedelmében folyóiratunkban veszik olvasóink és tagtársaink.

Utána *Kuzsinszky Bálint* «a római lakóház dekorativ kiállításáról, különös tekintettel az idei aquincumi ásatásokra» czímű értekezését olvassa fel, magyarázatait érdekes mutatványokkal kísérve az Aquincumban kiásott régiségekből. Szerinte míg a modern építészet a lakház külsejét is elsősorban díszíti, a római erre kevés gondot fordít, hanem főleg a szobák belsejét díszíti. A köztársaság végső éveiben elharapódzott fényűzés is leginkább ebben culminált, a lakosztályok földjét és falait márványoszlopokkal és lemezekkel borítva. Hogy a szobák mennyezete milyen volt, arra nézve igen kevés adatunk maradt fenn. A padozatot kővel, illetőleg mozaikkal és téglával fedték. Aquincum romjai között mindannyira van példa. A falak legáltalánosabb dísze a falfestmény volt, a melyen különösen Aquincumban a márvány színét igyekezett a régi festő utánozni. Egyes osztályokban azon felül domborúan dolgozott stucco dísz is volt alkalmazásban.

Pulszky Ferencz társ. elnök az új országház alapozási munkálatainál talált régiségeket, köztük XVII. századbeli fegyvereket és egy antik női szobor gyönyörű szép mívű fehér márvány fejét mutatta be, melynek rendkívül finom kivitelű és pontosan készült hajdísze különös figyelmet érdemel. Ez után egy Magyarországról, de közelebbről ismeretlen lelhelyről került ezüst leletet mutat be a n. muzeum legújabb szerzeményeiből, mely régi ezüst kanalakból ismeretlen czímerekkel és ezüst lószerszámból áll.

Végül *Dr. Szendrei János* társ. titkár Spitzer Mór, Pozsonymegyében gyűjtött régészeti gyűjteményét mutatja be és ismerteti. Gazdag régi paraszt majolika és habaner művekből való gyűjteményén kívül, régi népies hímzések-

ből igen szép collectióval bir, melyeket annak idején szintén ismertetni fogunk. Ezeken felül 7 ezer darabból álló éremgyűjteménynyel bir, melyben nagybecsű magyar érempéldányok is vannak, melyeknek a Corpus Numorum szerkesztője mindenesetre hasznát fogja venni.

Mindezekhez csatlakoznak régiséggyűjteményei őskori és középkori tárgyakkal, melyeknek egy részét, kőbaltákat, bronz lándzsákat, egy réz karpereczet, középkori kardot és sarkantyúkat előadó bemutatja. Fő érdemök ezeknek is, mint Spitzer egész gyűjteményének, hogy darabról darabra vannak gyűjtve és Pozsonymegye, illetőleg Pozsony-Széleskút vidéke régészetének hű képét nyújtják.

Spitzer úr kalauzolta a társ. titkárt egy eddigelé még ismeretlen őskori barlanghoz is, melyben mammuth és ősmedve csontok nagy számban fordulnak elő. Miután remélhető, hogy itt a kies Kárpátok aljában az ősember nyomaira is akadhatni, — a jövő évben a barlangban és esetleg a detrekői vár aljában ásatások fognak eszközöltetni.

Végül egy nagyértékű himzést mutat be Spitzer gyűjteményéből, mely áttört művel, azt a bibliai jelenetet mutatja, midőn Ábrahám fel akarja áldozni Izsákot, de őt ebben az Isten megakadályozza. Az egész jelenet assyr és egyptomi formákra emlékeztető alakokkal van előadva. Valószínű, hogy a himzés valamely XV. századbeli keleti codex miniatürje után készült. Előadó saját gyűjteményéből is mutat be egy székely himzést, melyen ugyanez a jelenet fordul elő. Mindannyi oltárterítő lehetett. Megtekintette még társ. titkár Pozsony-Széleskúton az érdekes régi templomot a Mednyánszkiak sírboltjával, Balassa Menyhért és egyik Zrínyi Ilona sírköveivel és érdekes freskójával, mely utóbbit már Könyöki ismertette. Spitzer úrnak a társulat köszönetet szavaz gyűjteménye bemutatásáért.

Az értekezések után választmányi ülés következett, melyen titkár jelenti, hogy a Muhi puszta jelenlegi tulajdonosai, a Freund testvérek régészeti ásatások eszközlésére meghívták a társulatot. Új tagokul megválasztattak: Foltin János esperes-plébános Miskolczon, Némedi Varga József Brkán (Bosznia) és dr. Siposs Károly Szendrő-Ládon (ajánlja mindannyit a titkár).

Végül bemutattatott a f. é. november havi pénztári kimutatás, melyet e füzet boritékán közlünk.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1887 szept. 19-étől deczember 6-áig.

Alapítványi kamat 1887-re: Ráth György.

Évdíj 1883-ra: Dr. Réthy László. — *1884-re:* Éder Géza. — *1885-re:* Fellner Sándor. — *1885—1886-ra:* Elek Salamon. — *1886-ra:* Schulek Frigyes. — *1886—1887-re:* Busbach Péter, Egger Gyula, Fuchs Rudolf, Gond Ignácz, György Aladár, Hofmann Alfréd, Jurányi Lajos, Kohn Sámuel, Dr. Krenner József, Kürty Vilmos, Dr. Szabó József, Waltherr Gida, Dr. Pulszky Károly. — *1887-re:* Barna Nándor, Békésmegyei műv. és régészeti egylet, Dr. Despinits Béla, Dévai önképző kör, Dobay Antal, Ferencziek pesti zárdája, Forster Gyula, Dr. Fraknói Vilmos, Fuchs Gusztáv, Gregersen Nils, Dr. Hampel József, Hampel Józsefné, Hunfalvy Pál, Karsai Albert, Kund Andor, Lenhossék József, Majláth Béla, Markus Gyula, Milch Ármin, Milleker Bódog, Nagy Imre, Dr. Ortvay Tivadar, Pesty Frigyes, Pfeffer Ignácz, Pósta Béla, Radisics Jenő, Schurina József, Dr. Siposs Károly, Szivák Imre, Szuk Lipót, Thoma József, Torma Miklós, Torma Zsófia, Varga József (Némedi), Végh Adorján, Végh Jánosné, Dr. Velits Antal, Vizsolyi Ákos, Weinwurm Antal, Wodicska Lajos, Romaisz Ferencz. — *1887—1888—1889-re:* Özv. Pattay Gyuláné. — *1888-ra:* Dobóczky Ignácz.

Budapest, 1887 deczember 6-án. *Czanyuga József,* pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 szept. hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztári maradvány aug. hóról	574 frt 04 kr.	Kiküldetésre	frt 10·—
Tagdíjakból befolyt	05 « — «	Ásatásokra	« 50·—
		Postaköltségre	« 10·31
		Kiadás összesen	70 frt 31 kr.
		Készpénz	508 « 73 «
Összesen	579 frt 04 kr.	Együtt	579 « 04 «

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	508 « 73 «
Összesen	8408 frt 73 kr.

Budapest, 1886 szeptember 30-án. *Czanyuga József,* pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 október hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány szept. hóról	508 frt 73 kr.	Igazgatási költségek, a társ. hivatalnokok fizetése	frt 80·—
Takarékpénztári kamatok	13 « 96 «	Kiadás	80 frt — kr.
Rendes évdíjakból	115 « — «	Készpénz	557 « 69 «
Összesen:	637 frt 69 kr.	Együtt	637 frt 69 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	557 « 69 «
Összesen	8457 frt 69 kr.

Budapest, 1886 október hó 25-én. *Czanyuga József,* pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári állása 1887 november hóban.

Bevétel:		Kiadás:	
Pénztármaradvány október hóról	557 frt 69 kr.	Irodai kiadások	frt 35·03
Alapítványi kamat	5 « — «	Kiadás összesen	35 frt 03 kr.
Évdíjakból befolyt	195 « — «	Készpénz	722 « 66 «
Összesen	757 frt 69 kr.	Együtt	757 frt 69 kr.

Vagyon:

Értékpapirok	7900 frt — kr.
Készpénz	722 « 66 «
Összesen	8622 frt 66 kr.

Budapest, 1887 november hó 29-én. *Czanyuga József,* pénztárnok.

Társulatunk a mult 1886. évi decz. hó 28-án tartott választmányi ülésén titkárrá dr. *Szendrei Jánost* (lakik Budavár, uri-utcza 35. sz. a.) választván meg, kérjük tagjainkat, hogy társulati és régészeti ügyekben hozzá forduljanak.

LAKHELYVÁLTOZTATÁS: Kérjük tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkársággal (Budapest, vár, uri-utcza 35. sz. a.) lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is minél előbb értesítsék a titkári hivatalt.

LAKHELYÜK ISMERETLEN a következő tagoknak: Baráth Sándor, Emperl Károly, Fekete Fidél (Bécs?), Horváth Ákos (Budapest?), Madarász Viktor, Löwy Sámuel, Eördögh Gyula, Budai Goldberger Imre, Hautken Miksa, Inkey Béla, Németh Imre, Bartók Géza, Hofmann Jakab, Matók Béla, Déchy Mór.

KÉRELEM: Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a m. n. muzeum érem- és régiség-osztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE az 1887-ik évben a következő: deczember 27-ikén nyilvános tisztújító közgyűlés, mindig a hó utolsó keddjén a M. T. Akadémia palotájában (I. em. u. n. kis terem) este 5 órakor.

VÁLASZTMÁNYUNK HATÁROZATÁBÓL értesítjük t. tagtársainkat, hogy a Pulszky Ferencz ötven éves irói jubileumára szerkesztett albumot s az ugyanez alkalomra készült emlékéremből még készletben levő csekély számú példányokat leszállított áron adhatjuk át tagtársainknak. Az album leszállított ára 2 frt, az éremé pedig 1 frt 50 kr. A postadíj a megrendelőt terheli. Különösen ajánljuk tehát ezek megrendelését, mert hasonló díszes kiállítású könyv és érem ily áron sehol meg nem szerezhető.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE az 1879—1885. évekről 1886. évi márczius havában megjelent. A nagy nyolczadrétű 15 ívre terjedő díszes kötet, öt képes táblával, áll három részből: I. rész. Hivatalos közlemények. II. rész. Az orsz. rég. közgyűlésen fölolvasott értekezések. III. rész. Galamb István: A régiségleletek ügyének állami kezelése s az erre vonatkozó törvények és rendeletek.

A TÁRSULATI ÉVKÖNYV az 1885-ik évi tagdíj fejében díjmentesen küldetett szét azon tisztelt tagoknak, kik az 1885-ik évi tagdíjt megfizették.

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. I. rész. Képes atlasz. 127 képes táblával és 1300 képpel, az 1886. évi tagdíj fejében díjmentesen küldetik meg az Orsz. Rég. és Embert. Társulat azon tagjainak, kik 1886. évi tagdíjukat megfizetik.

AZ ARCH. ÉRTESITŐ KORÁBBI FOLYAMAIBÓL ujonnan belépő tagok kaphatják még az 1882-ik évi kötet 2-ik füzetét, valamint az 1883-ik évi III., az 1884-ik évi IV., az 1885-ik évi V. és az 1886. évi VI. kötetet.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ VII. kötete (1887) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ívnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, junius 15-ikén, október 15-ikén és deczember 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Czanyuga József rég. társ. pénztárnokhoz küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Muzeum), reclamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

A TAGDIJ befizetését sürgősen kérjük, miután a késedelmes befizetés folytán társulatunk pénztára határozott kárt szenved. Folyóiratunk jövő füzetét, mindazon T. tagtársaink számára, akik akár a folyó évről, akár több évről vannak hátralékban, utánvétellel küldjük meg.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA